

Háda Béla

Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Háda Béla
Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban

Háda Béla

Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

A mű a TKP2020-NKA-09 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Szerző
Háda Béla

Szakmai lektor
Balogh András

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Kutas Éva
Korrekter: Pokorádi Zsófia
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

Nyomdai kivitelezés: Gelbert ECO Print Kft.
Felelős vezető: Gellér Róbert

DOI: https://doi.org/10.36250/01050_00

ISBN 978-963-531-720-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-721-9 (elektronikusPDF)|ISBN 978-963-531-722-6 (ePub)

© A szerző, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó	7
I. A hidegháború öröksége	11
Függetlenség és politikai kibontakozás (1947–1989)	11
Makrotendenciák Dél-Ázsiában a hidegháború végén	26
II. Megváltozott világ	33
Afganisztán és Pakisztán	34
A hidegháború vége, a forró polgárháború új fejezete Afganisztánban	34
Afganisztán gazdasága és társadalma az 1990-es évek folyamán	39
Pakisztán két katonai diktatúra között – az 1990-es évek politikai élete	44
Pakisztán társadalma és gazdasága az 1990-es években	53
India a Szovjetunió összeomlásától az ezredfordulóig	58
Az 1991. évi parlamenti választások és Naraszimha Raó kormányzása	59
Az 1996-os parlamenti választások és a kormányzati instabilitás évei	63
Az 1998-as és 1999-es parlamenti választások – a Bháratíja Dzsanatá kormányra kerülése	65
Gazdaság és társadalom	66
Banglades	72
Belpolitikai fejlődés 1990 és 2001 között	72
Társadalom és gazdaság	79
Nepál	81
Politikai fejlődés 1990 és 2001 között	81
Nepál társadalma és gazdasága a 20. század végén	88
Srí Lanka	92
Politikai fejlődés a polgárháború árnyékában	92
Gazdaság és társadalom	98
Bhután és a Maldív-szigetek	101
III. Dél-Ázsia az ezredforduló éveiben	107
India globális hatalmi ambícióinak deklarálása és a nukleáris fegyverkezés a dél-ázsiai térségben	109
Az indiai–pakisztáni ellentét újbóli kiéleződése	116
Az afganisztáni polgárháború új fejezete – az Egyesült Államok beavatkozása	120
Az afganisztáni átalakuláshoz kapcsolódó nagyhatalmi érdekek	123
IV. Az új évezred	133
Hatalmi aspirációk és geopolitikai játszmák Dél-Ázsiában a 21. század első két évtizede során	133
Az Indiai-óceán térségének felértékelődése	138

Terrorizmus és szélsőséges politikai erőszak Dél-Ázsiában	145
Katonai erőviszonyok	153
Pakisztán és Afganisztán	158
Az „afgán demokrácia”	158
Gazdaság és társadalom	169
Belpolitikai dinamika Pakisztánban a harmadik diktatúra idején (1999–2008)	172
A 2008. évi választások és az új polgári kurzus megerősödése	178
A 2013. évi választások és Naváz Saríf kormányzása	189
Pakisztán nemzetközi pozíciója 2001 után	194
Társadalom és gazdaság Pakisztánban a 2000-es és 2010-es évben	203
Imrán Hán kormányra lépése	208
Nepál	210
A királydiktatúrától az új nepáli köztársaságig	210
Gazdaság és társadalom	217
A polgárháború lezárása és az önkényuralom évei Srí Lankán	219
A háború utolsó szakasza	221
Választások a győzelem mámorában	224
A 2015. évi elnökválasztás és törvényhozási választások	228
Társadalom és gazdaság	232
Banglades	235
Politikai folyamatok	235
Társadalom és gazdaság	243
Bhután és a Maldív-szigetek	245
Politikai fejlődés Bhutánban	245
Társadalmi feszültségek és demokratikus átalakulás a Maldív-szigeteken	250
India	258
Belpolitikai dinamika az ezredfordulót követően	258
Átál Bihári Vádzspáji kormányzása 1998–2004 között	259
India Manmóhán Szingh kormányzása alatt	262
A 2004. évi választások és az első Szingh-kormány	263
A 2009. évi választások és a második Szingh-kormány	266
A 2014. évi választások eredménye és következményei	268
Naréndra Módí első kormányzati ciklusa	271
A 2019. évi választások és Módí második ciklusának kezdetei	274
Gazdasági és társadalmi folyamatok az ezredfordulót követő két évtizedben	279
V. A 21. század harmadik évtizede felé	287
Zárszó	295
Irodalomjegyzék	299
Névmutató	333

Előszó

A 2010-es évek végén is megingathatatlanul tartja magát az az évtizedekkel korábban megfogalmazott nézet, miszerint a 21. század Ázsia évszázada lesz, és a globális gazdasági, katonai és demográfiai erőegyensúly komoly eltolódást mutat majd a földrész nagy kiterjedésű és népes államainak irányába, végeredményben ezek politikai befolyását is oly mértékben megnövelve a nemzetközi rendszeren belül, amelyhez a jelenkor európai nemzedékei eddig nem szoktak hozzá. Az ő perspektívájukból szemlélve a folyamat akár aggodalmat keltő jelenség is lehet. Más – főként ázsiai, illetve a világtörténelem korábbi időszakai iránt fogékony nyugati – nézetek ugyanakkor a természetes, az emberiség életét hosszú történelmi korszakokon át jellemző, alapjában véve a nyugati ipari forradalom által „ideiglenesen deformált” állapotok helyreállásaként értelmezik a folyamatot. Arról azonban ma már nincs érdemi nézeteltérés, hogy az előttünk álló évtizedekben az ázsiai hatalmak mozgásteret jelentősen megnő, ezért érdekeik, stratégiai motivációik vagy a nemzetközi együttműködésről vallott nézeteik kiemelt figyelmet érdemelnek a nemzetközi és biztonsági tanulmányokkal foglalkozók részéről. Dél-Ázsia pedig e gyorsan felértékelődő világrész egyik különleges, sok szempontból meghatározó jelentőségű nagytérsege. E kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, ennek a térségnek az elmúlt harminc évben mutatott fejlődéséről ad áttekintést. Bemutatja az itteni országok belpolitikai életének alakulását, a választások eredményeit, fontosabb társadalmi és gazdasági jelenségeiket és nem melleleg – sőt, igen kitüntetetten – a nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepüket, illetve Dél-Ázsia stratégiai helyzetének formálódását is. Az egyes államok sajátosságai mellett a térség egészét jellemző tendenciáknak, illetve döntő jelentőségű változásoknak is külön figyelmet szentel. De mi is ez a világrész, amelyről beszélünk?

Nem vitás, hogy Dél-Ázsia első hallásra igen erőltetett, a földrajztudomány fogalmatárából kölcsönzött kifejezésnek tűnhet. Valójában jóval több ennél. Történeti és politikatudományi szempontból is releváns, körülírható fogalom. Ennek a bizonyos körülírásnak a tartalmi elemeiről ugyanakkor – mint szinte mindenről – vannak kisebb viták. Összevetve azonban a Föld számos nagytérsegeivel, földrajzi értelemben viszonylag jól meg tudjuk határozni, hogy mit is értünk alatta. Az északon a Himalája, nyugaton a Hindukus, délen az Indiai-óceán, míg keleten az Arakán-hegység által határolt világrész fejlődését a történelem megelőző korszakaiban is számtalan egymással összefonódó tendencia jellemezte. E viszonylag tiszta földrajzi lehatárolást a civilizációs szempontok tovább árnyalják. Itt kerül előtérbe egy másik régóta használt szemléletmód, amely az indiai szubkontinens, indiai világ vagy Elő-India kifejezésekkel szokta leírni a területet. Tehát ez utóbbi Dél-Ázsiát alapvetően történelmi és kulturális vonásaiban igyekszik megragadni. Ám az átfedés a földrajzi és a történeti alapokról induló meghatározások között döntő mértékű.

Fontos ugyanakkor, hogy a felsoroltakban szereplő „India” kifejezés nem azonos a mai Indiai Köztársasággal, amely megörökölte bár a történelmileg Indiának tekintett dél-ázsiai terület legnagyobb részét, ám még így is csak a szóban forgó térség 63%-át képviseli.¹ Végso soron történelmi és részben etnológiai okokból ehhez az indiai szubkontinenshez szokták újabban Afganisztánt is sorolni. Több olyan, központját végül a Ganga (Gangesz) alföldjén megszervező birodalom létezett egykor, amelynek területe legalább részben kiterjedt Afganisztán mai államterületére is. Pakisztán északnyugati határai pedig lényegében Afganisztán területi megkurtításával jöttek létre, és állnak fenn ma ismert formájukban. Ha ezt a képet kiegészítjük az ország kapcsolatrendszerének orientációjával – bár Afganisztánt a stratégiai elemzők általában ütközőállamként szokták jellemezni –, el lehet fogadni az afgán állam Dél-Ázsiához sorolását. Jelen kötet is ezt teszi.

Mindezek után a történeti szempontokat is figyelembe vevő, azt a mai államhatárokkal kombináló értelmezés alapján tudjuk azt mondani, hogy ma Dél-Ázsia a Föld szárazföldi összterületének 3,5%-át, majdnem 5,3 millió négyzetkilométert tesz ki. Közel kétmilliárdos népességével 2018 végére már a legnépesebb nagytérség volt a világon, csaknem az emberiség egynegyede élt itt. E impozáns adatok nyolc állam mutatóiból adódtak össze. Ezek nyugatról kelet felé haladva: Afganisztán, Pakisztán, India, a Maldív-szigetek, Nepál, Srí Lanka, Bhután és Banglades. Ők alkotják tehát e kötet által vizsgált országcsoporthoz.

Mint Ázsiában általában, a „hol kezdődtek a dolgok” kérdés megválaszolásához időnként itt is nagy távolságra kellene visszatekinteni a múltba. Ez a könyv azonban kifejezetten azzal foglalkozik, hogy mi minden alakította Dél-Ázsia helyzetét a hidegháborút követő évtizedekben. Ezért a vizsgálat időbeli kereteit az elmúlt nagyjából harminc esztendőben határoztuk meg. A poszthidegháborús kor egy olyan történeti periódus, amelynek kezdőpontja többé-kevésbé közmegállapodás tárgya a történészek részéről. Eszerint korszakunk az 1989–1990 között, a Szovjetunió vezette szocialista blokk megszűnésével lezajlott alapvető változásokkal kezdődik. Végpontját illetően azonban nincs még egyetértés, meghatározása mai állapot szerint nem is feltétlenül a történelemtudomány feladata. A nemzetközi rendszerben lezajló folyamatok azonban eléggé markáns képet festenek elénk egy multipoláris váló világról, amelyben Dél-Ázsia vezető hatalma, India minden számítás szerint kitüntetett szerepet játszik majd. Hogy igazuk lesz-e azoknak, akik szerint a Covid-19-világjárvány egyúttal fordulópontot is jelent majd a nyugati-ázsiai kapcsolatokban, e sorok születésekor még szintén nem ítéltető meg. Az ugyanakkor világosan látszik, hogy a járvány következményei, összekapcsolódva a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború világgazdasági hatásaival komoly próbatételt jelentenek a vizsgált térség társadalmi számára, adott esetben megtörve több éve tartó gazdasági és politikai trendeket. Minderre tekintettel az e kötetben vizsgált periódust a manapság széles körben „utolsó békeévként” emlegetett 2019. esztendővel

¹ A Világbank adatai alapján. Lásd az 1. táblázatot.

zárjuk le. Tehát az 1989–2019 között eltelt három évtized kerül görcső alá, természetesen a közvetlen előzmények szükséges mértékű áttekintése után.

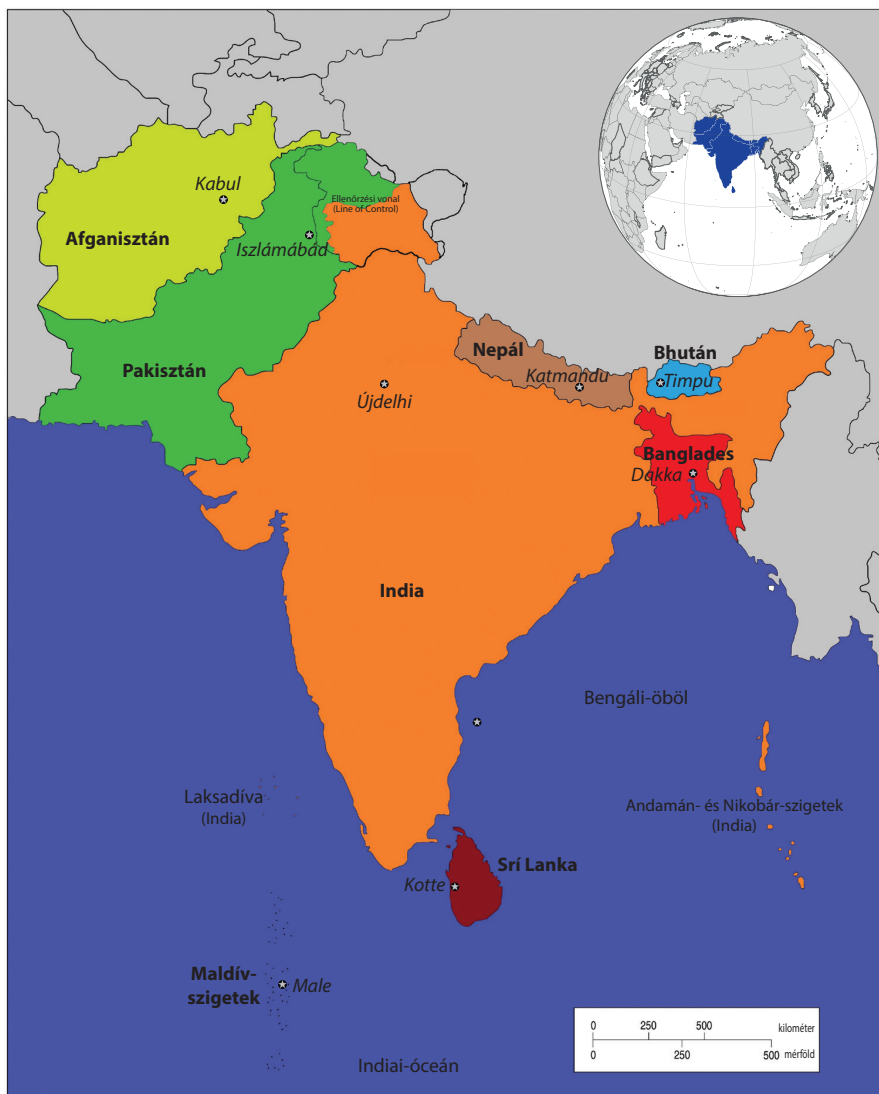
A magyar történész-, illetve politikai elemzői társadalomnak már több évtizedes hagyományai vannak egyes nagy térségek komplex vizsgálatában. Számos munka látott napvilágot ilyen szemlélettel. Közülük is – a teljesség igénye nélkül – érdemes kiemelni Palotás Emil *Kelet-Európa története a 20. század első felében* című átfogó művét, amely közvetlen térségünk államainak fejlődését mutatja be a 20. század elejétől a második világháborúig. Anderle Ádám Latin-Amerika társadalmi fejlődésének összetett vizsgálatára vállalkozott több művében is, amelyekkel modern és hiánypótló módon prezentált a magyar olvasó számára olyan témákat, amelyek addig igencsak ismeretlennek számítottak itthon. Hasonló erényekkel dicsekedhet Búr Gábor *A szubszaharai Afrika története* címet viselő monográfiája, amely a 20. századot végigkísérve tárja fel a földrész történeti fejlődésének legfontosabb szakaszait és összetevőit.

A Közel-Keletnek számos jeles kutatója van hazánkban. Közülük – szintén a teljesség igénye nélkül – Rostoványi Zsolt, Gazdik Gyula vagy N. Rózsa Erzsébet munkássága külön is figyelmet érdemlő kiterjedt és sokrétű feldolgozásaik miatt. 2015-ben pedig Balogh András gyarapította a regionális szemléletet (is) alkalmazó művek sorát *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe* című szintézisével, amely 2018-ban egy második kiadást is kapott, *Délkelet-Ázsia történelme* címmel.

Olyan nagyobb terjedelmű feldolgozás azonban eddig még nem született magyar nyelven, amely Dél-Ázsia mint nagytérség jelenkori fejlődésének szentelne figyelmet. Ennek oka soha nem a szakértelem hiánya volt, hanem az egyes kutatók eltérő érdeklődéséből és szemléletmódjából fakadt. Indiával, e világrész kétségtelen súlyponti államával például számos kiváló magyar szakember foglalkozott, akiknek munkásságára az egyes témakörök (nyelvek, ókori és jelenkori történelem, kulturális jellegzetességek, vallások és gondolkodásmód stb.) megismerésében még sokáig támaszkodhatunk. Közülük Puskás Ildikó az ókori India, Major István a dravida nyelvű szellemi kultúra, Balogh András a nemzeti eszmék és mozgalom, valamint a jelenkori politikatörténet, Gáthy Vera a politikai gondolkodás, gazdasági és társadalmi folyamatok, Csicsmann László pedig a konfliktusosság és külpolitika kutatásával alkottak maradandót. Mivel India hosszú történelmi korszakokon át jóval többet jelentett a mai Indiai Köztársaság területénél, természetes, hogy a történészek, nyelvészek, antropológusok kutatási területei sincsenek tekintettel a jelenkori államhatárookra. Ebben az összevetésben különösen fontos kiemelni a nyelvtudomány művelőinek szerepét, akik esetenként nem Dél-Ázsia tipikus kutatóiként, de fontos eredményekkel járultak hozzá e térség egyik-másik részének jobb megismeréséhez. Közülük az iranisztika művelői Afganisztán, a tibetisztikáé (tibetológiáé) pedig Nepál és Bhután, esetleg az indiai Szikkim és Ladakh iránt mutattak nagyobb érdeklődést.

Jelen kötet tehát nem találja fel újonnan Dél-Ázsiát a magyar tudományosság számára. Mindössze egy viszonylagos hiányt kíván betölteni. Mindennek során

a történettudomány, a politikatudomány és a nemzetközi és biztonsági tanulmányok (elsősorban neorealista iskolájának) szemléletmódja érvényesül, támaszkodva a szerző eddigi kutatói rutinjára. A végeredmény egy átfogó kép arról, hogy milyen utat is tettek meg Dél-Ázsia országai az elmúlt nagyjából harminc esztendőben, hogyan alakult politikai rendszerük, erőviszonyaik, illetve szerepük a nemzetközi küzdőtéren, ahol a nagyhatalmak egyre összetettebb elképzeléseket fogalmaztak meg velük kapcsolatban.

1. ábra: Dél-Ázsia országai a 19. század második évtizedének végére

Forrás: a szerző szerkesztése

I.

A hidegháború öröksége

Függetlenség és politikai kibontakozás (1947–1989)

Dél-Ázsia életében a második világháborút követő évek döntő jelentőségű történelmi határt jelentettek. Ekkor vált ugyanis visszavonhatatlanná a térséget domináló brit gyarmati uralom leépítése. Az addig erős brit befolyás alatt, de belső önállósággal bíró ütközőállamokként létezett Nepáltól és Bhutántól délre, Afganisztántól délkeletre elterülő, óriási kiterjedésű gyarmati területen forradalmi változások előkészülete zajlott. Olyan új államok létrejöttre, amelyek majdani politikájukkal a nemzetközi rendszer egészére hatást gyakorolhattak. Az „új” kifejezés nem véletlen. Noha a születő államok „nemzeti” ideológusai rendre hangsúlyozták a független állami lét természetességét és az itt élő, a Föld egyik legősibb civilizációs örökségét magáénak tudó lakosság történelmi jogát ahhoz, a helyzet valójában igencsak újszerű volt. India a történelemben inkább volt egyedi civilizációs sajátosságokat és erre alapozva szoros politikai összefonódásokat mutató térség, mintsem egységes állam. Mindössze öt olyan periódust különíthetünk el Dél-Ázsia történelmében az ókortól napjainkig, amikor a terület több mint 60%-át legalább névleg egy állami entitás uralta. Ezek a Maurja Birodalom (i. e. 324 – i. e. 180), a Gupta Birodalom (320–550), a Delhi Szultanátus (1206–1526), a Mughal (Mogul) Birodalom (1526–1857) és végül a Brit Indiai Birodalom (1858–1947) történetének azon időszakai, amikor területi hatalmuk csúcán álltak. A megszülető indiai állam tehát egyszerre volt ősi és fiatal képződmény is. Ősi a történelmi gyökereit, társadalmi tradícióit, anyagi örökségét és egyedi nemzeti létének hivatkozási alapjait illetően, míg fiatal abban a tekintetben, hogy vele azonos területi kiterjedésű állam 1947 előtt soha nem volt.

Végül 1947. augusztus 14-én a korábban még romantikus történelmi emlékek szintjén sem létezett Pakisztán, augusztus 15-én pedig a modern India is elnyerte függetlenségét. Pakisztán az 1940-es évek folyamán megszületett idea volt. Nevének értelmezése azóta is kettős: egyszerre jelenti urdu nyelven a „Tiszták Államát”, és sajátos összevonása azon területek elnevezéseinek (Pandzsáb, Kasmír, Szindh, Északnyugati Határtartomány, Beludzsisztán), amelyek egyesítéséből létre kívánták hozni.² Alapját az az elképzelés alkotta, hogy Dél-Ázsia brit gyarmati területeinek

² Csicsmann László: Pakisztán és Banglades – Államképző erő-e a vallás? In Böszörményi Jenő – Hegedűs Dániel (szerk.): *Állam és kisebbség Ázsiában – európai nézőpontból*. Budapest, EÖKIK, 2008. 135.

muszlim vallású lakossága egy külön nemzetet alkot, amelynek szellemi kultúrája, életmódja, civilizációs tradíciói markánsan különböznek a többiekétől, különösen a terület egészén többséget alkotó hindukétól. London végül elfogadta az úgynevezett „két nemzet” teóriát, és a gyarmaton két állam létrehozását tűzte ki célul: a muszlim többségű Pakisztánét és a hindu többségű Indiáét. Kezdetben az előbbi két, egymástól nagy távolságra fekvő terület egységből állt, Nyugat-Pakisztánból (ami lényegében a mai Pakisztán állam) és Kelet-Pakisztánból (azaz a mai Bangladesből).

India számára 1947. augusztus idusán megszületett ugyan a várva várt nemzeti függetlenség, de el is veszett több olyan terület, amely nemcsak gazdasági értelemben, de az indiai történelmi identitást illetően is fontos értéket képviselt. Az egykori Indus-völgyi civilizáció területének döntő része például a legjelesebb emlékekkel Pakisztánhoz került, amely sajátjaként kezdte kezelni ezeket. Hasonló sors jutott a már a *Mahábhárata* eposzban is szereplő Gandhárának, amelynek egykori területei ettől kezdve Afganisztán és Pakisztán határvidékét alkották. A Brahmaputra és a Ganga folyamok deltavidékei, amelyek jórészt Kelet-Pakisztán területi magvát jelentették, szintén az első koroktól kezdve az indiai civilizációs térség részei voltak. Kasmír is egy lett volna e szimbólum értékű veszteségek sorában, ha a területet brit hűbéri függésben ellenőrzése alatt tartó mahárádzsa, Hari Szingh politikájával nem teszi lehetővé India számára a vidék bekebelezését. Kasmír – ahogyan ma is – többségében muszlimok által lakott terület volt. Ez mintegy 77%-os részarányt jelentett az iszlám hívei számára,³ de egyes térségeiben a buddhisták és a hinduk is helyi többséget alkottak. A területet uraló dogra-rádzsput dinasztia ugyanakkor hindu volt, és Hari Szinghnek inkább lett volna kedvére önálló állammá szervezni a fejedelemségét, mintsem integrálni valamelyik születő országba.⁴ A több mint 600 kisebb-nagyobb, a gyarmati időszakban brit hűbéri függésben élő fejedelemség⁵ csatlakozása Indiához vagy Pakisztánhoz a függetlenné válás időszakában elvben nem volt kötelező, de a fejedelmeknek nem hagytak más választást. Dönthettek ugyan arról, hogy melyik országot preferálnák, ám alapvető rendezési elv volt alattvalóik vallásfelekezeti többsége. A muszlim többségű területekre Pakisztán tartott igényt (mint a dél-ázsiai muszlimok hazája), míg az egyéb (az esetek zömében hindu) vallási többséggel bírókat India kívánta határai között tudni. Kasmír azonban speciális eset volt, nagy kiterjedése és stratégiai jelentőségű fekvése miatt. A vallásfelekezeti elv alapján Pakisztán joggal formált igényt rá, ám amikor – megelégtelve a mahárádzsa halogató taktikáját – a pakisztáni kormány felbujtására pastun törzsi milíciák támadtak Kasmírra, a menekülő uralkodó Indiához fordult támogatásért, aláírva fejedelemségének csatlakoztatását az országhoz. Dzsaváharlál Néhrú miniszterelnök

³ Wilhelm Zoltán – Pete József – Kisgyörgy Péter: Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez. *Földrajzi Értésítő*, 55. (2006), 1–2. 229.

⁴ Victoria Schofield: *Kashmir in Conflict – India, Pakistan and the Unending War*. London – New York, I. B. Tauris, 2003. 28–54.

⁵ Balogh András: India. In Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. II. kötet. Budapest, Osiris, 2006. 224–241.

megragadta az esélyt Kasmír megszerzésére – indiai narratíva szerint megtartására –, és fegyveres erővel igyekezett ellenőrzés alá vonni a térséget. A kibontakozó első indiai–pakisztáni háború nem eredményezett döntést Kasmír hovatarozásáról. 1948 végére a terület valamivel több, mint egyharmada pakisztáni, míg a maradék (igaz, a legsűrűbben lakott és a gazdasági termelés legnagyobb részét adó vidék) indiai megszállás alá került, a frontvonalak pedig megszilárdultak. Ez a területi állapot érdemben két alkalommal változott meg: 1962 őszén Kína elvett Indiától egy körülbelül 40 ezer négyzetkilométeres kietlen területet, az úgynevezett Akszaj Csin platót.⁶ Egy évre rá pedig Kína és Pakisztán között született határegyezmény, amely a Shaksgam-völgyet kínai fennhatóság alá helyezte.⁷ Ezzel Peking is a részesévé vált a kasmíri konfliktusnak, és – mivel Pakisztán olyan területet engedett át neki, amely a nemzetközi jog szerint nem volt az övé – alapvetően a *status quo* fennmaradását pártolta a további évtizedekben. Kasmír és a himalájai határok ügye a hidegháború során végig mérgezte az indiai–pakisztáni és indiai–kínai viszonyt.

Dél-Ázsia dekolonizációjának történelmi körülményeit nemzetközi szinten a hidegháborús szembenállás határozta meg. Az itt élő népek számára tehát alapvető feladat volt viszonyuk kialakítása a kapitalista és a szocialista tömbök vezérhatalmaihoz és az általuk dominált, kétpólusúvá váló világhoz. Sajátosan árnyalja ezt a helyzetet, hogy a gyarmati alávetettségéből felszabadult népek körében erős volt az igény a minél teljesebb körű szuverenitás elnyerésére és megőrzésére. Ezt ugyanakkor megnehezítették a gazdasági fejletlenségük és globális összevetésben is igen rossz szociális viszonyaik miatti jelentős külföldi tőke- és technológiaigényeik. A modernizációhoz szükséges forrásokért zajló versenyben az egyik elterjedt stratégia valamelyik szuperhatalom szoros támogatásának megnyerése volt. Mindez persze a hidegháborús szembenállás beszívárgását is lehetővé tette a szubkontinensre. Dél-Ázsiában Pakisztán egyértelműen pártállást foglalt az Amerikai Egyesült Államokkal 1954. május 19-én aláírt kölcsönös védelmi támogatási egyezményrel.⁸ Megkezdődhetett az amerikai haditechnika és segélyek áramlása a fiatal országba azzal az utóbb tévesnek bizonyuló washingtoni számítással, hogy Pakisztán hathatós támasza lesz a nyugati szuperhatalom közel-keleti politikájának.⁹ 1965-ben az amerikai haditechnika már az Indiával szembeni újabb háborúban jutott szerephez, és az Egyesült Államok – amely nem kívánt komolyabban beszállni az indiai–pakisztáni ellenségeskedésbe – jelentősen visszább vett helyi szövetségesének támogatásából.

⁶ Cheng Feng – Larry M. Wortzel: *PLA Operational Principles and Limited War: The Sino-Indian War of 1962*. In Mark A. Ryan – David Michael Finkelstein – Michael A. McDevitt (szerk.): *Chinese Warfighting: The PLA Experience Since 1949*. Watertown (USA), East Gate Books, 2003.

⁷ Food and Agriculture Organization: *Treaties Concerning the Non-navigational Uses of International Watercourses – Asia*. Róma, Legislative Study 55, 1994. 45–47.

⁸ Devin T. Hagerty: The Development of American Defense Policy Toward Pakistan, 1947–1954. *The Fletcher Forum*, 10. (1986), 2. 218.

⁹ Henry Kissinger: *White House Years*. Little Brown and Co., 1979. 997–998. és Robert J. McMahon: United States Cold War Strategy in South Asia: Making a Military Commitment to Pakistan, 1947–1954. *The Journal of American History*, 75. (1988), 3. 812–840.

Afganisztán helyzete ezzel szemben sok tekintetben „öröklött” volt. Barátsági szerződése a szomszédos Szovjetunióval még 1921. február 28-ra kelteződött,¹⁰ bár ez nem tudta megelőzni a két fél közötti kisebb súrlódásokat a határok pontos kijelölése, illetve ideológiai kérdések mentén. Moszkva összességében fontos partnernek tekintette Afganisztánt a hidegháború idején, és jelentős segélyeket juttatott számára, Kabul ugyanakkor időről időre visszatért a semleges, el nem kötelezett külpolitikához, amit a Szovjetunió gyanakvással szemlélt. 1978. december 5-én újabb, 20 évre szóló barátsági szerződés kötöttetett a felek között, amely hivatkozási alapot teremtett a Szovjetunió 1979 karácsonyi afganisztáni inváziójához. Dél-Ázsia legészaknyugatibb állama tehát soha nem lett stabil szovjet szövetséges, hanem az 1980-as évekre a hidegháborús szembenállás legmérgezőbb gócpontjává vált a térségben.

India viszont felvállalta a szovjetbarátságot, noha csak egy hosszabb folyamat eredményeképpen, amelynek alakulására a külső hatalmak döntő hatást gyakoroltak. Eredetileg a már említett Néhrú vezette első indiai kormány távolságot akart tartani mindkét szuperhatalomtól, és igyekezett minél több gazdasági és technológiai támogatást nyerni tőlük. India az el nem kötelezett (manapság inkább pozitív semlegességnak nevezett) külpolitika legfajsúlyosabb hívének számított. Alapvető törekvése volt a szuperhatalmak szembenállásának távol tartása közvetlen stratégiai környezetétől, amelybe Dél-Ázsia mellett Délkelet-Ázsiát is beleértette.¹¹ Ugyanakkor a Kínai Népköztársasággal együttműködésben egy erőteljes ázsiai centrum kialakítására törekedett. Mindezt keresztülhúzta azonban az 1950-es évek végére súlyosan megromlott indiai–kínai viszony és az 1962. évi határháború. Katonai veresége és Akszaj Csin már említett elvesztése addigi külpolitikájának felülvizsgálatára készítette Indiát. Bár az el nem kötelezettség értékeit továbbra is fennenn vallották, egyre szorosabb kapcsolatot alakítottak ki a Szovjetunióval, amely – miután az USA a rivális Pakisztánnal lépett szövetségre – a legalkalmasabb jelölt volt arra, hogy szuperhatalmi biztosítékokat adjon az országnak. Megkezdődött a szovjet fegyverek nagyarányú importja, és 1971. augusztus 9-én megkötötték a szovjet–indiai barátsági szerződést.¹² Dél-Ázsia legnagyobb országa komoly kül- és biztonságpolitikai együttműködést vállalt Moszkvával, de stratégiai önállóságát mindvégig megőrizte. Egyúttal kifejezte a hidegháború egyik nagy helyi paradoxonját, amelyet már a korban is sokan emlegettek: a demokrácia bajnokának tekintett Egyesült Államok az állandóan diktatúrákba sülyedő Pakisztánt támogatta, míg a világ legnépesebb demokráciájának becézett India a diktatórikus szovjet tömbnél keresett támogatást. Mindenesetre a dolog sok szempontból működőképesnek bizonyult. Mint még később szó lesz

¹⁰ Michael Alan Lennon: *Russia's Treaties of Friendship and Co-operation in Asia*. [Disszertáció.] Monterey (Kalifornia), Naval Postgraduate School, 1980.

¹¹ Lásd Háda Béla: *India biztonságpolitikájának evolúciója 1947–2017*. Budapest, NKE, 2019b.

¹² Linda Raccioppi: *Soviet Policy towards South Asia since 1970*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 78.; a szerződés szövegét lásd: *Treaty of Peace, Friendship and Co-operation between the Republic of India and the Union of Soviet Socialist Republics*. LII of India, Indian Treaty Series, 1971. augusztus 9.

róla, a Moszkva–Újdelhi kapcsolatrendszer messze túlélte a Szovjetunió felbomlását, és még napjainkban is produkál közös eredményeket, különösen katonai téren.

Ma már ritkán emelik ki, de a gyarmati rendszer teljes felszámolása a dél-ázsiai térségben csak az 1960-as években zárult le. India még 1950–1954 folyamán meg egyezési úton integrálta a területébe ékelődő kis francia gyarmati enklávékat (Pondicséri, Karikal, Janaon, Mahé és Csandernagor), majd 1961-ben erővel kergette el a vonakodó Portugáliát addigra megmaradt kis indiai gyarmatairól (Goa, Daman, Diu). A Maldív-szigetektől végül 1965 júliusában vonult vissza a brit adminisztráció, amivel lényegében megszűnt az európai uralom a térség valamennyi területegysége felett. Mégsem ez az aktus hozta el az utolsó szuverén államalapítást a hidegháború időszakában, hanem Kelet-Pakisztán elszakadása. 1971-re a pakisztáni állam két nagy területegységének politikai elitcsoportjai között az addig is meglévő ellentétek végzetes töréshez vezettek, és a hadsereg Mohamed Jahja Hán tábornok-elnök utasítására megszállta a „Keleti Szárny” területét, megakadályozandó annak elszakadását. A kibontakozó pakisztáni polgárháborúban India a bengáli nemzeti törekvések, illetve az ezeket nyíltan kifejező Mudzsibúr Rahmán, az Awámi Liga nevű párt vezetője mellé állt. Tulajdonképpen az indiai hadsereg csinált szuverén országot az addigi Kelet-Pakisztánból. Indira Gandhi kormányának 1971. decemberi katonai beavatkozása a pakisztáni polgárháborúba két hét leforgása alatt Pakisztán területi felbomlását és a bengáliak országának megszületését eredményezte. Banglades néven ekkor jött létre Dél-Ázsia máig utolsó önálló állama, amely egyúttal 98%-os részarányt képviselő bengáli lakosságával a Maldív-szigetek mellett a második lett a világnak ezen a részén, amelynek lakossága döntő többségében azonos etnikai háttérrel rendelkezik. Érdekesség csupán, hogy Pakisztán ezzel egy időre a harmadik legnépesebb dél-ázsiai állammá süllyedt, mivel a függetlenné váláskor az újszülött Bangladesben élt az addigi pakisztáni népesség nagyjából 54%-a.¹³

A polgárháborút követően Pakisztánban megerősödtek azok a nézetek, amelyek Indiában az ország elpusztítására törő, megbékíthetetlen ellenséget láttattak. Ezzel egyrészt a maradék pakisztáni nemzet kohézióját kívánták erősíteni, másrészt gyors, az ország pénzügyi korlátait feszegető fegyverkezési programot indokoltak vele. Utóbbinak a nukleáris fegyverek iránti igény is részét képezte. Mivel a kasmíri területi vita továbbra is megoldatlan maradt, az önvédelem eszméjét nagyon is mindennapi érvekkel lehetett alátámasztani. Iszlámábád számára ekkortól erősen felértékelődött az 1960-as évek óta meglévő kínai barátság is, különösen, mivel az USA-val fenntartott kapcsolatai újabb mélypontra kerültek. 1971 eseményei egyértelművé tették, hogy a dél-ázsiai térség vezető katonai hatalma India, és ennek kihasználására igencsak hajlamos.

1975-ben az apró, addig névlegesen független himalájai Szikkim fejedelemség máig vitatott tisztaságú népszavazás útján csatlakozott az indiai szövetségi államhoz. Fontos lépés volt ez India északkeleti államaival való szárazföldi összeköttetésének

¹³ Csicsmann (2008): i. m. 136.

(az úgynevezett Sziliguri-korridornak) biztosításában. Egészen e sorok születéséig ez jelentette az utolsó lényeges területi változást Dél-Ázsiában. A továbbiakban mindössze jelentéktelenebb, nemzetközi jogi szempontból el nem ismert módosulásokra került sor az aktuális területi ellenőrzés viszonyaiban a himalájai határtérségekben (például a Sziacszen-gleccsernél), olyan vidékeken, amelyek pontos hovatartozása amúgy is vita tárgya. India himalájai pozícióinak stabilizálása (Bhutánnal és Nepállal már korábban is volt szövetségi szerződése) fontos lépés volt az ország regionális hatalmi szerepének erősödése szempontjából.¹⁴ Újdelhi ekkor már az Indiai-óceán térségét tekintette az ország tágabb biztonsági övezetének, amelytől távol tartotta volna az idegen hatalmakat. Néhrú leánya, Indira Gandhi kormányfőként igyekezett nemzetközi szinten népszerűsíteni az úgynevezett „indiai-óceáni békeövezet” tervét,¹⁵ amely lényegében hazája domináns szerepét alapozta volna meg ebben az óriási térségben. Kudarca azonban éppen szövetségese politikája nyomán vált nyilvánvalóvá. A Szovjetunió afganisztáni beavatkozása 1979 karácsonyán alapvető változásokat idézett elő Dél-Ázsia államainak biztonságpolitikai helyzetében, a hidegháború egy új, nem is annyira „hideg” hadszínterét nyitva meg a térségben. Együttal – mint ahogy a következő fejezetben részletesebben szó lesz róla – a helyi államok közötti stratégiai erőegyensúly tekintetében is változások indultak meg az 1980-as évtized folyamán. E ponton elhagyjuk kissé a hidegháborús időszak kül- és biztonságpolitikai folyamatainak áttekintését, és szentelünk némi figyelmet a térség országait jellemző belső viszonyoknak is.

Dél-Ázsiában az itteni államok társadalmi és politikai különbségei dacára is nagy vonalakban megfigyelhetők voltak bizonyos közös fejlődésjegyek. Ezek közül első helyen a republikanizmus eszméjének terjedését érdemes kiemelni. Jóllehet, a helyi népek történelmi korszakokon keresztül hagyományosan monarchikus kormányzati rendszerek alatt éltek, ezek fenntartása, esetleg valamilyen formában való újjáalakítása a függetlenné válást követően a többség szemében nemkívánatos volt. India, Pakisztán, Srí Lanka, majd a Maldív-szigetek politikai elitjei merőben új fejezetet kívántak nyitni a lakosság politikai részvételének lehetőségeit és az ország kormányzásának kereteit illetően. A monarchiával való szakítás gondolata egyszerre jelentette a brit gyarmati örökség és kötelek felszámolását, a britekkel általában együttműködő uralkodócsaládok megregulázását, az uralmuk alatt álló területek beépítését a modern területi igazgatás rendszerébe és nem melleleg az elcserét is, aminek köszönhetően a függetlenné válás során előtérbe került politikai csoportok zavartalanul foglalhatták el az új államok legfelsőbb vezetői pozícióit. A magánérdek és a modern államépítés szempontjai több alkalommal egybeestek. A Brit India közvetlen gyarmati irányítás alatt álló területei mellett létezett, több mint 600 belső

¹⁴ Lásd Háda (2019b): i. m.; Indo-Nepal Treaty of Peace and Friendship. *United Nations Treaty Series*, 94. (1951). 3–8.; *Treaty of Friendship between India and Bhutan*. 1949. augusztus 8.

¹⁵ Indian National Congress: Address at the Third Conference of the Heads of State or Government of Nonaligned Countries [Lusaka, September 1970]. 1970. szeptember.

autonómiát élvező úgynevezett „hercegi állam” (elterjedtebb magyar kifejezéssel: fejedelemség) integrálása és az elavult feudális eredetű struktúrák felszámolása nélkül sem Pakisztánban, sem Indiában nem lehetett volna egységes, korszerű és a megfogalmazott demokratikus elveknek megfelelő helyi igazgatási struktúrákat kialakítani, így annak észszerű alternatívája nem volt. Az egykori fejedelmeket Indiában „nyugdíjazták”. Noha történelmi címeiket családi hagyományként később sokan emlegették közülük, társadalmi előjogaik megszűntek, és általában különösebben jómódúnak sem számítottak többé. Anyagi jólétüket leginkább azok tudták megőrizni, akik az új politikai elithez csatlakozva magas állami pozíciókba léphettek, esetleg az üzleti életben tudtak komolyabb sikereket felmutatni. Rendszeres pénzbeli juttatásaikat az 1960-as években Indira Gandhi kormánya szüntette meg.¹⁶

India, Pakisztán és Srí Lanka új alkotmányok elfogadásával nyilvánította köztársasággá önmagát, felszámolva a domíniumi státuszt, ezáltal a brit uralkodó addig megmaradt, igencsak névleges államfői szerepét is. Indiában ez már a máig (módosításokkal) érvényes, 1950-ben hatályba lépett alkotmánnyal megtörtént. Pakisztán 1956 márciusától hasonló módon vált iszlám köztársasággá, míg Srí Lanka 1972-től vette fel a köztársasági államformát,¹⁷ egyúttal változtatta meg elnevezését Ceylonról a ma ismert (egyébként „Fényességes Szigetet” jelentő) formára. A Nemzetközösségnek ugyanakkor mind tagjai maradtak, csakúgy, mint a megkésve függetlenné vált Maldív-szigetek és Banglades is. A Maldív-szigetek 1965-ös függetlenné válása után néhány évvel, 1968 áprilisában népszavazás döntött a szultánok uralmának megszüntetéséről. Eredményképpen az addigi miniszterelnök, Ibrahim Názír elnök lett, az 1968 novemberében elfogadott úgynevezett tizedik alkotmány pedig egy elnöki köztársaságot hozott létre a szigetországban.¹⁸ A monarchikus államforma lényegében ott marad fenn Dél-Ázsiában, ahol közvetlen gyarmati uralom nem valósult meg, tehát Afganisztánban, Nepálban és Bhutánban. Az afganisztáni Barakzai-dinasztia uralma ugyanakkor még a hidegháborús évtizedek során megszűnt Mohamed Zahir sah 1973-as puccsot követő lemondásával. Ettől kezdve már csak a két himalájai állam élén álltak királyok, a szubkontinens többi részén az államfő is (legalábbis az alkotmányok szerint) választott tisztség lett. A folyamat – mint látni fogjuk – a poszthidegháborús korban sem állt meg.

Másik, nagyon fontos közös vonás volt a térség országainak életében a gyors gazdasági és társadalmi modernizáció igénye. Az öröklött viszonyok általánosságban elkeserítőek voltak. Dél-Ázsia lakói körében az írni-olvasni tudás, a társadalmi mobilitás lehetősége vagy éppen a közszolgáltatásokhoz való hozzájutás tekintetében olyan állapotok uralkodtak, amelyek leginkább Afrika viszonyaival voltak párhuzamba állíthatók. Súlyos problémát jelentett a fejlődéshez szükséges tőke hiánya is. India

¹⁶ Balogh András: A Nehru–Gandhi-dinasztia tündöklése és bukása. *Nemzet és Biztonság*, (2015), 4. 118.

¹⁷ A ceyloni szingaléz Kandy Királyság uralkodócsaládját még 1815-ben eltávolították a britek.

¹⁸ United Nations: *Constitutional History*. Permanent Mission of the Republic of Maldives to the United Nations, 2012. december 12.

e tekintetben némileg kilógott a sorból, mivel egyetlenként a térségben rendelkezett tőkeerős nemzeti nagyvállalkozói réteggel. A dél-ázsiai államok a 20. század közepén lényegében agrárországok voltak, ahol a mezőgazdasági földbirtokstruktúra döntő jelentőséggel bírt a lakosság megélhetési feltételei szempontjából. Országoként változatos képet mutatott az ehhez való hozzáállás. Indiában Néhrú kormánya feudális maradványként kezelte a nagybirtokok rendszerét, és kisparaszti gazdaságokra akarta felosztani azokat.¹⁹ E folyamat azonban felemásra sikeredett, mivel a kormányzó Nemzeti Kongresszus tagságában, de a helyi igazgatásban is erősen képviseltette magát a földbirtokosok rétege, akik így továbbra is érvényesíthették érdekeiket az agrárszféra átalakítása során.²⁰ A reformok jórészt a föderális berendezkedésű ország tagállamainak szintjén folytak, ami régióként igen eltérő állapotok kialakulásához vezetett. Végül 1972-ben hoztak központi szabályokat a földbirtokok maximális méretét illetően, ami felszabadított ugyan némi szétosztható földterületet, de a birtokstruktúra anomáliáinak országos szintű felszámolásához ez is kevésnek bizonyult.²¹ Pakisztánban ugyanakkor a pandzsábi nagybirtokosok a társadalom egyik különösen befolyásos csoportját alkották, akik a politikai folyamatokra is komoly hatással voltak. Afganisztánban a hagyományos törzsi gyökerű nemesség szintén nagybirtokos státuszba került. Ezeket a családokat a szocialista hatalomátvételt követően fosztották meg birtokaiktól és üldözték el az országból. Srí Lankán a jelentős szingaléz ültetvényes családok ugyanakkor szintén megőrizhették elitstátuszukat, és vagyonukra (is) támaszkodva politikai befolyást építhettek.

Mindezekkel párhuzamosan Dél-Ázsia újonnan függetlenné vált államai a társadalmakat átfogó nemzeti identitás megteremtésének problémáival is szembesültek. A nacionalizmusban rejlő mozgósító erő már a 19. század végén ismertté vált azon helyi (főleg a brit gyarmati területekről származó) értelmiségi hangadók körében, akik tájékozottak voltak a nyugati világ politikai folyamatait illetően. Kíváncsi eszköz volt ez a 20. század első felének függetlenségi küzdelméhez, de ugyanakkor felerősítette a törésvonalakat a lakosság egyes csoportjai között. India esetében ez a muszlim nemzet tézisének megjelenését és az etnikai/nyelvi alapú szeparatizmus veszélyét vetette fel. Megfogalmazódott az indiai nemzet hindu civilizációs gyökereinek előtérbe helyezése is. Az úgynevezett hindu nacionalizmus hívei úgy vélték, hogy az indiai nemzet legfontosabb karakterjegye a hindu szellemi kultúrában való közösség. Társadalmi jövőképük központjában a Hindutva, az idealizált hindu életmód elterjesztésének és dominánssá tételének eszméje állt (és áll napjainkban is). Az iszlámot és a kereszténységet pedig idegenek által behurcolt kultúráként tartották számon, amiktől lehetőség szerint meg kell tisztítani Indiát (szerényebb célkitűzésként legalább megfosztani őket befolyásuktól) egy romlatlannak tekintett hindu kultúra

¹⁹ Bipan Chandra – Mridula Mukherjee – Aditya Mukherjee: *India After Independence*. Újdelhi, Penguin Books, 1999. 339–350.

²⁰ Gáthy Vera: *India – a múltból a jövő felé*. Budapest, Typotex, 2017. 294–299.

²¹ Gáthy (2017): i. m. 294–299.

és életmód felemelkedése érdekében. A hindu nacionalizmussal szemben az Indiai Nemzeti Kongresszus elitje a területi nacionalizmus eszméjét helyezte előtérbe, és a függetlenné válást követő kormányzásuk során ezt is juttatták érvényre. Eszerint mindenki az indiai nemzet tagja, aki India állampolgára, függetlenül minden egyéb tényezőtől. Az indiai alkotmány ennek megfelelően értelmezi az indiai nemzet fogalmát, amelyen belül azonban a nagy nyelvi csoportok számára biztosítja az autonóm fejlődés lehetőségét. A gyakorlatban ez a szövetségi államok struktúrájának hozzáigazítását jelentette a legnagyobb, egy tömbben élő közösségek igényeihez, lehetővé téve számukra a saját tagállam létrehozásának lehetőségét. Ezzel kezelte az indiai elit az ország soknemzetiségű jellegét, egyúttal biztosította a területi integritását is. Noha etnikai (illetve a szikhek esetében vallási) alapú szeparatista mozgalmak létrejöttek a területén, de a lakosság többsége végeredményben elfogadta az indiai nemzethez tartozást cserébe az autonóm struktúrákért.

Az iszlám nemzet tézisének győzelemre vitelével és Pakisztán megalapításával ugyanakkor egy másik nemzetépítési modell is érvényre jutott Dél-Ázsiában. Ennek felfogása szerint az egykori brit gyarmat muszlim lakossága egy nemzetet alkot az ummához tartozás alapján, amely merőben eltérő szociokulturális és szellemi tradíciókat alapoz meg számukra, mint ami a többi vallási csoportot (különösen a hindukat) jellemzi. Pakisztán muszlim jellegét a már említett 1956-os alkotmány is hangsúlyozta. Természeténél fogva ez az eszmeiség azt is jelentette, hogy a kisebbség fogalma a pakisztáni kormányzat szemében a más vallású emberek közösségeit jelenthette. Eszerint a keresztény, hindu, szikh, buddhista, párszi és ahmadi lakosságot tekintették kisebbséginek.²² A helyzet persze csak papíron volt ilyen egyszerű. A legnagyobb kihívás ezt a filozófiát az államalapítást követően az etnikai nacionalizmus részéről érte. Pakisztánban is voltak persze olyan társadalmi csoportok, amelyek az etnikai vonásokat háttérbe szorító, egységes pakisztáni identitás érvényesülésére tették fel a jövőjüket. Ilyenek voltak Nyugat-Pakisztánban a mohadzsírok, míg Kelet-Pakisztánban a bihari muszlimok. Ugyanakkor olyan jelentős, önálló történelmi identitással, fejlett nyelvvel és nagy kiterjedésű többségi településterülettel rendelkező nemzetiségek körében, mint a pastunok nyugaton és a bengáliak keleten, sokan megkérdőjelezték a vallási alapú nemzetépítés érvényességét. Kelet-Pakisztán elszakadása és Banglades megalakulása 1971-ben, amiről fentebb már volt szó, hatalmas megrázkódtatást jelentett az iszlám nemzet híveinek, és az etnikai szeparatizmus győzelmét jelentette. Ám a maradék Pakisztán végül meg tudta őrizni az egységét. Továbbra is érvényesnek tekintette az iszlám alapokon szerveződő önálló pakisztáni nemzet eszméjét, a muszlim vallásosságból fakadó identitáselemek pedig az 1980-as években a „mecset és a barakk” szövetségeként jellemzett politika támogatásával tapasztalhatóan megerősödtek szerte a társadalomban, így – párhuzamosan a szovjetek ellen Afganisztánban küzdelmet vállaló mudzsáhidok ideológiai képzésével – a különösen érintett pastunok körében is. Pakisztán vallási

²² Bővebben: Iftikhar H. Malik: *Religious Minorities in Pakistan*. MRGI Report, 2002.

alapon megkülönböztetett kisebbségeinek részaránya ekkorra már összesen 3%-ra olvadt.²³ Hivatalos, az állam által képviselt nemzeti ideológiájának alapját az 1980-as évekre három tényező alkotta. Ezek az iszlám vallásosság és civilizáció, a dél-ázsiai muszlim műveltségi nyelv, az urdu nemzeti nyelvként való pozicionálása, valamint az ostromlott állam gondolata, amely az Indiával szembeni mindenáron való önvédelem szükségességét sulykolta az emberekbe.²⁴

Sajátos módon Bangladesben is végbement az iszlám bázisú politizálás megerősödése, már néhány évvel a függetlenné válás után. A bengáliak körében sokáig különösen erősnek tűnt a vallásosságon felülemelkedő, nyelvi és történelmi közösségen alapuló nemzettudat.²⁵ Olyannyira, hogy Pakisztán megalakulásakor – míg egyébként milliós migrációs hullámok indultak meg a muszlimok és más vallásúak körében a szülő országok területei között – a bengáli területeken helyben maradt a hindu vallású bengáliak jelentős része, mintegy 20%-át alkotva a „Keleti Szárny” lakosságának. Ugyanakkor az Indiához került, hindu többségű Nyugat-Bengálban is jelentős muszlim lakosság maradt helyben. E nemzeti bizalmi közösség ugyanakkor jelentősen gyengült a függetlenné válást követő évtizedben az iszlám bázisú identitáspolitikák erősödésével.

Afganisztánban a pastun nacionalizmus egyszerre jelentett problémát az ország nem pastun lakossági csoportjainak és a szomszédos Pakisztánnak is. Hagyományosan az „afgán” a pastunok egyik elnevezése volt, akik – történelmi perspektívából egyébként megalapozottan – Afganisztán megalapítóiként és uraiként tekintettek önmagukra. Jóllehet, az ország soknemzetiségű volt és maradt (amit a különböző törzsi identitások tovább bonyolítottak), az uralkodócsalád és környezete pastun származású volt, így az afgán államrezon egyre inkább a pastun nemzeti célok előtérbe állításával fogalmazódott meg a 20. század során. Mindez persze a társadalom más etnikai háttérrel rendelkező tagjainak ellenállásába ütközött, felerősítve a nemzetiségi törésvonalakat. Az etnikai nacionalizmus elméleti alternatívája a 20. század második felében a kommunizmus, majd az iszlám bázisú vallási fundamentalizmus lett, mint a közösség politikai és társadalmi életét megszervező vezérlő ideológia. Sajátos jelenség azonban, hogy még az afganisztáni baloldali mozgalomban is megfigyelhető volt az etnikai alapú szerveződés. A kommunista párt szerepét betöltő Afganisztáni Népi Demokratikus Párt két rivális belső frakciója közül a Halk (Nép) inkább pastun, míg a Parcsam (Zászló) tádzsik dominancia mellett jött létre.²⁶ Igaz, utóbbinak

²³ Malik (2002): i. m. 10.

²⁴ Lásd: Csicsmann László: Pakisztán. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017. 351–360.

²⁵ Abu S. Shonchay – Kenmei Tsubota: Partition, Independence and Population Geography in Bengal. *IDE Discussion Paper*, 590. (2016).

²⁶ Lásd: Gazdik Gyula: A közel-keleti térség. In Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. II. kötet. Budapest, Osiris, 2006. 272–294.

számottevő urbánus pastun tagsága is volt.²⁷ Nem vált itt egyeduralkodóvá sem a baloldali, sem a vallási fundamentalista alternatíva, de újabb ellentéteket szított az afgán társadalomban, hozzájárulva a polgárháborús állapotok kialakulásához és fennmaradásához. Mindez nem csak belső ügy volt. A pastun nemzettudat magában hordozta az 1893-ban, a második brit–afgán háború után meghúzott, majd az 1919-es Ravalpindi Szerződésben megerősített Durand-vonal felülvizsgálatának törekvését is. A Durand-vonal eredetileg az Afganisztáni Emirátus és a dél-ázsiai brit gyarmatbirodalom határát jelentette, amelyet a függetlenné váló Pakisztán északnyugati államhatáraként örökölt meg. Csakhogy a Durand-vonal gyakorlatilag kettévágta a pastunok településterületét, a nép nagyjából kétharmadát végül Pakisztán állampolgárává téve. Ezzel előállt az a sajátságos helyzet, hogy eredeti államalkotó nemzete a maradék Afganisztánban már nem képezett többséget, míg a szomszédos Pakisztánban 1947 után igen jelentős tényezővé, ugyanakkor az afgán állammal kapcsolatos állandó politikai és stratégiai aspirációk okává és eszközévé lépett elő. Itt érdemes kis kitekintéssel megjegyezni: Afganisztán ma ismert etnikai arculata az 1893 után maradt államterület viszonyait tükrözi. Az afgán sah birodalmának ezt megelőzően egy tömbben élő, számszerűen többséget alkotó pastun népesség alkotta az etnikai alapját. Észak-Afganisztán korábban is sokszínű népességnek adott otthont, ám a 19. századi államban még volt egy egyértelműen domináns nemzet. A 20. századra azonban ez már nem állt fenn, a nemzetépítés szempontjából instabillá téve az afgán társadalmat. Ez az instabilitás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Afganisztán nem tudta betölteni kulcsfontosságú ütközőállam szerepét. A pastunok részéről a helyzet legalább ideiglenes tolerálásának feltétele az volt, hogy a brit, majd pakisztáni államigazgatás ne akadályozza őket az általuk határként el nem fogadott Durand-vonalon átívelő kapcsolattartásban, a pastun nemzeti tér virtuális fenntartásában. Ennek ellenére Pakisztán függetlenné válásától folyamatosan téma volt a gyarmati időkben meghúzott, eredetileg befolyási viszonyokat rögzítő Durand-vonal államhatárként való elismerése. Az 1950-es évek folyamán Afganisztán és Pakisztán között több kisebb fegyveres összetűzés zajlott le a térségben, és a pastunok körében erős támogatottságnak örvendett a Pakisztánhoz került pastun területek (Pastunisztán) függetlensége vagy egyesülése az anyaországgal. A pastun nacionalizmus kezelésére Pakisztán részéről egyrészt a pastunok beengedése a katonai felső vezetésbe és az államigazgatásba, másrészt a versengő identitások²⁸ szellemi közegében az iszlám fundamentalista eszmék terjedésének elősegítése voltak kézenfekvő lépések. Más kérdés, hogy – mint látni fogjuk – ez utóbbival egy egészen más, bár nem kevésbé fenyegető problémával terhelte meg saját társadalmát.

²⁷ International Crisis Group: Afghanistan: The Problem of Pashtun Alienation. *ICG Asia Report*, 62. (2003. augusztus 5.). 5.

²⁸ A versengő identitások jelenségével azt a helyzetet jellemezzük, amikor egy egyénnek különböző, a közösségben elfoglalt helyét alapjaiban meghatározó identitáselemei léteznek egymás mellett (például állampolgársági, nyelvi, etnikai, törzsi, vallási identitás stb.), és ezek közül különböző helyzetekben más és más elemek határozhatják meg az egyes politikai kérdésekhez való viszonyulását.

Srí Lankán a társadalom egységes nemzeti építkezésének legfőbb gátja a két legnépesebb nemzetiség, a tamilok és szingalézok szembekerülése volt. Mindkettejük jelenléte Lanká szigetén ókori gyökerekre támaszkodik, és történelmük során több, önálló államalakulatuk is létezett, amely a saját államiság emlékét adta számukra. A szingaléz többség Ceylon 1948. február 4-i függetlenné válását követően lényegében saját nemzetállamként tekintett a sziget egészére, és a tamilok azon részét, akiket még a gyarmati időkben telepítettek be (az úgynevezett ültetvényi tamilokat) távozásra kényszerítették volna, míg az őshonos tamil népesség társadalmi befolyásának jelentős visszaszorítására törekedtek.²⁹ Az 1970-es évek végére ez súlyos összetűzésekhez vezetett a többségi és kisebbségi társadalom egyes csoportjai között, 1983-tól pedig nyílt polgárháborúba torkollott.

Belpolitikai vonatkozásban a dél-ázsiai országokat – részben a fent említettekből kifolyólag is – általában erőteljes belső konfliktusosság jellemezte. A hazai elitek politikai uralmának megszerveződése államonként igen eltérő közösségek helyzetbe kerülését takarta. Srí Lankán például a britek hagyományait sokban átvevő, konzervatív irányultságú Egyesült Nemzeti Párt (United National Party – UNP) került hatalomra, amelyre ugyanakkor nagy befolyást gyakoroltak a legvagyonosabb szingaléz családok. Noha alapvetően mérsékelt jobboldali irányvonalat vittek, leginkább az integráló párt szerepe jutott nekik, ami a baloldali alternatívát képviselő csoport Solomon Bandaranaike vezetésével történt 1951-es kiválásával és a Srí Lanka-i Szabadságpárt (Sri Lanka Freedom Party – SLFP) megalakulásával tisztult le. Kialakult ezzel a két vezető párt kormányzati váltógazdaságán alapuló belpolitikai dinamika (ami közel sem maradt egyedülálló Dél-Ázsiában), de megmaradt a gyarmati időszakban vagyont, kulturális tőkét és társadalmi befolyást szerzett famíliák alapvető szerepe az országos politika formálásában. A szingaléz nacionalista érzelmek belpolitikai felhasználásában egyébként a baloldali Szabadságpárt még nagyobb tehetséget mutatott, mint jobbközép riválisa.

Az 1947. augusztusi függetlenné válást követő évtizedek Indiájában a szövetségi szintű politikát az Indiai Nemzeti Kongresszus (Indian National Congress – INC) domináns pozíciója határozta meg. Harminc éven keresztül folyamatosan töltötte be a kormánypárt szerepét, ideológiai arculatát illetően pedig meghatározóan baloldali-centrista jellemzőket mutatott. Különösen igaz volt ez az 1967-es pártszakadást követően, amikor letisztult a Kongresszus eszmei arculata.³⁰

Az 1970-es évek végétől azonban a predomináns pártrendszer fokozatos bomlásnak indult a regionális és etnikai pártok megerősödésével, országos szinten pedig a jobboldali alternatíva felépülésével. Indiában mindössze egy 21 hónapos periódusban, az 1975–1977 közötti rendkívüli állapot idején kérdőjeleződött meg a demokratikus államrend. Indira Gandhi kormányfő (1966–1977; 1980–1984) azonban végül

²⁹ Bővebben lásd: Háda Béla: A Srí Lanka-i polgárháború történeti gyökerei. *Kül-Világ*, 4. (2007), 2. 32–50.

³⁰ Indian National Congress: *Brief History of Congress*. [é. n.]

nem lett diktátorrá. Reformok sorának bevezetése után megszüntette a rendkívüli állapotot, és újra kiírta a törvényhozási választásokat. A Dzsanaat Párt 1977-es győzelmével a jobboldali, hindu nacionalista eszmei befolyás alatt álló alternatíva is a kormánypolitika szintjére emelkedhetett.³¹ Kezdeti sikertelensége és a Kongresszus visszatérése a hatalomba 1980-ban nem jelentette ennek az irányzatnak a leépülését. Komolyabb befolyása az indiai politikai életre az elkövetkező évtizedekben kezdett csak igazán érvényesülni.

Pakisztánban ugyanakkor a demokratikus politikai berendezkedés – noha itt is kívánatos célként fogalmazódott meg – nem tudott megerősödni. Ehelyett a hadsereg elitje került nagyon erős politikaformáló szerepbe, több alkalommal közvetlenül is átvéve az ország kormányzását. Sajátos módon az indiai és pakisztáni katonai vezetés döntően ugyanazt a brit tiszti iskolát járta ki, szakmai szocializációja azonos minták szerint alakult, társadalmi szerepe mégis eltérővé vált. Indiában a katonai felső vezetés nem volt politikai tényező (az erre irányuló kezdeti, gyenge próbálkozásokat a civil kormányzat hamar letörte), Pakisztánban viszont kezdettől fogva az volt. Ebben közrejátszott az ország instabil területi integritása éppúgy, mint az Indiával fennálló ellenséges viszony. A pakisztáni haderő a nemzet első számú támaszaként tekintett önmagára, ami háttérrel adott a vezérkari főnökök politikai ambícióinak is. A bipoláris korszakban két szakaszban, 1958–1971 között Mohamed Ajúb Hán, majd Mohamed Jahja Hán tábornokok irányításával, 1977–1988 között pedig Mohamed Zia-ul-Hakk tábornok vezetésével működött katonai diktatúra az országban. A gyenge lábakon álló civil kormányzás a függetlenné válást követő években az állam megalakulását kiharcoló Muszlim Liga (Pakistan Muslim League – PML), illetve az abból kiváló különböző szakadár pártok vezető pozícióján nyugodott. Majd a polgárháború után az 1967 novemberében Zulfikár Ali Bhuttó vezetésével megalakult Pakisztáni Néppárt (Pakistan People's Party – PPP) emelkedett fel az ország életét meghatározó politikai formációvá, egészen a második katonai hatalomátvételig. Közvetlen parlamenti választásokat első ízben csak 1970-ben tartottak az országban (tartományi választás ezt megelőzően több is volt), amelynek a bengáli Awámi Liganak kedvező eredményét a nyugat-pakisztáni politikai körök nem voltak hajlandóak elfogadni, így az ténylegesen nem érvényesülhetett. Ezt követően még 1977-ben próbálkoztak közvetlen törvényhozási választásokkal a hidegháború időszakában. Ennek eredménye is arra a sorsra jutott, mint az első választásoké: a vesztes fél nem volt hajlandó elismerni az (egyébként a PPP-nek kedvező) eredményt. A hadsereg fellépése és hatalomátvétele pedig eloszlatta a reményt a demokratikus intézmények továbbfejlődésére.

Erdekes módon az elszakadt Bangladesben sem sokáig maradt stabil a polgári kormányzás. A szociálliberális beállítottságú Awámi Liga csak 1975-ig tudta megtartani a hatalmat. Mudzsibúr Rahmánt, akit korábban a nemzet atyjaként (Bangabandhu) tiszteltek, ekkor pedig az államfői hivatalba töltötte be, 1975. augusztus 15-én egy katonatiszti csoport családtagjaival együtt meggyilkolta. Helyére pedig Kondaker Mosztak

³¹ Balogh (2006): i. m. 240.

Ahmed minisztert segítették, aki büntetlenséget ígért a puccsistáknak. Az új hatalom érvelése szerint Rahmán India lakája volt, és veszélyeztette az ország függetlenségét. Valójában kaotikus állapotok alakultak ki, aminek legfontosabb összetevője a katonai elit soraiban bekövetkezett törések és a parancsnoki láncolat megszakadása volt. Nem volt kétséges azonban, hogy mindennek ellenére (sőt, részben ennek köszönhetően) a hadsereg itt is a politika formálói közé lépett. Halid Mosharraf, a szárazföldi erők vezérkari főnökének vezetésével egy másik katonai frakció fellépett Mudzsibúr Rahmán gyilkosai ellen, és november 3-án eltávolította Mosztakot az elnöki székből. Nem sikerült azonban megnyerniük Ziaur Rahmán főparancsnok támogatását, akit ezért házi őrizetbe helyeztek. Két nappal később Abu Tahír nyugalmazott ezredes a főparancsnok támogatójaként egy újabb katonai csoportosulás élén és a szélsőbaloldali Dzsátíja Szamadzsztantrik Dál (Bangladesi Nemzeti Szocialista Párt) politikusainak támogatásával meghirdette a forradalmat, november 6-án kiszabadították a főparancsnokot, 7-én pedig kivégezték a menekülő Halid Mosharraft és számos vele tartó katonatisztet. Ziaur Rahmán főparancsnok az ideiglenes kormány tagja lett, jobboldali nézetei azonban nem fértek össze Tahír kommunista beállítottságával. Hatalmi küzdelmükből Tahír került ki vesztesként, és 1976-ban ki is végezték. Vele együtt számos szélsőbaloldali politikus is büntetéssel nézett szembe. Ziaur Rahmán pedig 1977. április 21-én az ország elnöke lett, hivatalát pedig 1981-ben bekövetkezett haláláig meg is őrizte. Ő sem természetes úton távozott az élők sorából: egy újabb katonatiszti összeesküvés résztvevői követtek el merényletet ellene. Az általa alapított Bangladesi Nacionalista Párt a későbbi évtizedek belpolitikai életének fontos szereplője, az ország egyik legerősebb pártja maradt. Rahmán halála után rövid átmeneti időszak következett, amelynek lezárásaként 1982-ben Husszein Mohamed Ersad vezérkari főnök került vértelen puccsal az állam élére. Ersad 1986-ban az elnökválasztás vitatott tisztaságú megnyerésével legitimálta hatalmát, amelyet egészen 1990-ig megőrzött, amikor a lakosság tömeges demonstrációi hatására lemondásra kényszerült.

Nepálban a hidegháború időszaka belpolitikai tekintetben az ország demokratikus fejlődésért zajló küzdelmének időszaka volt, amely sajátosan kapcsolódott össze a társadalom két legerősebb családjának hatalmi vetélkedésével. A himalájai monarchia politikai irányításáért az 1743 óta (gyakorlatilag változó hatalmi mozgástérrel) Nepál királyait adó, egyébként indiai rádzsput eredetű Shah-dinasztia, valamint a kormányfői tisztséget örökletesen birtokló Rána család állt szemben egymással. E huzakodás utolsó fejezetét a formálisan 1911 óta Nepál trónján ülő Tribuván király vezette fel azzal, hogy 1950 novemberében indiai segítséget kért a Ránákkal szemben maga és családja számára. Delhibe menekülven mindössze egyik unokáját, Gyanendrát hagyta hátra, akit a Ránák rövid időre királlyá avattak. Mindössze egy három és fél éves gyermekről lévén szó, Gyanendra nem is lehetett egyéb, mint a legerősebb nemesi család bábja. India határozott politikai kiállása Tribuván mellett és a kibontakozó belső elégedetlenség azonban meghátrálásra készítette a Ránákat, a törvényes király pedig 1951-ben visszatérhetett országába. Uralmának restaurációja olyan belpolitikai

alkuk keretében történhetett meg, amelyek a demokratikus reformokat is magukban foglalták. Tribuván ezeknek köszönhetően a jogfejlődés szempontjából roppant progresszív, pozitív megítélésű vezetővé vált az utókor szemében. Fia és trónjának örököse, Mahéndra király (1955–1972) azonban már nem érezte fenntarthatónak az ingatag, súlyos belpolitikai konfliktusokkal terhelt rendszert, és 1960-ban feloszlatta Nepál törvényhozását, betiltotta a pártokat, és saját fősege alatt szervezte újjá a politikai rendszert. Uralma abszolutista jellegének dacára is magában hordozta a gazdasági és társadalmi reformok célkitűzését, a megvalósításban azonban nem bizonyult elég hatékornak. Kormányzásának igazgatási alapstruktúráját a pancsájátrendszer jelentette. A pancsájátok a hagyományos dél-ázsiai területi igazgatás alapelemei voltak. Ezeket használta fel az uralkodó saját közvetlen irányításának érvényesítéséhez. Pártok ugyanakkor nem működhettek, a törvényhozás funkcióját a Nemzeti Pancsáját töltötte be, amely csak részben volt választott testület.

Mahéndra király 1972-ben bekövetkezett halálát követően fia, Birendra lépett trónra. Már az ő regnálása határozta meg annak a korszaknak az első felét, amelyet e kötetben részletesebben vizsgálunk. Birendra alapvetően progresszív gondolkodású ember volt. Nem zárkózott el a demokratikus reformoktól, de érezte a társadalom politikailag aktív csoportjainak mély megosztottságát. 1980-ban népszavazásra került sor a pancsájátrendszer felszámolásáról és a többpárti politikai rendszer kiépítéséről. Amellett, hogy az eredmények igen változatosan alakultak, számos visszaélés is történt, így napjainkban már nem tekintik hitelesnek a népszavazás eredményét, amely ha szűken is, de az addigi struktúra fennmaradását támogatta. A korszak legjelentősebb demokráciapárti tömörülése az egyébként szociáldemokrata eszméket valló Nepáli Kongresszus (Nepali Congress) nevű párt volt, amely következetesen kiállt a többpárti parlamentarizmus helyreállításá mellett. Társai e küzdelemben leginkább kommunista irányultságú csoportok lehettek Nepálban, amelyek nem feltétlenül a polgári demokrácia hívei voltak, de a király hatalmának korlátozásában mindenképpen egyetértettek az NK-val. Közös szervezőmunkájuk nyomán bontakozott ki 1990-re a népi mozgalom (az úgynevezett Dzsana Andolán), amely sztrájkokon és utcai demonstrációkon keresztül gyakorolt nyomást a hatalomra, és győzte meg Birendrát a reformok elkerülhetetlenségéről. Nepál 1990-ben a parlamentarizmus helyreállítása mellett alkotmányos monarchia lett.³² Politikatörténetének számunkra releváns időszaka ezzel kezdődött. Mielőtt azonban rátérnénk az egyes országok fejlődésének részletesebb ismertetésére, figyelmet kell szentelnünk annak is, hogy milyen általános jelenségek jellemezték Dél-Ázsia fejlődését az 1980-as évek folyamán, mivel ezek alkották az 1990-es évek eseményeinek szélesebb kontextusát.

³² Nepal's King Gives Way to Multiparty Democracy. *The New York Times*, 1990. november 11.

Makrotendenciák Dél-Ázsiában a hidegháború végén

Amióta bármiféle tudományos eszközökkel igazolható ismerettel rendelkezünk erről, Ázsia számít a Föld legnépesebb világrészének. 1800 körül az emberiség csaknem kétharmada élt itt, de még 2019-ben is 60%-ra volt tehető a részaránya. Dél-Ázsia pedig hagyományosan az egyik demográfiai súlypontja a kontinensnek. 1990-re a térséget nagyjából 1134 millió ember népesítette be.

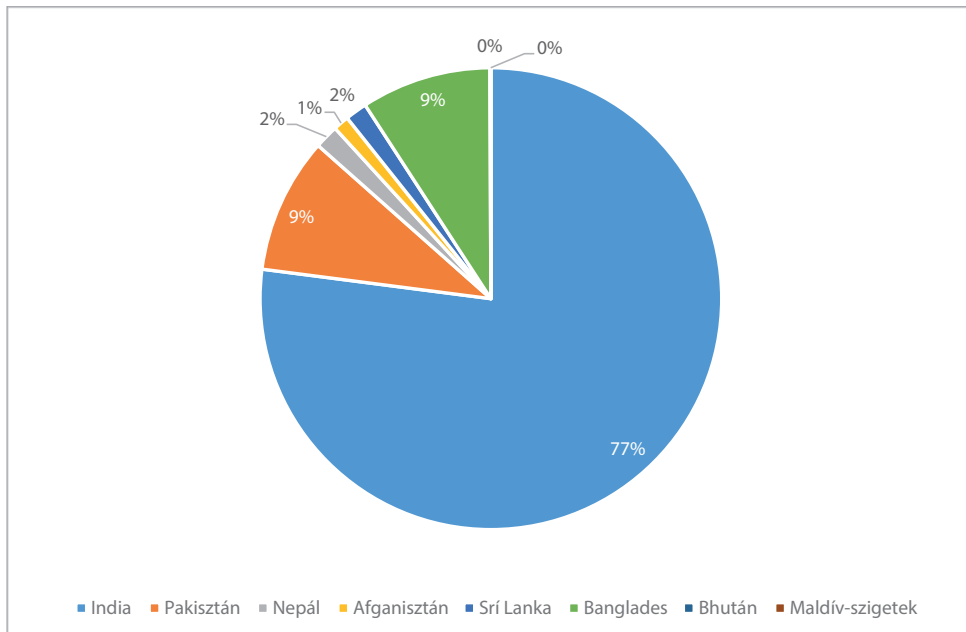
1. táblázat: Dél-Ázsia országainak néhány fontos mutatója 1990-ben

	Terület (km ²)	Népesség (fő)	GDP (az USD aktuális árfolyamán)	GDP/fő (vásárlóerő- paritáson)	Születéskor várható átlagos élettartam (év)
Afganisztán	652 230	12 412 308	n. a.	n. a.	50,3
Pakisztán	881 912	107 647 921	40 010 000 000	1 923,50	60,1
India	3 287 590	873 277 798	320 979 000 000	1 200,90	57,9
Nepál	147 181	18 905 478	3 628 000 000	751,80	54,4
Bhután	38 394	530 804	287 658 184	1 558,50	52,9
Banglades	147 570	103 171 956	31 598 000 000	850,50	58,2
Srí Lanka	65 610	17 325 773	8 033 000 000	2 306,70	69,5
Maldív-szigetek	300	223 158	215 089 000	n. a.	61,5

Forrás: World Bank, Worldometers: *List of Countries (and Dependencies) Ranked by Area*. 2021

A demográfiai tendenciákat illetően csak néhány áttekintő megjegyzést érdemes tennünk. Amióta a független államokról adatok állnak a rendelkezésünkre, a népességszám alapján felállítható regionális sorrend eleje és vége változatlan. India kezdettől őrizte Dél-Ázsia legnépesebb államának pozícióját, nemcsak a hidegháború végén, de a továbbiakban vizsgálandó évtizedekben is. Hasonlóan, a Maldív-szigetek a legkisebb, míg Bhután a második legkisebb népességgel rendelkező ország a térségben, és – noha a konkrét lakosságszám természetesen változott – e sorrendiségben szintén nem állt be semmiféle változás sem a bipoláris korszakban, sem az e követben vizsgált időszakban. Ma már eléggé valószínűtlenül hangozhat, de egészen az 1970-es évek végéig Afganisztán, Nepál és Srí Lanka népessége nagyságrendileg azonos kategóriát képezett (13 és 14 millió fő között szóródott). A Szovjetunió 1979-es katonai beavatkozásától kezdve Afganisztán „lefelé” elvált ettől a csoporttól, lakosságszáma hanyatlásnak indult a háború következményei nyomán. Ebben nemcsak a halálos áldozatok játszottak közre, hanem a nagyszámú elmenekülő is, akik főleg Iránban és Pakisztánban leltek menedékre. Afganisztán népességszáma csak az 1990-es évek derekán zárkózott fel újra a másik kettőhöz, majd a 2000-es évek derekán lépett elő a negyedik helyre a régióban. Az 1980-as évek során azonban még a térség harmadik legkisebb népességű államának számított. Pakisztán ugyanakkor impozáns demográfiai növekedést mutatott, ám így is csak 1983-ban vette át a második helyet Bangladesről. Ekkortól igaz a ma már közhelyszerű megállapítás, miszerint a pakisztáni Dél-Ázsia második legnépesebb társadalma. Banglades lakosságszáma ugyanakkor

továbbra is óriási távolságra volt a kisebb területű államokétól, így harmadik helyre szorulása után további „lecsúszására” nem kellett számítani belátható időn belül.³³ Függetlenül azonban a népességnövekedés ütemétől, valamennyi vizsgált ország fiatal társadalomnak adott otthont a bipoláris korszak utolsó évtizedében, és ez a jellemzőjük a poszthidegháborús korban is megmaradt, így a demográfiai növekedés feltételei végig adottak voltak. Ennek köszönhetően a Föld nagytérsegei közül Dél-Ázsia demográfiai növekedése lett az egyik legnagyobb ütemű, és a várakozások szerint itt is marad majd fenn az egyik leghosszabb ideig ez a folyamat.

2. ábra: Az egyes dél-ázsiai országok részaránya a térség össznépességéből 1990-ben

Forrás: World Bank

Az 1980-as, 1990-es évek fordulóján Dél-Ázsia gazdasági és szociális látképe nagyon sok szempontból alátámasztotta mindazon negatív benyomásokat, amelyek a nyugati világban az úgynevezett harmadik világgal szemben léteztek. Általános társadalmi mutatóit illetően Pakisztán, India, Nepál és Banglades továbbra is inkább a szub-szaharai Afrika államaihoz állt közel, mintsem a gyorsan fejlődő Délkelet-Ázsia vagy Északkelet-Ázsia országaihoz. A polgárháború sújtotta Afganisztántól pedig nem is várhatott senki csodát: noha igazán hiteles számszerű adatok nem álltak rendelkezésre a gazdaság állapotáról ezekben az években, senki sem kételkedett benne, hogy lényegesen szegényebb szomszédjainál. Végeredményben tehát a szű-

³³ World Bank: *Population, Total – Afghanistan, Bhutan, Pakistan, Bangladesh, Nepal, Sri Lanka, Maldives*. [é. n. ay]

kebb értelemben vett Ázsia három nagy térsége – Északkelet-Ázsia, Délkelet-Ázsia és Dél-Ázsia – közül az utolsó helyen állt a lakosság átlagos életszínvonalát tekintve, e kedvezőtlen relatív pozíció azonban nem jelentette azt, hogy abszolút értelemben ne történt volna érdemi haladás.

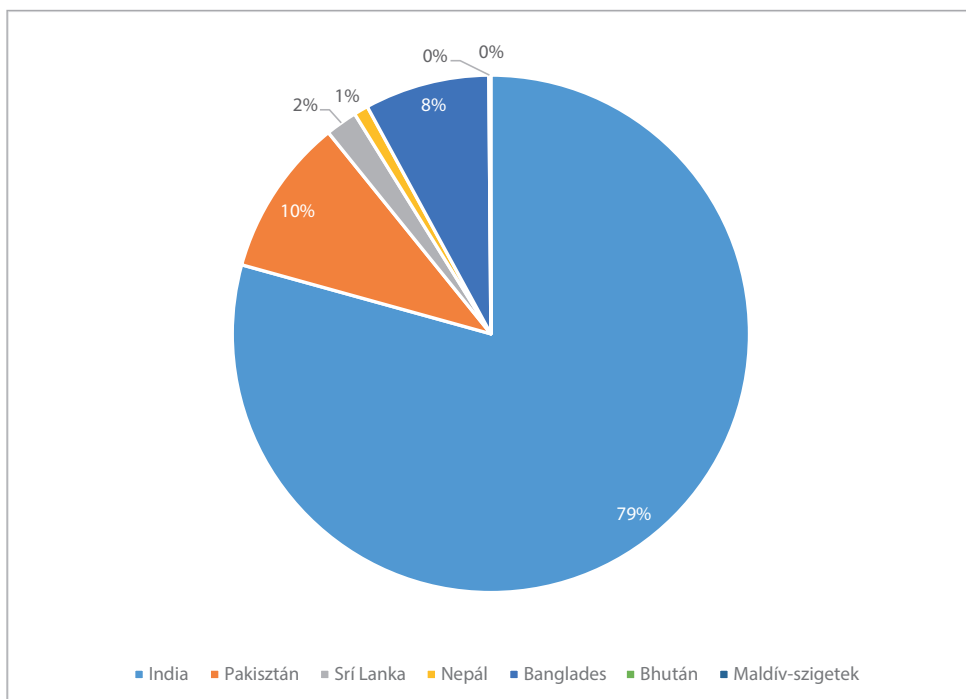
Ezen időszak egyik szembetűnő regionális tendenciája volt ugyanis a kisebb nemzeti jövedelemmel bíró dél-ázsiai társadalmak életminőségének javulása. Persze ez jelentős területi eltéréseket mutathatott országokon belül is, és a polgárháborús Afganisztán és Srí Lanka harcoktól érintett vidékeire nem volt jellemző. Ugyanakkor Pakisztán születéskor várható élettartam tekintetében évtizedekig fennálló előnye (csak Srí Lanka büszkélkedhetett magasabb adattal a régióban a hidegháború időszakában) fokozatosan elolvadt az 1980-as évek végére, a rá következő másfél évtizedben pedig a térség szinte valamennyi állama megelőzi majd e tekintetben. Egyedül Afganisztán lakosságának életkilátásai maradnak a pakisztáni alatt, bár a közelítés az 1990-es évek elejétől itt is világosan megfigyelhető.³⁴

Gazdasági vonatkozásban a térség egyértelmű centruma India, amely a Dél-Ázsiában megtermelt javak és szolgáltatások 79%-át állította már elő az 1990-es évek elejére. Mellette még Pakisztán és Banglades képviselt érdemi részarányt, inkább csak óriási munkaerőtömegüknek köszönhetően. A többi térségbeli állam nemcsak földrajzi, de gazdasági téren is periféria maradt hozzájuk képest.

Dél-Ázsiában az 1980-as évekre olyan szintre emelkedett a térségen kívüli hatalmak befolyása, amilyenre Brit India dekolonizációja óta nem volt példa. A folyamat epicentruma egyértelműen az afgán–pakisztáni térség volt. Nem csak a közvetlen szovjet katonai jelenlét idézte ezt elő Afganisztán területén, de az erre adott amerikai (és kínai) válaszok, Pakisztán „frontországgá” szervezése is. Két héttel a szovjet invázió után megérkezett Karacsí kikötőjébe a CIA első fegyverszállítmánya az afgán mudzsáhidok számára.³⁵ Az 1980-as években Iszlámábád már egymással párhuzamosan élvezte az USA és a Kínai Népköztársaság támogatását. Indiának ugyanakkor, ha keserű szájjal is, de el kellett fogadnia Moszkva afganisztáni politikáját, és a bizonytalan jövőbe számítani azt az ambíciót, ami az Indiai-óceán térségét mentessé kívánta tenni a kívülről érkező hatalmak katonai jelenlététől (ezáltal közvetlen hatalmi befolyásától). Persze ez egyet jelentett volna az indiai hegemoniával, amely bár egyre vállaltabb célja volt Újdelhi regionális hatalmi építkezésének, a korabeli világ erősebb államaitól aligha várhatott elfogadást.

³⁴ World Bank: *Life Expectancy at Birth, Total (Years)*–Bangladesh, Bhutan, Maldives, Pakistan, Sri Lanka, Nepal, Afghanistan, India. [é. n. au]

³⁵ Bruce Riedel: Biden's Afghan Gamble. *Brookings*, 2021. április 27.

3. ábra: Az egyes országok százalékos részesedése Dél-Ázsia GDP-jéből 1990-ben (Afganisztánról 1981–2002 között nincs adat)

Forrás: World Bank: GDP (current US\$)–India, Pakistan, Afghanistan, Sri Lanka, Nepal, Bangladesh, Bhutan, Maldives. [é. n. af]

Másik, a térség stratégiai erőegyensúlyát érdemben befolyásoló folyamat volt a nukleáris fegyverkezési törekvések döntő fázisba jutása. Nyilvánosságra hozott hírszerzési dokumentumok sora tanúsítja, hogy mind az USA, mind a Szovjetunió meglehetősen jó információkkal rendelkezett a folyamat alakulását és kilátásait illetően,³⁶ megakadályozni azonban nem voltak képesek azt, mivel a magasabb rendűnek ítélt, a hidegháborús szembenállásból fakadó stratégiai érdekeik szempontjából nem volt kívánatos, hogy erőteljesebb nyomást gyakoroljanak dél-ázsiai szövetségeseikre (Moszkva részéről Indiára, míg Washington részéről Pakisztánra).³⁷ India valójában már 1974. május 18-án működésbe hozott egy kísérleti nukleáris bombát, ám a programot sokáig „jegték”. Pakisztán nagyjából 1986-ra érthette utol riválisát az első működőképes

³⁶ Lásd Department of State: *Non-proliferation in South Asia*. Cable 145139. 1979. június 6.; Bureau of Intelligence and Research: *Indian-Pakistani Views on a Nuclear Weapons Option and Potential Repercussions*. Report 169-AR, 1981a. június 25.

³⁷ Lásd például: *Extract of Memorandum of Conversation, Meeting Between Secretary of Defense Harold Brown and Vice Premier Deng Xiaoping*, 1980. január 8.; Bureau of Intelligence and Research: *India-Pakistan: Pressures for Nuclear Proliferation*. Policy Assessments, Report 778-AR, 1984. február 10.

atomfegyver összeszerelésével.³⁸ Az már a korban is nyilvánvaló volt, hogy az Indiától félő Pakisztán nem lesz hajlandó lemondani a nukleáris garancia megszerzéséről.³⁹ Újdelhi pedig 1987-től csendben militarizálta nukleáris programját.⁴⁰ A térség két vezető államának egymást gerjesztő atomhatalmi ambíciói az 1980-as évek végére már használható állapotú, de minden bizonnyal csekély számú eszköz megszerzéséhez vezettek. Ezt az időszakot néha de facto nukleáris periódusnak is nevezik, amely egészen az 1998-as nyílt erődemonstrációkig tart majd.⁴¹ Utóbbiakról később még részletesen lesz szó.

Globális szinten a katonai kiadások az 1980-as évek derekától egyébként csökkenésnek indultak, és a mérséklődő tendencia egészen az ezredfordulóig fennmaradt.⁴² Dél-Ázsiában ez a folyamat azonban igazából nem indult be, hanem végig növekedés volt tapasztalható, amelynek alapját India, Pakisztán és Afganisztán katonai kiadásainak bővülése adta. Következően e két ellentétes irányú tendenciából, a térség részesedése a globális katonai kiadásokból – ha nem is kirobbanó mértékben, de – folyamatosan nőtt 1980 és 1990 között (és tulajdonképpen azt követően is).⁴³

Ezzel párhuzamosan azonban az 1980-as évek a térségszintű szerveződés fontos előrelépésének időszaka is volt. A SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation) 1985. december 8-án alakult meg Dakkában, Afganisztán kivételével valamennyi dél-ázsiai állam részvételével. Már az 1970-es évektől nyomon követhető volt a térségi szintű együttműködés igénye, amelynek hangadói elsősorban Banglades és Nepál kormányai voltak Ziaur Rahmán elnök és Birendra király tolmácsolásában. Előbbinek különösen fontos szerepe volt a tényleges szervezőmunka beindulásában. A leendő tagállamok (tehát Afganisztán kivételével az összes térségbeli ország) első külügyminisztériumi szintű egyeztetései a szervezet létrehozásának tárgyában 1980 augusztusa és szeptembere között zajlottak le az ENSZ New York-i székhelyén.⁴⁴ Banglades lett a felelős az együttműködés alapidokumentumának kidolgozásáért. A kisebb országok gyorsan egyetértésre is jutottak egymással. Mindegyikük számára más és más haszon származhatott a kooperációból (Nepál és Bhután számára például nagyon fontos volt a tengeri kikötőkhöz való hozzáférés, Banglades számára pedig például a folyók vízmegosztásának ügye), de India és Pakisztán megnyerése nélkül

³⁸ Peter R. Lavoy – Feroz Hassan Khan: Rogue or Responsible Nuclear Power? – Making Sense of Pakistan's Nuclear Practices. *Strategic Insights*, 3. (2004). 2.

³⁹ Bureau of Intelligence and Research: *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations*. Policy Assessments, Report 97-PA, 1981b. március 23. 4.

⁴⁰ Karsten Frey: *India's Nuclear Bomb and National Security*. London – New York, Routledge, 2006. 169–170. és Stephen F. Burgess: India's Emerging Security Strategy, Missile Defense and Arms Control. USAF Institute for National Security Studies, *INSS Occasional Paper*, 54. (2004). 12.

⁴¹ S. Paul Kapur: Ten Years of Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, 33. (2008), 2. 74.

⁴² Todd Sandler – Justin George: Military Expenditure Trends for 1960–2014 and What They Reveal. *Global Policy*, 7. (2016), 2. 177.

⁴³ Sandler–George (2016): i. m. 179.

⁴⁴ Muhammad Jamshed Iqbal: SAARC: Origin, Growth, Potential and Achievements. *Pakistan Journal of History & Culture*, 27. (2006), 2. 132.

az egésznek nyilván nem lett volna semmi értelme. 1983. augusztus 1–3. között lezajlott Újdelhiben a leendő tagállamok első külügyminiszteri értekezlete, ahol útnak indították az integrált cselekvési programot az együttműködés tárgyát képező területeken. Ezek egyebek mellett a mezőgazdaság, vidékfejlesztés, egészségügy, telekommunikáció, közlekedés, kultúra és kutatás-fejlesztés voltak.⁴⁵ A politikai szempontból leginkább szenzitívnek számító biztonsági kérdéseket kivették az egyeztetés keretei közül. Ez volt az ára annak, hogy India és Pakisztán is felvállalja a szervezet létrehozását. Újdelhiben a külügyminiszterek elfogadták a Regionális együttműködésről szóló deklarációt is. Végül 1985. december 5-én Dakkában kapta a szervezet ma is használt elnevezését, két nap múlva pedig az állam- és kormányfők összegyűltek Banglades fővárosában a SAARC alapokmányának aláírására. Az együttműködés elsődleges céljaként a kollektív önállóság elősegítését, a kölcsönös bizalom erősítését, a gazdasági, társadalmi, kulturális, technikai és tudományos területeken való együttműködést, valamint a más államokkal és szervezetekkel közös célok mentén való kooperációt jelölték meg.⁴⁶ Katmanduban kapott helyet a szervezet főtákarása 1987-től,⁴⁷ a bangladesiek pedig azóta is úgy tekintenek hazájukra, mint a SAARC megteremtőjére.

A kooperáció mellett olyan történelmi, gazdaságföldrajzi és biztonságpolitikai érvek szóltak, amelyek relevanciáját nehéz lett volna megkérdőjelezni. Azonban nyomasztó gazdasági túlsúlya miatt a szorosabb integráció egyúttal annak az Indiának való alárendelődést is eredményezte volna, amely ekkor már nyíltan saját regionális hatalmi érdekszférájának tekintette a térséget. Nem meglepő módon valamennyi szomszédos dél-ázsiai államnak komoly averziói voltak egy ilyen forgatókönyvvel szemben, különösen, mivel Újdelhi előszeretettel használta erőfölényét a bilaterális kérdésekről szóló tárgyalásokon. Ez komolyan fékezte a SAARC együttműködés fejlődését, ám nem akadályozta meg abban, hogy politikai kérdések lényeges egyeztető fórumává váljon. A szervezet létrejöttének kompromisszumai és a tagok ellentmondásos viszonya tehát az együttműködés épülésének perspektíváira is rányomták bélyegüket. Ezzel együtt a SAARC-ot mégis úgy szokták értékelni, mint egy majdani, a politikai feltételek teljesülése esetén megvalósítható szorosabb regionális integráció alapját.

Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján mindezek a – haladás lehetőségét és feszültségeket egyaránt magukban hordozó – folyamatok egy új nemzetközi kontextusba kerültek a bipoláris korszak lezárultával.

⁴⁵ Iqbal (2006): i. m. 133.

⁴⁶ SAARC: *SAARC Charter*. 2020b.

⁴⁷ SAARC: *About SAARC*. 2020a.

Vákát

II.

Megváltozott világ

A hidegháborús szembenállás megszűnése Európában és Délkelet-Ázsiában a korábbi konfliktusok enyhülését, a külkapcsolatok építésének új lehetőségeit, általában a társadalmak veszélyérzetének csökkenését hozta el. Emiatt hatásait ezekben a térségekben már néhány év elteltével is széles körben pozitívnak ítélték. Dél-Ázsia vonatkozásában ugyanakkor a kép legalábbis felemás volt. Itt is igaz, hogy a hidegháborús kategóriákban való gondolkodás idejétmúlttá válása kitágíthatta az egyes országok külpolitikai horizontját – különösen a nyugaton szovjet szövetségként elkönyvelt India esetében. Összességében azonban a világgrész leértékelődését hozta el a nemzetközi kapcsolatok rendszerén belül. Nemcsak a Szovjetunió vonult ki Afganisztánból, de az Egyesült Államok is felhagyott Pakisztán támogatásával. Washingtonban már egy ideje komoly viták zajlottak a pakisztáni segélyek és a nukleáris nonprolifrációs célok összeegyeztethetőségéről. Egy 1986 júniusában, az Egyesült Államok Fegyverzetellenőrzési és Leszerelési Ügynökségének berkeiben született memorandum megállapítja, hogy a szóbeli diplomáciai ráhatásra tett kísérletek lényegében kudarcot vallottak, nem győzték meg Iszlámábádöt a nukleáris fegyverkezés beszüntetéséről,⁴⁸ és ez alááshatja a Fehér Ház hitelességét a kérdésben, valamint a Kongresszus támogatását a segélyezés folytatásához.⁴⁹ Utóbbiak azért váltak fontos belpolitikai szemponttá, mert a támogatások folyósításához Ronald Reagan elnöknek 1985-től (az úgynevezett Pressler-módosítás értelmében) évente kellett biztosítania a Kongresszust arról, hogy a segélyezett ország nem törekszik atomhatalommá válni, és a támogatások a jövőre nézve is csökkentik ennek az esélyét. A valóság azonban ennek éppen az ellenkezője volt, és ezt a Fehér Házban is tudták. A kellemetlen szituáció feloldására a világtörténelem fordulata nyitott lehetőséget. A Szovjetunió afganisztáni kivonulását és a hidegháborús szembenállás megszűnését követően Washington szemében a „frontország” éppen olyan gyorsan értékelődött le, mint ahogy korábban nélkülözhetetlenné vált. Megragadva ezt, az elnök nem adta meg a nukleáris fegyverkezéssel kapcsolatos korábban említett biztosítékot a Kongresszusnak, miáltal 1990 októberével az USA beszüntette Pakisztán katonai segélyezését, megtörve az 1988-ban indult támogatási periódust.

⁴⁸ A folyamatról bővebben lásd: Háda Béla: A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika 1979–1990. In Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, szíami tigrisek – Balogh András 70 éves*. Budapest, ELTE BTK, 2014a. 201–214.

⁴⁹ Kenneth L. Adelman: *Pakistan's Nuclear Weapons Program and US Security Assistance, Memorandum for the Assistant to the President for National Security Affairs*. United States Arms Control and Disarmament Agency, 1986. június 16. 2.

A nyugati támogatások kiapadása és külpolitikai mozgásterének beszűkülése természetesen tovább fokozta az iszlám köztársaság fenyegetettségérzetét. Tehát a két vezető térségbeli állam kül- és biztonságpolitikájára gyakorolt hatásai e világtörténeti korszakváltásnak alapjában véve ellenkező előjelűek voltak. A térség országainak döntő többségére nézve igaz volt ugyanakkor, hogy e turbulens időszakban nyomás alá helyeződött a fennálló politikai rendszerük, végső soron számottevő belpolitikai átalakulásokat ösztönözve. A tágabb értelemben vett 1990-es évek tehát a dél-ázsiai államok számára is összetett változások korát jelentették.

Afganisztán és Pakisztán

Noha Afganisztán és Pakisztán nemzetközi helyzetüket, történelmi és társadalmi adottságaikat, gazdasági és katonai kapacitásaikat illetően közel sem tekinthetők egyforma államoknak, az afganisztáni polgárháború alakulása olyan mértékű összefonódást hozott létre köztük a posztbipoláris korszakra, hogy helyzetük és az elmúlt harminc évben bejárt útjuk értékelésénél ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezért a továbbiakban többször is egymásra utalva fogjuk tárgyalni e két országot jellemző politikai és stratégiai folyamatokat.

A hidegháború vége, a forró polgárháború új fejezete Afganisztánban

Afganisztán dél-ázsiai perspektívából szemlélve nagyon különleges szerepet tölt be a térség északnyugati peremén. Egyrészt a 19. század óta a nagyhatalmak terjeszkedési zónái közé ékelődött jelentős ütközőállam, másrészt a pufferé mellett a híd szerepét is sokan szeretnék betölteni vele. Pakisztánban, de Indiában is léteztek (és léteznek) olyan geopolitikai forгатókönyvek, amelyek összekötő kapocsként képzelik el Dél-Ázsia, a posztszovjet Közép-Ázsia és a Közel-Kelet között. Permanens belső instabilitása miatt azonban egyik funkciónak sem tudott igazán megfelelni.

Afganisztán életében a hidegháború végének politikai változásai a Szovjetunió erőinek kivonulásával vették kezdetüket. E fordulat a stratégiai alapszituációt megváltoztatta ugyan, de a polgárháború elcsitulását nem eredményezhette, mivel annak okai, illetve a küzdő felek céljai jóval túlmutattak a szovjet katonai jelenlét kérdésén. Dél-Ázsia legnyugatibb fekvésű államában ekkorra már szinte semmi sem volt, amit az úgynevezett posztvesztfáliai nemzetközi rendszerben egy releváns állami aktor ismérvének tekintünk. Noha az országnak voltak nemzetközi jogi értelemben elismert határai és államterülete, ez nem működött egységes gazdasági és politikai térként. A kabuli kormány a polgárháború feltételei mellett szinte természetes vonásként nem volt képes szuverenitást gyakorolni a terület egésze felett, és nem rendelkezett az erőszak monopóliumával sem. További problémát jelentett a lakosság jelentős etnikai és szociális (a törzsi kötelékeket megőrző) fragmentáltsága is,

amelynek következtében az egységes nemzet gondolata legfeljebb politikaelméletként vagy társadalmi ideálként fogalmazódhatott meg, semmint realitásként. Ahogy a hidegháború időszakával foglalkozó fejezetben már érintettük, ehelyett sokkal inkább az etnikai nacionalizmus (elsősorban a pastun, majd a második legerősebbként a tádzsik), illetve a vallási/világnézeti alapon egységet teremtő ideák kerültek a jelentősebb közösségi identitásokat formáló eszmék szerepébe.

Az ország 1987-től az Afganisztáni Köztársaság hivatalos nevet viselte, hivatalos állami ideológiája pedig az iszlám szocializmus volt. Vezetője, Mohamed Nedzsibullah egyszerre volt a Szovjetunió által támogatott Afganisztáni Népi Demokratikus Párt főtitkára és az ország elnöke. Kormányzásának napjai azonban a szovjet támogatás elapadásával minden, a helyzetre rálátással rendelkező szereplő véleménye szerint meg voltak számlálva. A kérdés leginkább csak az volt, hogy meddig kell még számolni? Washingtonban az a nézet uralkodott, hogy nem sokáig, és az amerikai fél fenntartotta a mudzsáhidok támogatását.⁵⁰ Még 1990 márciusában Sahnáváz Tanaj altábornagy-honvédelmi miniszter – Gulbuddin Hekmatjár keményvonalas iszlámista mudzsáhid vezér és a pakisztáni kormányzat támogatásával – megkísérelte puccsal eltávolítani Nedzsibullah elnököt.⁵¹ Kísérlete kudarcba fulladt, ám az eset újfent rávilágított Pakisztán játszmáira, amelyek keretében igyekezett érdekeinek megfelelően alakítani Afganisztán egyre instabilabbá váló belső viszonyait. Kabul urai azonban csak valamennyi időt nyerhettek, háborút nem.

Nedzsibullah végül 1992 márciusában jelentette be, hogy elfogadja az ENSZ tűzszünetre és a polgárháborús felekből álló ideiglenes kormány felállítására vonatkozó tervét. Veresége ezzel nyilvánvalóvá vált azok számára is, akik még kitartottak mellette. Megindultak az ilyenkor szokásos átállások és túlélési taktikázás, aminek következtében Nedzsibullah maradék hatalmának szertefoszlása visszafordíthatatlanná, a mudzsáhidok előrenyomulása pedig feltartóztathatatlanul vált. A legsúlyosabb csapást e tekintetben a kormány első számú katonai vezetőjének (és a későbbi évtizedek fontos szereplőjének), az üzbég Abdul Rasíd Dosztum tábornoknak az átállása jelentette a mudzsáhidok oldalára.⁵² Nedzsibullah végül április 16-án mondott le elnöki mandátumáról, és kérte az ENSZ védelmét, amit meg is kapott. Indiába emigrálásához azonban Újdelhi végül nem járult hozzá. India ekkor már a győztesnek látszó mudzsáhidokra tett, és nem akart ellenséges viszonyba kerülni velük. Kiértékelvén a helyzet megváltozásából fakadó lehetőségeket, az indiai külpolitika nem ragaszkodott korábbi szövetségeseihez, sokkal inkább igyekezett stabil kapcsolatokat megőrizni Afganisztánnal és ellensúlyozni Pakisztán térnyerését, amennyire lehet.

⁵⁰ Katona Magda Nasrin: Az Al-Káida első csatája – Az 1989-es dzsalálábádi csata tanulságai Afganisztánban a nemzetközi erő 2014-es kivonulását követő időszakra nézve. *Hadtudomány*, (2014), 1–2. 73–91. 75.

⁵¹ Barbara Crossette: Failed Kabul Coup Changes Opinions. *The New York Times*, 1990. március 21.

⁵² Bruce Riedel: The Warlord Who Defines Afghanistan: An Excerpt From Bruce Riedel's 'What We Won'. *Brookings*, 2014. július 27.

A mudzsáhid erők Kabulba való bevonulása után Nedzsibullah gyakorlatilag Ahmed Sah „Maszúd”, a tádzsik származású tábornok-hadügyminiszter kegyeire volt utalva. Ez önmagában sem ígért sok jót a jövőjét illetően. 1992. április 24-én a mudzsáhid frakciók többségének részvételével kihírdették a Pesávári Megállapodást, amely lényegében Afganisztán ideiglenes kormányának összeállításáról szólt, elosztva a vezető pozíciókat az egyes szervezetek között. Kétéves periódust szabtak meg az átmeneti kormányzásra, és Afganisztáni Iszlám Államként határozták meg az általuk létrehozott politikai formációt.⁵³ Nemzeti egységről nem lehetett beszélni, mivel jelentős ellenzői is voltak a megállapodás szerinti kormányzásnak. Közülük Gulbuddin Hekmatjárt szokták első helyen említeni. Ő és Hizb-i-Iszlámi mozgalma volt ekkoriban Maszúd és Dosztum közös ellensége. Hekmatjár igen sajátos figurája volt a korabeli afgán politikának. A polgárháború mindkét oldalával szembekeverült, és szoros kapcsolatot ápolt a pakisztáni katonai vezetéssel, ám radikalizmusa és az intrikái miatti bizalmatlanság beszűkítette bázisát.

A közös ellenség legyőzése természetesen felszínre hozta a mudzsáhid csoportok közötti nézet- és érdekkülönbségeket. Afganisztán hatékony és egységes kormányzásáért pedig csakhamar kihívót kaptak a tálib mozgalom képében. A tálibok (a pastu kifejezés tanulókat/diákokat jelent) éppúgy a szovjetellenes dzsihád „termékei” voltak, mint a mudzsáhid frakciók, de jelentősen megkülönböztette őket tőlük szigorú eszmei elköteleződésük, amely az iszlám szunnita ágának szélsőséges értelmezésén nyugodott. Mozgalmuk etnikai vonatkozásban leginkább pastun háttérrel bírt, noha a tagjai között számosan voltak olyanok is, akik nem a pastun nemzethez tartoztak (például tádzsikok, üzbégek, beludzso, ujgurok, de még arabok is).⁵⁴ Afganisztán belháborújának ez az 1990-es évek első felében zajló időszaka leginkább hadurak és azok fegyveres hívei közötti küzdelemként írható le, semmiképpen nem népi háborúként. A harcoló felek legszilárdabb törekvése a saját partikuláris (anyagi és hatalmi) érdekeik képviselete volt, ami az ország lakossági tömegeinek általában nem mondott sokat. Ezzel került szembe a tálibok erősen rendpárti, vallási alapon megfogalmazott és eszmei síkon következetes fellépése, amelyet a pakisztáni pastun határvidék medreszéinek ideológiai képzése alapozott meg. Úgy is mondhatjuk, hogy az 1990-es évek Afganisztánja eszmei értelemben Pakisztánban született.

1994 novemberében a tálibok irányításuk alá vonták az ország második legnépesebb városát Kandahárt, amelyet egészen uralmuk végéig szellemi központjuknak tekintettek. Kandahár drasztikusan rossz közállapotairól volt hírhedt ekkoriban, ahol a tálibok gyorsan megszilárdították a rendet. Emiatt eleinte sokan szimpátiával is tekintettek rájuk, mint olyan erőre a polgárháború káoszában, amely képes stabilitást teremteni legalább egyes térségekben. Még nyugaton is voltak, akik így gondolták. A későbbi események azonban hamar eloszlatták a mozgalom körüli illúziókat.

⁵³ United Nations: *Peshawar Accord*. 1992. április 24.

⁵⁴ Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat*. Budapest, Corvina, 2004. 144.

A tálibok relatíve gyors előrenyomulása volt tapasztalható a pastun területeken, majd azokon túl is. Kabul bevételé idején, 1996. szeptember 26-án éjjel bestiálisan kivégezték Nedzsibullah volt elnököt, és közszemlére tették testvérével együtt. Híre ment, hogy ebben a pakisztáni titkosszolgálat is közreműködött,⁵⁵ de Nedzsibullah kegyetlen halála a tálibok számára is fontos szimbólumértékkel bírt. Mindenki számára dekódolhatóan fejezte ki egy korszak végérvényes lezárulását és egy új eljövetelét. Ez az új időszámítás pedig a tálib uralom rendjét hozza el.

Mohamed Omár molláról, a mozgalom vezetőjéről igen sokáig alig lehetett tudni valamit. Noha több fénykép is keringett róla a köztájékoztatóban, ezek egyikének hitelessége sem volt teljesen bizonyos. Életkora sem volt pontosan ismert. Rendszerének bukásakor, 2001-ben az emír valahol negyven és ötvenes éveinek eleje között járhatott. Jellemző, hogy halálának bekövetkeztéről is több mint két év késéssel szerzett tudomást a közvélemény. A kabuli kormány hírszerző szolgálatának információi alapján 2015. július 29-én jelentette be, hogy Omár 2013 áprilisában, a pakisztáni Karacsiban természetes okokból életét vesztette.⁵⁶ Halálát a tálib mozgalom is megerősítette a rá következő napon, eléggé nevetéses színben tüntetve fel a megelőző két év spekulációit a vezér hollétéről és tevékenységéről.

A tálibok hatalomra kerülésükkor már sokaknak nem voltak szimpatikusak, és ez nemcsak eszmei vagy polgárháborús riválisaikra nézve volt igaz (ez utóbbi természetes volt), hanem a muszlim országok elitjeinek többségére is. Fennállása alatt a kormányzatuk mindössze három állammal, Pakisztánnal, Szaúd-Arábiával és az Egyesült Arab Emírségekkel létesített diplomáciai kapcsolatokat.⁵⁷ Az országok nagy többsége megtagadta a rendszertől az elismerést, a térségben Irán, India és Oroszország kifejezetten ellenségesen, míg a Kínai Népköztársaság passzív idegenkedéssel viseltetett a tálibok iránt. Elszigeteltségük és az ország egyesítésében mutatott teljesítményük el nem ismerése kifejezetten zavarta a tálib elitet, amely – dacára a hitetlenekkel szemben nyilvánosan hangoztatott megvetésének – időről időre jelét adta annak, hogy hajlandó lenne bizonyos kapcsolatok fejlesztésére a nem rokon kultúrájú országokkal is.

Vallási és ezeknek alárendelten megfogalmazott politikai nézeteiket többnyire a szunnita fundamentalizmus legszélsőségesebb irányzatának tekintették. Széles körű szakmai konszenzus szerint a tálib ideológia három forrásból táplálkozott. Ezek a déobandi iskola⁵⁸ tanításai, a szalafita világnézet és a pastun törzsi hagyományok voltak. Valójában azonban eléggé zavaros és a muszlim vallástudósok nagy többségének szemében iskolázatlan elgondolások egyvelegét jelentette mindez. Mohamed Omár molla mozgalmi és katonai vezető volt, nem értelmiségi. Igazi

⁵⁵ Lásd: Mohammad Yar – Katona Magda Nasrin: A pastun kérdés. *Pro Minoritate*, (2013), 2. 53.

⁵⁶ Ismail Khan: Mullah Omar Died in Karachi in April 2013: Afghan Govt. *Dawn*, 2015. július 29.

⁵⁷ Kristian Coates Ulrichsen: The Persian Gulf States and Afghanistan: Regional Geopolitics and Competing Interests. *Asia Policy*, (2014), 17. 47–53.

⁵⁸ Lásd Rostoványi (2004): i. m. 142–143. Később, a terrorizmus dél-ázsiai hatásáról szóló fejezetben még lesz szó a déobandi tanok jelentőségéről.

vallástudósként a muszlim világ elismertebb gondolkodói nem vették számításba. Jól kiismerte ugyanakkor magát az afgán társadalmat szabaduló klánharcokban, szektáriánus és nemzetiségi ellentétekben (és ki is használta ezeket). Olyan ideológiát azonban, amely valóban forradalmi és vonzó alternatívát jelentett volna az iszlám világ társadalmi számára, nem fogalmazhatott meg. Mint a későbbiek bizonyítják majd, ez nem azt jelentette persze, hogy ne akadtak volna követői, különösen Pakisztán területén.

Az 1990-es évtized végére a tálib rezsim – hivatalos nevén az Afganisztáni Iszlám Emirátus – ellenőrizte Afganisztán területének csaknem 90%-át. Vele szemben elsősorban a tádzsik etnikai háttérrel rendelkező mudzsáhid elit tartotta az ország északkeleti maradékát, nagyjából 5 tartományt. Ide korlátozódott az Afganisztáni Iszlám Állam, amelynek névleges elnöke 1992–2001 között a tádzsik Burhánuddin Rabbáni volt. 1996-tól a tálibokkal továbbra is szembehelyezkedő egykori mudzsáhid frakciók katonai szövetséget hoztak létre Egyesült Iszlám Front Afganisztán Felszabadításáért néven, ami rövidebben csak Északi Szövetségként vált ismertté a külvilág számára. Katonai vezetője Ahmed Sah Maszúd lett, mint a legeredményesebb hadúr. Az Északi Szövetség erői által fenntartott Afganisztáni Iszlám Állam arra elég volt, hogy a külföld szemében létezzen az alternatíva reménye. Több állam (köztük Irán, Oroszország és India) élt is a lehetőséggel, hogy támogatásával segítsen legalább minimális szinten fenntartani ezt az alternatívát. Ám aki Afganisztánnal bármilyen összefüggésben számolni akart, annak a tálibokkal kellett tárgyalnia. Ennek konklúzióit az Egyesült Államokban is levonták. Washington célja saját biztonsági érdekeinek szavatolása volt az Al-Káidával szemben, amelynek vezetője, Oszáma bin Láden 1996-tól nyíltan dzsihádot hirdetett az USA ellen.⁵⁹ Még ugyanebben az évben, a tálib kormányzat és az Egyesült Államok első kapcsolatfelvételekor az afgán fél a pastunvali, a pastun törzsi szokásjog vendégjogot illető előírásainak tiszteletben tartásával indokolta Bin Láden befogadását. Eszerint az oltalomért forduló be kell fogadni és védelmezni kell.⁶⁰ Persze e moralizáló megközelítés bármilyen érdekes betekintést is nyújtott az amerikai diplomatáknak a pastun szociális kultúrába, a lényegyet illetően mellébeszélés volt. Bin Láden vagyona, összeköttetései és világlátásának népszerűsége a radikális muszlimok körében olyan tényezők voltak, amelyek igen hasznossá teheték őt a rezsim számára. Omár molla állítólag még rokonai kapcsolatot is kialakított a terroristavezérrel, amikor legidősebb leányát kérte feleségül, ezáltal megerősítve a közöttük lévő szövetségi köteléket.⁶¹ A tálibok tehát nyíltan kiálltak Bin Láden mellett, ami automatikusan bevonta őket az al-Káida Egyesült Államokkal szembeni hadjáratába, és célpontjává tette őket Washington

⁵⁹ Dominic Tierney: 'The Twenty Years' War'. *The Atlantic*, 2016. augusztus 23.

⁶⁰ Wagner Péter: Az Egyesült Államok és Afganisztán kapcsolatai a hidegháború után. In Háda Béla – Matura Tamás (szerk.): *Az Amerikai Egyesült Államok ázsiai kapcsolatai*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 264.

⁶¹ Hugh Tomlinson: Cash-strapped Taliban ban Fighters Taking Multiple Wives. *The Times*, 2021. január 18.

esetleges bosszújának. Ennek ellenére 2001 sokkja kellett ahhoz, hogy valódi lépések is történjenek a fenyegetés kiiktatására.

Ahmed Sah Maszúd nem sokkal 2001. szeptember 11-e előtt figyelmeztette az amerikaiakat, hogy forrásai szerint a tálibok készülnek valamire ellenük. Washingtonnak más forrásokból is voltak információi egy készülő támadásról, a feszültség hónapokkal szeptembert megelőzően érezhető volt a biztonsági szolgálatok körében.⁶² Maszúd ellen két nappal a terrortámadások előtt sikeres merényletet hajtottak végre, egy videókamerába rejtett bombával. Halálával az ellenzék a legjelentősebb tábornokát veszítette el, ami könnyen az Északi Szövetség katonai összeomlásához vezethetett volna. Ám szeptember 11-e eseményei szinte egy pillanat alatt változtatták meg gyökeresen a tálib kormányzat jövőbeli kilátásait, és ahogy ez törvényszerű volt, ennek megfelelően az ellenzékéét is. Washington katonai megtorló akciója a terrortámadások kitervelőivel és azok bűjtatóival szemben ez első órákban eldöntött tényré vált. Beavatkozásával pedig egyúttal Afganisztán új politikatörténeti korszakát is megnyitotta.

Afganisztán gazdasága és társadalma az 1990-es évek folyamán

Nagyon fontos tudni, hogy az 1990-es évek Afganisztánjának társadalmi és gazdasági mutatóiról nem állnak rendelkezésre helyi forrásokból származó adatok – a mudzsáhid frakciók és a tálibok ilyeneket nem publikáltak. Emiatt számos ismeretünk a témában külső forrásokból származik.

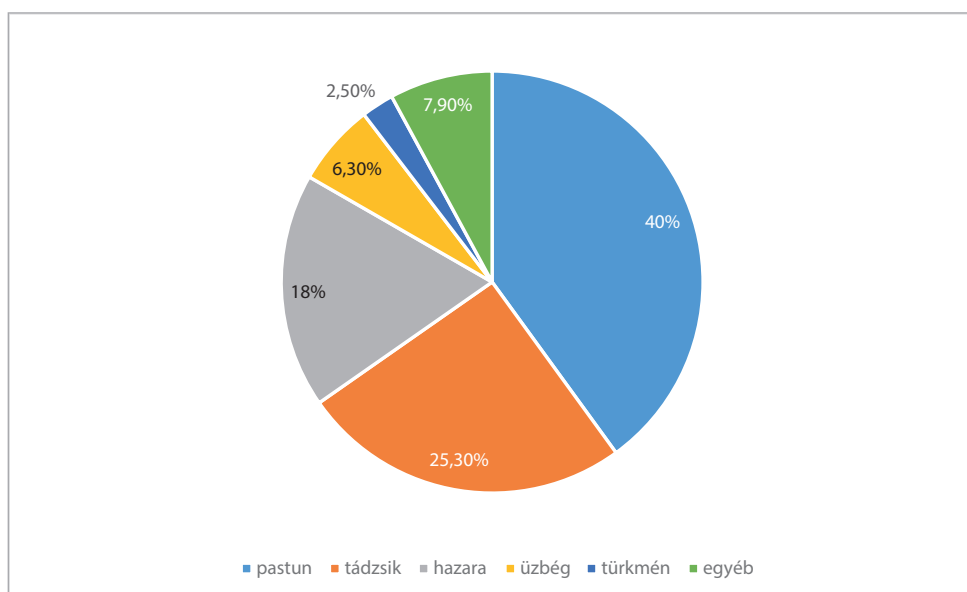
Hivatalos népszámlálást utoljára 1979-ben tartottak az országban,⁶³ amelyet sem az 1990-es években, sem az e kötetben vizsgált korszak végéig egyszer sem ismételtek meg, így a lakosság lélekszámáról csak hozzávetőleges adatok vannak. Ebben a könyvben többnyire a Világbank adatsorából merítünk, Afganisztán esetében azonban ezt kiegészítjük az afgán állami intézmények későbbiekben született becsléseivel. Forrásaink szerint Afganisztán népességének lélekszáma a gyatra életkilátások és a magas gyermekhalandóság ellenére is több mint 74%-kal növekedett 1990 és 2001 között.⁶⁴ A folyamat még a tálibok megjelenése előtt megindult, és éppen 1996 és 2001 között jellemezte egy lassuló periódus, minden jel szerint az új lendületet kapó kivándorlás miatt. A meg-megújuló menekülthullámok együtt jártak az afgán polgárháborús periódusokkal, és fokozták a bizonytalanságot az ország rezidens népességével kapcsolatban, amelyet 1990-ben valamivel kevesebb mint 12,5 millióra tehetünk.

⁶² Kis-Benedek József beszámolója.

⁶³ National Statistics and Information Authority: *Estimated Population of Afghanistan 2020–21*. 2020. június.

⁶⁴ World Bank: *Population, total – Afghanistan*. [é. n. az]

A szó szoros értelmében vett afgán nemzetről nehéz beszélni. Amikor e kötetben az „afgánok” kifejezést használjuk, akkor a jelenkori Afganisztán népességét értjük alatta. Ám történelmileg az afgán kifejezés inkább a pastunokat takarta, akiket itt minden esetben a népnévükön említünk. Ők voltak a történelmi Afganisztán eredeti megalapítói és fenntartói, kiknek nemzeti öntudatában máig él az a vélekedés, hogy az ország tulajdonképpen az övék, és a többi lakossági csoport csak meghódított kisebbséget képez benne. Afganisztánban tizennégy jelentősebb etnikai csoportot szoktak megkülönböztetni,⁶⁵ közülük öt-hat a relatíve nagyobb lélekszámú. Társadalmon belüli részarányaitak illetően sok a bizonytalanság, amit az egyes politikai szereplők saját érdekei alapján született túlzó becslései is fokoznak. 1996-ban az ország etnikai összetétele hozzávetőlegesen a következő képet nyújthatta.

4. ábra: Afganisztán lakosságának hozzávetőleges etnikai arányai (1996)

Forrás: Library of Congress: *Afghanistan*. Library of Congress Country Studies, [é. n.]

Mint látható tehát, az államot létrehozó pastunok csak relatív többséget alkottak. Közülük is érdemes kiemelni a két vezető törzsi konglomerátum szerepét. Eszerint a pastunok 11,4%-a a Durráni törzsszövetséghez, míg 13,8%-a a Ghilzái törzsszövetséghez tartozott. A pastun nemzeti eszmével – jóllehet, azt sokáig igyekeztek az állam kulturális felépítményének alapjává tenni – nem azonosult a többi nagy népcsoport, ehelyett párhuzamos etnikai identitások erősödtek meg. Az afganisztáni lakosság etnikai-nyelvi kereteken átívelő nemzeti összetartozásának megteremtésére 2001 után hivatalos állami törekvés fogalmazódott meg, ám valósággá e sorok

⁶⁵ Abubakar Siddique: *Afghanistan's Ethnic Divides*. CIDOB Policy Research Project, 2012. január.

születéséig sem vált. Ugyanakkor az etnikai identitások fennmaradása egyúttal fontos politikaformáló tényezőkké tette azok elitjeit. Ez a tálib időszakban a rendszerrel együttműködők, illetve az azzal szembehelyezkedők csoportjainak kialakításában játszott döntő szerepet.

A második legnépesebb közösség továbbra is a tádzsikoké, akik az ország északi részének domináns nemzetiségét alkotják, és régóta a második erő szerepét játsszák az ország belpolitikai életében. A mindenkori pastun dominancia ellenzékének döntő részét alkották, amihez nemcsak társadalmi részarányuk, de többségi településterületük is támaszul szolgált. Az Északi Szövetség hátországaént funkcionált Badahsán tartomány is az afganisztáni tádzsikok településterületéhez tartozik.

A harmadik legnépesebb nemzetiségi közössége a hazaráké, akik Közép-Afganisztánban rendelkeznek többségi településterülettel (Hazáradzsát). Helyzetük speciális az afgán társadalmon belül, a többségtől eltérő antropológiai és kulturális jellemzőik miatt. A hazarák minden valószínűség szerint kelet-ázsiai eredetű népcsoport, és noha szintén az iszlám hívei, annak tizenkettes síita irányzatához tartoznak. Emiatt a szunnita többségű lakosság (a pastunokkal egyébként sok más tekintetben szemben állók is) általában idegenkedéssel viszonyul hozzájuk. Ők alkotják az afganisztáni társadalom hagyományosan legdepriváltabb, legtöbbet támadott etnikai közösségét. A tálibok szelektáltan kezelték őket, az együttműködő hazara vezetők embereit inkább kímélték, míg az aktívan ellenállókkal szemben irtóhadjáratot folytattak. Mindemellett a hazarák többnyire a rendszer ellenzékét támogatták, és területeik felett nem volt szilárd ellenőrzése a tálib kormánynak. A többi nemzetiség közül az üzbégek és türkmének ugyan az előzőekénél jóval kisebb lélekszámmal képviselnek az északi területeken, ám a pastunok belpolitikai dominanciájának ellensúlyozásában hasonlóan érdekeltek, és különösen az üzbégek a belháborúnak is fontos szereplői voltak.

Afganisztán korábban is gyengén fejlett, agrárdominanciájú gazdaságát az 1990-es évekre teljesen tönkretette a polgárháború. Az orosz segélyek 1992. januári elapadása⁶⁶ pedig tovább rontott a helyzeten az addig is erőteljesen külső forrásokra szoruló országban. Megbízható statisztikai adatokkal a gazdaság különböző ágazatainak teljesítményéről és a GDP alakulásáról ebből az időszakból egészen a 2000-es évek elejéig szintén nem rendelkezünk. Szembetűnő volt azonban, hogy a lakosság jelentős része számára a legalapvetőbb létszükségletek (tiszt ivóvíz, fűtőanyag, élelmiszer vagy éppen tartós élet berendezésére alkalmas otthon) biztosítása is óriási nehézségekbe ütközött. Ez nemcsak az évtized első felében volt jellemző, hanem a tálibok hatalomátvételét követően is, amikor az ország legnagyobb részén viszonylagos politikai stabilitás alakult ki. Noha a tálib uralom kiépülése a maga terrorisztikus kísérőjelenségei mellett is rendezettebb viszonyokat hozott a korábbiaknál, különösen Dél- és Közép-Afganisztán lakosságának életébe, jelentősen csorbította a rendszer külső

⁶⁶ Mark N. Katz: *Lessons of the Soviet Withdrawal from Afghanistan*. Middle East Policy Council, 2020.

megítélését, hogy az további visszafejlődést hozott az ország társadalmi és anyagi viszonyaiba a megelőző állapotokhoz képest is. Igaz, a polgárháború következményei maguk sem kedveztek a fejlődésnek, és Afganisztánt jelenkori történelme folyamán rendre Ázsia egyik legszegényebb területeként ismerték. Ám ez önmagában nem mentette, hogy a talibán a gazdasági összeomlással semmit sem tudott kezdeni. Ehhez sem pénz, sem szakértelem nem állt rendelkezésére – és persze az ideje sem volt sok. Ilyen feltételek mellett a külföldi segélyszervezetek tevékenysége lényegében életeket mentett, és sokak számára az egyetlen valódi mentőövet jelentette. Ugyanakkor a tálib hatóságok a külföldiektől is elvárták az előírt normák követését, és általában is az idegen hatalmak ügynökeit látták bennük, akik a rendszer fellazítására törekednek. Megtűrni leginkább azokat voltak hajlandók, akikről pénz remélhettek. Ez a hozzáállás a rendkívül elmaradott ország fejlődéséhez szükséges külföldi tőke behozatalát lehetetlenné tette.

Minden jel szerint a mezőgazdasági szektor maradt a legstabilabb, továbbra is ez adott munkát az emberek döntő többségének. Termékei között az ópiummák különös jelentőségre tett szert. Noha a talibok ideológiai okokból elleneztek minden tudatmódosító hatású anyag (kábitószer, alkohol) fogyasztását, az ópium és heroin informálisan az ország legeladhatóbb exportcikke lett. Számos félreértés született a későbbiekben annak kapcsán, hogy a „tanítványok” miként viszonyultak a kábitószer-termeléshez. Az 1990-es évek folyamán az ópiummák-termelés Afganisztánban trendszerűen növekedett egészen 2001-ig, amikor a talib vezetés betiltotta a termesztését. Erre az ideológiai averziókon túl több oka is lehetett, a kedvezőbb értékesítési feltételek kivárásától a külföldi elismerés érdekében megteendő gesztusig.⁶⁷ Ekkor a korábbi 82 ezer hektárról 8 ezer hektárra csökkent a máktermő területek kiterjedése,⁶⁸ amit sokan a talibok rendteremtő politikájának érdemeként fogtak fel. Nem melleleg pedig annak bizonyítékeként, hogy legalább ideig-óráig engedelmességre tudták bírni az általuk kormányzott területek lakóit. A rendszer bukása után a máktermesztés jövedelmezősége ugyanakkor gyorsan utat tört, és a termőterületek mérete 2003-ra újra elérte, 2004-re pedig lényegesen meghaladta a 2000-ben regisztrált értéket.⁶⁹ Ennek nyomán bár igaz, hogy a talibán bukása után lényegesen felduzzadt a kábitószeralapanyag-termelés a dél-ázsiai országban, azt nem állíthatjuk, hogy ezt megelőzően ne lett volna jelentős. A kulcsprobléma a lakosság megélhetése és az állami bevételek biztosítása volt, amelyhez a máktermelésből származó bevételek nagyon is hozzátartoztak. Persze az afgán máktermelőből egy percig sem lett gazdag drogbáró, a terméken realizálható haszon igen kis része kötött ki nála, ám még ez is megbecsülendően stabil egzisztenciát jelentett az általános elszegényedés közepette.

⁶⁷ Novák-Varró Virág, Marton Péter és Wagner Péter előadása. PEACH, 2021. május 3.

⁶⁸ United Nations: *Afghanistan Opium Survey 2019*. United Nations Office on Drugs and Crime, 2019. 7.

⁶⁹ United Nations (2019): i. m.

Mindennapi gyakorlatukban a tálibok egy általuk elképzelt és idealizált, ám képtelenül életidegen muszlim etikára, isteni eredetű igazságra hivatkozva tartották terror alatt a lakosságot. Elvárták, hogy eszméiket mindenki elsajátítsa, és egyaránt lelkesedjen értük. Afganisztán úgynevezett talibanizációja egy, a társadalom korábbi törzsi vagy eszmei törésvonalait érvénytelenítő, egységesítő eszme megteremtésére törekedett, elképesztő agresszivitással. Vallási fundamentalista nézeteik sem voltak azonban kizárólagosak, helyenként a pastun nacionalizmus megnyilvánulásaira is volt példa a részükről. Továbbra is alapvetően a pastunok államaként tekintettek Afganisztánra, és erős ellenérzésekkel viseltettek a társadalom korábban is háttérbe szorított, idegenként kezelt csoportjaira, különösen a hazara közösségekre.

A tálibok rendszerének kiépülésével a társadalmi/politikai modernizáció lekerült a napirendről Afganisztánban, és sokkal inkább az addigi, egyébként is szerény és felületes eredmények felszámolását célzó (egyfajta antimodernista) törekvések érvényesültek. Ezzel az ország még jobban elszakadt a Dél-Ázsia egyéb társadalmait jellemző folyamatoktól. Sokan és sok helyen részletezték már, hogy milyen tilalmakat hozott a lakosság számára Omár molla és társai életfelfogása. Ehelyütt csak annyit érdemes ezekből megemlíteni, amennyi segít értékelni a 2001 után bekövetkezett változásokat.

Különösen fontos, hogy a nőket a háztartás vezetésén, valamint férjük, gyermekeik és idős családtagjaik ellátásán kívül lényegében minden egyéb tevékenységtől eltiltották, egyetlen lehetséges életútjukként a háziasszony szerepét jelölve ki számukra. Kabul utcáin, ahol korábban kosztümben és körömcipőben járó nőket lehetett látni, az egyéniségtől megfosztó, egész testet (egy vékony hálóval még a szemeket is) elfedő női ruházat, a burka vált a városkép részévé. Tanulási lehetőségeiktől elzárták őket, mondván, hogy először a férfiak számára kell biztosítani a megfelelő színvonalú oktatást. 2000-ben a minimum 15 éves nők mindössze 12,6%-a tudott írni-olvasni.⁷⁰ A nők korlátozása különösen súlyos élethelyzeteket eredményezett akkor, ha összekapcsolódott a folyamatos polgárháború egyéb következményeivel. Dél-Ázsia döntő részén (Afganisztánban is) hagyományosan a nagycsaládok jelentik azt a szociális hálót, amely megfelelő állami gondoskodás hiányában támaszául szolgálhat a rászorult helyzetbe került embereknek. A háború azonban sok áldozatot szedett, és az elhunyt, megnyomorodott, eltűnt vagy ismeretlen helyre menekült férfirokonok hiánya sok nagycsalád önfenntartó képességét megroppantotta, a korábbiaknál is kiszolgáltatottabb helyzetbe hozva a nőket és az időseket. Természetesen az iszlám etikának való szigorú megfelelés nemcsak a nőkkel, de a férfiakkal szemben is elvárásokat szült: a turbán és a szakáll viselése már nem opcionális, hanem kötelező része volt a külső megjelenésnek. Hozzá tartozott azonban az igazsághoz, hogy a külső megjelenést, a közterületek használatát, illetve a személyek közötti érintkezést korlátozó társadalompolitikai intézkedések nyugati szemmel elfogadhatatlanok voltak

⁷⁰ Afghanistan: Before and after the Taliban. *BBC News*, 2014. április 2. és Lindsay Maizland: The Taliban in Afghanistan. *Backgrounder* – Council on Foreign Relations, 2021. szeptember 15.

ugyan, de az általánosságban rendkívül szegény, konzervatív és vidékies életmódú lakosság többsége számára nem jelentettek akkora terhet. Életmódjuk (amennyiben a családok valamennyire épek maradtak, és azok férfitagjai jövedelemhez juthattak) sok tekintetben gyorsan alkalmazkodhatott a tálib hatalom elvárásaihoz, míg cserébe a korábbinál stabilabb közállapotokat és világosabb gazdasági és társadalmi játékszabályokat kaptak.⁷¹

Sokkal problémásabbak voltak azok a túlzó retorziók, amelyek egyes vétségeknek számító cselekményekért terhelték a polgárokat. Halálbüntetés vagy csonkítás járt olyan „bűnökért”, mint például a populáris zene hallgatása családi ünnepeken, a nők férfikísérő nélküli kimerészkedése nyilvános helyekre vagy a rendszer nyílt bírálata.

Az állami rádió műsorai, valamint a könyvkiadás két témakörben érezték kötelességüknek tovább csiszolni az afgán emberek műveltségét: az egyik a tálibok hőstettei és megváltó eszméi, a másik pedig az iszlám vallási élet. Mindennek következtében az átlagos afgán állampolgár tájékozódása a külvilág fejleményeit illetően az informális csatornákra szűkült, amelyek ugyan hagyományosan jól működtek a világnak ezen a részén, ám nem pótolhatták az emberek rendezett kapcsolatait a külvilággal. A fenti anomáliák miatt a talibán 2001-es bukása azoknak is egy szabadabb élet reményét jelentette, akik egyébként egyetértettek a pastun uralommal és/vagy a saría és az iszlám etika központi szerepével az igazságszolgáltatásban, valamint a társadalmi egymás mellett élés normáinak alakításában.

Pakisztán két katonai diktatúra között – az 1990-es évek politikai élete

A Pakisztáni Iszlám Köztársaság politikatörténetében 1988-ban nyílt új időszámítás, amikor Mohamed Zia-ul-Hakk addigi katonai diktátor augusztus 17-én repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. A tábornok-elnök Herkules C-130-as repülőgépe az első páncéloshadosztály hadgyakorlatáról visszatérőben – fedélzetén egyebek mellett a vezérkari főnökök egyesített bizottságának elnökével, Akhtár Abdul Rahmán tábornokkal és Arnold Lewis Raphel Iszlámábádba akkreditált amerikai nagykövettel –, máig tisztázatlan körülmények között, jó eséllyel szabotázs következtében zuhant le. A katasztrófának nem volt túlélője. Szinte magától értetődő, hogy a gyanús körülmények azonnal összeesküvés-elméleteket hívtak életre, amelyek legfőképpen az idegen hatalom (a Szovjetunió vagy az USA) által szervezett merényletről szóltak. A „gyanúsítottak” között a CIA is favoritnak számított annak ellenére, hogy az amerikai nagykövet és Wassom tábornok, az amerikai katonai támogató csoport parancsnoka is az áldozatok között volt. Nem mondhatnánk, hogy az effajta feltételezések nem következtek logikusan a megelőző hidegháborús évtizedek dél-ázsiai tapasztalataiból, ahol a politikai vezetők elleni merényleteknek igen gazdag hagyományai alakultak ki. Az amerikai titkosszolgálat pedig több

⁷¹ Lásd: Wagner Péter: Merre tovább Afganisztánban? *Nemzet és Biztonság*, (2008), 5. 19–26.

állami vezető elmozdításában (vagy annak kísérletében) is közreműködött már szerte a világon, ám Zia esetében a történetek körülményei máig tisztázatlanok maradtak, az elméletek pedig a pakisztáni politikai legendáriumot gazdagították.

A diktátor halála mindenestre utat nyitott a demokratikus átmenetnek, aminek következtében a pakisztáni politikai életet két nagy párt, a többé-kevésbé szindhi bázisú Pakisztáni Néppárt (Pakistan People's Party – PPP) és a Pandzsáb tartományban igazán erős Pakisztáni Muszlim Liga Naváz Saríf irányítása alá került tömbje kezdte dominálni. Mindkettő folytatta a pakisztáni közélet azon hagyományát, miszerint a politikai szervezetek alapvetően egymással családi kapcsolatban álló személyi körök irányítása alatt állnak. A Néppárt esetében ez a szindhi Bhuttó család dominanciáját jelentette. Benazír Bhuttó, 1982 óta a párt elnöke, a Zia által elmozdított, majd kivégeztetett Zulfikár Ali Bhuttó korábbi elnök (1971–1973), majd miniszterelnök (1973–1977) leánya, a polgári demokratikus ellenzék egyik legkarakteresebb alakja volt. Politikájára a balközép, szociáldemokrata irányultság és mérsékelt iszlám vallási tartalom volt jellemző.

Az egyéb, hasonló örökséget magukénak valló csoportoktól való megkülönböztetés érdekében 1993-tól a Pakisztáni Muszlim Liga – Naváz (Pakistan Muslim League – Nawaz – PML-N) néven működő párt a független pakisztáni állam létrehozásában döntő szerepet játszó Muszlim Liga szellemi utódjának tekintette magát, igaz, ezzel nem állt egyedül a belpolitikai küzdőtéren. Alapító vezetője a családjának gyökereit tekintve kasmíri származású, Pandzsábben született üzletember, Mian Muhammad Naváz Saríf volt, aki sokáig együttműködött a korábbi diktatúrával. Pártjának ideológiai beállítottságára alapvetően a társadalompolitikai konzervativizmus, ugyanakkor gazdasági liberalizmus volt jellemző.

1988. november 16-án tartották a diktatúra bukását követő első törvényhozási választásokat, ahol a Néppárt a Saríf Muszlim Ligája által vezetett jobboldali párt-szövetséggel, az Iszlám Demokratikus Szövetséggel (Iszlámi Dzsamúri Ittihád – IJI) versengett a kormányzásért. A többi politikai szervezet országos szinten meg sem tudta közelíteni kettejük támogatottságát. Sokkal inkább a személyekről, a velük kapcsolatos szimpátiáról és antipátiáról szóltak a választások, mintsem a valódi politikai programokról. Utóbbiak egyébként nem is különböztek annyira egymástól a két vezető politikai csoportosulás esetében, mindketten a változást és a társadalom egésze számára méltányos fejlődést domborították ki, noha Saríf koalíciója világosabb kontinuitást mutatott a Zia idején uralkodóvá vált iszlamizációs kurzussal.⁷²

Végeredményben a Néppárt 93, míg az IJI 54 mandátumot szerzett a 237 tagú alsóházban (Nemzetgyűlés).⁷³ Harmadik erőnek a formálisan nem induló, de tagjait függetlenként indító, mohadzír bázisú Muttahida Káumi Mozgalom (Egyesült Nemzeti Mozgalom – MQM) tekinthető a maga 13 mandátumával. Velük, valamint

⁷² Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency: *The First 10 General Elections of Pakistan*. 2013. május 20–21.

⁷³ Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency (2013): i. m.

a pastun nacionalista Awámi Nemzeti Párttal (és néhány független képviselővel) lépett koalícióra a PPP a kormányzás érdekében. Mindennek eredményeképpen Benazír Bhuttó 1988. december 2-án elfoglalhatta az ország miniszterelnökének székét, nem mellesleg az első női kormányfő lett a muszlim államok közösségében. Igazán azonban nem tudott kibontakozni a rá nehezedő folyamatos nyomás miatt, ami egyrészt az ellenzék részéről érkezett, kritizálva a kormánytagok vallási elkötelezettségét (szerintük nem viselkedtek eléggé hithű muszlimokként), másrészt a katonai elit aknamunkája is zajlott a háttérben a kormánnyal szemben. Miniszterelnökként Bhuttó volt politikai értelemben a legkiszolgáltatottabb helyzetben azon három erőközpont közül, amelyek ekkor és az 1990-es évek folyamán végig meghatározták a pakisztáni politikai életet. E három erőközpont a kormányfő, az Ajván-i-Szádr palota (az elnöki hivatal) és a fegyveres erők vezérkari főnökének ravalpindi főhadiszállása volt. Főként olyan alapvető fontosságú kül- és biztonságpolitikai kérdésekben bizonyult szerénynek a választott kormányok mozgásteret, mint az ország katonai nukleáris programja vagy például az Afganisztánnal összefüggő műveletek.⁷⁴

Örökké felhozható vádat jelentett a kormányzati korrupció témája, amely nem is volt alaptalan. Különös figyelem hárult e tekintetben Bhuttó férjére, Aszif Ali Zardarira. A politikusnő még 1987-ben, 34 évesen ment hozzá a nála egyébként két évvel fiatalabb Zardarihoz, sokak szerint inkább politikai-taktikai okokból, mintsem szerelemből. Bhuttó tudta, hogy a konzervatív muszlim társadalom lekicsinyléssel szemléli a „vénkisasszonyokat”, ezért javítani kívánta pozícióját a férjezett státuszával. A Bhuttó klán kritikusainak körében rövidesen közhellyé vált, hogy Zardari volt a dinasztia korrupciós ügyeinek főszereplője. Felesége első kormányzását követően fogalmazódott meg ellene a vád, miszerint mindenkinek be kellett fizetnie számára a bevétel 10%-át, aki a pakisztáni kormánnyal kívánt üzletelni. Ennek nyomán ragadt rá a „Mr. 10%” gúnynév. Később, Bhuttó második kormányában beruházási miniszter lett, ami további lehetőségeket nyitott meg a családi kassza feltöltésére. Egyes források szerint 1,5 milliárd dollár áramlott így a Bhuttó klánhoz.⁷⁵ Való igaz, hogy Zardari általában igen rövid időt töltött csak szabadlábban felesége kormányainak bukása után. Az elsők között tartóztatták le 1990-ben és 1996-ban is.⁷⁶ Az ellene felhozott vádatokat rendre tagadta, és politikai koncepciók pert emlegetett. Ennek ellenére kevés kétség maradt tevékenységét illetően. Pályafutásának nagy korszaka azonban majd 2008-ban jön el.

Benazír Bhuttó első kormányzásának végül Gulám Isák Hán elnök vetett véget, amikor Mirza Aszlám Bég vezérkari főnök támogatásával feloszlatta a Nemzetgyűlést és a kormányt. Utóbbi a pakisztáni alkotmány sokat vitatott nyolcadik

⁷⁴ Ian Talbot: *Pakistan – A Modern History*. London, Hurst & Company, 1998. 308–309.

⁷⁵ John F. Burns: House of Graft: Tracing the Bhutto Millions. *The New York Times*, 1998. január 9.

⁷⁶ Asif Ali Zardari: 'Mr Ten Percent' is New Pakistan President. *The Economic Times*, 2008. szeptember 6.

kiegészítése tette lehetővé számára, saját belátása szerint. A hadsereg alakulatai megjelentek a fontosabb kormányzati épületeknél, és biztosították az elnöki határozat végrehajtását. Fellépésük puccsra emlékeztető jellege dacára a politikai erők egy része üdvözölte a fejleményeket. A katonai elit nemcsak a nyílt beavatkozásával igyekezett elősegíteni a kormányváltást, hanem a titkosszolgálat (Inter-Services Intelligence – ISI) szervezésében az Iszlámi Dzsamúri Ittihád kampányának titkos pénzügyi támogatásával is. Ez vezetett az úgynevezett Mehrán Bank-botrányhoz (népszerűbb nevén Mehrangate-ügyhöz). A pakisztáni hírszerzés pénzalapját 1992-ben a Mehrán Bankhoz helyezték át, hogy ezzel támogassák meg a bank mérlegét hálából a korábbi közreműködéséért az illegális kampányfinanszírozásban. Junisz Habib bankigazgató húsz év elteltével, 2012-ben született írásos vallomása szerint⁷⁷ a katonák nemzeti érdekre hivatkozva mintegy 400 millió pakisztáni rúpiát követeltek tőle, amelyből 140 milliót az ISI kapott meg. Ebből osztottak a polgári politikusoknak. Amikor az ISI új vezetése 1993 után vissza kívánta venni az alapot, a Mehrán fizetéseképtelennek bizonyult, és csődöt jelentett.⁷⁸ Ezzel vált az ügy hivatalos vizsgálat tárgyává, leleplezve a törvénytelen pénzmozgásokat.

1990. október 24-én újabb nemzetgyűlési választásokat tartottak,⁷⁹ ahol lényegében két nagy szövetség között zajlott az érdemi versengés. Ezek a Néppárt által dominált, balközép irányultságú Népi Demokratikus Szövetség és az Iszlám Demokratikus Szövetség (az említett Iszlámi Dzsamúri Ittihád) voltak. Utóbbiban a Muszlim Liga volt a legfajslúlyosabb szereplő. A választási eredmények területi eloszlásában elkezdtek kirajzolódni a pártok támogatottságának később is érvényes regionális mintái. Noha az Iszlám Demokratikus Szövetség 106 képviselői helyet szerezve – szemben a Népi Demokratikus Szövetség 44 mandátumával – megnyerte a választásokat,⁸⁰ az országos szavazatok számának erős kiegyenlítetttsége (a Népi Demokratikus Szövetség 7,8, míg az Iszlám Demokratikus Szövetség 7,9 millió szavazatot kapott⁸¹) inkább azt sugallta, hogy a kormányzóerő pozíciója közel sem kikezdhethetlen. Ráadásul viszonylag alacsony, 45%-os választói részvétel mellett született ez az eredmény.⁸² A katonai elit ugyanakkor – mint láttuk – a jobboldali erőket támogatta a Néppárttal szemben. Bhuttóék őket és az elnököt vádolták a törtétek miatt, következetesen tagadva a korábbi évek visszaéléseiről szóló vádakát. A választások eredményei nyomán 1990 novemberében Mian Muhammad Naváz

⁷⁷ Former Bank Chief Claims Being Forced in Mehrangate. *Dawn*, 2012. március 8.

⁷⁸ Lásd: Faryal Salman – Kamran Siddiqui: Mehrangate Scandal: Corporate Governance Failure. *The IUP Journal of Corporate Governance*, 12. (2013), 4. 41–46.

⁷⁹ National Democratic Institute for International Affairs: *The October 1990 Elections in Pakistan*. 1991.

⁸⁰ Részletesen lásd: *Constituency-Level Elections Archive (CLEA)*. 1990. október 24.

⁸¹ Inter-Parliamentary Union: *Pakistan. Parliamentary Chamber; National Assembly*. 1990. október 29.

⁸² William L. Richter: The 1990 General Elections in Pakistan. In Charles H. Kennedy (szerk.): *Pakistan in 1992*. New York, Routledge, 1993.

Saríf lett Pakisztán miniszterelnöke. Noha komoly várakozásokat fűztek személyéhez, sikeresebb semmiképpen nem lett, mint elődje.

Kissé előretekintve e ponton érdemes megjegyezni, hogy Bhuttó és Saríf kormányfői váltógazdasága határozta meg Pakisztánban az 1990-es évek kormányzati dinamikáját. Céljaik azon a ponton közösek voltak, hogy igyekeztek visszaszorítani a katonai elit közéleti jelenlétét és megszilárdítani a polgári kormányzatot. Mindkettejük számára komoly nehézséget okoztak azonban az előző időszakból örökölt problémák: az ország összefonódása az afganisztáni válsággal, a fegyveres erők párhuzamos hatalmi centrumként való létezése és a romló gazdasági helyzet. Ha mérlegre tesszük a tevékenységüket, ezekről sem szabad megfeledkezni. Gyenge szakpolitikai teljesítményük és a körülöttük burjánzó korrupciós ügyek ugyanakkor erősen rombolták a lakosság bizalmát a helyreállított parlamenti demokráciában. 1990 után Saríf is rövid idő alatt összekülönbözött a katonai elittel és magával az elnökkel is, akinek önálló jogköreit a nyolcadik alkotmánykiegészítés felülvizsgálatával igyekezett csökkenteni. Emellett az államfő azt is személyes sértésnek vette, hogy Saríf nem támogatta nyíltan az újráválasztását. Isák Hán 1993. április 18-án minderre reagálva ismét feloszlatta a törvényhozást, és új választások kiírását jelentette be. Az érvelése kísértetiesen hasonló volt, mint ami Bhuttó elmozdítását kísérte (korrupció, nepotizmus, hibás kormányzás), a miniszterelnök pedig nem kívánt beletörődni ebbe, és megtámadta az államfő döntését a Legfelsőbb Bíróságon. Saríf és Hán ellentéte teljes politikai bénultsággal fenyegette az államot, amelyet a hadsereg beavatkozása előzött meg. Abdul Wáhid vezérkari főnök július 18-ával hozta tető alá azt a megállapodást, amelynek keretében a miniszterelnök és az államfő is bejelentette lemondását.⁸³ Megnyílt az út az újabb választások előtt, amelyeket végül október 6-ra írtak ki. Addig ügyvezető kabinet állt az ország élén Moín Ahmed Kuresi vezetésével.

Kuresi külföldről hazahívott ember volt, aki életének jelentős részét az Egyesült Államokban töltötte, éppen ezért nem volt részese a szinte családi vállalkozásban működtetett pakisztáni belpolitika játszmáinak. Ugyanakkor jelentős közgazdasági szaktekintélynek is számított, aki – szemben az európai ügyvezető kormányokkal – reformokra is vállalkozott néhány hónapos hivatali ideje alatt. Gazdasági természetű intézkedéseiről a következő fejezetben lesz szó, itt azt érdemes kiemelni, hogy komolyan megnövelte a pakisztáni központi bank és az állami rádió- és televíziótársaságok függetlenségét a közvetlen kormányzati befolyásolási kísérletektől.⁸⁴ Ezekkel segítette a demokratikus nyilvánosság erősödését és a szakmai szempontok előtérbe kerülését ezen intézmények döntéshozatalában. Megkezdődött a túlduzasztott államigazgatási apparátus karcsúsítása is. Kuresi kabinetje – mivel tagjai nemigen bírtak belpolitikai ambíciókkal – sok tekintetben népszerűtlen döntések meghozatalára is hajlandó volt, amelyeket a következő választott kormány megörökölhett,

⁸³ Farhan Bokhari: Pakistan's Leaders Resign To End Six-Month Feud. *The Christian Science Monitor*, 1993. július 20.

⁸⁴ Moín Qureshi Becomes Caretaker Prime Minister. *Story of Pakistan*, 2003. június 1.

de felelőssé nem volt tehető érte azok szemében, akik e döntések kárvallottjai lettek. Ennek ellenére nem lehetett megváltást remélni a pakisztáni állam évtizedes bajaira néhány havi technokrata kormányzástól.

Az átmeneti időszakot lezáró október 6-i voksolás a Néppárt és Benazír Bhuttó visszatérését eredményezte a kormányzati hatalomba. Bhuttó okult is a megelőző időszak tapasztalataiból, meg nem is. Mindenképpen okult a tekintetben, hogy jelentős figyelmet szentelt a kül-, biztonság- és védelempolitika kérdéseinek, mégpedig a katonai elit szándékainak figyelembevétele mellett. Bhuttó második kormányzásának időszakára esik a tálibok afganisztáni hatalomátvétele erőteljes pakisztáni támogatás mellett. Iszlámábád továbbra is fenntartotta azt a koncepciót, miszerint biztosítani kell a mindenkori afgán kormány baráti viszonyulását Pakisztánnal annak érdekében, hogy a pastunkérdés kiéleződését megelőzzék, valamint megfelelő stratégiai mélységre tegyenek szert Indiával szemben. Emellett Afganisztánnak helyet szántak egy nagyobb szabású stratégiai elképzelésben is, amely az ország hídszerepét domborította ki Pakisztán és a közép-ázsiai térség között. Ennek megvalósulását akkor a permanens polgárháború meggátolta, viszont a 2000-es évek folyamán újból előkerülő szempont lesz majd, amikor a gázvezetékek terve kerül napirendre a közép-ázsiai kitermelők és India között, Afganisztán és Pakisztán területeinek érintésével.

Bhuttó az igazságszolgáltatást igyekezett hozzá hű emberekkel feltölteni. 1994-ben 20 vezető bíró kinevezését terjesztette fel a Legfelsőbb Bíróság állományába, a szóban forgó személyek közül többen azonban vitatott előéletűek voltak, és nem rendelkeztek a megfelelő bírói gyakorlattal sem. Emiatt Ali Sah főbíró szembehelyezkedett a kormány kezdeményezésével, és ebben a Néppárt által hivatalba segített új államfő, Faruk Ahmed Legári támogatását is bírta.

1995-ben Bhuttó kormányával szemben egy katonatiszti csoport titkos összeesküvését leplezték le, amely a katonai hatalomátvételt készítette volna elő. A történet meglehetősen zavaros, nem kizárt, hogy maga a kormányfő is szerepet játszott az ügy kirobbantásában, hogy lejárassa a katonai vezető köröket.⁸⁵ Végül semmilyen államszínre nem került sor, a résztvevők bűnösségét pedig csak egy személy vallomása alapján lehetett megállapítani. Mindenesetre az ügy jól példázta a korabeli Pakisztán zavaros belső hatalmi játszmaát, egyúttal tovább rontotta a kormány és a katonai vezérkar amúgy is gyanakvással terhelt viszonyát.

Legári elnök és a kormányfő között a bíróságok feletti befolyásszerzés kísérlete mellett további feszültségforrást jelentett, hogy Bhuttó kormányzását továbbra is korrupciós botrányok szegélyezték, amelyek főszereplője – mint fentebb érintettük – jobbra beruházási miniszternek kinevezett férje volt. Ezek az ügyek fogást kínáltak a kormányán, amelyet az elnök 1996 novemberében ki is használt, és ötödikei hatállyal elmozdította a kabinetet. Az önmagát elárultnak érző Bhuttó ismét csak nem tölthette ki mandátumát. Különösen ironikus volt e szempontból, hogy Legári a Néppárt támogatásával lett az Ajván-i-Szádr palota lakója, és azzal kampányoltak

⁸⁵ Lawrence Ziring: *Pakistan at the Cross Currents of History*. Oxford, Oneworld, 2003. 239.

mellette, hogy személyében egy tisztakezű ember kerül a köztársaság elnökének székébe. Megválasztása után úgy tűnt, Bhuttó lehet az első pakisztáni kormányfő, aki kitölti hivatali idejét. Abban, hogy mégsem így lett, alapvető szerepet játszottak a Néppárt vezetőinek visszaélésein túl Pakisztán gazdasági problémái és a halmozódó társadalmi feszültségek (például a szinte polgárháborús helyzet Karacsiban), amelyekkel a kormány nem sokat tudott kezdeni. Különösen szimbólumértékű botrány volt a miniszterelnök asszony testvérének, Murtaza Bhuttónak 1996. szeptemberi meggyilkolása. Murtaza hírhedten rossz viszonyban volt Aszif Ali Zardarival, és élesen kritizálta a kormány korrupciós ügyeit. Karacsiban, egy rendőri rajtaütés során érte a halál, amelyet a közvélemény Zardari utasítására végrehajtott műveletnek, gyakorlatilag politikai merényletnek tartott. Ám ezt soha nem sikerült bebizonyítani. Végeredményben azonban a botrány nagyon megtépázta Bhuttó népszerűségét, így az előrehozott választások nagy valószínűséggel a kormány bukását is jelentik majd. Legári erre alapozva vetett véget Benazír Bhuttó második (és amit akkor még senki sem tudhatott: egyben utolsó) kormányzásának.

Az 1990-es évtized utolsó pakisztáni törvényhozási választásait 1997. február 3-án tartották. Eredményeinek áttekintésekor igen látványos a Néppárt visszazorulása. Mindössze 18 képviselői helyet szerzett a korábbi 89-cel szemben. Bhuttó pártja ekkor már csak kevesebb mint a felét kapta legnagyobb riválisa szavazatainak.⁸⁶ Ugyanakkor a Pakisztáni Muszlim Liga – Naváz országos győzelmet aratott. 137 mandátumot szerzett a Nemzetgyűlésben, ami meghaladta az abszolút többség limitjét (104 mandátum). Emellett Naváz Saríf pártja adta Pandzsáb, Szindh és az Északnyugati Határtartomány főminisztereit is, míg Beludzsisztán tartományi kormányát a vele szövetséges Beludzsisztáni Nemzeti Párt (egy beludzs nacionalista irányultságú csoport) dominálta – igaz, csak rövid ideig. Harmadik helyre újra a mohadzsírok pártja, a Muttahida Káumi Mozgalom került 12 mandátummal. Érdeemes megjegyezni, hogy ez volt az első választás, amelyen már indult a Pakisztán Tehrík-í-Inszáf (Pakisztáni Mozgalom az Igazságért) nevű, Imrán Hán vezette párt is, amely a későbbi évtizedekben egyre komolyabb szerepet játszik majd. Benazír Bhuttó az öt fenyegető igazságszolgáltatási eljárások elől 1999-ben Dubaiban telepedett le,⁸⁷ és egészen 2007 októberéig nem tért vissza Pakisztánba.

Saríf második kormányfői ciklusa ilyen választási eredmények után magától értetődő volt (még ha nem is tartott sokkal tovább, mint az első). Tanulva a korábbi problémákból, igen erős felhatalmazását kihasználva módosíttatta a pakisztáni alkotmányt, korlátozva az elnök jogait a parlament feloszlatására (ami praktikusán a nyolcadik kiegészítés hatályon kívül helyezését jelentette). Hatalomkoncentrációs kísérleteiben⁸⁸ a külső hatások is kezére játszottak egy ideig.

⁸⁶ Inter-Parliamentary Union: *Pakistan. Parliamantary Chamber: National Assembly*. 1997. február 3. és *Pakistan at the Polls 1997*. Gallup Pakistan, 1997.

⁸⁷ Arifa Akbar: *Convicted Bhutto 'is Now Exiled'*. *Independent*, 1999. április 30.

⁸⁸ Ameen Jan: *Pakistan on a Precipice*. *Asian Survey*, 39. (1999), 5. 699–708.

Tizenöt hónappal kormányra lépése után ugyanis szembekerült a kül- és biztonságpolitikai dilemmával, amelyet az 1998. májusi indiai nukleáris fegyverkísérletek idéztek fel. Pakisztán stratégiai vonalvezetéséből egyértelműen következett, hogy hasonló lépésekkel kell reagálni a rivális hatalom kihívására, és demonstrálni kell az ország elrettentő képességét. Előre látható volt, hogy ez a nyugati hatalmak ellen-szenvét és esetleges szankcióit vonja maga után, ugyanakkor belpolitikai szempontból igen gyümölcsözőnek ígérkezett erőt mutatni. Elmaradása viszont a hadvezetés súlyos kritikáját, esetleg tevőleges fellépését provokálhatta volna ki. A kormányfő tehát szakított a nukleáris kísérletek addigi moratóriumával (amelyet Benazír Bhuttó is megerősített korábban az Egyesült Államoknak), és május végén (28-án és 30-án) nyíltan demonstrálta Pakisztán atomhatalmi képességeit. Dél-Ázsia két legnagyobb államának nukleáris fegyverkezéséről és az ezekkel összefüggő számításokról később még részletesen lesz szó. Itt a dolognak annyi jelentősége van, hogy a sikeres kísérletek, amelyek – mint láttuk – az 1980-as évek óta meglévő eredményeken nyugodtak, jelentősen megnövelték a kormányfő népszerűségét. Naváz Sarif emellett személycserékkel is igyekezett bebiztosítani pozícióját. Még 1997 december elején járt le a „parlamentfelosztatások” miatt problémásnak bizonyult Faruk Legári elnök mandátuma. Utódjául a kormányfő Mohamed Rafik Tárárt juttatta az államfői hivatalba 1998. január 1-től. A hadsereg vezérkari főnökének pozícióját pedig egy mohadzsir származású tábornokkal, Pervez Musarraffal töltötte be az év októberétől. Úgy hitte, hogy Musarraf, akit több tekintélyesebb katonai vezetővel (köztük is elsőként Pakisztán egyik legbefolyásosabb pastun családjából származó Ali Kuli Hán tábornokkal) szemben támogatott, nem örvend akkora respektusnak a zömmel pandzsábi vagy pastun származásúakból álló katonai felső vezetés körében, így sokkal hajlamosabb lesz együttműködni a civil kormánnyal.⁸⁹ Rövidesen ez politikai pályája egyik leg-súlyosabb tévedésének bizonyul majd.

Iszlámábád érthető módon úgy kívánta biztosítani magának a sikeres nukleáris fegyverkezés hasznát, hogy a kárait egyúttal minimálisra szorítsa. Indiával mindenképpen tisztázni kellett tehát a helyzetet, az ország külföldi partnerei is ezt szorgalmazták. 1999. február 21-én Átál Bihári Vádzsapáji indiai miniszterelnök Naváz Sarif meghívására pompás fogadtatástól övezve Pakisztánba látogatott. A két kormányfő lahori találkozóján került aláírásra a diplomáciai közbeszédben a városról elnevezett deklaráció. E dokumentumban a felek hitet tettek a bizalomerősítés és a nukleáris fegyverekkel való felelős politika mellett, valamint újfent megerősítették a két ország 1972-ben, a bangladesi háborút követően megkötött szimlai megállapodását.⁹⁰ Semmi nem utalt még arra, hogy a pakisztáni hadvezetés titokban végrehajtási szakaszba léptette egy újabb, Kasmír indiai részének megszerzését célzó hadművelet tervét. Ez volt az 1999 tavaszán kirobbant kargili háború, amelyről később még szintén részletesen szólnunk. Vádzsapáji ugyanakkor alapvetően komolyan vette az enyhü-

⁸⁹ Zahid Hussain: *Frontline Pakistan. The Struggle with Militant Islam*. London, I. B. Tauris, 2007. 4.

⁹⁰ Szövege olvasható: Ministry of External Affairs: *The Lahore Declaration*. India, 1999.

lést, ami csak fokozta az indiai fél dühét a később lelepleződött pakisztáni lépések miatt.⁹¹ Újdelhiben a lahori találkozón történeteket a későbbiek tükrében figyelem-elterelő színjátéknak tekintették, Sarif pedig szerencsétlen helyzetből volt kénytelen magyarázkodni a külföldi partnereknek a kargili válság miatt, egyre mélyítve az ellentéteket a katonai felső vezetéssel. A későbbi nyilatkozatokból is világosan érzékelhető, hogy a szárazföldi erők vezérkara szilárdan hitt a kargili hadműveleti koncepció megvalósíthatóságában, míg Lahor szellemét a pakisztáni érdekekkel ellentétesnek tartották. Erre hivatkozva a miniszterelnök a tábornokok nyomásával magyarázta a hadműveletekhez való hozzájárulását.⁹² A nézeteltérést maga Musarraff vezérkari főnök is elismerte, amikor 2000 júliusában, egy konferencián kifejtette, hogy a lahori deklaráció nem szolgálta a pakisztáni állam érdekeit.⁹³ A kargili összecsapások Pakisztán számára kínos alakulása és a miniszterelnök ezen hónapok alatt tanúsított magatartása – amelyet a főparancsnokság gyengének és megalkuvónak bélyegzett – végletesen aláásta a maradék bizalmat is a politikai és katonai vezetés között. Megteremtődtek a feltételei egy újabb katonai hatalomátvételnek, amelyre végül Pervez Musarraff főségevel 1999. október 12-én került sor. Közvetlenül ezt megelőzően Sarif elszánta magát a vezérkari főnök eltávolítására. Helyére az ISI addigi igazgatóját, Havadzsa Ziauddin Butt altábornagyot ültette.⁹⁴ Ugyanakkor a Srí Lankáról hazatérőben lévő, kirúgott tábornok repülőgépét a Karacsítól 200 km-re északabbra fekvő Navábsah repülőterére irányíttatta át, ahol tárt karokkal várták volna illusztris utasát őrizetbevétel céljából. Musarraff és köre ezt később gyilkossági kísérletként magyarázta, mivel – állításuk szerint – a repülőgépnek nem volt elég üzemanyaga Navábsah elérésére, így a légikatasztrófa biztosnak látszott. A hasonló történetekre Zia-ul-Hakk halála óta fogékonynak mutatkozott a pakisztáni közvélemény egy része. A merényletkísérlet később nem nyert megerősítést független forrásból, de a „jogos önvédelem” motívuma rendre felmerült a katonai hatalomátvétel magyarázatánál, és hivatalos állásponttá kanonizálódott a diktatúra éveiben.

Hogy megelőzzék Musarraff eltávolítását, a hadsereg alakulatai rövid idő alatt ellenőrzésük alá vonták Karacsí repülőterét, letartóztatták a miniszterelnököt, és lehetővé tették a vezérkari főnök landolását. Butt tábornok vezérkari főnöki kinevezése persze hivatalosan is érvényét veszítette – gyakorlatilag Musarraff vezérkara egy percig sem volt hajlandó utasításokat fogadni tőle. A kormány egy éjszaka leforgása alatt megbukott. Musarraff a magyar megfelelővel nem rendelkező „Chief Executive” címmel ruháztatta fel magát, az elfogott Sarífort pedig először gyilkossági kísérlet, gépetérítés, emberrablás és korrupció vádjaival életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték (több forrás szerint éppenhogy elkerülte a halálos ítéletet), majd szaúdi és amerikai

⁹¹ Rajesh M. Basrur: Kargil, Terrorism, and India's Strategic Shift. *India Review*, 1. (2002), 4. 41.

⁹² Csicsmann László: Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában. Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón. *Kül-Világ*, 1. (2004), 2. 8.

⁹³ Raghavan V. R.: Limited War and Nuclear Escalation in South Asia. *The Nonproliferation Review*, 8. (2001), 3. 83.

⁹⁴ Hasan-Askari Rizvi: Pakistan in 1999. *Asian Survey*, 40. (2000), 1. 211.

közbenjárásra tízévnyi száműzetésre és részleges vagyonelkobzásra módosították az ítéletét.⁹⁵ Naváz Saríf 2000 decemberében Szaúd-Arábiába emigrált. Bukásával véget ért egy politikatörténeti ciklus, átadva helyét a diktatúra kilencéves periódusának.

Mint láthatjuk tehát, a Pakisztán kilencvenes évtizedére jellemző, közkeletűen csak a Bhuttó–Saríf kormányfői váltógazdasággal, illetve a burjánzó korrupcióval jellemzett politikai közeg valójában csak a felszínen nyitott teret a polgári kormányzás lehetőségének. A választott kabineteknek soha nem volt lehetőségük kitölteni öt éves mandátumukat, rendszeresen parlamenten kívüli tényezők (az államfő, majd a hadsereg) közbeavatkozása vetett véget uralmuknak. Szembetűnő vonása volt a korszaknak, hogy a belpolitika lényegében zéró összegű játékká vált, ahol az ellenzék a választási eredmények dacára megtagadott minden legitimitást a kormánytól, utóbbi pedig igyekezett kihasználni a pozícióját az ellenzékével szembeni vizsgálatok és büntető-eljárások lefolytatására.⁹⁶ Utóbbiak persze a rivális vezetők megfélemlítését, esetleg a politikai életből való kikapcsolását célozták. Noha igaz, hogy Pakisztán politikatörténetében a választott kabinetek általában idő előtt fejezték be munkájukat, a végrehajtó hatalom permanens ingatagsága és a katonai elit háttérjátszmái olyan tényezőket jelentettek, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül, amikor megvonjuk a korszak mérlegét. Persze a fegyveres erők színtalálk mögötti aspirációi nem mentik a civil politikusok korrupciós ügyeit, de lehetővé tették, hogy utóbbiak bizonyos idő elmúltával más megvilágításból magyarázzák az 1990-es évekbeli szerepüket, és a katonai diktatúra éveit követően a demokratikus kibontakozás bajnokaiként léphessenek fel. Miközben kicsinyes játszmáikkal éppen ők okozták a demokráciából való kiábrándulást, és alapozták meg a rendszer bukását.

Pakisztán lakossága 1999 októberében alapvetően beletörődően fogadta az újabb katonai hatalomátvételt. Sokan még reményeket is fűztek hozzá, hogy a korrupció és kaotikus „demokrácia” időszakát átadva a múltnak egy határozottabb, fejlődést hozó vezetése lesz az országnak.⁹⁷

Pakisztán társadalma és gazdasága az 1990-es években

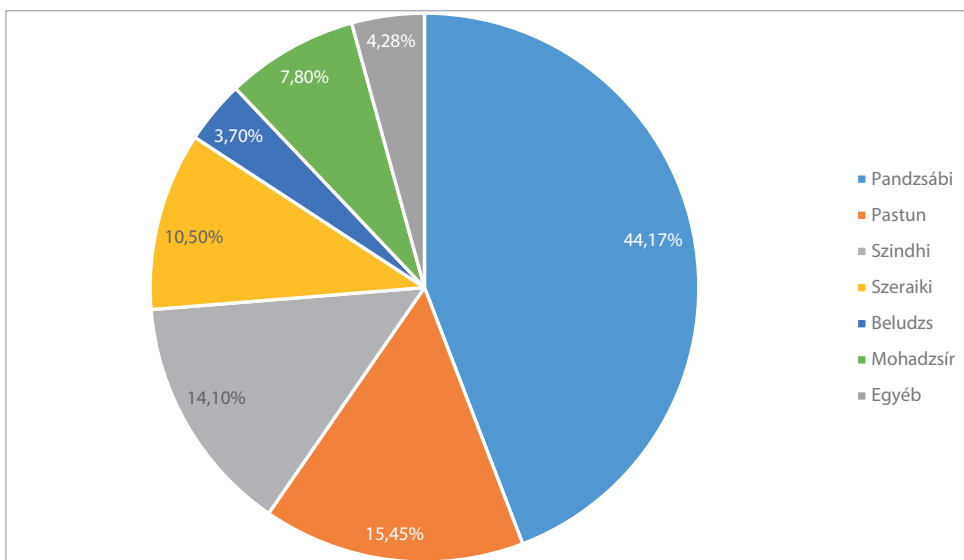
Pakisztán helyzetében Afganisztánhoz viszonyítva érdemi különbséget jelent, hogy előbbi valós történelmi előzmények nélküli, mesterségesen létrehozott államként alakult meg 1947-ben, társadalmi egységének pedig kezdettől fogva nem kínálkozott más reális alap, mint az iszlám vallásban való közösség. Az 1990-es becslések szerint a pakisztáni társadalom 96,9%-a volt muszlim vallású, a maradék 3,1%-ot pedig a vallási kisebbségek képviselték. Közülük a keresztények és a hinduk egyaránt valamivel több,

⁹⁵ Luke Harding: Pakistan Frees Sharif to Exile in Saudi Arabia. *The Guardian*, 2000. december 11.

⁹⁶ Talbot (1998): i. m. 287.

⁹⁷ Sumita Kumar: Sharif Vs. Musharraf: The Future of Democracy in Pakistan. *Strategic Analysis*, 24. (2001). 10.

mint 1,7 millió főt tettek ki. Ők voltak a legjelentősebb nem muszlim vallási csoportok az országban. Mellettük a többi vallás képviselői nagyjából harmincezer főt jelentettek összesen.⁹⁸ Stigmatizáltságuk a többség szemében ugyanakkor erősödött az évtizedek előrehaladtával. Az 1970-es évek vége, illetve az 1980-as évtized örökségeként a pakisztáni társadalom életének szellemi közege jelentősen megváltozott. Az 1960-as és az 1970-es évek első felét jellemző, ma már „liberálisnak” nevezett légkör tovatűnt, és az iszlám értékek szigorú számonkérése vált normává. Zulfikár Ali Bhuttó 1977-ben vezette be az alkoholos italok fogyasztásának tilalmát a konzervatív muszlim körök megnyerése érdekében.⁹⁹ Az erősödő iszlám öntudat egyszerre szolgált belpolitikai munícióval a kormányok számára, és stabilizálta valamelyest a bengáliak 1971-es kiválásával az etnikai nacionalizmus által kikezdett iszlám nemzet tézist. Zia-ul-Hakk pedig „a mecset és a barakk szövetségének” politikája értelmében az iszlámizmus érzelmvilágára rájátszva igyekezett megteremteni azt a közhangulatot, amely egyszerre szolgált a rezsimjének elfogadását, az afganisztáni politikájának támogatását, valamint az Indiával szembeni mozgósítás lehetőségét. Eredményképpen távolodott annak veszélye, hogy Pakisztán a belső etnikai határok mentén tovább erodálódik. A maradék pakisztáni társadalom ugyanis etnikai és nyelvi szempontból továbbra is erősen heterogén képződmény volt. Ez a nemzetiségi összetétel az egyes közösségek részarányát illetően az 1998-as népszámlálás adatai alapján a következőképpen nézett ki:

5. ábra: Pakisztán társadalmának etnikai arányai (1998)

Forrás: Umair Javed – Ijaz Nabi: *Heterogeneous Fragility: The Case of Pakistan*. LSE-Oxford Commission on State Fragility, Growth and Development, 2018. április

⁹⁸ Malik (2002): i. m. 10.

⁹⁹ Nadeem F. Paracha: Haan mein peeta hoon! *Dawn*, 2011. szeptember 22.

Közülük a pandzsábi, szindhi, pastun és beludzs nemzetiségek jelentős kiterjedésű területeken képeztek helyi többséget. Az etnikai alapú szakadár eszmék tehát elvben fontos térségeket destabilizálhattak volna. Közülük is a pastun és beludzs közösségek működése volt e szempontból komoly figyelem tárgya. Pakisztánban az Afganisztán pastun népességére jellemző törzsi kötelékek szintén elsősorban a pastunok és beludzsok körében maradtak fenn bizonyos mértékig. E kötelékek érvényesülése azonban eltérő erősségű. A törzsi hovatartozás az Afganisztánnal szomszédos térségekben maradt a legfontosabb rendező tényező az egyének számára, míg a városokban gyakran már eltűntek, illetve erősen virtuálissá váltak ezek a kapcsolatrendszerek. Ugyanakkor a Pakisztán említett határtérségét lakó pastunok törzsi struktúrája már a brit gyarmati időszakban is speciális közigazgatási formákat tett szükségessé a vidéken. Ezen a gondolaton nyugodott a törzsi ügynökségek rendszere. A törzsek saját településterületeiken nagy fokú belső autonómiát élveztek, amelyet az 1901. évi *Frontier Crimes Regulation* címet viselő gyarmati törvény sajátos módon egészített ki, ellehetetlenítve a pártserű politikai szerveződést a határvidéken.¹⁰⁰ A Pakisztáni Iszlám Köztársaság alkotmánya a törzsi területeknek jogállásuk szempontjából két formáját különböztette meg: a központi igazgatású törzsi területeket (Federally Administered Tribal Areas – FATA) és a tartományi igazgatású törzsi területeket (Provincially Administered Tribal Areas – PATA).¹⁰¹ Ezek mellett még hat kisebb határrégió egészítette ki a speciális státuszú területek listáját. A központi igazgatású törzsi területek elvben a kormány felügyelete alá tartoztak. Mindegyikük különálló adminisztrációval rendelkezett, élén a politikai ügynökkel, akit az államfő nevezett ki a posztjára. E közigazgatási egységek közös jellemzője a helyi politikai erőközpontok, elsősorban a törzsi elitek és dzsirgák nagyarányú befolyása volt a közösségi életre, amellyel még a központi intézkedések végrehajtását is ellehetetleníthették. Ennek is betudható, hogy az országot általánosságban jellemző belpolitikai és társadalmi tendenciák csak részben vagy alig érvényesültek e vidéken. Minthogy itt bármiféle politikai agitáció terepül leginkább csak a medreszék és a mecsetek szolgálhattak, a törzsi területek közéleti véleményformálására az országosnál nagyobb mértékben hatottak a fundamentalista eszmék. A régió gazdasági elmaradottsága, a törzsi-nemzeti viszonyok erőteljesebb érvényesülése nyomán a helyi pastunokra kevésbé volt jellemző a pandzsábi és szindhi városokban megindult polgári középosztályosodási tendencia, ami szintén a tradicionális (vagy annak beállított) gondolkodásmód terjedését segítette elő.¹⁰² Az általános megállapításokon túl azonban az is szembeötlő, hogy az egyes ügynökségek között a törzsi, vallási, földrajzi és gazdálkodási viszonyok tekintetében is fontos különbségek alakultak ki, ami nem csak azt kérdőjelezte meg, hogy a FATA egységes entitásként

¹⁰⁰ *The Frontier Crimes Regulation 1901 (Amended in 2011)*. [é. n.] The Institute for Social Justice.

¹⁰¹ National Reconstruction Bureau: *The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*. Government of Pakistan, [é. n.].

¹⁰² Erről bővebben lásd: Háda Béla: A pakisztáni iszlám militanzizmus a Szvát-völgyi incidens tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 2. (2009a), 7. 26–34.

kezelhető, hanem azt is, hogy a problémáik egy egységes séma alapján enyhíthetők volnának.¹⁰³ A törzsi ügynökségek mintegy 27 220 négyzetkilométeres területén 1998-ban 3 176 000 embert számláltak meg.¹⁰⁴ A terület hét törzsi ügynökség között oszlott meg. Ezek északról dél felé haladva: Badzsaur, Mohmand, Hajbár, Orakzai, Hurrám, Észak-Vazirisztán és Dél-Vazirisztán voltak. Noha teljesen homogénnek egyik sem nevezhető, mindegyiken belül egy törzsi csoport volt a meghatározó. Az a fentiekből is világos, hogy a térség lakossága csak egy töredékét képviselte a pakisztáni pastun népességnek. Mégis, 2001 után elsősorban ezek a közösségek képezték a szélsőséges fegyveres csoportok legfontosabb bázisát, kihasználva, esetenként pedig háttérbe szorítva a helyi törzsi struktúrákat.

Az 1990-es évekre Pakisztán gazdasági nehézségei lassuló GDP-növekedésben, ugyanakkor növekvő költségvetési és külkereskedelmi deficitben öltöttek testet. E problémák már regionális összehasonlításban is láthatóak voltak. A polgárháborús Afganisztán e szempontból persze nem volt tényező, de az ország Indiával szembeni fejlettségi előnyének csökkenése érzékeny, a nemzeti büszkeséget is érintő téma volt. Mint korábban volt szó róla, Pakisztán az életminőség tekintetében is fokozatosan csúszott vissza a régióban. Noha előszeretettel tették felelőssé a problémákért a civil kormányok inkompetenciáját, valójában az ország hosszú távú strukturális problémákat görgetett maga előtt. Utóbbiak részét képezte a gyenge megtakarítási hajlandóság, az adóelkerülés elharapódzásából fakadó problémák, a lakosság iskolázottságának elégtelensége, a gyenge mezőgazdasági produktivitás, de a kevés versenyképes exporttermék is.¹⁰⁵ Pakisztán gazdasága külső forrásokra utalt volt, és mint ilyen, nagyon kevésbé volt rezisztens a sokkokkal szemben. Nem meglepő módon, az amerikai pénzügyi segélyek elapadása az 1990-es évek legelején komoly nehézségeket okozott ilyen feltételek mellett.

Az amerikai támogatásnak ugyanis az elterjedt hiedelemmel ellentétben nemcsak a haderő finanszírozásában volt komoly szerepe, de például az oktatás fejlesztésében is. A leánygyermek beiskolázási arányának növelése – különösen a konzervatív beállítottságú Beludzsisztán és Északnyugati Határtartomány területein – komoly programokat igényelt.¹⁰⁶ Ezeket a programokat az 1990-es évek folyamán igyekeztek fenntartani, de a forráshiány mindenre rányomta bélyegét.

Benazír Bhuttó kormányai jobbra privatizációval igyekeztek racionalizálni az állami kiadásokat, és új lendületet adni a gazdasági életnek. Az állami vagyon egy jelentékeny részének eladása, a pénzügyi kockázatok versenyszférában érdekelt szereplőkre hárítása logikus törekvés volt ekkoriban, ám a közép-európaiakhoz hasonlóan a pakisztáni privatizáció folyamata is évtizeden át húzódott, és pozitív

¹⁰³ Shuja Nawaz: *FATA – A Most Dangerous Place*. Center for Strategic and International Studies, 2009.

¹⁰⁴ Pakistan Bureau of Statistics: *Demographic Indicators – 1998 Census*.

¹⁰⁵ Talbot (1998): i. m. 288.

¹⁰⁶ Liz Dee: *Benazir Bhutto, USAID, and Girls' Education in Pakistan*. Association for Diplomatic Studies & Training, 2018. szeptember.

hatásai közül legfeljebb csak az állam bevételeinek egyszeri emelkedése jelentkezett azonnal. Naváz Saríf kormánya 1991 februárjában feloldotta a külföldi tőke mozgásokra vonatkozó addigi korlátozásokat annak érdekében, hogy megkönnyítse a befektetéseket az országban. Még az év őszén mintegy 89 állami vállalat privatizációját hirdették meg.¹⁰⁷ Az ekkoriban zajló második öbölháború¹⁰⁸ ugyanakkor súlyosan érintette Pakisztán gazdaságát. A nyersolaj ára világszerte erősen megnövekedett, így a kormány 40%-kal volt kénytelen emelni az üzemanyagok árát ennek következtében, ami nem meglepő módon a lakosság elégedetlenségét váltotta ki. Javítandó a közhangulatot, 1992 júliusában a kormányzat a képzetlen munkavállalók minimálbérét havonta 1500 pakisztáni rúpiában állapította meg. Kisebb földosztásra is sor került 1991 folyamán a vidéki földnélkülieknek kedvezve.¹⁰⁹ A társadalmi ellenállás egyes, a megélhetést nehezítő gazdaságpolitikai intézkedésekkel szemben itt is erősen korlátozta a politikai elit vállalkozókedvét a szükséges reformokat illetően. Az 1990-es évek belpolitikai ingatagsága pedig csak felerősítette ezt a jelenséget. Ahmed Kuresi ügyvezető kormányfő szerepe ennek tükrében volt különösen figyelemre méltó.

Kuresi gazdaságpolitikai reformjai hosszú ideje aktuális problémákra igyekeztek reagálni, ám mivel lépései az IMF és a Világbank strukturális kiigazításokra vonatkozó szokványos elvárásainak is megfelelően történtek, kormányzását az IMF befolyásának időszakaként állították be. Mint ilyen, egy idegen hatalmi központnak való behódolást szimbolizálta azok szemében, akik sérelmesnek érezték egyes intézkedéseit. Való igaz, Kuresi célja a nemzetközi piacok és befektetők bizalmának visszanyerése volt Pakisztán számára, emellett lehetőséget akart teremteni rá, hogy az ország további finansziális támogatást kaphasson az IMF-től és a Világbanktól. Erre nagy szükség is volt, de a dolog ettől még nem volt konfliktusoktól mentes. Bevezette például a mezőgazdasági jövedelmeket terhelő adót, és újfent leértékelte a rúpiát. Az agrártermelés adóztatása régóta húzódnó téma volt az országban. Kuresi ebben lépett egy nagyot előre, de igazán hatékony mezőgazdasági adórendszert még utóda sem tudott összeállítani. Igyekezett a kormány növelni az exportot is, hogy a bevételekkel egyensúlyba hozza a költségvetést. Az adózási morállal Pakisztánban hagyományosan nagyon nagy problémák voltak. Tulajdonképpen szinte csak az fizette be az államnak járó adót, akinek végképp nem volt más választása. Kuresi nyilvánossá tette az ország adóbevételeire vonatkozó adatokat és a banki rossz adósok listáját is (tehát azokat, akik nem törlesztették meg egyezség szerint a korábban mindenféle protekcióval kijárt kedvezményes hiteleiket sem). Utóbbin ott szerepeltek az ország politikai és üzleti életének legismertebb figurái is.¹¹⁰ Mindezzel a fizetési kultúra erősítését és az államnak járó bevételek biztosítását akarta kikényszeríteni

¹⁰⁷ Talbot (1998): i. m. 315.

¹⁰⁸ Második öbölháborúnak általában Kuvait iraki megszállás alóli felszabadítását értjük. A könyv szerint manapság többnyire az 1980–88 közötti iráni–iraki háborút nevezi az első öbölháborúnak.

¹⁰⁹ Talbot (1998): i. m. 315.

¹¹⁰ Talbot (1998): i. m. 330.

a kormány, de a nyomunkban járó botrány és áremelkedések persze nem voltak népszerűek.

Benazír Bhuttó második kormánya ugyanakkor kevésbé tudott építeni Kuresi eredményeire. A privatizáció 1996-ra elakadt, és az IMF sem mutatott lelkesedést az iránt, hogy további kölcsönökkel segítse az országot. Jelentősen megnőtt a költségvetési deficit, és ezzel párhuzamosan mélypontjukra süllyedtek az ország devizatartalékai. A kormány adóemeléssel és a pakisztáni rúpia újabb leértékelésével igyekezett kezelni a helyzetet, ami keveset segített, viszont áremelkedést hozott, annak minden negatív szociális hatásával. Ennek nyomán a kormány gazdaságpolitikája ellen erőszakba torkolló utcai demonstrációkra is sor került.

Mindeme intézkedések dacára az 1990-es évek folyamán a pakisztáni állam felett végig ott lebegett a gazdasági összeomlás veszélye. Ez és a fokozódó társadalmi feszültségek (különösen a szinte polgárháborús állapotok kialakulása az etnikai szempontból rendkívül heterogén Karacsi metropoliszban) egyre inkább azt az érzetet erősítették, hogy Pakisztán az államkudarc szélén áll. Ez utóbbihoz azért érdemes hozzátenni, hogy az országot szinte a függetlenné válásától kezdve „temette” a nyugati szakértők egy része, azt feltételezve, hogy az említett etnikai törésvonalak mentén Pakisztánra területi szétesés vár. Noha Dél-Ázsia második legnagyobb állama valóban számos rendszerszintű problémával küzdött, a dezintegráció forgatókönyvében még külső riválisai sem voltak igazán érdekelték. Pakisztán végül rácáfolt a negatív várakozásokra. A harmadik katonai diktatúra periódusában pedig – legalábbis eleinte – a gazdaság stabilizálása mellett érdemi GDP-növekedést is sikerült elérnie.

India a Szovjetunió összeomlásától az ezredfordulóig

Dél-Ázsia legnagyobb államának történetében az 1990-es évek a pártpolitikai erőviszonyok átalakulásának és a korszakos jelentőségű gazdasági reformok megindulásának időszaka volt. Egyúttal az évtized végére az indiai nagyhatalmi program nyílt megfogalmazásával Újdelhi rálépett arra az útra is, amely a 21. század első évtizedeiben a nemzetközi rendszer egyik leggyorsabban fejlődő, potenciálisan egyik legerőteljesebb hatalmának szerepe felé vitte. Belpolitikai tekintetben e folyamat felvázolását az 1991. évi választások eredményeivel érdemes kezdenünk.

Mielőtt azonban ennek nekilátunk, fontos e ponton leszögezni, hogy India mint föderatív állam belső politikai fejlődésének teljes vagy közel teljes leírására sem vállalkozhatunk, mivel az kezelhetetlen mértékben szétfeszítené e kötet kereteit. Hasonló a helyzet a rendkívül heterogén indiai társadalom és gazdaság fejlődésének valamennyi aspektusára nézvést. Ezért kötetünk Indiáról szóló fejezeteiben csak azokra az országos szinten érvényesülő jelenségekre fókuszálunk, amelyek számottevően meghatározták Dél-Ázsia legnagyobb államának relatív helyzetét saját régiójában és politikáját a szomszéd államokkal szemben. Nem vitás ugyanis,

hogy India puszta fejlődése és ebből fakadó lehetőségeinek kihasználása alapvető hatást gyakorolt a régió egészére. Hatalmi aspirációival és az erre való nemzetközi nyitottsággal pedig gyakran elnyomni látszott Dél-Ázsia többi államának szuverén külpolitikai törekvéseit. Hiba lenne azonban a térséget pusztán Indiaként és annak a történelem szerencsétlen alakulása következtében levált, önmagukban értelmetlen perifériáiként kezelni. Mégpedig nem elsősorban azért, mert ez nem felel meg a többi dél-ázsiai ország nemzeti önértékelésének, hanem sokkal inkább azért, mert az indiai domináns pozícióhoz fűződő viszony, az azzal szembeni helyezkedés, az önálló identitáselemek olykor konfliktusokat is felvállaló erősítése alapvetően meghatározzák a térség belső kapcsolatrendszerének alakulását és – mint még részletesebben látni fogjuk – komoly hatással vannak a külső hatalmak helyi befolyásépítésének lehetőségeire, végső soron Dél-Ázsiának a nagyhatalmi küzdőterén elfoglalt pozíciójára is. India azonban kétségkívül az egyik legerősebb játékos az indo-csendes-óceáni térségben. Azok a gazdasági és politikai folyamatok pedig, amelyek a 21. század harmadik évtizedére e különleges helyzetét lehetővé tették, az 1990-es évek elején indultak el.

Az 1991. évi parlamenti választások és Naraszimha Raó kormányzása

Radzsív Gandhi 1991. május 21-én a Tamil Nádu-i Sriperumbudurban folytatta választási kampányát, amikor a nagygyűlés során egy fiatal nő lépett oda hozzá. Úgy tűnt, tiszteletét akarja kinyilvánítani neki. Ám amikor indiai gyermekek szüleikkel és tanítóikkal szembeni hagyományos gesztusa szerint lehajolt előtte, hogy „port vegyen a cipőjéről”, a testére szerelt pokolgép működésbe lépett. Thénmulí Rádzsárátnám egyike volt a Srí Lanka-i LTTE terrorszervezet női öngyilkos merénylőinek, akiket harcostársaik költőien csak a „szabadság madarai” névvel illették. A robbanás teljesen szétszakította Radzsív testét, alig tudtak összeszedni valamit a maradványaiból, amelyeket aztán hindu szokás szerint halotti máglyájára helyezhettek a Ganga partján. Rajta kívül még 14 ember és a merénylő vesztette életét.¹¹¹ A miniszterelnök rituális hamvasztása diplomáciai esemény lett, India külföldi partnerei – Magyarország is, Für Lajos honvédelmi miniszter személyében¹¹² – magas szinten képviseltették magukat rajta.

Radzsív meggyilkolását a politikai terrorizmus egyik első hasonló megnyilvánulásként tartják számon. Az 1990-es évtized folyamán aztán egyre súlyosabb problémaként terhelte meg a terrorizmus jelensége az indiai társadalom életét. Ugyanakkor a történetek kifejezték a teljes szakítást India és a Srí Lanka-i tamil szakadár mozgalom között, és súlyosan lejáratták a közvélemény szemében a hazai tamil szeparatista

¹¹¹ Bhagwan Singh: Former Prime Minister Rajiv Gandhi Assassinated in Bombing. *AP*, 1991. május 22.

¹¹² Interjú Balogh András nagykövettel.

mozgalmat is, amely ezekben az években el is veszítette erejét. India Tamil Nádu állama továbbra is tamil etnikai bázison politizáló pártok irányítása alatt maradt, de az ország területi integritását ez már nem veszélyeztette.

A miniszterelnök-jelölt elvesztése ugyanakkor alapvetően változtatta meg a választási kampány koreográfiáját. Az Indiai Nemzeti Kongresszust a feltámadó együttérzés és szolidaritás segítette, országszerte ismert vezetőjének elvesztése ugyanakkor hátráltatta a május 20-a és június 15-e között, három szakaszban megtartott választásokon. Összességében azonban a pozitív hatás volt erősebb, és a párt jobban szerepelt annál, mint ahogy az a merénylet előtt kinézett neki.¹¹³ Végül a szavazatok csaknem 36%-ának megszerzésével 226 mandátumot nyert a törvényhozás alsóházában (Lok Szabhá). Ezzel a legnagyobb frakciót alakíthatta meg, többséget azonban nem tudhatott magáénak az 545 fős testületben. Legnagyobb riválisa, a jobboldali Indiai Néppárt (Bháratíja Dzsanaatá Párt – BJP) a második helyre került, 119 mandátummal. Komoly eredményt könyvelhetett el még a Dzsanaatá Dál 55 mandátumával, az Indiai Kommunista Párt marxista tömörülése 35 mandátummal, a Telugu Dészám (egy telugu etnikai bázison szerveződött párt) 14 mandátummal, az Indiai Kommunista Párt 13 mandátummal, és végül az Összindiai Anna Drávida Munnétrá Kazsaham (egy elvben összdravida, gyakorlatilag döntően tamil bázisú párt) 11 mandátummal.¹¹⁴ Ez volt az első eset a független India törvényhozási választásainak történetében, hogy nem volt egyértelmű többség egyik politikai erő mögött sem.

Pandzsáb államban a biztonsági helyzet alakulása miatt csak később, 1992. február 19-én tartották meg a választásokat, de ez nem változtatott lényegesen a kormány pozícióin. A Nemzeti Kongresszus kisebbségi kormányt alakíthatott, amelyet egyéb pártok külső támogatása tett lehetővé a számára. Ettől kezdve 23 éven át a kisebb, főként regionális és etnikai alapon szerveződött pártok támogatása kritikus fontosságúvá vált az indiai törvényhozási többség biztosításában. A két nagy országos párt, az INC és a BJP számára ezek szövetségbe tömörítésével nyílhatott meg a kormánytöbbség megszerzésének esélye. Indiát az 1990-es évektől ennek megfelelően koalíciók és pártszövetségek kormányozták. Ugyanakkor az is lényeges, hosszú távra ható fejlemény volt, hogy a BJP komolyan megerősödött, jelentős tömegbázissal rendelkező szervezetté vált, így a Kongresszusnak stabil kihívója akadt benne. Ez megalapozta a jobb- és baloldali kormányok váltógazdálkodását, amely szövetségi szinten az indiai belpolitika alapvető dinamikájává vált egészen a 2010-es évek második feléig.

1991-ben Pámulapathi Vénkata Naraszimha Raó lett az ország 10. miniszterelnöke, és az első dél-indiai (egészen pontosan telugu) származású e közbiztonsági méltóságok sorában. Csaknem öt évig tartó hivatali idejére esett India külkapcsolatainak

¹¹³ Shubhdeep Chakravarty: INKredible India: The Story of 1991 Lok Sabha Election. *ZeeNews*, 2019. április 8.

¹¹⁴ Inter-Parliamentary Union: *India. Parliamentary Chamber: Lok Sabha*. Elections held in 1991. 1991b. május–június.

megszilárdítása az új nemzetközi környezetben és a gazdasági fejlődést beindító reformok bevezetése is.

Külpolitikai értelemben az 1990-es évek első felét Indiában a külkapcsolatok hidegháború utáni normalizálása fémjelezte, amely egyszerre foglalta magában a korábbi szövetségesekkel való együttműködések fontos elemeinek átmentését az új korszakra és az egykori „másik oldal” államaival való intenzívebb kapcsolatépítés lehetőségét. Nem minden sikerült gyorsan ebből. Az Egyesült Államokkal inkább csak az ezredforduló után nyílhatott meg az együttműködés valóban új fejezete.

A külkapcsolatok vonatkozásában kritikus jelentősége volt az orosz és kínai relációknak, amelyek tekintetében India lezáratlan ügyeket görgetett maga előtt. Mindkét esetben a dél-ázsiai ország biztonságát is közvetlenül érintő problémák tisztázására volt szükség. Moszkva a hidegháború idején India első számú nagyhatalmi partnere, és mint ilyen, jelentős haditechnikai ellátója volt az indiai fegyveres erőeknek. Az 1971-es szovjet–indiai egyezmény húsz év után esedékes megújítására azonban nem kerülhetett sor.¹¹⁵ Hogy megértsük a probléma kiterjedtségét, elég felidézni, hogy becslések szerint az 1990-es évek közepére az indiai szárazföldi erők eszközállományának majdnem 70%-a, a légierőének 80%-a, míg a haditengerészetének 85%-a volt szovjet/orosz eredetű.¹¹⁶ Ennek az eszközparknak a működőképessége döntő mértékben függött attól, hogy az Oroszországi Föderáció képes-e felvállalni a letűnt Szovjetunió elköteleződését a rendszeres alkatrész-utánpótlás és szerviztámogatás mellett. Ezek hiányában India honvédelme a működésképtelenné válással nézett szembe, átfegyverzésre pedig rövid távon nem volt lehetőség.

Az orosz kapcsolatok körüli bizonytalanságot csak Borisz Nyikolajevics Jelcin elnök 1993 januárjában lezajlott újdélhi látogatásával sikerült eloszlatni.¹¹⁷ Moszkvának továbbra is érdekes volt az indiai kapcsolatok fenntartása, így kötelezettséget vállalt a haditechnikai eszközök alkatrész-utánpótlására.

Kínai vonatkozásban – mint láthattuk – a hidegháború időszakától rendezetlen ügyek terhelték a két ázsiai óriás viszonyát. Az érdemi enyhülés azonban már az 1980-as évek végén beindult. Előzményeihez tartozott mindennek, hogy Indira Gandhi miniszterelnök asszony még 1976-ban helyreállította az 1962-es határháborút követően megszakadt teljes diplomáciai kapcsolatot Pekinggel. 1976–1998 között az oldódás és normalizáció törekvése volt megfigyelhető a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésénél.¹¹⁸ A folyamat több visszaesést eredményező, válságosabb időszakon

¹¹⁵ Erről: Csicsmann László: Az indiai külpolitika útkeresése a poszt-bipoláris korszakban. In Rada Péter (szerk.): *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Budapest, Corvinus KKE, 2005. 120.

¹¹⁶ Lásd: Tatiana Shaumyan: Russian-Indian Bilateral Cooperation. In P. Stobdan (szerk.): *India-Russia Strategic Partnership – Common Perspectives*. Újdélhi, Institute for Defence Studies and Analyses, 2010. 157.

¹¹⁷ J. A. Naik: *Russia's Policy Towards India – From Stalin to Yeltsin*. Újdélhi, M D Publications Pvt Ltd., 1995. 183.

¹¹⁸ Minderről bővebben lásd: David M. Malone: *Does the Elephant Dance? Contemporary Indian Foreign Policy*. New York, Oxford University Press, 2011. 129–140.

ment keresztül,¹¹⁹ míg Radzsív Gandhi 1988. december 19–23. között lezajlott, ma már történelmi jelentőségűnek tekintett kínai látogatása nyomán új lendületet nem kapott.¹²⁰ A két ország még 1988-ban alapította gazdasági közös bizottságát,¹²¹ amely a kapcsolatok normalizálásának egyik szimbóluma volt.

A himalájai határtérség stabilitása érdekében tett erőfeszítések eredményét az 1990-es évekre két dokumentum fémjelzte: az 1993. szeptember 7-én Pekingben szignált *Megállapodás a béke és nyugalom fenntartásáról az aktuális ellenőrzés vonala mentén az indiai–kínai határtérségben*¹²² és az 1996. november 29-én Újdelhiben kelt indiai–kínai megállapodás a katonai bizalomépítő intézkedésekről az aktuális ellenőrzés vonala mentén az indiai–kínai határtérségben.¹²³ Noha ezek az egyezmények nem jelentették a viták lezárását, de nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a felek enyhítsék az állandó fegyveres készültséget, ezáltal csökkentsék a háborús eskaláció kockázatát. Az 1993-ban szignált dokumentum 31 évvel a két állam határháborúja után kilenc pontban rögzíti a határtérség békéje és kölcsönösen elfogadható biztonsága érdekében vállalt kötelezettségeket és alapelveket. A címében foglaltaknak megfelelően az egyezmény a két állam fennhatóságát elválasztó vonalat következetesen aktuális ellenőrzés vonalának nevezi.

Párhuzamosan a biztonságpolitikai párbeszéddel (ahogy az pragmatikus megközelítésükből logikusan adódott) a két ország gazdasági együttműködése is új lendületet kaphatott. India és Kína kétoldalú kereskedelmének összértéke az 1980-as évek végéig lényegében elhanyagolható volt,¹²⁴ és még 1990-ben is mindössze 0,2 milliárd dollárt tett ki. Ám 1995-ben átlépte az egymilliárd dollárt,¹²⁵ ami ha nemzetgazdasági szempontból nem is volt döntő jelentőségű egyik fél részéről sem, mindenképpen szimbólumértékűnek számított.

Raó kormányának tevékenysége hosszabb időtávból visszatekintve igen fontos eredményeket hozott. Szakpolitikai tekintetben a gazdasági, valamint a kül- és biztonságpolitikai területen olyan programok indultak el, amelyeknek hozadéka az egymást követő indiai kormányok hosszabb távon is alapozhattak. Nem véletlen, hogy az ország kormányzásra esélyes elitjén belül világos egyetértés alakult ki olyan kérdésekben, mint a piacgazdasági alapú fejlődés biztosítása, India

¹¹⁹ Például az 1986–87-es, katonai szembenállásig fajuló feszültség a határtérség keleti szektorában.

¹²⁰ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China: *Indian Prime Minister Rajiv Gandhi visited China*. 1988.

¹²¹ Ministry of External Affairs Government of India: *India-China Bilateral Relations*. 2012.

¹²² United Nations: *Agreement on the Maintenance of Peace and Tranquility along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas*. United Nations Peacemaker, 1993. szeptember 7.

¹²³ United Nations: *Agreement Between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Confidence-Building Measures in the Military Field Along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas*. United Nations Peacemaker, 1996. november 29.

¹²⁴ Swaran Singh: China-India Bilateral Trade: Strong Fundamentals, Bright Future. *China Perspectives*, (2005), 62. 3.

¹²⁵ Jingdong Yuan: Sino-Indian Economic Ties since 1988: Progress, Problems, and Prospects for Future Development. *Journal of Current Chinese Affairs*, 45. (2016), 3. 36.

nemzetközi tekintélyének növelése a hatalmi politika eszköztárának felhasználásával, vagy éppen a történelmi/civilizációs kötelekek kihasználása az ország Dél-Ázsián túlterjedő regionális befolyásának növelésére. Utóbbi elsődleges „csapásirányai” Délkelet-Ázsia, a Közel-Kelet és Közép-Ázsia, valamint az Indiai-óceán parti államok lettek. Az úgynevezett Look East Policy keretében India megkísérelte feltámasztani délkelet-ázsiai befolyását, alapozva arra a szerepre, amelyet a térség korai történelme során az indiai civilizáció vívmányainak átvétele jelentett az első helyi államok számára.¹²⁶ Újdelhi délkelet-ázsiai befolyásépítésének terve tartós koncepció maradt, egészen az e kötetben vizsgált korszak végéig hivatkoztak rá. Ugyanakkor egyértelmű ütközési pontot jelentett a szintén helyi befolyásának növelésére törekvő Kínai Népköztársaság hatalmi érdekeivel.

Dacára a hosszabb távon érvényesülő szakpolitikai eredményeknek, az indiai társadalom 1995 végére összességében kevésbé volt elégedett Naraszimha Raó kormányának teljesítményével, amelyet korrupciós botrányok árnyékoltak be. Még a miniszterelnök is érintetté vált ezen vádakra. Belpolitikai helyzetét tovább gyengítették a Nemzeti Kongresszust sújtó belső ellentétek, valamint a politikai elit és a szervezett bűnözés (egyébként hosszú történetre visszatekintő) összefonódásai is. Mindez igencsak kétségessé tette a Kongresszus jó szereplését a közelgő választásokon.

Az 1996-os parlamenti választások és a kormányzati instabilitás évei

India soron következő törvényhozási választását 1996. április 27. és május 7. között tartották, összesen három szakaszban. A Nemzeti Kongresszus a botrányok és prominens politikusok kilépései dacára is potenciálisan a legnagyobb szavazóbázissal rendelkező országos párt volt, de jobboldali kihívója sokat profitált a Raó-kormánytal szembeni társadalmi elégedetlenségből. Végül a Bháratíja Dzsanaatá Párt (BJP) kapta a legtöbb mandátumot a választóktól, összesen 161-et. A Nemzeti Kongresszus lemaradása azonban első ránézésre nem tűnt behozhatatlannak 140 képviselői helyével.¹²⁷ A kormányalakítás tehát a koalíciókötés képességén dőlt el. Mint fentebb említettük, India kormányai bár továbbra is a nagy országos pártok vezetésére épültek fel (ezek az Indiai Nemzeti Kongresszus és a Bháratíja Dzsanaatá Párt), ám a kormányozhatósághoz szükséges többséget az 1990-es évektől már csak a kisebb pártokkal való együttműködés biztosíthatta. 1996-ban az eredmények különösen problematikusak voltak e szempontból, mert nem rajzolódtak ki egyértelmű erőviszonyok. Nem volt világos, hogy melyik oldal tudná biztosítani a kormánytöbbséget. Mivel a Dzsanaatáé volt a legnépesebb frakció, elsőként ők kaptak kormányalakítási megbízást Sankár Dáhál Sarma köztársasági elnöktől. Ekkor került első ízben kormányfői szerephe

¹²⁶ Erről bővebben lásd: Balogh András: *Délkelet-Ázsia történelme*. Budapest, Eötvös, 2018.

¹²⁷ Election Commission of India: *General Election, 1996 (Vol I, II)*. 1996.

az az Átál Bihári Vádzspáji, akit a lahori tárgyalásokkal összefüggésben már említettünk, és aki a későbbi években még nagyon fontos alakítója lesz India – és Dél-Ázsia – történetének.

1996-ban azonban még nagyon sikertelennek bizonyult a tevékenysége. Mivel képtelen volt többséget eredményező kormánykoalíciót vagy egyéb, külső politikai támogatásra vonatkozó megállapodásokat kötni, így két hét után lemondott a megbízatásáról. A Kongresszus nem vállalta a koalíciós tárgyalásokat, hanem inkább a Dzsanatá Dál köré szerveződött, kisebb pártokból álló szövetség külső támogatását ígérte meg. Ennek nyomán alakult meg a 13 kisebb (elsősorban kommunista ideológiai platformon álló, illetve regionális közösségek érdekeit képviselő) politikai pártot magába foglaló Egyesült Front, amely vállalkozhatott a kisebbségi kormány megalakítására.

Kevesebb mint egy esztendőre a kárnatai Haradannáháli Divi Gofda lett a miniszterelnök, akit 1997 áprilisában szintén kevesebb mint egy év időtartamra Inder Kumár Gudzsrál külügyminiszter követett a kormányfői székben. Gudzsrál rövid miniszterelnöksége dacára figyelemre méltó alakja volt az 1990-es évek indiai politikai életének. Neve fennmaradását elsősorban külpolitikai elveinek köszönhette, amelyek foglalatát Gudzsrál-doktrína néven tartjuk számon manapság.¹²⁸ Gudzsrál doktrínája India számára a jótékony regionális hegemon szerepét szánta, amely megad minden tőle telhető segítséget kisebb dél-ázsiai szomszédainak, ugyanakkor nem avatkozik be a belső életükbe, és a térség ügyeit az itteni államokkal békés együttműködésben, kétoldali tárgyalások keretében rendezte volna. Egymás területi integritásának és szuverenitásának tiszteletben tartása koncepciójának fontos részét képezte, amely nem volt független a kisebb szomszédok körében tapasztalható gyanakvástól, amelyet az indiai haderő később még érintendő Srí Lanka-i kalandja szült.¹²⁹ Dél-Ázsiát tehát egy különálló együttműködési térségként fogta fel India centrummal, ebbe azonban Pakisztánt és Afganisztánt nem értette bele.¹³⁰ Noha az indiai–pakisztáni viszony döntő jelentőségét Gudzsrál is elismerte, Iszlámábád felé nem látott lehetőséget hasonló gesztusra, mint amit a többi szomszédos térségbeli államnak megtett.

Az Egyesült Front alapvetően jó szándékú, de még középtávon is életképtelen kísérlete volt India kormányzásának. Alkotó pártjai között kevés volt a közös pont, és saját (esetenként regionális) bázisukon kívül messze nem rendelkeztek elegendő társadalmi támogatottsággal az óriásállam politikájának meghatározásához. Nyilvánvaló volt, hogy pusztán átmeneti szerep jut a szövetségüknek addig, amíg az egyik

¹²⁸ A „Gujral-doktrína” kifejezés első használatát Indiában Bhábáni Sen Guptának tulajdonítják, aki *India in the Twenty First Century* című, 1997-es cikkében említi először. Lásd: Bhabani Sen Gupta: India in the Twenty First Century. *International Affairs*, 73. (1997), 2. 308–309.

¹²⁹ Minderről bővebben lásd: Háda (2019b): i. m. és Nilova Roy Chaudhury: Managing Neighbours: The Gujral Doctrine. *Hardnews*, 2012. december 1.

¹³⁰ Birendra P. Mishra: The Gujral Doctrine. *The Himalayan Times*, 2013. január 29. és Padmaja Murthy: *The Gujral Doctrine and Beyond. Strategic Analysis*, 23. (1999), 4. 639–652.

vagy másik nagy országos párt meg nem erősödik annyira, hogy a választásokon esélyessé válhasson. Erre a BJP-nek volt a legnagyobb esélye. 1997 novemberében a Nemzeti Kongresszus visszavonta külső támogatását az Egyesült Front mögül, ami egyet jelentett a kormány összeomlásával. 1998 februárjára írták ki a soron következő választásokat.

*Az 1998-as és 1999-es parlamenti választások – a Bháratíja Dzsanaatá
kormányra kerülése*

Az Egyesült Front rövid kormányzását lezáró voksolás ismét a BJP győzelmét hozta el, ám az elnyert mandátumainak száma (182) csak 21-gyel haladta meg az 1996. évit. A második Indiai Nemzeti Kongresszus 141 mandátumával hozta az előző választások eredményét. Az EF korábbi vezető erejének számító Dzsanaatá Dált a választók súlyosan megbüntették. Szavazatainak száma kevesebb mint felére csökkent a szűk két évvel korábbinak. Mandátumainak száma pedig ennél is nagyobb visszaesést szenvedett el. Az 1996-os 46 helyett most mindössze 6 képviselői helyet tudhatott magáénak.¹³¹

Egyértelmű kormánytöbbség azonban továbbra sem jött létre egyik nagy tömb javára sem. Viszont a BJP vezette Nemzeti Demokratikus Szövetség pártjainak jobbak voltak a kormányalakítási esélyei, mert az Ándra Pradés-i regionális párt, a Telugu Dészám külső támogatásával, ha nagyon szűken is, de biztosítani tudta ehhez a szükséges parlamenti szavazatszámot. Atál Bihári Vádzspáji lett ennek köszönhetően India miniszterelnöke a hindu nacionalista Bháratíja Dzsanaatá „színeiben”. Minden nehézség dacára jelentős teljesítmény állt emögött. A hindu nacionalista szervezetek, különösen a Szangh Parivár országszerte komoly erőfeszítéseket tett a BJP hatalomra juttatása érdekében.¹³²

Az új kormány meghirdette India karakteres nagyhatalmi programját, gazdasági tekintetben pedig folytatta a piaci liberalizációt, aminek következtében a GDP-növekedés tovább dinamizálódott. Mindkét folyamatról részletesebben is lesz szó a későbbiekben. Nem sikerült azonban elkerülni a kormánykoalíció belső súrlódásait, amelyeknek különös tétet adott, hogy egy-egy koalíciós párt akár kormánybuktatással is fenyegetőzhetett arra az esetre, ha elvárásait nem teljesítik. Lényegében ezt tette az Összindiai Anna Drávida Munnétra Kazsaham. Miután e tamil párt végül valóban kilépett a Nemzeti Demokratikus Szövetségből, a kabinet újfent nem tudta biztosítani a kormányzáshoz szükséges többséget. Vádzspáji emiatt elveszített egy bizalmi szavazást,¹³³ de ellenzéke sem tudott működő koalíciós többséget létrehozni helyette. 1999 szeptemberében-októberében ezért újra választásokat kellett tartani.

¹³¹ Election Commission of India: *General Election, 1998 (Vol I, II)*. 1998.

¹³² Gáthy (2017): i. m. 395.

¹³³ BJP's One-Vote Defeat in 1999 Was Narrowest in History. *The Times of India*, 2008. július 22.

A lélektani helyzet azonban nagyban különbözött a megelőző két voksolás időszakában jellemzőtől. India Dzsanaatá párti kormánya jelentős sikereket tudhatott magamögött ekkorra, ami a nemzeti érzés felfokozódását eredményezte. Mint még látni fogjuk, Vádzspáji hindu nacionalista kormánya – még ha az elődök nyomdokain haladva is, de – sikeresen demonstrálta az ország atomhatalmi képességeit, majd 1999 tavaszán a kargili háborúban eredményesen megvédte indiai Kasmírt a pakisztáni behatolóktól. Győztes háborúja, valamint a BJP egy évtizede tartó következetes pártpolitikai építkezése a cselekvő, kompetens erő képét sugallta a pártról és a miniszterelnökről, akik garantálják az ország méltóságát és neki kijáró nagyhatalmi státuszát. Ezeknek döntő szerepük volt abban, hogy a Nemzeti Demokratikus Szövetség egyértelmű választási győzelmet könyvelhetett el, összesen 269 mandátum megszerzésével. Hozzájárult még ehhez a szövetséges Telugu Dészám 29 mandátuma. A Nemzeti Kongresszus 114 mandátumot szerzett, ami addigi történetének legrosszabb eredménye volt.¹³⁴

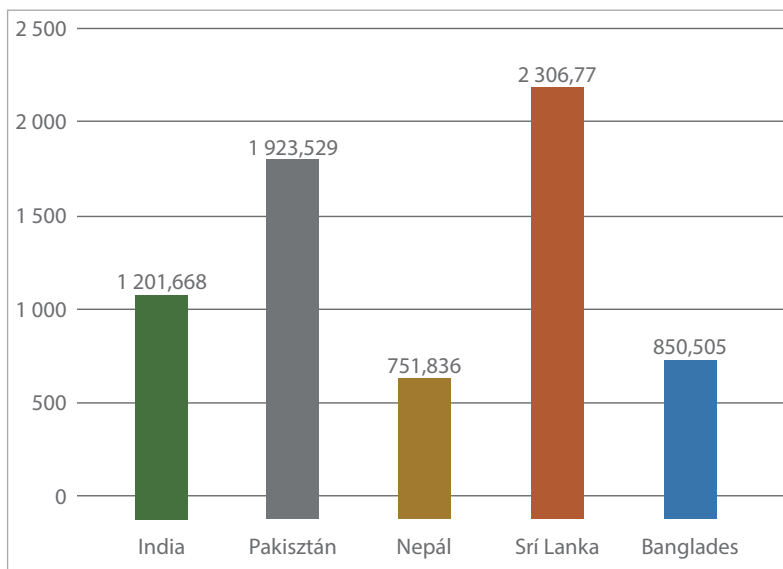
Vádzspáji azonban megerősítette vezetői pozícióját, és sikeresen kitöltötte ötesztendő kormányfői mandátumát. Az instabil kormánykoalíciók időszaka 1999-cel véget ért Indiában, és stabilizálódott az a belpolitikai dinamika, amelyet az Indiai Nemzeti Kongresszus és a Bháratíja Dzsanaatá vezetett pártszövetségek kormányzati váltógazdálkodásával fémjelzünk. India kormányai az ezredfordulótól egészen az e kötetben vizsgált időszak végéig stabil, ötéves mandátumukat kitöltő kabinetek maradtak. Ezen időszak eseményei azonban már egy későbbi fejezetre tartoznak.

Gazdaság és társadalom

Az 1990-es évek kezdetén az indiai társadalom az egyik legszegényebb volt a Földön, de még a térségben is csak Nepál, Banglades és valószínűleg Afganisztán múltak alul. Egyrészt a gazdasági növekedés eléggé hektikusan alakult a felszabadulás utáni korszakban, még ha évtizedes átlagokat tekintve gyorsult is valamennyire.¹³⁵ Másrészt viszont ez a gyorsulás is szerény értékeket takart: a hidegháború alatt eufemisztikusan csak „hindu növekedési rátának” nevezett, hosszabb távú átlagban évi 3-3,5%-os éves GDP-növekedés a felzárkózást nem biztosította az ország számára. Emiatt India valójában egyre inkább leszakadt az egy főre jutó GDP tekintetében az ázsiai államok többségétől. Különösen szembeszökő volt ez Délkelet-Ázsiával összehasonlítva, ahol a 20. század végére olyan országok is megelőzték, amelyekkel az évszázad derekán még nagyjából egy szinten állt. Nem meglepő módon tehát a hindu növekedési ráta meghaladása az indiai gazdaságpolitika egyik elsődleges célkitűzése volt.

¹³⁴ Election Commission of India: *General Election, 1999 (Vol I, II, III)*. 1999.

¹³⁵ Ramachandra Guha: *India After Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. London, Pan Books, 2008. 696.

6. ábra: Dél-Ázsia nagyobb országainak egy főre jutó GDP-je 1990-ben vásárlóerő-paritáson, USD-ben kifejezve (Afganisztánról nincs hitelt érdemlő adat)

Forrás: World Bank: GDP per Capita, PPP (Current International \$)—Bangladesh, Nepal, Pakistan, Sri Lanka, India. [é. n. aq]

Az egy főre jutó GDP tekintetében 1990-re még a megelőző évtizedekben háborúkat vesztő, majd az ország szétesését elszenvedő Pakisztán is sokkal jobb mutatókkal rendelkezett Indiánál. Miután az ország számára korábbi kelet-európai gazdasági kapcsolatai sem voltak többé maguktól értetődők a KGST államainak gazdasági szerkezetváltása és az ezzel járó válságjelenségei miatt, halaszthatatlanná vált az indiai gazdasági koncepciók felülvizsgálata. Hasonlóan a rendszerváltáson átesett volt államszocialista országokhoz, itt is a liberalizációtól remélhettek előrelépést. Mint érintettük, e vonatkozásban az 1991-ben hivatalba lépett kabinet gazdaságpolitikáját nem lehet eléggé értékelni.

Naraszimha Raó kormányzása alapvető jelentőséggel bíró folyamatokat indított el az ország gazdasági fejlődése tekintetében, amelyek hosszú távon éreztették hatásukat. Az, hogy Indiát a 2000-es évekre a világ (Kína után) második számú feltörekvő gazdaságként kezdték emlegetni, lényegében innen gyökeredett. Pénzügyminiszterének a kormányfő egy hallatlanul tehetséges, hazája bonyolult pénzügyi folyamatait kitűnően átlátó szikh származású közgazdászprofesszort, Manmóhan Szinghet kérte fel. Szingh, aki addig betöltött már ugyan vezetői funkciókat különböző intézményeknél (az indiai tervhivatal alelnöke is volt például), és tanácsadóként is tevékenykedett, de a politika élvonalában újoncnak számított, végül főnyereménynek bizonyult. Hamar szembesítette miniszter társait azzal, hogy India gazdasági

válsággal küzd. A fiskális deficit a GDP 9,4%-ára rúgott.¹³⁶ Az ország devizatar-
talékai szinte kimerültek, mindössze 15 napra voltak elegendők,¹³⁷ miközben egy
30%-kal túlértékelt rúpia gátolta az exportot.

Meggyőzésre azért volt különösen szükség a nyilvánvaló problémák ellenére,
mert a reformok elfogadása az indiai stratégiai szemlélet egyes elemeit is érintette.
Az indiaiak ugyanis – hasonlóan több más, a gyarmati elnyomás alól felszabaduló
néphez – egy ideig tartottak attól, hogy a szegénységüket kihasználva idegen hatal-
mak gazdasági és befektetéspolitikai eszközökkel kényszerítik majd alárendeltségbe
az országot, ami egyfajta gazdasági rekolonizációt, azaz újragyarmatosítást ered-
ményez.¹³⁸ Emiatt komoly szerepet szántak az állami felülvezérlésnek a gazdaság
fejlesztése tekintetében, és bizonyos ágazatokban lehetetlenné tették a külföldi tulaj-
donszerzést. Ennek a rendszernek a működtetésében ráadásul addig maga Szingh
is részt vett, jöllehet, ideológiai megfontolások nem gátolták a megváltoztatásában
sem.¹³⁹

Az 1990-es évek elejének válsága éles kontrasztot alkotott a liberális piacgazda-
sági modellt követő kelet-ázsiai államok sikereivel, amelyekre Indiában is komo-
lyan figyeltek. Ezek jelentették a mintát és a hivatkozási alapot, „akiket utol kell
és lehet érni”. Raó miniszterelnök végül szabad kezet adott pénzügyminiszterének
a reformok végrehajtására, amivel végeredményben új gazdaságtörténeti korszakot
nyitott az ország életében. E kezdeti időszakban az ipar és a kereskedelem volt
a reformok fókuszában. Az ipari tevékenység felett addig érvényesülő állami ellen-
őrzést lebontották. Korábban 18 iparágban kizárólag állami tulajdon létezhetett.
Ezt a kört három stratégiai fontosságú iparágra (harci repülőgépek és hadihajók
gyártása, atomenergetikai ipar és vasúti szállítás) redukálták. A többi megnyitot-
ták a magánbefektetők előtt. Új versenytörvényt is elfogadtak a piactorzítás meg-
előzése érdekében, és napirendre került a kisvállalkozások támogatása. A keres-
kedelepítési politika tekintetében célul tűzték ki az importengedélyezett leépítését
és a vámok csökkentését. A beruházási javak 1993-ra szabadon importálhatókká
váltak. A behozatali vámok csökkentése azonban beleütközött a hazai gazdasági
szereplők, különösen a kisvállalkozások védelmének törekvésebe. A mezőgazdasági
termékek és a feldolgozott fogyasztási cikkek mennyiségi importjának korlátozása
csak 2001. április 1-jén szűnt meg.¹⁴⁰

A külföldi befektetések ösztönzése a reform kritikus eleme volt, amitől a verseny-
képesség növelését és a világpiacon való erősebb megjelenést remélték. Az 1990-es
években a bankok, biztosítótársaságok, légitársaságok és telekommunikációs

¹³⁶ Montek S. Ahluwalia: Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked? *Journal of Economic Perspectives*, 16. (2002), 3. 69.

¹³⁷ No Throwback to 1991 Crisis: Manmohan. *The Hindu*, 2013. augusztus 17.

¹³⁸ Hagerty (1986): i. m. 229.

¹³⁹ Sarah Graham: Manmohan Singh's Legacy (Part 1): Economic Reform. *The Interpreter*, 2014. május 12.

¹⁴⁰ Ahluwalia (2002): i. m. 73.

vállalatok kivételével valamennyi megnyitott ágazatban lehetővé vált a külföldiek számára a többségi vagy kizárólagos cégtulajdonlás. Az engedélyeztetéseket jelentősen egyszerűsítették, és 1993-tól megengedték a külföldi intézményi befektetőknek, hogy indiai cégek részvényeit vásárolják meg a tőzsdén. Mindennek következtében az indiai vállalatok jelentős technológiai fejlesztéseket hajthattak végre, versenyképességük növekedett. Problémaként merült fel ugyanakkor, hogy a szövetségi államok eltérő szabályozásai miatt a külföldi befektetések jelentős területi egyenetlenségeket mutattak az 1990-es évek folyamán. Voltak kiemelt célállamok (például Mahárástra, Gudzsarát, Ándra Pradés, Tamil Nádu) és kevésbé kedvelt befektetési területek (például Bihár, Nyugat-Bengál).¹⁴¹

Nem vitás, hogy a gazdasági reformok kezdeti szakasza érezhetően gyorsította India fejlődését, a termelés döntő része azonban a belső piacra koncentrált, és a munkaerőpiaci szabályozás is eléggé rugalmatlan volt. Így az ipari termelés növekedése az évtized második felében lassulni kezdett.

Jelentős, a külkereskedelemben is megjelenő potenciálok alakultak ki az 1990-es évek folyamán viszont olyan ágazatokban, mint például az a szoftveripar, amelyet a 2000-es évekre világszerte az indiai gazdaság egyik sikertörténeteként emlegettek. Komoly fejlődésnek indultak az informatikai szolgáltatások, szolgáltató központok is.

Az 1990-es évek elejének gazdasági reformjai tehát nem voltak tökéletesek, és teljesen befejezettek sem. Nyilvánvaló volt, hogy további lépések szükségesek az indiai fejlődés tartós megalapozásához. Ezzel együtt szakítottak a hidegháborús időszak számos gazdaságpolitikai tabujával, és megnyitották az utat egy hosszabb távú folyamat előtt, amelynek hozadéka a 2010-es évek gazdasági eredményeiben ölt majd testet. Persze már a vizsgált időszakban látványos eredményeket lehetett elkönyvelni. Összességében India a reformokat követő évtizedben akkora növekedést ért el, mint függetlenné válása óta az 1990-es évek elejéig összesen, aminek következtében 1992 és 2003 között a hazai össztermék értéke megduplázódott.¹⁴² A GDP éves növekedése 1994–1997 között meghaladta a 7,5%-ot, majd egy kisebb hullámvölgyet követően 2000-től a gazdaság újra dinamizálódott.¹⁴³

Mindez természetesen az ország lakosságának életkörülményeire is hatást gyakorolt. Különösen fontos, kiterjedt társadalmi csoportok életét befolyásoló kérdéseket érintett az indiai mezőgazdaság reformjának ügye. Indiában élt 1990-ben (és azóta is) a Föld legnépesebb mezőgazdasági társadalma. Az ország lakosságának nagyjából 74,5%-a lakott a több mint 587 ezer indiai faluban,¹⁴⁴ és ez a részarány csak lassan csökkent az évtizedek alatt.¹⁴⁵ A gazdasági liberalizáció, gyakorlatilag a kapitalista

¹⁴¹ Ahluwalia (2002): i. m. 73.

¹⁴² Lásd: From 1947 to 2014: How the Indian Economy Has Changed Since Independence. *Firstpost*, 2014. augusztus 15.

¹⁴³ Majoros Pál: Az Európai Unió és India gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai. *EU Working Papers*, (2003), 4. 52.

¹⁴⁴ M. Vijayanunni: *1991 Census Hand Book*.

¹⁴⁵ World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – India, China*. [é. n. be].

elvek érvényesülése az indiai agráriumot sem hagyta érintetlenül. A jövedelmezőség a nagybirtokosok és a multinacionális cégek által létesített termelési központok javára tolódott el. Eközben a vidékiek egy többmillióes tömegének az is problémát jelentett, hogy saját otthonának helyet adó földterület birtokába jusson. Nekik az állam igyekezett segíteni kisebb földjuttatásokkal.¹⁴⁶ Összességében az indiai mezőgazdaság szerkezetátalakulása az 1990-es évektől a nagybirtokok fejlődésének kedvezett, egyre nehezebben biztosítva megélhetést a vidéki tömegeknek. E tömegek egy része a városokban igyekezett új megélhetési forrást találni magának, más részüket pedig a demonstrációk, politikai nyomásgyakorlás eszközeihez nyúlt. Az indiai agrártársadalom helyzete ennél fogva a poszthidegháborús kor évtizedeiben is lényeges bel- és társadalompolitikai kérdés maradt, miközben az ország fejlődéséből fakadóan gazdasági jelentősége egyre csökkent.¹⁴⁷

Persze mindez nem jelentette azt, hogy csak falun lehetett szegénynek lenni. 1990-ben Indiában a lakosság mintegy 47%-a élt kevesebb pénzből, mint napi 1,25 amerikai dollár.¹⁴⁸ Más indiai források szerint 1994-ben 49%-ra volt tehető a szegénységi küszöb alatt élők aránya.¹⁴⁹ Ez a szám azonban fokozatosan csökkent, és noha az India társadalmában tapasztalható nyomor mértéke európai szemmel a későbbi évtizedekben is megdöbbentő maradt, a jövedelmi viszonyokkal foglalkozó elemzők már az indiai középosztály gyors felemelkedéséről, fogyasztóerejének növekedéséről értekeztek. E középosztály egyébként az 1990-es években nagyjából 30 millió fő körül mozgott, ám ekkortól minden számítás szerint igen gyors bővülést mutatott. Kis előretekinéssel: nagyjából 100–200 millió fő közötti lélekszámával már a 2000-es években is az egyik legnépesebb volt a világon, jóllehet az indiai lakosságnak csak egy vékony szeletét adta.¹⁵⁰

Az 1991. évi népszámlálás alkalmával az ország lakói 1576 különböző nyelvet neveztek meg anyanyelvükként, amelyeken belül persze lényegesen több nyelvjárás is megkülönböztethető volt. Ezek döntő többségének elenyésző létszámú beszélője akadt, de még így is 22 nyelvnek volt több mint egymillió használója, és velük együtt 114 nyelvet beszélt napi szinten 10 ezernél több ember.¹⁵¹ A legelterjedtebb őshonos nyelv a hindi, amelyet a lakosság mintegy 35%-a beszél, elsősorban az ország északi harmadán. India területén az őshonos népesség körében négy nyelvcsalád (indoeurópai, dravida, ausztróázsiai, sino-tibeti) képviselői is jelen vannak. Megoszlásukra jellemző, hogy a lakosság kb. 74,5%-a indoeurópai, 23,5%-a dravida, 1,2%-a ausztróázsiai, míg 0,6%-a sino-tibeti nyelvet használ anyanyelvükként.

¹⁴⁶ Gáthy (2017): i. m. 298.

¹⁴⁷ Gáthy (2017): i. m. 298–301.

¹⁴⁸ At Current Rate, India 'Will Achieve' Poverty Reduction Target by '15. *The Indian Express*, 2013. július 6.

¹⁴⁹ At Current Rate... (2013): i. m.

¹⁵⁰ Erről lásd: Abhijit Roy: The Middle Class in India: From 1947 to the Present and Beyond. *Asian Politics*, 23. (2018), 1. 32–37.

¹⁵¹ B. Mallikarjun: *Languages of India According to the 1991 Census*. Language in India, 2001. november.

Ezek a számok jól illusztrálják a társadalom kulturális sokféleségének egy vetületét. Fontos hangsúlyozni, hogy az indiai alkotmány továbbra is az egész állampolgári közösséget tekintette egy nemzetnek, így a nyelvi csoportok jogilag, de praktikusán sem feltétlenül alkottak külön nemzeti közösségeket. Ám nem érdemes tagadni, hogy az indiai társadalmon belül továbbra is léteztek olyan nagy létszámú csoportok, amelyek saját nyelvre, kulturális vonásokra és történelmi háttérre támaszkodva őrizték különállásukat (kvázi nemzetiségi identitásukat) a társadalom többi tagjától. Autonóm fejlődésüknek különösen fontos keretet jelentett a saját állam alapításának lehetősége a föderáción belül. A legnagyobb egyedi identitással és többségi településterülettel rendelkező közösségek elérték ezt.

Ugyanakkor a vallásosság egy másik jelentős identitásképző erő maradt az ország lakosságának körében. India függetlenné válása óta hagyományos hindu dominanciája az 1990-es évek folyamán is megmaradt, ám híveinek részaránya folyamatosan csökkent, miközben a muszlimoké nőtt. Ez az évtizedre vetítve azt jelentette, hogy a kb. 81%-nyi hindu mellett már több mint 13%-nyi muszlim élt. Összességében népes közösségei voltak még a keresztényeknek (2,3%), buddhistáknak (0,8%), szikheknek (1,9%) és dzsaináknak (0,4%). Érdekesség, hogy a nők érvényesülési feltételeiben is szignifikáns különbségeket mutattak az egyes vallásfelekezeti csoportok. A dzsainák közössége (az egykori óperzsa zoroasztrianus vallás hagyományait ápoló párszikhhoz hasonlóan) számos művelt és az üzleti életben sikeres embert adott az indiai társadalomnak. Körükben a nők írni-olvasni tudása is 91%-os volt 2001-re, messze a legmagasabb a nagy vallási csoportok közül. Ám e viszonylag iskolázott társadalomrész nőtagjai közül csak 9% vállalt munkát, többségük háztartásbeliként élt. A keresztény indiai nőknek ezzel szemben 76%-a tudott írni-olvasni, és 29%-uk dolgozott is. A sor alján a muszlimok foglalnak helyet, ahol a nők mindössze 50%-a nem volt analfabéta, és mindössze 14%-uk dolgozott.¹⁵² Az indiai társadalomban a keresztények körében a nők általában nagyobb megbecsülésnek örvendtek, mint más vallású honfitársaik körében. Egészségükre, fejlődésükre a családok közel ugyanúgy figyeltek, mint a fiúkéra. Ennek köszönhetően a nők és férfiak aránya a hat éven aluli gyermekek körében itt állt a legközelebb egymáshoz az indiai vallási csoportokon belül. Emiatt a nemi arányok eltolódásából fakadó anomáliák – amelyről egy későbbi fejezetben még lesz szó – őket lényegében nem érintették.

India társadalmáról az európai embernek általában a kasztrendszer (valójában varna- és dzsátirendszer) jut az eszébe. Noha az 1950. évi alkotmány törvényen kívül helyezte a kaszthovatartozás szerinti megkülönböztetést, az indiai állam pedig a korábbi, történelmileg hátrányos helyzettől szenvedő csoportok (dalitok, törzsi közösségek, alárendelt kasztok) leszármazottainak különböző kedvezményekkel igyekezett javítani a kulturális és munkaerőpiaci helyzetén, valójában a származás szerinti megkülönböztetést továbbra is élő hagyomány, főként vidéken. A polgári jog-

¹⁵² O. P. Sharma – Carl Haub: Change Comes Slowly for Religious Diversity in India. *PRB*, 2009. március 11.

egyenlőségért zajló küzdelem Indiában soha nem ért igazából véget. Sok évszázados tradíciók és rendezőelvek felszámolása az emberek fejében nem is történhetett meg néhány évtized alatt. Nem mellékes körülmény az sem, hogy a fentebb említett vidéki elszegényedés, gyökérvesztés a hátrányos helyzetű kasztok és törzsi közösségek tagjait érintette a legerősebben. Az itt röviden bemutatott három törésvonal (nyelvi/etnikai, vallási és szociális) csak a legfontosabbak azok közül, amelyek jellemezték az indiai társadalom hallatlan sokszínűségét és fragmentáltságát. Ugyanakkor e közösség teljesítménye a posztbipoláris korszak világában minden nehézség és kétségkívül jelen lévő távlati kockázat ellenére is megalapozta hazája felemelkedését a nemzetközi rendszerben, és megerősítette dominanciáját Dél-Ázsiában.

Banglades

Belpolitikai fejlődés 1990 és 2001 között

Politikatörténeti szemszögből nézve Banglades számára a posztbipoláris korszak 1990 októberében köszöntött be. Tömeges demokráciapárti megmozdulások bontakoztak ki ekkor, amelyek december elejére a kormányzati hatalmat az 1982-es államcsíny óta markában tartó Husszein Mohamed Ersad tábornok-elnök pozíciójának megrendüléséhez vezettek. Jóllehet az 1980-as évek során két választást is tartottak az országban 1986-ban és 1988-ban, a legnagyobb ellenzéki pártok a diktatúra komédiájának tartották ezeket, és nem ismerték el az eredményüket. A jobb-közép irányultságú Bangladesi Nacionalista Párt bojkottálta az 1986-os voksolást, az 1988. márciusin pedig mellette már a baloldali-liberális Bangladesi Awámi Liga sem volt hajlandó részt venni. Ehelyett az ellenzéki összefogásban és a diktátor parlamenten kívüli eszközökkel való eltávolításában kezdtek gondolkodni. Az Awámi Liga, a Nacionalista Párt és a legnagyobb iszlám párt, a Dzsámát-i-Iszlámi összefogásával tömegmozgalom bontakozott ki, amelynek résztvevői sztrájkokon és utcai megmozdulásokon keresztül bénították meg a gazdaságot. Miután Ersad belátta, hogy sem a hadsereg vezérkara nem fog erővel fellépni az érdekében, sem külföldi támogatásra nem számíthat, de még az ellenzékkel való megosztó alkukra sem nyílik lehetősége, december 6-ával lemondott elnöki mandátumáról. Lépése nem jelentette a kivonulását a bangladesi belpolitikából, de lehetővé tette végre a szabályos választások lefolytatását.

Erre 1991. február 27-én került sor, és – ahogy azt gyanítani lehetett – az ellenzéki pártok elsőpró sikerét hozta. Háromszáz képviselői helyért zajlott a közvetlen verseny a jelöltek között, amelyet további 30, nőknek fenntartott mandátum egészített ki. A legnagyobb frakciót a Bangladesi Nacionalista Párt állíthatta fel a szavazatok 30,8%-ának elnyerésével. Ez összesen 141 helyet jelentett neki a törvényhozásban. A Bangladesi Awámi Liga valójában alig maradt el tőle a voksok arányát illetően (30,1%), ám ez csak 88 mandátumot hozott. Mindkét párt része-

sedett a nőknek fenntartott törvényhozási helyekből is, így mandátumaik száma 169-re és 90-re nőtt. A Dzsámát-i-Iszlámi 12,1%-ával 18 mandátumot, míg Ersad ellenzékbe szorult Dzsátíja Pártja (Nemzeti Párt) 11,9%-kal 35 képviselői helyet tudhatott magáénak. A többi mandátumon nyolc kispárt osztozott.¹⁵³

A választások eredményeképpen a Nacionalista Párt jelöltje, Ziaur Rahmán volt elnök felesége, Hálida Zia lett az ország kormányfője. Hálida az első nő volt ezen a poszton Bangladesben, és Benazír Bhuttó után a második az iszlám világban. Hivatalba lépése és sikeres kormányzása azt az érzetet erősítette a külvilágban, hogy a dél-ázsiai muszlim társadalmak lényegesen elfogadóbbak a női vezetőkkel szemben, mint a közel-keletiek. Banglades esetében erre ráerősíteni látszik, hogy az 1991 és 2019 közötti periódusban az országban csak a két választott kormány megalakulása közötti átmeneti kabineteknek voltak férfi vezetőik. Egyebekben Hálida Zia és Sejk Haszina Vázid, Mudzsibúr Rahmán leányának váltógazdasága zajlott a kormányfői hivatalban. Komoly árnyékot vet azonban erre az optimista szemléletre, hogy a hölgyek vezető politikai szerepétől családi kapcsolataik elválaszthatatlanok, így leginkább a Dél-Ázsia egyéb társadalmaiban is megfigyelhető dinasztikus szemlélet megnyilvánulásait láthatjuk bennük. Hálida Ziára és Sejk Haszinára is elhunyt (tisztelőik szemében mártírhalt) férfi hozzátartozóik dicsfénye vetült, és megörökölték azt a kapcsolatrendszert is, amellyel ők rendelkeztek egykor. Ez nem vonja kétségbe politikai képességeiket, de önmagában ezektől a képességektől aligha kerülhettek volna ilyen magas vezető pozícióba. Banglades tehát politikai kultúráját tekintve rokon vonásokat mutatott Indiával, Pakisztánnal és Srí Lankával. Fontos ugyanakkor, hogy a hadsereg nyílt színen késznek mutatkozott elfogadni a civilek kormányzását, és a kötetünkben vizsgált korszakban mindössze két alkalommal próbált nem túl hatékony nyomást gyakorolni az ország irányítására. Erre – mint látni fogjuk – alapvetően a káosszal fenyegető belpolitikai konfliktusok időszakai adtak lehetőséget a számukra.

1991. szeptember 15-én alkotmánymódosítási népszavazáson a végrehajtó hatalom irányításának szerepét az elnöktől a miniszterelnök hatáskörébe helyezték. A köztársaság elnöke ettől kezdve alapvetően ceremoniális szerepet töltött be. Ez lényegében az 1972-es alkotmányban rögzített hatalommegosztásnak felelt meg. Az alkotmánymódosítást a demokrácia megszilárdítása érdekében vezették be, de a nagy pártok együttműködésére ezt követően kevés ok maradt, és viszonyukban a nézeteltérések kerekedtek felül. A fiatal bangladesi „demokrácia” életére kezdetektől fogva rányomta a bélyegét Hálida Zia és Sejk Haszina rivalizálása a hatalomért, amelyet személyes motívumok is ösztönöztek. 1975 kaotikus napjainak, illetve az események résztvevőinek megítélése a történelmi közelmúlt súlyos vitáktól övezett kérdése volt Bangladesben. A szereplők egy része ráadásul még élt az 1990-es években, és persze

¹⁵³ S. M. Shamsul Alam: Democratic Politics and the Fall of the Military Regime in Bangladesh. *Critical Asian Studies*, 27. (1995), 3. 36. és Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*. 1991a. február 27.

igyekezett a történések számára kedvező értelmezését erősíteni. Haszina lényegében apjának gyilkosát (vagy legalábbis a gyilkosok cinkosát) látta Zia egykori férjében, míg a másik hölgy és politikai köre Mudzsibúr Rahmán meggyilkolásáért annak hibás kormányzását okolta, és fennen hirdette, hogy Ziaur Rahmán állította helyre a rendet az országban. Kettejük szembenállását nem gátolták eszmei megfontolások: mindketten készek voltak átlépni a korábbi korlátaikat, és szinte bárkivel szövetségre lépni, aki kormányra kerülésüket biztosíthatta.

Hálida Zia 1991. februári választási győzelme nagyrészt azon a várakozáson alapult, hogy irányításával visszatérhet a férje vezetésével azonosított időszak relatív nyugalma és fejlődése. A kormány teljesítménye azonban sokak számára kiábrándító volt. Banglades gazdaságát rendszerszintű problémák sújtották, és a közbiztonság is egyre romló állapotokat mutatott. Tény, hogy az ország az IMF iránymutatása mellett fájdalmas gazdasági reformokra szorult, amelyek lakossági elfogadásának nem tett jót a kormányzat körében tapasztalt korrupció és inkompetencia sem.¹⁵⁴ Valamelyest hasonlított tehát a helyzet a pakisztánihoz. Persze a különböző rétegeket eltérően érintették a problémák, általánosságban egyre növekedtek a feszültségek a társadalomban. Mindez nemcsak szociális fronton jelentkezett, de a vallási indítatású ellentétek is kiéleződtek. Emlékezetes példa erre a „Szégyen” ügye.

1993 februárjában, az akkor még mindössze 30 éves Taszlima Naszrin feminista író nő publikálta *Szégyen* című művét, amelyben megemlékezett az indiai Ajódja városában 1992. december 6-án lezajlott mecsetrombolásról. Ajódja nagymecsetjének helyén állt a hinduk meggyőződése szerint Ráma herceg, a *Rámájana* eposz főszereplőjének szülőhelye, ahol hindu zarándokhelyet kívántak kialakítani. Az incidens egyúttal a hindu kultúra elsődlegességének szimbóluma is volt az egyébként szekuláris Indiában. Naszrin könyvében arról számol be, hogy bangladesi muszlim férfiak hindu nőket erőszakoltak meg megtorlásul az ajódjai mecset pusztulásáért. A kötet óriási felháborodást keltett az ország konzervatív vallásos köreiből, íróját pedig istenkáromlással és iszlámellenességgel vádolták meg. Hasonlóan Salman Rushdie világhírűvé vált esetéhez, Naszrint is fétvában közösisítették ki, és többen is vérdíjat tűztek ki a fejére.¹⁵⁵ Nem volt maradása hazájában, először Indiába, majd Európába emigrált. Művének fogadtatása jól jelezte, hogy Banglades korábban toleránsnak ismert társadalmában a hinduk és muszlimok közötti viszony már messze nem a régi. Az iszlámot középpontba helyező identitás szélsőséges megnyilvánulásával szemben Zia kormánya sem lépett fel komoly eréllyel, ami jórészt a vallásos körökkel és a Dzsámát-i-Iszlámival való szövetségének tudható be. Mindenesetre az incidens nagyon nem tett jót Banglades nyugati megítélésének.

Az Awámi Liga vezette ellenzék és a kormányzó Nacionalista Párt között elmérgesedő viszony 1994 márciusára éles töréshez vezetett az időközi választásokat

¹⁵⁴ Soutik Biswas: Awami League Emerges Stronger after Civic Elections in Bangladesh. *India Today*, 1994. március 15.

¹⁵⁵ Alam (1995): i. m. 36–37.

kísérő kormánypárti erőszakhullám miatt, amely több halálos áldozatot is követelt.¹⁵⁶ Tapasztalható volt a kormány támogatottságának megrendülése az időközi választásokon, ami az Awámi Ligát a következő országos választások kampányának megnyitására ösztönözte. Minden előjött a kommunikációjában, amivel bírálni lehetett a kormányt, még az Indiával fenntartott kapcsolatok fejleményei is. Bangladesben a politikai ellenfelek időről időre kijátszották az India-kártyát egymás ellen annak céljából, hogy a másikat idegen hatalom ügynökének és a nemzeti érdekek elárulójának állítsák be. A Dél-Ázsia vezető hatalmához fűződő viszony ugyanis a legenyhébben szólva is ambivalens volt. Banglades Indiának köszönhetette a függetlenségét, de egyrészt a társadalomban félelem élt az indiai hegemon törekvésektől, másrészt a két ország még az 1947-es gyarmati területmegosztás örökségeként sok kis enklávéval rendelkezett a másik területén, amelyek státusza folyamatos viták tárgya volt. A kormánypolitika szüntelen támadása mellett Haszina pártja az érzelmekre ható kampánnyal nemzeti szintű bizalmi szavazásként tálalta a választóknak az időközi voksolást.¹⁵⁷ Tehát igyekezett a nemzettel szemben meghatározni Zia kormányát. 1994 decemberében az ellenzék kivonult a törvényhozásból, és utcai demonstrációkon igyekezett kikényszeríteni Hálida Zia kormányának lemondását. Kormánypárt és ellenzéke között olyan mértékben elmélyült a bizalmatlanság, hogy utóbbi részéről fel sem merült, hogy Zia szervezése mellett szabályos és fair választásokat lehet tartani. Ennek szellemében az 1996. február 15-én tartott voksolást az Awámi Liga, a Dzsátija Párt és a Banglades Dzsámát-i-Iszlámi is bojkottálta, tehát a legjelentősebb ellenzéki csoportok távol maradtak.

Noha ennek köszönhetően a Bangladesi Nacionalista Párt a törvényhozás 300, közvetlen választások által betölthető képviselői helyéből 278-at megszerzett, mind ezt minimális (10-15%-os) választói részvétel mellett.¹⁵⁸ Nyilvánvaló volt, hogy ezt nem lehetett legitim eredményként elfogadni, és nem adhatott stabilitást a kormánynak, így a hatalmat két hét után egy ideiglenes kormány vette át, amelynek feladata a választások újbóli lebonyolítása volt. Az ország alkotmányának 13. módosítása tette lehetővé ezt a megoldást, ami a későbbiekre nézve is időtállóan bizonyult. Megszületett Bangladesben a két választott kormányzat mandátuma közé ékelődő ügyvezető kabinetek gyakorlata, amelynek vezetője (főtanácsadói titulussal) egy-egy pártoktól független, többnyire az igazságszolgáltatásból érkező vezető tisztviselő. Feladatuk a választási, valamint a kormányzati átadás-átvételi folyamat pártatlan és törvényes lefolytatása. Voltaképpen már az ügyvezető kabinetek pusztja létezése is a bangladesi politikai élet súlyos kórtünete. Egyrészt szembeszökő az a jelenség, hogy a két vezető nagy párt milyen mértékben uralta el a pártpolitikai küzdőteret, és tette kétpólusúvá azt. Mellettük – mint majd látni fogjuk – egészen a 2000-es évek második feléig mindössze néhány kis- és középpárt juthatott szerény törvényhozási

¹⁵⁶ Biswas (1994): i. m.

¹⁵⁷ Biswas (1994): i. m.

¹⁵⁸ Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*. 1996b. február 15.

képviselőhöz. Ugyanakkor a kétpólusosság egyúttal mély törésvonalat is képezett a politikai táborok között, amelynek felszámolása igazából egyiküknek sem volt érdeke a támogatottság maximalizálása és a hívek hatékony mozgósítása miatt. Kölcsönös bizalmatlanságuk a demokratikus fejlődés legnagyobb akadályává vált, ami egyúttal azt is előre jelezte, hogy a „hideg polgárháborújuk” csak az egyik fél bukása árán érhet véget. Végül így is történik majd.

Visszatérve 1996 eseményeihez, késő tavasszal lezajlott egy másik belső krízis is. Májusban Abu Száleh Mohamed Názim vezérkari főnök a hadsereg főtisztja és tábornoki karának depolitizálását célzó személyi intézkedésben (két politikába avatkozó tábornok eltávolításában) szembehelyezkedett Abdur Rahmán Biszvász köztársasági elnök utasításával, és államcsíny szándékával maga köré gyűjtötte azokat a katonai alakulatokat, amelyek hajlandók voltak engedelmeskedni neki. A hadsereg zöme azonban kiállt a törvényes rend oldalán, és Názim őrizetbe vétele mellett megakadályozta a puccsot.¹⁵⁹

1996 júniusában tartották meg Bangladesben az 1990-es évek utolsó törvényhozási választását. Támaszkodva a sikeres polgári ellenállási és demonstrációs mozgalomra, a Bangladesi Awámi Liga jelentős győzelmet aratott. A törvényhozás 146 mandátumát szerezte meg, szemben a második helyre befutó Nacionalista Párt 116 mandátumával. Az ellenállásban részt vett másik két szervezet közül a Dzsátíja Párt 32, míg a Dzsámát-i-Iszlámi mindössze 3 helyet szerzett. Mindezt a választók 74%-ának részvétele mellett.¹⁶⁰ Az Awámi Liga és Dzsátíja koalíciója biztosította a kormányzáshoz szükséges többséget, és Sejk Haszina kormányalakítási megbízást kapott. Haszina stabil törvényhozási háttérrel sikeresen megmaradt a pozíciójában az ötéves parlamenti ciklus végéig, ennek ára azonban az 1990 előtti diktatúra reprezentánsaival való szövetsége volt. Haszina ugyanis együttműködést vállalt Husszein Mohamed Ersad Dzsátíja Pártjával. Mindezek ellenére 1996 júniusától lehetőség nyílt a belpolitikai válság lezárására. Haszina kormányzásának cégérén a nemzeti egyetértés jelszava szerepelt. Ezzel magyarázta koalícióját a Dzsátíja Párttal is. Választói a munkahelyek stabilitását, az életszínvonal növekedését és a közbiztonság javítását várták el tőle.¹⁶¹ Nyilvánosan képviselt alaptörékvéseiket illetően nem volt jelentős különbség Zia bukott és Haszina hivatalba lépő kormányai között. Mindketten a demokrácia megerősítését, a szabadpiaci gazdaság fejlesztését, valamint az életkörülmények általános javítását tűzték zászlajukra.

Nem feledkezett meg azonban a miniszterelnök asszony arról az ügyről sem, amelyben személyes érintettsége közismert volt. Kormányja rövidesen eltörölte az 1975-ös államcsíny résztvevőinek mentességet nyújtó úgynevezett kártalanítási rendeletet, és több mint húsz évvel az események után büntetőeljárást kezdeményezett mindazokkal szemben, akik részt vettek Mudzsibúr Rahmán, valamint csa-

¹⁵⁹ Bangladesh Ex-Army Chief Arrested. *UPI*, 1996. május 21.

¹⁶⁰ Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*, 1996a. június 12.

¹⁶¹ Bangladesh Election Tests Future of Young Democracy. *CNN*, 1996. június 12.

ládtagjai és munkatársai meggyilkolásában. Az érintettek egy része jó életösztöntől vezérelve még Haszina győzelmekor gyorsan elhagyta az országot, de a helyben maradóknak is csak egy részét sikerült bíróság elé állítani.¹⁶² Tizenkilenc érintett személyből öt tárgyalása kezdődött el 1997-ben. Ítéletük azonban csak 2009-ben született meg.¹⁶³

1997 decemberében egy másik, régóta húzóódó ügyet is sikerült elindítani a rendezés útján. Haszina kormánya ugyanis békemegállapodást kötött a csittagongi hegyvidéken élő, többségében theraváda buddhista vallású csakma népcsoport fegyveres felkelőivel. A Santi Bahini nevű csakma militáns csoport a Bangladesben egyébként apró kisebbséget képviselő hegyi törzsek autonómiájáért küzdött több mint húsz éven át. Noha a békeszerződés több pontját sem hajtották végre maradéktalanul, és az érintett törzsi népcsoportok is megosztottak voltak az eredmények megítélését illetően, a fegyveres felkelés lényegében lezárult.

A kormányváltás nem jelentette azonban a társadalmi béke helyreállítását. Immár a Nacionalista Párt által szervezve, de továbbra is sztrájkok és demonstrációk zajlottak (még ha a korábbinál jóval kisebb számban is) a kormány nyomás alá helyezése céljából. Az esetenként emberéletet is követelő, fegyveres utcai erőszak a politikai harc mindennapos eszközévé vált az országban, mindkét nagy párt szimpatizánsai részéről. Ráadásul a kormány igyekezett összekötni a közrend helyreállításának már említett társadalmi elvárását a Nacionalista Párt megmozdulásainak korlátozásával. A közbiztonság javításával indokolva 1997–1998-ban több intézkedést hoztak arról, hogy milyen feltételekkel lehet egyáltalán politikai gyűléseket tartani. Persze ez a legitim rendezvények számának csökkenését vonta maga után. Gyakori trükk volt az is, hogy egy helyszín és időpont tekintetében előre bejelentett politikai rendezvényre egy másik politikai csoport is rászervezte a saját demonstrációját, így az összetűzések veszélyére hivatkozva egyik rendezvényt sem tarthatták meg.¹⁶⁴ Összességében az úgynevezett közbiztonsági törvény a belpolitikai leszámolás eszköze lett.¹⁶⁵ Haszina emellett – hivatali elődjeihez hasonlóan – rendre felhasználta az 1974-es különleges felhatalmazási törvényt is politikai ellenfeleinek megregulázására. A jogszabály lehetővé tette a kormány számára, hogy 120 napra vádemelés nélkül bárkit őrizetbe vethessen. A miniszterelnök asszony ellenzékben ülve korábban még antidemokratikusnak tartotta a törvényt, kormányra kerülése után azonban megtagadta annak eltörlését, és több ezer személyt vététt ideiglenes őrizetbe kormányciklusa alatt. Igaz az is, hogy Banglades jogrendszere az 1990-es években erősen elavult volt, sok esetben még a gyarmati korszakból örökölt jogszabályokon nyugodott. Ennek megreformálására Haszina tett is kísérletet, de hajlama a törvé-

¹⁶² Immigration and Refugee Board of Canada: *Political Developments December 1996–April 1998*. 1998. április 1.

¹⁶³ Nupur Basu: A Daughter's Long Road to Justice. *The Hindu*, 2009. december 13.

¹⁶⁴ Basu (2009): i. m.

¹⁶⁵ M. Rashiduzzaman: Bangladesh in 2001 – The Election and a New Political Reality? *Asian Survey*, 42. (2002), 1. 184.

nyek politikai fegyverként való alkalmazására (ami persze nem csak őt jellemezte az ország közéletében) erősen csökkentette a bizalmat ennek a munkának a kapcsán.

Haszina első kormányzása alatt a közbiztonság megszilárdítása egy soha be nem váltott ígéret maradt, amiért a kormány az ellenzék aknamunkáját okolta. Ugyanakkor a rend helyreállítására szerzett jogosítványait gyakorta az ellenzékkel szemben használta fel. 2001-re mintegy 50 ezer, a párt álláspontja szerint politikai célzatú eljárás indult a Nacionalista Párt különböző tagjai ellen, ezek közül 200 vádemelés a felső vezetőkkel szemben valósult meg.¹⁶⁶ Mindez társulva a korrupcióval és az állami tulajdon pártcélokra való felhasználásával a rossz kormányzás bélyegét sütötte a kabinetre. A vele szemben szerveződő ellenzéki együttműködés közel sem volt tökéletes, számos ellentét terhelte. De egymás mellett tartotta őket a kormány leváltásának szándéka, és Haszina ezt nem tudta ellensúlyozni. A miniszterelnök asszony a politikai taktikázás során korábbi szövetségesét, Ersadot is visszaküldte a börtönbe, ahonnan csak azután szabadulhatott, hogy világossá vált: a Dzsátíja Párt nem fog csatlakozni az ellenzéki platformhoz.¹⁶⁷

Haszina első kormányának mandátuma 2001 júliusában járt le, amikor is átadta hivatalát az ügyvezető átmeneti kabinet vezetőjének. A közhangulat bizonytalan volt a választások eredményeit illetően, a két nagy párt táborra eléggé kiegyenlítettnek tűnt. Végül az ellenzék győelmét hozták a választások, de ez már az ezredfordulót követő évek politikatörténetéhez tartozik.

Röviden megvonva az évtized mérlegét elmondható, hogy az 1990-es évek folyamán a bangladesi polgári kormányzás sikeresen stabilizálódott ugyan, de a hatékonyságával továbbra is komoly problémák voltak. Mindent átszótt a korrupció, és az erőteljesen versengő két nagy politikai tömb a kompetitív klientizmus rendszerét hozta létre az államigazgatásban és a gazdaságban is.¹⁶⁸ Külpolitikai tekintetben még Ersad diktatúrája idején Banglades nemzetközi beágyazottsága némileg változott. Fokozatosan távolodva az indiai orientációtól lehetőség nyílt az Egyesült Államokkal és a muszlim országokkal való kapcsolatok elmélyítésére.¹⁶⁹ Dakka általában igyekezett javítani viszonyát a Dél-Ázsiában érdekelt hatalmakkal, de a legfontosabb, indiai kapcsolat komoly kihívásokkal küzdött. Ennek legtöbbször emlegetett oka a Ganga (bengáli nyelven Padma) folyó vizének megosztását célzó kétoldalú egyezmény megújításának nehézsége volt. Haszina végül 1996. december 12-én sikeresen megkötötte Indiával az egyezményt, amelynek elmaradásával már az előző kormányt is bírálta. A megállapodás garantált Bangladesnek egy állandó vízmennyiséget akkor is, ha a folyó vízhozama csökkenne. Mindezt a kormány nagy sikernek, a Nacionalista Párt viszont az indiai kártyát újra kijátszva elhibázottnak hirdette. Dacára azonban a külpolitikai kérdések belpolitikai eszköztárba emelésé-

¹⁶⁶ Rashiduzzaman (2002): i. m. 186.

¹⁶⁷ Rashiduzzaman (2002): i. m. 185.

¹⁶⁸ Mushtaq Khan: Anti-Corruption in Bangladesh: a Political Settlements Analysis. *ACE Working Paper*, 003. (2017. július), London.

¹⁶⁹ John Keay: *India*. London, Harper Press, 2010. 590.

nek, Banglades jövőjének kulcskérdései nem a külügyi stratégia, hanem a politikai pártok és a társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyának alakulásával dőltek el.

Társadalom és gazdaság

Mint korábban már említettük, Banglades népességének nagyjából 98%-a bengáli, mellettük az úgynevezett bihári muszlimok (a mohadzsírok helyi megfelelői) és az összességében csekély lélekszámú törzsi népcsoportok (az úgynevezett adivászik) jelentik a társadalom etnikai jellegű kisebbségeit. A viszony közöttük és a többség között korántsem felhőtlen. A bihári muszlimokat az ország függetlenné válásával végződött polgárháború alatt Pakisztán ügynökeinek tekintették, és a független bengáli állam árulóit látták bennük. Ezért 1971 után alapvetően megtagadták tőlük az állampolgárságot, és Pakisztánba való kivándorlást követeltek tőlük. Közel 300 ezer fős közösséget képviselnek, akik teljesen marginalizált szerepbe kényszerültek. Helyzetük 2008-ban rendeződött, amikor a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy jogosultak a bangladesi állampolgárságra.¹⁷⁰ A velük szembeni kirekesztő előítéletek azonban még sokáig fennmaradhatnak az országban. Az adivászik közé sorolt csakmák körében jelentkező fegyveres mozgalom végére pedig – mint láthattuk – békemegállapodás tett pontot 1997-ben. Ezzel együtt, a törzsi népesség közösségi életfeltételeinek, valamint egyéni polgári jogérvényesítésének biztosításában még sok teendő volt a vizsgált időszak végéig.

Amennyiben bangladesi kisebbségi kérdések kerülnek előtérbe, az 1990-es évek-től napjainkig a vallás az a törésvonal, amelynek mentén a többség és kisebbség viszonya a legnagyobb figyelmet kapja. Banglades függetlenné válása óta túlnyomórészt muszlim vallású társadalomnak ad otthont, ám a tízévenként egymást követő népszámlálások adatai arról tanúskodnak, hogy ez az iszlám jelleg az idő előrehaladtával egyre erősödött.

2. táblázat: Banglades lakosságának vallásfelekezeti arányai az egyes népszámlálások adatai alapján

Vallási csoportok	Népszámlálás éve		
	1981 (%)	1991 (%)	2001 (%)
Muszlim	86,65	88,31	89,58
Hindu	12,13	10,52	9,34
Buddhista	0,62	0,58	0,62
Keresztény	0,31	0,33	0,31
Egyéb	0,29	0,26	0,15

Forrás: Bangladesh Bureau of Statistics: *Population and Housing Census – 2011*. II. kötet. National Report, 2014

¹⁷⁰ Citizenship for Bihari Refugees. *BBC*, 2008. május 19.

Az 1990-es évek folyamán a muszlimok számarányának növekedése elsősorban a hinduk rovására történt, amit az Indiában is megfigyelhető valamivel magasabb termékenységük egymagában aligha magyaráz. Sokkal nagyobb hatással volt a folyamatra az iszlámra való áttérés, illetve az Indiába való kivándorlás. 1989 óta – Ersad tábornok-elnök kezdeményezésére – a bangladesi alkotmány az iszlámot az ország államvallásának nyilvánította, szakítva ezzel a függetlenné válást követő szekuláris berendezkedéssel. Ez persze inkább volt következmény, semmint ok. Az iszlám piedesztálra emelése, a vallási alapú társadalomszervezés igénye a bangladesi lakosság körében is erősödött. Ezzel együtt a szélsőséges muszlim ideológiák is kezdtek teret nyerni, fenyegetve az ország belső biztonságát is. Külön problémát jelentett, hogy a hindu bengáliakban sokan már nem a más vallású nemzettársat kezdték látni, hanem India helyi befolyásának szálláscsinálóit. Tekintettel a nagyszomszéddal szembeni problémás viszonyra, borítékolni lehetett, hogy ez a hinduk háttérbe szorításának törekvését egyfajta honmentő, az idegen befolyást távol tartó magatartásként állítja be. Az egymással összekapcsolódó identitáskeresés és a politikai függetlenség biztosítása tehát Bangladesben is áldozatokkal járt.

Túltekintve az etnikai és vallási törésvonalakon, természetesen pozitív irányú tendenciák is megfigyelhetők Bangladesben. Például az ország társadalmában az 1990-es évekre egyre erősebbé vált a középosztály, amit még az Ersad-időszak oktatáspolitikája segített elő. A nők kulturális pozícióinak javítása és általában a lakosság műveltségi színvonalának emelése fontos célkitűzés volt ekkoriban. A középosztály itt is alapvetően a gazdasági fejlődést és a megfelelő színvonalú közszolgáltatásokhoz való hozzáférést tartotta szem előtt, emellett sokan kiábrándultak a nagy pártok öncélúnak tekintett huzakodásából. Mindez a szakmai szervezeteket erősítette meg, ahol számos tanult bangladesi a valódi érdekképviselőt kereste.¹⁷¹ Ezek persze főként városi jelenségek voltak. A városi lakosság részaránya az 1990-es években 20–23% között alakult.¹⁷² Tendenciája növekvő volt, elsősorban a belső vándorlás következtében. Legnagyobb vonzást a két metropolisz, Dakka és Csittagong gyakorolt e migránsokra.

Itt a társadalom sajátos, perifériára szorult népességcsoportját jelentették az eredetileg vidéki születésű, de föld nélkül maradt, így a városok nyomornegyedeibe költözött tömegek, akik alkalmi, zömmel szakértelmet nem igénylő munkák vállalásából tartották fenn magukat. E gyökértelen munkások helyzetének javítása komoly szociálpolitikai kihívás volt, azonban azt is látni kellett, hogy az óriási létszámú, szerény igényű munkaerőtömeg nagy vonzóerőt gyakorolhat a külföldi befektetőkre, akik nem nagy szakértelmet igénylő gyártási folyamatokhoz keresnek költséghatékony telephelyet maguknak. Banglades ki is használta az ebben rejlő lehetőségeket.

Gazdasági tekintetben ugyanis az 1990-es évtized a liberális gazdaságpolitika melletti nehéz átalakulás időszaka volt. A korábban nagyon hektikus moz-

¹⁷¹ Alam (1995): i. m. 40.

¹⁷² World Bank: *Urban Population (% of Total Population) – Bangladesb.* [é. n. bg].

gást mutató GDP-bővülés lényegesen kiegyensúlyozottabb képet kezdett mutatni. 1991–2000 között az évi átlagos növekedés 4,7% volt,¹⁷³ ami közép-európai szemmel egyáltalán nem tűnik rossznak, de figyelembe kell venni az értékelésénél, hogy egy rendkívül szegény ország gazdasági aktivitása képezte az alapját. Banglades nemzeti jövedelmének bővülése a 2000-es évek elejéig egyre kiegyenlítettebbé vált, és átlagos értéke is növekedett. Az egy főre jutó GDP azonban az évtized elejétől annak derekáig inkább stagnált,¹⁷⁴ és a lakosság is jobban érzékelte a problémákat, mintsem a haladást. Mindezt annak ellenére, hogy az 1990-es évek elején az ország az IMF és a Világbank javaslatai alapján folytatta gazdasági deregulációs programját, tehát nemzetközi segítséget is igénybe vett.

Nem vitás, a 2000–2001. pénzügyi évben 369 amerikai dollárra rúgó egy főre jutó nemzeti jövedelem még mindig az egyik legalacsonyabb volt a világon, de regionális viszonylatban is. Banglades hagyományosan agrárország volt, ahol az egyik legexportképesebb terméket a juta jelentette. A poszthidegháborús korban a mezőgazdaság részaránya a GDP-ben fokozatosan csökkent, ám végig a legnagyobb tömegeket foglalkoztató szektor maradt. Mellette ugyanakkor az ipar fejlesztése elengedhetetlen volt a továbblépéshez. 1999-ben Haszina kormánya meghirdette az úgynevezett „új iparpolitikát”, amely a hazai iparvállalatok erősítését célozta a növekedés elősegítésével. A legnagyobb fejlődési potenciál a könnyűiparban mutatkozott. Ezen belül az 1990-es évek során a bangladesi szekunder szektor leggyorsabban fejlődő ágazatának a ruházati ipar bizonyult.¹⁷⁵ Banglades ekkortól kezdett a fejlett országok piacain megjelenő olcsó ruházati cikkek egyik első számú előállítója lenni tömegesen rendelkezésre álló, olcsó munkaerejére támaszkodva. Nem mellesleg, a nők munkaerőpiacra való belépésének is nagyon fontos terepévé vált a textilipar, amely hatalmas létszámban vette fel a női alkalmazottakat.

Az ország pénzügyi egyensúlya ugyanakkor az évtized végére leromlott. 2001-re a devizatartalékok alig több mint egymilliárd dollárt tettek ki. Eközben a belső eladósodottság az 1991–1996 között jellemző 9,5%-ról az ezredfordulóra több mint 34,5%-ra nőtt.¹⁷⁶ Az újabb reformok tehát elkerülhetetlenek voltak.

Nepál

Politikai fejlődés 1990 és 2001 között

A hidegháború vége önmagában kevés változást idézett elő a nepáli állam életének feltételrendszerében. A Kínai Népköztársaság és az Indiai Köztársaság által köz-

¹⁷³ World Bank: *GDP Growth (Annual %) – Bangladesh*. [é. n. ai].

¹⁷⁴ World Bank: *GNI per Capita, Atlas Method (Current US\$) – Bangladesh*. [é. n. ar].

¹⁷⁵ Rashiduzzaman (2002): i. m. 190.

¹⁷⁶ Rashiduzzaman (2002): i. m. 191.

refogva a himalájai ország hagyományosan pufferzónaként funkcionált a két nagy ázsiai hatalom között, Afganisztán után tehát a második számú ütközőállamot jelentette dél-ázsiai perspektívából nézve. Ez a hidegháború időszakától a vizsgált korszak végéig stabil pozíciója volt neki, még ha jóval kisebb nemzetközi figyelem is hárult rá az előbb említetténél. Nepál a 20. század végét emellett a világ utolsó hindu monarchiájaként élte meg. A dinasztia történetének azon szakasza, amely korszakunkban is tartott, a nepáli demokratikus küzdelmekkel kapcsolódott össze.

Mint a hidegháborús évtizedeket áttekintő fejezetben már érintettük, 1990 döntő jelentőségű fejleményeket hozott a nepáli állam életébe, még ha ezeknek nem is volt közvetlen közük a kétpólusú nemzetközi rendszer megszűnéséhez. Birendra király a társadalom nyomásának engedelmeskedve fogadta el az 1990. évi alkotmányt, amelynek következtében az állami főhatalom megoszlott az uralkodócsalád és a választott törvényhozás között. Az uralkodó számára két dolog volt igazán fontos: egyrészt saját és utódai államfői pozíciójának megőrzése, másrészt a politikai stabilitás biztosítása – az új alkotmányos rendszer pedig mindkettőre esélyt kínált. Erős jogosítványok maradtak a király kezében vészhelyzet esetére, és ő maradt a fegyveres erők legfelsőbb parancsnoka is.

Krisna Praszád Bhattaráj, a legerősebb, nagy múltú politikai erőnek számító Nepáli Kongresszus Párt (NKP) elnöke kapott megbízást az ideiglenes kormány felállítására, amely a választásokig irányította az országot. A politikai élet fragmentációja azonban jól láthatóvá vált mindenki számára. Noha ez elsősorban nepáli belügy volt, a térségben is élénk figyelem kísérte az átalakulást, különösen a katonai diktatúrát maga mögött hagyó Pakisztán és a szintén reformokra szoruló, ugyanakkor a monarchiát is fenntartani kívánó Bhután elitjei részéről.

1991. május 12-én megtartották az első többpárti választásokat 1959 óta, amely az alkotmány szerint ötéves ciklusra jelölte ki az ország törvényhozóit. Eredményeképpen az 1990-es népi mozgalom (az úgynevezett első Dzsana Andolán) szervezésében döntő szerepet játszott politikai csoportok az immár legális politikai aréna legerősebb szereplői lettek. Szinte csak mutatóban jutottak be más pártok a 205 fős képviselőházba (Pratinidi Szabhá) a Nepáli Kongresszuson és a marxista-leninista ideológiai vonalat vivő Nepáli Kommunista Párton kívül. Előbbinek 112, míg utóbbinak 68 képviselői mandátuma lett. Mellettük néhány kisebb támogatottságú baloldali tömörülés (a Bisnu Manandhár vezette Nepáli Kommunista Párt, a Nepáli Egyesült Népi Front és a Nepáli Munkás- és Parasztpárt), a helyi indiaiak etnikai alapon szerveződő pártja és két jobboldali, monarchiabarát frakció (mindkettő a Rástríja Pradzsatantra Párt nevet viselte, leginkább csak a vezetőik személye különböztette meg őket, akik mindketten volt és leendő miniszterelnökök) nyert képviseletet a törvényhozásban. A 3. táblázat foglalja össze az egyes pártok törvényhozási képviseletét.

Ilyen felállás mellett a Nepáli Kongresszus alakíthatta meg az új korszak első kormányát Giridzsza Praszád Kojrala, a párt addigi főtitkárának miniszterelnökségével. A Kojrala család egyike Nepál legjelentősebb politikusdinasztiáinak. Hason-

lóan Dél-Ázsia más társadalmaihoz, a himalájai államban is komoly hátteret adott a politikai karrierépítéshez a családi kapcsolatok rendszere. A Kojralák természetes politikai hátszágát a Nepáli Kongresszus jelentette. Matrika Praszád Kojrala, Giridzsa bátyja volt a Ránák 1951-es bukása és Tribuván restaurációja után az első kormányfő. A középső fiú, Bisvesár Praszád Kojrala pedig 1959-ben az első valóban demokratikusan választott miniszterelnök lett az országban, míg Mahéndra király diktatúrája véget nem vetett rövid kormányzásának. Vizsgált korszakunk végéig a család négy tagja, összesen hét különböző időszakban vezette Nepál kormányát. Ebből Giridzsa négy alkalommal. Végül ő lett az a nepáli miniszterelnök, aki összesen a leghosszabb időt töltötte hivatalában 1990-től 2010-ben bekövetkezett haláláig. Nem mellesleg ő lesz az első polgári származású politikus is, aki (még ha ügyvezető jelleggel is, de) államfői szerepbe kerül majd az országban a monarchia bukása után.

3. táblázat: A pártok mandátumai a nepáli törvényhozás alsóházában (1991)

Nepáli Kongresszus	112
Nepáli Kommunista Párt (marxista-leninista)	68
Nepáli Egyesült Népi Front (valójában a Nepáli Kommunista Egység Centrum Párt választási frontja)	9
Nepál Szadhbhavána Párt	6
Rástríja Pradszatantra Párt (Lokendra Csand vezette tömörülés)	3
Rástríja Pradszatantra Párt (Szurja Bahadur Thapa vezette tömörülés)	1
Nepáli Munkás- és Parasztpárt	2
Nepáli Kommunista Párt (Manandhár vezette tömörülés)	2
Függetlenek	2

Forrás: Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1991c. május 12.

Nyíltan vallott közéleti eszméit a pluralizmus elve, a hatalmi ágak szétválasztása, a jog mindenképp felett való elsősége, valamint a fegyveres erők megkérdőjelezhetetlen politikai kontrollja határozták meg.¹⁷⁷ Az új rendszer első választott kormányának élén igyekezett működésbe hozni az új politikai struktúrát, és stabilizálni azt. Ennek részét képezte, hogy hajlandó volt elfogadni realitásként a király államfői szerepét, szemben az ellenzékének tekintélyes részével. Giridzsa Kojrala tevékenysége erős érzelmeket szított a környezetében. A baloldali elit kifejezetten ellenséggé kezelte, rendszeresen vádolták nepotizmussal, klientizmussal és korrupcióval, amelyek Dél-Ázsiában az államigazgatási tevékenység szinte szokványos kísérőjelenségei voltak.¹⁷⁸ Sokkal súlyosabban érintették az első kormány működését az ellenzék nyomásánál, hogy a kormánypárton belül személyi rivalizálás és frakcióharcok törtek ki, amelyekkel a Nepáli Kongresszus nem tudott megbirkózni. Amikor 1994. július 10-én Kojrala kormányának éves terve szavazásra bocsátott a törvényhozásban,

¹⁷⁷ Kanak Mani Dixit: A Man of 'Simple Convictions'. *The Hindu*, 2010. március 22.

¹⁷⁸ Molly Moore: Nepal's Government Collapses as King Dissolves Legislature. *The Washington Post*, 1994. július 12.

az ellenzék mellett saját pártjának 36 tagja is megtagadta a bizalmat a kabinet-től.¹⁷⁹ Kojrala ezt követően benyújtotta lemondását az uralkodónak, egyúttal kérte a törvényhozás feloszlatását. Tudott elegánsan veszíteni. Birendrának írt levelében a kormányfő nem sajnálkozott bukása felett, a parlament eljárását alkotmányosnak tekintette.¹⁸⁰ Hivatalát az ügyvezető kormány fejeként töltötte be az új parlament megválasztásáig.

1994. november 15-én tartották az új választásokat, amelyek azonban nem hoztak egyértelmű eredményt. Összesen öt párt jutott be a törvényhozásba (Nepáli Kongresszus, Nepáli Kommunista Párt, Rástríja Pradzsatantra, Nepáli Munkás- és Parasztpárt, valamint a Nepálban élő indiaiak pártja), ám egyik nagy politikai formáció sem tudott koalíció létrehozásával megfelelő többséget kiállítani.

4. táblázat: A pártok mandátumai a nepáli törvényhozás alsóházában (1994)

Nepáli Kommunista Párt (marxista-leninista)	88
Nepáli Kongresszus	83
Rástríja Padzsatantra Párt	20
Nepáli Munkás- és Parasztpárt	4
Nepáli Szadhbavána Párt	3
Függetlenek	7

Forrás: Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1994. november 15.

Mint a 4. táblázatban is láthatjuk, a legtöbb mandátumot a Nepáli Kommunista Párt szerezte meg, így a kormányalakítás esélye először neki járt. Manmohán Adikári, a párt miniszterelnök-jelöltje végül kisebbségi kormányt alakíthatott a Rástríja Pradzsatantra Párt és az indiai nemzetiségi párt (ez a Nepáli Szadhbavána Párt) külső támogatásával. Adikári lett Nepál történelmének első kommunista miniszterelnöke, de Ázsiában is az első kommunista vezető volt, aki demokratikus úton került a kormány élére. Egyébként is gyenge lábakon álló, folyamatos alkukat igénylő vezetése nem tartott azonban sokáig. Külső támogatói csatlakoztak a Nemzeti Kongresszus bizalmatlansági indítványához, és 1995 szeptemberében megbuktatták Adikári kormányát is. Birendra király sem bízott a monarchiával szemben állónak tekintett kommunisták szándékaiban, így örömmel asszisztált a leváltásukhoz, és nem oszlatta fel újra a törvényhozást sem. Adikári helyére Sír Bahadur Deuba, Kojrala korábbi belügyminisztere került a Nemzeti Kongresszus színeiben. Kormányzását a Rástríja Padzsatantra Párttal kötött koalíciója tette lehetővé. Az 1990-es évek második felét e két párt vezetőinek kormányzati váltogazdálkodása határozta meg.

1994-ben, még Kojrala lemondását megelőzően ugyanakkor lezajlott egy másik eseménysorozat is, amely végül meghatározónak bizonyult Nepál politikai jövője

¹⁷⁹ Scott Lansell (szerk.): *Technical Election Assessment: The Kingdom of Nepal, Nov 1994*. International Foundation for Electoral Systems, 1994. november 15.

¹⁸⁰ Lansell (1994): i. m.

szempontjából. Ennek magyarázatához fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a nepáli szélsőbaloldali, kommunista mozgalom (amely egyébként összességében számottevő társadalmi támogatottsággal bírt) politikai szerveződését illetően igen elaprózott volt. Mint a korábbi két választás eredményeiből is sejthető, a kommunista pártok egymás mellett, a választókat gyakran egymás rovására megszólítva működtek. Utóbbi vonásukat ellenfeleik rendre ki is használták. Folyamatos formálódáson mentek keresztül a korszakban, amely a pártegyesüléseket és szakadásokat egyaránt magába foglalta. Egy ilyen pártszakadás ment végbe 1994-ben is, amikor a szélsőségesebb nézeteket vallók Puspa Kámál Dáhál vezetésével kiléptek az 1990 novemberében alapított Nepáli Kommunista Egység Centrum Pártból (amely az 1991-ben jól szereplő Nepáli Egyesült Népi Front mögött állt), és megalapították saját, azonos nevű pártjukat, amely a „maoista” jelzővel kiegészülve vált széles körben ismertté. Az egyszerűség kedvéért maoistákként utalunk majd rájuk e kötetben, ahogy tette azt a nepáli és szélesebb nemzetközi diskurzus is. Ideológiai szempontból egyébként a perui Fényes Ösvény állt legközelebb hozzájuk. Programjuk a vidéki szegénység – elsősorban földosztás általi – felszámolását, a külföldi tőke nepáli befolyásának megszüntetését és az ország számára előnytelennek ítélt nemzetközi kötelezettségek (kiemelt példaként az 1950-ben született indiai–nepáli barátsági szerződés) felmondását helyezte fókuszba. Egyebek mellett ezek a követelések jelentek meg Bábúram Battaráj, a maoisták parlamenti képviselőtét ellátó kommunista politikus 1996. február 4-i levelében is, amelyet a miniszterelnöknek címzett.¹⁸¹ Battaráj levele tulajdonképpen egy 40 pontos követeléslista volt, amelynek teljesüléséhez február 17-ét szabta határidőnek. Amennyiben eddigre nem tapasztalnak pozitív előrelépést a felvetett ügyekben, úgy fegyveres felkelést indítanak a kormány ellen. Mivel a követelések az ország külpolitikai stratégiáját, tulajdonviszonyait és gazdaság szerkezetét alapvetően érintő tételek voltak, ez még akkor is lehetetlen elvárás lett volna, ha bárkinek szándékában áll teljesíteni őket. Persze a maoisták is tudták ezt, és el is kezdték egyes vidéki körzetek fegyveres ellenőrzés alá vonását, amellyel kezdetét vette a nepáli polgárháború.

Puspa Kámál Dáhál, a maoisták szellemi vezetője Pracsanda („Ádáz”) mozgalmi néven irányította az általuk népi háborúnak keresztelt mozgalmat,¹⁸² amely elsősorban a rurális térségekben nyert teret. Jelenlétük az ország közép-nyugati körzeteiben (Rolpa, Rukum és a környező területek) vált igazán erőssé. Dáhál jóval később, már miniszterelnök korában is még a mozgalmi néven ismerték a legtöbben. A maoisták a radikális haladás erőiként definiálták önmagukat, akik valójában a feudalizmus romlott maradványai ellen küzdenek. Noha a falvak ellenőrzését viszonylag hamar át tudták venni, a nepáli hadsereg védeni tudta a fővárost és a jelentős városokat a „Nepáli Népi Felszabadító Hadsereggel” szemben, ahogy a maoisták saját erőiket

¹⁸¹ *40 Point Demand*. 1996. február 4.

¹⁸² Bővebben: International Crisis Group: *Nepal's Maoists: Their Aims, Structure and Strategy. Asia Report*, 104. (2005. október 27.).

nevezték. Nyíltan leginkább egyes dél-ázsiai szélsőbaloldali csoportok támogatták őket, egyetlen állam sem vállalta fel, hogy az oldalukra álljon. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy kaptak fegyver- és hadianyag-utánpótlást főként India, de Kína területének érintésével is.

Nepál külső függetlenségének eszméje a maoisták szemében az ország helyzetéből fakadóan leginkább az Indiától való távolodást jelenthette. Újdelhiben ez, valamint a nyíltan hirdetett ideológiai kötődésük is azt az érzetet erősítette, hogy Pracsanda és vezetőtársai a kínaiak emberei, esetleges hatalomra kerülésük Peking nemkívánatos befolyását erősítené meg India legsűrűbben lakott térségeinek közvetlen szomszédságában. Emiatt egyértelmű volt, hogy hivatalosan melyik felet támogatják az indiai kormány részéről, ám ez még nem akadályozta meg a fegyverek és lőszer csempészforgalmát a határokon.

Katmanduban eközben több éven át tartó kormányzati instabilitás gátolta a fiatal demokratikus rendszer fejlődését. Sír Bahadur Deuba kormánya 1997 márciusában megbukott, és a koalíciós partner Rástríja Pradzsatantra Párt egyik régi notabilitása, Lokendra Csand került pár hónapra a miniszterelnöki székbe. Kormánya azonban kisebbségi kabinet volt, Birendra király pedig októberben a másik kipróbált monarchiabarát politikust (egyúttal a pancsájtrendszer volt kormányfőjét), Szurja Thapát bízta meg az ország stabil kormányozhatóságának helyreállításával. Thapa meg egyezett a Nepáli Kongresszussal, és 1998. április 15-ével átengedte a kormányfői pozíciót Giridzsa Kojralának. Ezzel véget ért a kormányzati válság, de nem került közelebb a polgárháború lezárása.

Kojrala erőteljes rendőri fellépésre adott utasítást azon körzetekben, ahol a maoisták komoly aktivitást mutattak, és egy időre sikerült is megállítania a mozgalom előretörését. Ekkor még alapvetően rendészeti eszközökkel igyekeztek kezelni a maoisták által képviselt problémát. Noha a Kongresszus-párti kormány igyekezett átfogó biztonsági terv keretében a hadsereget is bevonni a rend helyreállításába, kísérletük az uralkodó ellenállásán megbukott.¹⁸³ Birendra célja valószínűleg saját belpolitikai mozgásterének tágítása volt ezzel – ez már soha nem derül ki. Ám a hadsereg távoltartásával a konfliktustól, akaratlanul is a maoisták kezére játszott, és megakadályozta megsemmisítésüket e kritikus időszakban.

Nepál utolsó törvényhozási választásaira, amelyek az 1990-es évek politikai rendszerének keretében zajlottak le, csak 1999. május 17-én került sor. Ennek során a Nepáli Kongresszus az 1991. évvel összevethető győzelmet könyvelhetett el, míg a szélsőbaloldal a gyengülés jeleit mutatta. A pártok parlamenti erőviszonyait az 5. táblázat mutatja be.

Mindennek eredményeképpen világos volt, hogy a Kongresszusnál marad a kormányrúd. Aligha meglepő, hogy a győzteszel szembeni elsődleges elvárásnak a társadalmi béke helyreállítása számított (főként a maoisták legyőzésével). Nem tűnt

¹⁸³ Ali Riaz – Subho Basu: *Paradise Lost? State Failure in Nepal*. New York, Lexington Books, 2010. 149–150.

ez lehetetlennek a nepáli elit szemében, mivel a nagy pártok általában alábecsülték a polgárháború veszélyét, az uralkodó pedig – minden jel szerint – egyenesen taktikai eszköznek tekintette a maoisták mozgalmát saját autoritásának demonstrálására. Krisna Bhattaraj tíz hónapra újfent miniszterelnök lett a voksolás után, majd Giridzsza Kojrala harmadik ciklusa következett. Senki sem láthatta előre, hogy Kojrala ezzel újabb történelmi fordulópont kritikus jelentőségű szereplője lesz: ő volt a kormány feje, amikor a Shah-dinasztia egyik óráról a másikra szinte kipusztult.

5. táblázat: A pártok mandátumai a nepáli törvényhozás alsóházában (1999)

Nepáli Kongresszus	111
Nepáli Kommunista Párt (marxista-leninista)	71
Rástrija Pradzsatantra Párt	11
Nepáli Szadbhavána Párt	5
Országos Népi Front	5
Nepáli Egyesült Népi Front (valójában a Nepáli Kommunista Egység Centrum Párt választási frontja)	1
Nepáli Munkás- és Parasztpárt	1

Forrás: Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1999. május 17.

2001. június 1-jén este az uralkodócsalád a havi rendszerességgel megtartott vacsorapartijához gyűlt össze az otthonául szolgáló Nárájanhiti palotában, amikor bekövetkezett a dinasztia történetének legmegrázóbb tragédiája. Az okokról leginkább elbeszélések és elméletek szintjén tudhatunk valamit, mivel a leginformáltabb tanúk valamennyien életüket vesztették. A legszelesebb körben elterjedt történet szerint a királyi pár és idősebb fiuk, a trónörökös Dipendra között egy ideje feszültség volt a fiú párválasztásának ügye miatt. Az ekkor már harmincéves Dipendra az egykori nagy rivális, ekkorra viszont már háttérbe szorított Rána klán egyik hölgy leszármazottját szerette volna feleségül venni. Ám szülei ehhez nem adták hozzájárulásukat, és azzal igyekeztek sakkban tartani, hogy ha nem engedelmeskedik nekik, le kell mondania az örökségéről.¹⁸⁴

A trónörökös labilis természetű, időnként a kábítószer sem megvető ember volt, aki aznap este is súlyosan megváltozott tudatállapotba került. Ezért öccse és unokatestvére a hálósobájába kísérték. Dipendra nem sokkal később katonai bevetési öltözékben, automata fegyverekkel tért vissza a vacsora helyszínére, és válogatás nélkül tüzelni kezdett a rokonaira.¹⁸⁵ Ámokfutásának a család tíz tagja esett áldozatul, köztük szülei és testvérei is. Ráébredvén arra, hogy mit tett, a trónörökös maga ellen fordította fegyverét, és főbe lőtte magát. Dipendra három napig kómában feküdt, mielőtt meghalt. E három nap alatt az alkotmány értelmében ő volt Nepál királya.

¹⁸⁴ Lisa Mullins – Mary Kay Magistad: Why Nepal's Crown Prince Went on a Killing Spree. *The World*, 2011. június 1.

¹⁸⁵ Barry Bearak: Nepal Gives 'Synopsis' of Massacre by Drug-Addled Prince. *The New York Times*, 2001. június 15.

A mindenkire sokszerűen ható tragédia nyomán Kojrala kormánya bevezette a rendkívüli állapotot az országban az esetleges zavargások és erőszakos megmozdulások meggátolása érdekében. Nepál külföldi partnerei egyhangúlag biztosították együttérzésükről és támogatásukról az ország népét és a dinasztia túlélő tagjait.

Az eseményeket vizsgáló bizottság végül egy hatoldalas jelentést adott ki, amelynek tartalmát cáfolni ugyan nem lehetett, a közvélemény körében mégis sok kételkedő hangot váltott ki. A nepáliak általában kedvelték Birendra királyt, és a trónörökösrel szemben sem voltak komoly averziók. Tobzódni kezdtek hát az összeesküvés-elméletek, amelyek egyik célpontja az új uralkodó, az elhunyt király öccse, Gyanendra lett. Természetesen a monarchia ellenfelei is igyekeztek mélyíteni a bizalmi válságot. Sokan terjesztették, hogy a királyi család lemeszárlását valójában Gyanendra sugallta Dipendra hercegnek. Felettébb életszerűtlen történet volt ez, ám (ahogy az összeesküvés-elméletekkel lenni szokott) aki nagyon hinni akart benne, annak sikerült.

Valójában Gyanendra semmi jelét nem mutatta annak, hogy felkészülten várta volna, hogy egyszer valóban Nepál királya lesz. Mint korábban már volt szó róla, kisgyermek korában a Shah- és a Rána-dinasztiák hatalmi küzdelmének taktikai lépéseként egy rövid időre (1950 novembere és 1951 januárja között) megkoronázták ugyan, de bátyja, Birendra színre lépése, majd fiainak megszületése után már senki sem számolt vele komolyan a trón betöltésénél. Ehelyett hivalkodó életmódú, a természetvédelem és az üzleti világ iránt egyaránt érdeklődő ember vált belőle, aki nem sokat törődött a népszerűségével, 2001-ben pedig már 54. életévében járt. Bátyjának alkotmányos reformjait, politikai örökségét nem becsülte sokra, és nem támogatta a társadalom polgárosodó rétegeinek igényeit a királyi hatalom ellenőrzésére. Leginkább apja, Mahendra király hatalomgyakorlási stílusa állt közel hozzá.

Jóllehet a monarchiapárti körök mindent megtettek, hogy ez ne így legyen, de utólag visszatekintve egyértelmű, hogy a királyi családot ért tömegmeszárlás Nepál belpolitikai megrendülését eredményezte. Végeredményben az első lépést jelentette egy olyan úton, amely a Shah-dinasztia trónfosztásához és a köztársaság kikiáltásához vezetett. Ehhez azonban az új király alkalmatlansága is hozzájárult. Csakhamar újra az lett Nepál közéletének első számú kérdése, hogy az ország meg tudja-e őrizni addigi alkotmányos vívmányait, vagy visszasüllyed egy olyan állapotba, amely leginkább az 1990 előttire emlékeztet. A választ a 2000-es évtized válsága adja majd meg.

Nepál társadalma és gazdasága a 20. század végén

Nepál a 20. század döntő részében alapvetően egységes hindu nemzetként tekintett önmagára, ahol a hindu hierarchia képezi a társadalmi és politikai élet gerincét, az egyéb szociális és kulturális jellemzők pedig marginálisak ehhez képest.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Riaz-Basu (2010): i. m. 69.

A történelmi múltban a nepáli társadalom szerveződéseként alkalmazott hindu varna- és kasztrendszer hierarchikus szemléletét a nepáli uralkodók kiterjesztették azokra is, akik nem voltak hindu vallásúak, ezáltal meghatározván méltóságukat és lehetséges szerepeiket a társadalomban. Összhangban ezzel az ideológiával az ország államvallása egészen 2006-ig a hinduizmus volt, amelyet a lakosság több mint 80%-a vallott magáénak. Nepál tehát Indiával ellentétben nem volt szekuláris állam. Emellett – főként az északi országrészekben – a buddhizmus is jelentős pozíciókkal bírt második legnépesebb vallásként, míg a népesség maradéka néhány különleges esettől eltekintve az iszlám, a kereszténység, illetve a kirati nemzetiség által követett kirat mundum elnevezésű animista vallás híveiből tevődött össze.¹⁸⁷ Ugyanakkor az 1990-es években némileg változott az ország vallási összetétele. Míg az 1991-es népszámlálás alkalmával a lakosság 86,5%-a vallotta magát hindunak, addig a 2001. évi népszámláláskor már „csak” 80,6%. Ezzel párhuzamosan a buddhisták részaránya 7,8%-ról 10,7%-ra, a muszlimoké 3,5-ről 4,2%-ra, míg a kiratiaké 1-ről 3,6%-ra nőtt.¹⁸⁸

Az adott feltételek mellett a hindu többséggel azonosulni nem tudó kisebbségi csoportok számára az ország multietnikus jellegének elismertetése vált fontos társadalompolitikai céllá. Ez az 1990-es alkotmánnyal papíron részben megvalósult, mivel az Nepált soknemzetiségű és többnyelvű államnak írta le, de a hinduizmus kiemelt szerepét megőrizte.

Az urbánus életmódot folytató hindu elit Nepálban kisajátította magának a modernizáció eszméjét, mondván, ő a haladás valódi letéteményese, a különböző kisebbségek pedig elmaradottak, és nem támogatják a változásokat. E szóban forgó vezető réteg legelőkelőbb kasztjainak a bahun és a csetri számítanak, amelyek tagjai az 1990-es évek végére (a 2001-es népszámlálás adatai szerint) együttesen mindössze 28,4%-át alkották a társadalomnak.¹⁸⁹ A bahunok a bráhmán, míg a csetrik és tákúrik a ksátríja varnák tagjainak megfelelő pozíciót foglalják el a nepáli hierarchiában.

E társadalmi piramis középső szintjét zömmel a dzsanadzsátik alkották. Mindösszesen 59 elkülönülő etnikai, nyelvi, illetve kulturális közösséget sorolnak Nepálban a dzsanadzsátik közé.¹⁹⁰ Ők az őslakos, gyakran törzsi kötelékeket, illetve jellemzőket megőrzött népcsoportok, akik nem tartoznak a legmagasabb kasztok közé, és nagyjából a lakosság 35,6%-át alkotják.¹⁹¹ Közülük a nevárok és a gurungok helyezkedhettek privilegizált szerepbe. Több dzsanadzsáti közösség viszont kifejezetten marginalizált helyzetben élt.

¹⁸⁷ Rónaháti Cecília: Nepál. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017b. 329–350.

¹⁸⁸ Harka Gurung: *Social Demography of Nepal – Census 2001*. Himal Books, 2005. 20.

¹⁸⁹ Riaz-Basu (2010): i. m. 72.

¹⁹⁰ Hari Bansh Jha: *The Janajati of Nepal*. Újdelhi, Vivekanda International Foundation, 2019a.

¹⁹¹ Jha (2019a): i. m.

A struktúra legalsó kategóriáját – akárcsak Indiában – a dalitok, az érinthetetlenek képezték. Közéjük sorolták az 1990-es években a lakosság 13%-át.¹⁹² A kaszthovatartozás szerinti származásnak általában is jelentős, még ha nem is kizárólagos szerepe volt az egyén vagyoni státuszának, jólétének alakulásában.¹⁹³ És persze az állami karrierépítésben is. Túlnyomórészt a bahunok és a csetrik közül kerültek ki a legmagasabb iskolai végzettségű emberek. Az államigazgatás vezetői között is a privilegizált kasztok és etnikumok voltak elsöprő többségben. 1990-ben a bahunok, a csetrik, a nevárok és a gurungok 87–94%-át töltötték be a különböző szintű vezetői pozícióknak.¹⁹⁴ Mellettük a többi társadalmi csoport képviselőinek csak elvétve jutott hely. Nem meglepő tehát, hogy a nepáli nemzetépítés korszakunkban is a hagyományosan magas státuszú, előkelő kasztok és etnikumok érdekeinek és értékrendjének megfelelően zajlott.

Az 1990 után választott parlamentek képviselőinek túlnyomó része is a fent említett csoportok tagjaiból került ki. A Kojrala család is egy bahun família. Velük szemben különösen szerény esélyei vannak a hindu társadalom hagyományos érinthetetlen rétegéből származó embereknek. Végig az 1990-es évek folyamán mindösszesen négy képviselőházi tag származott a dalit közösségből.¹⁹⁵ Nepál elvileg már 1963-ban törvényen kívül helyezte az érinthetetlenség társadalmi gyakorlatát, ám egyes vallási és életmódbeli hagyományok védelembe vételével a gyakorlatban mégis elősegítette a fennmaradását. Hasonló helyzet állt elő a jogi tilalom és a társadalmi gyakorlat ellentétéből, mint Indiában, azzal a különbséggel, hogy a nepáli dalitok nem reménykedhettek pozitív diszkriminációban. Így a mellőzöttségük kulturális pozícióikon is nyomot hagyott. Példa erre, hogy noha az 1990-es évek végére Nepálban az analfabetizmus országosan 46,3% volt, de a dalitok között ez 66,2%-ot ért el.¹⁹⁶ Persze mindkét érték magas (és országon belül tájanként is nagy változatosságot mutatott), de az érinthetetlen származás láthatóan olyan tartós marginalizáltságot alapozott meg, amelyből az oktatás sem jelentett kiutat az érintettek többsége számára.

A nepáli baloldali mozgalmak kiemelten foglalkoztak a kirekesztett vidéki rétegek és a dalitok problémáival. A maoisták hívei között különösen sok dalit fiatal volt, egyes becslések szerint a maoista felkelők létszámának egyharmada is lehetett dalit származású.¹⁹⁷ Nem meglepő tehát, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása a nepáli fejlődés egyik nagy feladványává vált, nem pusztán szociális, de belbiztonsági összefüggéseket is mutatva.

¹⁹² Riaz–Basu (2010): i. m. 73.

¹⁹³ Bővebben: Lynn Bennett – Dilli Ram Dahal – Pav Govindasamy: *Caste, Ethnic and Regional Identity in Nepal*. Nepal Further Analysis, 2008.

¹⁹⁴ Bennett–Dahal–Govindasamy (2008): i. m. 73.

¹⁹⁵ Riaz–Basu (2010): i. m. 73.

¹⁹⁶ Riaz–Basu (2010): i. m. 82.

¹⁹⁷ Riaz–Basu (2010): i. m. 83.

Mindent egybevetve a poszthidegháborús korszak elejére Nepál társadalma továbbra is az egyik legszegényebbnek számított Dél-Ázsiában, elmaradva Bangladeshtől és Indiától, bár minden bizonnyal megelőzve Afganisztánt. Különösen látványos jelenség volt a vidék szegénysége, ahol a lakosság döntő része olyan megélhetési csapdába került, amelyből nem tudott önerőből kitörni. Állami segítségre alig számíthattak, mivel a megoldás itt leginkább a földosztás lett volna, ez azonban rendre zátonyra futott. Az 1990-es évek végére még mindig a lakosság alulról számított 40%-a birtokolta a termőföldek 9%-át, míg a legfelső 6% a 33%-át.¹⁹⁸ A földnélküliség problémája persze kiemelten érintette a dalit származásúakat. Egyes térségekben az adósságok mezőgazdasági munkával való megváltásának gyakorlata (egyfajta adósrabszolgaság) is elterjedt. Ezt a kormányzat csak 2000 júliusában helyezte törvényen kívül.

Fejlődés ugyanakkor – legalábbis statisztikai értelemben – folyamatosan volt. 1984-től vizsgált korszakunk végéig a nepáli GDP éves növekedése egyszer sem fordult negatívba. Igaz, két alkalommal is (2002-ben és 2016-ban) 1% alatti, tehát stagnálásnak minősíthető „növekedést” mutatott. E hosszú távú szabályosság mögött azonban hektikusan mozgó számok álltak. Az 1990-es években a GDP bővülése évente átlagosan 4,8%-ot tett ki, amely lényegesen alulmúlta az ország két nagy szomszédjának növekedési mutatóit, és igen kiegyensúlyozatlannak bizonyult. Nepál gazdasága az 1990-es évek folyamán nagyon kitett volt a külső forrásoknak, főként a segélyeknek és hiteleknek. Az évtized közepén a segélyek beáramlása gyors csökkenésnek indult, ami nyomot hagyott a gazdaságon is.

Ennek hatásához adódott hozzá, hogy a polgárháború elmélyülésének időszaka (2001–2006) a növekedésben is hullámvölgyet jelentett. Ebben az időszakban az éves átlagos növekedés mindössze 3,4% volt. A köztársaság első teljes évének számító 2009-től 2019-ig bezárólag meghatározható intervallumban a nepáli gazdaság statisztikai növekedésének újabb dinamizálódása volt megfigyelhető. Az éves átlagos növekedés ekkor már 4,9% volt.¹⁹⁹ Erről az időszakról azonban később még lesz szó.

Fontos, stratégiai szempontból is meghatározó vonás, hogy az ország külkereskedelmét tekintve lényegében Indián keresztül tartotta a kapcsolatot a világgal. Erre az 1950 októberében ratifikált nepáli–indiai kereskedelmi szerződés nyitott lehetőséget, amely elismerte Katmandu jogát arra, hogy kereskedelmi áruforgalmához igénybe vegye India területét és kikötőit. Amennyiben pusztán átszállításról volt szó, vámok nem terhelhették a nepáli árukat. Minthogy az ország természetföldrajzi és infrastrukturális adottságai miatt déli irányba „nyitott”, ez a megállapodás nélkülözhetetlen volt Nepál számára. Tudták ezt Újdelhiben is, ahol India biztonsági és geostratégiai érdekeinek szolgálatában kimondatlanul is nyomásgyakorló eszköznek tekintették kis északi szomszédjuk kiszolgáltatottságát. Persze kiváltotta ez a maga ellenhatását, és Nepálban rendre felmerült, hogy a két állam viszonyát

¹⁹⁸ Riaz–Basu (2010): i. m. 109.

¹⁹⁹ Minderről: World Bank: *GDP Growth (Annual %) – Nepal*. [é. n. al].

szabályozó megállapodások egyenlőtlenek, és India egészségtelenül erős befolyását alapozzák meg az ország felett. A déli nagyszomszéddal szembeni kritika a belpolitikai nehézségekről való figyelemelterelés egyik eszköze is volt. Mindez nem jelentette azt, hogy a probléma nem valós. Éppen 1989–1990-ben zajlott le komoly válság az indiai–nepáli kereskedelmi kapcsolatokban a kereskedelmi szerződés megújításának elmaradása miatt. Nepál kedvezőbb feltételeket akart kiharcolni, ezért India lényegében blokádnak alá vonta, lezárva a két ország határának kereskedelmi átereszthető pontjait. Ez magától értetődően gazdasági válságot idézett elő a himalájai államban, megerősítve azt a törekvést, hogy hosszú távon kiutat leljenek az Indiának való kiszolgáltatottságból.

Srí Lanka

Politikai fejlődés a polgárháború árnyékában

Mint korábban már érintettük, Srí Lanka szigetországának²⁰⁰ politikai életét 1948. február 4-i függetlenné válásától korszakunkig a többségi szingaléz nemzet eszmei törekvései és kormányzati dominanciája határozták meg. A társadalmi részarányukat illetően kisebbségben lévő, de az északi országrészben és a keleti tengerparti területeken helyi többséget alkotó tamilok ugyanakkor nem adták fel a polgári jogegyenlőség, esetleges autonómia (egyres csoportok részéről pedig kifejezetten nemzeti függetlenség) érdekében meghirdetett küzdelmüket, amely az 1970-es évektől konkrét erőszakos cselekményekben is megnyilvánult.²⁰¹ A többség és kisebbség szembenállásának ikonikus momentumaként az 1983. július 23-i kezdettel napokon keresztül zajló, több városra is kiterjedt tamillelőnes pogrom, az úgynevezett fekete július volt.²⁰² Később ezt az eseményt tekintették a tamil fegyveres csoportok és a szingaléz központi kormány közötti polgárháború kezdőpontjának. E tragikus eseménysorozathoz az 1950-es évektől regnáló Srí Lanka-i kormányok azon politikája vezetett, amely változó intenzitással és eszközökkel bár, de eredőjében a szingaléz sovinizmus törekvéseit érvényesítette.²⁰³ Különösen erős volt ez a folyamat a Solomon Bandaranaike által 1951-ben alapított, eredetileg balközép irányultságú Srí Lanka-i Szabadságpárt kormányzati periódusaiban (1956–1959; 1960–1965; 1970–1977). Tagadhatatlan, hogy a tamil kisebbség háttérbe szorításának programja

²⁰⁰ A brit gyarmati korszakban Ceylonnak nevezett sziget 1972 óta viseli a szingaléz lakosság által használt autentikus elnevezésen nyugvó Srí Lanka államnevet.

²⁰¹ Bővebben lásd: Háda Béla: A Srí Lanká-i polgárháború történeti gyökerei. *Kül-Világ*, 4. (2007), 2. 32–50.

²⁰² Patrick Peebles: *The History of Sri Lanka*. Westport–London, Greenwood Press, 2006. 135–136.

²⁰³ Bővebben lásd: Carlo Fonseka: *Towards a Peaceful Sri Lanka*. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, 1990. 129–132. és Stachi Ponnambalam: *Sri Lanka: The National Question and the Tamil Liberation Struggle*. London, Zed Books, 1983.

a brit gyarmati politika örökségében is gyökeredzett, amely erősen rombolta a két nagy nemzetiség közötti bizalmat. Végeredményben azonban a Srí Lanka-i kormányoknak nem sikerült közös nevezőre hozniuk a szingaléz nemzeti törekvésekhez és a társadalmi kohézióhoz kapcsolódó különböző érdekeket. A poszthidegháborús korszak hajnalán ez a dilemma képezte az országra nehezedő legsúlyosabb belső válság és biztonságpolitikai fenyegetés alapját. Srí Lankán az 1990-es és 2000-es évek politikatörténetét ezért nem érdemes a polgárháborútól teljesen elválasztva értelmezni, így ezt figyelembe véve tárgyaljuk a továbbiakban a szigetország közéletének alakulását.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a polgárháborút kronológiai szempontból négy szakaszra, négy úgynevezett Ilám-háborúra szokás osztani. Ezek közül – ha az 1990-es évek eseménysorozatát hajlandóak vagyunk kissé tágabban értelmezni – három, az első (1983–1990), a második (1990–1995) és a harmadik Ilám-háború (1995–2002) esik az e fejezetben tárgyalt időszakra.

Vizsgált korszakunk elején tehát a polgárháború első szakaszát lezáró események zajlottak, amelyek az indiai békefenntartók Srí Lanka-i jelenlétéhez kötődtek. India az 1980-as évek végén a legjelentősebb külpolitikai tényező volt a szigetország számára. A *Rámájana* eposz egyik fontos helyszínéként szereplő Lanká évezredek óta az indiai civilizációs térség déli peremterületét jelentette, ahol az őshonos veddákat kizorító és a kipusztulás szélére juttató szingalézek észak-indiai, míg az említett északi területen, illetve keleti tengerparti sávban nagy számban jelen lévő tamilok dél-indiai eredetre tekintenek vissza. Az indiai Tamil Nádu szövetségi államban élt mintegy 55 millió tamil nemzeti mozgalma komoly belpolitikai feszültséget gerjesztett Indiában, és élénk kapcsolatokat feltételezett a Srí Lankára szakadt testvérekkel. Noha a tamilok körében felmerült független államalapítás gondolatát az indiai központi kormány végül sikeresen háttérbe szorította, ám ennek folytán kifejezetten érintetté vált a Srí Lanka-i konfliktusban is. Újdelhi viszonyulása a tamil-szingaléz etnikai szembenálláshoz legalábbis Janus-arcú, a szingalézek szerint kifejezetten kétszínű volt. Hivatalosan nem fogta ugyan pártját a tamil szeparatizmusnak (már csak saját területi integritása védelmében sem), de eltűrte, hogy a Srí Lanka-i szakadárok támogatást kapjanak Tamil Náduból.²⁰⁴ Ez utóbbinak részét képezte összesen mintegy 20 ezer tamil harcos kiképzése is, amellyel szemben az indiai kormány csak 1985-ben lépett fel.²⁰⁵ A Srí Lanka-i kormány lényegében zsarolva érezte magát hatalmas szomszédjától, aminek következtében az Indiával szembeni bizalom mellett is igen csekély volt, hogy a nagyszomszéd támogatása voltaképpen elengedhetetlennek tűnt a helyzet rendezéséhez.

²⁰⁴ Bővebben: Háda Béla: Törpe a gigászok bálján – Ázsiai hatalmi érdekek a posztpolgárháborús Srí Lankán. *Nemzet és Biztonság*, 6. (2013), 1–2. 3–20.

²⁰⁵ Anne Norona dos Santos: *Military Intervention and Secession in Sout Asia*. Westport, Connecticut – London, Praeger Security International, 2007. 62.

Az 1977. évi törvényhozási választásokat az Egyesült Nemzeti Párt (United National Party – UNP) nyerte meg a modern választások történetében párját ritkító fölényrel, a 168 fős törvényhozás képviselői helyeinek mintegy 83%-át szerezve meg. Junius Richard Dzsajavardene, a párt vezetője miniszterelnök lett, majd egy új alkotmány elfogadtatását követően 1978-tól az igencsak kiterjesztett jogkörű államfő székébe ült át. Az úgynevezett 1978-as (e kötet születésekor is hatályban lévő) alkotmány 225 főre emelte a törvényhozás létszámát, de más fontos változást is bevezetett. Srí Lanka kormányformája ettől kezdve a némileg francia jellegzetességeket mutató félprezidenciális rendszer volt végig a vizsgált korszakban, ahol az elnök kezében összpontosult a legnagyobb politikai hatalom. A Srí Lanka-i választási szisztéma a preferenciális szavazás gyakorlatát alkalmazta. Az elnökválasztás esetén ez a következő formában érvényesül: amennyiben három elnökjelölt is indul, a választópolgárok két jelöltet, négy vagy több induló esetén pedig három jelöltet rangsorolnak. Amennyiben egyik jelölt sem kapja meg első helyre rangsorolva az érvényes szavazatok több mint 50%-át, a két legtöbb első helyes szavazatot kapó jelölt marad versenyben. A kieső jelöltek támogató választók második helyre sorolt szavazatait beszámítják a versenyben maradt jelölteknek. Ha a választó második helyre is kieső jelöltet rangsorolt, akkor a harmadik helyre sorolt szavazatot számítják be tőle. Ha ez is kiesett jelölt, akkor szavazata elveszett. Aki így megszerzi a szavazatok többségét, az lesz az elnök. E választási rendszer a szavazatok nagyfokú koncentrációját eredményezi a választók által legesélyesebbnek ítélt jelöltek javára, egyúttal a politikai küzdőtér kétpólusosságát is erősíti.²⁰⁶ Emiatt a Srí Lanka-i elnökválasztásokon a vizsgált korszakban rendre két kiemelkedő jelölt közül került ki az államfő. Dzsajavardene egészen 1989-ig töltötte be ezt a hivatalt, mialatt tehát a Srí Lanka-i állam első számú vezetője volt. Az ő hivatali idejére esik a polgárháború kirobbanása, illetve az alakulása szempontjából kritikus jelentőségűnek tekintett indiai – Srí Lanka-i egyezmény aláírása is.

Dzsajavardene elnök ugyanis 1987. július 29-én megállapodást kötött Radzsív Gandhi indiai miniszterelnökkel²⁰⁷ az ország északi részén tevékenykedő tamil fegyveres frakciók indiai katonai támogatással történő leszereléséről. A paktum értelmében a nagyszomszéd vállalta, hogy békefenntartó erőket küld a sziget északi részére, amely elvégzi a terrorista csoportok lefegyverzését is. Újdelhi saját újrarendelt geostratégiai érdekeit is szem előtt tartotta, amikor kiemelt jóindulattal viseltetett a szingalézok iránt. A katonai szerepvállalás kifejezte Indiának a térség stabilitása érdekében vállalt felelősségét. Az 1989-re már 100 ezer katonát számláló Indiai Békefenntartó Erők (Indian Peace Keeping Forces – IPKF) a megállapodásban foglaltaknak megfelelően le is szerelték a tamil szeparatista csoportokat, a Tamil Ilám

²⁰⁶ Lásd: Háda Béla: Srí Lanka. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017b. 361–377. 367.

²⁰⁷ A megállapodás szövegét lásd: *The Official Website of the Sri Lankan Governments Secretariat for Coordinating the Peace Progress (SLOPP)*.

Felszabadító Tigriseit (Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE) kivéve, amely ekkortól lépett elő egyértelműen a függetlenségi harc fő erejévé. Az egyszerűbben csak Tamil Tigriseknek nevezett szervezet az 1972-ben alapított Tamil Új Tigrisek mozgalmából nőtt ki magát, és hivatalosan 1976-ban kezdte meg működését világhírűvé vált nevén. Létrehozója Vélupillai Prabhakarán, egy észak-Srí Lanka-i tamil hivatalnokcsalád fia volt. Azon középosztálybeli fiatal generáció képviselője, amelynek tagjai joggal érezték úgy: a szingaléz sovinizmus és a tamilok felsőoktatási és államigazgatási részvételét korlátozó jogszabályok megakadályozzák a méltó érvényesülésben. Válaszul a tamil nacionalizmus szellemében önálló tamil haza (Ilám) megalapítását tűzte zászlajára. Erőszakos módszerei és kitűnő taktikai érzéke hamarosan az ország első számú gerillavezérének és terroristájának kétes hírnevét biztosították neki.

Az indiai békefenntartók Srí Lanka-i tevékenysége súlyos katonai fiasco volt, amely mellett, hogy lehetővé tette az LTTE számára, hogy magához vonzza a többi tamil harci csoport aktivistáit, létrehozva egy, a korábbinál sokkal nagyobb kapacitásokkal rendelkező felkelő szervezetet, a Srí Lanka-i belpolitikában is válságot generált.

1989-ben a Dzsajavardenét váltó, egyébként szintén az Egyesült Nemzeti Pártból jött új elnök, Ranaszinghe Prémadasza kivonulásra szólította fel az IPKF-et, ezzel kihúзва a talajt Radzsív Gandhi Srí Lanka-politikája alól. Az Indiai Nemzeti Kongresszus decemberi választási veresége nyomán azonban a csapatok kivonását már az új miniszterelnök, Visvanát Pratáp Szingh jelentette be, 1990. márciusi határidővel.²⁰⁸ Kotte²⁰⁹ magatartása – mellett, hogy az indiai békefenntartó erőknél vert helyzetben kellett távozniuk az országból – jelezte a kicsiny szomszéd ellenállását a regionális hegemoniára irányuló indiai törekvésekkel szemben is. A polgárháború azonban elszabadult északon, és a Srí Lanka-i kormány elvesztette ellenőrzését a Wannai régió őserdővel borított területének egy része felett, amely a tamil szeparatisták hátszínháza lett. A Tamil Tigrisek működését egyszerre jellemezték a felkelő szervezetek és a terroriszervezetek módszerei. Előbbi során az őserdei gerillaharcban jeleskedve egyértelműen területi hatalom kiépítésére játszottak, míg utóbbi a többségi társadalom megfélemlítését célozta terrorcselekmények, közöttük az iszlám bázisú terroriszervezetek megszegyenítő öngyilkos merényletek végrehajtásával. Merényleteivel az LTTE a hindu terrorizmus legismertebb megnyilvánulásait „szállította” a nemzetközi hírűgyűnökségek és a témával foglalkozó elemzők számára, rávilágítva a dél-ázsiai terrorizmus ideológiai sokféleségére.

A polgárháború első szakasza az indiai kivonulással zárult. Egyúttal ez jelentette a második Ilám-háború nyitányát is, amely az LTTE jelentős térnyerésével kezdődött az indiaiak visszavonulása nyomán kialakult katonai vákuumnak köszönhetően. Még 1990-ben megszállták Dzsaffnát, a sziget északi térségének legjelentősebb települését

²⁰⁸ Asoka Bandarage: *The Separatist Conflict in Sri Lanka – Terrorism, Ethnicity, Political Economy*. London – New York, Routledge, 2009. 152.

²⁰⁹ Srí Lanka adminisztratív központja 1980-tól nem a széles körben ismert Colombo, hanem Srí Dzsajavardenepura-Kotte.

is. A kikötőváros a történelmi időkben a Srí Lankára települt tamilok kormányzati központja volt, és ezt a szerepet szánták neki a megalakítandó Ilámon belül is. Elvesztése óriási presztízszvesztés volt a kottei kormánynak, amely csak öt évvel később tudta kiköszörülni ezt a csorbát.

Prémadásza kormányának legalább a sziget déli részén kibontakozott, a Dzsanaatá Vimukti Peramuna párt által vezetett kommunista felkelést sikerült elfojtania 1989 végére. Ennek ára azonban a hadsereg erőszakos fellépése és összesen több tízezer halálos áldozat volt. A tamilokkal szembeni polgárháborúval azonban nem tudott mit kezdeni, és a saját pártján belüli ellenfeleivel is folyamatosan küzdenie kellett. Prémadásza elnökségének végül az LTTE öngyilkos merénylete vetett véget 1993. május 1-jén.²¹⁰ A robbanásnak az elnök és több munkatársa is áldozatul esett. Ezzel a tamil terroristák már a második dél-ázsiai állami csúcsvezetőt gyilkolták meg, nagy nemzetközi figyelmet vonva magukra. Prémadásza utóda Dingiri Vidzsetunga kormányfő lett, egészen az 1994-ig tartó ciklus végéig.

Áttekintő jelleggel azt mondhatjuk, hogy Srí Lankán az 1990-es évtized a kormány pártpolitikai háttérét illetően két részre osztható. Az évtized első felében, 1989-től 1994 augusztusáig az Egyesült Nemzeti Párt adta az államfőt és a miniszterelnököt, folytatva ezzel az 1970-es évek végétől kezdődő folyamatos kormányzását. Majd 1994 augusztusától az ezredforduló éveikig a Srí Lanka-i Szabadságpárt tartotta kezében a kormányrudat, ami gyakorlatilag a Bandaranaike család hatalomgyakorlását jelentette.

Ugyanis az 1994. augusztus 16-i törvényhozási választásokon az Egyesült Nemzeti Párt elvesztette többségét a Szabadságpárt vezette baloldali Népi Szövetséggel szemben. Utóbbi 105 mandátuma ugyan automatikusan még nem volt elegendő a többséghez a 225 fős parlamentben, de a kisebb, egyébként többnyire nemzetiségi háttérű pártok támogatásával mégis kormányt alakíthatott. Csandriká Bandaranaike Kumáratunga, Solomon Bandaranaike alapító pártelnök és volt miniszterelnök leánya került a kormányfői székbe, újabb példjaként a Dél-Ázsiára jellemző dinasztikus politizálás sikerének. Valamint annak is, hogy a pártok szövetségekbe tömörítése a minél jobb választási eredmények érdekében Srí Lankán sem volt ismeretlen, és be is vált néha. Néhány hónap múltán, november 12-től Kumáratunga az államfői székbe ült át, a kormányfői posztot pedig édesanyjára, Szirimávó Bandaranaikéra bízta. Kumáratunga az 1999. december 21-i elnökválasztáson megerősítést kapott a pozíciójában,²¹¹ így egészen 2005-ig tartó ciklusa a Srí Lanka-i politikatörténet egyik legfontosabb periódusa lett a poszthidegháborús korban.

Hatalomra kerülésekor a mérvadó szingaléz belpolitikai erők nagyrészt már felismerték, hogy a polgárháborús válság kezelésének addigi módszerei nem vezetnek eredményre, ezért meg kell lelni a kiegyezés útját. Kumáratunga meghirdette

²¹⁰ Molly Moore: Suicide Bomber Kills Leader of Sri Lanka. *The Washington Post*, 1993. május 2.

²¹¹ International Foundation for Electoral Systems: *Democratic Socialist Republic of Sri Lanka – Election for President*. 1999. december 21.

a korrupció letörését, szakított a pártjára korábban jellemző szocialista arculátú politikával, és célul tűzte ki a békekötést a tamilokkal. Nem akart azonban vesztes helyzetből tárgyalni, amihez a Dzsaiffna visszafoglalásához vezető ideiglenes szingaléz katonai sikerek egy ideig kedvező hátteret biztosítottak számára.

Az 1995. október 17-én indított, Rivirésza fedőnevű hadművelet eredményeképpen december 2-ra helyreállt a kormányerők ellenőrzése a város felett. Voltaképpen ez jelenti a második Ilám-háború lezárulását. Az LTTE visszaszorulása azonban csak ideiglenesnek bizonyult. Ezekben az években alakult ki északon az a nagyjából 15 ezer négyzetkilométeres, bizonytalan határvonalú terület, amelyet az LTTE tartósan kivont a Srí Lanka-i kormány ellenőrzése alól. A kezére került vidéken a szervezet nemcsak támaszpontokat, hanem állami működést imitáló intézményeket is igyekezett kiépíteni. A pénzverés és a rádiókommunikáció megszervezése mellett központi bank és bíróság felállítása is megkezdődött. Az LTTE ekkorra már jócskán kinőtte a terrorista szervezet kereteit. Fegyveres állományán belül a hagyományos haderőnemi struktúrát mintázó szervezeti elemek (flotta, légierő, hírszerzés) kiépítése is megtörtént. A vezetési hierarchiában a műveletekért és a legfelső döntéshozatalért felelős katonai szárny mellett egy alárendelt politikai szárnyat is elkülönítettek.²¹² Mindez nem jelenti azt, hogy az LTTE valódi, jól felszerelt hadsereggé vált volna, de szedett-vedett eszközei dacára műveleti képességei számottevően javultak.

Kumáratunga a békekötés előzetes feltételét az alkotmány újabb módosításában látta, amelynek során nagyobb belső önállóság juthatott volna a tartományoknak, és elvileg lehetővé vált volna egy autonóm régió felállítása is. A területi autonómia életszerű alternatívának tűnt a tamil szakadárok önálló államalapítási törekvéseivel szemben, és a kormány esélyt látott arra, hogy a többségi társadalom is elfogadja azt. A régi konzervatívok azonban még mindig erősek voltak, így Kumáratunga kezdeményezését – amelytől egy idő után a tamilok is megvonták a bizalmat – átpolitizálták és zátonyra futtatták. A hadihelyzet alakulása viszont nem igazolta a keményvonalas hozzáállást.

A harmadik Ilám-háborút Dzsaiffna visszavételétől a 2002. évi tűzszünetig számítják, ezen belül azonban fontos cezúrák határozhatók meg. 1997 és 2001 között a szingaléz hadvezetés számos kisebb-nagyobb művelet megindítására vállalkozott (Dzsajasikuru, Kínihira stb.), amelyeknek közös vonása, hogy stratégiai céljaikhoz képest szerény eredménnyel zárultak. A szakadárok tevékenységének intenzitása, akcióképessége nemhogy csökkent volna, hanem érzékelhetően növekedett. A Tigri-sek második nagy előretörésére 1999–2000-ben került sor, amelynek következtében a szingaléz hadsereg 2000 tavaszára kritikus helyzetbe került északon, és reálisnak tűnt, hogy Dzsaiffna újra a felkelők kezére kerüljön. Úgy tűnt, az összeomlás a küszöbön áll, és csak a kottei kormányzat határozott intézkedéseinek köszönhetően

²¹² Peter Chalk: *Liberation Tigers of Tamil Eelam's (LTTE) International Organization and Operations – A Preliminary Analysis*. A Canadian Security Intelligence Service Publication, Commentary No. 77, 2000. március 17. 2.

sikerült stabilizálni a helyzetet. A városba visszahúzódott csapatok végül megtartották Dzsaffnát, azonban világossá vált, hogy a Srí Lanka-i fegyveres erők adott állapotukban nem tudják felszámolni a szakadár mozgalmat.

1999. december 21-én, a polgárháborús összecsapások eszkalációjának árnyékában tartották a soron következő elnökválasztást, amelyről kezdettől fogva egyértelmű volt, hogy lényegében a hivatalban lévő Kumáratunga és a vezető ellenzéki Egyesült Nemzeti Párt jelöltje, Ranil Vikramaszinge között dől majd el. A kampányidőszak különösen erőszakosnak bizonyult, terrortámadások sora kísérte. Mindössze három nappal a voksolás előtt az LTTE egyik női öngyilkos merénylője (a szabadság egy újabb madara) hajtott végre támadást egy colombói nagygyűlésen, 26 halálos áldozatot hagyva maga után.²¹³ A sebesültek között ott volt az első számú célpont is: Kumáratunga elnök asszony megmenekült ugyan, de elveszítette egyik szemét.²¹⁴ Megmenekülésében hívei az istenek akaratát látták (ő maga is ezt hangoztatta), míg az ingadozók egy jelentős részét az együttérzés terelte a táborába. Végül több mint 51%-kal hozta a választást, és elnyerte a második ciklusára szóló mandátumot is.²¹⁵

Kumáratunga, aki az LTTE előrenyomulásának kritikus időszakában még abba is belement volna, hogy Prabhákárán vezető pozíciót töltsön be az Északi Tartomány élén, a merényletkísérlet után személyes ügyként kezdte kezelni a konfliktust, és érezhetően elvesztette bizalmát a békefolyamatban.

Gazdaság és társadalom

Mint ahogy a polgárháború részt vevő feleinek ismertetésénél szóltunk róla, Srí Lanka társadalmának kulturális arculatát döntően két nagy nemzeti közösség határozza meg. A 2012. évi népszámlálás adatai szerint a népesség többsége (74,9%) az indoeurópai nyelvet beszélő, többségükben a theraváda buddhizmus hívének számító szingalézek közül kerül ki, amelyet a dravida nyelvű, többségben hindu vallású tamilok kb. 15,3%-ot kitevő közössége követ.²¹⁶ A szingalézek között történelmi okokból időnként megkülönböztetik a felvidéki és síksági szingalézeket. Előbbiek (kb. 40%) a különállását viszonylag sokáig őrző egykori Kandy Királyság lakóinak leszármazottai, míg utóbbiak (kb. 60%) azon zömmel partvidéki térségek lakói, amelyek már korán európai ellenőrzés alá kerültek.

Történelmi gyökereit és társadalmi beágyazottságát tekintve két markánsabb csoportra válik szét a tamil népesség is. A Srí Lanka-i (vagy dzsaffnai) tamilok

²¹³ Two Get 290, 300 Years Jail for Attempt on Chandrika Kumaratunga. *The Hindu*, 2015. szeptember 30.

²¹⁴ Jason Burke: Suicide Bomber Blasts Sri Lanka's Woman Leader. *The Guardian*, 1999. december 19.

²¹⁵ Seth Mydans: Wounded Sri Lankan Sees 'Gift of Gods' in Re-election. *The New York Times*, 1999. december 23.

²¹⁶ Department of Census & Statistics: *Census of Population and Housing 2012*. Ministry of Policy Planning and Economic Affairs, 2012.

a sziget északi területein, illetve keleti tengerpartján az ókortól folyamatosan jelen lévő lakossági csoportot alkotnak, míg az úgynevezett ültetvényi vagy indiai tamilok (közülük a muszlim vallásúakat indiai móróknak is nevezik) a brit gyarmati telepítéspolitikát következtében a 19. század folyamán érkeztek a sziget belső területeire. Előbbiek a 2012. évi népszámlálás alkalmával a lakosság kb. 11,2%-át, utóbbiak 4,1%-át alkották. A tamilok Srí Lankán az Északi Tartományban voltak (és vannak) abszolút többségben (a helyi lakosság 93,8%-a a két csoport együtt), míg a Keleti Tartományban többségük már csak relatív (39,5%), de a közvetlen tengerparti területeken továbbra is egyértelmű fölényben voltak.²¹⁷

A szigetország két legnagyobb vallási irányzata döntően a két legnépesebb nemzeti közösséghez kapcsolódott. A lakosság 70,1%-a volt buddhista, és 12,6%-a hindu. Mint látható, persze nem mindegyik szingaléz identitású ember volt a buddhizmus híve, ahogy nem mindegyik tamil volt hindu. Általánosságban azonban elmondható, hogy eszmei szinten a nemzeti hovatartozás kérdése szorosan összekapcsolódott a vallásossággal. Vallásfelekezeti szempontból egyébként különösen a tengerparti városok mutatnak változatos képet. A két meghatározó nemzetiség „nemzeti” vallásai mellett itt jutnak nagyobb szerephez az összességében kisebbségi helyzetben élő kulturális csoportok. Közülük a társadalom jellegzetes, városi életmódot folytató, 9,3%-ot kitevő hagyományos csoportját alkotják a muszlim mórók, kik a szigetre még a középkor folyamán érkezett arab kereskedők hagyományainak követői. Srí Lanka 7,6%-ot kitevő keresztény vallású népessége etnikai gyökereit tekintve eléggé változatos. Jellegzetes részét alkotják e rétegnek az egykori európai gyarmatosítók leszármazottai, a burgerek. Nem egészen negyvenezer fős lélekszámukkal a népesség mindössze 0,2%-át teszik ki. Mellettük Srí Lanka keresztény közösségében a szingaléz és tamil nemzetiségű csoportok alkotják a hívők nagyobbik részét. A vallásosság erősen összekapcsolódott a nemzeti identitással, különösen a két legnépesebb etnikum esetében, meghatározva a sziget társadalmi és politikai fejlődését. Így jelentős szerep hárult rá a polgárháború ideológiai frontjainak kialakításában is. Noha az ország alkotmánya hitet tesz a szabad vallásgyakorlat mellett, a buddhizmus szerepét külön is kiemeli, és az állam feladatává teszi annak védelmét. Teljes egészében szekuláris államról tehát Srí Lanka esetében sem beszélhetünk, de a jogrendszer nem emeli a buddhizmust olyan megkerülhetetlen szerepbe, mint ahogy a dél-ázsiai muszlim államok esetében az iszlámmal történt.

Teljessé téve a társadalom kulturális tablóját meg kell még említenünk a vedákat is. Ők Srí Lanka ősi, még a szingaléz és tamilok honfoglalását megelőző népességének leszármazottai. Az Ázsia déli részeit egykor benépesítő, ősi rasszokhoz tartozó népek egyik utolsó képviselőiként lélekszámukat legfeljebb mindössze néhány ezer főre becsülik, kihalásuk történelmi léptékkel a közeljövő várható fejleménye. A fentiek mellett a szigetország további, relatíve számottevő lakossági csoportját jelentik a szintén 0,2%-ot kitevő bevándorolt malájok, illetve leszármazottaik is.

²¹⁷ Department of Census & Statistics (2012): i. m.

Ha szemügyre vesszük az ország általános gazdasági képét, az első dolog, amit meg kell jegyeznünk, hogy a posztbipoláris korszak elejére Dél-Ázsiában a Maldív-szigetek után Srí Lanka rendelkezett a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel. Gazdagságról ugyanakkor az ő esetében sem érdemes beszélni. Egyrészt a társadalom különböző csoportjait mély jövedelmi különbségek jellemezték, másrészt az ország kedvező pozíciója viszonylagos volt. Vásárlóerő-paritáson mérve leginkább a középmezőny második felében foglalt helyet az ázsiai államok sorában. Srí Lanka gazdaságpolitikája a 20. század második felében – Indiához hasonlóan – több, az államszocialista rendszerekre jellemző megoldást is adaptált, az 1990-es évekre azonban ezektől jelentős eltávolodás történt a fejlődés dinamizálása, a külföldi befektetések vonzása és a kereskedelem élénkítése érdekében. A két nagy párt végső soron hasonló megoldásokat keresett az ország fejlődésének kihívásaira. Kumáratunga 1994 után folytatta elődeinek nyitott gazdaságpolitikáját, és jelentős privatizációt hajtott végre. Fontos szimbóluma volt ez annak, hogy a Szabadságpárt szakított a szocialista modellekkel, és a kor viszonyainak megfelelően egyfajta szociális piacgazdasági jövőt képzel el.

A szigetország hagyományosan különleges mezőgazdasági termékeiről, főként a teáról és a fűszerekről volt ismert. Ezek jelentősége még korszakunkban is megfigyelhető. Mellettük azonban komolyan exportképesekké váltak a textilipar és a hajógyártás termékei is. Előbbi nemcsak alapanyagok, hanem kész ruházati termékek kivitelét is jelentette. Ugyanakkor a nyersgumi és a gumiáruk szintén fontos részét képezték az exportkínálatnak. Srí Lanka igen nagyra becsült termékei továbbá a drágakövek, amelyek – olykor ma is igen kezdetleges módszerekkel történő – kitermelése két évezredes múltra tekint vissza. Ratnapura (a „Drágakövek Városa”) lelőhelyei kontinensszerte híresek. A dél-ázsiai ékszerkészítés alapanyagának jelentős része származik innen, de nemcsak a luxusipar profitál belőle, hanem a turizmus is. Utóbbi szintén fontos bevételi forrása az országnak. Srí Lanka 2000-ben több mint 440 ezer turistát fogadott, és a számok hosszabb időtávban növekedést mutattak.²¹⁸ Az igazán gyors felívelés azonban majd csak a polgárháború lezárultával jön el. A szigetország gazdaságát a permanens belső konfliktus általában is erős nyomás alá helyezte, a GDP éves átlagos növekedése ugyanakkor 1990–2000 között 5,3% volt,²¹⁹ ami nem számít rossz eredménynek. Az egyesült nemzeti párti kormányok gazdaságpolitikáját – a párt eszmei orientációjának megfelelően – a liberális piacgazdasági szemlélet hatotta át. Mindemellett az ő ciklusukra, valamint a szabadságpárti kormány ciklusának 2000-ig terjedő szakaszára lényegileg azonos statisztikai fejlődés volt jellemző a gazdaságban.

²¹⁸ World Bank: *International Tourism, Number of Arrivals – Sri Lanka*. [é. n. at].

²¹⁹ World Bank: *GDP Growth (Annual %)–Sri Lanka*. [é. n. an].

Bhután és a Maldív-szigetek

Dél-Ázsia két legkisebb állama jobbra szerény figyelmet kap a térséggel foglalkozó elemzők döntő többségétől is. Helyzetük mutat számottevő hasonlóságot és óriási különbségeket egyaránt, úgy a térség viszonylatában, mint a világ többi részéhez való kapcsolódása tekintetében. A legkézenfekvőbb hasonlóság a periferikus elhelyezkedésük. Mindkét kisállam a dél-ázsiai térség peremén helyezkedik el, relatíve távol azoktól a területektől, ahol a történelem folyamán a térség arculatát leginkább meghatározó demográfiai és gazdasági folyamatok, illetve konfliktusok zajlottak le. Elhanyagolható kiterjedésük és szerény népességük egyikük számára sem tette lehetővé, hogy komolyan befolyásolják Dél-Ázsia politikai erőviszonyainak alakulását. Leginkább túlélésre játszottak a 20. században, és bár sikerült megőrizniük szuverén államiságukat, nagyon erősen függenek nagyhatalmi szomszédaitól. Stratégiai helyzetük azonban korántsem azonos módon alakult a 20. század végére, és a jövőre vonatkozó kilátásaik is igen eltérővé váltak. Az alábbiakban a két ország belpolitikai fejlődése mellett külön reflektálunk a külvilággal szembeni stratégiáikra is. Elsőként pedig Bhutánnak szentelünk figyelmet.

Bhután hagyományosan Dél-Ázsia legelszigeteltebb helyzetű állama. Ennek okait nem valamiféle másokkal szembeni averzióban vagy izolációs mániában kell keresni, hanem az ország földrajzi, történelmi és gazdasági jellemzői következtében alakult így. A tengerpartoktól távol, magashegységi környezetben kialakult Bhután számára a nemzetközi beágyazottság sokáig az Indiához, Tibethez, esetleg a többi himalájai államhoz fűződő kapcsolatokat jelentette.²²⁰ A 20. század második felére ez eléggé meghaladott szemlélet volt már, azonban egyrészt az ország hagyományos kormányzati működéséből, másrészt pedig az Indiával szembeni erőteljes stratégiai alárendelődéséből kifolyólag Thimpu nem tudott érdemben változtatni rajta. A kis himalájai állam ugyanis Dél-Ázsia (Afganisztán és Nepál után) harmadik fontos pufferországa, amelynek létezése stratégiai jelentőségű India számára saját északkeleti területeinek Kínával szembeni védelme érdekében. Hagyományosan persze Bhután túl kicsi lenne egy ilyen ütközőállami szerep betöltésére, ám azon a földrajzi ponton, amelyet elfoglal, annyira lényeges szerepet játszik, hogy India még kockázatokat is kész vállalni a védelme érdekében.

Bhután államfője a „sárkánykirály” (druk gyalpó), aki örökletes alapon, a Vangcsuk-dinasztia erre kijelölt férfitagjaként tölti be ezt a szerepkört. A bhutáni állam korábbi abszolút uralkodói hatalmon nyugvó kormányzati rendszere már az 1950-es évektől fokozatos reformokon ment keresztül Dzsigme Dordzsi Vangcsuk uralkodásának (1952–1972) idején. A Nemzetgyűlés, a hierarchikus bírósági rendszer és az állandó hadsereg felállításával Bhután állami funkcióit közelíteni igyekeztek a modern államokéhoz. Noha megmaradt a király erős államfői szerepe, ám hatásköreit elkezdte

²²⁰ Erről bővebben lásd: Rónaháti Cecília: Bhután. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017a. 11–25.

megosztani egyéb intézmények tisztségviselőivel. Dzsigme Dordzsi Vangcsuk fia és utóda, Dzsigme Szingje Vangcsuk sok tekintetben folytatta az apja által megkezdett reformokat. Igyekezett fejleszteni országa külkapcsolatait, és fokozatosan elkezdte új alapokra helyezni a törvényhozási és végrehajtó hatalmi tevékenységet. A cél az alkotmányos monarchiába való átmenet volt, amelynek legfontosabb mozzanata a 2000-es évekre esnek, így egy későbbi fejezetben tárgyaljuk majd. Még 1998-ban elért azonban egy fontos állomáshoz az ország kormányzati reformfolyamata, amikor a végrehajtó hatalom működtetésével kapcsolatos hatáskörök az uralkodótól a miniszterekből álló kormányhoz kerültek át.

Bhután a poszthidegháborús korszak kezdetén, de végig az e kötetben vizsgált időszakban is Ázsia egyik legvidékiesebb társadalmának otthont adó, a modern technikai civilizáció vívmányaival legkevésbé ellátott állama maradt. 2015-ben a népesség mindössze 7%-a élt nagyobb városban.²²¹ Persze itt azonnal hozzá kell tenni, hogy Bhután településeinek képe messze nem idézte a dél- és kelet-ázsiai térség megapoliszainak arculatát. Hagyományos városai a nagy kolostorok köré szerveződve fejlődtek ki, majd a határátlépési pontokon keletkező kereskedelmi lehetőségek is ösztönözték jelentősebb települések kialakulását.

Noha az 1970-es évektől Bhutánban is megfigyelhető volt, hogy a gazdasági fejlődés támogatása fontos szerepet kezd játszani a kormányzat célkitűzései között, az ország még a 20. század végén is igen fejletlennek számított. A természeti viszonyok miatt területileg elaprózott és alacsony hatékonyságú mezőgazdasága alapvetően önellátásra termelt.²²² A népesség növekedésével ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbak ennek kapacitáskorlátai. Komoly exportlehetőségek a bányászati termékek, a fakitermelés és az energiatermelés területein alakultak ki. A Dzsaldhaka folyó felső folyásánál létesített vízierőmű termelését India veszi át. A jelentéktelen ipar nem képes kielégíteni a hazai igényeket, így Bhután erősen importra szoruló ország volt, és végig az itt vizsgált időszakban az is maradt.²²³ Külkereskedelmi áruforgalma döntően déli irányba valósult meg. Ennek nemcsak természetföldrajzi, illetve a rendelkezésre álló infrastruktúrában rejlő, de politikai okai is voltak. Utóbbiak természetesen az Indiához való kapcsolódás szükségletét takarták.

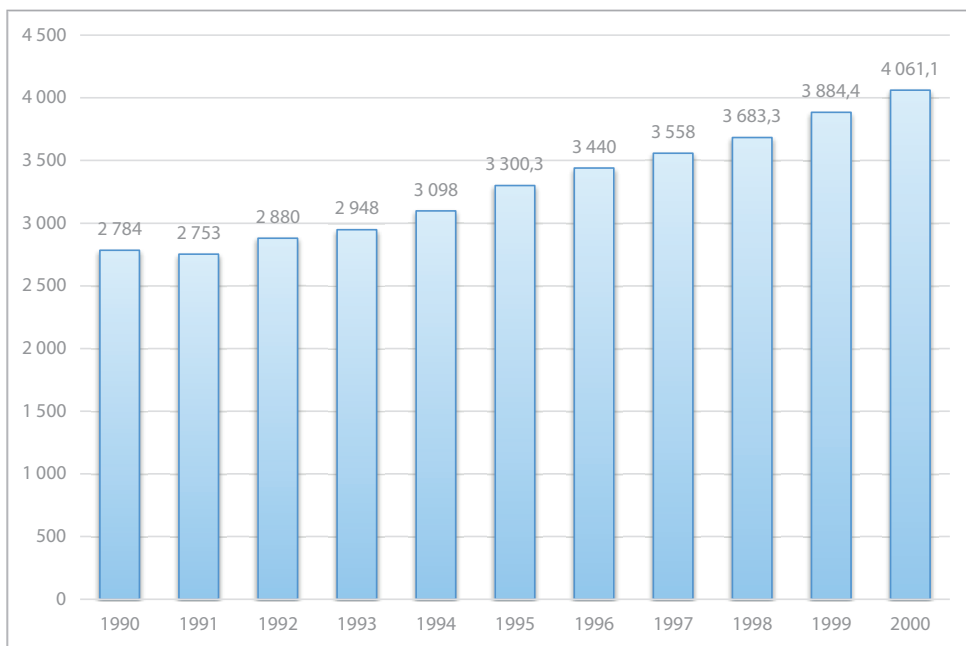
Kedvezőtlen kiindulóállapota persze lehetőséget teremtett Bhután számára a relatíve gyors gazdasági fejlődésre, amelyet a bhutáni állam az 1990-es évtized során alapjában véve hozott is. Mint az alábbi diagramon látható, az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson számolva) csaknem másfélszeresére nőtt egy évtized alatt. Habár ennél jóval nagyobb statisztikai fejlődést is lehetett látni Ázsiában a szóban forgó időszakban, azért egy helyben toporgásnak sem nevezhető. Hozzá tartozik az igazsághoz

²²¹ Rónaháti (2017a): i. m. 11.

²²² Horváth Gergely – Probáld Ferenc – Szabó Pál (szerk.): *Ázsia regionális földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös, 2008. 461.

²²³ OEC: *Bhutan*. 2019.

az is, hogy az ország igazán a későbbi évtizedekben kapcsol majd látványosabb növekedési ütemre.

7. ábra: Bhután egy főre jutó GDP-jének alakulása vásárlóerő-paritáson az USD 2017-es értékén számítva, 1990–2000

Forrás: World Bank: *GDP per Capita, PPP (Constant 2017 International \$) – Bhutan*. [é. n. ap]

Mint a hasonló adottságú területek esetében, úgy Bhután számára is jelenthetett volna egyfajta kitörési pontot az idegenforgalomban rejlő potenciál kiaknázása. Thimpu azonban tudatosan korlátozta a külföldiek turisztikai célú beutazásait az országba. Hivatalosan ennek okait a természet és a hagyományos kulturális értékek védelmében nevezték meg, amelyeket meg kívánnak őrizni eredeti formájukban ahelyett, hogy tömegek igényeit kielégítő árucikké tennék őket. Persze állhattak emögött egyéb szempontok is, mint például a jóléti társadalmak fogyasztói életmódjának minél lassabb beszivárgása a bhutániak gondolkodásába, vagy egyáltalán mindenféle külföldi jelenlét és tevékenység nemzetbiztonsági szempontú ellenőrzés alatt tartása. Ám ha el is fogadjuk, hogy pusztán az értékvédelem motiválta a külföldi látogatások kvótákkal való limitálását, az eredmény az összkép szempontjából akkor is az lett, hogy Bhután társadalmának a világ országainak többségével összevetve jóval csekélyebb kapcsolatai alakultak ki más népekkel, és az idegenforgalomból remélhető bevételek sem adtak akkora lökést a gazdaságnak, mint lehetett volna. A harmónia és a lakosság boldogságának fontosságát hangoztató társadalom- és gazdaságpolitikai hitvallások a thimpui

kormányzat részéről a nyugati emberekben gyakran a romlatlanság és a piszkos anyagiak uralmát háttérbe szorító felsőbbrendű erkölcsiség romantikus képét alakította ki. A valóság másik, tudományos igénnyel jobban feltárható oldala ugyanakkor az, hogy a druk gyalpo alattvalói a 20. század végére is jobbára szegény paraszti társadalmat alkottak. Országukat ez csak még kiszolgáltatottabbá tette az ekkoriban gyors emelkedésnek induló India és Kína közé ékelődve. Mint még szó lesz róla, az ezredfordulót követően a bhutáni kormány nyomasztó stratégiai dilemmákkal szembesült ennek kapcsán.

Stratégiai dilemmák persze a *Maldív-szigetek* életét is bonyolították. Maléban az 1990-es évek folyamán az 1968-as alkotmány többszöri módosításával kialakított politikai rendszer működött, amelyet a helyiek második köztársaságnak neveznek. Az egykamarás parlament, a Népi Madzslisz ötven tagból állt a 2008-as új alkotmány elfogadásáig. Ebből nyolc tagot az elnök jelölt, kettőt a fővárosban választottak, kettőt-kettőt pedig a szigetcsoport valamennyi lakott atolljáról. Mandátumuk öt esztendőre szólt.²²⁴ Az elnököt titkos szavazással szintén öt esztendőre választotta a törvényhozás, és korlátlanul újra lehetett választani. Hivatalos államvallás szerep jutott az iszlámnak, amely a vezető személyek kiválasztásánál is alapvető tájékozódási pont. A Népi Madzslisz tagja csak muszlim vallású ember lehet, az elnökkel és minisztereivel szemben pedig a szunnita irányzat követését is előírták.²²⁵ A jogrendszer általában véve is az iszlám jogi hagyományokon (saría) nyugodott. Persze volt, akinek még ez sem volt elég.

Az ország köztársasággá alakulását követő első államfője, Ibrahim Názír még 1978-ban visszautasította az indulást egy újabb elnöki ciklusért, és önkéntes száműzetésbe vonult Szingapúrba. Utódja Mamún Abdul Gájúm, az iszlám tudományok professzora lett, aki végig az 1990-es évek folyamán (valójában egészen 2008-ig) vezette Dél-Ázsia legkisebb országát. Gájúm erősen Názírral szemben határozta meg önmagát, jöllehet az elődje lejáratására indított gyűlöletkampányában megfogalmazott vádjai bizonyítatlanok maradtak. Igaz, Gájúm ellen több puccskísérletet is végrehajtottak az uralmával elégedetlen csoportok, amelyek közül az utolsó, 1988. novemberi támadást (amelyben a Srí Lanka-i Tamil Tigrisek egy szakadár frakciójának, a Tamil Ilám Népi Felszabadító Szervezetének fegyveresei is részt vettek) indiai katonai támogatással számolták fel.²²⁶ Názír mindenesetre soha nem térhetett vissza hazájába, Gájúm elnöksége pedig egy hosszú politikatörténeti időszakot ölelt fel a szigetekeken. Ezt az időszakot demokráciának jóindulattal sem lehetett nevezni. Gájúm lényegében alternatíva nélkül választgatta újra és újra magát harminc éven át, ellenfeleivel szemben pedig a rendőri erőszak változatos módszereit alkalmazta. Autokrata hatalomgyakorlási stílusa egyre fokozta a belső feszültséget az országban, amely majd a 2000-es évek elején jut el a robbanásig. Az 1990-es években azonban jórészt még kitarzott a megelőző évtized gyors

²²⁴ Asian Legal Information Institute: *Constitution of the Republic of Maldives 1998*. 1998.

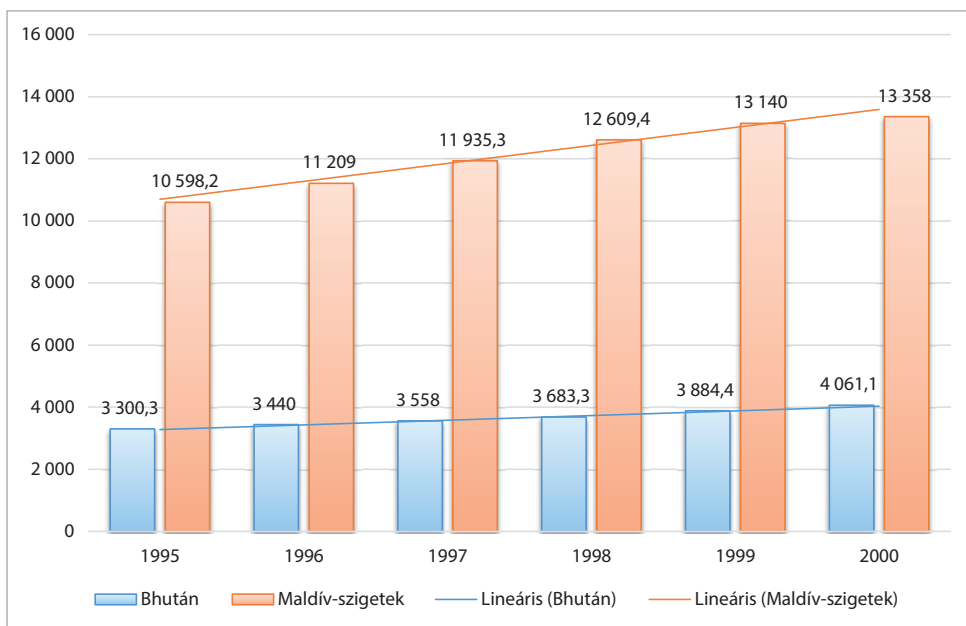
²²⁵ Asian Legal Information Institute (1998): i. m.

²²⁶ Sushant Singh: Operation Cactus: The Indian Military Was Asked to Intervene in the Maldives 30 Years Ago As Well. *Scroll.in*, 2018. február 7.

fejlődéséből fakadó optimizmus. A Maldív-szigetek önálló állami életének három, egymással alapjában véve szorosan összefüggő kulcsfeladata ugyanis a következő volt: biztosítani a szuverenitást a jóval nagyobb szomszédokkal szemben, elhelyezni az országot a nemzetközi kapcsolatok rendszerén belül és megalapozni a gazdasági életképességét. Tulajdonképpen mindhárom feladatot eredményesen hajtották végre.

A Maldív-szigetek ugyanis gyökeresen más feltételek mellett biztosította a lakosságának szükségleteit, mint a Dél-Ázsia északi peremvidékén elhelyezkedő Bhután. A Maldív-szigetcsoporthoz ugyan déli peremét jelenti, ez közlekedésföldrajzi, illetve stratégiai megközelítésben korántsem eredményez marginális pozíciót. Dél-Ázsia legkisebb államának két számottevő gazdasági ágazata a halászat (és az ebből fakadó feldolgozóipar), valamint az idegenforgalom. Lényegében ezek korszerűsítéséből és „felfuttatásából” állt a gazdasági életképesség megteremtése. Olyannyira jól sikerült a dolog, hogy a 20. század végére a nyugati társadalmakban presztízsemelő eseménnyé vált a szigetországban eltöltött nyaralás mint a luxuséletmód egyik tartozéka. Ez utóbbinak csupán egyik folyománya volt a jelentős és általában egyre növekvő idegenforgalmi bevétel, amely az egy főre jutó GDP tekintetében a Maldív-szigeteket Dél-Ázsia leggazdagabb államává emelte.

Az 1990-es évek második felében – mint ahogy a 8. ábrán számokkal illusztrálva láthatjuk – a Maldív-szigetek egy főre jutó nemzeti összterméke továbbra is igen gyors ütemben bővült, öt év alatt 26%-ot emelkedett.

8. ábra: Bhután és a Maldív-szigetek egy főre jutó GDP-jének összehasonlítása vásárlóerő-paritáson, az USD 2017-es értékét alapul véve, 1995–2000

Forrás: World Bank: GDP per Capita, PPP (Constant 2017 International \$) – Bhutan, Maldives. [é. n. ao]

Ezzel párhuzamosan egyre tágult a rés a térség második legkisebb államának hasonló adataival összevetve. Noha a GDP-statisztikák összevetését joggal éri kritika, azt alighanem megkockáztathatjuk, hogy mindez az életszínvonalbeli különbségek fokozódását is jelentette – a szigetország javára. Növekvő idegenforgalma következtében a maldív lakosság egyre intenzívebben érintkezett a külföldiekkel, összehasonlíthatatlanul nyitottabbá válva irántuk, mint Bhután. Ugyanakkor az iszlám értékekre roppant érzékeny társadalomban az idegenek viselkedése érthető súrlódások forrása is volt. Fellépni ellenük azonban gazdasági öngyilkosság lett volna. Malé nem mondhatott le a turisztikai bevételekről.

Az élményekre és pihenésre vágyó külföldiek jelentős érdeklődésének másik, kevesebbet emlegetett, noha külpolitikai szempontból jelentőséggel bíró következménye a kis ország iránt kifejlődő nemzetközi szimpátia volt, amely együttérzést szült a szigetek problémái iránt. Nem véletlen, hogy amikor a 2000-es évtized folyamán egyre szélesedő közbeszéd témái lettek a klímaváltozás azon következményei, amelyek az egyes államok biztonságát is befolyásolják, a legelterjedtebb példa a Maldív-szigetek vélelmezett sorsa volt. A tengerszint emelkedése ugyanis elárasztással fenyegetheti az alacsonyabb szárazulatokat, ami kétségkívül komoly kihívás (egyes vélemények szerint az ország eltűnését is eredményezheti). Persze ez a veszély nemcsak a dél-ázsiai szigetcsoportok esetében, hanem szerte a világon felmerül, ám ez a maldív embereket a legkevésbé sem vigasztalta. Az Indiai-óceán tengeri szállítási útvonalainak közelsége ugyanakkor az ország stratégiai értékét is megnövelte azon államok szemében, amelyeknek közvetlen érdekeik fűződtek ezen szállítási útvonalak biztonságos működéséhez. Mint még látni fogjuk, a 2000-es évektől ez egyre jobban meghatározza majd a szigetország és a nagyhatalmak viszonyát. Malét a legszorosabb kapcsolat persze Dél-Ázsia relatíve közeli államaihoz, a rokon nemzet otthonának tartott Srí Lankához, valamint Indiához és Pakisztánhoz fűzte.

Gájum elnöksége az 1990-es évtized végére azonban két irányból is erősödő társadalmi ellenzékkal nézett szembe, jóllehet parlamenti ellenzéke továbbra sem létezhetett. Az egyik irányt az autoriter kormányzással elégedetlen középosztálybeli csoportok fémjelezték, míg a másikat a világias politikai berendezkedést ellenző, iszlám fundamentalista érzelmű körök alkották. Közös pont volt ezekben, hogy változást sürgettek az állam élén, amelyet leginkább a demokratikus reformoktól remélhettek. A fokozódó belső feszültségek majd a 2000-es években kényszerítik ki a Maldív-szigetek demokratikus átalakulását. Ez egyúttal egy újabb számottevő különbség lesz majd Bhutánhoz képest, ahol a fejlődés a vezető körök konszenzusából építkezve zajlott, és nem a társadalom által kényszerítve.

III.

Dél-Ázsia az ezredforduló éveiben

Mint az eddigiekben láthattuk, az 1990-es évek Dél-Ázsia államaiban a politikai struktúrákat illetően többnyire komoly átalakulás időszakát jelentették, ám ennek iránya és sebessége nem volt egységes. Pakisztánban, Bangladesben és Nepálban a demokratikus fejlődés esélyét látszottak hordozni az évtized fejleményei, míg Afganisztánban éppen ellenkezőleg, egy erőteljesen elnyomó rezsim épült ki. Indiában megalapozódott a 2000-es évekre jellemző pártrendszer, Srí Lankán ugyanakkor fennmaradt a korábbi évtizedekben kialakult duális belpolitikai erőter, a választási eredményeket illetően váltakozó széljárással. Bhutánban az uralkodó és köre óvatoss, de határozottan a modernizáció felé ható lépésekkel igyekezett megreformálni a politikai rendszert, míg a Maldív-szigeteken ez sokkal nehezkesebben zajlott, gyakorlatilag a folytatódó önkényuralmi rendszerrel szemben fokozódó lakossági elutasítás kényszerítette ki a változást.

Emellett a térség államaiban persze folytatódott a gazdaság és a népesség növekedése, még ha az ütem eltérő is volt. Pakisztán és eleinte India komoly gazdasági problémákkal küzdött, míg például a Maldív-szigetek prosperálása folytatódott. Afganisztán esetében továbbra sem voltak belső kutatásokon vagy adatszolgáltatáson nyugvó információk, de minden jel arra utalt, hogy az országot gazdasági és társadalmi mutatóit illetően is stagnálás, illetve leépülés sújtja.

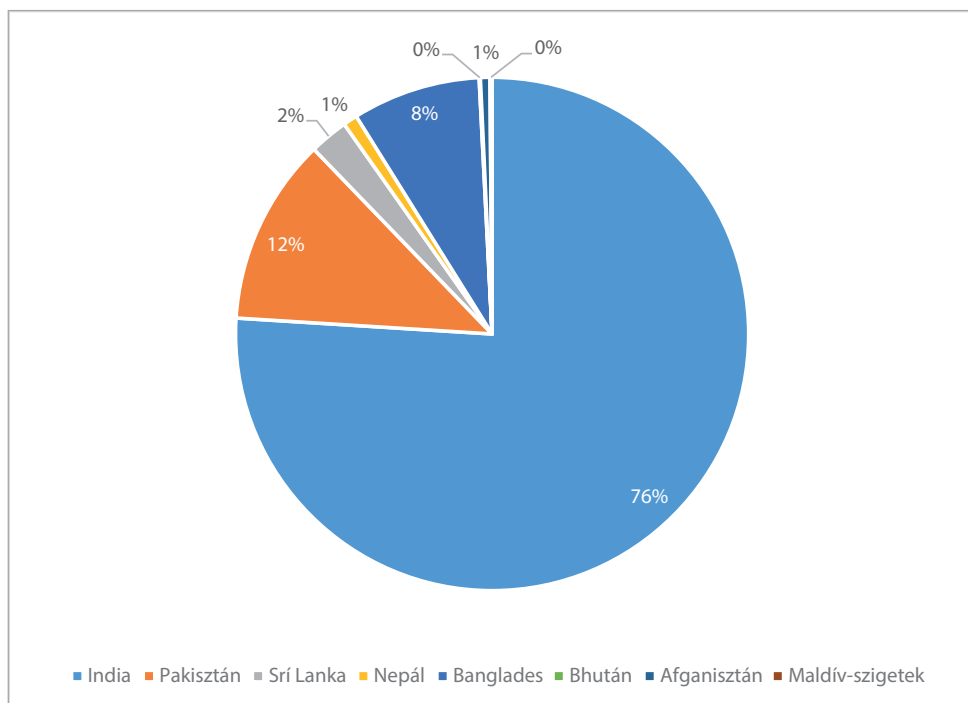
6. táblázat: Dél-Ázsia államainak néhány társadalmi és gazdasági mutatója 2000-ben

	Népesség	GDP	GDP/fő vásárlóerő-paritáson (az USD aktuális árfolyamán)	Születéskor várható átlagos élettartam (év)
Afganisztán	20 779 957	n. a.	n. a.	55,8
Pakisztán	142 343 583	82 018 000 000	2 625,3	62,8
India	1 012 000 000	468 395 000 000	2 095,6	62,5
Nepál	23 941 099	5 494 000 000	1 354,5	62,3
Bhután	591 000	424 464 090	2 696,3	60,8
Banglades	127 657 862	53 370 000 000	1 331,5	65,4
Srí Lanka	18 776 606	16 331 000 000	4 339,7	71,3
Maldív-szigetek	279 400	624 337 145	8 406,6	70,1

Forrás: The World Bank

Következően a fentiekből a térség gazdasági kibocsátásának országok közötti arányai is módosultak valamelyest. India részesedése Dél-Ázsia összesített GDP-jéből

79-ről 76%-ra, Bangladesé minimálisan, 9-ről 8%-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan Pakisztáné 9%-ról 12%-ra nőtt. Nem mellesleg, ez a legmagasabb részarány, amelyet az iszlám köztársaság elkönyvelhetett egészen a vizsgált időszak végéig. Innen már csak lefelé vezet az útja, míg India részesedése fokozatosan növekszik majd a gazdasági reformok egyre látványosabb eredményeinek köszönhetően.

9. ábra: Az egyes országok részesedése Dél-Ázsia összesített GDP-jéből 2002-ben

Forrás: World Bank: GDP (Current US\$) – Afghanistan, Maldives, Nepal. [é. n. ad]

Biztonságpolitikai szempontból az évtizedet inkább az instabilitás felé ható tendenciák jellemezték. Az 1990-es évek első felében Dél-Ázsia leértékelődött a nemzetközi kapcsolatok rendszerén belül, a világ vezető hatalmává váló Egyesült Államok figyelme jórészt máshová koncentrált. A polgárháború súlyosbodása Srí Lankán és kirobbanása Nepálban, valamint a kasmíri felkelés a térségen belül gyökeredző konfliktusok mélyülését jelezte. Afganisztánban a talibok térnyerése látszólag relatíve stabilabb viszonyokhoz vezetett az ország területének 90%-án, ám a szélsőséges szunnita rezsim viszonyulása a nemzetközi terrorizmushoz közel sem volt megnyugtató nemcsak az Egyesült Államok, de Kína és India számára sem. Mégis, az idegen nagyhatalmak távozásával és az államterület döntő részének egységes irányítás alá vonásával sajátos módon ekkor állt a legközelebb az ország az itt vizsgált időszakban ahhoz, hogy be tudja tölteni sajátos ütközőszerepét Dél-Ázsia északnyugati része és az érintkező világrészek között. Ez cseppet sem kicsinyíti a talibán bűneit,

de pusztán stratégiai megközelítésből ez stabilabb helyzetet jelentett, mint az azt megelőző vagy azt követő állapotok.

A tágabban (nagyjából 1998–2001 között) értelmezett ezredforduló éveinek fejleményei ugyanakkor stratégiai léptékű változásokat indítottak meg a térségben, amelyek nemcsak az egyes országok helyzetét érintették, de Dél-Ázsia pozícióját is az átalakuló hatalmi erőviszonyokkal jellemzett nemzetközi rendszerben. Közülük is első helyen India korlátozott globális hatalmi ambícióit vesszük részletesebben szemügyre.

India globális hatalmi ambícióinak deklarálása és a nukleáris fegyverkezés a dél-ázsiai térségben

India hatalmi képességeinek és szerepfelfogásának fejlődése a hidegháború évtizedeitől kezdve sajátos pályát írt le – korábban már érintettük ennek főbb állomásait. Az 1990-es évek elejének útkeresése, a külső hatalmak Dél-Ázsia iránti érdeklődésének csökkenése a tekintetben nem hozott változást, hogy az indiai elit egy része továbbra is a világ egyik legjelentősebb országaként, a többi állam részéről kellően nem becsült nagyhatalomként tekintett hazájára. Ennek alátámasztását a demográfiai, illetve történelmi/civilizációs identitáson alapuló tényezőkön túl azonban leginkább a katonai képességek biztosíthatták. Mint láthattuk, az 1980-as években döntő szakaszába érték Pakisztán nukleáris fegyverkutatásai, amire India 1987-ben saját nukleáris programjának militarizálásával reagált. Noha a felek tagadták, a nukleáris fegyverkezési verseny valószínű kibontakozása közöttük a folyamatokról kiterjedt információkkal rendelkező kormányok (különösen az amerikai, az orosz és a kínai) számára egyre nyilvánvalóbb volt.²²⁷ Ráadásul a kilátásokat is viszonylag pontosan tudták előrejelezni.²²⁸

A műholdas felvételek elemzése nyomán az Egyesült Államokban már 1995 novemberében felfigyeltek az indiai Rádzsásztán államban fekvő Pokhran kísérleti telepen zajló gyanús mozgásra, amit a hírszerzés megfelelően fel is dolgozott,²²⁹ bár messzemenő következtetésekre nem ragadtatta magát. Az elemzést végző szakértő a helyszínen zajló tevékenység jellegét illetően a „tisztá, mint a sár”

²²⁷ *Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia*. From Ambassador Walters, State Department cable 299499, 1982. október 17.

²²⁸ Lásd például: Balázs Szalontai: *The Elephant in the Room – The Soviet Union and India's Nuclear Program, 1967–1989*. *NPIHP Working Paper*, 1. 2011. november 3. és Bureau of Intelligence and Research (1981a): i. m.

²²⁹ William Burr: *The Clinton Administration and the Indian Nuclear Test That Didn't Happen – 1995–1996*. The National Security Archive, 2013. február 22. és U. S. Department of State: *State Department Telegram 012545 to Intsum Collective*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601478, 1996a. január 24. 2.

szellemes állásfoglalást tette.²³⁰ Hogy humorát mennyire díjazták, nem tudni. Azt viszont igen, hogy Washingtonnak minden információ a rendelkezésére állt ahhoz,²³¹ hogy felmérje: igen valószínű egy újabb nukleáris erődemonstráció India részéről. Egy ilyen esetben pedig a pakisztáni válasz sem maradhat el, mivel a két ellenséges állam fegyverkezéssel kapcsolatos döntései, illetve demonstratív lépései szoros kölcsönhatásban álltak egymással.²³² Iszlámábádtól csak annyi volt elvárható, hogy addig ne hajtson végre nukleáris kísérleti robbantást, amíg India nem tesz újra ilyet.

Az 1998-as választásokon kormányra került indiai elitcsoport (Vádzsapáji vezetésével) azonban nem csinált titkot abból, hogy hivatalosan is atomhatalommá kívánja tenni hazáját. Választási manifesztumában a Bháratíja Dzsanatá Párt nyíltan kiállt India nagyhatalmi képességeinek megteremtése mellett. A dokumentum már konkrét védelempolitikai elképzeléseket is tartalmazott, amelyek sorában a ballisztikus rakéták további fejlesztése és a nukleáris politika felülvizsgálata is helyet kapott.²³³ Ez utóbbi gondolat nem volt újszerű, már 1985-ben is megjelent a BJP kommunikációjában,²³⁴ és a pártvezetés következetesen ki is tartott mellette. Mikor Vádzsapáji – akkor éppen ellenzéki vezetőként, de már egy rövid kormányfői kísérlettel a háta mögött – 1996 augusztusában leült beszélgetni Frank G. Wisner amerikai nagykövettel, világossá tette számára, hogy nem tekinti kívánatosnak hazája csatlakozását az Átfogó Atomcsend Szerződéshez (CTBT), sokkal inkább örülne annak, ha India újabb nukleáris fegyverkísérletekkel bizonyítaná a világnak atomhatalmi státuszát.²³⁵ Miután Vádzsapáji újra bekerült a miniszterelnöki székbe, Washingtonban számíthattak rá, hogy Dél-Ázsia nuklearizációja a küszöbön áll. Ehhez már csak a politikai döntés volt hátra.

1998. május 11-én 15:45-kor a rádzsasztáni Thár-sivatagban három nagy hatóerejű nukleáris robbanóeszköz működésbe hozásával India bemutatta nukleáris fegyvereit a világnak. Közülük a Shakti-I. kódnevű szerkezet egy nagyjából 35 (más források szerint 43) kilotonna hatóerejű termionukleáris bomba volt. Két nap múlva, május 13-án 12:21-kor két kisebb atomrobbantásra is sor került. Így összesen öt kísérleti robbanóeszközt hoztak működésbe a – huszonnégy évvel korábbira utalva – Pokhran II. fedőnéven végrehajtott föld alatti tesztorozat keretében, mind-

²³⁰ U. S. Department of State: *E-mail from ITAIN Division to South Asian Romp n' Stomp, FITEDA*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601494, 1995a. december 15.

²³¹ Lásd például: Bureau of Intelligence and Research (1981a): i. m.

²³² U. S. Department of State: *Implications of an Indian Nuclear Weapon Test* (Memorandum by Robert S. Rochlin, ACDA). Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601520, 1995b. december 11.

²³³ Lásd: Bharatiya Janata Party: *BJP Election Manifesto '98: BJP's 10-Point Freedom Carter*. [é. n.].

²³⁴ Apurba Kundu: *India's National Security under the BJP/NDP: „Strong at Home, Engaged Abroad”*, European Institute for Asian Studies (EIAS), 2004. június 8.

²³⁵ U. S. Department of State: *U. S. Embassy New Delhi Telegram 9250 to State Department, „Ambassador's Meeting with Opposition Leader,” 12 August 1996*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601457, 1996b. augusztus 12.

össze 60 mérföldnyire a pakisztáni határtól.²³⁶ Másnap Vádzspáji miniszterelnök nyilvánosan bejelentette: „India mától atomhatalom.”²³⁷

Pakisztán válasza nem váratott magára sokáig. Mindössze két héttel később, május 28-án a beludzsisztáni Csagáj-hegységben öt, 30-án pedig a Hárán-sivatagban további egy kísérleti nukleáris eszközt robbantott fel, amelyek hatóereje a szeizmikus mérések és a nyilvánosságra hozott adatok szerint egyenként 5 és 12 kilotonna közé volt tehető.²³⁸ Szem előtt tartva a demonstratív hatást, nagyon ügyeltek rá, hogy eggyel több pakisztáni kísérleti bomba robbanjon, mint indiai. Naváz Saríf pakisztáni kormányfő a tesztek sikerét bejelentő beszédében minden felelősséget a keleti szomszédra hárított a történetek kapcsán, mondván: „Nem kívántunk részeseivé válni ennek a nukleáris versenynek.”²³⁹

Ahogy az előre látható volt, az Egyesült Államok gazdasági szankciók bevezetésével reagált a történetekre, ezek azonban meglehetősen megkésett és gyenge reakciók voltak, amelyek egyrészt a kész tényeken már mit sem változtattak, másrészt a 2001. szeptember 11-i események nyomán támadt érdekek hamar felülírták őket.²⁴⁰ Meglepetést mímelni – mint láttuk – felesleges lett volna: végeredményben szinte minden a szerint a forgatókönyv szerint történt, ahogy az amerikai elemzők előre látták.

Nem lenne érdemes vitatni, hogy Dél-Ázsia két legnagyobb államának sikeres nukleáris erődemonstrációi korszakos fejlemények voltak a térség biztonságpolitikai helyzetének alakulását tekintve, ám az adott pillanatban még nem változtattak sokat a köztük fennálló erőviszonyokon. Az atomfegyver alkalmazásának eszközei ugyanis még nem voltak igazán fejlettek. India és Pakisztán fegyveres erőinél 1998–99-ben még csak rövid hatótávolságú ballisztikus rakéták voltak hadrendbe állítva. Ez Pakisztán esetében a kb. 100 km-es hatótávolságú Hatf-I-es, míg Indiában a 150 km-es hatótávolságú Prihvi-I-es modelleket jelentette.²⁴¹ Ezek közvetlenül a határról indítva is csak a határövezet, illetve a kasmíri hadműveleti térségek támadására lehettek elméletileg alkalmasak. Igaz, ez Pakisztánra nézve eleve nagyobb veszélyt jelentett, mert az ország számos, katonai szempontból kiemelt célpontnak számító objektuma helyezkedett el a határ viszonylagos közelségében. Nem véletlen, hogy mindkét fél elsőként a légierijét szerelte fel atomfegyverekkel,²⁴²

²³⁶ Raj Chengappa: *Weapons of Peace – The Secret Story of India's Quest to be a Nuclear Power*. Újdelhi, Harper Collins Publishers, 2000. 432. és India's Nuclear Weapons Program – Operation Shakti: 1998. *Nuclear Weapon Archive*, 2001. március 30.

²³⁷ Idézi: Chengappa (2000): i. m. 433.

²³⁸ Paul Kerr – Mary Beth Nikitin: *Pakistan's Nuclear Weapons: Proliferation and Security Issues*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2008. 2. és Federation of American Scientists (FÁS): *Pakistan Nuclear Weapons*. Weapons of Mass Destruction, 2002. december 11.

²³⁹ Pakistan Carries out Nuclear Tests. *BBC News*, 1998. június 1.

²⁴⁰ US Lifts India and Pakistan Sanctions. *BBC News*, 2001. szeptember 23.

²⁴¹ Erről: Ashok K. Mehta: Missiles in South Asia: Search for an Operational Strategy. *South Asian Survey*, 11. (2004), 2. 177–192.

²⁴² Mehta (2004): i. m. 178.

ezek – természetesen szintén elméleti – bevetethőségét azonban korlátozta az ellenes léghátrány.

Az elkövetkező 2000-es évtized meghatározó folyamata tehát a bevetési képességek egymással versengő fejlesztése volt mindkét dél-ázsiai atomhatalom részéről. Ez elsősorban a ballisztikus rakéták újabb és újabb típusainak tervezését és tesztelését jelentette. A kölcsönhatásjelleg itt is megmaradt. Amikor az egyik fél nyilvánosan kipróbált egy újabb hordozóeszközt, a másik sem maradt sokáig adósa, és hasonló demonstrációval mutatta meg, hogy nem hagyja fölényhez jutni riválisát. Amikor például India 1999. április 11-én sikeresen útjára bocsátotta az Agni-II ballisztikus rakéta kísérleti példányát,²⁴³ Pakisztán már 14-én hozzálátott a közép-hatótávolságú Ghauri-II, 15-én pedig a rövid hatótávolságú Shaheen-I rakéták teszteléséhez.²⁴⁴

Persze a nukleáris fegyverkezés eredményei nem voltak teljesen egyformák. Míg Pakisztán a bevethető fegyverek számát tekintve szerény fölényre tett szert, addig India a hordozóeszközök fejlesztésében könyvelhetett el nagyobb eredményeket. Még 1980. július 18-án – hatodik államként a Földön – képes volt saját erejéből orbitális pályára állítani egy műholdat.²⁴⁵ E fegyvertény persze nem lett volna elképzelhető az ország rakéatechnológiájának meggyőző fejlődése nélkül, amihez India eleinte szovjet segítséget kapott. 1983-tól a Védelmi Kutatási és Fejlesztési Szervezet (DRDO) alárendeltségében indult el az Integrált Irányított Rakétafejlesztési Program (IGMDP), amelynek feladata a rakétarendszerek és alrendszerek fejlesztése és integrálása volt.

Pakisztán csak jelentős külső segítséggel lehetett képes tartani a tempót az indiai rakétafejlesztésekkel. Ezt felismerve az ország – Mirza Aszlám Bég vezérkari főnök szavait idézve – „egy baráti ország”²⁴⁶ támogatásához folyamodott, amelyet Kínában (kisebb részben pedig Észak-Koreában) talált meg. Iszlámábád még 1991–1994 között, egy 1988-ban tető alá hozott szerződés keretében szerzett be kínai M sorozatú (Dong Feng) rakétákat, illetve alkatrészeket, köztük 1992-ben 34 komplett M-11-es rendszert a Hatf rakétacsalád fejlesztésére irányuló program folytatása érdekében.²⁴⁷ Az M-11-esek mellett az M-9-es meghajtórendszere is eljutott Pakisztánba, ahol a Shaheen (fehér sas) rakéták tervezésénél került felhasználásra. Ezeket a beszerzéseket a fejlesztési idő lerövidítése indokolta. Pakisztán tehát voltaképpen kínai szövetségesének köszönhetette, hogy képes volt hiteles stratégiai elrettentő képességre szert tenni Indiával szemben.

²⁴³ Anupam Srivastava: India's Growing Missile Ambitions: Assessing the Technical and Strategic Dimensions. *Asian Survey*, 40. (2000), 2. 322.

²⁴⁴ Sardar F. S. Lodi: New Round of Indo-Pak Ballistic Missiles. *Defence Journal*, 1999. május.

²⁴⁵ Department of Space: *SLV*. Indian Space Research Organisation, Government of India, [é. n.].

²⁴⁶ Mirza Aszlám Bég a Hatf-I és Hatf-II modellek első sikeres kísérleteit követően utalt ily módon a program kínai támogatására. Mehta (2004): i. m. 182.

²⁴⁷ Gordon Oehler a CIA Nonproliférációs Központjának vezetője 1998-ban számolt be erről a Szenátus Külügyi Bizottságának. Shirley A. Kan: *China and Proliferation of Weapons of Mass Destruction and Missiles: Policy Issues*. CRS Report for Congress, 2011. május 26. 8. Ashok Mehta ez időszakban 84 db M-11-es rakéta beszerzéséről tudósít. Mehta (2004): i. m. 182.

A korban mindezzel kapcsolatban két nagy kérdés fogalmazódott meg. Egyrészt, hogy milyen méreteket ölthet a fegyverkezési verseny a két állam között. Erre a választ – minthogy a nukleáris arzenál mérete mindkét országban hétpecsétes titoknak számított – a működő kutatási és gyártási kapacitások alapján készített szakértői becslések adták meg. 2004-re 30–40 közé becsülték India bevethető állapotú nukleáris robbanóeszközeinek számát,²⁴⁸ amely már akkor valamelyest alulmúlhatta Pakisztán 30–50 darab közé becsült készletét.²⁴⁹ E nem túl jelentős, de szakértői konszenzust élvező számbeli különbség a későbbi években is fennmaradhatott a két ország nukleáris fegyverkészletei között. Vizsgált korszakunk végére, 2019-re India már mintegy 150 nukleáris fegyverrel rendelkezhetett, szemben Pakisztán 160 hasonló eszközével.²⁵⁰ Jól mutatják ezek a számok, hogy a két ország nukleáris fegyverkészleteinek felhalmozása végső soron korlátok között maradt, és a kölcsönös elrettentés, valamint az atomhatalmi presztízs biztosításához szükséges mennyiség tartalékolása volt inkább jellemző. Persze a pénzügyi és technikai tényezők is gátat szabtak a fegyverkezés tempójának, de itt is alapigazság: az atomfegyver nem katonai, hanem politikai eszköz. Annyi kell belőle, amennyivel a politikai cél elérhető.

A másik nagy kérdés pedig az volt, hogy a nukleáris fenyegetés miképpen hat a két szomszédos ország területi vitájára? Különösen, mivel a nukleáris tesztek nyilvános indoklásában Vádspáji kormányfő és George Fernandes védelmi miniszter is általában a kínai, illetve az ennek függvényeként kezelt pakisztáni fenyegetést hozta fel.²⁵¹ Nagy érdeklődés övezte tehát azokat a megnyilvánulásokat, amelyeket India és Pakisztán vezető politikusai tettek e témában. India esetében könnyebb volt a szakértők dolga. Az ország nukleáris doktrínáját viszonylag transzparensen kezelték, annak első – akkor még csak szóbeli – nyilvános ismertetésére 1998. december 15-én került sor.²⁵² Vádspáji miniszterelnök aznap a Rádzsja Szabhá ülésén megtartott beszédében felvázolta a doktrína alapelemeit, amelyek a konvencionális atomhatalmak politikájának megfelelő visszafogott, defenzív szemléletet tükrözték, aláhúzva, hogy India felelősségteljes és kiszámítható szereplője kíván lenni a nagyhatalmak klubjának. E tekintetben a doktrína szervesen illeszkedett egyrészt a BJP korábban is deklarált politikai törekvéseihez és filozófiájához, másrészt az indiai katonai gondolkodást általában jellemző defenzív realizmushoz is.²⁵³ A dokumentum ezt követően egy szakértői csoport részletező munkája nyomán 1999. augusztus 17-én,

²⁴⁸ SIPRI Yearbook 2004. *Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2004. 640–644.

²⁴⁹ SIPRI Yearbook 2004 (2004): i. m. 644.

²⁵⁰ Hans M. Kristensen – Shannon N. Kile: World Nuclear Forces – Overview. In SIPRI Yearbook 2020: *Armaments, Disarmament and International Security*. SIPRI – Oxford University Press, 2020. 325–335.

²⁵¹ Yuan Jing-dong: India's Rice After Pokhran II – Chinese Analyses and Assessments. *Asian Survey*, 41. (2001), 6. 979–980.

²⁵² Daniel S. Geller: Nuclear Weapons and the Indo-Pakistani Conflict: Global Implications of a Regional Power Cycle. *International Political Science Review*, 24. (2003), 1. 143.

²⁵³ Lásd: Bharatiya Janata Party (é. n.): i. m.

Brádzsesh Misra nemzetbiztonsági tanácsadó közreműködésével,²⁵⁴ még tervezetként került publikálásra,²⁵⁵ majd – kisebb módosításokkal – 2003. január 4-től hivatalos rangra emelkedett, és végig az e kötetben vizsgált időszakban érvényben is maradt. Legfontosabb tétele az atomfegyver elsőként való alkalmazásának kizárása (az úgynevezett no-first-use deklaráció) volt. India ezzel hangsúlyozta a nukleáris ütőerő önvédelmi funkcióját, egyúttal kiemelt céllá tette a nukleáris erők „túlélőképességének” biztosítását egy megsemmisítő második csapás mérése érdekében, amely magába foglalta a nukleáris triád (a tengeri, légi és szárazföldi platformokról bevethető nukleáris eszközök rendszerének) kiépítését is. India hangsúlyozott célja a minimális hiteles elrettentéshez szükséges képességek megszerzése volt.

Pakisztán ezzel szemben nem hozta nyilvánosságra nukleáris doktrínáját, annak alapelemeit a téma kutatói egy évtized alatt ismerték meg különböző, többnyire szubjektív forrásokból.²⁵⁶ Az ezek alapján kirajzolódott kép egy merőben más koncepcióra vallott, mint ami Indiára jellemző. Pakisztán katonai és politikai elitje a nukleáris fegyverekben az indiai fenyegetéssel szembeni legerősebb garanciát látta. Ennek érvényesítéséhez az első csapás mérésének lehetőségét is fenntartotta, ami ráadásul civil célpontok tömeges támadását is jelenthette. Újdelhi hasztalan próbálta elérni, hogy Iszlámábád egyértelműen zárja ki ezt a forgatókönyvet. Sajátos vonása volt a pakisztáni nukleáris politikának, hogy a bizonytalanság fenntartását szándékos elemként, a nukleáris elrettentés részeként kezelték. Felfogásuk szerint riválisuk minél kevésbé tudja kiszámítani a határait annak, hogy mikortól számíthat nukleáris csapásra Pakisztán részéről, annál kevésbé lesz hajlamos ellenségesen fellépni vele szemben. Noha Pakisztán számára is fontos célként jelent meg a minimális hiteles elrettentés eszközrendszerének és a nukleáris triádnak a kiépítése, ebben kevésbé volt eredményes Indiánál. Csapásmérő képessége főként a légierőn és az említett „rakéta-verseny” eredményein nyugodott, ez azonban elég is volt ahhoz, hogy felépítsen egy erősen aszimmetrikus, de működő elrettentést Indiával szemben. Mindez arra volt alkalmas, hogy hosszabb távon minimalizálja az esélyét annak, hogy a két ország nyílt háborúval próbálja meg rendezni területi vitáit, hiszen egy ilyen forgatókönyvnek mindkét félre nézve vállalhatatlan következményei lehetnének. Ám a nukleáris kísérleteket követő másfél évben ez a fékező hatás még kevésbé érvényesült, és mint azt Pakisztán politikai fejlődésének felvázolásakor érintettük, a következő fejezetben pedig részletesebben is látni fogjuk, Iszlámábád tett még egy kísérletet arra, hogy fegyveres erő bevetésével kényszerítse ki a kasmíri status quo megváltozását.

Hogy India és Pakisztán nukleáris fegyverkezése miként hatott a két ország biztonsági helyzetére – különösen azok permanens viszályát tekintetbe véve –, annak megítélése a 2010-es évekre a szakértők körében megközelítéstől függő volt. A két

²⁵⁴ Arms Control Association: *India's Draft Nuclear Doctrine*. 1999. augusztus 17.

²⁵⁵ Lásd: *Draft Report of National Security Advisory Board on Indian Nuclear Doctrine*. 1999. augusztus 17.

²⁵⁶ Lásd: Háda Béla: Pakisztán „muszlim atombombája” – kényszerek és kockázatok. *Külügyi Szemle*, 8. (2009b), 4. 3–17.

ellenkező konklúzió közül az elrettentés képességét optimistán értékelők szerint a nukleáris eszkaláció veszélye végső soron – a természetes túlélési ösztönön, valamint a totális háború megnyerhetetlenségének meggyőződésén keresztül – csillapítóan hat a felek küzdőszellemére, és párbeszédet kényszerít ki a vitás kérdésekben. A pesszimista nézet viszont azt emeli ki, hogy a nukleáris elrettentés „biztonságában” az egyes résztvevők bátorsága növekedett, számítva a másik önmérsékletet mutató reakciójára.²⁵⁷ A gyakorlati fejlemények egészen e kötet születéséig inkább az első véleményt támasztották alá. Dél-Ázsiában a kölcsönös stratégiai elrettentés légköre radikálisan csökkentette annak a veszélyét, hogy a hidegháborús időszakhoz hasonló *kiterjedt* fegyveres konfliktusok alakuljanak ki India és Pakisztán között. Tovább erősítette ezt a hatást, hogy a térségben érdekelt hatalmak (az USA és Kína is) a stabilitás fennmaradását akarták, így részükről a felek nem várhattak támogatást az egymással szembeni keményebb fellépéshez. Ez különösen Pakisztán harci kedvét hűtötte. Fontos azonban, hogy a nukleáris garancia nem szűkítette a perspektíváit az aszimmetrikus fenyegetéseknek és különösen a terrorista csoportok tevékenységének.

Újdelhi számára azonban a nukleáris fegyverkezés csak az egyik – igaz, leglátványosabb – része volt annak a politikának, amely az országot korlátozott globális hatalommá kívánta fejleszteni. A hindu nacionalista Vádspáji-kormány rendszeresen megragadta az alkalmat, hogy hangsúlyozza India nagyhatalmi szerepének történelmi természetességét, egyúttal kifejezze, hogy az ország a béke megőrzésében és a stabilitásban érdekelt. Ennek szellemében Újdelhi szorgalmazta az ENSZ Biztonsági Tanácsának reformját, bejelentve igényét az állandó tagsági státuszra. A világszervezet amúgy is fontos kerete volt az indiai állam nemzetközi felelősségvállalásának, az ENSZ békefenntartó kontingensek személyi állományának hagyományosan jelentős részét képviselik az indiaiak. Emellett a világ vezető hatalmaival fenntartott kapcsolatok javítása, valamint az ország hagyományos fegyveres erőinek fejlesztése is lényeges részét képezte az indiai hatalmi mozgáster bővítésének. Világos volt ugyanakkor, hogy az erő és felelősség kettőseiből²⁵⁸ Dél-Ázsia vonatkozásában leginkább a regionális hatalmi pozíció erősítése következik. India közvetlen környezetén belül vitathatatlannak tekintette elsőségét, ami a kisebb dél-ázsiai nemzetek külpolitikájában általában az ellensúlykeresés kényszerét erősítette, ezáltal elfogadottabbá tette a szemükben a kínai jelenlét erősödését. India nagyhatalmi törekvéseit azonban nem nevezhetjük pusztán hindu nacionalista allűröknek. Azokat a 2004-ben kormányra került balközép koalíció is magáénak tekintette, és bizonyos szempontból hatékonyabban is érvényesítette, mint elődje. Noha az indiai vezetők rendre igyekeztek az ország puha hatalmi képességeit hangsúlyozni, és általában

²⁵⁷ Erről lásd: Michael Krepon: Crises in South Asia: Trends and Potential Consequences. In Michael Krepon – Nate Cohn (szerk.): *Crises in South Asia: Trends and Potential Consequences*. Washington, Henry L. Stimson Center, 2011. 11.

²⁵⁸ Apurba Kundu: *India's National Security under the BJP/NDA: „Strong at Home, Engaged Abroad”*. European Institute for Asian Studies (EIAS), 2004. június.

elítélték a fegyveres erőszakot, hazájuk a 2000-es és 2010-es években is elsősorban katonai nagyhatalom volt. Erőkitöltési képességeinek fokozása a haditengerészet fejlesztésével különösen felértékelte szerepét az Indiai-óceánon zajló nagyhatalmi versengésben, amiről később még részletesen lesz szó.

A 2000-es évek derekától India nagyhatalmi törekvései egyre szélesebb nemzetközi elismerést kaptak, és noha valójában csak az Indiai-óceánon és Dél-Ázsiában tudott igazán ütőképes tényezőként megjelenni, ez elég is volt ahhoz, hogy sokan nagy reményeket fűzzenek jövőbeli szerepéhez, és a Kínai Népköztársaság ázsiai ellensúlyát lássák benne. Az indiai külpolitika kihasználta ezeket a várakozásokat, de továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a stratégiai önállóságának megőrzésére, ami még a hidegháború időszakából örökölt hagyomány volt. A régi el nem kötelezettséget egy többirányú viszonyrendszer váltotta fel,²⁵⁹ amelynek keretében Újdelhi Washingtonnal, Moszkvával, Tokióval, de még Pekinggel is fejlesztett különböző tartalmú és mélységű kapcsolatokat annak érdekében, hogy ne váljon függővé semmilyen vezető hatalomtól sem.

Az indiai–pakisztáni ellentét újbóli kiéleződése

A később kargili háború vagy negyedik indiai–pakisztáni háború néven elhíresült eseménysorozat a legjelentősebb államközi fegyveres konfliktus volt Dél-Ázsián belül abban az időszakban, amelyet e kötetben vizsgálunk. A korábbi indiai–pakisztáni összecsapásokhoz képest több egyedi vonással rendelkezett. Hadtörténeti megközelítésben ezek közül kettőt érdemes kiemelni: egyrészt, hogy igen nagy tengerszint feletti magasságban, extrém környezeti viszonyok között zajlottak az összecsapások. Ez alapján csak a Sziacsen-gleccser ellenőrzéséért az 1980-as években zajlott indiai–pakisztáni konfliktussal vethetjük össze.²⁶⁰ Másrészt két atomhatalom háborújáról van szó, amely mindvégig korlátozott maradt mind a felvonultatott erőket, mind az alkalmazott eszközöket, mind pedig a harcérintkezések földrajzi kiterjedtségét illetően. Egyszerűbben szólva: mindkét fél ügyelt arra, hogy megelőzze a helyzet túlzott eszkalációját, mivel a nukleáris eszközök bevetését is reálisan felvető kiterjedt fegyveres konfliktus egyiküknek sem állt érdekében. Mindezt a kargili háború tulajdonképpen a kasmíri ellenőrzési vonal egy szűk sávját érintette az indiai oldalon, főként a ladakhi Kargil város közelében – ahonnan elnevezését is kapta.

²⁵⁹ Brahma Chellaney: From a Nonaligned to Multialigned India? *Nikkei Asian Review*, 2014. december 15. és Sunil Khilnani – Rajiv Kumar – Pratap Bhanu Mehta – Lt. Gen. (Retd.) Prakash Menon – Nandan Nilekani – Srinath Raghavan Shyam Saran – Siddharth Varadarajan: *NonAlignment 2.0. – A Foreign and Strategic Policy for India in the Twenty First Century*. 2012. 32.

²⁶⁰ Sajad Padder: Siachen Stalemate. *International Journal of Peace and Development Studies*, 4. (2013), 3. 35–42., 35. és S. Paul Kapur: Ten Years of Nuclear Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, 33. (2008), 2. 76.

Politikatörténeti megközelítésben jelentőségét a cezúrajellege adja. Amellett, hogy következményeiből komoly belpolitikai változások születtek Pakisztánban, általában elmondható, hogy tapasztalatai mindkét országban erősen hatottak a védelmi kérdésekkel összefüggő gondolkodásra.

A konfliktust Pakisztán kezdeményezte, jöllehet, ezt hivatalosan eleinte tagadták, majd a vállalkozás kudarca után igyekeztek túllépni rajta. Tervezési szakaszáról kevés megbízható információ áll rendelkezésünkre. A legrészletesebb – de értesüléseken alapuló, lényegében az *oral history* kategóriájába tartozó – beszámoló erről Shaukat Kadir pakisztáni védelempolitikai szakértőtől származik, aki a *RUSI Journal*-ban, 2002-ben megjelent cikkében szól erről.²⁶¹ Kadir információi szerint az akció kivitelezése 1998 novemberében kezdődött. A hónap közepe táján Mahmud Ahmed altábornagy, a 10. hadtest parancsnoka (és az ISI későbbi igazgatója) felkereste Mohamed Aziz altábornagyot, az összhaderőnemi vezérkar főnökét, hogy szervezzen meg egy találkozót a korábbi Pakisztánról szóló fejezetből már ismert Pervez Musarraff vezérezredessel, a szárazföldi erők frissen (októberben) kinevezett vezérkari főnökével. Ahmedet a találkozóra az északi területek hattárrendészeti erőinek parancsnoka, Dzsaved Hasszán vezérőrnagy is elkíserte. A négy tábornok megbeszélésén Ahmed és Hasszán előterjesztettek egy tervet, amely a kasmíri tűzszüneti vonal indiai oldalán a Das-Kargil szektor megszállásáról szólt. Elképzelésüket aznap jóváhagyták. A négy férfi a részleteket szigorúan bizalmasan kezelte, de a végrehajtás előkészületeit azonnal megkezdték. Ezek november–december folyamán a szárazföldi erők berkeiben zajlottak, a másik két haderőnem – Kadir szerint – eleinte nem is tudott róluk.²⁶² Ez némileg magyarázhatja az információk hiányát, és lehetővé tette, hogy Naváz Sarif miniszterelnök később egyedül Musarrafort és környezetét tegye felelőssé az incidensért. Igaz ugyanakkor, hogy a tervezett művelet leginkább szárazföldi egységek bevetését tette szükségessé, ezért a másik két haderőnem korai bevonása a tervezésbe csak az információk kiszivárgásának és a titkos művelet lelepleződésének veszélyét fokozhatta volna. Mint történetünk utóélete is bizonyítja, a fejlemények összefüggéseinek elfedése alapvetően sikeres volt.

Pervez Musarraff 2006-ban *Tűzvonalban* címmel megjelent, súlyos ferdítéseket tartalmazó emlékirataiban nem tér ki a fent részletezett előzményekre, ehelyett az indiai fél fenyegető csapatmozgásaival magyarázza a pakisztáni lépéseket, amelyeket kizárólag védelmi célzatúnak tart, és tagadja, hogy bármilyen offenzív szándék állt volna a történetek mögött.²⁶³ Magyarázata az éveken át kötelezően képviselt hivatalos pakisztáni olvasatot tükrözte, amellyel hangsúlyozottan tiszteleg az akcióban

²⁶¹ Shaukat Quadir: An Analysis of the Kargil Conflict 1999. *RUSI Journal*, 147. (2002), 2. 24–30. Kadir cikkére a témával foglalkozó szakirodalom azóta is gyakran hivatkozik, de tekintettel a tervezési szakasz bizalmas jellegére, a jövőben nem zárható ki néhány információjának pontosítása, illetve további részletek nyilvánosságra jutása sem.

²⁶² Quadir (2002): i. m. 26.

²⁶³ Pervez Musharraff: *In the Line of Fire – A Memoir*. London, Simon and Schuster, 2006. 87–91.

részt vevő katonák előtt, és óvja a hadvezetés (és persze önnön) tekintélyét a végső soron kudarcba fulladt kísérlet nyomán.

A pakisztáni hadvezetés elképzelésének lényege az volt, hogy az egyenruháját levető, és pakisztáni szóhasználatnál mudzsáhidoknak, indiai szóhasználatnál szélsőséges muszlim terroristáknak álcázott Északi Könnyűgyalogság (egyébíránt helyiekből verbuvált) katonái átszivároghat a tűzszüneti vonalon mintegy 7–15 km mély és kb. 100 km hosszú sávban harcállást foglalnak annak indiai oldalán, kb. 130 négyzetkilométeres területet ellenőrzésük alá vonva Drastól Kargilig és Bataliig. A terv azzal számolt, hogy az itt kiépített állások heves ellenlépésekre ösztönzik a tartományban állomásozó indiai erőket. Várható felzárkózásuk a tűzszüneti vonalra azonban gyengíti jelenlétüket a mögöttes területeken, ahol ezáltal lehetővé válhat egy Pakisztán által támogatott India-ellenes felkelés kibontakozása. Az ellátásukban veszélyeztetett, két tűz közé szorított indiaiak a koncepció szerint gyengébb helyzetben tárgyalóasztalhoz kényszerültek volna.²⁶⁴ Nem jött be azonban a dolog. Noha a pakisztáni beszivárgás 1999 késő tavaszán valóban meglepetésként érte az indiai erőket (akiknek figyelmét május 3-án helyi pásztorok hívták fel elsőként a behatolókra²⁶⁵), Újdelhi katonai főlénye nyárra fokozatosan érvényesült. A reménybeli hátországi összeomlás pedig elmaradt. Az indiaiak június 12-ével sikeres támadást indítottak a Dras régióban kiépített pakisztáni állások ellen, két hét alatt ellenőrzésük alá vonva a környéket.²⁶⁶ Ez volt az a lélektani pillanat, amikor a különösebb katonai ismeretekkel nem rendelkező Naváz Saríf engedni kezdett a külső diplomáciai nyomásnak, és megkezdte a „béketaogatódzást”. A helyzet romlása június második felében a pakisztáni felet is arra készítette, hogy határozottabb katonai lépéseket tegyen az ország védelme érdekében. Ma már tudjuk, hogy mindkét hatalom riadó-készültségbe helyezte meglévő nukleáris erőit,²⁶⁷ sőt indiai részről egy Pakisztán területére mérendő ellencsapás lehetősége is felmerült.²⁶⁸

Saríf igyekezett megóvni Pakisztán (és saját) méltóságát, így elfogadta az amerikaiak közvetítésre vonatkozó javaslatát. Július 4-én utazott az Egyesült Államokba, ahol találkozott Bill Clinton elnökkel. Noha joggal tartott a hadsereg negatív reakciójától, a kormányfő végül ígéretet tett tárgyalópartnerének, hogy visszavonja

²⁶⁴ Bővebben: Háda Béla: Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. In Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Marusza Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak – Diószegi István 80 éves.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tan-szék, 2010. 247–260.

²⁶⁵ R. Sukumaran: The 1962 India-China War and Kargil 1999: Restrictions on the Use of Air Power. *Strategic Analysis*, 27. (2003), 3. 345. Több nyugati szerző, köztük Stephen F. Burgess (Stephen P. Cohenre hivatkozva) az indiai hírszerzésnek tulajdonítja az első észleléseket.

²⁶⁶ Marcus P. Acosta: *High Altitude Warfare: The Kargil Conflict and the Future.* Thesis, Naval Postgraduate School, 2003. június 38–41.

²⁶⁷ V. R. Raghavan: Limited War and Nuclear Escalation in South Asia. *The Nonproliferation Review*, 8. (2001), 3. 4.

²⁶⁸ Scott D. Sagan: The Perils of Proliferation in South Asia. *Asian Survey*, 41. (2001), 6. 1071.

a „szabadságharcosokat” a tűzszüneti vonal pakisztáni oldalára.²⁶⁹ A washingtoni megállapodás természetesen romba döntötte az 1998. novemberi stratégiát, és a reményt is elvette, hogy Pakisztán negyedik fegyveres kísérlete Kasmír indiai részének „felszabadítására” végre sikerrel járhat. Ráadásul külföldi nyomás sem hatott a tartomány státuszának újraszabályozása felé, mivel a nyugati világ figyelme a szóban forgó időszakban túlnyomórészt a koszovói háborúra összpontosult.²⁷⁰ Sarif július 12-én televíziós beszédben jelentette be a muszlim harcosok visszavonulását, aminek lezárultával, július 26-ára a konfliktus is véget ért.²⁷¹ A küzdelem mérlege indiai részről mintegy 474 halott és 1109 sebesült, míg a pakisztáni családok nagyjából 700 katonát vártak haza hiába.²⁷² Valójában ez egyáltalán nem számított soknak, a korábbi három indiai–pakisztáni háború mindegyike jóval magasabb veszteségekkel zárult mindkét fél részéről. Igaz, azok térben és felvonultatott erők tekintetében is jóval kiterjedtebbek voltak a kargili összecsapásoknál. Emellett semmit sem döntött el kasmír hovatartozásának kérdéséről, a nemzetközi jogi szempontból véglegesnek tekinthető rendezés semmivel sem volt közelebb a konfliktus után, mint annak előtte. A kargili háború nem is azonnali következményei miatt érdemelt külön fejezetet, utóélete bizonyult jelentősnek.

Az 1999 utáni években Kargil hivatkozási alappá vált úgy az indiai, mint a pakisztáni védelmi tervezés köreiben. Tapasztalatai Indiában a legfelsőbb katonai vezetés működésének hatékonyabbá tételét és a fegyveres erők reagálóképességének növelését ösztönözték. Emellett a védelmi minisztérium tisztázta a nukleáris elrettentés és a hasonló korlátozott konfliktusok viszonyát. George Fernandes indiai védelmi miniszter mindezt 2000. január 5-én, az indiai biztonság- és védelempolitikai kutatások egyik bázisintézményének számító Védelmi Tanulmányok és Elemzések Intézetének (Institute for Defence Studies and Analyses – IDSA) konferenciáján tette meg, a „korlátozott hagyományos háború elméleteként” ismertté vált elgondolás keretében.²⁷³ Az elmélet lényegét az a megállapítás adta, miszerint a kölcsönös nukleáris elrettentés csak a kiterjedt háborúkkal szemben jelenthet védelmet. Kialakulhatnak azonban olyan alacsonyabb intenzitású, térben és a felvonultatott erők tekintetében egyaránt korlátozott fegyveres konfliktusok, amelyek önmagukban ugyan nem fenyegetnek megsemmisüléssel, ezért nukleáris ellencsapást sem érdemes kilátásba helyezni velük szemben, de veszélyeztethetik bizonyos neuralgikus térségek

²⁶⁹ Syed Rifaat Hussain: Pakistan's Changing Outlook on Kashmir. *South Asian Survey*, 14. (2007), 2. 199.

²⁷⁰ Az akkori Jugoszlávia albánok lakta Koszovó tartományában végrehajtott szerb etnikai tisztogatásokra válaszul a NATO 1999. március 24. – június 10-éig légi háborút folytatott a balkáni ország ellen.

²⁷¹ S. Paul Kapur: Ten Years of Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, 33. (2008), 2. 85.

²⁷² Adatok: Ashok Kalyan Verma: *Kargil: Blood on the Snow*. Delhi, Manohar, 2002. 126. Más források is 1000–1250 fő körüli veszteségről számolnak be. Például Kapur (2008): i. m. 74.

²⁷³ Stephen F. Burgess: India's Emerging Security Strategy, Missile Defense and Arms Control. USAF Institute for National Security Studies. *INSS Occasional Paper*, 54. (2004). 26.

(kézenfekvő példaként Kasmír) biztonságát. Ezek az összecsapások várhatóan e szűk keretek között fognak eldőlni anélkül, hogy totális háborúvá eszkalálódna. Az indiai fegyveres erőknek tehát rendelkezniük kell az ilyen korlátozott háborúk megvívásához szükséges hagyományos eszközökkel és megfelelő stratégiával.

Pakisztán számára minden ellenkező állítás dacára a kargili háború egyértelmű kudarcot jelentett. A katonai tapasztalatok feldolgozása – szokás szerint – jóval kevésbé volt transzparens, mint India vonatkozásában, ám az egy percig sem volt kérdéses, hogy Ravalpindiben nagyon is odafigyelnek az indiai haderő műveleti képességeiben végbemenő változásokra, és reagálnak is ezekre. Itt a legsúlyosabb következmények politikai természetűek voltak. A kudarc 1999 őszére súlyosan elmergesítette a pakisztáni katonai és politikai vezetés addig sem problémamentes viszonyát. Valakinek fizetnie kellett volna Kargilért, önként jelentkező pedig nem akadt. Musarraff vezérkari főnök és köre igyekezett minden felelősséget elhárítani magától a fiascoért, és a kormány – személyesen Naváz Saríf miniszterelnök – gyengeségét hangoztatták. Értelmezésük szerint Saríf gyáván meghajolt az USA és India akarata előtt, és a visszavonulás elrendelésével hátba szúrta a „szabadságharcosokat”. Egyúttal azt is sugallták, hogy a vereség nem volt törvényszerű, az csak a kormány meghunyászkodó döntésének volt a következménye. Ezek az állítások elegánsan szemet hunytak a hadszíntéren megmutatkozó realitások felett. Valójában a pakisztáni erők helyzete 1999 nyarára tarthatatlanná vált, és a visszavonulás az egyedüli észszerű forgatókönyvet jelentette.

Hogy miként zárult le a kormány és hadvezetés nézeteltérése, a Pakisztánról szóló fejezetben láthattuk. Itt még annyit érdemes megjegyezni, hogy a kargili „összeesküvők” között a történetek véd- és dacszövetséget alakítottak ki. Az októberi katonai puccsban részt vevő katonák főként a Mahmud Ahmed-féle 10 hadtest állományából kerültek ki. Nekik köszönhető, hogy Pervez Musarraff mindössze 17 óra leforgása alatt leváltott vezérkari főnökből a pakisztáni állam vezetője lett.²⁷⁴

Az afganisztáni polgárháború új fejezete – az Egyesült Államok beavatkozása

A 2001. szeptember 11-én New York-i és washingtoni célpontok ellen végrehajtott terrortámadásokat a történeti, illetve külpolitikai kérdésekkel foglalkozó amerikai értelmiség általában korszakhatárnak tekinti. Komoly kétségeink lehetnek afelől, hogy a tragikus kimenetelű eseményekre adott reakció történelmi perspektívából szemlélve valóban sok újdonságot tartalmazott, ám nem vitás, hogy Dél-Ázsia stratégiai folyamatai szempontjából fontos cezúrát jelentett.

A terrortámadások az al-Káida szemszögéből „nagy dobásnak” számítottak, meghozták Oszáma bin Ládén és szervezete számára a valódi világhírnevet, és halhatatlanul megnövelték tekintélyét az USA-t ellenségükként azonosító iszlám bázisú

²⁷⁴ How the 1999 Pakistan Coup Unfolded. *BBC News*, 2007. augusztus 23.

szélsőséges mozgalmak körében. Együttal pusztulásra ítélték az addigi tálib kormányzást Afganisztán felett. Washington nem hagyott kétséget a katonai megtorlás szándéka felől, és ha lehetett is – nem is alaptalanul – reménykedni a korábbi évtizedekben elsajátított afgán gerillataktikák hosszabb távú hatékonyságában, az igen valószínűnek látszott, hogy a „tanítványok” mozgalma már nem sokáig tudhatja magáénak a kormányrudat.

Afganisztán egyike volt azon országoknak, amelyről nemcsak az amerikai társadalom, de az értelmiség döntő része sem rendelkezett összetett ismeretekkel és benyomásokkal. Miután az Egyesült Államok hidegháborús győzelme ténynyé vált, az amerikaiakat nemigen érdekelte már, hogy mi történik ott. Mindössze 1998. augusztus 20-án vállalkoztak egy korlátozott, robotrepülőgépekkel végrehajtott csapásra az al-Káida Hoszt tartományban működő kiképzőtáborai ellen. Infinite Reach kódnéven hajtották végre a műveletet, amelynek célja az USA kenyai és tanzániai nagykövetségei ellen augusztus 7-én lezajlott terrortámadások megtorlása volt. Látványos ellenakciónak megtették a történetek, de érdemi hatással nem jártak a terrorszervezet akcióképességére nézve. Katonai szempontból a térséggel kapcsolatban első áttekintésre nyilvánvalóak voltak a nehézségek: az ország Ázsia szívében fekszik, távol a tengertől, ahol az USA hatalmi önprojekciója jóval korlátozottabb lehet, mint az Öböl-térségben vagy a Csendes-óceánon. Gazdasága fejletlen, kevés igazán fontos, a rendszer hadviselési képességeit érdemben befolyásoló jelentőségű célpontot lehet találni. A csúcstechnológiájú és drága amerikai csapásmérő eszközöket értéktelen célok megsemmisítésére kellett volna használni. Emellett az amerikai hadvezetés még elméletben sem akart soha háborúzni Afganisztánnal – nem voltak semmiféle tervek az ország lerohanására,²⁷⁵ mindent az elejéről kellett kezdeni a tervezőasztalon.

Ugyanakkor a megtorlás előfeltételeiként tisztázandó katonai ügyek mellett politikai feladatok is álltak az amerikai döntéshozók előtt, amelyek közül az egyik elsődleges egy régi, de mára elhagyott barát újbóli megnyerése volt.

Még el sem ült a por a Világkereskedelmi Központ romjai körül, amikor 2001. szeptember 12-én reggel Richard Lee Armitage külügyminiszter-helyettes megbeszélésre ült le Mahmud Ahmed tábornokkal, aki a pakisztáni államcsíny során játszott „királycsináló” szerepéért az ISI igazgatói székét kapta. Musarraf bizalmi embereként kapóra jött, hogy éppen az Egyesült Államokban tartózkodott a támadások idején, de jelenléte lehetőséget adott az amerikai félnek arra, hogy gyorsan tisztázza: a történetek megsemmisítő következményekkel járnak majd azok kitervelőire és támogatóikra nézve, Pakisztán pedig nem maradhat semleges az ügyben. Egyértelmű állásfoglalást várnak tőle: a támadók vagy a megtámadottak oldalán áll? Ha Washington számíthat az aktív támogatására, akkor Pakisztán újra megbecsült barátja lesz az amerikaiaknak (ennek minden előnyével együtt), míg ha kitart a tálib rezsim támogatása mellett, akkor ellenséges államnak minősítik.

²⁷⁵ Wagner (2020): i. m. 270.

Ahmed maga – több pakisztáni tábornokkal egyetértésben – nem rajongott a gondolatért, hogy Iszlámábád forduljon szembe a tálib kormányzattal, elfogadva Washington szövetségi jobbját.²⁷⁶ A múltbéli tapasztalatok és a pakisztáni állam regionális stratégiai érdekeivel kapcsolatos elképzelések erősen érvényesültek a katonai elit soraiban, Musarraff azonban realpolitikusként viselkedett.²⁷⁷ Az adott lélektani helyzetben nem lett volna bölcs dolog megtagadni Washington kéréseit. Még ha az a később legendává vált (és még Musarraff által is emlegetett) mondat valójában nem is hangzott el az amerikaiak részéről, miszerint ha megtagadják a szakítást a tálibokkal, „visszabombázzák Pakisztánt a kőkorszakba”,²⁷⁸ a támadók melletti kiállás külpolitikai szempontból védhetetlen helyzetbe hozta volna Iszlámábádot. Tekintettel kellett lenni a pakisztáni és afganisztáni lakosság közös alkotóelemeinek számító pastunok és beludzsok helyzetére is. Aziz Ahmed Hán nyugalmazott afganisztáni és indiai nagykövet mutatott rá, hogy a társadalom (főként a pastunok) érintettsége miatt Pakisztánnak aligha volt más lehetősége, mint a csatlakozás az Egyesült Államok háborújához.²⁷⁹

Ugyanakkor az együttműködés Washingtonnal megadhatta a nemzetközi legitimitációt a katonai diktatúrának, és jelentős külső pénzügyi forrásokat nyithatott meg az ország számára. Sajátos vonása a helyzetnek, hogy még ha az USA-val való szembehelyezkedés mellett érvelő pakisztáni tábornokok álláspontja stratégiai szempontból képtelenségnek is tűnt, morális megközelítésben legalább őszinte volt. Pakisztán megoldása ugyanis végül hibrid vonásokat mutatott a különböző érdekek összeegyeztetése folytán. Nyílt színen Iszlámábád szakított a tálib rezsimmel, támogatta a rendszer leváltását, és lehetővé tette az Afganisztánban tevékenykedő külföldi erők utánpótlását saját területének és infrastruktúrájának felhasználásával, ám ugyanakkor a titkosszolgálatok továbbra is fenntartották rejtett kapcsolataikat a militáns csoportokkal, köztük a talibánnal is. Támogatásuk lehetővé tette a szélsőséges mozgalom bizonyos szintű túlélését uralmuk megdöntése után is, majd pedig újbóli megerősödését a 2000-es évek derekán. Pakisztán ezáltal nélkülözhetlenné tette saját szerepét egy működőképes Afganisztán majdani felépítésében. Ez az a politika, amelyet e kötetben rendre kettős játékként jellemezzünk az iszlám köztársaság részéről.

Tálib szemszögből az események interpretációja a korábbi évtizedek megszozott eszmei sémái szerint alakult: az idegen imperialista erők el akarják orozni az afgánok földjét, és függetlenségük elveszejtésére törnek. Mindennek oka pedig

²⁷⁶ Naseem Ahmed: General Musharraf's Taliban Policy 1999–2008. *The Dialogue*, 5. (2010), 2. 105.

²⁷⁷ Fouad Ajami: Pakistan and America. *Policy Review*, 164. (2011. december). 33.; Farzana Shaikh – Owen Bennett Jones: Pakistan's Foreign Policy under Musharraf: Between a Rock and a Hard Place. Chatham House, *Asia Programme Brief Paper*, 1. (2006). 2.

²⁷⁸ Suzanne Goldenberg: Bush Threatened to Bomb Pakistan, Says Musharraf. *The Guardian*, 2006. szeptember 22.

²⁷⁹ Adeel Raza – Tariq Naqash: *10 Years into Afghan War, Pakistan Gripped by Crises*. McClatchy, 2011. október 6.

az iszlámellenesség, a keresztes szemlélet, amellyel szemben az egész umma kötelessége felvenni a küzdelmet. Az Északi Szövetség persze merőben másként látta a dolgot, és a muszlim országok is többnyire hallgattak, látván az amerikai elszántságot, és kerülvén annak látszatát, hogy terroristák mellett állnának ki.

Washington az Északi Szövetséggel összefogva 2001. október 7-én indította meg a „Tartós Szabadság hadműveletet”, amelynek célja az al-Káida és az azt támogató tálib rezsim megsemmisítése volt Afganisztán területén. Politikai értelemben a művelet koalíciós keretek között zajlott, a gyakorlatban pedig az amerikai légierő csapásmérő és légi támogató műveletei segítették az Északi Szövetség szárazföldi előrenyomulását. Katonai szempontból egy percig sem volt kétséges az amerikai beavatkozás kimenetele, már csak azért sem, mert a tálibok kevés ellenállást tanúsítottak, a fővárost pedig harc nélkül átengedték. Noha az amerikaiak végig ügyeltek arra, hogy a tálibok elűzését követő politikai kibontakozásban kezdettől afgán emberek vállalják a vezető szerepet, és formailag egy szabad és demokratikus Afganisztán mellett köteleződjenek el, a gyakorlatban ismét idegen, térségen kívüli hatalmak fegyveres erői jelentek meg Dél-Ázsia legfontosabb ütközőállamának területén. Bár Barack H. Obama 2014 decemberében hivatalosan bejelentette a Tartós Szabadság művelet lezárását, a kitűzött célokat csak részben sikerült elérni. A tálibok nem tűntek el véglegesen az afganisztáni politikai (és katonai) küzdőtérrel. A szervezet pakisztáni háttérrel támaszkodva túlélte, és mindössze három év elmúltával, 2005-től ismét megjelent Afganisztánban. Mind az al-Káida, mind pedig a „tanítványok” mozgalmának 2001-ben elmenekült vezetőit kezdetektől fogva Pakisztán területén sejtették, abban a törzsi határzónában, ahol a Szovjetunió afganisztáni jelenléte idején a mudzsáhidok kiképzésének és ideológiai nevelésének otthont adó intézményrendszer működött. Mint később kiderült, a föld alatti üregekben bujkáló terroristavezérről szóló legendák regényes túlzások voltak. Ám a pakisztáni menedék Bin Ládén és Omár molla esetében is igazolást nyert.

Az Egyesült Államok katonai jelenléte Dél-Ázsia és a posztszovjet Közép-Ázsia határán arra készítette a térségben érdekelt, Washingtonnal rivális hatalmakat, hogy saját stratégiai érdekeik védelmében igyekezzenek akadályozni az amerikai törekvéseket. Voltaképpen ez szokványos reakció egy nagy- vagy regionális hatalomtól, eredményeképpen azonban Afganisztán ismét hatalmi küzdőtérre változott. Érdemes tehát részletesebben is áttekintünk az itt érdekelt fontosabb államok törekvéseit.

Az afganisztáni átalakuláshoz kapcsolódó nagyhatalmi érdekek

Különös jelentőséget adott az afganisztáni krízisnek 2001 után, hogy itt találkoztak egymással a dél-ázsiai térség és a szélesebb nemzetközi közösség biztonsági dilemmái. Voltaképpen ez volt az a pont, ahonnan kiindulva Dél-Ázsia biztonságpolitikai problémái a legegységesebben globalizálódtak azok szemében is, akik egyébként nem foglalkoztak kül- és biztonságpolitikai kérdésekkel. Az iszlám

bázisú terrorizmus, amelynek talán legfontosabb gócaként az afganisztáni–pakisztáni határzónát azonosították, számos külső hatalmi tényezőt is komolyan aggasztott. Még ha eltérő indítékokkal a háttérben is, de olyan országoknak volt közös érdeke a tálib rezsim bukása, mint Irán, Kína, Oroszország, India és az Egyesült Államok. Az Afganisztán–Pakisztán–India háromszögben keletkező, egymással összefonódó feszültségek tehát ismét a globális figyelem középpontjába vonták Dél-Ázsiát, ugyanakkor mintegy ráerősítettek Bill Clinton amerikai elnök még 2000-ben elhangzott, sokat idézett szavaira, miszerint Dél-Ázsia „jelenleg a világ legveszélyesebb helye”.²⁸⁰ Clinton ekkor az indiai–pakisztáni katonai szembenállásra és nukleáris fegyverkezési versenyre utalt, ám állításai valóságtartalmával az afganisztáni helyzet alakulása nyomán még sokáig egyetértettek.

Afganisztán tehát a tálib rendszer megdöntését követően ismét egy sokszereplős hatalmi játszma terepévé vált, ahol a felek általában az afganisztáni nép iránti barátságos érzelmeiket és segítő szándékukat hangsúlyozva, egymással alkalmanként együttműködve, ám saját érdekeik szolgálatában a rendezés akadályozásától sem visszariadva folytatták politikájukat. Mindez nem azt jelenti, hogy Afganisztán problémáiról kizárólag a nagyhatalmak tehettek, és a folyton partikuláris érdekek után kajtató, az egész társadalmat átfogó „nemzeti” érdekek szinte soha nem gondolkodó belső elitcsoportoknak semmi szerepük nem volt ebben. Ám széles egyetértés mutatkozik abban, hogy a nagyhatalmak helyi aspirációinak figyelembevétele nélkül nem alkotható teljes kép Afganisztán 2001 utáni helyzetéről. Ezért az alábbiakban összefoglaljuk ezeket.

Mindenekelőtt, az *Amerikai Egyesült Államok* számára Afganisztán önmagában továbbra sem volt igazán érdekes, de azt mindenképpen meg kívánták előzni, hogy az ország a jövőben újra az Amerika-ellenes terrortevékenység bázisává válhasson. Ez a törekvés végigkísérte a nyugati szuperhatalom itteni jelenlétét, a tálibokkal szembeni határozott, a mozgalom fizikai megsemmisítését célzó politikából azonban fokozatosan vissza kellett lépni. Problémát jelentett, hogy a térségbeli államoktól eltérően Washington nem sokat értett az ország belső társadalmi ellentéteiből, és az amerikai megbízottak alapvetően lenézték (egyreszt visszaemlékezések szerint szőnyegárusoknak tekintették) afgán tárgyalópartnereiket.²⁸¹

Noha a katonai vezetők nézőpontjai az afganisztáni válság lehetséges megoldásait illetően végig komoly figyelmet kaptak a közvélemény és a politikusok részéről is, a 2000-es évek végére egyrészt tudatosodott, hogy különálló, Pakisztántól független Afganisztán-probléma nem létezik. Az „Af-Pak” térség komplex szemléletet igényel,

²⁸⁰ Dexter Filkins: India, Pakistan Inch Toward War as Clinton Visits. *The Los Angeles Times*, 2000. március 19.

²⁸¹ Atiq Sarwari – Robert D. Crews: Afghanistan and the Pax Americana. In Robert D. Crews – Amin Tarzi (szerk.): *The Taliban and the Crisis of Afghanistan*. Cambridge–London, Harvard University Press, 2008. 318.

ha valóban békét és stabilitást akarnak teremteni az országban.²⁸² Másrészt megerősödött a tálibokkal való párbeszéd gondolata is, aminek ellentmondását George W. Bush kormányának erőteljes ideológiai orientációjával oly módon igyekeztek feloldani, hogy rendre a „mérsékelt tálibokról” beszéltek lehetséges tárgyalópartnernként, míg a szélsőségesek ellen továbbra is a harc mellett tettek hitet. Kezdetől fogva kérdéses volt a szakértők előtt, hogy léteznek-e egyáltalán mérsékelt tálibok, de abban egyetértettek, hogy az USA-nak nem vert helyzetből kell tárgyalnia. A biztonsági helyzet stabilizálását az amerikai katonai elit ugyanakkor jobbára csapaterősítésekkel látta megvalósíthatónak, és ezek érdekében lobbizott a Fehér Háznál is. Regionális beágyazottságát illetően Washington a dél-ázsiai kapcsolatrendszer megerősítésére ösztönözte az általa patronált afgán elitet. Az ország 2007. április 3-i csatlakozása a SAARC-hoz jól illeszkedett ehhez a vonalvezetéshez,²⁸³ ám Kabul Pakisztánnal szembeni stratégiai dilemmáit végül nem oldotta meg.

Az egymást követő amerikai kormányok az Afganisztánnal kapcsolatos nézeteik alakulását illetően a katonai győzelem reménye és a megállapodásos rendezés elképzelése között ingadoztak. Mint hasonló helyzetekben oly gyakran, az amerikai katonai vezetők is hajlamosak voltak a politikusok elvárásaihoz igazodva állást foglalni a kilátásokat illetően, ugyanakkor – mint említettük – a rendelkezésükre álló eszközök és személyi állomány folyamatos bővítését igyekeztek elérni. Barack H. Obama elnök (2009–2017) kormánya előtt 20–80 ezer fős csapaterősítés tervei feküdtek az asztalon. Végül köztes megoldásként 30 ezer fős erősítésre került sor.²⁸⁴ Ez az elszántságot demonstráló megoldásnak megfelelt, a dilemmát azonban nem oldotta meg: valójában ugyanis soha nem volt Afganisztánban olyan amerikai haderő, amely elegendő lett volna a háború megnyeréséhez.²⁸⁵ Ugyanakkor megfogalmazódott egy kivonulási terv is, amely végül nem valósulhatott meg. A katonai elit által szorgalmazott erősítések azt sugallták, hogy az amerikai anyagi, technológiai és szervezeti fölény érvényesíthető, és Donald Trump elnök (2017–2021) később még szóba kerülő Dél-Ázsia-stratégiájában²⁸⁶ is a harcias szemlélet volt domináns. Az elnök kijelentette, hogy az USA az addig felvállalt anyagi és humán áldozataival arányban álló eredményeket kíván elkönyvelni Afganisztánban, részéről tehát szó sem lehet olyan forгатókönyvről, amely vesztes helyzetben lévőként tüntetheti fel Washington. Emellett, noha a konfliktus lezárása amerikai részről megkerülhetetlen kívánság, ez nem járhat gyors kivonulással, minthogy utóbbinak beláthatatlan

²⁸² Lásd például: Robert O. Blake Jr.: *The Obama Administration's Policy on South Asia*. U. S. Department of State, 2009. szeptember 9.

²⁸³ The Embassy of Afghanistan: *Afghanistan Joins South Asian Association for Regional Cooperation*. Washington, 2007.

²⁸⁴ Obama Sends 30,000 More Troops to Afghanistan. CBS, 2009. december 1.

²⁸⁵ Kemény János beszámolója nyomán, 2021. április 15. A pontos számokért lásd: Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR): *Quarterly Report to the United States Congress*. 2021. július 30. 60.

²⁸⁶ White House: *Remarks by President Trump on the Strategy in Afghanistan and South Asia*. 2017b. augusztus 21.

következményei lehetnek. Tehát az USA kellően erős afgán kormányt kívánt hátrahagyni, és nem kívánta lehetővé tenni, hogy egy esetleg kialakuló hatalmi vákuumot terrorista szervezetek, főként persze a tálibok töltsék be. Trump a stratégiában foglaltak szerint továbbra is a fegyveres erőben látta azt az eszközt, amellyel elérhetők a megfogalmazott célok. A műveletek transzparenciáját csökkenteni kívánta azok hatékonyságának fokozása érdekében, emellett a stratégiában is nagyobb rugalmasságot vetített előre a helyszíni feltételek fokozottabb figyelembevételével. Célként nem az államépítést, hanem a terroristák likvidálását emelte ki. Ugyanakkor kifejezte azt is, hogy komplex megközelítéssel, a hadviselés eszközrendszerén túl a gazdaság és a diplomácia lehetőségeivel is élve kívánja elérni céljait a térségben. Az afgán kormány pedig továbbra is számíthat az amerikai fegyveres erők támogatására a tálibok elleni harcában.²⁸⁷ A jövő azonban egészen máshogy alakult. Donald Trump hamar elvesztette a bizalmát a katonák ígéreteiben, és a diplomáciai megoldás kivitelezésére adott utasítást. Ez végül az afganisztáni helyzet gyökeres átalakulásához vezet majd.

Nagyon fontos szem előtt tartani, hogy Afganisztán az Amerikai Egyesült Államok poszthidegháborús stratégiai elképzeléseinek tükrében eredetileg egy jelentéktelen állam volt, amelyet kizárólag a 2001. szeptember 11-i terrortámadások emeltek ismét a fókuszba. A 2010-es években azonban az amerikai nagystratégia szemszögéből újfent egyre súlytalanabbá vált az afganisztáni konfliktus. Szigorúan elsődleges célként fogalmazódott meg a Kínai Népköztársaság hatalmi építkezésének feltartóztatása és az Egyesült Államok világhatalmi elsőségének megőrzése az eleinte ázsiai–csendes-óceáni térségnek, majd később indiai–csendes-óceáni térségnek nevezett világrész priorizálásával. Dél-Ázsia vonatkozásában ez az indiai relációt értékelte fel, Afganisztán ügyének megállíthatatlan súlyvesztése pedig csak idő kérdésévé tette az itteni amerikai katonai pozíciók felszámolását.

Nem túlzás azt állítani, hogy az afgán krízisben érdekelt valamennyi hatalom közül a *Pakisztáni Iszlám Köztársaság* számára bírt a legnagyobb téttel, hogy részese legyen annak a folyamatnak, amely alakítja északnyugati szomszédjának jövőjét. Korábban már érintettük, hogy a térségben Pakisztán esetében tapasztalható a legmélyebb összefonódás az afganisztáni válsággal. Ennek gyökereit egyrészt a vidéket jellemző etnikai viszonyokban, másrészt pedig történeti tényezőkben kell keresnünk. Afganisztán ezek miatt kétségtávol az egyik legfontosabb országgá vált a pakisztáni külpolitika szempontjából.²⁸⁸ Pakisztán etnikai érintettségét a válságban természetesen a pastun és beludzsi lakossága alapozza meg, amelynek településterülete mélyen átnyúlik Afganisztánba, és a határvonal jellegéből fakadóan élő kapcsolatokat teremt az ottani közösségekkel. Esetleges nemzeti törekvéseik miatt a regionális politikának Iszlámábád számára nemcsak geostratégiai, hanem konkrét egzisztenciális, az ország

²⁸⁷ Bővebben lásd: Háda Béla: Az Amerikai Egyesült Államok Dél-Ázsia-stratégiájának elvi alapjai és gyakorlati ellentmondásai. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019a), 2. 80–93.

²⁸⁸ Minderről bővebben lásd: Ablaka Gergely – Háda Béla: Az afganisztáni válság regionális perspektívából. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 2. 72–86.

területi integritását és társadalmi stabilitását befolyásoló vetületei is vannak. A történelmi érintettséget pedig a két állam megörökölt közös határának kialakulása a 19. század végén, illetve az 1979-es szovjet invázió után játszott pakisztáni szerep határozta meg. E két problémakör persze szorosan összefügg egymással.

Mindezek nyomán Pakisztán stratégiai érdekei Afganisztánnal szemben hagyományosan két fő kérdéskörre terjednek ki: egyrészt Iszlámábád számára alapvető igény, hogy a mindenkori afgán rezsim elismerje a két ország között húzódó határvonalat, amelyet még az 1893. november 12-én aláírt Durand-vonal-egyezmény jelölt ki az afgán emír és a brit kormány megállapodásaként. A pastunok településterületét kettévágó határ szinte semmiféle respekcióval nem rendelkezik az érintett etnikum körében, ami sok mindent megmagyaráz a pakisztáni állam aggodalmaiból, valamint biztonság- és társadalompolitikai problémáiból. A pastun irredentizmus veszélye (amelyet a korábban már említett Pastunisztán-koncepció testesít meg) nagyon is élő dilemma volt a pakisztáni állam elitjének szemében, amely a bengáliak elszakadásával (Banglades 1971. évi függetlenedésével) már szembesült az etnikai szeparatizmus dezintegráló, a fennálló „muszlim nemzeti” ideológiát is felülíró hatásával.

Másrészt fontos szempontnak tekinthetünk egy távlatosabb stratégiai törekvést, amely igyekszik megakadályozni, hogy Kabul egy esetleges, Pakisztán megszorítására irányuló indiai politika eszközévé válhasson, mintegy bekerítve az országot, ugyanakkor Afganisztánnal mint egyfajta stratégiai térrel is számol, amely biztosíthatja az összeköttetést a közép-ázsiai térség államaival, beleértve a kereskedelem (például a gáz- és olajimport) jövőbeli lehetőségeinek kiaknázását is. Ez – különösen az energiahordozók tranzitforgalmán keresztül – nagyban megerősítheti Pakisztán stratégiai pozícióit a térségben, némileg ellensúlyozva az India gyors nagyhatalmi emelkedéséből fakadó relatív súlyvesztését, és enyhítve az ehhez kötődő félelmeket. Semmi meglepő nincs tehát abban, hogy az extrém szunnita kurzus lényegében a Világkereskedelmi Központ megsemmisüléséig élvezte Iszlámábád támogatását.

2001. szeptember 11-e után a Musarrafi-kormány fenntartotta azt a törekvést, hogy befolyásolja az afgán belpolitikát, egyúttal felvette a küzdelmet az újjáéledő indiai befolyással az országban. Mindezt ugyanakkor – szemben a tálibok korábbi támogatásával – egy szélesedő külpolitikai horizont mellett tehette meg, amelytől nemcsak az ország területi integritásának, hanem a pakisztáni kormányzat tekintélyuralmi berendezkedésének külső megerősítését is remélhették.²⁸⁹ Persze a fejleményeknek nem csak pozitív hozadékaik voltak. Számolni kellett a belső tényezőkkel is, amelyek közül az iszlámista érzelmű csoportok előre látható negatív reakciója és a határ menti törzsek szerepe jelentette a leginkább kritikus pontokat. Az afganisztáni hadműveletek miatt megnövekedett militáns tevékenység visszaszorítása érdekében a pakisztáni hadseregnek 2002-ben be is kellett hatolnia a törzsi zónába, amellyel felrúgta az addig fennálló hatalmi viszonyokat a vidéken, megnyitva a konfliktusok hosszú sorát.

²⁸⁹ Ahmed (2010): i. m.

Nyílt színen Iszlámábád nem győzte hangsúlyozni, hogy mennyire érdekelt Afganisztán stabilitásában és boldogulásában. A legkézenfekvőbb terület, ahol kölcsönös előnyöket lehetett felmutatni, itt is a kereskedelem volt, amelyben az Egyesült Államok is támogatta a feleket. A kétoldalú kereskedelem összértéke 2008-ra meghaladta az egymilliárd dollárt,²⁹⁰ 2011-re pedig elérte a kétmilliárdot,²⁹¹ amelynek nagyobbik része pakisztáni export volt. Az északnyugati szomszéd 2010-ben a kivitel 8,48%-ának fogadásával már Iszlámábád harmadik legnagyobb exportpiacának számított.²⁹² Az iszlám köztársaság kabuli nagykövetségén kívül még négy afganisztáni nagyvárosban, Herátban, Kandahárban, Dzsalamabadban és Mazar-i-Sarífban létesített konzulátust, amellyel Indiával holtversenyben a legkiterjedtebb külképviseleti intézményrendszerrel rendelkezett az országban.²⁹³ Fontos körülmény volt továbbá, hogy a tranzitforgalom Afganisztán és India között főként Pakisztán területén át zajlott, amitől Iszlámábádban szintén regionális pozíciójuk javulását várták. Nem véletlen, hogy az új Afgán–Pakisztáni Tranzitkereskedelmi Egyezmény 2010. októberi szignálását (nem mellesleg Hillary Clinton amerikai külügyminiszter bábáskodása mellett) nagy nemzetközi figyelem kísérte.²⁹⁴ Mindezzel együtt Pakisztán elsődleges stratégiai célja továbbra is Afganisztán belpolitikai viszonyainak saját érdekei szerinti manipulálása volt, amelynek szolgálatában nemigen válogatott az eszközökben.

India regionális hatalmi szerepe dacára meglehetősen szerény befolyással bírt az afganisztáni események alakulására 2001-et megelőzően. Minthogy szovjet szövetségesként hagyományosan a baloldali rezsim támogatója volt, majd gesztusokat tett a győztesnek tűnő mudzsáhidok felé is, a mindkettővel ellenséges tálibok 1996-os hatalomátvétele igen kellemetlen forgatókönyv volt számára. Nedzsibullah bukása után Újdelhi helyi hírszerzési mozgástere nagyon beszűkült, így eleinte nem is mérte fel reálisan a tálibok erejét, és nem vette őket igazán komolyan.²⁹⁵ Afganisztán ügye Indiára hagyományosan a Pakisztán-dilemma részeként gyakorolt hatást, és ebben az összefüggésben legalábbis aggodalmat keltő volt, hogy az Iszlámábáddal szövetséges szélsőséges iszlám csoport a hindu dominanciájú Indiában is a muszlimok elnyomóját, tehát potenciális ellenséget látott. Újdelhi a „tanítványok” kabuli bevonulásakor bezárta helyi nagykövetségét, amelyet nem is nyitott újra egészen 2001. december 22-ig.²⁹⁶ A tálib uralom alatt az indiai magatartást alapvetően az igazodás jellemezte, elsősorban az orosz és iráni politikához.²⁹⁷ India is az Északi

²⁹⁰ World Bank: *Afghanistan–Pakistan Trade Facilitation and Transit Trade: Challenges and Opportunities*. 2009.

²⁹¹ Asif Durrani: Pakistan on Afghanistan. *Diplomat*, 2011. február 26.

²⁹² Pakistan Exports, Imports and Trade. *Economy Watch*, 2015. március 14.

²⁹³ Ministry of Foreign Affairs – Pakistan: *Embassy of Pakistan in Afghanistan*, 2015. március 14.

²⁹⁴ Afghanistan, Pakistan Agree to Implement Transit Trade Accord. *Reuters*, 2011. június 11.

²⁹⁵ B. Raman: Was There An Intelligence Failure? *Frontline*, 16. (1999), 15. és Avinandan Choudhury: India in Afghanistan After the Soviet Withdrawal. *The Diplomat*, 2019. május 14.

²⁹⁶ Fahmida Ashraf: *India–Afghanistan Relations: Post 9/11. Strategic Studies*, 27. (2007), 2. 90–102.

²⁹⁷ Avinash Paliwal: *New Alignments, Old Battlefield: Revisiting India’s Role in Afghanistan*. Carnegie Endowment, 2017.

Szövetséget támogatta, és rá is igaz volt, hogy segítsége ugyan nem volt elegendő az Afganisztáni Iszlám Állam győzelméhez, de ahhoz elég volt, hogy a tálibok bukása után az új rendszer barátként tekintsen Dél-Ázsia vezető országára. Újdelhi eredetileg a tádzsik elitcsoporttal ápolt jó kapcsolatot, de végül alkalmazkodott a nemzetközi kompromisszumhoz, és beállt a pastun Hámid Karzaí mögé. Pakisztán döntő szerepe a kétoldalú kapcsolatok dinamikájában ugyanakkor nemcsak India, hanem Afganisztán részéről is érvényesült. Megfigyelhető volt, hogy Kabul rendre akkor tett erősebb baráti gesztusokat Újdelhi felé, amikor Pakisztánt nyomás alá kívánta helyezni.²⁹⁸

India részéről 2001 után az Afganisztán-politikát évtizedekre előre tekintő elképzelések alakították. Ezek szerint a hosszabb távú stratégiai cél kettős: Egyrészt biztosítani az afgán rezsim szövetségét, amellyel India elősegítené a közép-ázsiai térség felé irányuló diplomáciai terjeszkedését. E terület képezte (akárcsak napjainkban) az indiai tágabb regionális hatalmi politika egyik csapásirányát, amelyet nemcsak a nagyhatalmi presztízssépítés, hanem az energiabiztonsághoz fűződő érdekek is ösztönöztek. Közép-Ázsiában (főként Türkmenisztánban) remélték ugyanis meglegelni a gyorsan növekvő indiai gazdaság földgázimportjának egyik forrását. Másrészről Afganisztán stabilizálása és az iszlám extrémizmus visszaszorítása India biztonsági helyzetét is javíthatná.

Kétségtől kívül logikus célkitűzések voltak ezek, a realitás azonban az, hogy a talibán bukását követően a térségben érdekelt nagyhatalmak közül India tűnt a leggyengébb félnek, jóllehet – ahogy azt Henry Kissinger is megjegyezte – sok szempontból érintettebbnek tekinthette magát Afganisztán problémái által a többieknél.²⁹⁹ Hogy kezelje ezt az ellentmondást, az indiai elit a 2000-es évektől nagy hangsúlyt fektetett a napjainkban *soft power* potenciálhoz sorolt eszközök alkalmazására. Segítségére voltak ebben az oktatási és kulturális kapcsolatok. 2010-ig bezárólag mintegy négyezer afganisztáni diák tanul Indiában. Egykor maga Hámid Karzaí elnök is indiai vendégdiák volt. Igen népszerűekké váltak továbbá Bollywood könnyed zenés-táncos gyöngyszemei, amelyek a jelek szerint nemcsak az indiai ízlésre, hanem az afganisztánira is jól rezonáltak.

2001 után a két ország magas rangú kormányzati vezetőinek érintkezései a korábbi „befagyott” állapothoz képest látványosan sűrűsödtek, India pedig a 2010-es évek elejére már azt kommunikálta, hogy Afganisztán újjáépítésének első számú térségbeli

²⁹⁸ Bővebben: Háda Béla: India és az afganisztáni válság. In Búr Gábor (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában – Majoros István 70 éves.* Budapest, ELTE BTK, 2019c. 268–287.

²⁹⁹ Idézi: Harsh V. Pant: The Afghanistan Conflict – India's Changing Role. *Middle East Quarterly*, 18. (2011b), 2. 34.

aktorává kíván válni.³⁰⁰ 2001–2009 között több mint 1,2 milliárd dollárt költött el a közép-ázsiai országban e célból.³⁰¹

2008-ban az afganisztáni kivitelnek már 23,5%-a ment Indiába, ami az első helyet jelentette az ország exportpartnereinek rangsorában, míg az import 6,9%-a érkezett Dél-Ázsia legnagyobb országából.³⁰² A kétoldalú kereskedelem összértéke 2010–2011-ben már 557,8 millió dollár volt.³⁰³ 2011. október 4-én Hámid Karzaí újdélhi látogatásán stratégiai partnerségi megállapodást írt alá Manmóhán Szingh indiai miniszterelnökkel, szövetségük elmélyítésének szándékától vezérelve.³⁰⁴ Ez egyértelmű üzenet volt Pakisztánnak is, akivel korábban Afganisztán nem volt hajlandó ilyen egyezsége lépni, ám nem változtatott azon a tényen, hogy a közvetlen földrajzi érintettség hiánya és Pakisztán ellenséges magatartása miatt India nem válhatott igazán erős szereplővé Afganisztánban.³⁰⁵ Ez egyúttal a regionális hatalmi képességeinek korlátait is megmutatta.

Irán és Afganisztán között történelmileg kialakult vallási, nyelvi és etnográfiai kapcsolatok állnak fenn. Utóbbi számára mindez különleges helyet biztosít az iráni stratégiai világképben. Afganisztán jóindulatú vagy legalább semleges viszonyulása elvben elengedhetetlen az iráni geostratégiai tér keleti határának kívánatos stabilizálásához. Különösen, mivel az iráni kül- és biztonságpolitika erőteljesen közel-keleti fókuszú volt az iszlám forradalom 1979. évi győzelme óta, és ez a nyugati, illetve déli stratégiai irány, az itteni törekvések nagyon sok anyagi erőforrást és kreatív energiát kötöttek le. Persze a tálibok kormányzása idején jóindulatról nem lehetett beszélni a Teherán–Kabul viszonyrendszerben.

Az Iráni Iszlám Köztársaság számára tehát Pakisztánhoz hasonlóan alapvető biztonságpolitikai érdekek fűződtek az afganisztáni folyamatokhoz. Emellett az ország központi területein élő, a többi afganisztáni népcsoport által sokat üldözött hazara etnikum tagjai ugyanannak a tizenkettes síita irányzatnak a hívei, amely Iránban az államvallás szerepét tölti be. Emiatt a hazarák állandó kapcsolódási lehetőséget, egyúttal rendszeres vitatémát teremtettek számára északkeleti szomszédjának társadalmával. Hasonlóan Indiához, az 1990-es évek második felétől Irán is próbálta elszigetelni a kabuli tálib rezsimet, és aktívan támogatta az Északi Szövetség küzdelmét vele szemben.

³⁰⁰ C. Christine Fair: *India in Afghanistan and Beyond: Opportunities and Constraints*. A Century Foundation Report, 2010. 4.

³⁰¹ Shiza Shahid: *Engaging Regional Players in Afghanistan*. Center for Strategic and International Studies, 2009. november 3.

³⁰² Afghanistan Trade, Exports and Imports. *Economy Watch*, 2010. március 9.

³⁰³ Afghan Seeks More Trade, Hopes Ties with India Will Get Boost. *Firstpost*, 2011. november 14.

³⁰⁴ Ministry of External Affairs: *Text of Agreement on Strategic Partnership between the Republic of India and the Islamic Republic of Afghanistan*. Government of India, 2011. október 4.

³⁰⁵ Zorawar Daulet Singh: New Prism of India's Afghan Policy. *Hardnews*, (2010), 2. és C. Christine Fair: Under the Shrinking U. S. Security Umbrella: India's End Game in Afghanistan? *The Washington Quarterly*, 34. (2011), 2. 179–192.

Teheránban ilyen előzmények után nem nagyon sajnálkoztak az extrém szunnita rezsim 2001-es bukásán. A nyugati – legfőképpen az amerikai – fegyveres erők megjelenése ugyanakkor problémát jelentett. Iránnak azt kellett látnia, hogy már nemcsak nyugaton, Irakban, vagy délen, az Arab-félsziget öbölmenti államaiban, de keleten, Afganisztánban és Pakisztánban is növekedett az ellenséges Egyesült Államok közvetlen befolyása. Washington pedig igyekezett minél inkább magához kötni az új kabuli elitet. Érdeemes viszont eloszlatni itt egy félreértést: az amerikai katonai pozíciók elsősorban nem azért zavarták az irániakat, mert közvetlen támadástól tartottak volna kelet felől. Ez az adott terület instabilitása és a felvonultatott erők elégtelen mérete miatt nem volt katonai realitás. Relatív bekerítettsége azért aggasztotta Teheránt, mert az USA közvetlen jelenléte és az általa használt infrastruktúra a térségben elvi lehetőséget teremtett az iráni állam etnikai alapú fellazítására és szakadár csoportok támogatásával a belső ellentétek kiélezésére, amely az ország területi integritását és a rendszer jövőjét is megkérdőjelezhetette volna.³⁰⁶

Pakisztán és Irán a Kabullal összefüggő politikai vonalvezetés tekintetében is hasonló utat járt: nyílt színen az irániak is a nemzetközi közösség által elismert afgán kormány támogatását hangsúlyozzák, míg rejtett csatornákon gyakran segítették az ellene küzdő felkelő szervezeteket, még a meggyengült tálibokat is. Mindezt annak ellenére, hogy Teherán hatalomra kerülésüktől kezdve ellenséges csoportként tekintett Omár molla követőire, akik szélsőséges szunnita eszmei gyökereik mellett a hazarákkal szembeni, alapjában véve ellenséges hozzáállásuk miatt sem voltak szalonképesek a szemében. Ám az Egyesült Államok lekötésének célja minden egyéb szempontot felülírt. Irán számára tehát az afgán állam jövőjével kapcsolatban nehéz volt elképzelni ideális forgatókönyv érvényesülését. Sem egy Amerika-barát rezsim megszilárdulása (esetleg permanens nyugati katonai jelenléttel), sem pedig a tálibok győzelme nem állt érdekében. Sokkal inkább játszott egy, a felek erőit emésztő patthelyzet fennmaradására, amely azonban természeténél fogva csak ideiglenes állapot lehetett.

A *Kínai Népköztársaság* Afganisztán-politikáját az értékektől mentes pragmatizmus határozta meg 2001 után, amely egyszerre igyekezett gazdasági és biztonsági érdekeket érvényesíteni. Peking ehhez talán a legelőnyösebb helyzetből indult a régióban érdekelt hatalmak közül, mivel hosszú időn át lényegében elszigetelődött az afganisztáni polgárháborús folyamatoktól, és a harcoló felek közül – még ha kulturális rokonságot vagy szimpátiát érthetően nem is érzett iránta egyikük sem – komolyan senki nem tekintett rá ellenséggként. Kína sokáig nem is törekedett arra, hogy erősebb befolyásra tegyen szert az országban.³⁰⁷ Utoljára az 1980-as években adott némi támogatást a Szovjetunió ellen harcoló mudzsáhidoknak. Persze a tálibok

³⁰⁶ The Geopolitics of Iran: Holding the Center of a Mountain Fortress. *RANE*, 2011. december 16.

³⁰⁷ Zhao Huasheng – Andrew C. Kuchins: China and Afghanistan – China's Interests, Stances, and Perspectives. *Center for Strategic and International Studies Report*, 2012. március 2.

hatalomátvétele Kína sem ismerte el, és az ENSZ BT 1373-as határozatának³⁰⁸ elfogadásával lényegében elősegítette az USA tálib kormánnyal szembeni fellépését. Mindezt persze részéről két, egymással összefüggő szempont is alátámasztotta. Egyrészt a kínaiak az Egyesült Államok terrorizmus elleni háborús felhívását közös nevezőre akarták hozni az ujjur kisebbséggel szembeni politikájukkal, mondván: ők is a terrorizmus ellen harcolnak. Másrészt a valóban terrorista módszerekkel operáló ujjur szeparatista szervezetek külső támogatásának szűkülését remélték a tálibok bukásától. Utóbbi számításuk nem igazán teljesült.

2001 után a kínai elszigetelődés politikája megváltozott, és átvette a helyét az a törekvés, hogy Peking a jóteknony külső támogató szerepébe helyezkedhessen az afganisztániak szemében – egyúttal hozzájuthasson az ország kiaknázatlan természeti erőforrásaihoz. Utóbbiak méreteiről sok bizonyítatlan, túlzó állítás fogalmazódott meg a korban és később is, Peking viszont legalább a rézkitermelésben (esetleg a szénhidrogén-ágazatban) láthatott távlati fantáziát. A 2010-es években ugyan szavakban nagy reményeket fűztek az afgán bányászati szektorba történő invesztációkhoz, ám a termelés beindulásának gyakorlati akadályai miatt ez nem hozott valódi hasznot a vizsgált időszakban. Több muszlim felkelő szervezet ugyanakkor nem nézte jó szemmel Kína afganisztáni – vagy egyáltalán dél-ázsiai – befolyásának növekedését, így a kínai illetőségű személyek és érdekeltségek lassan bekerültek a célpontjaik közé. Különösen nagy lendületet vett ez a folyamat a 2007. júliusi iszlámábádi Vörös Mecset-incidens után, amelynek erőszakos megoldása mögött a kínai nyomásgyakorlást sejtették.³⁰⁹ Emellett aggasztotta a kínaiakat, hogy az ujjur szakadár csoportok továbbra is számottevő támogatást kaptak az afgán–pakisztáni térségből, különösen a két ország határán lévő pastun törzsi területekről. Több magas rangú ujjur szeparatista vezetőt is itt likvidáltak végül,³¹⁰ ami megerősítette Peking gyanúját: a dél-ázsiai iszlám dzsihádisták szervezetek utat találtak az ujjurokhoz, ami a kínai terrorfenyegetettség fokozódását eredményezheti.

Hasonlóan Indiához, a kínaiak számára is a gazdasági kapcsolatok fejlesztése adott lehetőséget arra, hogy az említett semleges, jóteknony fél képét öltse magára. Hozzájárult ehhez az is, hogy az amerikai katonai jelenlét miatt a szélsőséges muszlim szervezetek a nyugati szuperhatalmat tartották első számú ellenségüknek, és kevesebb figyelmet szenteltek a kínai állampárt egyre rosszabbul titkolt iszlámellenességének. Emellett a kabuli kormány finanszírozása is az amerikai államot terhelte. Ha ez megszűnik, az Peking számára is egy új minőségű helyzetet teremt, amely az USA-val folytatott stratégiai verseny dacára egyáltalán nem biztos, hogy kényelmesebb is lenne egyúttal.

³⁰⁸ A határozat szövegét lásd: United Nations Security Council: *Resolution 1373 (2001)*. 2001b.

³⁰⁹ Andrew Small: China's Caution on Afghanistan-Pakistan. *The Washington Quarterly*, 33. (2010), 3. 90.

³¹⁰ Lásd például: *Military Confirms Killing Chinese 'Terrorist'*. Dawn, 2003. december 24. és Declan Walsh – Eric Schmitt: Militant Leader Believed Dead in Pakistan Drone Strike. *The New York Times*, 2012. augusztus 24.

IV.

Az új évezred

Hatalmi aspirációk és geopolitikai játszmák Dél-Ázsiában a 21. század első két évtizede során

Párhuzamosan az afganisztáni válság új szakaszának kibontakozásával, Dél-Ázsia más összefüggésben is fokozatosan visszakерült a nemzetközi érdeklődés fókuszába. Az 1990-es évek elejének relatív leértékelődése gyorsan múlttá vált, és ebben nem csak 2001. szeptember 11-e következményei játszottak közre. A „terrorizmus elleni háború” a neokonzervatív amerikai kormányzat kül- és biztonságpolitikájának elsődleges, ideológiai tartalommal is bíró tájékozódási pontjává vált ugyan, de nem került el figyelmüket a globális hatalmi egyensúly szakértők részéről már egy ideje prognosztizált eltolódása sem az ázsiai térség feltörekvő hatalmainak irányába. George W. Bush kormánya realizálta a Kínai Népköztársaság irányából érkező kihívást, Ázsia-politikáját már egyértelműen befolyásolta az a szempont is, hogy miként gátolhatná Peking hatalmi térnyerését. Ez a megfontolás óriási lökést adott a Washington–Újdelhi kapcsolatok fejlődésének a 2000-es évek első felétől. Meglehetősen egyértelmű volt, hogy Ázsiában egyetlen állam van, amely kemény hatalmi adottságait (népességét, katonai erejének méretét és tartalékait) tekintve egy súlycsoportot képezhet Kínával, és ez az Indiai Köztársaság. Jól jött ebből a szempontból az is, hogy India és Kína viszonyát a gazdasági együttműködés hangsúlyozása dacára is kölcsönös bizalmatlanság fertőzi, amit olyan ügyek szítanak, mint a továbbra is megoldatlan határviták, a dalai láma és körének indiai tartózkodása, Kasmír kérdése, vagy éppen az Indiai-óceánt és Délkelet-Ázsiát érintő, egymást kölcsönösen kizáró stratégiai érdekek. Nemcsak az amerikaiak gondolták úgy, hogy mindezért a két ázsiai óriás hosszabb távon is rivális, ha éppen nem ellenséges pozíciót foglal majd el egymással, de a külpolitikával foglalkozó indiai értelmiség egy része is ezen a véleményen volt. Jó esély mutatkozott rá tehát, hogy India kulcsfontosságú ázsiai szövetségesevé váljon az USA-nak a helyi hatalmi játszmákban, és ennek az esélynek a valóra váltásáért Bush kormánya sokat volt hajlandó áldozni. India számára ebben a folyamatban komoly lehetőségek rejlettek. Egyrészt nagyhatalmi pozíciójának elismerése az Egyesült Államok által, másrészt esetleges hozzáférése az amerikai technológiákhoz egyértelmű visszaigazolásai lennének az ország erőfeszítéseinek. Ugyanakkor az indiai stratégiai kultúrából fakadóan a közeledésnek erős korlátai is voltak. Újdelhiben továbbra is tartották magukat azok a nézetek, miszerint Indiának önálló hatalmi centrumként kell működnie a világon, és kerülnie

kell azokat a helyzeteket, amelyek más hatalmak érdekeiért konfliktusokba sodornák. Washingtonnak tehát úgy kellett kialakítania az amerikai–indiai partnerség tartalmát és fejlődésének menetrendjét, hogy egyúttal tekintettel van a másik fél érzékenységre és egyedi érdekeire is. A leglátványosabb gesztusra az indiai atomhatalmi státusz kérdése nyújtott lehetőséget.

Manmóhán Szingh indiai miniszterelnök és George W. Bush elnök 2006. március 2-án Újdelhiben jelentette be az amerikai–indiai békés célú nukleáris együttműködésről szóló megállapodást³¹¹ (az amerikai törvényhozási jóváhagyás során kapott technikai hivatkozása szerint a 123-as megállapodást³¹²), amely lehetővé tette a dél-ázsiai állam számára a békés célokra felhasználható amerikai nukleáris technológiához való hozzájutást, véget vetve India 34 éven át tartott elszigeteltségének ezek kereskedelmétől.³¹³ Persze jóval többről volt szó, mint egyszerű kereskedelmi egyezségről. A dolog óriási nemzetközi felháborodást keltett, mivel az Egyesült Államok az Atomsorompó-szerződés által garantált privilégiumokat biztosította a megállapodással India számára, noha utóbbi nem részese a szerződésnek. Ezzel jelentősen hiteltelennítette a nemzetközi nonprolifrációs rezsim gerincét jelentő megállapodást, mivel precedenst teremtett a kivételezésre alóla. Indiának nem kellett ezért cserébe lemondani a nukleáris arzenáljáról, és továbbra is kivonhatta a katonai célú atomprogramhoz tartozó létesítményeit a nemzetközi ellenőrzés alól.

A megállapodás feltétele volt, hogy Újdelhi nem hajt végre újabb kísérleti robbantásokat. Létrejöttét komoly viták övezték mindkét fővárosban. Washingtonban a Kongresszus több tagja – köztük Tom Lantos képviselő is – igyekezett keményebb elvárásokra rábírní a Fehér Házat az egyezményért cserébe, egyebek mellett Újdelhi Teheránnal ápolt kapcsolatainak leépítését követelve.³¹⁴ Utóbbihoz – a „nagy történelmi civilizációk” együttműködésének számos biztonságpolitikát is érintő vetülete mellett³¹⁵ – az adott külön érveket, hogy a 2000-es évek első felében az Egyesült Államokban indiai személyekkel és vállalatokkal kapcsolatban is felmerült a gyanú, hogy tömegpusztító fegyverek előállításához használható technológiákat juttattak Iránba. A Nuclear Power Corporation of India két vezető munkatársával szemben 2004 szeptemberében fogalmazódott meg a vád, hogy nehévízalapú nukleáris technológiát adtak át az Iszlám Köztársaságnak.³¹⁶ 2005 decemberében pedig két indiai szerves kémiai vállalatot marasztaltak el az Iran Non-Proliferation Act alapján,

³¹¹ A folyamat az Egyesült Államokban 2008 októberében a Szenátus jóváhagyásával zárult le.

³¹² Michael A. Levi – Charles D. Ferguson: U. S.-India Nuclear Cooperation. A Strategy for Moving Forward. Council on Foreign Relations Press, *Council Special Report*, 16. (2006). 3.

³¹³ N. Rózsa Erzsébet: Az amerikai–indiai békés célú nukleáris együttműködési megállapodás. *Nemzet és Biztonság*, 1. (2008), 10. 18.

³¹⁴ Harsh V. Pant: India's Relations with Iran: Much Ado about Nothing. *The Washington Quarterly*, 34. (2011a), 1. 62.

³¹⁵ Minderről lásd: Háda Béla: Az iráni kapcsolatok szerepe az indiai stratégiai építkezésben. *Nemzet és Biztonság*, 4. (2011), 5. 22–34.

³¹⁶ K. Alan Kronstadt – Kenneth Katzman: *India-Iran Relations and U. S. Interests*. CRS Report for Congress, 2006. augusztus 2. 4.

illegális anyagok exportja miatt.³¹⁷ Néhány további vállalatnak is szankciókkal kellett szembenéznie, de ezek az esetek nem okoztak törést az amerikai–indiai partnerség fejlődésében. A keményvonalasabb amerikai politikusok nézőpontját minden bizonnyal a már említett Tom Lantos fejezte ki a legnyíltabban, amikor leszögezte: „India súlyos árat fog fizetni, ha gátolja az amerikai szándékokat Irán kapcsán.”³¹⁸ Bush viszont – akinek intellektuális rátermettségét a korban gyakran gúnyolódó megjegyzésekkel vonta kétségbe az értelmiség egy része – e kérdéshez nagyon is realpolitikusként közeledett, és elhárította az akadályokat a világ „leghatalmasabb és legnépesebb demokráciáinak” együttműködése elől. Nem mellesleg, India részéről néhány év alatt (2011-ig bezárólag) hasonló, civil nukleáris egyezmények születtek például az Oroszországi Föderációval, Franciaországgal, Kazahsztánnal, Kanadával, Argentínával, az Egyesült Királysággal és Dél-Koreával is.³¹⁹ Mindez nem jelenti azonban azt, hogy Újdelhi mindent megkapott volna a nukleáris eszközök kereskedelmének vonatkozásában, amit remélt. Amerika támogatásával például megpróbált bekerülni a Nukleáris Szállítók Csoportjába (NSG) is, amely a nukleáris technológiával rendelkező államok elit exportellenőrzési rezsime, de Kína blokkolta a felvételét addig, amíg Pakisztánt is hajlandó felvenni a csoport.

A nukleáris megállapodás mellett ugyanakkor a hagyományos katonai együttműködés fejlődése jelentette az amerikai–indiai partnerség azon vetületét, amely egyértelművé tette a laikusok számára is annak biztonságpolitikai, illetve tágabb hatalmi politikai céljait. 2007-ben India részvételével alakult meg a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd (Japán, az USA és Ausztrália a másik három fél), amely elvben az ázsiai térség nagy demokratikus államainak együttműködési fórumaként jött létre Japán kezdeményezésére. Nem volt nehéz belátni azonban, hogy a tagok egyaránt a Kínai Népköztársaság befolyásának növekedésében ellenérdekelt hatalmak. Tényleges szövetségkötésről nem volt szó, ám hosszas stagnálás után a 2010-es évek végére megerősödött a felek biztonságpolitikai célú együttműködése. Japán csatlakozott a Malabár néven évente megrendezett amerikai–indiai tengeri hadgyakorlatokhoz, amelyek Kína felé adott jelzésértéke kapcsán szintén nem lehetett illúziója senkinek. Dél-Ázsia vonatkozásában mindez két dolgot jelentett. Egyrészt a térség vezető hatalmának pozíciója tovább erősödött, és az ázsiai stratégiai tér más jelentős szereplői is érdekeltté váltak a sikerében. Másrészt viszont Dél-Ázsia életében megkezdődött egy új hatalmi versengés időszaka. Mint láthattuk, a hidegháború alatt is volt ilyen, ezúttal azonban az egyik főszereplő belső hatalom, és ezért a térség jóval kevésbé tűnt mellékhadszíntérnek, mint korábban. A bipoláris korszakkal annyiban párhuzamba állíthatók voltak a fejlemények, hogy a két, globális szinten vezető rivális hatalom elsősorban az indiai–pakisztáni tengely mentén szervezte dél-

³¹⁷ Kronstadt–Katzman (2006): i. m.

³¹⁸ Idézi: Pant (2011a): i. m. 62.

³¹⁹ Paul K. Kerr: *U. S. Nuclear Cooperation with India: Issues for Congress*. CRS Report for Congress, 2012. június 26. 6–8.

ázsiai szövetségi kapcsolatait. Ugyanakkor ez nem volt kizárólagos. Mint az Indiai-óceán jelentőségéről szóló fejezetben bővebben is kitérünk rá, a kisebb térségbeli államoknak is fontos szerepe volt a kínai stratégiai elképzelésekben, amivel szemben elsősorban India próbált fellépni.

A 21. század második évtizedének végére az Egyesült Államok ázsiai relációi között a hagyományos katonai szövetségesei után India lépett előre a legfontosabb helyre. Magától értetődő volt, hogy ez Kína ellenlépéseit provokálja ki. Szemben azonban az amerikaiak fordulatot hozó döntéseivel (Pakisztán újbóli támogatásával 2001. szeptember 11-e után, illetve az Indiához való közeledéssel), Pekingnek nem volt szüksége érdemi paradigmaváltásra, hanem építhetett több évtizedes helyi kapcsolataira.

Kína ugyanis – ellentétben az Egyesült Államokkal – még ideiglenesen sem vesztette el érdeklődését Dél-Ázsia iránt, ezt stratégiai érdekei miatt nem is engedhette volna meg magának. A 2000-es évektől pedig eszközei is egyre sokrétűbbé váltak helyi barátainak támogatására. Dél-ázsiai pozícióinak sarokköve továbbra is Pakisztán volt. Különleges kapcsolataikat az elterjedt frázis szerint úgy jellemezték, hogy az „mélyebb, mint az óceán és magasabb, mint a hegyek”.³²⁰ Költői jelzőik dacára mind Pekingben, mind Iszlámábádban alapvetően pragmatikus szemlélettel viszonyultak a kétoldalú kapcsolatokhoz, előtérbe helyezve a geostratégiai érdekeket. Tisztában voltak egymás kölcsönös ráutaltságával, amit pakisztáni részről az India növekvő fölényétől való félelem, míg kínai részről az Indiai-óceánra való kijutás igénye és az iszlám szélsőséges mozgalmak miatti aggodalom táplált.

Ebbe belefért az is, hogy a pakisztáni fél Kínával szemben sem volt mindig őszinte. Az általa támogatott szélsőséges iszlám mozgalmakhoz kínai uigurok is hozzácsapódtak, és több neves uigur terroristavezért (például Haszan Mahszúm) azonosítottak az iszlám köztársaság területén. Hogy ezek az emberek pontosan milyen segítséget kaptak és kiktől, az a vizsgált korszakban nem derült ki. Árulkodó ugyanakkor, hogy a 2000-es években született pakisztáni–kínai megállapodásokban rendre megerősítésre kerül a felek együttműködése az úgynevezett „három gonosz erő”, azaz a terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni küzdelemben.

Elterjedt, és nem is megalapozatlan vélekedés szerint az 1999 után regnáló pakisztáni vezetés komoly fordulatot hozott a két hatalom gazdasági kapcsolatrendszerében. Ennek nem annyira a katonai rezsimnek való kedvezés szándéka volt az oka, hanem inkább hogy Kína gyors fejlődésének köszönhetően már több és hatékonyabb eszközzel tudta képviselni dél-ázsiai érdekeit. A kétoldalú kereskedelem élénkülését diplomáciai vonatkozásban a pakisztáni elnök 2000. januári pekingi látogatása vezette be. Dinamikáját pedig a folyamatos expanzió és a szabadkereskedelmi megállapodás ezzel összefüggő törekvése határozta meg. 2001 májusában Csu Zsung-csi

³²⁰ Lásd például Pervez Musarraf 2006. február 21-én, a kínai–pakisztáni diplomáciai kapcsolatok felvételének 55. évfordulója alkalmából tartott beszédét: Musharaff: Pakistan-China Friendship „Deeper than Ocean”. *Xinhuanet*, 2006. február 22.

kínai miniszterelnök már konkrét területeken javasolta a gazdasági együttműködés bővítését. Ezt a folyamatot az elkövetkező években csaknem minden fontosabb ágazatra kiterjesztették.

A Peking–Iszlámábád-kapcsolatok fejlődésének talán legfontosabb mérföldkövét a 2000-es évek folyamán Ven Csia-pao miniszterelnök 2005. április 5–7. között tett pakisztáni látogatása jelentette. Mint az iszlám köztársaság nemzetközi kapcsolatainak alakulásáról szóló későbbi fejezetben még érinteni fogjuk, ekkor írák alá a felek stratégiai partnerségét megalapozó *Pakisztáni–Kínai Szerződés a Barátságról és Jószoyszédi Kapcsolatokról* címet viselő dokumentumot.³²¹ Ugyanakkor ezen a találkozón került sor a 2006-os szabadkereskedelmi egyezményt előkészítő Korai Betakarítás Program (EHP) megállapodásának aláírására is, amelynek vámkedvezmény-programját december 9-én szignálta a két kereskedelmi miniszter. Ennek szellemében 2006. január 1-től a kínai fél teljes vám- és illetékmentességet adott 769 pakisztáni terméknek, míg Pakisztán 486 kínai exportcikk tekintetében vállalta ugyanezt.³²²

A gazdasági diplomácia leglátványosabb eredménye korszakunkban a Kínai–Pakisztáni Szabadkereskedelmi Megállapodás 2006 novemberében, a két államfő jelenlétében megejtett aláírása volt.³²³ Általános képét tekintve a kínai–pakisztáni árucserében a 2000-es évek folyamán leginkább a fejlődő ország – fejlett ország viszonylathoz hasonló egyensúlytalanság volt megfigyelhető.³²⁴ Ekkor a pakisztáni export 85%-át különböző nyersanyagok tették ki (főként pamut, bőr, króm és rézérc). Ezen belül is a kivitel 75%-a pamut és bőráru, az ércek, kén, mész és cement pedig 10% körüli arányt képviselt.³²⁵ Gyakori eset volt például, hogy a nyersaranyat és rezt Kínába exportálták, majd a belőle előállított készterméket visszaimportálták az országba. A pakisztáni behozatal túlnyomó részét gépek, gépalkatrészek, vas- és acéltermékek, cukor, vegyipari termékek és alapanyagok, illetve gyógyszerek adták, míg a kivitel egyhangú képét leginkább mezőgazdasági és halászati termékek (cerealák, zöldség, gyümölcs, hal) oldották. A kétoldalú kereskedelem összértéke (a fegyvereket nem számítva) 2000 és 2010 között meghétszereződött.³²⁶ Volume – az előző évhez képest 28%-os emelkedést mutatva – 2010-re elérte a 8,7 milliárd dollárt.³²⁷ Ám az erős pakisztáni deficit végig fennmaradt. Összességében azt

³²¹ China, Pakistan Sign Treaty for Friendship, Cooperation and Good-Neighborly Relations. *People's Daily Online*, 2005. április 6.

³²² Economic and Commercial Counsellor's Office of the Embassy of the PRC in the IRP: *Agreement of Early Harvest Program for Pak-China FTA*. 2006. november.

³²³ *Free Trade Agreement between the Government of the IRP and the Government of the PRC*. 2006. november 24.

³²⁴ Adil Khan Miankhal – Sadia Hissam – M. Rizwan Aslam – Hammad Mughal: *Evaluation of Pakistan-China FTA*. Pakistan Institute of Trade and Development, 2010. 20.

³²⁵ Miankhal–Hissam–Aslam–Mughal (2010): i. m. 20.

³²⁶ Lásd: Rashid Ahmad Khan: The Pakistan-China Strategic Partnership. *China.org.cn*, 2011. május 20.

³²⁷ Pak-China Trade Jumps by 28 Percent to \$8.7 Billion. *Daily Times*, 2011. január 29.

lehet megállapítani, hogy a Kínai Népköztársaság számára Pakisztán közvetlen gazdasági jelentősége elenyésző volt. A különleges pakisztáni–kínai barátság elsődleges hajtóereje a 2000-es évek folyamán nem is ez volt, hanem a geostratégiai érdekek közössége. Jóllehet, Pakisztán más megközelítésből nem tűnhetett jelentős játékosnak Peking szemében, ezen a téren azonban nemigen bizonyult kiválthatónak.³²⁸

A Dél-Ázsiát érintő nagyhatalmi rivalizálás különleges színterét képezték ugyanakkor az Indiai-óceán északi vizei, amelynek stratégiai pozícióért olyan versengés bontakozott ki, amely külön figyelmet érdemel tőlünk.

Az Indiai-óceán térségének felértékelődése

Az Indiai-óceán térségének globálisan is érzékelhető felértékelődése a 20. század végét, 21. század elejét jellemző világgazdasági folyamatok következtében ment végbe, a gyorsan fejlődő Kelet-Ázsia és az attól nyugatabbra fekvő világrészek közötti tengeri áruszállítás robbanásszerű növekedése által. Következmenyeképpen a 2010-es évek végére az Indiai-óceánon megjelenő árumennyiség mintegy 80%-a vagy a térségen kívüli államokból érkezett, vagy éppen a térségen kívüli célállomása felé tartott. Régóta e transzportok között találjuk egyebek mellett a világ tengeren szállított kőolajának szintén 80%-át is.³²⁹ Mindez ráadásul túlnyomórészt az óceán északi részén húzódó útvonalakon koncentrálódva zajlik, ami erősíti az indiai-óceáni vizek összekötő, kvázi „átjáróház” jellegét. E globális jelentőségű kereskedelem keleten (Malaka-szoros, Lombok–Makasar-átjáró, Szunda-szoros) és nyugaton (Hormuzi-szoros, Báb-el-Mandeb) egyaránt úgynevezett stratégiai fojtópontokon halad keresztül, amelyek nemcsak közlekedés-földrajzi képződmények, de biztonságpolitikai szempontból is kiemelt jelentőséggel bírnak. Katonai ellenőrzésük lehetősége lényegileg határozza meg azt, hogy ki gyakorolhat döntő hatást az Indiai-óceán forgalmára. Ezáltal kézben tartva a szénhidrogének importjára szoruló nagy keleti gazdaságok – Japán, Dél-Korea, a Kínai Népköztársaság vagy éppen a Kínai Köztársaság – ellátási útvonalait is, jelentősen befolyásolva gazdasági biztonságukat.

India és Kína számára egyaránt kiemelkedő fontossággal bír az indiai-óceáni áruforgalom biztonságának szavatolása, egyúttal különleges lehetőségeket rejt az itteni katonai jelenlétük megalapozása/megerősítése.

Noha mindkét ázsiai hatalom jelentős fosszilisenergiahordozó-bányászattal (elsősorban feketekőszén-készletekkel) büszkélkedhetett, a szénhidrogén-felhasználásnak

³²⁸ Háda Béla: Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatai Pervez Musarraf elnöksége idején (1999–2008). In Majoros István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák – Székely Gábor 70 éves.* Budapest, ELTE BTK, 2012. 247–272.

³²⁹ Joshua H. Ho: The Security of Sea Lanes in Southeast Asia. *Asian Survey*, 46. (2006), 4. 560. és John Lee – Charles Horner: *China Faces Barriers in the Indian Ocean.* Hudson Institute, 2014. január 11.

a motorizáció terjedéséből és a technológiai átállásokból adódó robbanásszerű növekedése csak importból volt fedezhető. A kőolaj és földgáz beszerzésének fő forrása mindkettjük számára a Perzsa-öböl térsége,³³⁰ amellyel a kapcsolattartás kizárólag az óceánon keresztül, az itt húzódó tengeri szállítási útvonalak segítségével volt fenntartható. Ennek tudatában nem meglepő, hogy e két ország szemében a tengereken való jelenlét a hatalmi politika hagyományos katonai/stratégiai igényein túl is kiemelt érdeké vált. Gurprít Szingh Khurána, az indiai Védelmi Tanulmányok és Elemzések Intézetének (IDSA) tudományos munkatársa tanulmányában érzékletesen ábrázolta a történelmi áthallással „Tengeri Selyemútnak” nevezett térség hosszú távú nemzetgazdasági jelentőségét a két emelkedő hatalom szemszögéből.³³¹ India mellett, hogy külkereskedelmének nagyjából 95%-át tengeren bonyolította,³³² a 2010. évben már a felhasználás mintegy 70%-át kitevő kőolajimportjának túlnyomó részét is e „selyemúton” szállította.³³³ Ez az arány 2020-ra az akkori számítások szerint akár 85%-ra is nőhet.³³⁴ A cseppfolyósított földgáz behozatala is meghatározó volt, a fő partnereknek pedig Katar, Omán és nem mellesleg Irán számítottak. Hazai földgáztermelésének hozzávetőlegesen 80%-a is tengeri kitermelésből származik.³³⁵

Peking számára az Indiai-óceánon kiépítendő pozíciók hasonló nagyságrendű stratégiai értékkel bírtak, mint vetélytársa szemében, nyilvánvaló természetföldrajzi hátrányait e téren azonban – már amilyen mértékben ez lehetséges – csak komoly diplomáciai erőfeszítések és pénzügyi tehervállalás árán próbálhatta ledolgozni. A befektetés okát sem kell sokáig keresnünk, elég felidézni, hogy 2011-ben Kína kőolaj-felhasználásának már 56,5%-át importból fedezte.³³⁶ Ha ez az arány a prognosztizált mértékben növekszik, 2030-ra a 80%-ot is elérheti.³³⁷ A távol-keleti óriás üzemanyag-fogyasztása már 2003-ban felülmúlta Japánét, amivel az Egyesült Államok után a világranglista második helyére került.³³⁸ 2010 végére pedig mindent

³³⁰ Igaz, mindketten igyekeztek diverzifikálni beszerzési forrásaikat, ezért Közép-Ázsiában, Bangladesben és persze Mianmarban is keresték az alternatív lehetőségeket a kitermelésre, illetve a hálózatok összekötésére.

³³¹ Gurpreet Singh Khurana: Securing the Maritime Silk Route: Is There a Sino-Indian Confluence? *China and Eurasia Forum Quarterly*, 4. (2006), 3. 89–103.

³³² Khurana (2006): i. m. 92., valamint Harsh V. Pant: India in the Indian Ocean: Growing Mismatch Between Ambitions and Capabilities. *Pacific Affairs*, 82. (2009), 2. 285.

³³³ EIA – U. S. Energy Information Administration: India. *Country Analysis Briefs*, 2011. november 21. Részletek: Central Statistics Office: *Energy Statistics 2011*. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India, 2011.

³³⁴ Donald L. Berlin: India in the Indian Ocean. *Naval War College Review*, 59. (2006), 2. 65.

³³⁵ Integrated Headquarters: *Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy*. Ministry of Defence, 2015. 28.

³³⁶ Du Juan: Nation Weighs Shipping System for Oil Imports. *China Daily Asia Pacific*, 2012. március 22. és Christina Lin: The New Silk Road – China's Energy Strategy in the Greater Middle East. *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus*, 109. 2011. április 3.

³³⁷ Lásd: BP: *BP Energy Outlook 2030*. London, 2011. január.

³³⁸ James R. Holmes – Toshi Yoshihara: China's Naval Ambitions in the Indian Ocean. *The Journal of Strategic Studies*, 31. (2008), 3. 368.

egybevetve a Középső Birodalom vált a világ legnagyobb energiafogyasztójává, igaz, az olajfogyasztás tekintetében még mindig az USA mögé szorult. A Malakaszoroson a 2000-es és 2010-es években nagyjából 60 ezer nagyobb³³⁹ kereskedelmi szállítóhajó haladt át évente, amelyek – egyebek mellett – a kelet-ázsiai piacokra szánt kőolaj 80%-át juttatták el célállomásaikra.³⁴⁰ A kínai behozatal nagyjából 50%-a Nyugat-Ázsiából érkezett, amelynek 85%-át tengeren szállították.³⁴¹ Természetesen a 2010-ben már mintegy 30%-ot képviselő afrikai kőolajimport is ezen a térségen haladt át.³⁴²

Mindezt általában nélkülözhetetlennek tekintették a kínai gazdaság működése és további fejlődése szempontjából, miközben maga a forgalom az indiai felségvizek közvetlen szomszédságában és a dél-ázsiai hatalom által könnyen lezárható Malakaszoroson keresztül zajlott. Az úgynevezett Malaka-dilemmának sajátos színezetet adott a kínai vezetők azon félelme, miszerint országuk a kőolajimporttól való relatív függés állapotából az abszolút függés állapotába kerül.³⁴³ Megvalósulása esetén ez egyúttal az indiai-óceáni hatalmaknak való kiszolgáltatottságot is jelentheti.

Az Indiai-óceán befolyásviszonyainak átalakulása tehát lényegében a kelet-ázsiai óriás egyre inkább tényként kezelt szuperhatalmi pozícióját állította sajátos kihívás elé. Ennek nyomán a politikai elemzők néha addig a konklúzióig is eljutottak, miszerint a két állam hidegháborúja vagy kedvezőtlen esetben katonai konfliktusa előbb-utóbb elkerülhetetlenné válhat. A vizsgált időszakban ez persze nem következett be, de Kína vitán felül ellenérdekeltté vált Újdelhi térségbeli pozícióinak túlzott megerősödésében. Ennek példájára széles körben idézett Cao Nan-csi tábornoknak, a Kínai Hadtudományi Akadémia igazgatójának még 1993-ban elhangzott állásfoglalása, miszerint hazája nem tűrheti, hogy az Indiai-óceán Indiáé legyen.³⁴⁴ Kína egyébiránt attól az évtől vált nettó kőolajimportőrré.³⁴⁵

Peking indiai-óceáni jelenlétének földrajzi és technikai feltételei is jóval kedvezőtlenebbek azonban, mint ami a rivális Egyesült Államok vagy különösen India esetében megfigyelhető. A fegyveres erők nagyobb szerephez juttatása emiatt eleinte nem tűnt célravezetőnek. Sokkal ígéretesebb, egyúttal a kínai külpolitika jótékony imidzsébe is jobban beleilleszthető gyakorlat volt, hogy a kelet-ázsiai hatalom

³³⁹ Minimum 50 méter hosszú és 300 bruttó regisztertonnás.

³⁴⁰ Joshua H. Ho: The Security of Sea Lanes in Southeast Asia. *Asian Survey*, 46. (2006), 4. 560.

³⁴¹ Zhang Jian: *China's Energy Security: Prospects, Challenges and Opportunities*. The Brookings Institution, 2011. július 8. és Jason J. Blazevic: Defensive Realism in the Indian Ocean: Oil, Sea Lanes and the Security Dilemma. *China Security*, 5. (2009), 3. 62.

³⁴² Christopher Alessi – Stephanie Hanson: *Expanding China-Africa Oil Ties*. Council on Foreign Relations, 2012. február 8.

³⁴³ Blazevic (2009): i. m. 62.

³⁴⁴ David Scott: The 'Great Game' between India and China: The Logic of Geography. *Geopolitics*, 13. (2008), 1. 6.

³⁴⁵ Helmut Asche – Margot Schüller: *China's Engagement in Africa – Opportunities and Risks for Development*. Eschborn, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), 2008. szeptember 22.

beruházásokkal kösse magához az indiai-óceáni térség (különösen Dél-Ázsia) kis államait. A 2000-es évek elejétől sorra jelentették be a helyenként kifejezetten grandiózus, de mindenképpen nagy költségigényű fejlesztéseket Pakisztán, Banglades, Srí Lanka, Mianmar és a Maldív-szigetek repülőtéri és kikötői infrastruktúráiban. Ezek a beruházások javarészt kínai tőkéből, illetve hitelekől zajlottak, és olyan potenciálok megteremtését célozták, amelyekre az adott országnak saját erőforrásaiból nem nyílt lehetősége. Ugyanakkor elvben komoly gazdasági hasznot reméltek tőlük. Eklatáns példái voltak ennek a pakisztáni Gvadár kikötőjének felépítése, illetve a dél-Srí Lanka-i Hambantota repülőtéri és kikötői komplexumainak létrehozása. Utóbbtól azt várták, hogy Dél-Ázsia legfontosabb kereskedelmi kikötőjévé válik, a kínai hitelek terhe azonban több esetben is túl nagynak bizonyult a gyenge gazdaságok számára, így felmerült annak a lehetősége, hogy az adósságsapdába kergetett államok akár akaratokon kívül is szoros kínai befolyás alá kerülhetnek, és kénytelenek lennének lemondani Peking javára az elkészült kikötői és repülőtéri létesítményekről.

A széles körben ismertté vált „gyöngysor” elmélet az amerikai politikatudományi irodalomban jelent meg elsőként. Atyjának Booz Alan Hamiltont szokták tekinteni, aki 2005-ös *Energy Futures in Asia* című, Donald Rumsfeld amerikai védelmi miniszter számára készített belső jelentésében illusztrálta ezzel a kínai gazdasági befolyásépítést az Indiai-óceánon.³⁴⁶ Tetszetős és érzékletes fogalom volt ez, igen kedvelté vált az indiai külpolitikai diskurzusban, ahol rendre a kínai bekerítési kísérlet példaként hivatkoztak rá. A gyöngysor elemei olyan tengeri kikötők, amelyek az Indiai-óceán északi parti államaiban kínai támogatással létesülnek, illetve kerülnek fejlesztésre, és a katonai szakértők szerint elvben a Népi Felszabadító Hadsereg haditengerészeti erőinek kiszolgálására is alkalmasak lennének, megteremtve a tartós és műveletképes kínai jelenlét lehetőségét a térségben. A Malaka-szorostól nyugatra a mianmari Kjakpu, a bangladesi Csittagong, a Srí Lanka-i Hambantota, a Maldív-szigeteki Malé és a pakisztáni Gvadár kikötőfejlesztéseit szokták a „gyöngysor” szemeként azonosítani. Térképre tekintve azonnal feltűnik, hogy ezek a létesítmények az indiai felségvizek közvetlen megkerülésével lényegében közrefogják Dél-Ázsia legnagyobb államát, egyúttal a Perzsa (Arab)-öböl bejáratáig biztosíthatják az utat az Indiai-óceán északi vizein. Ugyanakkor az érintettek rendre cáfolták az elkészülő létesítmények katonai funkcióit, és a kínaiak nem is telepítettek ide fegyveres erőket a vizsgált időszakban, jóllehet Gvadár esetében például a pakisztáni fél többször is kilátásba helyezte ennek lehetőségét a 2010-es évek folyamán.

A „gyöngysorral” szemben India is megfogalmazta saját, Kína hatástalanítását elősegítő stratégiai koncepcióját, amelyre „gyémántnyaklánc” fantázianévvel hivatkoznak. A kifejezés első ízben 2011 augusztusában hangzott el Lalit Mansingh külügyi államtitkár szájából, amikor India regionális stratégiai prioritásairól tartott

³⁴⁶ China Builds up Strategic Sea Lanes. *The Washington Times*, 2005. január 17.

egy nyilvános előadást.³⁴⁷ Ez az elképzelés olyan katonai/biztonságpolitikai együttműködések foglalt magába, amelyek szorosabbra fonják India és egyes, a Kínai Népköztársaság közvetlen szomszédságában lévő és/vagy Kínával szemben aggodalmakat tápláló ázsiai és indiai-óceáni államok kapcsolatait.³⁴⁸ Az eszközök változtatások (a katonai támaszpontok használatától kezdve átfogó gazdasági és biztonsági együttműködésekig terjedtek, országonként specifikus tartalommal), a cél azonban megteremteni a kínai expanziót célzó projektek alternatíváit. Csak részben érinti ez a stratégia az Indiai-óceán térségét, ahol Mauritius, a Seychelle-szigetek, Omán, Indonézia és Irán képezik a nyaklánc „gyémántjait”. Összességében a 2010-es években az látszott, hogy India főleg katonai tekintetben igyekezett felvenni a versenyt kínai riválisával. Az említett indiai-óceáni államokkal való együttműködés ugyanis különösen erős védelmi dimenziókkal bírt, több esetben közös haditerelészeti támaszpontok fejlesztését, illetve meglévőkhöz való indiai hozzáférést foglalt magába.

Újdelhi számára az indiai-óceáni pozíciók a nagyhatalmi szerep különleges lehetőségeit teremtik meg. Dél-Ázsia legnagyobb államának perspektívájából ez magától értetődő volt az óceán észak-déli tengelyében elhelyezkedve. Csak hogy érzékeltesük az adottságait, érdemes felidézni, hogy India tengerpartjainak összhosszúsága meghaladja a 7500 kilométert, szigeteinek száma 1197, amely három, a szárazföldről jelentős távolságra fekvő szigetcsoportot is magába foglal.³⁴⁹ Kizárólagos gazdasági övezete (Exclusive Economic Zone – EEZ) mintegy kétmillió négyzetkilométert tesz ki, amely csaknem 66%-a az ország szárazföldi összterületének.³⁵⁰ 2015-ben India globális kereskedelme a GDP 43%-át tette ki,³⁵¹ és mint fentebb már érintettük, külkereskedelmének több mint 90%-a zajlott a tengeren. Óriási jelentőséggel bírt tehát számára, hogy képes legyen erőt mutatni közvetlen környezetében. Többről is szó volt azonban a pusztán önvédelemnél.

Már az első, 2004. évi indiai haditengerészeti doktrína készítői felismerték a tengeri jelenlét erősítésének fontosságát.³⁵² Elméleti szinten nem volt nehéz dolguk, hiszen Indiában is régtől fogva rendelkezésre álltak azok a stratégiai teóriák, amelyek az Indiai-óceánt lényegében az ország saját felségterületének deklarálták, és a tengeri hatalom jelentőségére hívták fel a figyelmet. Olyan szerzők és műveik taposták ki az utat a modern indiai tengeri hatalmiság koncepciója számára, mint Kavalam Madhava Panikkár történész, aki először 1945-ben jelentette meg *India*

³⁴⁷ Abhay Kumar Singh: *Why Has India's 'Necklace of Diamonds' Strategy in the Indian Ocean Region Not Been as Successful Compared to China's 'String of Pearls' Strategy?* Manohar Parrikar Institute for Defense Studies and Analyses, 2021. március 16.

³⁴⁸ Vidhi Bubna – Sanjna Mishra: *String of Pearls vs Necklace of Diamonds*. *Asia Times*, 2020. július 14.

³⁴⁹ Integrated Headquarters (2015): i. m. 17.

³⁵⁰ Integrated Headquarters: *Indian Maritime Doctrine*. Ministry of Defence (Navy), 2009. 58.

³⁵¹ Prakash Nanda: *India's New Naval Strategy*. *L'Indro*, 2015. december 10.

³⁵² Integrated Headquarters: *Indian Maritime Doctrine (INBR-8)*. Újdelhi, Ministry of Defence, 2004. április 25.

és az Indiai-óceán: esszé a tengeri hatalom jelentőségéről az indiai történelemben³⁵³ című (egyébként Alfred Thayer Mahan gondolatait hasznosító) művét. Hasonlóan gyakran idézik Keshav Balkrisna Vaidja *India haditengerészeti védelme*³⁵⁴ című 1949-es művét. Vaidya a római *Mare Nostrum* gondolatának indiai változatát fogalmazta meg, amikor az Indiai-óceán „indiai tóvá” tételét szorgalmazta. Ehhez számottevő harci értékkel bíró, nagy távolságban is műveletképes flották felállítását és az ország szárazföldi területétől távol eső támaszpontok használatát javasolta. Ilyesmire Indiának még évtizedekig sem pénze, sem technológiája nem volt, de a függetlenné válást követő évtizedek vezető politikusai (például Néhrú, Patel vagy Indira Gandhi) is alapvetően tisztában voltak a fenti szerzők által is népszerűsített geostratégiai gondolkodás, ezen belül a tengeri haderő szerepének jelentőségével, amelyet az indiai–pakisztáni háborúk konkrét katonai tapasztalatai is alátámasztottak.³⁵⁵ Mindennek dacára azonban a haderőnem szisztematikus fejlesztése csak az 1980-as évek közepétől figyelhető meg, amelyet a védelmi költségvetésből kiharított részarányának érdemleges emelkedése kísért.³⁵⁶ Összességében az indiai haditengerészet a brit és a szovjet haditengerészeti hagyományok és koncepciók nyomán építette fel saját identitását, amelyen belül a nyugati – kiemelkedően angolszász – eszmék a tengeri hatalom természetéről máig nyomon követhető hatást gyakoroltak az indiai stratégiai gondolkodás idekapcsolódó áramlataira.³⁵⁷

Összhangban az ország nagyhatalmi ambícióinak megfogalmazásával, India haditengerészeti fejlesztései a 2000-es évtized folyamán tehát a reális védelempolitikai szükségleteken túl egy átfogóbb hatalmi-politikai elméletbe illeszkedtek, amely szerint a világtengereken – és különösen az indiai-óceáni kommunikációs vonalakon – való erősebb megjelenéssel India oly módon tudja növelni befolyását a nemzetközi rendszerben, hogy az ugyanakkor nem minősíthető agresszív magatartásnak más államokkal szemben. Radzsív Szikri nyugalmazott indiai karrier-diplomata és külügyi államtitkár hazája külpolitikájával foglalkozó művében ezt így összegezte: „Ha India nagyhatalmi szerepre aspirál, az egyetlen irány, mely felé stratégiai befolyása kiterjedhet, a tengerek felé mutat. Minden más irányban félelmetes korlátok állnak.”³⁵⁸

Különösen hasznos ütkártyát jelentett e szempontból az Andamán- és Nikobár-szigetek birtoklása, amelyek katonai létesítményei jelentős fejlesztéseknek néztek elébe. Az Andamán–Malaka-térség kiemelt fontossága és az ország helyi ütőerejének fejlődése maga után vonta a katonai irányítás magasabb szintre emelését. Ennek

³⁵³ Kavalam Madhava Panikkar: *India and the Indian Ocean: An Essay on the Influence of Sea Power on Indian History*. London, George Allen and Unwin, 1962.

³⁵⁴ Keshav Balkrishna Vaidya: *The Naval Defence of India*. Bombay, Thacker, 1949.

³⁵⁵ David Scott: India's „Grand Strategy” for the Indian Ocean: Mahanian Visions. *Asia-Pacific Review*, 13. (2006), 2. 102.

³⁵⁶ Scott (2006): i. m.

³⁵⁷ Ranjit B. Rai: *Indian Navy in the 21st Century*. IDC Report, 2003. december 15.

³⁵⁸ Rajiv Sikri: *Challenge and Strategy: Rethinking India's Foreign Policy*. Újdelhi, Sage, 2009. 250.

következtében állították fel 2001-ben a Távol-keleti Stratégiai Parancsnokságot Port Blairben, az Andamán-szigetek fővárosában.³⁵⁹

Újdelhi indiai-óceáni ambícióinak elismerése a 2010-es években már részét képezte az amerikai-indiai biztonságpolitikai együttműködésnek. India 2015. évi tengeri biztonsági stratégiája³⁶⁰ hitet tett a nettó biztonsági szolgáltató szerepe mellett, ami azt jelentette, hogy a dél-ázsiai hatalom kész biztosítani a térség tengeri útvonalainak és vizeinek biztonságát azon államok javára is, amelyek ebben érdekeltek ugyan, de nem rendelkeznek eszközökkel ahhoz, hogy szavatolják is azt maguk számára. Ez végeredményben a jótékony hegemon szerepkörét takarja, egyfajta nemzetközi érderendszerbe illesztve. Újdelhi hasonló ambíciói a 2010-es évek második felétől nyugati támogatást is kaptak. Az Amerikai Egyesült Államok nemzetbiztonsági stratégiái az amerikai-indiai együttműködés szellemében egyre komolyabb szerepet ismertek el India számára az indiai-óceáni térségben. A 2017. december 18-án kiadott hasonló dokumentum már nemcsak az ország nettó biztonsági szolgáltató pozícióját tartotta támogatásra méltónak, de üdvözölte is annak vezető globális hatalomként való fellépését.³⁶¹ Mindezt persze az a koncepció támasztotta alá az amerikaiak részéről, hogy India jelentős tengeri hatalmi szerepe szükségszerűen ütközni fog a kínai érdekekkel, így hasznosnak ígérkezik Peking Ázsián belüli feltartóztatásához. Az indiai-csendes-óceáni térség egy stratégiai zónaként való kezelése ennek a gondolkodásmódnak a logikus következménye volt. Habár amerikai szempontból az Indiai-óceán erőviszonyai a csendes-óceáni hatalmi versengés összefüggésében váltak igazán érdekessé, Újdelhi támogatása végső soron a legolcsóbb és legkisebb kockázattal járó megoldást kínálta Kína hatalmi építkezésének korlátozására.³⁶²

India és az Amerikai Egyesült Államok kormánya 2015. január 25-én közös nyilatkozatban vázolta az ázsiai-csendes-óceáni és az indiai-óceáni térségekkel összefüggő közös stratégiai jövőképét, amelyben leszögezik érdekeltységüket a tengeri térségek biztonságának és a tengeri és légi közlekedés szabadságának megőrzésében, különös tekintettel a Dél-kínai-tengerre.³⁶³ Egyszersmind minden felet felszólítottak, hogy területi és tengeri határvitáikban kerüljék az erőszakkal való fenyegetést és a nemzetközi jog, beleértve az ENSZ tengerjogi egyezményének alkalmazásával keressék a megoldást. Üzenetük félreérthetetlenül Kínának volt címezve.

³⁵⁹ Donald L. Berlin: 'The 'Great Base Race' in the Indian Ocean Littoral: Conflict Prevention or Stimulation?' *Contemporary South Asia*, 13. (2004), 3. 242.

³⁶⁰ Integrated Headquarters (2015): i. m.

³⁶¹ White House: *National Security Strategy of the United States of America*. 2017a. december. 46–47.

³⁶² Lisa Curtis – Dean Cheng: 'The China Challenge: A Strategic Vision for U. S.-India Relations. *Background*. The Heritage Foundation, No. 2583., 2011. július 18.

³⁶³ Ministry of External Affairs: *US-India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region*. Government of India, 2015. január 25.

Terrorizmus és szélsőséges politikai erőszak Dél-Ázsiában

Amikor 2001. szeptember 11-ét követően a terrorizmus jelensége minden korábbinál szélesebb nemzetközi diskurzus tárgyává vált, a probléma maga Dél-Ázsiában már évtizedek óta ismert volt. Minden olyan kutatás, amely a terrorfenyegetettséget globális dimenzióban vizsgálta, arra jutott, hogy a Föld nagy térségei közül a Közel-Kelet mellett Dél-Ázsia számít a leginkább érintettnek. Utóbbiból hagyományosan három állam, Afganisztán, Pakisztán és India is a világ legterrorfenyegetettebb országa között szerepelt a 2000-es és 2010-es években. Hosszabb idősorokat áttekintve az figyelhető meg, hogy a terrorcselekmények és áldozataik száma egyaránt a 2000-es években volt a legmagasabb a térségben, míg a 2010-es évtized, ha a probléma megszűnését messze nem is hozta el, de általánosságban mindkét kategória értékeit illetően csökkenő tendenciák időszaka volt.

Az amerikai Nemzeti Terrorellenes Központ (National Counterterrorism Center) WITS (Worldwide Incident Tracking System) nevű adatbázisa 2004–2012 között gyűjtötte a terrorcselekményekre vonatkozó adatokat szerte a világon.³⁶⁴ Eszerint az adatbázis szerint 2004–2011 között Dél-Ázsiában követték el a világon lezajlott összes merénylet majdnem 37%-át, itt vesztette életét az áldozatok 31%-a és sebesült meg majdnem 29%-a.³⁶⁵ Fontos tudni mindehhez, hogy a WITS Íránt is Dél-Ázsiához sorolta, ami viszont lényegileg nem változtatott az összképen. A fent ismertetett arányokkal térségünk közvetlenül a Közel-Kelet után következett a képzeletbeli világgranglistán azzal a fontos különbséggel, hogy a terrorizmus itt társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt sokkal szélesebb közegeben éreztetett hatását. Tulajdonképpen Dél-Ázsiából csak a Maldív-szigetek és Bhután volt mentes a terrorizmus jelenségétől (Banglades fenyegetettsége pedig viszonylag szerénynek számított) a 21. század első évtizedében. Volt ugyanakkor egy világos súlyponti zónája a terrorfenyegetettségnek itt: az Afganisztán–Pakisztán–India háromszög. 2006 után már e három ország társadalmából került ki a dél-ázsiai terrorcselekmények áldozatainak több mint 91%-a, míg 2011-ig részarányuk e tekintetben 99,5% fölé emelkedett.³⁶⁶ Ezek az arányok a statisztika eszközeivel támasztják alá azt a tapasztalatot, amely szerint az afgán–pakisztáni–indiai térség szélsőséges, döntően iszlám bázisú terrorista mozgalmak között nagyarányú összefonódás alakult ki, és a probléma felszámolása elképzelhetetlen volt az érintett államok együttműködése nélkül. Ilyen jóhiszemű együttműködés pedig – az előzmények alapján várható módon – nem szerveződött meg köztük.

Mindez persze nem jelentette azt, hogy a helyzet javulása eleve reménytelen lett volna. Jóllehet, Pakisztán titkosszolgálati elitje továbbra is taktikai eszköznek

³⁶⁴ Adatainak részletes elemzését lásd: Tólas Péter: A világ terrorfenyegetettségének alakulása 2004 és 2011 között I. – Trendelemzés. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 5–6. 3–18.

³⁶⁵ Tólas (2012): i. m. 11.

³⁶⁶ Tólas (2012): i. m. 11.

tekintette a terrorizmus eszközével operáló csoportok támogatását, úgy afganisztáni, mint Indiával szembeni érdekeinek támogatására, Dél-Ázsia legnagyobb államában 2005 után fokozatosan, de érezhetően csökkent a terrorfenyegetettség és ezzel összefüggően az áldozatok éves száma.³⁶⁷ Határozott pozitív elmozdulás volt megfigyelhető a szubkontinens más területein is. Nepálban és Srí Lankán a polgárháborúk lezárása nagyon jelentős visszaesést eredményezett a terrorfenyegetettség mértékében.³⁶⁸

Egy másik adatbázis, a GTD (Global Terrorism Database) adatai szerint 2000 és 2019 között Dél-Ázsiában követtek el a világ terrortámadásainak 33,1%-át.³⁶⁹ Térségünk eszerint is a második legfenyegetettebb régiója a Földnek (persze az Észak-Afrikával kiegészített tágabb Közel-Kelet után). A halálos áldozatok és sebesültek tekintetében hasonló arányokat láthatunk: a vizsgált szűk húszéves intervallumban Dél-Ázsiában veszítette életét a terrortámadások globális áldozatainak 30%-a, és itt szenvedett sérülést 29,2%-uk. Érdekes ugyanakkor, hogy a merényletek a világátlagnál kisebb arányban szedtek áldozatokat (tehát voltak sikeresek), és itt halt, illetve sebesült meg a legtöbb terrorista akció közben.³⁷⁰

A terrorszervezetek nem meglepő módon Dél-Ázsiában is igyekeznek kiterjeszteni tevékenységüket, ami az egészen a 2010-es évek végéig biztonságosnak minősülő Maldív-szigetek célkeresztbe kerülését eredményezte. Az évtized végén már több terrortámadás-kísérletet hiúsítottak meg a szigetország biztonsági szervei, ami legalábbis arra figyelmeztetett, hogy a terrorfenyegetettség térségi szinten gyakorta megállapított csökkenése igencsak relatív, és nem minden országban egyértelmű jelenség.

Noha térségünkre nézve is igaz, hogy az iszlám bázisú terrortevékenység egyedülállóan széles publicitást kap, ezáltal azt az érzetet erősíti, mintha a hasonló politikai erőszak leginkább a muszlim vallású közösségek sajátja lenne, súlyos tévedés lenne ennyivel elintézni a dél-ázsiai terrorizmus kérdését. Valójában a terrorizmus mint eszköz igen eltérő ideológiai háttérrel, változatos politikai célok szolgálatában állt a térségben. Különösen Indiában figyelhető meg a terrorszervezetek sokfélesége, tevékenykedtek (illetve tevékenykednek) itt vallási/civilizációs (muszlim, hindu), etnikai szakadár vagy éppen társadalompolitikai célkitűzéseket a zászlajukra tűző szervezetek is.

Dél-Ázsiában az iszlám bázisú szélsőséges gondolkodás helyi alapítású szellemi forrását az úgynevezett déobandi iskola képviselte. Az Uttar Pradés-i Déobandban, 1867-ben hozta létre Muhamad Kászim Nánótví és Rasíd Ahmed Gangóhí

³⁶⁷ Háda Béla: A terrorizmus Indiában. In Baranyi Tamás Péter (főszerk.): *Fókuszban: India – az ébredő nagyhatalom*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018. 110.

³⁶⁸ Bővebben: Csiki Tamás – Háda Béla – Marsai Viktor – Tóth Péter: A világ terrorfenyegetettségének alakulása 2004 és 2011 között II. – Országértékelések. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 5–6. 19–45.

³⁶⁹ Tóth Péter: Az Európai Unió terrorfenyegetettsége 2000 és 2019 között, a számok tükrében. *SVKI Elemzések*, (2021. május 31.), 11. 4.

³⁷⁰ Tóth (2021): i. m. 7.

az iszlám vallási tudományok magaskoláját a kisebbségben élő helyi muszlimok kulturális megerősítése érdekében. Intézményük lényegében megalakulása óta – noha a viszonylag mérsékelt hanafita vallásjogi hagyományt őrizte – az idegen megszállókkal, vagyis a nyugati gyarmatosítókkal szembeni küzdelem ideológiai bástyája volt. Ez akkor egyet jelentett a függetlenségi törekvések harcos támogatásával, akár India más kultúrájú lakóival (így a hindukkal) szövetségben is. A déobandi iskola eszmei hatását tekintve – nem utolsósorban az iszlám tanok idegen elemektől való megtisztítását és megújítását célzó törekvései miatt – hamarosan a legnagyobb muszlim szellemi központok sorába emelkedett, és e pozícióját lényegében máig őrzi. Dél-Ázsia dekolonizációját követően azonban megvalósult az elsődleges stratégiai cél, a hódítók távozásra bírása. A fokozatosan, több ezer „leányintézmény” megalakulásával hálózattá bővült iskola mégsem vesztette el politikaformáló befolyását, az iszlámmal és helyi jövőjével kapcsolatos álláspontjai azonban megmerevedtek és radikalizálódtak. Az egykori britellenességet egyre inkább felváltotta az iszlám térnyerését gátló minden más kultúrával (így a hinduizmussal vagy nyugati polgári szekularizmussal) szembeni opposíció.³⁷¹ Mint korábban említettük, a déobandi tanok kiemelt szerepet játszottak a tálib ideológia kiformálódásában. Mint ilyen, a legnagyobb hatást Afganisztánban és Pakisztánban gyakorolta a szélsőséges fundamentalista csoportok helyi társadalmi bázisa által. Pakisztánban a déobandi gondolatok terjedése a vidéken már a 19. század óta jelen lévő, arabiai eredetű vahábita tanokkal kapcsolódott össze. Mindkettő Mohamed Zia-ul-Hakk tábornok elnöksége alatt kapott kiemelt támogatást az iszlámábádi kormánytól.³⁷² Az USA támogatása mellett működő afganisztáni mudzsahidok pakisztáni felkészítése döntően a déobandi hálózathoz tartozó medreszékben történt. E militánsok tömegei pedig később, a Szovjetunió kivonulása után is széles körben képviselték a tanultakat, állandó biztonsági fenyegetést jelentve Afganisztán, Pakisztán és India társadalmainak azon döntő részére, akik nem osztották az eszméiket.³⁷³ Indiában ugyanakkor nemcsak az afgán–pakisztáni térségből érkező, illetve onnan támogatott iszlám terrorizmus ismert, hanem a hazai bázison szerveződő is. Még 1977-ben alakult meg itt a déobandi eszmeiséget ápoló Students’ Islamic Movement of India (SIMI), amely az ország nyugati szellemi metélytől való megtisztítását és az igaz muszlim élet indiai megteremtését tűzte ki célul. Az 1980–90-es években erősen radikalizálódó szervezetet az Abdul Szubán Kuresi vezetésével a 2000-es és 2010-es évek fordulóján különösen aktív Indiai Mudzsahidok terrorszervezetének anyaintézményeként azonosítják. Kuresit, akit India Oszáma bin Ládénjének is nevezett a média, végül 2018 januárjában tartóztatták le.³⁷⁴ Még 1985-ben, Nagpur Mominpura negyedében

³⁷¹ Minderről: Rostoványi (2004): i. m. 142–143.

³⁷² Háda (2018): i. m.

³⁷³ Bővebben: Háda (2009a): i. m.

³⁷⁴ IM Mastermind of 2008 Gujarat Blasts Arrested. *Visbehs Baat News*, 2018. január 22.

alakult meg az első, valóban indiai gyökerűnek tekintett jelentős muszlim terror-szervezet, a Tanzim Iszlah-ül Muszlimin (Iszlám Fegyveres Szervezet).³⁷⁵

Többször is érintettük már, hogy Pakisztánban a titkosszolgálatok alapvető szerepet játszottak a muszlim terrorszervezetek létrejöttében, és működésük anyagi és infrastrukturális feltételeinek biztosításában. Indoklásuk a vallási alapú mozgósítás megszervezése volt a hódító ellenséggel szembeni harcra. Eleinte ez utóbbi a Szovjetuniót jelentette, majd a helyzet megváltozásával nagyon gyorsan India került az iszlám helyi ellenségének főszerepébe. Még 1985-ben az ISI támogatásával létrejött a déobandi eszmeiséget valló Hárákát-ül-Mudzsáhidín-ál-Iszlámi militáns szervezet,³⁷⁶ amely a szovjetellenes afganisztáni dzsihádistá mozgalomból kiválva Kasmír „felszabadítását” tűzte zászlajára. Ez persze csak egy volt a sorban. A hasonló szervezetek közül a leghírhedtebb, a Markaz-ud-Dává-vál-Irsád (MDI) katonai szárnyaként 1987-ben alapított Laskár-i-Taibá (Tiszták Hadserege – LeT) is főként a kasmír kétharmada feletti indiai uralom felszámolására építette fel helyi tevékenységét,³⁷⁷ különleges stratégiai mélységhez juttatva a vidéken a hagyományos eszközökben jóval gyengébbnek bizonyuló pakisztáni felet.

Indiában a vizsgált korszak legjelentősebb, legnagyobb nemzetközi figyelmet kiprovokáló és tanulságait illetően is legtöbbet elemzett terrortámadása a 2008. november 26-án Mumbaiban lezajlott, összehangolt támadássorozat volt. A Laskár-i-Taibá tíz tagja hajtotta végre a város több pontját érintő, összehangolt rajtaütéseket, amelyek végül több mint 160 áldozatot szedtek.³⁷⁸ A biztonsági helyzet stabilizálása és a támadó csoport felszámolása három napig tartott. Minthogy a nyugati szomszéd érintettsége a támadók azonosítása után vitathatatlaná vált, Mumbai újabb mélypontra taszította az indiai–pakisztáni viszonyt. Különösen, mivel a szervezetet 2002 során elvben betiltották Pakisztánban,³⁷⁹ mégis hozzájutott a működéséhez szükséges eszközökhöz, forrásokhoz és kiképzéshez. Mindez újabb hivatkozási alapul szolgált annak a széles körben elterjedt indiai véleménynek, hogy az ország terrorfenyegetettségének elsődleges oka a pakisztáni kormányzat és hadsereg kétszínű, India tönkretételét célzó gyakorlata.

Akcióképességét tekintve a LeT az egyik legveszélyesebb muszlim terrorszervezet volt India területén a 2000-es évektől. Közösen a szintén ezekben az években aktivizálódott Dzsáís-i-Mohammeddel (Mohamed Hadserege – JeM) 14 halálos áldozatot követelő támadást hajtottak végre 2001-ben az indiai parlament épülete

³⁷⁵ Zachary S. Davis (szerk.): *The India-Pakistan Military Standoff – Crisis and Escalation in South Asia*. New York, Palgrave Macmillan, 2011. 37.

³⁷⁶ Surinder K. Sharma – Anshuman Behera: *Militant Groups in South Asia*. IDSA-Pentagon Press, 2014. 180–186.

³⁷⁷ Bruce Riedel: *Deadly Embrace. Pakistan, America and the Future of the Global Jihad*. Washington, Brookings Institution Press, 2011. 32.

³⁷⁸ Samarjit Ghosh: Mumbai Terror Attacks. *IPCS Special Report*, 66. (2009. február) és Angel Rabasa et al.: *The Lessons of Mumbai*. Occasional Paper, RAND Corporation, 2009.

³⁷⁹ Ayaz Gul: Pakistan Sentences 4 Anti-India Islamists Over Terror Financing. *VOA*, 2020. június 18.

ellen.³⁸⁰ Ez volt Mumbaig a legtöbbet emlegetett, külföldi iszlám szélsőségesek által végrehajtott merénylet Indiában. Ezek a szervezetek a rá következő évtizedben is komoly belbiztonsági kockázatot képviseltek. Célpontjaik listáján polgári és katonai objektumok egyaránt szerepeltek, együttműködve és külön-külön is vállalkoztak komolyabb műveletekre. A Pathankot légibázis ellen 2016 januárjában végrehajtott rajtaütésért például a JeM-et tették felelőssé.³⁸¹ Ám bármennyire is felülreprezentált az iszlám bázisú terrorizmus a biztonságpolitikai elemzésekben és a nemzetközi hírfolyamban is, nagy tévedés lenne kizárólag ebben látni a terrorizmus problémáját India számára.

A 2000-es évek végére egyre erősebbé vált egy másik, merőben eltérő ideológiai alapról szerveződött mozgalom terrortevékenysége is: a szélsőbaloldali naxalitaké. Különösen az ország keleti-északkeleti területein mutattak jelentős aktivitást, amely a 2010-es évek elejére meg is haladta a kasmíri területen megfigyelhető terrorszervezetek működésének intenzitását.

Nevüket a nyugat-bengáli Naxalbári településről kapták egy 1967-ben ott lezajlott felkelés emlékét őrizve. Különös jellegzetességük, a vidéki térségekben való beágyazottság egyfajta védjegyükké vált. A 2000-es évek folyamán a naxaliták terrortámadásai a kelet-indiai államokban és csoportjaik összetűzései a kormányerőkkel több ezer halálos áldozatot szedtek. A 2010-es évek tevékenységüket belbiztonsági akciókkal és a vidéki lakosság helyzetét javító szociális intézkedésekkel sikerült jelentősen visszaszorítani, csoportjaik egy része a legális politikai arénában igyekezett érvényesülni. A fegyveres harcot továbbra is vállaló naxalita csoportok ugyanakkor folytatták rajtaütéseiket az indiai rendőri szervek, illetve az elit „elnyomását” képviselő intézmények ellen. Összességében azonban a 2010-es évek végére a naxalita tevékenység is számottevő enyhülést mutatott a korábban érintett területeken. Működésük központi területe Cshattisgarh állam déli részén volt.³⁸²

Indiában ugyanakkor a nemzeti függetlenségért vívott küzdelem során is rendre megjelenik a terrorizmus eszközének alkalmazása. Az ilyen etnikai alapon szerveződött csoportok – hasonlóan a Srí Lanka-i Tamil Tigrisekhez – inkább a fegyveres felkelést tűzték zászlajukra, jóllehet a hatóságok rendre terrorszervezeteként tartották nyilván őket. Az indiai tamil szeparatizmus történelmileg jól ismert problémaköre vizsgált korszakunkra lényegében elveszítette aktualitását, a Srí Lanka-i polgárháború lezárása (amelyre később még részletesen kitérünk) pedig a Palk-szoros túloldalán is levette a napirendről az önálló tamil állam erőszakos megteremtésének kérdését. Északkelet-India hét államában (Asszám, Meghalája, Tripura, Mizorám, Nágaföld, Arunácsal Pradés és Manipur), amelyeket időnként „Hét Nővér Államoknak” is neveznek, ugyanakkor a poszthidegháborús korban is

³⁸⁰ Sumit Kumar: 13th December Parliament Attack: How an Assault on India's Temple of Democracy Unfolded. *MoneyControl*, 2017. december 13.

³⁸¹ Bővebben: *Pathankot, India, Airbase Attack*. TRADOC Threat Action Report, 2016. május.

³⁸² Aastha Kaul: Naxal-Maoist Insurgency Trends in India During the Coronavirus Pandemic. *ACLEd*, 2021. március 11. és India: Conflict Map 2019. *South Asia Terrorism Portal*, 2019.

létező probléma volt egyes kis lélekszámú, önálló nemzettudattal rendelkező népcsoportok fegyveres szakadár tevékenysége. India népei között e térség őslakóit fűzi a legkevesebb szál a társadalmat alkotó többi etnikai, illetve nyelvi közösséghez. A Keleti-Himalája, a Brahmaputra- és a Barak-folyóvölgyek által meghatározott vidék felett csekély részekről eltekintve csak a 19. századtól áll fenn az „indiai” uralom. A túlnyomórészt keresztény vagy buddhista vallású, sino-tibeti nyelveket beszélő helyi népcsoportoknak történelmileg is viszonylag kevés kapcsolódásuk van az indiai magterületek lakóihoz. E őshonos helyi etnikai közösségek politikai közvéleményében a 20. század második felében komoly elégedetlenség terjedt el az indiai fejlesztéspolitikával, a különböző nemzetiségek politikai pozícióival és az észak-indiai lakossági csoportok tömeges bevándorlásával kapcsolatban, ami csakhamar felszínre hozta az etnikai alapú fegyveres szeparatizmus problémáját is. A „hét nővér” területén az ezredforduló éveire már több tucat kisebb-nagyobb fegyveres frakció küzdött az általuk képviselt etnikai csoport „nemzeti függetlenségéért”. Közülük az Aszomi³⁸³ Egyesült Felszabadítási Front (ULFA), a Nágaföldi Nemzeti Szocialista Tanács (NSCN) és a Bodóföldi Nemzeti Demokratikus Front (NDFB) tett szert a legszélesebb ismertségre. Tapasztalható volt ugyanakkor, hogy a velük folytatott alacsony intenzitású helyi fegyveres konfliktusokat az indiai erők kézben tudták tartani, és a nemzetközi figyelem is jórészt elkerülte ezeket. A válságkezelés bevált módjaként az államok struktúráját az 1960-as évektől kezdve itt is egyre inkább a relatíve népesebb etnikumok, avagy az indiai jogi fogalomhasználat szerint nyelvi közösségek (például nágák, mizók, meiteiek stb.) igényeinek figyelembevételével alakították át, létrehozva számukra a „nemzeti” politika föderáción belüli kereteit, egyúttal nagyban csökkentve a szakadár kezdeményezések vonzerejét.³⁸⁴ Ez persze nem jelentette, hogy a probléma teljesen megszűnt volna. Északkelet-India még 2019-ben is az ország konfliktusosabb térségeihez tartozott, noha az incidensek száma és intenzitása itt is jelentősen csökkent az 1990-es, illetve 2000-es évekhez képest.³⁸⁵

Érdemes röviden kitekintenünk Pakisztán helyzetének változására is, ahol a tálibokkal, illetve az Indiával szemben felhasznált iszlám militáns szervezetekkel való összefonódás egyúttal annak az esélyét is hordozta, hogy tevékenységük az ország belső biztonságát is veszélyezteti. Közkeletű hasonlattal élve ez kétélű fegyvernek bizonyult. A 2000-es évek folyamán ugyanis rendszeresen felmerülő kérdéssé vált a térség biztonsági helyzetével foglalkozók körében Pakisztán „talibanizációjának” kockázata. Tehát lényegében a tálibok, illetve velük szimpatizáló csoportok harcának kiterjedése pakisztáni területre is egy általuk ideálisnak vélt muszlim társadalom megteremtése céljából. Pakisztán törzsi határvidékének helyzete és a Musarrafkormány mégoly felszínes Amerika-barát politikája miatti elégedetlenség kifejezetten

³⁸³ Aszom Asszámnak a brit gyarmatosítást megelőző, történelmi elnevezése.

³⁸⁴ Lásd: Háda Béla (2019b): i. m.

³⁸⁵ India: Conflict Map 2019: i. m.

kedvezett az ilyen frakciók működésének. A későbbiekben még szó lesz azokról a hadműveletekről, amelyeket a pakisztáni fegyveres erők a törzsi határvidéken folytattak le a különböző militáns csoportokkal szemben. Itt leginkább a tálib ideológiájú szervezetek megerősödésének kérdésére érdemes kitérnünk.

Pakisztán magterületein az iszlám szélsőségesek újbóli erőteljes aktivizálódására a Lal Maszdzsid, az iszlámábádi Vörös Mecset 2007. júliusi megszállását követően került sor. A Vörös Mecset az 1990-es évektől a tálib ideológia híveinek szellemi központja volt a pakisztáni fővárosban. Eszmei hatását egyrészt a hozzá kapcsolt két medresze, az ott tanuló diákok ezrei, másrészt a katonai vezető körökkel ápolt informális jó viszonya biztosította. Vezetői kezdettől fogva ellenezték, hogy Pakisztán támogassa az amerikai afganisztáni háborúját. Köztük és a Musarraf-kormány között évek óta nyílt ellenségeskedés zajlott, amikor 2007 nyarára végképp elmergesedett a helyzet. Az év július elején az épületegyüttes a mecset oktatási intézményeihez tartozó szélsőséges fundamentalista diákok megszállása alá került, akik iszlám törvénykezés és a tálib kormányzathoz hasonló közjogi és politikai rendszer bevezetését követelték az egész országban. Érvelésüket erkölستelennek tartott foglalkozást űző emberek – közöttük kínai állampolgárok – elrablásával hangsúlyozták ki. Vezetőjük, Abdul Rásíd Gázi molla, a mecset egyik oktatási intézményének alkancellárja volt, aki országszerte háború- és Amerika-ellenes nézeteiről volt híres. Mozgalmuk mellett, hogy diplomáciai feszültséget is okozott, a tálibok térnyerésének veszélyét idézte fel Pakisztán szívében. Musarraf kormányát ez meggyőzte a régóta érlelődő határozott fellépésről. Utasításukra a pakisztáni hadsereg július 11-én ostrommal vetett véget az incidensnek,³⁸⁶ amelynek során 108 ember – köztük Gázi molla – vesztette életét. Noha az akcióval a kormányzat bizonyította elszántságát a fennálló rend megőrzésére, az ország belbiztonsági helyzete tovább romlott, miután a vazirisztáni milíciák az akcióra válaszul felmondták a kormánnyal megkötött 2006-os békemegállapodásukat.³⁸⁷ 2007 decemberében pedig Baitullah Mehszúd irányításával hivatalosan is megalakult a több kisebb tálib mintájú csoportosulást összefogó Tehrík-i-Talibán-i-Pakisztán (Pakisztáni Tálib Mozgalom – TTP),³⁸⁸ amely a dél-vazirisztáni pastun Mehszúd törzs dominanciája mellett a pakisztáni tálib mozgalom vezető erejévé vált. A TTP ernyőszervezetként számos belső gyengeséggel küzdött, ami a különböző vezetők egyéni ambícióiban és ellentéteiben nyilvánult meg. Baitullah Mehszúd még 2009 augusztusában áldozatul esett egy amerikai dróntámadásnak. Utóda egyik alvezére, Hakimullah Mehszúd lett, akivel 2013 novemberében szintén egy hasonló támadás végzett.³⁸⁹ A gyakori vezetési

³⁸⁶ Griff Witte: Pakistani Forces Kill Last Holdouts in Red Mosque. *The Washington Post*, 2007. július 12.

³⁸⁷ Declan Walsh: Pakistan Agrees Peace Pact with pro-Taliban Tribal Fighters. *The Guardian*, 2006. szeptember 6.

³⁸⁸ International Crisis Group: Pakistan: The Militant Jihadi Challenge. *Asia Report*, 164. (2009a. március 13.). 12.

³⁸⁹ Leela Jacinto: Taliban's Mehsud: Promoted and Killed by US Drones. *France 24*, 2013. november 1.

válság és belső széthúzás, valamint a pakisztáni haderő támadásai a szervezet bázisai ellen jelentősen meggyengítették a TTP-t a 2010-es évek végére. Ugyanakkor kapcsolatai az afganisztáni tálibokkal és egyértelmű szembenállása az iszlámábádi kormánnyal szimbolikus jelentőséggel bírt: a laikusok számára is mutatta egyrészt a tálib mintájú szélsőséges ideológiák határokon átnyúló hatásait, másrészt pedig, hogy milyen veszélyeket rejt magában Pakisztán kettős játéka a terrrorszervezetek rejtett támogatását illetően. Fontos azt is szem előtt tartani, hogy Iszlámábádban (és különösen Ravalpindiben) a terrorizmus eszközével élő csoportok megítélése a céljaiktól függött. Miközben az Afganisztánban harcoló tálibokat és a Kasmírban vagy egyebütt indiaiak ellen támadásokat intéző szervezeteket hajlamosak voltak barátiként (vagy legalábbis felhasználandóként) értelmezni és szabadságharcosnak nevezni, addig a Pakisztán belső társadalmi és politikai status quóját megváltoztatni akaró szervezeteket egyértelműen ellenségnek tekintették, akik a terrorizmus „rossz” oldalát testesítik meg. Jól mutatta ez alapján véve gyakorlatias hozzáállásukat a kérdéshez, amelyben az eszme messze nem játszik akkora szerepet, mint a pakisztáni érdekek szolgálatába állítható eszközök keresése.

Habár a vallási szélsőségek és az ezekből táplálkozó terrortevékenység különös figyelmet kapott világszerte, Pakisztánban szintén nem volt ismeretlen a nemzeti célokért zajló terrorizmus sem. Különösen a beludzs nép körében volt ez megfigyelhető, amelynek településterülete Irán, Afganisztán és Pakisztán között oszlott meg, legnagyobb lélekszámban (2017-ben majdnem 7 millióan) azonban a pakisztáni Beludzsisztánban éltek. A Beludzs Köztársasági Hadsereg, a Beludzsisztáni Felszabadítási Front vagy a Beludzs Felszabadító Hadsereg a 2000-es évektől egyre többet hallattak magukról, életben tartva a beludzsisztáni alacsony intenzitású szeparatista felkelést. Ám a humán kapacitásaik minden jel szerint jóval szerényebbek a dzsihádistá vagy tálib mintájú szervezetekénél.

Szindhudés, azaz az önálló szindhi állam eszméje is létezik Pakisztánban, ám ennek társadalmi támogatottsága igen marginális. Mint már érintettük, Szindh tartomány a Pakisztáni Néppárt bázissterülete, és lakói döntően a pakisztáni nacionalizmus híveinek számítottak a vizsgált időszakban, az olyan szervezeteknek, mint a Szindhudés Felszabadító Hadsereg pedig kevés játéktér maradt. A kínai-pakisztáni gazdasági folyosó kiépítése érdekében zajló kínai beruházások és Peking ezzel összefüggésben növekvő befolyása ugyanakkor mind a beludzs, mind a szindhi szeparatisták szemében lehetőséget teremtett az erőfitogtatásra. A kínai érdekeltségek terrorfenyegetettségének növekedése nemcsak az etnikai bázisú terrorizmusra és az egyes térségek fejlettségi különbségeiből adódó politikai feszültségekre világított rá, de újabb feladatokat adott a pakisztáni államnak is a „rossz terroristák” elleni küzdelemben.³⁹⁰

³⁹⁰ Minderről bővebben lásd: Günsberger Dóra: A kínai-pakisztáni gazdasági folyosó biztonsági aspektusai: külső és belső kihívások. In Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest, Typotex, 2019. 231–252.

Katonai erőviszonyok

Korábban, a bipoláris korszak utolsó évtizedének makrotendenciáival foglalkozó fejezetben láthattuk, hogy a globális katonai célú kiadások 1980-as években beindult csökkenése Dél-Ázsiára nem volt jellemző. Míg a világban ez a folyamat az 1990-es években erősödött fel igazán, addig térségünkben fennmaradt egy szerényebb növekedés, amely az évtized végére és az ezredfordulóra gyorsabb ütemre váltott. Összességében 1990 és 2014 között Dél-Ázsia katonai kiadásai reálértéken jóval a világlátlagot (50,8%) meghaladó mértékben, 83,1%-kal növekedtek. Ezen belül a két vezető állam, India és Pakisztán 165,5%-os, illetve 75,8%-os növekményt könyvelhetett el.³⁹¹ Ennek okai a nukleáris fegyverkezés mellett a kettejük területi konfliktusának 1999–2003 közötti elmélyülése, India részéről pedig a nagyhatalmi program költségei voltak.

Szemben Európával, ahol a haderők leépülése és képességvesztése vált jellemzővé ezekben az években, a 21. század elejére Dél-Ázsia egyike volt a Föld legmilitarizáltabb térségeinek. Nyolc államából háromban polgárháború dúlt, míg kettő a nukleáris eszközökre is kiterjedő fegyverkezési versenyben állt egymással. Nem meglepő ennek tükrében, hogy a fegyveres erők kritikus fontossága Dél-Ázsiában sehol sem kérdőjeleződött meg. Óriási különbségek voltak azonban az egyes térségbeli államok katonai célra mozgósítható gazdasági és társadalmi erőforrásai között éppúgy, mint a fegyveres erőkkel szembeni elvárások vagy azok lehetséges politikai értéke tekintetében. A Maldív-szigetek és Bhután leginkább csak névleges fegyveres erővel rendelkeztek. Előbbi védelmi erejének döntő részét a tengerészgyalogság, a speciális műveleti erők és a parti őrség adta. Utóbbi pedig lényegében egy szerény szárazföldi erővel számolhatott, amelyet indiai segítséggel képeztek ki, illetve szereltek fel. Minthogy ezen kisállamok szomszédságát nagyhatalmak képezték, valójában szóba sem kerülhetett, hogy ezekkel a fegyveres erőkkel eredményesen meg tudnák védeni magukat tőlük. Sokkal inkább a belső biztonság szavatolása, illetve a Maldív-szigetek esetében a felségvizeken zajló illegális tevékenységek elleni fellépés volt a funkciójuk.

Más volt persze a helyzet Dél-Ázsia nagyobb államaiban. Noha az ezredforduló követő években az indiai–pakisztáni „rakétaverseny” és hagyományos fegyverkezés kapta a legnagyobb nemzetközi figyelmet a térségből, önmagához képest azonban Srí Lanka haderejének minőségi növekedése is igen figyelemre méltó volt. A szigetország pakisztáni és kínai fegyverrendszerek sorának hadrendbe állításával növelte meg fegyveres erőinek ütőképességét, amivel egyértelmű célja a polgárháború győztes lezárására volt. Fegyverkezésének eredményei a 2000-es évek végére értek be.

Globális összehasonlításban a térségben egyetlen állam – India – rendelkezett olyan adottságokkal, amelyek a vezető államokkal összevethető, valódi nagyhatalmi pozíciót kölcsönöztek neki. Mint korábban már többször érintettük, ennek katonai dimenziói voltak különösen meggyőzőek. A svéd nemzetközi békekutató intézet,

³⁹¹ Sandler–George (2016): i. m. 179–180.

a Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) adatai szerint India már 1989-ben is az ázsiai térség harmadik legnagyobb védelmi ráfordítással rendelkező állama volt, és ezt a pozícióját nominálértéken a vizsgált korszak végéig (sőt, lényegében napjainkig) megtartotta. Az amerikai dollár 2014. évi vásárlóértékén számolva védelmi kiadásai az 1989. évi 18 826 millióról több mint két és félszeresére, 48 470 millió dollárra nőttek.³⁹² Míg 1989-ben India védelmi költségvetése *nominálértéken* még „csak” a 13. legnagyobb volt a világon, addig 2000-ben már a 10., 2010-re a 8., míg 2014-re a 7. helyre kapaszkodott fel. Ekkor már csak az ENSZ BT állandó tagjai, valamint Szaúd-Arábia előzték meg a rangsorban.³⁹³ 1998-at követően a költségvetés évről évre folyamatos növekedést mutatott, 2001-től számítva egy évtized alatt mintegy 64%-ot bővülve. Innentől kezdve a növekedés aránya némileg lassult. India védelmi ráfordításai 2011 és 2020 között ugyanis mintegy 34%-kal bővültek.³⁹⁴ Persze a nyers számok a 2000-es évek végére még mindig mintegy háromszorosan múltak alul a hasonló kínai, és tizenötszörösen az amerikai adatot.³⁹⁵ *Vásárlóerő-paritáson* számítva azonban India 2010 végére már a harmadik legnagyobb védelmi költségvetéssel rendelkezett.³⁹⁶ E tekintetben az USA előnye már „mindössze” hatszoros, Kínáé pedig kétszeres volt. India ekkorra már olyan minőségű honvédelmet volt képes megvalósítani, amellyel tágabb biztonságpolitikai környezetben is mindössze északi szomszédjái vetekedhetett. Vizsgált korszakunk végére, 2019-re pedig India már nominálértéken is a harmadik legnagyobb védelmi költségvetéssel bíró ország volt a világon, messze megelőzve Európa hagyományos nagyhatalmait, közöttük egykori gyarmatosítóját is.³⁹⁷

Hozzá tartozik a képhez az is, hogy Újdelhi mindezt aránylag fenntartható módon valósította meg, a költségvetést nem terhelték túl a katonai kiadások (jóllehet, a hadvezetés tagjai általában mindig többet szerettek volna). Bár India hivatalosan közölt védelmi kiadásai a GDP százalékában mérve 2009–2012 között például fokozatosan csökkentek (2,9%-ról 2,5%-ra),³⁹⁸ az ország elsőségét mégsem veszélyeztethette semmi a régióban. Az indiai védelmi költségvetés relatív mérséklődése dacára ugyanis még 2012-ben is több mint hétszeresen múlta felül Pakisztán hasonló ráfordításait.³⁹⁹ Dél-Ázsia államainak 2010. évi hivatalos katonai költségvetéseinek

³⁹² Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): (é. n.): i. m.

³⁹³ Stockholm International Peace Research Institute (é. n.): i. m.

³⁹⁴ Diego Lopes da Silva – Nan Tian – Alexandra Marksteiner: *Trends in World Military Expenditure, 2020*. Stockholm International Peace Research Institute, 2021. 4.

³⁹⁵ Nicholas R. Lombardo: India's Defense Spending and Military Modernization. *CSIS Current Issues*, 24. (2011). 1.

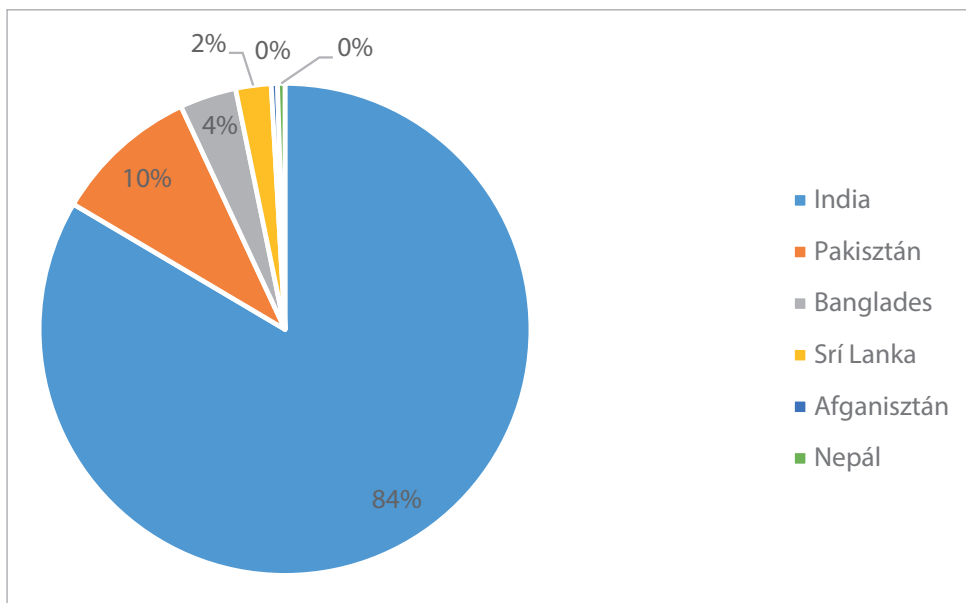
³⁹⁶ *SIPRI Yearbook 2011*. Stockholm, Stockholm International Peace Research Institute – Oxford University Press. 2011. 183.

³⁹⁷ Association for Defending Victims of Terrorism: *Global Military Expenditure Sees Largest Annual Increase in a Decade*. 2020. április 27.

³⁹⁸ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *SIPRI Military Expenditure Database*. Stockholm International Peace Research Institute, 2021.

³⁹⁹ Stockholm International Peace Research Institute (2021): i. m.

egymáshoz viszonyított arányát a 10. ábra mutatja (a Maldív-szigetek és Bhután többiekhez képest elenyésző kiadásait nem ábrázoljuk).

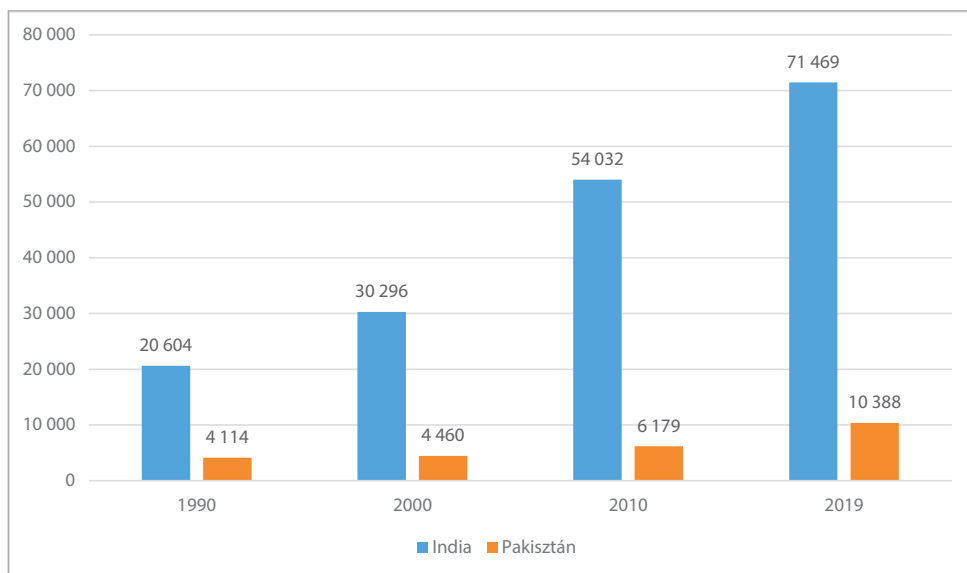
10. ábra: Az egyes dél-ázsiai államok százalékos részesedése a térség összesített katonai kiadásaiból 2010-ben
Forrás: SIPRI

Mint látható, ebben az évben Dél-Ázsia katonai kiadásainak 94%-át a két vezető hatalom eszközölte. Ez persze nemcsak 2010-re volt igaz, hanem nagyságrendileg az e kötetben vizsgált három évtizedre nézve is. Mellettük Banglades és Srí Lanka részesedése értelmezhető mértékű, a többi államé 1% alatt van. Elsősorban tehát ez indokolja, hogy a térség katonai erőviszonyainak jellemzésekor a két vezető államra szoktak szorítkozni. Hozzájárul e képhez az is, hogy míg a többi ország vagy belső fenyegetésekkel szemben készíti fel a fegyveres erejét, vagy meg nem nevezett külső fenyegetéstől óvna szuverenitását és területi integritását, addig Indiának és Pakisztánnak volt nyíltan vállalt ellenséggépe.

A 2010-es évek elejétől az indiai haderő fejlesztése is látványosabb szakaszába ért, különösen a haditengerészet új járműveinek beszerzésével. 2009-ben, a kargili háború 10. évfordulóján felavatták az ország első nukleáris ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáróját, az INS Arihantot.⁴⁰⁰ Csapásmérő kapacitása ugyan lényegesen elmaradt a hagyományos nukleáris hatalmak hasonló járműveitől, mégis komoly, politikai szempontból is kamatoztatható technikai ugrást jelentett. India volt az első

⁴⁰⁰ Peter Crail – Eben Lindsey: India Launches First Nuclear Submarine. *Arms Control Association*, 2009. szeptember.

állam a Földön az öt *de jure* atomhatalom után, amely képes volt saját technikai bázison előállítani egy ilyen tengeralattjárót.⁴⁰¹ 2013. november 16-án a tengeri tesztek lezárulásával Oroszország átadta Indiának az INS Vikramáditya flottarepülőgép-hordozót,⁴⁰² amely az indiai haditengerészet csapásmérő és erőkivetítő képességeinek szimbólumává vált. Egyúttal az első példánya volt a tengeri haderőnem nagy méretű flottarepülőgép-hordozóinak, amelyek további modelljeit (az úgynevezett Vikrant-osztályt) immár teljes egészében hazai tervezés és kivitelezés után rendszeresítették volna. Korszakunkban ezek közül az első (INS Vikrant) bocsátották vízre 2013-ban, a további példányok építése ugyanakkor áttervezés miatt jelentősen lelassult. Sem a Vikramáditya, sem a Vikrant nem számított ugyanis a kor legfejlettebb repülőgép-hordozói közé. Felépítésük (például felszállófedélzetük „sísánc” kiképzése) miatt kapacitásaik erősen korlátozottak voltak a 2010-es évek hasonló funkciójú amerikai hajóegységeivel összevetve. Ráadásul Kína a vizsgált korszak végére lényegében utolérte Indiát a repülőgéphordozó-képességeket illetően, ami az indiai-óceáni stratégiai versengésen is nyomot hagy, erősítve Újdelhi nyitottságát az USA barátsága iránt.

11. ábra: India és Pakisztán katonai célú kiadásainak mértéke millió amerikai dollárban (2019. évi értéken) számítva (1990, 2000, 2010 és 2019)

Forrás: SIPRI

⁴⁰¹ Dinakar Peri: India's Nuclear Triad Finally Coming of Age. *The Diplomat*, 2014. június 12.

⁴⁰² Russia to Hand over INS Vikramaditya to India in November. *The Times of India*, 2013. február 22.

Dél-Ázsián belül azonban India hagyományos katonai fölénye egyre növekedett az 1990-es évek óta. Mint a 11. ábrán is látható, védelmi kiadásai 1990-ben még „csak” ötszörösét tették ki a pakisztáninak. E két érték aránya Iszlámábád szempontjából 2010-ben ért mélypontjára a vizsgált korszakban. Ekkor India fölénye 8,7-szeres volt. Pakisztán részéről az emelkedés az elkövetkező évtizedben gyorsabb volt, ennek köszönhetően sikerült valamennyit lefaragni a hátrányából, ám India katonai költségvetése még 2019-ben is 6,9-szer túlta felül az övét.

Újdelhi az 1990-es évek végétől döntően orosz, izraeli és európai forrásokból szerezte be haditechnikai eszközeit, természetesen a fejlődő hazai gyártás mellett. A 2000-es évek első felétől az Egyesült Államok is belépett az elsődleges beszerzési források sorába. Mindaddig a Dél-Ázsiába irányuló amerikai fegyverexport döntő többsége Pakisztánba ment, a 2010-es években azonban fokozatosan India lett a legnagyobb vásárló.⁴⁰³ Ezzel párhuzamosan az orosz import aránya kismértékben csökkent, de továbbra is döntő mértékű maradt. Közrejátszottak persze ebben a Moszkvával közös fejlesztési projektek, amelyek olyan eszközök előállítására fókuszáltak, mint például az ötödik generációs vadászbombázó repülőgépek vagy a BrahMos robotrepülőgépek. Oroszország a poszthidegháborús korban tehát végig nagyon fontos hadiipari, illetve kutatás-fejlesztési partner maradt, de ez nem helyettesítette azt a lehetőséget, amelyet a fejlett amerikai haditechnikához való hozzájutás nyitott meg az ország számára úgy védelempolitikai, mint tágabb stratégiai szempontból.

Pakisztán fegyverkezésének az ezredfordulót követően az amerikai források újbóli megnyílása adott új lendületet. Általánosságban azt lehetett mondani, hogy az iszlám köztársaság fegyveres erőinek haditechnikai arculatát a saját gyártású eszközök mellett az amerikai és kínai eredetű fegyverzet határozta meg leginkább. Az 1990-es években az utóbbi beszerzési forrás értékelődött fel az amerikai támogatás megszűnésével, majd 2001 után a pakisztáni állam nagyjából egyenlő arányban biztosította haditechnikai szükségleteit a két, egymással szemben rivális hatalomtól. Még 1995–2008 között az iszlám köztársaság vette át a kínai fegyverexport nagyjából 40%-át, amellyel a keleti nagyhatalom haditechnikájának első számú vásárlója volt.⁴⁰⁴ A 2006–2010 közötti periódusban Pakisztán a teljes forgalomból való 5%-os részesedésével a világ 4. legnagyobb fegyverimportőrének számított. Ennek 39%-át az USA-ból, 38%-át Kínából szerezte be.⁴⁰⁵ Iszlámábád tudatosan igyekezett egyensúlyozni a két vezető állam között annak érdekében, hogy minél többet lefaraghasson az Indiával szemben kialakult stratégiai hátrányából.

⁴⁰³ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *The State of Major Arms Transfers in 8 Graphics*. 2017.

⁴⁰⁴ John Paul Dunne – Elisabeth Sköns: *FWC Sector Competitiveness Studies – Study on the Impact of Emerging Defence Markets and Competitors on the Competitiveness of the European Defence Sector*. Final Report, 2010. február 12. 93.

⁴⁰⁵ Paul Holtom – Lucie Béraud-su Dreau – Mark Bromley – Pieter D. Wezeman – Siemon T. Wezeman: *Trends in International Arms Transfers, 2010*. SIPRI Fact Sheet, 2011. március 5.

Beszédesen jellemzi a mértékeket, hogy csak 2006-ban Pakisztán összesen 3,5 milliárd dollár értékben írt alá fegyvervásárlási szerződést az USA-val, ami egymaga majdnem elérte az 1950–2001 között megkötött amerikai–pakisztáni fegyverüzletek összértékét.⁴⁰⁶ A hadsereg felszerelésének modernizálása az amerikai technológia rendszeresítésével különösen a légierőt érintette új vadászrepülőgépek és támadó helikopterek, illetve ezek fegyverzetének beszerzésével. Emellett újra napirendre került a már korábban rendszeresített amerikai eszközök korszerűsítése, valamint harcjárművek, tüzérségi eszközök és muníció beszerzése is.

Kína és Pakisztán közös katonairepülőgép-fejlesztésbe is fogott, amelynek eredménye, a PAC JF-17 Thunder multifunkciós vadászrepülőgép a pakisztáni légierő legnagyobb számban hadrendben álló típusa volt a 2010-es évek végén. Harcászati adottságai és gyártási költségei igen kedvező arányban álltak egymással, így a repülőgép jelentős exportpotenciállal is bír.

Pakisztán és Afganisztán

Az „afgán demokrácia”

Afganisztán új politikatörténeti korszakát a 2001 decemberi bonni konferencián született deklaráció vezette be. Tíz napon át tartott az egyeztetés a nagy afgán ellenzéki frakciók, valamint a régióban érdekelt hatalmak (az USA, Oroszország, Irán, Pakisztán és India) képviselőinek részvételével. Az első, az amerikaiak által köröztetett tervezete az itteni határozatoknak még nem tett említést a „demokráciáról”.⁴⁰⁷ James Dobbins, az Egyesült Államok különmegbízottjának visszaemlékezései szerint éppen az iráni küldött vetette fel elsőként az előkészítő megbeszélésen, hogy ez azért bekerülhetne a dokumentumba. Noha az amerikai nem kapott iránymutatást kormányától e tárgyban, a kezdeményezést végső soron észszerűnek ítélte.⁴⁰⁸ December 5-én írták alá az ENSZ közreműködése mellett a bonni megállapodást, amely az ország politikai átmenetének forgatókönyvét és főszereplőit határozta meg.⁴⁰⁹ Végeredményben e dokumentum 2004-re írta elő az új Afganisztán első elnök- és törvényhozási választásait. Ezek közül időben csak az elsőre kerül majd sor.

Az új, 30 főből álló afgán ideiglenes kormányzat első emberének Hámid Karzaít, a pastun Durráni törzsszövetséghez tartozó Popalzáj törzsből származó politikai szakértőt választották az összegyűlt afgán notabilitások. Karzaí tekintélyes,

⁴⁰⁶ Richard F. Grimmett: *U. S. Arms Sales to Pakistan*. CRS Report for Congress, 2008. január 28.

⁴⁰⁷ James Dobbins: *Engaging Iran*. United States Institute of Peace, 2010. október 11.

⁴⁰⁸ Atiq Sarwari – Robert D. Crews: *Afghanistan and the Pax Americana*. In Robert D. Crews – Amin Tarzi (szerk.): *The Taliban and the Crisis of Afghanistan*. Cambridge–London, Harvard University Press, 2008. 322.

⁴⁰⁹ United Nations Security Council: *Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-Establishment of Permanent Government Institutions*. 2001a. december 5.

monarchiapárti családból származott, és korábbi pályafutása során Pakisztánban, Indiában és nyugaton is jó kapcsolatokra tett szert. Dacára a szovjetellenes mozgalomban való részvételének, alapvetően konfliktuskerülő ember hírében állt, aki sokakkal szót értett, és csak az utolsó időszakban köteleződött el az Északi Szövetség ügye mellett. Nem volt igazán széles körben ismert figura, ám ideális embernek tűnt a politikai átmenet levezénylésére, sőt akár annál többre is. Végül azok is hajlandóak voltak támogatni őt (például India), akik eredetileg nem a pastunokat, hanem az Északi Szövetség tádzsik származású vezetőit favorizálták.

Eközben a nemzetközi jelenlét keretei is kiformalódtak az országot illetően, ám a megoldás legalábbis vegyesnek bizonyult. 2001. december 20. után az ENSZ BT 1386. számú határozata értelmében⁴¹⁰ megkezdte a munkáját az ISAF (International Security Assistance Force), amelynek tényleges tevékenysége Kabulra korlátozódott. Utóbbi az Egyesült Államok ötlete volt annak érdekében, hogy az afgán vidéken szabadon működhessen az általa vezetett katonai koalíció a Tartós Szabadság hadművelet keretében.

A szélesebb nemzetközi közvélemény előtt az újszerű afgán demokrácia bázisintézményeként a Rendkívüli Lója Dzsigát (kb. Nemzetgyűlést) mutatták be, amely történelmi előképeit tekintve a hagyományos törzsi elitek tanácskozó gyűlése volt, nem egy választott parlament. A tálibok bukása után létrejött testület szintén nem rendelkezett semmilyen nyugati értelemben vett demokratikus legitimitációval – de legalább nem tálib intézmény volt. Már csak azért sem, mert a tálibok a törzsi vezetők egy részét kiirtották uralmuk idején, és csak azokat tűrték meg, akik elfogadták főségüket.

Ekkoriban a nemzetközi szintén legismertebb nem tálib afgán vezetőnek Mohamed Zahír sah számított, akinek a kiemelkedő szerepvállalására a bonni határozatok nyitva hagyták az utat. Az akkor már 87 éves egykori uralkodó nagy népszerűségnek örvendett, uralkodásának időszakát (amelyet a 2001-ben élt afgánok nagyobb része csak elbeszélésekből ismert) pedig a történelmi nosztalgia jótékony köde lengte körül. Haza is tért Afganisztánba 2002 tavaszán. Ám az Északi Szövetség hadurainak egy része nem preferálta Zahír államfővé választását, így nyomásukra a kérdés lekerült a napirendről.⁴¹¹ A sah 2007-ben távozott az élők sorából, az pedig hosszú időn át vita tárgyát képezte, hogy háttérbe szorításával Afganisztán mennyit is veszített. Helyette 2002. június 16-án a Lója Dzsigra ideiglenes elnöki megbízást adott Karzaínak, aki ezáltal tartósan az új afgán rendszer arcává vált a nemzetközi közvélemény előtt. Jelentős részben az ő döntésén múlt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összetétele is. Utóbbi feladata a 21. századba lépő Afganisztán alkotmányának kidolgozása volt. 450 tagját választották, akik között a nőknek és különböző kisebbségeknek rögzített kvótájuk volt. További 52 tagját

⁴¹⁰ United Nations Security Council: *Resolution 1386 (2001)*. 2001c. december 20.

⁴¹¹ Francisc Vendrell: *What Went Wrong after Bonn*. Middle East Institute, 2012. április 18.

pedig Karzaí elnök bízta meg.⁴¹² A testület összetételét sok kritika érte, a hadurak, valamint különböző maffiák emberei szavazatvásárlásokkal és nyomásgyakorlással nagy számban kaptak helyet benne.

Másik, igen fontos hiányossága volt a születő „demokratikus” rendszernek a valóban demokratikus elköteleződésű vagy hitelű politikusokból mutatkozó erőteljes hiány. Valójában a tálib hatalomátvétel előtti mudzsáhid garnitúra visszatérése zajlott a hatalomba, ami rendszerváltáshoz ugyan elegendő lehetett, de sok bizalmat érthetően nem szült az „újrafelhasznált” politikai elit iránt, különösen a pastunok körében. Olyan személyiségek, mint Rasíd Dosztum vagy Burhánuddin Rabbáni az 1990-es évek elejének kaotikus világát idézték, és újonnan megerősödött szerepük sem halványíthatta el felelősségüket az akkori helyzet kialakulásáért.

Persze pusztán katonai, illetve hatalomtechnikai logika alapján nem is volt élet-szerű, hogy az Északi Szövetség elitje (és emberei) kimaradjanak az új Afganisztán építéséből. Erre saját felfogásuk szerint a harctéren váltották meg a jogot maguknak, és a politikai tapasztalatokon túl a hadurak esetében – legalábbis eleinte – a fegyveres erők feletti ellenőrzés is amellet szolt, hogy integrálják őket a kormányzati struktúrákba. Összességében egy olyan rendszer jött létre, amely inkább szolt a partikuláris érdekek egymással szembeni védelméről, mintsem a közös haladásról. Az 1990-es évtized elejét jellemző erőszakos frakcióharcok elkerülésének ára az államigazgatási pozíciók zsákmányszerű szétosztása volt a prominens politikusok, hadurak, illetve azok patronáltjai között.⁴¹³ A hadurak magánbizniszeit érintetlenül hagyták, és erős tényezőként jelentek meg a szervezett bűnözői csoportok is. A társadalom hagyományos szövetének bomlása ugyanakkor tovább folytatódott, és sok helyen a tálibokkal való leszámolás sem valósult meg.

Hozzá tartozik e rendszerváltás regionális kontextusához, hogy korábban lejáratódott politikusok „újrafelhasználására” nem Afganisztán az egyedüli példa Dél-Ázsiában. Pakisztánban is hasonló alapokról zajlott a polgári kormányzás újjászervezése a 2000-es évek végétől, ám ott az eltérő társadalmi háttér és belbiztonsági helyzet miatt nemigen volt esély arra, hogy a rossz kormányzás a rendszer összeomlásához vezessen.

2003 októberében vált megismerhetővé az ország első párttörvénye és a választási törvény. Utóbbi úgynevezett egyéni, nem átruházható szavazaton nyugvó, féларányos választási rendszert írt le, ahol az adott körzetben elnyerhető mandátumokat a jelöltek abban a sorrendben kapják meg, amelyet a szavazataik száma alapján felállítanak belőlük (például, ha négy elosztható mandátum van a körzetben, akkor a négy legtöbb szavazatot kapó jelölt kapja meg azokat). Országos szintű arányosító mechanizmusok (pártlisták) nem voltak. Ahhoz, hogy ilyen választási rendszer mellett

⁴¹² National Democratic Institute for International Affairs: *The September 2005 Parliamentary and Provincial Council Elections in Afghanistan*. 2006.

⁴¹³ Erről lásd: Katona Magda: Hat évvel a bonni konferencia után: merre tart Afganisztán? *Külügyi Szemle*, 6. (2007), 4. 72–122.

a pártok sikeresek legyenek, olyan szervezettséggel és helyi közvélemény-kutatási, valamint mozgósítási kapacitásokkal kellett volna rendelkezniük, ami kevésbé volt jellemző a korabeli Afganisztánra. Mindez nem kedvezett a pártok alakulásának és megerősödésének, amelyek így nem is játszottak komoly szerepet a rendszer felépülésének kritikus éveiben. Az afgán pártok egyébként jórészt etnikai alapon jöttek létre. A választójog általános, egyenlő, közvetlen és titkos volt.⁴¹⁴

Afganisztán alkotmányát 2004. január 26-án léptették hatályba. Egyszerre mutatott a nyugati alkotmányos berendezkedésekre jellemző vonásokat, és igyekezett reflektálni a társadalom kulturális sajátosságaira is. Szekularizációról nem lehetett szó. Az ország hivatalos neve Afganisztáni Iszlám Köztársaság, államvallása pedig ennek megfelelően az iszlám lett. Semmilyen meghozandó törvény nem mehetett szembe az iszlám hitelveivel és gyakorlatával. Alapvető szerepet játszottak az alaptörvényben ugyanakkor olyan tételek, mint az emberi jogok és a demokratikus polgári jogok biztosítása (gyülekezési szabadság, véleménynyilvánítás szabadsága, politikai részvételi jog stb.).⁴¹⁵ Férfiak és nők egyenlőnek mondták ki a törvény előtt.

Kétkamarás törvényhozás felállításáról rendelkezett az alkotmány, ahol az alsóház a Nép Háza, míg a felsőház a Vének Háza nevet viselte. A törvényhozás alsóházi képviselői helyeinek 25%-át nőknek tartották fenn. Fontos vonása továbbá, hogy igyekszik szakítani a korábbi pastunbázisú afgán nemzetfogalommal, és az indiai alkotmányhoz hasonlóan mindenkit a nemzet tagjának tekint, aki az ország állampolgára. Ezzel a számos etnikai és törzsi törésvonaltól szabdalt társadalom közös nemzeti identitását erősítette volna a versengő identitások világában.⁴¹⁶ Európai szemmel nézve ez mindenképpen egy progresszív célkitűzés volt, amelyet – különösen a későbbi fejlemények tükrében – a szakértők gyakran eleve reménytelen, nyugati ihletésű gondolatnak bélyegeztek. Hozzá tartozik viszont az igazsághoz, hogy a szóban forgó időszak nemzetközi diskurzusában a hasonló, szétzilálódott belső viszonyokkal küzdő államok kapcsán a nemzet- és államépítés elősegítése divatos elképzelés volt, és ez nyomot hagyott a 2004-es alkotmányon is. Sikerében ráadásul az új Afganisztán elitje, illetve egyes nemzetiségi csoportjai sokkal érdekeltbbek lettek volna, mint a nyugati kormányok. Nem vitás azonban, hogy az adott helyzetben mindez nem találkozott az emberek döntő többségének gondolkodásmódjával, akik a nemzetiségi és törzsi/regionális kötődéseiket sokkal fontosabbnak ítélték az összafgán nemzet építésénél. Az államnyelvet nem határozták meg, hivatalos nyelvnek a pastu és a dári számított. Komoly vita volt az ország államigazgatási struktúrájáról, amelynek lényege – némileg hasonlóan Srí Lanka esetéhez – a föderalizmus és a centralizált állam ideájának szembeállítása volt. Végül Afganisztán papíron erősen centralizált országgá vált, ám ez a gyakorlatban soha nem vált valósággá, mert a központi hatalom befolyása a fővároson és közvetlen

⁴¹⁴ *The Constitution of Afghanistan*. [é. n.], 24.

⁴¹⁵ *The Constitution of Afghanistan*. [é. n.], 24.

⁴¹⁶ *The Constitution of Afghanistan*. [é. n.], 5.

környezetén túl csak igen esetlegesen érvényesült, és semmiképpen sem volt kizárólagos. A tartományi kormányzók hatáskörei elvben erősen korlátozottak maradtak, ám több hadúrbból is kormányzó lett (például Atta Mohamed Núr, Gul Aga Serzáj), ami a gyakorlatban éppen ellenkező helyzethez, a papíron fekvőnél jóval nagyobb kormányzói önállósághoz vezetett.⁴¹⁷

Minden – a korábbiakkal összevetve – haladó szelleme ellenére Afganisztán alkotmánya alapelveinek a kormányzat nem tudott, sok esetben nem is akart érvényt szerezni. Az osztozkodás gyakorlatához tartozott, hogy az egyes közszerológati pozíciók betöltésénél etnikai kvótákat alkalmaztak, amelyek azonban hamar diszfunkcionálisakká váltak, és a diszkrimináció eszközei lettek a pastunok javára.⁴¹⁸

2004. október 9-én az új alkotmány értelmében megtartották az első elnökválasztást, amelyen Hámid Karzaí is indult, és abszolút többséggel (55,4%-kal) meg is nyerte azt.⁴¹⁹ A részvételi arány a regisztráltak körében 83%-os volt.⁴²⁰ Komoly tanulságokat hordozott ez a voksolás. Egyrészt a jelöltek etnikai hovatartozásának általában nagyobb hatása volt a regionális szintű eredményeikre, mint bármiféle politikai programnak. Némi nagyvonalúsággal azt mondhatjuk, hogy Karzaí a pastun és beludz, Junusz Kánúni a tádzsik, Abdul Rasíd Dosztum az üzbég és türkmén, míg Mohamed Mohakik a hazara dominanciájú területeken ért el elsőséget. Összafgán identitás tehát továbbra sem nyilvánult meg, de ezt még az optimisták szemében is korai lett volna elvárni. Ehelyett az etnikai egyensúly fontossága kapott újabb megerősítést.

Másrészt, a választások nem zajlottak le tisztán, és ezt a legbefolyásosabb jelöltek maguk sem vették komolyan. Nem is az volt az igazi probléma, hogy a tálibok szavazókörök elleni támadásokat helyeztek kilátásba – mondván, hogy a választásokon részt vevők az amerikai megszállók és bábkormányuk kollaboránsai, és ezért az ország ellenségei –, mert ezt előre lehetett látni. Sokkal inkább abból fakadt a legitimációs deficit, hogy a szavazáson való többes részvétel lehetősége is széles körű volt, azaz egy ember több szavazatot is leadhatott. Mindennek ellenére a külföldi szövetségések elfogadták Karzaít megválasztott elnöknek, aki így öt esztendőre immár rendes mandátumot nyert.

Ugyanakkor a csalások szokványos kísérőivé váltak az afganisztáni választási folyamatoknak, ráadásul egyre szemérmetlenebb módszerekkel és méretekben zajlottak az idő előrehaladtával. Rövidesen látni fogjuk, jórészt ez vezetett ahhoz, hogy a politikai rendszer a saját lefektetett szabályai szerint képtelen legyen legitimálni önmagát, és végül teljesen diszfunkcionálissá váljon.

⁴¹⁷ Dipali Mukhopadhyay: *Warlords As Bureaucrats: The Afghan Experience*. Carnegie Endowment, 2009. augusztus.

⁴¹⁸ Madhuvanthi Srinivasan: Politics of Preference: Rethinking the Afghan Quota System. *The Geopolitics*, 2019. február 23.

⁴¹⁹ Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Results by Votes*. 2004. november 4.

⁴²⁰ Islamic Republic of Afghanistan. Election for President. *Election Guide*, 2004.

2005. szeptember 18-án került végül sor az új berendezkedés első törvényhozási választásaira. A részvétel ekkor már csak 50% körüli volt. Szemben a választási rendszer mellett felhozott érvekkel (könnyen megérthető, és a nők is könnyebben indulnak) azonnal megmutatkoztak annak súlyos problémái. Az esetenként írástudatlan afgán szavazók nemritkán óriási lapokon, száznál is több jelölt között keresték az általuk favorizáltat, miközben a marginalizáltabb csoportok tagjainak indulása nem vált könnyebbé. Igen széles terep jutott viszont a szavazatvásárlásnak, vagy egyéb módon történő, torzító nyomásgyakorlásnak. Végső soron a legtöbb térségben a helyi hadurak és maffiák, valamint a szervezettebb kisebbségi csoportok számára kedvező eredmény született az egyéni, nem átruházható szavazaton alapuló mandátumkiosztásnak köszönhetően, ellenben a fiatalabb pártok nagyon rosszul szerepeltek.⁴²¹ A létrejött „demokratikus” afgán törvényhozás emiatt rendkívül töredezett volt, ahol az állandó, partikuláris érdekek mentén zajló alkudozás bénította az érdemi munkát.

Különösen kedvezőtlen volt ez annak tükrében, hogy 2006 őszétől a tálib mozgalom új erőre kapott a pakisztáni pastun törzsi határvidéken kiépített támaszpontjairól kiindulva, és folyamatosan nyomult előre Afganisztán déli, pastunok lakta vidékein. Mozgalmuk újjászervezésében a pakisztáni szálak döntő szerepet játszottak, a katonai irányítás pedig jórészt Dzsáláluddin Hakkáni, Dádulla Ákund, majd utóbbi 2007-es halálát követően Manszúr Dádulla mollára hárult. A tálibok az ország déli részén igyekeztek minél szélesebb lakossági csoportokat bevonni a felkelésbe, és dinamikus stratégiával terjeszkedtek, amelynek részét képezte az állami funkciók és szolgáltatások átvétele az ellenőrzés alá vont vidéki területeken, azaz egy párhuzamos állam kialakítása. Tehát a rendszernek bizonyítania kellett a belső kihívóval szemben, és nem nyújtott meggyőző teljesítményt ezen a vizsgán.

2007 decemberétől pedig a pakisztáni tálib ernyőszervezet megalakulásával a konfliktus a délkeleti szomszéd pastunok lakta vidékein is egyre élesebbé vált. A pakisztáni elképzelés, miszerint a terrorizmus problémáját át kell söpörni a határon Afganisztánba, lényegében kudarcra volt ítélve.

Ezekről az évektől kezdve az afgán állam ismét egyre élénkülő harci tevékenység színterévé vált, ami a politikai, gazdasági és társadalmi életére is döntő befolyást gyakorolt. A tálibok Pakisztánon és Iránon keresztül folyamatos fegyver- és hadianyag-utánpótláshoz jutva vetették meg a lábukat a 2000-es évek második felére. Többé nem sikerült felszámolni a felkelésüket a területen, az évről évre megindított hadműveletek pedig csak ideiglenes eredményeket könyvelhettek el, mivel a következő év hadműveleti szezonjának elejére a tálibok rendre visszaszerezték elveszített állásaikat. Így a háború sajátos ciklikusságot mutatott, ahol az afgán kormányerők és amerikai szövetségeseik nem tudták tartósan érvényesíteni fölényüket.

Karzaí első ciklusát tehát az afganisztáni alkotmányos rendszer nagyjából működésbe hozása, valamint az ország nemzetközi kapcsolatainak rendezése töltötte ki.

⁴²¹ National Democratic Institute for International Affairs (2006): i. m.

Alapjában véve a nemzetközi közösség jóindulatot mutatott iránta, de hazája csak nagyon lassan kapta meg a szükséges pénzügyi támogatásokat. Valódi demokráciákban egészségtelen mértékű hatalom koncentrációzott a kezében, ennek ellenére külföldi szövetségesei elégedettek voltak vele.

2009. augusztus 20-án került sor az újabb elnökválasztásra, ahol Hámid Karzaí indult a második ciklusáért, fő ellenfele pedig Abdullah Abdullah korábbi külügyminiszter volt. Széles körben Karzaít tekintették a választások esélyesének, támogatottsága azonban végül nem érte el a 2004-ben tapasztaltat, „mindössze” 49,7% volt.⁴²² Nem meglepő módon a választásokat jellemző biztonsági helyzetre rányomta a bélyegét a tálibok erősödése, különösen a déli területeken. Ez távolmaradásra ösztönözte az emberek többségét. Abdullah Abdullahot végül 30,6%-kal hozták ki a második helyre. Az egykori orvos és diplomata nem adta fel: az elkövetkező évtizedben lezajlott további két elnökválasztáson is igyekezett elnyerni az államfői hivatalt.

A 2010. szeptember 18-án megtartott parlamenti választás mutatta mindazokat a betegségeket, amelyeket az előző két voksolás már felszínre hozott. A szervezett politikai csoportok közül Burhánuddin Rabbáni Dzsámiát-i-Iszlámi pártja 18 mandátumot szerzett. Mohamed Mohakik Afganisztáni Népi Iszlám Egységpártja 12, míg Rasíd Dosztum Afganisztán Nemzeti Iszlám Mozgalma 11 képviselői helyet kapott. A hazara Ustad Kurban Ali Arfáni vezette Hizb-i-Wadat Iszlámi Milliát 7 képviselőt juttatott a törvényhozásba. A többi 40 képviselő a 88, pártszínekben bejutott közül összesen 15 különböző szervezetből jött. A képviselők döntő többsége párton kívüliként szerzett mandátumot.⁴²³ A voksolást – szinte magától értetődően – a tálibok fenyegetésének árnyékában számos csalás és visszaélés kísérte.

Majdnem napra pontosan egy évvel később, 2011. szeptember 20-án egy öngyilkos merénylő bombája véget vetett Burhánuddin Rabbáni életének. Halálával elment az egykori Északi Szövetség politikai szárnyának vezetője is. Hámid Karzaí második elnöki ciklusában sokasodtak az afgán állam válságjelenségei, a központi kormány hatásköre pedig földrajzi értelemben is tovább szűkült. A legfontosabb kérdés az alkotmányos stabilitás szempontjából viszont az volt, hogy ki és milyen körülmények között ülhet Karzaí székébe, ha az államfő második ciklusa is lejár.

A 2014. április 5-i elnökválasztáson két jelölt tűnt a legesélyesebbnek: Asraf Gháni Ahmedzáj korábbi pénzügyminiszter és Abdullah Abdullah volt külügyminiszter. Mindketten ismert alakjai voltak a 2001 utáni afganisztáni közéletnek, noha politikuskalkatként inkább Abdullah tűnt fel a külvilág szemében, Gháni jobbra a független akadémiai értelmiségi szerepében mozgott otthonosan. A választás tétje túlmutatott az elnök személyén: bizonyítania kellett az afgán politikai közösségnek,

⁴²² Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Presidential & Provincial Council Elections Afghanistan 2009 Elections*. 2009. november 3.

⁴²³ National Democratic Institute (NDI): *The 2010 Wolesi Jirga Elections in Afghanistan*. 2011. 69–72.

hogy képes végrehajtani egy szabályos, demokratikus választási folyamat végén egy békés hatalomátadást az államfői poszton.

Mivel egyik jelölt sem szerezte meg a szavazatok több mint felét, június 14-én második fordulót tartottak. Noha Ghánit hozták ki győztesként, a szavazólapok közül több mint félmilliót érvénytelennek kellett nyilvánítani. Az eredményt torzító manipulációk dacára 55%-ot meghaladó támogatottságot állapítottak meg Gháninak,⁴²⁴ aki ezzel elnyerte az államfői mandátumot. Abdullah Abdullah végig csalást emlegetett, amelyben Hámid Karzaí leköszönő elnököt is részesnek tekintette. A demokratikus hatalomátadás próbája nem sikerült valami jól. Noha ezt akkor még nem lehetett előre látni, de a későbbi választások legitimitásával még több probléma lesz majd.

Gháni elnök élete jelentős részét nyugaton töltötte, közgazdászként komoly szakmai háttérrel rendelkezett. Nagyra értékelte a nyugati képzettséget, és az amerikaiak szemében alkalmas embernek látszott az afgán gazdaság fejlesztésére és a bénító korrupció elleni küzdelemre is.⁴²⁵ Mint később kiderült, túl sokat reméltek tőle. Szakmai felkészültsége ugyan megvolt ahhoz, hogy tekintélyes vezető legyen, ám egy Afganisztánhoz hasonló állam sikeres irányításához ez nem volt elég.

Hogy biztosítsák az ország kormányozhatóságát, Abdullahot, akinek eszében sem volt háttérbe vonulni, be kellett emelni a hatalmi struktúrába. Ennek érdekében létrehozták számára a Chief Executive titlust, ami a kormányzat második emberének szerepét jelentette. Az afgán alkotmány persze nem ismert olyan közjogi méltóságot, hogy Chief Executive, de azt lehetővé tette, hogy az elnök bizonyos hatásköreit saját döntése alapján átruházza egy általa kinevezett köztisztviselőre.⁴²⁶ Így Abdullah kormányuléseket vezethetett, és személyi javaslatokat tehetett különböző állami vezetői posztok betöltésére. El is kezdte magas pozíciókba juttatni a saját embereit. Mindemellett a „nemzeti egységkormánynak” nevezett hatalmi felállás bírta az amerikaiak támogatását, így a két csúcavezető ellentétei dacára fennmaradt a következő elnökválasztásig.

Időközben a tálib mozgalom élén is személyi változások álltak be. Mint korábban említettük, Omár molla 2013-ban életét vesztette, halálát pedig egészen 2015 nyaráig titokban tartották. Utódjául Aktár Mohamed Manszúr mollát választották, aki azonban még 2016-ban egy amerikai dróntámadás áldozatává vált. 2016 tavaszán Hibatullah Ahundzáda molla lett a tálib mozgalom legfelsőbb vezetője (a hívők emírje).⁴²⁷ Ahundzáda értelmiségi családból származó hittudós volt, aki kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett Pakisztánban (főként annak Beludzsisztán tartományában).

⁴²⁴ Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Summary of Votes Obtained By Candidates, 2014 Presidential Runoff Final Results*. 2014.

⁴²⁵ Kathy Gannon: Afghan President Was Isolated before Slipping into Exile. *Independent*, 2021a. augusztus 15.

⁴²⁶ Shamil Shams: Understanding Afghanistan's Chief Executive Officer. *DW*, 2014. szeptember 30.

⁴²⁷ Mirwais Harooni – Jibran Ahmad: Afghan Taliban Appoint a New Leader, Kabul Urges Peace. *Reuters*, 2016. május 26.

Konzervatív beállítottságú, ám Omár mollánál intellektuálisabb karakterű ember hírében állt, akinek nagy szerepe volt a drákói törvények betartatásában a tálib uralom alatt. Nem mutatott jártasságot (sem ambíciót) a katonai tevékenység vezetésében, meghagyta azt a jóval agresszívabb tálib parancsnokoknak. Kifejezetten alkalmas volt viszont a nagy műveltségű spirituális vezető szerepére, aki képes egyensúlyt teremteni a mozgalom különböző erős emberei között. Ehelyütt azért érdemes ennyi figyelmet szentelnünk a személyének, mert Baradár mollával egyetemben az ő irányítása mellett zajlott le az a diplomáciai folyamat, amelynek keretében az USA elismerte a tálibokat tárgyalófélként, és végül megkötötte velük az Afganisztán sorsára döntő hatást gyakorló békemegállapodást.

Kabulban a belpolitikai nehézségek fokozódását és az apparátus bénultságát jól jelezte, hogy noha a törvényhozás mandátuma eredetileg 2015. június 22-én lejárt, a választások megtartása csak többéves késéssel vált lehetővé. Komoly vita bontakozott ugyanis ki a választási törvény módosításáról, és a pontos szabályok még a folyamat elindításakor sem voltak világosak. Ez rengeteg visszaélésre adott alkalmat, jöllehet a meghirdetett cél éppen a csalások lehetőségeinek szűkítése volt.

Ilyen vonatott előzményekkel végül 2018. október 20-án, többszöri időpont-módosítás után tartották meg a soron következő parlamenti választásokat. Kaotikus állapotok kísérték a voksolást, amely csak csonka törvényhozás felállításához vezethetett, mivel egy tartományban (Ghazni) törölték a választásokat. Továbbá több mint 400 szavazóköri nem nyithatott ki különböző technikai, logisztikai és biztonsági problémák miatt.⁴²⁸ Emellett Kabul képviselői helyeinek szabályos elosztásáról is éles vita bontakozott ki. Hét hónapig tartott, amíg végeredményt hirdettek, amit még maga az elnök is „katasztrófának” nevezett.⁴²⁹ A választásokon részt vett állampolgárok számát 3 millió körülire becsülték, ami nagyjából a 12 millió választásra jogosult lakos 25%-a, de a 8,8 millió választásra regisztrált személynek is csak a 34%-a. A részvétel tehát alacsony volt, bár a tálib fenyegetés árnyékában így is többen reményt keltőnek látták.⁴³⁰ Április 26-án hivatalosan megalakult ugyan a parlament, de teljessé nem vált soha, és érdemi munkát sem volt lehetősége végezni. Az elmaradt tartományi választások pótlását egyre csak halogatták, míg végül a tálib előrenyomulás teljesen okafogyottá nem tette a kérdést.

Asraf Gháni Ahmedzaj első ciklusának sikeres kitöltése után 2019. szeptember 28-án indult a második ötéves elnöki mandátumért. Ellenfele ismét Abdullah Abdullah lett, aki már 2014-ben is csak nehezen és erős nyomásra (valamint egy alkotmányon kívüli titullussal felvértezve) volt hajlandó beletörődni a második ember szerepébe. Noha Gháni a hivatalos eredmények szerint már az első fordulóban kicsivel

⁴²⁸ Ehsan Popalzai – Ali M. Latifi – Laura Smith-Spark: 4 Million Vote in Afghanistan Despite Violence and Technical Glitches. *CNN*, 2018. október 21.

⁴²⁹ Ali Yawar Adili: The Results of Afghanistan's 2018 Parliamentary Elections: A New, but Incomplete Wolesi Jirga. *Afghanistan Analysts Network*, 2019. május 17.

⁴³⁰ Franz J. Marty: Afghan Parliamentary Elections Marred by Technical Troubles and Insecurity. *The Diplomat*, 2018. október 21.

több, mint 50,6%-kal nyert,⁴³¹ az Észak-Afganisztánban nagyon erős támogatottsággal rendelkező Abdullah ezúttal már nem kívánt belenyugodni a vereségébe, és önmagát is elnöknek tekintette, legalább az ország északi részén. Új polgárháború látszott küszöbön állni, és Zalmaj Hálilzád amerikai különmegbízott, volt kabuli nagykövet közvetítési kísérlete sem tudta kibillenteni a holtpontról a vitát.⁴³² Gháni törésre akarta vinni a dolgot, és megszüntette volna a Chief Executive pozícióját, ám az amerikaiak fokozódó gazdasági nyomással fenyegetőztek. Egyértelművé tették, hogy vagy megegyezik a két vitás fél, vagy nem adnak pénzt az országnak, ami egyenlő lett volna az államháztartás összeomlásával. Ennek hatására a két politikus 2020. május 17-én új hatalommegosztási megállapodást kötött egymással. A tét már mindkettejük számára igen nagy volt: ekkora már megszületett az Egyesült Államok és a talibán megállapodása az amerikai csapatok afganisztáni kivonásáról. Noha ez össze volt kapcsolva a kabuli kormány és a felkelők között létrehozandó megállapodással, nem volt kétséges, hogy a 2001 után kiépült rendszer jövője bizonytalanabb, mint bármikor. Abdullah a Chief Executive szerepét rövidesen felcserélte a Nemzeti Megbékélési Főtanács elnöki posztjával, amely ugyan elvben a tálibokkal való tárgyalásokon jutott volna fontos szerephez, a gyakorlatban már semmilyen érdemi működésre nem volt alkalma az összeomlás előtt.

Érdemes összefoglaló jelleggel megjegyezni: fontos körtünete volt az afganisztáni politikai felső vezetés demokratikus játékszabályokhoz való hozzáállásának, hogy 2001 és 2019 között egy választás sem zajlott le az országban, amelynek az eredményeit mindenki elismerte volna. A vesztes fél soha nem volt hajlandó belenyugodni abba, hogy a többség nem őt támogatta, és mindig csalást emlegetett, valamint ellenállással fenyegetőzött. Vádjaik persze nem voltak légből kapottak: valóban csalások és visszaélések tömege kísérte a választási folyamatokat, és ezt az állampolgárok is látták. 2018–2019-re a válságtünetek kritikus mértéket értek el. A 2001 után született Afganisztáni Iszlám Köztársaság politikai struktúráinak működésképtelenné válásáért elsősorban az afgán politikai elitcsoportok és az államigazgatás alkalmatlansága tehető felelőssé, amelyek a saját maguk által lefektetett szabályok szerint sem voltak képesek egy tisztességes választást levezényelni. Nem a polgárháború alakulása vagy a tálibok katonai sikerei jelentették ennek okát, hanem mindezekről függetlenül vált lehetetlenné a demokratikus intézmények fejlődése, és bénult meg a legalapvetőbb döntéshozatali mechanizmusok egy része is. A tálibok persze kihasználták az általános kiábrándultságot és Kabul urainak hitelvesztését. Utóbbiaknak nem volt meg a képessége arra, hogy a kölcsönös bizalmatlanságon és partikuláris érdekeiken felülkerekedvén egységes akaratot demonstráljanak a társadalom felé a demokratikus fejlődés előmozdítására. Hitelességük ezáltal óhatatlanul megkérdőjeleződött és éles

⁴³¹ Hamid Shalizi – Abdul Qadir Sediqi: Afghanistan's Ghani Claims Narrow Win in Preliminary Presidential Vote Results. *Reuters*, 2019. december 22.

⁴³² Jarrett Blanc: *Afghanistan's Election Disputes Reflect Its Constitution's Flaws*. Carnegie Endowment, 2020. március 12.

kontrasztba került tálib ellenségeikével, akik ha sokak számára riasztó eszmeiséget képviseltek is, amellet következatosan, akár életüket áldozva is kiálltak. Ezzel párhuzamosan a választásokon egyre csökkenő arányú részvétel volt tapasztalható. Utóbbi oka persze nemcsak a „demokratikus” politikusokból való kiábrándulás lehetett, hanem a tálibok előretörése nyomán elharapódzó bizonytalanság is az ország jövőjét illetően. Egy kritikus ponton túl a két folyamat – a tálib befolyás erősödése és a köztársaság leépülése – tehát egymást erősítette.

Nyilvánvaló volt, hogy a kabuli kormány mozgástere döntő mértékben függ a külföldi támogatásoktól, amelyek sorában az Egyesült Államok katonai hozzájárulása különös jelentőséggel bírt a tálibok megerősödésének tükrében. Az afgán hadsereg amerikai támogatása a 2001 óta eltelt majdnem 20 év átlagában nagyjából évi 4,5 milliárd dollárt emésztett fel.⁴³³ Önmagában tehát nem ez jelentett problémát az amerikaiak számára, hanem hogy ezért a pénzért, valamint az itt állomásozó erőik emberáldozataiért cserébe nem kaptak egyértelmű eredményeket. Az afgán hadsereg a 2010-es évek végére, húsz év építkezés után is gyenge és demotivált volt. Tagjai körében komoly fluktuáció zajlott, általában a harci szellem és a rendszer céljai iránti lojalitás is egyaránt ingatagnak mutatkozott.

Donald Trump elnök korábbi harcias nyilatkozatainak fényében az afgán kormány számára igen nyugtalanító fejlemény volt, amikor 2018–2019 fordulóján hírek szivárogtak ki a tálibok és az amerikai kormányzat képviselőinek tárgyalásairól. Trump viszonylag hamar ráébredt, hogy a remélt katonai megoldás Afganisztánban hiú ábránd. Ugyanakkor 2019-ig az ország 975 milliárd dollárt⁴³⁴ és 2441 amerikai katona életét⁴³⁵ áldozta addigi történelmének leghosszabb háborújára, így megéretnék ítélte a helyzetet a lényegében perspektívatlaná lett vállalkozás beszüntetésére. 2018-ra az is egyértelművé vált, hogy a kabuli kormánynak saját kapacitásaira támaszkodva nincs esélye leküzdeni a tálibok mozgalmát, és reális esély mutatkozik arra, hogy hathatós külső segítség nélkül megmaradt területei felett is elveszíti az ellenőrzést. Ekkorra a tanítványok mozgalma már az ország 70%-án aktív volt, bár a legtöbb térségben még eldöntetlennek látszott a küzdelem.⁴³⁶ Minderre tekintettel az amerikaiak a tárgyalásaik folyamán két dolgot igyekeztek elérni a táliboknál: egyrészt, hogy az engedmények kölcsönösek legyenek a felek részéről, és egymásra épüljenek, másrészt pedig hogy a lázadók állapotodjanak meg a nemzetközileg elismert kabuli kormánnyal. Mindennek a kikényszerítésére azonban nemigen voltak eszközeik, az idő pedig a táliboknak dolgozott.

⁴³³ Kathy Gannon: Explainer: US, NATO Pledge Billions to Back Afghan Forces. *AP*, 2021b. július 27.

⁴³⁴ Shereena Qazi – Alia Chughtai: US War in Afghanistan: From 2001 Invasion to 2020 Agreement. *Al-Jazeera*, 2020. február 29. Más források szerint minden járulékos költséget beleszámítva ennél jóval nagyobb összegről is beszélhetünk. Lásd például: Sarah Almukhtar – Rod Nordland: What Did the U. S. Get for \$2 Trillion in Afghanistan? *The New York Times*, 2019. december 9.

⁴³⁵ Number of Fatalities among Western Coalition Soldiers Involved in the Execution of Operation Enduring Freedom from 2001 to 2019. *Statista*, 2020.

⁴³⁶ Shoaib Sharifi – Louies Adamou: Taliban Threaten 70% of Afghanistan. *BBC*, 2018. január 31.

2020. február 29-én Dohában az Amerikai Egyesült Államok afganisztáni különmegbízottja, Zalmaj Hálilzád, és a hivatalosan Afganisztáni Iszlám Emírátnak nevezett fegyveres mozgalom nyolcéves pakisztáni fogságból szabadlábra helyezett befolyásos vezetője, Abdul Gháni Baradár molla hosszas tárgyalásokat követően szignálta a két fél békemegállapodását.⁴³⁷ Baradár mollát mint a Kvettai Súra katonai kérdésekért felelős parancsnokát még 2010 februárjában a pakisztáni katonai titkosszolgálat, az ISI vette őrizetbe. Nem mellesleg a CIA segítségével.⁴³⁸ Sorsáról sokáig semmi biztosat nem lehetett tudni, még halálának lehetősége is komolyan felmerült. Semlegesítésének hátterében az afgán kormánnyal folytatott tárgyalásait gyanították, amelyek nyomán érdemben csökkent volna Pakisztán afganisztáni befolyása. Baradár végül amerikai közbenjárásra, 2018 októberében nyerte vissza szabadságát.

A több mint 18 éve tartó afganisztáni konfliktus lezárására hivatott dokumentum megszületése vezető hírként szerepelt a nagy sajtóorgánumok nemzetközi tudósításaiban, a hasonló esetekben megszokott „történelmi” jelzővel ellátva. Sok mindenre ráaggatták már ezt a címkét, ezúttal azonban nem volt túlzás. Nem kellett sokat várni arra, hogy kiderüljön: az Egyesült Államok a megegyezéssel lényegében halálra ítélte az addig épített afgán rendszert. Hozzá tartozik ehhez, hogy Gháni elnök sem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket. Konfliktusos vezetői stílusa és környezetével szembeni bizalmatlansága elszigetelte azoktól, akik realisabb információkkal láthatták volna el a helyzetet illetően.⁴³⁹ Nemzetépítőként megbukott, a korrupciót nem tudta leküzdeni, bizalmi tőkéje pedig egyre fogyott. Hiába javasolták neki, hogy vonja be a döntéshozatalba a rendszer fennmaradásában érdekelt politikai szereplők minél szélesebb körét. Ennek hiányában az egymással versengő politikusok – magával az elnökkel az élen – hamar egy platformra kerültek a bukottak kategóriájában. Afganisztán politikai fejlődésének áttekintését az időrendi kereteinket tiszteletben tartva ezen a ponton kell lezárnunk, hogy a zárszóban még egy rövid kitekintés erejéig visszatérjünk rá.

Gazdaság és társadalom

2001 után az afgán gazdaság teljesítményét illetően is oszlani kezdett valamelyest a korábban jellemző homály. Ez nem jelenti azt, hogy a statisztikák mindenről részletes és megbízható képet adtak volna, de legalább valamilyen ismeret elkezdett összeállni az ország belső folyamatairól. A tálib rendszer bukását és az új hatalom

⁴³⁷ U. S. Department of State: *Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the United States as a State and is Known as the Taliban and the United States of America*. 2020. február 29.

⁴³⁸ Mark Mazzetti – Dexter Filkins: Secret Joint Raid Captures Taliban's Top Commander. *The New York Times*, 2010. február 15.

⁴³⁹ Gannon (2021a): i. m.

megszerveződését követő években a GDP dinamikus növekedését lehetett megfigyelni (ez egyes években kétszámjegyű bővülést is jelentett), ám ez igen hektikus kilengésekkel valósult meg. A vízváltástól 2011–2012 volt. 2003 és 2012 között a növekedés éves átlaga 9,3% volt papíron. 2013-tól a korábbi hektikus hullámnáz megszűnt, és a növekedés egyértelmű lassuló tendenciát vett fel. 2013–2019 között a GDP-növekedés éves átlaga már csak 2,8%, ami egy ilyen szegény ország esetében lényegét tekintve a fejlődés leállítását jelentette.⁴⁴⁰

E képhez nagyon fontos hozzátenni, hogy az afgán gazdasági fejlődés forrásai lényegében a nemzetközi erők helyi fogyasztása, valamint a külföldi segélyek, illetve a nemzetközi finanszírozásban megvalósult beruházások voltak. Itt azonban mindjárt kiütközött egy sajátos, a biztonsági helyzethez kapcsolódó probléma is: nevezetesen, hogy a fejlesztési pénzekből a talibokhoz is került, miután a különböző beruházások kivitelezését végző helyi vállalkozókat védelmi pénzekért zsarolták meg. A nemzetközi felajánlások az ország számára eleinte messze elmaradtak az igényektől, szinte csak arra voltak elegendők, hogy a kormányok azt állíthassák, hogy szolidárisak az afgán néppel, és részt vesznek az ország újjáépítésében. 2002 és 2011 között az összesen felajánlott 60 milliárd dollárnyi segélyből csak nagyjából 40 milliárd érkezett meg ténylegesen.⁴⁴¹ Ráadásul ennek nagyobbik része lényegében visszaforgatódott a donorok gazdaságaiba.

2011 után a bizonytalanság fokozódásával a külföldi beruházások elmaradoznak, a gazdasági növekedés visszaesik. A megelőző időszak statisztikai eredményeivel összevonva az ettől kezdve látható számokat még mindig viszonylag kedvezőnek tűnt a kép, de a válság valójában egyértelmű volt.

Alapvető problémát jelentett, hogy a mindent átszövő korrupció nagyon komoly forrásoktól fosztotta meg a központi kormányzatot. Nemzetközi partnereinek is az volt az egyik legfontosabb elvárása Kabullal szemben, hogy a korrupció visszaszorítása és a pénzfelhasználás transzparenssebbé tétele által javítsa a fejlesztési programok hatékonyságát.⁴⁴² A központi bevételek növelése elsődleges feladattá vált. 2005-ben az afgán állam bevételei mindössze a közkiadások 8%-át fedezték.⁴⁴³ Ekkoriban 5% alatti értékével az ország a GDP arányában az egyik legalacsonyabb bevételekkel rendelkezett a világon. Paradox módon, ha a kábítószer-termelést bele lehetett volna számítani az afgán GDP-be, ez a teljesítmény még siralmasabb képet nyújtott volna.⁴⁴⁴ A heroin-alapanyag előállítás a talibán bukása után jelentős növekedésnek indult. Korszakunk végére már itt állították elő a világ herointermelésének

⁴⁴⁰ Minderről lásd: World Bank: *GDP Growth (Annual %) – Afghanistan*. [é. n. ag].

⁴⁴¹ Wagner Péter: A segélyezés jövője Afganisztánban – a tokiói donorkonferencia után. *MKI-Elemzések*, (2012). 17.

⁴⁴² Wagner (2012): i. m.

⁴⁴³ World Bank: *Afghanistan – Managing Public Finances for Development*. I. kötet. 2005. december 22. 15.

⁴⁴⁴ World Bank (2005): i. m. 7.

nagyjából 90%-át.⁴⁴⁵ Globális ellátásban képviselt súlyát jól mutatja, hogy az afganisztáni ópiummák-termesztés felfutása még a délkelet-ázsiai Aranyháromszög ópiumtermelését is tönkretette. Az itteni termelők zömmel a metamfetamin előállítására álltak át.

2008-ra az afgán állami bevételek a kormányzat működési kiadásainak 66%-át, és a teljes kormányzati kiadások 28%-át fedezték mindössze. Ezzel szemben az országnak nyújtott külföldi segélyek az összes közkiadás mintegy 90%-át finanszírozták.⁴⁴⁶ Nem nehéz belátni: ami ekkoriban egyáltalán működött Afganisztánban, az külföldi pénzből tette ezt. A helyzet a 2010-es években csak kismértékben javult. Kabul elkönnyvelhetett szerény eredményeket az állam jogilag járó, ám gyakorlatilag gyakran kézen-közön eltűnő bevételeinek (például a vámoknak) biztosításában, ez azonban a költségvetés hosszú távú stabilitásához nem volt elegendő. A politikai kudarc, amelyet az előző fejezetben részleteztünk, gazdasági kudarccal társult.

Dacára a politikai rendszer súlyos gyengeségeinek, a talibán bukását követő időszak határozott javulást hozott az afgán állampolgárok személyes szabadságának érvényesülésében és az oktatáshoz való hozzáférésük tekintetében. Az írni-olvasni tudás a felnőtt lakosságon belül például a 2011-es 28%-ról 43%-ra nőtt 2018-ra. A fiatalok körében is közel 20%-os növekedés volt látható a vizsgált korszak végéig.⁴⁴⁷ Értelmezhető javulást mutatott az afganisztáni nők helyzete is. A magasabb rangú közalkalmazottak soraiban 16% volt a részarányuk, ami első ránézésre nem tűnik soknak, de összevetve a 2001 előtti időszak közel 0%-ával, már jelentős emelkedés.⁴⁴⁸ Igaz ugyanakkor, hogy a megnövekedett lehetőségeket túlnyomórészt a városok lakói tudták kihasználni. Márpedig Dél-Ázsiában a 2000-es és 2010-es években is Afganisztán volt a második legkevésbé városiasodott ország Nepál után. Még 2010-ben is a lakosság mindössze 23,7%-a élt városokban, ami 2019-re 25,8%-ra nőtt.⁴⁴⁹ Masszívan 70% feletti vidéki népességének aránya ráadásul regionális összehasonlításban kifejezetten lassan csökkent a vizsgált évtizedekben. 1990-ben még Banglades és Bhután is falusiasabbnak számítottak Afganisztánnál.⁴⁵⁰ Kabul és környékének lakossága kifejezetten gyorsan növekedett, ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy az afgán társadalom egy része nagy fokú mobilitást mutatott korábban is, és a főváros környékének vonzerejét valószínűleg az is növelte, hogy az emberek itt tudtak olyan életet berendezni maguknak, amely az alkotmány és a kormány védelme alatt állt.

⁴⁴⁵ United Nations: *Heroin*. United Nations Office on Drugs and Crime, 2020.

⁴⁴⁶ Matt Waldman: *Aid Effectiveness in Afghanistan*. *ACBAR*, 2008. március 6.

⁴⁴⁷ ARTF: *Afghanistan Reconstruction Trust Fund: An Overview*. [é. n.].

⁴⁴⁸ ARTF (é. n.): i. m.

⁴⁴⁹ Afghanistan: *Urbanization from 2009 to 2019*. *Statista*, [é. n.] és World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – Afghanistan*. [é. n. bc].

⁴⁵⁰ World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – Afghanistan, Bhutan, India, Pakistan, Nepal, Bangladesh, Maldives*. [é. n. bb].

Mindent egybevetve kialakultak Afganisztán társadalmában progresszív, a fennálló jogi struktúrában érdekelt csoportok, akik a 2010-es évek végére szorongva nézték a tálibok újbóli előretörését. Ahhoz azonban nem voltak elegenden a rendszer támogatói, hogy meggátolják az összeomlást. E ponton érdemes még reflektálnunk egy érdekes, belpolitikai és társadalompolitikai vetületekkel egyaránt rendelkező kérdésre, a törzsiség lehetséges szerepére.

Afganisztán törzsi struktúrái az iszlám szélsőséges csoportok által kínált identitásokkal szemben rivális önazonosságtudatot testesítenek meg. Ez komoly szerepet játszott a tálibok és a törzsi elitek közötti erős ellentétek kialakulásában. Függetlenül ettől a törzsiséget Afganisztánban (és persze Pakisztánban is) a nyugati elitcsoportok neveléséig visszamaradott társadalmi formációkként értékelték, amely akadály a modernizációnak, és mint ilyenek, könnyen egy lapra kerültek náluk a szintén antimodernnek tekintett iszlám fundamentalizmussal. Afganisztánból nem lehetett nyugati értelemben, de még indiai értelemben vett nemzetállamot sem csinálni, ennek azonban nem csak a törzsi struktúrák megmaradása jelentette az okát. Utóbbiak ugyanis elsősorban a pastunokra jellemző formációk, és az ő körükben is jelentősen erodálódtak a polgárháború évtizedei alatt. Hogy milyen mértékben lett volna érdemes a megmaradt törzsi elitekre építeni a szélsőségesek elleni küzdelmet és a helyi szintű érdekérvényesítést, abban megoszlik a témával foglalkozók álláspontja.⁴⁵¹ Végso soron erre sem történt érdemi kísérlet.

Összességében tehát sokan (iskolázott nők, nyugati kapcsolatokkal rendelkező városi rétegek, síita irányzat követői, egyes nemzetiségi és törzsi elitek stb.) voltak érdekeltek Afganisztánban abban, hogy ne történhessen meg egy szélsőséges, tálib mintájú politikai visszarendeződés az országban. Ezek az erők azonban a mikroszinten igen stabilnak tűnő, ám makroszinten fragmentált, a nemzetépítésben kudarcot vallott társadalomban nem adódtak össze.

Belpolitikai dinamika Pakisztánban a harmadik diktatúra idején (1999–2008)

Pakisztánban a 2000-es éveket belpolitikai tekintetben döntően az ország harmadik katonai diktatórikus periódusa határozta meg. Pervez Musarraff tábornok neve fémjelezte a rendszert, amelynek fogadtatása nemcsak a lakosság részéről volt jobbra optimista, de még a pártvezérek egy része is érdekesen viszonyult a választott kormány erőszakos eltávolításához.

Jellemző volt az 1990-es évek civil politikusainak egymáshoz és a törvényes rendhez való hozzáállására, hogy a másik jelentős ellenzéki vezető, a száműzetésben élő Benazír Bhuttó ahelyett, hogy elítélte volna a katonai államcsínyt, a hadsereg pártjára állt, és Naváz Sarifot okolta a történetekért. Remélte, hogy gesztusáért

⁴⁵¹ Lásd például Katona Magda és Francesc Vendrell eltérő álláspontjait a kérdésben. Katona Magda (2007): i. m. 78. és Francesc Vendrell (2012): i. m.

a katonák hazaengedik. Csalódnia kellett. Az 1999 óta érvényben lévő ötéves börtönbüntetését az új katonai hatalom nem kívánta eltörölni a semlegességre és a jogtisztelére hivatkozva.⁴⁵² Musarraf és köre nevettek a markukba. Amellett, hogy újabb bizonyítékuk volt a civil politikusok elvtelenségére, és megerősíthették saját legitimitásukat, még csak adniuk sem kellett ezért semmit. A politikai pártok döntő többsége szintén támogató gesztusokat tett a katonai hatalom felé, attól tartván, hogy az esetleg ellenük is fellép. Az úgynevezett Nagy Demokratikus Szövetség tagjaként még a Pakisztáni Néppárt és az Imrán Hán-féle Mozgalom az Igazságért is reményét fejezte ki, hogy hathatós elszámoltatás következik a Saríf-kormány visszaélései és autokrata hatalomgyakorlása miatt.⁴⁵³ Saríf sorsáról az 1990-es évek belpolitikai fejlődését ismertető fejezet végén már ejtettünk szót.

Pervez Musarraf uralmával szemben kezdetben azért is volt ennyire szerény ellenállás, mert a tábornok folyamatosan fenntartotta az ideiglenesség látszatát, és a polgári politikusok abban reménykedtek, hogy a nemzetközi nyomás miatt nem rendezkedik be tartósan az ország élén, hanem ismét teret enged majd a parlamentáris megoldásoknak és ezzel együtt a pártpolitikáknak is. Még a dél-ázsiai partnerállamok is erre ösztönözték a SAARC fórumának felhasználásával. Valóban csak ideiglenes volt Musarraf státusza, de nem oly módon, ahogy azt a polgári elit elképzelte. 2001. június 20-tól Mohamed Rafik Tárár elnök utódként hivatalosan is az államfői székbe ült, emellett pedig vezérkari főnöki pozícióját is megtartotta.⁴⁵⁴ A Chief Executive ezáltal öt évre törvényesítette hatalmát. Nem elégedett meg azonban a Pakisztánban hagyományosan gyengébb államfői szereppel, hanem jelentősen megerősítette az elnök hatásköreit a kormányfő rovására. Ezáltal Musarraf vitathatatlan vezetője lett a rendszerének.

Ellenzéke különböző csoportjainak persze eltérő okai voltak a vele való szembe-helyezkedésre. Az iszlamista szervezetek azt fájlalták, hogy kevés az esély a pakisztáni jogrendszer amúgy is fokozódó muszlim jellegének további erősítésére, míg a polgári ellenzék a kormányzásának beláthatatlan ideig való kitolásával nem kívánt megbékélni. Közülük még a konzervatív muszlim köröknek lehetett a legolcsóbban gesztusokat tenni azzal, hogy 2000 májusában Musarraf visszavonta az istenkáromlási törvény módosítására vonatkozó javaslatát, júliusban pedig újra hatályba léphettek az alkotmány iszlámot érintő, korábban felfüggesztett rendelkezései.⁴⁵⁵ 2000. augusztus 6-án a polgári pártok Összpárti Konferenciát tartottak, ahol kifejezték egységfrontjukat a katonai diktatúrával szemben, és elutasítottak mindenféle alkotmánymódosítást. Egyúttal követelték a megszokott politikai aktivitás újraindítását az országban. 2001 szeptemberének eseményei azonban új helyzetet teremtettek.

⁴⁵² Lásd: Kumar (2001): i. m.

⁴⁵³ Kumar (2001): i. m.

⁴⁵⁴ *Official Biography*. Pervez Musharraf, President of the Islamic Republic of Pakistan.

⁴⁵⁵ Owen Bennett-Jones: Pakistan's Blasphemy Law U-turn. *BBC News*, 2000. május 17.

Mint láthattuk korábban, a 2001. szeptember 11-i terrortámadások után kitágult külpolitikai mozgástér jelentősen megnövelte Pervez Musarraff pakisztáni uralmának külső elfogadottságát. Az afganisztáni erőfeszítések érdekében a nyugati államok vezetői nemigen hányták már a szemére, hogy erővel döntötte meg a megválasztott kormányt, ehelyett számottevő pénzügyi támogatást kapott. A pakisztáni diktatorból a 2000-es évek első felében a világ egyik legismertebb vezetője lett. Mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy valamennyire konszolidálni tudta a hatalmát erre az időszakra nézve. Ám ahogy távolodott az esélye önkéntes visszavonulásának a hatalomból, úgy növekedtek a vele szembeni indulatok. Addigi ellenzékéhez pedig felzárkóztak a dzsihadista és tálibbarát csoportok is, akik az amerikaiakkal való együttműködése miatt tekintették hitszegőnek. Musarraff uralmát 2001 őszét követően tehát egyszerre utasították el a keményvonalas iszlámizmus hívei és a polgári „demokratikus” erők reprezentánsai. Maga a tábornok-elnök több, tálibbarát erők által végrehajtott merényletkísérletet élt túl. Sajátos módon a Pakisztán közéletét terhelő súlyos feszültségek csak erősítették Musarraff amerikai partnereiben azt a képet, miszerint bukása kiszámíthatatlan (de valószínűleg inkább negatív) következményekkel járna Washington helyi érdekeinek érvényesülésére nézve, így végső soron szükségük van rá.

Maga Pervez Musarraff – noha hitet tett a pakisztáni nemzeti eszme muszlim alapjai mellett – nem volt különösebben vallásos ember. Családi háttere (mohadzsir származása és apja diplomáciai pályájával összekapcsolódó fiatalkori tapasztalatai) inkább tette fogékonnyá a modernizáló nacionalizmus, mintsem az iszlám fundamentalizmus iránt. Utóbbihoz kapcsolódó szélsőséges megnyilvánulások nem jellemezték. Kormányzásának ideje alatt általában a családcentrikus, visszafogott ember képét igyekezett erősíteni magáról. Édesanyját különös tisztelettel vette körül. Dél-ázsiai stílusú ruhadarabokat ritkán viselt nyilvános megjelenésein. Általában európai mintájú öltönyt vagy a tábornoki uniformisát hordta. Miközben hazájában az iszlám fundamentalista eszmeáramlat egyre nagyobb teret nyert (az afganisztáni konfliktustól szítva ugyan, de attól függetlenül is), addig ő a nyugati politikai vezető körök szemében alapvetően szalonképes, az előkelő társaságból nem különösebben kilógó figuraként jelent meg. Ez nagyban megkönnyítette a vele való barátkozást, különösen az amerikai neokonzervatív kormányzat számára. Amikor George W. Bush elnök 2004. június 17-én Pakisztánt országa legfontosabb NATO-n kívüli szövetségesének nevezte, kijelentése széles sajtóvisszhangot kapott, azóta is gyakran idézik.⁴⁵⁶ „Bush és Mush”⁴⁵⁷ barátsága, ahogy akkoriban sokan emlegették, persze mindkét fél részéről érdekkapcsolat volt, és ez megmutatkozott a pakisztáni magatartásban is. A korábban már többször említett pakisztáni kettős játék a nemzetközi koalíció és a terrrorszervezetek (köztük a tálibok) párhuzamos támogatásával, ahol a kormány nyíltan az előbbi, míg a katonai elittel összefonódott titkosszolgálati szféra

⁴⁵⁶ Lásd például Bush Names Pakistan 'Major Ally'. *BBC News*, 2004. június 17.

⁴⁵⁷ Riedel (2011): i. m. 74.

az utóbbi területen jeleskedett, nem volt titok az amerikaiak előtt sem. Hasonlóan azonban az 1980-as évekhez, Washingtonban ekkor is felülírták a pragmatikus szempontok a pakisztáni elit regionális törekvéseivel kapcsolatos fenntartásokat. Azt ugyanis világosan lehetett érteni, hogy Iszlámábád tulajdonképpen nem az Egyesült Államok biztonsági érdekeinek sérelmében érdekelt, hanem saját regionális pozícióját kívánja megerősíteni Indiával és Afganisztánnal szemben is.

Musarraff a tartományi kormányzatok (azaz Pandzsáb, Szindh, Beludzsisztán és az Északnyugati Határtartomány) részéről komoly kihívást érzett saját hatalmára nézve, mivel ezek jórészt vele szemben álló pártok irányítása alatt álltak. Mondván, hogy a népuralomnak alulról kell szerveződnie, 2001-ben átalakította a helyi szintű igazgatást három új szint beiktatásával. Ezek a körzetek, városok és szövetségi tanácsok voltak, hatásköri hierarchiájukat illetően ebben a sorrendben. Ezekhez került át számos önkormányzati kompetencia (például pénzügyi tervezés, oktatás, egészségügy, közmunkák és szolgáltatások szervezése stb.), szűkítve a tartományi kormányzatok mozgásterét. Emellett a központi kormánynak is erős beleszólása maradt a helyi ügyekbe.⁴⁵⁸ 2001-ben és 2005-ben is tartottak választásokat az új önkormányzati egységek képviselői és tisztségviselői helyeinek betöltésére (négyéves mandátummal), ezeken azonban pártok nem vehettek részt. Az úgynevezett decentralizációs program tehát ebben a formában az autoriter szövetségi kormány helyi alárendelt szerveit teremtette meg.

2002 júliusában a Naváz Saríf-féle Muszlim Liga egyik szakadár frakciójának szervezésében létrejött a Pakisztáni Muszlim Liga Káid-i-Ázám (PML-Q) csoportja, amely Musarraff kormánypártjának szerepét töltötte be. A középjobb nacionalista irányultságú párt a tábornok-elnök rendszerével való összefonódásának köszönhetette belpolitikai felfutását. Mir Zafarullah Hán Dzsámáli (2002–2004), Csaudri Szudzsat Husszein (2004), majd Shaukát Aziz (2004–2007) személyében a PML-Q adta az ország kormányfőit a Musarraff-érában, egyúttal jelentősen hozzájárult a rendszer stabilizálásához, alkotmányos díszleteinek fenntartásához.

E díszletek biztosítása, a társadalom belpolitikai energiáinak levezetése és a külföldi partnerek megnyugtatása együtt indokolták a 2002. október 10-én lezajlott törvényhozási választások megrendezését, amely még a korábbiakkal összevetve is kevesebb teret engedett a tisztességes versenynek. A legnagyobb ellenzéki beállítottságú pártok erős korlátok mellett és karizmatikus vezetőik részvételi lehetősége nélkül indultak a megmérettetésen. Noha az 1990-es évek két vezető pártjának visszaszorulására joggal lehetett számítani (ebben a Muszlim Liga esetében a Musarraffot támogató csoport létrejöttéhez vezető pártszakadás is közrejátszott), a rendszer konzervatív vallásos ellenzéke ugyanakkor némileg megerősödött. Még 2002-ben létrejött a Muttahida Madzslisz-i-Amal (MMA) nevű iszlámista pártszövetség, amely az elnök hitehagyottnak tekintett politikájával szemben fogalmazta meg önmagát.

⁴⁵⁸ Erről lásd: Amer Taj – Keith Baker: Multi-Level Governance and Local Government Reform in Pakistan. *Progress in Development Studies*, 18. (2018), 4. 267–281.

A választásokon különösen az Északnyugati Határtartomány és Beludzsisztán erősen konzervatív választókerületeiből hozott mandátumokat. Összességében a szavazás során a PML-Q győzelmet könyvelhetett el, 126 mandátum megszerzésével. Támogatottsága Pandzsáb, Szindh és Beludzsisztán tartományokból is eredményezett mandátumokat a számára, ám a törvényhozási többséghez (172 fő) ez még nem volt elég. A Pakisztáni Néppárt választásokon indult tagjainak képviselőcsoportja 81, míg az MMA 6 képviselői helyet szerzett. A Pakisztáni Muszlim Liga Naváz Saríf mellett kitartó csoportja ugyanakkor csak 19 mandátumot kapott. A mohadzsír MQM 17 mandátummal bírt, míg Imrán Hán Tehrík-i-Inszáfja egy képviselőt juttathatott a törvényhozásba. A többi 33 mandátum független képviselők, illetve országos szinten jelentéktelen szerveződések között oszlott meg.⁴⁵⁹

Mir Zafarullah Hán Dzsámáliból a Néppárt néhány állandó képviselőjének, valamint a függetleneknek a támogatása mellett novemberben miniszterelnök lett.⁴⁶⁰ Az átalálkkal kötött koalíció már rendelkezett a szükséges többséggel, így a rendszer parlamenti háttországa a PML-Q szervezésében néhány évre megszilárdult.

2007-ben a végéhez közeledett Musarraff öt éves elnöki mandátuma, és a tábornok indulni kívánt a második ciklusáért is.⁴⁶¹ A Pakisztáni Iszlám Köztársaság államfőjét az ország alkotmánya értelmében az Elektori Kollégium választja, amelyet a Madzslisz-i-Súra (a Parlament) két kamarájának (Nemzetgyűlés és Szenátus) és a négy szövetségi tartomány tartományi gyűléseinek tagjai alkotnak.⁴⁶² Ezekben pedig ott ültek az ellenzéki pártok képviselői is, így egy szabályos elnökválasztás megnyeréséhez alkut kellett kötni velük. Musarraff készen is mutatkozott a meg egyezésre a polgári ellenzék legalább egy részével. Július 27-én Abu Dhabiban találkozott az emigrációban élő Benazír Bhuttóval, és megállapodott vele, hogy a Pakisztáni Néppárt képviselői tartózkodni fognak az Elektori Kollégium szavazásakor, cserébe a kormányzat megszünteti az 1988 és 1999 közti időszak politikusai ellen indított korrupciós eljárásokat.⁴⁶³ Musarraff megtette ezt, miáltal Bhuttó októberben hazatérhetett az emigrációból. Súlyos jogi dilemmát jelentett azonban Musarraff vezérkari főnöki pozíciója, amelyet összeférhetetlennek tartottak az államfői jelöléssel. A diktátor hatalmát az igazságszolgáltatás részéről érte akkoriban a legerősebb kihívás, a még általa 2005-ben kinevezett Iftikár Mohamed Csaudri legfelsőbb bírósági elnök szervezésében. Csaudri és az államfő között éles ellentétek bontakoztak ki, és amikor Musarraff le akarta váltani a főbíró, tiltakozó mozgalom (az úgynevezett Jogászok Mozgalma) kényszerítette csak ideiglenes meghátrálásra.

⁴⁵⁹ *General Elections 2002 Pakistan*. 2002.

⁴⁶⁰ Pakistani Parliament Elects New Prime Minister. *The Guardian*, 2002. november 21.

⁴⁶¹ International Crisis Group: Elections, Democracy and Stability in Pakistan. *Asia Report*, 137. 2007. július 31.

⁴⁶² National Reconstruction Bureau: *The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*. Government of Pakistan, [é. n.].

⁴⁶³ Declan Walsh – Ian Black: Bhutto Close to Deal with Musharraf. *The Guardian*, 2007. augusztus 30.

Csaudri vezetésével az alkotmánybíráskodás feladatait is ellátó Legfelsőbb Bíróság november 12-én, tehát több mint egy hónappal az elnökválasztás után akart dönteni arról, hogy a leköszönő elnök újraindulása egyáltalán jogszerű volt-e. Musarrafnak ebben a megbuktatására irányuló összeesküvést sejtett.

2007. október 6-án lezajlott az elnökválasztás, amelynek eredménye az Abu Dha-bi-i megállapodás nyomán született várakozásokat igazolva Musarrafnak kedvezett. Noha sok ellenzéki képviselő bojkottálta a szavazást, a Néppárt tartózkodása lehetővé tette, hogy az mégis érvényes eredményt hozzon. Musarrafnak elnyerte második elnöki mandátumát is, nyugodt azonban nem lehetett politikai jövőjét illetően. Vezérkari főnöki pozíciója komoly támadási felületet jelentett vele szemben, ő ugyanakkor a hadsereg közvetlen irányítását egy olyan ütőkártyának tekintette, amelyet nem akart eldobni. Hogy megelőzze a Legfelsőbb Bíróság utólagos kedvezőtlen határozatát, november 3-án rendkívüli állapotot vezetett be. Ez egyebek mellett az alkotmány felfüggesztésével és Iftikár Csaudri eltávolításával járt, ugyanakkor erős társadalmi ellenállásba ütközött. Mindezt a Néppárt is igyekezett kihasználni, készülvén a 2008-ban esedékes parlamenti választásokra. November 22-én a megváltoztatott összetételű Legfelsőbb Bíróság az utolsó olyan beadványt is elutasította, amely az elnökválasztás törvényességét vitatta. Ezzel lényegében elismerte a tábornok második államfői ciklusának legitimitását, és megnyitotta az utat az elnöki hivatal „civilizációja” előtt. November 28-án Pervez Musarrafnak lemondott a vezérkari főnöki pozíciójáról, és ünnepélyes keretek között visszavonult a katonai pályától. Utódjául Asfak Pervez Kajani tábornokot⁴⁶⁴ nevezte ki, aki 2004-től az ISI főigazgatója is volt, tehát igen komoly feladat hárult rá Pakisztán kétszínű regionális politikájának fenntartásában. Az általában csendes természetű, lojális emberként ismert Kajani döntő szerepet játszik majd abban, hogy a pakisztáni állam kormányzása stabil maradhatott a 2008-as év belpolitikai turbulenciái közepette is. 2007 decemberében azonban még az oldódás jelei voltak túlsúlyban Iszlámábádban. Még november 25-én az ellenzék másik régről ismert vezéralakja, Naváz Saríf is hazatért, és a pártok a februári választásokra készültek. Az új törvényhozás és kormány felállása vízválasztó lett Pakisztán ezredforduló utáni politikatörténetében. Következései magát Musarrafnak is elsodorták, erre azonban a következő fejezetben térünk ki részletesebben.

Összegző jelleggel annyit érdemes még itt röviden megjegyezni, hogy összevetve a megelőző politikatörténeti időszak fejleményeivel, Pakisztán harmadik diktatórikus periódusának (különösen a 2000-es évek első felének) voltak egyértelmű eredményei. Ezek közül érdemes kiemelni az ország nemzetközi pozíciójának számottevő javulását és a gazdasági reformtörekvéseket. Sajátos eredménynek tekinthetjük azt is, hogy Pakisztán ezekben az években építette fel a hiteles nukleáris elrettentéshez szükséges eszközrendszerét, aminek köszönhetően a 2000-es évek második felében már egy regionális szintű csapásmérésre képes *de facto* atomhatalomként tartották számon

⁴⁶⁴ Róla lásd: Syed Shoaib Hasan: The Rise of Pakistan's „Quiet Man”. *BBC News*, 2007. október 2.

az országot. E státuszát hivatalosan nem ismerte el senki a többi atomhatalom közül, de a nukleáris fegyverrendszereinek leszerelése sem került komolyan szóba.

A 2008. évi választások és az új polgári kurzus megerősödése

A 2008. február 18-án tartandó általános törvényhozási választások első számú tétje a Madzslisz-i-Súra alsóházának 272 közvetlenül választott képviselői⁴⁶⁵ helye volt, amelyek az egyfordulós voksolás során, a szavazatok relatív többségének megszerzésével tölthetők be. Ezzel egy időben választották meg Pakisztán négy tartománya, Pandzsáb, Szindh, az Északnyugati Határtartomány (a későbbi Haibár-Pakhtunhva) és Beludzsisztán tartományi gyűléseinek tagjait is. Utóbbiak gyakorló a tartományok autonóm jogköreinek, és ellenőrzői a tartományi kormányzatoknak. Míg e tartományi gyűlések Pakisztánban az évtizedes helyi beágyazottságuk miatt egyes regionális pártok hagyományos, gyakran nehezen elhódítható „vadászterületei”, addig a központi törvényhozás összetétele jóval kérdésesebb volt, és persze nagyobb téttel is bírt.

A voksolás nagy favoritja Benazír Bhuttó exminiszterelnök, a Pakisztáni Néppárt elnök asszonya volt, akit az elemzők a legesélyesebbnek ítélték a leendő kormány vezetésére, még ha koalíciókötésre is kényszerül egyéb rendszerkritikus pártokkal. Nyugaton ismét feltámadt a Bhuttó klán sajátos nimbusza, emlékiratait⁴⁶⁶ több nyelven (köztük magyarul is) kiadták, a két katonai diktatúra között elkövetett visszaéléseit pedig elfelejteni látszottak neki. Noha az USA sokat áldozott a Musarraff-rendszerrel való együttműködésre, Bhuttó törvényes választási indulása (és valószínű győzelme) a demokrácia felé tett fontos lépésnek tűnt az amerikai külpolitika szemében.

A politikusnő hallatlan energiával vetette magát a választási korteshadjáratba. Úgy tűnt, semmi sem gátolhatja meg abban, hogy élére álljon a pakisztáni belpolitika újabb civilesítési periódusának. Így volt ez egészen december 27-ig. Benazír Bhuttó aznap Ravalpindiben, a pakisztáni fegyveres erők főparancsnokságának is otthont adó garnizonvárosban folytatta választási kampánykörútját. Amikor találkozott összegyűlt támogatóival, egy ismeretlen férfi közvetlen közlőről több lövést adott le rá, majd a tömegben bombát robbantva öngyilkosságot követett el. Bhuttó asszony belehalt sérüléseibe. Kampánymódszere, amely szerint nehezen biztosítható tömeggyűléseken buzdította híveit, az adott társadalmi közegben a leghatékonyabb módja a támogatók mozgósításának, de ugyanakkor szinte provokálja a potenciális merénylőket.⁴⁶⁷

Azzal, hogy közvetlen veszélynek teszi ki magát, a politikusnő is tisztában volt. Ha máshonnan nem, hát azoktól, akik könnyörögtek neki, hogy szenteljen több

⁴⁶⁵ A 342 alsóházi képviselői hely közül 272 sorsa a közvetlen választásokon dől el, a többi 70 helyet nők és vallási kisebbségek tagjai tölthetik be.

⁴⁶⁶ Benazir Bhutto: *Daughter of Destiny*. New York, HarperCollins, 2007.

⁴⁶⁷ Bhutto Vows Mass Rally. *CNN World*, 2007. november 7.

figyelmet személyes védelmének. Bhuttó a kormány negatív hozzáállását emlegette ennek kapcsán, előre felelőssé téve Musarraff elnököt egy esetleges incidensért. Halála után széles körben idézték egyik korábbi levelét, amelyben arról panaszkodik, hogy veszélyben érzi magát, mert az elnök megtagadja tőle a szükséges rendőri védelmet.⁴⁶⁸ December 27-én bizonyossá vált, hogy a hölgy személyi védelme közel sem volt elégséges e veszély elhárításához. A támadás, amely életét kioltotta, súlyos következményekkel fenyegette az ország frissen megindult demokratizálódási folyamatát. Bhuttó halálának híre komoly megütközést keltett Pakisztán külpolitikai partnereinek körében is. Mindenki Musarraff reakcióira figyelt, az ellenzéki pártok pedig alaposan rájátszottak erre, és igyekeztek rontani a külföldi megítélését. A kínos szituáció magyarázkodásra készítette a kormányzatot, az elnök és környezete minden felelősséget elhárított magától a történetek kapcsán. Persze már azokban a napokban is valószínűnek látszott, hogy Musarrafnak valóban nem állt érdekében megöletni Bhuttót. Amellett, hogy feleslegesen irritálta volna vele országának külföldi partnereit, azt az ellenzéki vezetőt tüntette volna el a színről, akivel egyszer már sikerült kölcsönösen elfogadható megállapodásra jutnia.⁴⁶⁹

A Néppárt szempontjából a „hogyan tovább” kérdését a dinasztikus belpolitikai elitépítés logikája alapján oldották meg. Adva volt ehhez a mártírrá vált politikusnő fia és férje is. Benazír Bhuttó özvegye, Aszif Ali Zardari ugyan messze nem volt olyan népszerű politikus, mint felesége, a Bhuttó–Zardari klán folyamatosságát a Néppárt élén ő tudta biztosítani addig, amíg közös fiuk, az akkor 19 éves Bilávál kellő politikai tapasztalatot halmoz fel, és megfelelő életkorba ér. Aszif Ali Zardari tehát a párt társelnöke lett fiával, és a tragédiát kihasználva vezette tovább a PPP kampányát. Ahogy oly sok esetben, a szolidaritás érzése itt is támogatókat hozott a megtámadott félnek.

2008. február 18-án a Pakisztáni Néppárt egyértelmű győzelmet aratott, és a legnagyobb, 121 fős frakciót szervezhette meg a Madzslisz-i-Súra 342 fős alsóházában. Egyik szövetségese, a Naváz Saríf vezette Pakisztáni Muszlim Liga (PML-N) a második legjelentősebb, 91 képviselői hellyel rendelkező politikai erő lett. Koalíciójuk a pastun nacionalista Awámi Nemzeti Párttal (ANP) egészült ki, amely 13 képviselői hellyel rendelkezett, és különösen az Északnyugati Határtartományban számított erősnek. Összehasonlításképpen: Musarraff elnök pártja, a Pakisztáni Muszlim Liga Káid-i-Ázám frakciója mindössze 54 mandátumot szerzett, amellyel egyértelműen ellenzékbe szorult.⁴⁷⁰ A negyedik legnagyobb parlamenti frakciót a Muttahida Káumi Mozgalom (Egyesült Nemzeti Mozgalom) 25 képviselője hozhatta létre, akik a ciklus alatt több szakaszban is erősítették a kormánykoalíciót.

⁴⁶⁸ Bhutto Said She'd Blame Musharraf If Killed. *CNN World*, 2007. december 28.

⁴⁶⁹ Lásd: Háda Béla: A pakisztáni helyzet a választások után. *SVKI Elemzések*, (2008). 4.

⁴⁷⁰ A választások összesített eredményét lásd: Election Commission of Pakistan: *General Elections 2008*. 2008.

A 2008 előtti kormányerők visszaszorulása nem volt meglepetés, a szélsőséges iszlamista csoportok gyenge szereplése már annál inkább. A társadalom nagy többségének általános hangulatát és politikai preferenciáit figyelembe véve valójában mindvégig igen valószínűtlen volt egy iszlám fundamentalista jellegű kibontakozás, amely nem is lehetett volna elfogadható alternatívája a Musarraff-kormányzatnak. A választások eredménye sokkal inkább a mérsékelt, a stabilitás tényezőinek számító csoportok, elsősorban az urbánus és polgári életszemléletű középrétegek politikai preferenciáit tükrözte.⁴⁷¹

Ám nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az új pakisztáni demokrácia súlyos teherrel indult: az 1990-es évek sokszorosan lejáratódott politikusai hirdettek új korszakot a nemzet számára, a valódi megújulás biztosítékai azonban aligha ők voltak. Ez persze magában hordozta az újonnan indult polgári kurzus bukásának lehetőségét is. Kissé előre tekintve: végül ez nem következett be, és 2008 tavaszán minden botránya és nehézsége ellenére a pakisztáni politikatörténet eddig legstabilabb, leghosszabb ideje fennálló polgári kormányzati periódusa kezdődött el, megteremtve egy valóban demokratikus belpolitikai fejlődés esélyét. Ez volt a történetek pozitív olvasata. A negatív pedig az, hogy azok a korrupt politikuscsaládok, akik 10-20 évvel korábban – mellelleg egymás esküdt ellenségeiként viselkedve – eljátszották a társadalom bizalmát, most egymással összefogva igyekeztek újabb lehetőséghez jutni arra, hogy revánsot vegyenek a kitüntetett szerepüket megkérdőjelezőkön, és újra irányításuk alá vonják Pakisztánt. Mindkét állítás igaz volt a maga szempontjából.

Maradva a politikatörténeti időrendnél: az új pakisztáni törvényhozás 2008. március 24-én JuszuF Raza Gilánit választotta az ország kormányfőjének. A miniszterelnök a Pakisztáni Néppárt egyik emblematikus figurájaként Benazír Bhuttó régi hívének számított. Személye láthatóan egyfajta konszenzus eredménye volt a mérsékelt koalíciós kormány élén, amelyben megvalósult a diktatúra előtti időszak vezető politikai pártjainak együttműködése. A kormányfő megbízásával már mindkét nagy párt egyetértett. Giláni összesen 264 szavazatot kapott, ami mellettük a kisebb frakciók támogatásáról is tanúskodott.

Az ötvenes éveinek derekán járó új kormányfő a Musarraff-érában öt évig börtönben ült, személyes sérelmei és meggyőződése az elnök megbízható ellenlábásává tették. Első miniszterelnöki intézkedéseként indítványozta a rehabilitálását a Legfelsőbb Bíróság azon tagjainak, akiket még a novemberi rendkívüli állapot idején Musarraff távolított el. Csaudri főbíró helyzete azonban belpolitikai rivalizálás taktikai eszközévé vált Zardari és Saríf között, és csak 2009-ben állt helyre a Legfelsőbb Bíróság vezetése.⁴⁷²

Erdemes kiemelni, hogy az Afganisztánnal szomszédos, neuralgikus térségek lakosságának körében a választások eredménye különösen fontos volt a jövőbeli

⁴⁷¹ William Dalrymple: On the Long Road to Freedom, Finally. *Tébelka Magazine*, 5. (2008). 9.

⁴⁷² Jane Perlez: Pakistan Leader Backs Down and Reinstates Top Judge. *The New York Times*, 2009. március 15.

stabilitás szempontjából. A fő kérdés, hogy az iszlám fundamentalista erők itt képesek-e áttörést elérni és leválasztani az Északnyugati Határtartományt az ország többi részének belpolitikai tendenciáiról. Általánosságban a pastunok és beludzsook sorában hódító nacionalizmus az extrémista politikai irányzatok mellett azt jelezte, hogy Pakisztánon belül a status quo fenntartásában korántsem volt teljes a konszenzus. A tartományi választásokon született eredmény⁴⁷³ is alátámasztotta ezt a belbiztonság szempontjából legproblémásabbnak tekintett tartományban. Az Északnyugati Határtartomány tartományi gyűlésében az Awámi Nemzeti Párt (ANP) nevű pastun nacionalista csoportosulás 46 mandátumot szerezve végül fölényes győzelmet aratott, míg az iszlámista Muttahida Madzslisz-i-Amal szövetség a harmadik legjobb eredményt érte el 14 képviselői helyével.⁴⁷⁴ Mindez amellett, hogy utóbbi a Nemzetgyűlésben például jelentéktelen (6 fős) frakcióvá zsugorodott. Regionális szinten tehát továbbra is erős szereplők maradtak az alternatív utakat képviselő erők, így a kormánynak érdemes volt a megegyezést keresni közülük azokkal, akikkel lehetett. A nacionalista és iszlám fundamentalista eszmerendszerek képviselői ugyanakkor éles ellentétben álltak egymással a pastunok lakta térségben. Végül az ANP lett a koalíciós partner a központi törvényhozásban. Ennek köszönhetően 2010 áprilisában a pastunok sikeresen elérték, hogy az általuk dominált Északnyugati Határtartomány felvegye a Haibár-Pakhtunhva elnevezést,⁴⁷⁵ amely lényegében a Haibár-hágótól keletre fekvő Pastunföldet jelenti. Noha a helyi kisebbségek egy része tiltakozott a névváltoztatás ellen, ettől kezdve Pakisztán minden tartománya az ott domináns etnikai közösség nevét viselte.

Akadtt még azonban egy rendezésre váró belpolitikai ügy, amelyet a kormánykoalíció nem kívánt elengedni, és ez Musarraff eltávolítása volt. Lejárt a választásokra és a pártvezetők hazaengedésére vonatkozó taktikai alkuk szavatossága, és felülkerekedtek a rendszerváltás befejezésére irányuló ambíciók. Musarraff ellen vádemelési eljárást helyeztek kilátásba 1999-es hatalomra kerülésének és 2007-es intézkedéseinek körülményei miatt. A legnagyobb kérdés ezzel kapcsolatban Kajani tábornok és a katonai elit reakciója volt. Sokan féltek attól, hogy egykori felettese védelmében a vezérkari főnök hamar véget vet a szárnyait bontogató „demokráciának”, és a hadsereg újra átveszi az irányítást az országban. Ez végül nem történt meg, a pakisztáni fegyveres erők számára fontosabb volt a stabilitás és az amerikai pénzügyi támogatás zavartalan folytatódása, mint Musarraff személye. Kajaninak hálás is volt ezért a civil kormány. Vezérkari főnöki megbízatását végül egészen 2013-ig meghosszabbították.⁴⁷⁶

⁴⁷³ A tartományi gyűlések összetételét az országos választások eredményéhez hasonló bontásban lásd: Election Commission of Pakistan: *General Elections 2008*. 2008.

⁴⁷⁴ A második helyen a Pakisztáni Néppárt „futott be” 30 mandátum megszerzésével. Beludzsisztánban ugyanakkor kevésbé volt egyértelmű a helyzet. Itt Musharraff Pakisztáni Muszlim Ligája nyert, de a harmadik hely itt is az MMA-é lett.

⁴⁷⁵ From NWFP to Khyber Pakhtunkhwa. *Dawn*, 2010. április 1.

⁴⁷⁶ Kayani to Retire on 29 November. *Dawn*, 2013. október 6.

Musarraf elnök pedig némi taktikázás után 2008. augusztus 19-én, az ellene kilátásba helyezett vádemelési eljárás hatására jelentette be lemondását. Nyugodtan és különösebb botrányoktól mentesen zajló eltávolítása nyomán 2008. szeptember 9-től végül Aszif Ali Zardari foglalhatta el a Pakisztáni Iszlám Köztársaság legmagasabb közbiztonsági méltóságának rezidenciáját, az Ajván-i-Szádr-t. Jóllehet, a belpolitikai erőviszonyok kellő alapot szolgáltatottak számára az elnöki mandátum elnyeréséhez, ez nem változtatott azon, hogy Zardarit botrányos előélete miatt sokan alkalmatlannak tartották a legfőbb közbiztonsági méltóság szerepére. Hivatali idejét végigkísérte a személyével kapcsolatos bizalmatlanság és a korrupciós ügyei miatti támadások.

Fontos volt a pakisztáni demokratikus átalakulás során újonnan (vagy éppen újra) pozícióba kerülő elit számára, hogy megőrizze az előző időszakból a gazdasági és külpolitikai szempontból gyümölcsöző kapcsolatokat. Így az USA-val fenntartott szövetség mellett is hitet tettek. Washington pedig azt várta tőlük, hogy egyértelműbb eredményeket mutatnak majd fel a terrorizmus elleni háborúban az amerikai adófizetők pénzéért. Persze ez a képlet csak amerikai szemmel volt ilyen egyszerű. Pakisztánban világosan tapasztalták a határokon belüli biztonsági helyzet romlását, ám a polgári kormánynak nagyon óvatosan kellett bánnia a katonai (illetve a vele összefonódó titkosszolgálati) elittel, és nem mondhatott le egyrészt az Indiával szemben alkalmazható szervezetek támogatásáról, másrészt az afganisztáni belpolitika befolyásolásáról sem. A kormány összetétele megváltozott ugyan, de a pakisztáni stratégiai kultúra és külpolitikai érdekek nem.

A szélsőséges csoportokkal szembeni rendkívül ambivalens pakisztáni magatartás fennmaradása ellenére 2008 után az ország északnyugati törzsi határvidéke lényegében hadszínterré vált. Az afganisztáni háború szomszédságában a pakisztáni fegyveres erők is vívták hazájuk saját belső harcát a törzsi területek stabilitására nézve permanens fenyegetést jelentő iszlám extrémista szervezetekkel. A pakisztáni polgári kormányzat a törvényhozási ciklus végéig, 2013-ig három jelentősebb hadműveletet is indított a szélsőséges csoportok (köztük a tálibok és az al-Káida) helyi berendezkedése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró pastun törzsi zónában.⁴⁷⁷

Az első komolyabb akcióra 2008. szeptember 26-ig kellett várni. A 17 napja hivatalba lépett Aszif Ali Zardari elnök az iszlámábádi Marriott Szálló elleni szeptember 20-i merényletre⁴⁷⁸ válaszul ezen a napon utasítást adott a Badzsaur törzsi ügynökség területén felállított tálib állások szétzúzására. A Sherdil (Oroszlánszív) hadművelet egy augusztusi katonai vállalkozás továbbfejlesztése volt, amelynek során a pakisztáni kormány végül 2009. március elejére állította helyre szuverenitását a terület felett.⁴⁷⁹ A művelet egyszerre volt alkalmas arra, hogy lekösse a hadsereg figyelmét, megerősítse az elnök tekintélyét, és Pakisztán általa bizonyíthassa

⁴⁷⁷ Shuja Nawaz: *FATA – A Most Dangerous Place*. Center for Strategic and International Studies, 2009. január.

⁴⁷⁸ Dozens Killed in Pakistan Attack. *BBC News*, 2008. szeptember 20.

⁴⁷⁹ Isambard Wilkinson: Pakistan Claims Victory in Taliban Fight. *The Telegraph*, 2009. március 1.

elkötelezettségét amerikai szövetségesének. Mindhárom szempont igen fontos volt az adott pillanatban.

A 2009. február 16-i úgynevezett Szvát-völgyi megállapodás a Fazlullah molla, tálib parancsnok vezette Tehrik-i-Nifáz-i-Shariát-i-Mohammadi (TNSM) szervezettel ugyanakkor már azt sugallta a nyugati közvélemény és politikai körök számára, hogy az új pakisztáni kabinet hajlamos meghátrálni a szélsőségesek előtt, és területeket enged az ellenőrzésük alá a törékeny (és minden bizonnyal rövid életű) nyugalomért cserébe. Szvátban 2007 óta zajlottak az összecsapások a tálib fegyveresek és a pakisztáni kormányerők között. A megállapodás értelmében a Szvát-völgyben bevezették a sarián alapuló törvénykezést, remélve, hogy megoszthatják az egyébként is töredezett pakisztáni tálib mozgalmat a TNSM leválasztásával. A kormánykoalíció tagja, az Awámi Nemzeti Párt vezetői a nemzetközi tiltakozások ellenére is hittek a „pastun testvéreikkel” való tartós kiegyezés lehetőségében, és ekkor még a pakisztáni kabinet is lehetséges opcióként tartotta számon a tárgyalásos megállapodást a „mérésékeltbnek” tartott tálib frakciókkal. Hamar bizonyossá vált azonban, hogy még a területileg korlátozott megállapodások is fenntarthatatlanok, és a tárgyalófelek etnikai közössége messze nem elégséges kötőerő az iszlám fundamentalizmus ideológiai imperatívuszaival szemben, amelyek érvényre juttatása – azok számára, akik valóban hisznek benne – nem tűr semmiféle megalkuvást, még saját népük képviselőivel szemben sem.⁴⁸⁰

A Szvát-völgyi megállapodás előestéjén, február 15-én a pakisztáni államfő még ekképpen nyilatkozott a militánsok által képviselt veszélyről a CBS televíziócsatornának: „Tisztában vagyunk vele, hogy a tálibok megkísérlik átvenni a pakisztáni állam irányítását...tehát mi Pakisztán túléléséért küzdünk.”⁴⁸¹ Nem kellett sokáig várni, hogy bebizonyosodjék, szavai – bár aligha annak szánta őket – végső soron próféciával értek fel.

Zardari kormánya ugyanis végül csak másfél hónap „nyugalmat” kapott. Április elején a szvati tálibok fegyveresei benyomultak az Iszlámábádtól alig 100 kilométerre fekvő, Malakand körzetéhez tartozó Buner térségébe, nyilvánvalóvá téve, hogy a szélsőségesek törekvései túlmutatnak az adott területi korlátokon, és az ország szívének számító Pandzsáb is célkeresztjükbe került. A lakosság és a kormány is ingerülten reagált a fejleményekre. Zardari elnök a pakisztáni Nemzetgyűléssel egyetértésben április 13-án hagyta jóvá a támadás tervét, aminek nyomán megkezdődött a hadsereg felvonulása a mintegy ötezer főnyi tálib gerillával szemben.⁴⁸² A Ráh-i-Rászt (Igazság Útja)⁴⁸³ fedőnéven megindult hadműveletekhez a 620 ezer fős pakisztáni

⁴⁸⁰ Bővebben: Háda (2009a): i. m.

⁴⁸¹ Thomas E. Ricks: Drons over Pakistan. *Foreign Policy*, 2009. február 16. és Pakistan ‘in Fight for Survival’. *BBC News*, 2009. február 15.

⁴⁸² International Crisis Group: Pakistan’s IDP Crisis: Callenges and Opportunities. *Asia Briefing*, 93. 2009b. június 3.

⁴⁸³ Ian Talbot: Pakistan: Prospects for Stability and Democratic Consolidation. Instituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale, *Policy Brief*, 157. 2009. október 5.

haderő töredékét, mintegy 15-20 ezer embert mozgósították. A küzdelem ennek dacára július elejére eldőlt, amikor a TNSM elvesztette utolsó szvati támaszpontját is.

A következő jelentősebb vállalkozás a 2009. október 17-én végrehajtási szakaszba lépett Ráh-i-Nidzsát (Felszabadulás Útja) hadművelet volt.⁴⁸⁴ Célja Dél-Vazirisztán törzsi ügynökség területének ellenőrzés alá vonása a Tehrík-i-Talibán-i-Pakisztán (TTP) helyi állásainak felszámolásával, előkészületei pedig vezérkari berkekben már június óta zajlottak. A hadműveletek a TTP heves ellenállása dacára eredményesen haladtak, nyomukban ősz végére a militánsok visszavonulásra kényszerültek a fő állásaikból. Giláni miniszterelnök pedig december 12-én bejelentette, hogy a hadsereg kiszorította a tálibokat Dél-Vazirisztánból.⁴⁸⁵ A 2009. esztendő a harcok intenzifikálódásával a törzsi zónában zajló háború mélypontját jelentette ebben az időszakban.

Mindemellett a sikeresnek minősített katonai vállalkozások sem hoztak igazi stabilitást a Szövetségi Igazgatású Törzsi Területekre, és – bár némileg szerényebb nemzetközi figyelem mellett – a későbbi években is folytatódtak az összecsapások a határtérségben. 2010 márciusától Orakzaí és Hurrám törzsi ügynökségek területén zajlottak katonai műveletek a Tehrík-i-Talibán-i-Pakisztán helyi befolyásának megtörésére. Pakisztáni katonai források 2010. június elején győzelmi jelentéssel zárták az itteni harcokat is.⁴⁸⁶

2013 januárjában a haibári Tirah-völgyben lángolt fel az összecsapás az Anszar-ül-Iszlám és a TTP fegyveresei között, amelynek eredményeképpen utóbbiak jelentősen előretörték a vidéken, eluralkozva csaknem az egész völgyet.⁴⁸⁷ A stabilitás helyreállítása érdekében a hadsereg áprilisban újabb offenzívát indított, ám a pakisztáni kormányerők eredménytelenül próbálták pacifikálni a vidéket a májusi törvényhozási választások napjáig.

Tehát a polgári kormány szinte folyamatos harcban állt az ország területén a szélsőséges csoportokkal, és bizonyos részeredményeket el is ért. A dél-ázsiai térség, valamint különösen Afganisztán biztonsági helyzetén azonban ez nem sokat változtatott. Rávilágított viszont arra, hogy az iszlámábádi kabinet milyen mértékben rá van utalva a fegyveres erőkkal való zökkenőmentes együttműködésre.

Utóbbi szempontból különösen kellemetlen volt az úgynevezett Memogatebotrány. A polgári kormányzás első öt esztendejének legélesebb belpolitikai krízise 2011. október 10-én robbant ki, mikor Manszur Idzsáz pakisztáni származású amerikai üzletember aznap a *Financial Times* hasábjain publikált cikkében beszámol egy bizalmas memorandumról, amelyet Mike Mullen admirálisnak, az amerikai Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága akkori elnökének címeztek.⁴⁸⁸ Az aláíratlan

⁴⁸⁴ Bill Roggio: Analyses: What Lies ahead in Waziristan. *The Long War Journal*, 2009. október 17.

⁴⁸⁵ Taliban Driven out of Key Battleground: Pakistan PM. *Hindustan Times*, 2009. december 12.

⁴⁸⁶ Anita Joshua: Anti-Taliban Operations Successful: Pakistan. *The Hindu*, 2010. június 3.

⁴⁸⁷ Pakistani Taliban Overrun Rival Faction's Headquarters, Dozens Killed. *The Long War Journal*, 2013. március 20.

⁴⁸⁸ Mansoor Ijaz: Time to Take on Pakistan's Jihadist Spies. *The Financial Times*, 2011. október 10.

dokumentumot Idzsáz továbbította, saját bevallása szerint május 10-én, 14:00-kor,⁴⁸⁹ szövegét pedig a *Foreign Policy* magazin november 17-én publikálta honlapján.⁴⁹⁰

A memorandum bevezető szakaszában a pakisztáni belpolitikai légkör nyomasztó romlásáról számolt be, majd közvetlenül megnevezte Kajani vezérkari főnököt, valamint Ahmed Sudzsza Pasa ISI-igazgatót mint a civil kormányra nézve veszélyes, megregulázandó személyeket. Velük szemben a memorandum szerzője amerikai támogatást kért a pakisztáni kormányzat számára. Amennyiben ezt megkapja, a pakisztáni kormány és új nemzetbiztonsági vezetői stábjá – elismerve ennek politikai kockázatait is – „zöld utat adna” az amerikai fegyveres erőknek az ország területén az itt fellelhető terroristák likvidálásához. A dokumentum – egyebek mellett – kilátásba helyezte az ISI úgynevezett „S szekciójának” felszámolását is, amelyet elsődleges felelősnek tartottak a terrortevékenységet folytató személyekkel és csoportokkal való kapcsolattartásért. Végül az új helyzetben a pakisztáni kormány arra is kezességet vállal, hogy teljes mértékben együttműködik Indiával a 2008-as mumbai terrortámadások pakisztáni szálainak felderítésében.

A dokumentum tehát lényegében elismerte Pakisztán kétszínű politikai játszmáját, amelyet az amerikai szövetség és a térségben működő iszlám extrémista szervezetek egyszerre való támogatásával folytatott, de a katonai és titkosszolgálati elitre hárította a felelősséget ezért. Mindez már csak annak tükrében is érdekes, hogy egy később még említendő, 2011. május 3-i véleménycikkében maga Zardari nevezte alaptalan spekulációnak a terrorizmus pakisztáni támogatását, és hangoztatta az ország (külön kiemelve a hadsereget és a biztonsági szerveket) egységét a követendő politikát illetően.⁴⁹¹ A dokumentumban foglalt javaslatok szerint tehát az iszlámábádi kormány amerikai segítséggel ásta volna alá a fegyveres szervezetek hatalmát, és erősítette volna meg saját pozícióit, cserébe beleegyezett volna egy sor olyan lépésbe, amelyet mindaddig nyíltan a pakisztáni állami szuverenitás durva megsértésének minősítettek. A felháborodott reakciók előre borítékolhatók voltak, és nem is maradtak el.

Idzsáz a szerepe körül kibontakozó indulatokra válaszul Husszein Hakkánit, a dél-ázsiai ország washingtoni nagykövetét nevezte meg akciója kezdeményezőjeként, de többször utalt arra is, hogy az általa személyesen is ismert Zardari elnök utasítása nélkül mindez természetesen elképzelhetetlen lett volna.⁴⁹² A botrány nyomán a pakisztáni Legfelsőbb Bíróság vizsgálatot indított,⁴⁹³ a publicistaként

⁴⁸⁹ Ijaz (2011): i. m.

⁴⁹⁰ Lásd: Ijaz Memo. *Foreign Policy*, 2011. november 11.

⁴⁹¹ Asif Ali Zardari: Pakistan Did Its Part. *The Washington Post*, 2011. május 3.

⁴⁹² Qaisar Farooq Gondal: The Pakistan-U. S. Memogate Scandal. *The Washington Times*, 2011. december 21. Idzsáz vallomása szerint Hakkáni ódzkodott attól, hogy nevet mondjon, az elnökre „a Főnök”-ként utalt. Lásd: Saeed Shah: ‘Memogate’ Scandal Deepens as American Accuser Threatens to Tell All. *The Guardian*, 2012. január 12.

⁴⁹³ Pakistan to Investigate ‘Memogate’ Scandal that Warned of Military Coup. *The Guardian*, 2011. december 30.

nyugati körökben is széles ismertségnek örvendő Hakkánit pedig hazarendelték,⁴⁹⁴ majd 2011. november 22-ével Giláni miniszterelnök elfogadta a lemondását.

Hogy állításait igazolja és saját szerepét tisztázza, Manszur Idzsáz október 22-én hangfelvételeket adott át Londonban annak a Pasa ISI-igazgatónak, aki egyébként a memorandum javaslatai szerint az egyik „megtörendő” személy lett volna.⁴⁹⁵ A hangfelvételek hitelességét és bizonyító erejét azonban kétségbe vonták. Az iszlámábádi kormány vezetői pedig következetesen tagadták, hogy bármi közük lett volna a dokumentumban foglaltakhoz.

Washington persze nem vette komolyan a dokumentumot, és nem kívánt beavatkozni Pakisztán katonai és politikai elitjeinek viszonyába. A pakisztáni hadsereg és titkosszolgálati körök nyugati segítséggel való megrendezésének ötlete irracionális elgondolás volt, amelyet amerikai és pakisztáni részről egyaránt hibásan kezeltek és kommunikáltak, különösen annak ismeretében, hogy a pakisztáni közvéleményen belül milyen óriási mértékű az Egyesült Államok politikájának elutasíthatósága.⁴⁹⁶

Az Indiával való szorosabb együttműködés ötlete pedig egy hat évtizedes, a pakisztáni politikai gondolkodásba is nagyon mélyen beépült tabut sértett, amely a nagyszomszédban látja az iszlám köztársaság fennmaradására és boldogulására leselkedő legnagyobb külső fenyegetést. A memorandumban foglaltak tehát a politikai fantasztikum világához tartoztak, amelyek ordító irrealitásával mindenki tisztában volt, aki valaha kapcsolatba került a pakisztáni közélettel.

A Memogate-incidens, ha másra nem is, arra alkalmas volt, hogy a társadalom egy részének szemében (főként persze azokéban, akik már eleve fogékonyak voltak erre az interpretációra) hazaárulóként és a Nyugat lakájaként tüntesse fel a kormányzó elitet. Volt ugyanakkor egy olyan – a pakisztáni érzelmekre jól rezonáló – tálalása is, amely szerint az egész mindössze az USA által generált hecckampány, amelynek célja Pakisztán stabilitásának aláásása.⁴⁹⁷ Meggyőző magyarázattal arra, hogy ez utóbbi ugyan miért lett volna érdeke az amerikaiaknak, nem szolgált senki. Az iszlám köztársaság végül elkerülte a katasztrófát, a pakisztáni politikai legendárium pedig egy újabb (sokadik) darabbal bővült. Jogi szempontból pedig Hakkáni felelősségét állapították meg az egész ügyért.

Bár a pakisztáni kormánykoalíció a kezdeti hárompárti felállás óta a ciklus alatt több alkalommal is átalakult, a Pakisztáni Néppárt megkerülhetetlen dominanciája mellett a választott kormány – addig egyedülálló módon az ország

⁴⁹⁴ Amerikai Dél-Ázsia-szakértők és politikusok később levélben fordultak Hillary Rodham Clinton külügyminiszterhez, hogy hangot adjanak aggodalmuknak Hakkáni biztonsága miatt. Lásd: Pakistan ‘Memogate’: US Scholars’ Fear for Haqqani. *BBC News*, 2012. január 9. Pakisztánban az üzenet nyomán persze leginkább azok érezték magukat megerősítve, akik az amerikaiak ügynökének tartották Hakkánit.

⁴⁹⁵ ‘Memogate’ ISI Chief Meets Businessman Mansoor Ijaz in London. *DNAIndia.com*, 2011. november 20.

⁴⁹⁶ Pew Research Center Global Attitudes Project: *Pakistani Public Opinion Ever More Critical of U. S. – 74% Call America an Enemy*. 2012. június 27.

⁴⁹⁷ Gondal (2011): i. m.

történetében – végül ki tudta tölteni ötéves mandátumát. Minden vele szembeni jogos kritika dacára ez komoly teljesítmény volt. A koalíció még 2008 augusztusában elszenvetde az első nagyobb megrázkódtatást, amikor második legnagyobb pártja, a Naváz Saríf volt miniszterelnök vezette PML-N bejelentette kilépését.⁴⁹⁸ A két nagy párt Pervez Musarraf uralmának felszámolásán kívül szinte alig értett valamilyen egyet, így az elnök távozása után törvényszerűen erősödtek fel nézeteltéréseik, amelyek közül a Legfelsőbb Bíróság 2007-ben eltávolított bíráinak visszahelyezése és az államfő utódlásának kérdése vált a leginkább szimbólumértékűvé. A PML-N távozása azonban még nem hozta magával a kormányzat megrendülését, a Néppárt az ismétlődő belpolitikai krízisek dacára is sikerrel manőverezett a frakciók között a kabinet parlamenti többségének biztosításáért. Ennek érdekében 2011 májusában még az egykori nagy riválisnak tekintett PML-Q-val is koalícióra léptek.⁴⁹⁹ Az MQM pedig – bár 2011-ben és 2013 elején is szakított a koalícióval – általában szintén a kormányoldalt támogatta.

A kormánykoalíció pártjainak huzakodásánál nagyobb problémát jelentett a Legfelsőbb Bíróság tevékenysége, amely ugyan formailag az alkotmány és a törvények szellemében zajlott, gyakorlatilag beavatkozással ért fel a belpolitikai erőviszonyokba. 2012. június 19-én a legfőbb bírói testület megfosztotta hivatalától JuszuF Raza Giláni miniszterelnököt. Az ítélet hátterét az jelentette, hogy Giláni vonakodott együttműködni a Zardari elnök korábbi, egyébként széles körben ismert korrupciós ügyeinek vizsgálatában. Ezen ügyek újbóli napirendre vételére a 2007-es amnesztia-törvény 2009-es hatályon kívül helyezése adott lehetőséget. Az elnökkel szembeni ítélet jogalapot szolgáltatott volna az elmozdítására is, amely a választások előtt egy évvel a kormányzat végzetes megrendülését eredményezte volna. Giláni ezt nem kockáztathatta meg, a konfliktus azonban menthetetlenül pontot tett több mint négyéves kormányfői ténykedésének végére. A Néppárt és a Legfelsőbb Bíróság sajátos küzdelme éppen a parlamenti ciklus végére terhelte meg Pakisztán belpolitikai életét, és közel sem ért véget Giláni elmozdításával.

Mikor 2013. január 15-én a Legfelsőbb Bíróság korrupció vádjával letartóztatási parancsot adott ki az új kormányfő, Rádzsa Pervez Asraf ellen, a testület már közvetlenül veszélyeztette a legnagyobb kormánypárt választási felkészülését. Asraf miniszterelnök szervezte ugyanis a Néppárt kampányát, őrizetbe vételével tehát lényegében ezt a munkát „fejezték volna le”, mindössze pár hónappal a voksolás előtt. Az igazságügyi miniszter végül meggátolta a parancs végrehajtását.

Voltaképpen a 2012. év vége már minden politikai erő számára a választási felkészülés időszaka volt, a többségi érdek pedig megegyezett abban, hogy a kormány kitöltse mandátumát, és a voksolást az előzetesen meghatározottak szerint, 2013 májusában rendezzék meg.

⁴⁹⁸ Sharif Withdraws from Coalition in Pakistan. *The New York Times*, 2008. augusztus 25.

⁴⁹⁹ Asim Yasin: PPP, PML-Q Join Hands, Agree on Seraiki, Hazara Provinces. *The News*, 2011. május 2.

A pakisztáni mindennapokra nehezedő terrorfenyegetettség a választási procedúrát sem hagyta érintetlenül, a szavazókörök a támadások természetes célpontjaivá váltak. Haibár törzsi ügynökség területén például (nem melleleg a folyamatban lévő katonai műveletek logikus következményeként) a 190 választókörből 110-et biztonsági szempontból érzékenynek nyilvánítottak, és fokozott biztosítását rendelték el.⁵⁰⁰ A permanens belbiztonsági problémák miatt – főként a „liberálisabb” és világi irányvonalú pártok számára – nemigen lehetett politikai nagygyűléseket tartani.⁵⁰¹ Ez különösen problémás egy olyan politikai kultúrában, ahol a karizmatikus vezetők köré szerveződött tömeg igényli a személyes kapcsolatot választott vezérével, de Benazír Bhuttó sorsára mindenki emlékezett. Az elővigyázatosság indokoltnak is bizonyult: a választások napján robbantásos merényletet hajtottak végre Pesávárban és Karacsiban is. Utóbbi helyen éppen a pastun nacionalista ANP irodájánál, a szekuláris nacionalista pastunok ugyanis éppúgy a szélsőséges iszlámisták célpontjává váltak, ahogy a más közösségekhez tartozó személyek.⁵⁰²

A több mint 86 millió választásra regisztrált szavazópolgár⁵⁰³ csaknem fele még a 35. életévét sem töltötte be.⁵⁰⁴ A választóközösség fiatal korösszetétele, valamint a mérsékelt polgári rétegek (már a 2008-as választások eredményében is megmutatkozó) megerősödése jelentette azt a két társadalmi tényezőt, amely a pártok helyzetét és kommunikációját döntő mértékben meghatározta. Viszonylag kényelmes helyzete egyik esélyes politikai erőnek sem volt. Az ország demográfiai súlypontjának számító Pandzsáb tartományban, a PML-N hagyományos fellelegvárában (ahol egyébként a regisztrált választók több mint fele élt), Imrán Hán mozgalma igyekezett teret nyerni, az egykor krikettjátékosként hírnevet szerző pártvezér népszerűségével kezdve ki Naváz Saríf támogatottságát.

Délebbre, Szindhben, a PPP törzsbázisának számító tartományban a párt hagyományos versenytársa, az MQM próbált minél több választót elhódítani a Néppártot korábban támogató, de annak kormányzásába végül belefáradt, lemorzsolódott tömegből. Bár a mohadzsir párt több szakaszban is a kormánykoalíció tagjaként politizált, 2013 elejétől elkezdett távolodni a legnagyobb kormánypárttól, erősítve saját „ellenzéki” arculatát, amelynek része volt a koalíció újbóli felmondása.⁵⁰⁵

A PPP kampányának arca (az elhunyt Benazír Bhuttó mellett) az ifjabb Zardari lett, akitől azt remélték, hogy jobban meg tudja szólítani a fiatal választói rétegeket, és feledtetheti valamelyest az elmúlt évek küzdelmeiben elhasználódott vagy éppen lejáratódott politikusokat. Bilávál azonban nem bizonyult a legjobb választásnak. Az éretlennek tűnő és határozatlan fellépésű fiatalember nem tudta felidézni

⁵⁰⁰ Ibrahim Shinwari: Over 100 Khyber Polling Stations Declared Sensitive. *Dawn*, 2013. április 8.

⁵⁰¹ Rebecca Santana: Pakistan's Ruling Party Struggles in Election. *The Miami Herald*, 2013. május 8.

⁵⁰² Munir Ahmed – Atif Raza: Sixteen Killed and Dozens Injured in Multiple Bombings as Pakistanis Go to Polls in Historic Elections. *The Independent*, 2013. május 11.

⁵⁰³ Lásd: The Express Tribune Election Centre. *The Express Tribune*, 2013. május 11.

⁵⁰⁴ Ahmed–Raza (2013): i. m.

⁵⁰⁵ QM Quits PPP-led Coalition Government ahead of Polls. *The Express Tribune*, 2013. február 16.

elődeinek karizmáját. Ellenfelei így jó eszközt láttak benne a Néppárt lejáratására. Bilávált a kormány erkölcstelenségét bizonyítandó hozták például titkos szerelmi viszony hírébe a felettébb csinos Hina Rabbáni Hár külügyminiszter asszonnyal. Mindössze egy valószerűtlen és feledésbe merült epizód volt ez a választási kampányküzdelmekben, ahol – legalábbis úgy tűnt – minden megszerzett (vagy a riválisoktól elvett) szavazat nagy jelentőséggel bírhat.

A választásokat megelőzően napvilágot látott elemzések ugyanis alapvetően kiegyensúlyozott erőviszonyokról számoltak be a három vezető párt, a kormányzó Pakisztáni Néppárt (PPP), a legnagyobb ellenzéki Pakisztáni Muszlim Liga-N (PML-N) és az Imrán Hán vezette Pakisztáni Mozgalom az Igazságért (Pakisztán Tehrík-i-Inszáf, PTI) között. Bár leggyakrabban Naváz Sarif PML-N-jét prognosztizálták a választás valószínű nyerteseként, általában hangsúlyosan szerepelt, hogy a három esélyes párt kiegyenlített támogatottsága miatt az esetleges koalíciós megállapodások határozzák majd meg a jövőbeli kormány összetételét.

A 2013. évi választások és Naváz Sarif kormányzása

Május 11-én a terveknek megfelelően nyíltak meg a szavazókörök Pakisztánban, és kezdődött meg a diktatúra felszámolását követő második általános törvényhozási és tartományi választások folyamata. A választói aktivitás pakisztáni viszonyok között impozáns mércét ütött meg, a Választási Bizottság beszámolója szerint a részvételi arány csaknem elérte a regisztrált szavazók 60%-át, ami a legmagasabb volt az (egyébként a pakisztáni nemzetépítés története szempontjából nem éppen fényes emlékű) 1970-es választások óta.⁵⁰⁶ A részvételi kedv különösen annak ismeretében számított figyelemre méltónak, hogy szemben a 2008-as voksolással, a 2013. évi választások légkörét már érezhetően fenyegetőbbé tette az iszlám szélsőséges szervezetek tevékenysége. A pakisztáni tálibok már a kampány heteiben kihírdették, hogy a világiasabb beállítottságú pártok és a hadsereg tevékenységét terrortámadásokkal fogják megbosszulni. A csaknem 70 ezer szavazókör (ennek kb. 40%-a nőknek volt fenntartva) biztosítása éppen ezért roppant nagy feladatnak ígérkezett. Csak május hónapban országsszerte több mint 161 ember vesztette életét robbantásos merényletekben,⁵⁰⁷ közülük több mint 30 fő a választások napján. A sebesültek száma több százra tehető.⁵⁰⁸ Dacára a szélsőségesek minden erőfeszítésének, a szavazás eredményének kihirdetésére végül mindössze 11 választókerület esetében nem kerülhetett sor.

⁵⁰⁶ Sharif Claims Victory in Pakistan Elections. *AlJazeera*, 2013. május 12. és Gareth Aicken – Aameena Ilahi: Pakistan's Elections Give Grounds for Hope. *The Asia Foundation*, 2013. május 15.

⁵⁰⁷ 161 Killed in 56 Bomb Blasts in Pakistan in May. *The Hindu*, 2013. június 2.

⁵⁰⁸ Dozens Killed in Attacks as Pakistan Holds Landmark Election. *RT*, 2013. május 11.

Sajátos színfoltja volt a voksolásnak Pervez Musarraff képviselőjelölti fellépése, aki 2013. március 24-én, négyéves „önkéntesen vállalt” száműzetés után tért vissza Pakisztánba. Tette mindezt annak ellenére, hogy a hírek szerint a hadvezetés megpróbálta lebeszélni arról, hogy hazárdírozzon.⁵⁰⁹ Új pártja, az Összpakisztáni Muszlim Liga (APML) azonban nem tudta megoldani az indítását, mert mindenhol megtagadták a dokumentációjának elfogadását.⁵¹⁰ Musarraff eléggé túlértékelte saját népszerűségét, és nem hitte, hogy büntetés várna rá a hatalomátvétele, illetve a kormányzása idején történtek miatt.⁵¹¹ Ebben tévedett: április 19-én hajnalban őrizetbe vették.⁵¹² Védőivel egyetemben természetesen politikai indíttatású koncepciók eljárást emlegettek, ám a bíróság végül egészségügyi állapotára való tekintettel engedte ismét külföldre távozni. Nem ő lett az egyetlen, aki a menekülésnek ezt az útját választotta.

Visszatérve a választásokhoz, az elemzői prognózisokkal (amelyek Pakisztánban gyakran éppoly pontatlanok, mint más országokban) ellentétben a három vezető országos párt eredményei közel sem kiegyensúlyozottan alakultak. Bár a legtöbben valóban a Pakisztáni Muszlim Liga Naváz Sarif vezette frakcióját (PML-N) várták az első helyre, győzelme az általános vélekedésnél jócskán meggyőzőbbre sikerült. 124 megszerzett mandátumával felülmúlta a Pakisztáni Néppárt 2008-as, 121 mandátumot hozó eredményét is.⁵¹³ Ezzel vitathatatlanra vált, hogy az iszlám köztársaság új kormányfőjét – immár harmadik alkalommal – Mian Muhammad Naváz Sarifnak hívják majd. Az abszolút többség (137 mandátum) megszerzéséhez azonban ez még nem volt elegendő, így abból indultak ki, hogy a párt egyedül nem képes stabil kormányt alakítani. Az viszont nyitott kérdés volt a választásokat követő napokban, hogy a PML-N koalíciós ajánlatot tesz-e egy másik parlamentbe jutott politikai erőnek, vagy inkább a jelentős számú (összesen 28) független képviselő zömét igyekezze magánalkukkal a létrejövő kormányhoz kötni. A választások utáni hetekben körvonalazódó megoldás lényegében a két verzió kombinációját jelentette. A PML-N május 25-én koalíciós ajánlatot tett a szerény frakcióval rendelkező PML-F-nek (Tényleges Pakisztáni Muszlim Liga),⁵¹⁴ miközben független képviselőket is megnyert a képviselőcsoportjába való belépésre. Közülük a legismertebb név Mir Zafarullah Hán Dzsámáli volt miniszterelnök (2002–2004), aki függetlenként jutott be a Nemzetgyűlésbe, és csakhamar jelezte is csatlakozási szándékát a leendő kormányhoz.⁵¹⁵ A női kvótából neki jutott mandátumokkal és a függetlenek egy

⁵⁰⁹ Ex-Pak Generals Warn Army may React if Musharraf Humiliated. *Times of India*, 2013. április 23.

⁵¹⁰ Amir Wasim: Musharraf Allowed to Run for Chitral Seat. *Dawn*, 2013. április 8.

⁵¹¹ Declan Walsh: Musharraf Is Arrested on Range of Charges in Pakistan. *The New York Times*, 2013. április 19.

⁵¹² Pakistani Police Arrest Pervez Musharraf in Islamabad. *BBC News*, 2013. április 19.

⁵¹³ A parlamenti frakciók létszáma 2008 februárját követően csak elhanyagolható mértékben változott a ciklus során.

⁵¹⁴ Shahbaz Sharif Invites PML-F to Join Federal Government. *The Express Tribune*, 2013. május 25.

⁵¹⁵ Zafarullah Jamali Joins PML-N. *Dawn*, 2013. május 25.

részének átcsábításával a PML-N frakciója végül 176 főre duzzadt, ami már bőven elegendő volt a kormánytöbbség biztosításához.

7. táblázat: A 2008. és a 2013. évi törvényhozási választások eredményeinek összehasonlítása

Párt	Elnyert mandátumok (2008)	Elnyert mandátumok (2013)
Pakisztáni Néppárt (PPP)	121	39
Pakisztáni Muszlim Liga – Naváz (PML-N)	91	176
Pakisztáni Mozgalom az Igazságért (PTI)	nem indult	35
Muttahida Káumi Mozgalom (MQM)	25	23
PML (PML-Q)	54	2
Awámi Nemzeti Párt (ANP)	13	1
Dzsámiat Ulema-i-Islám – Fazal-ur-Rehmán (JUI-F)	7	14
PML-F	5	6
Pakhtunhva Milli Awámi Párt (PMAP)	nem indult	4
Független képviselők	18, majd 20	eredetileg 28, végül 8

Forrás: Election Commission of Pakistan

Dacára annak, hogy Zardarihoz hasonlóan szintén a dicstelen kilencvenes évek „kísértetének” számított, Naváz Saríf komolyan profitált következetes magatartásából a népszerűtlen koalícióval szemben. Pártja a fő bázisának számító Pandzsábben, ahol a választáson részt vevők 57,1%-a adta le voksát, 147 nemzetgyűlési mandátumból 117-et nyert el.⁵¹⁶ Szavazói körét főleg Szindh és Beludzsisztán tartományokban tudta érezhetően tovább szélesíteni, amellyel ha szerényen is, de lényegében kilépett a korábbi „pandzsábi párt” szerepéből.⁵¹⁷ A PML-N persze a néppárti vezetésű kormány idején is vitathatatlanul dominálta Pakisztán legnépesebb tartományát, helyi kormányzása alatt Pandzsábnak közel sem kellett olyan mértékű biztonsági problémákkal szembenéznie, mint a többi régió.⁵¹⁸ Bár ez aligha csak a Muszlim Liga politikai rátermettségének köszönhető, a választók kétségkívül jutalmazták.

Imrán Hán PTI-je és a Pakisztáni Néppárt a második helyért versengett május 11-én, amelyre végül szűken bár, de utóbbi futott be. A PTI vártnál gyengébb szereplése a párt vezetőit is meglepte, de Imrán Hán elismerte az eredményt, és gratulált az őt kórházi ágyánál (ahol egy korábbi sérülése miatt kezelték) meglátogató Sarífnek. Pártja ugyanakkor Haibár-Pakhtunhva tartományi gyűlésének vezető, a Nemzetgyűlésnek pedig harmadik legnagyobb frakcióját alakíthatta meg.

A választási eredmények talán legfontosabb tanulsága volt, hogy a 2008 óta eltelt öt esztendő létbizonytalansága és botrányai megbosszulták magukat a Pakisztáni

⁵¹⁶ Election Commission of Pakistan, *Party Position (National Assembly)*. 2013.

⁵¹⁷ Amjaad Mahmood: PML-N Steps up Bid to Widen Support Base outside Punjab. *Dawn*, 2013. május 14.

⁵¹⁸ Umar Farooq: Sharif Poised for Return to National Stage in Pakistan Elections. *World Politics Review*, 2013. május 10.

Néppárton. A romló életkörülmények és a központi intézmények érezhető tehetlensége azok előidézőivel szemben, valamint a burjánzó korrupció új politikai alternatívák felé fordították a társadalom meghatározó részét. Kedvező fejlemény volt ugyanakkor, hogy ez nem jelentette a szélsőséges megoldások előtérbe nyomulását. Am az addigi legnagyobb parlamenti frakció csaknem negyedére zsugorodott. A PPP elutasítottságának hanyatlását jól jelezte, hogy maga Rádzsa Pervez Aszraf leköszönő kormányfő is vereséget szenvedett ravalpindi választókerületében.⁵¹⁹ Mindez egyszerismind azt is jelentette, hogy Aszif Ali Zardari sem számíthatott elnöki mandátumának megújítására.

A Madzslisz-i-Súra alsóházának negyedik legnagyobb frakcióját a Muttahida Káumi Mozgalom alakíthatta meg, amely rendkívül stabil szavazóbázisának köszönhetően a távozó koalíció jelentősebb pártjai közül az egyetlen volt, amely nem szenvedett el lényeges mandátumvesztést. Ugyanakkor a Nemzetgyűlés legjelentősebb iszlám fundamentalista pártja a Fazal-ur-Rehmán molla vezette Dzsámiat Ulema-i-Iszlám (JUI-F) lett a maga 14 mandátumával, amellyel országos szinten pontosan megduplázta korábbi parlamenti jelenlétét. Fontos fejlemény volt továbbá, hogy a pastun nacionalista Awámi Nemzeti Párt szinte jelentéktelen erővé zsugorodott, nemcsak országos szinten (ahol 1 mandátumot nyert), hanem még az elsődleges bázisának számító Haibár-Pakhtunhva tartományban is. Itt a tartományi gyűlésben mindössze 5 mandátumot tudhatott magáénak.

Mindent egybevetve a választások eredménye a pártok közötti erőviszonyok radikális átalakulását mutatta, amely azonban a mérsékeltebbnek tartott, általában a centrum irányába tájékozódó politika keretei között maradt. A parlament legmeghatározóbb erejévé az eddigi legnagyobb ellenzéki párt, illetve egy sokáig kevésbé preferált szervezet lépett elő, míg a 2008 utáni kormánykoalíció két vezető pártja, a PPP és az ANP is erőteljes térszűkítést mutatott. Utóbbi tehát szinte eltűnt az ország politikai térképéről, a balközép eszmei beállítottságú kormányt pedig egy jobbközép kabinet váltotta fel. Naváz Saríf végül 2013. június 5-én tette le hivatali esküjét. Ezt megelőzően több mint kétharmados többséggel, a Nemzetgyűlés 244 tagjának támogatásával választották kormányfővé.⁵²⁰

Saríftól elsősorban az életkörülmények javulását várták el a választók. Pakisztán gazdasága valóban magasabb növekedési pályára állt. 2013–2017 között ez évi átlagban 5%-os GDP-bővülést jelentett, ami még ha nem is volt a rekorderek között Ázsiában, már legalább érdemi fejlődésnek számított, és sokkal stabilabb is volt (nélkülözve az erősebb éves ingadozásokat), mint a megelőző időszakokban.⁵²¹ Ezzel párhuzamosan a 2008. év 20%-ot meghaladó inflációja 2015-re 2,5% körülire szelődött.⁵²² Saríf sok tekintetben osztotta a pakisztáni stratégiai vonalvezetés korábbi

⁵¹⁹ Pakistan Election: Nawaz Sharif Set for Victory. *BBC News*, 2013. május 12.

⁵²⁰ Nawaz Sworn in as PM. *Dawn.com*, 2013. június 5.

⁵²¹ World Bank: *GDP Growth (Annual %) – Pakistan*. [é. n. am].

⁵²² World Bank: *Inflation, Consumer Prices (Annual %) – Pakistan*. [é. n. as].

alaptéziseit, tehát komoly figyelmet szentelt a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatoknak, az ország afganisztáni befolyásának és különösen a komoly gazdasági dimenziókkal rendelkező pakisztáni–kínai partnerségnek. Ugyanakkor törekedett az elfogadható viszonyra Indiával is. Utóbbi különösen zavarta a katonai elitet, élén a Kajanit váltó Ráhíl Sarí⁵²³ vezérkari főnökkel. A kormányfő és a vezérkar kapcsolatai a múltbéli összetűzések miatt amúgy sem voltak felhőtlenek, és noha a hadvezetés továbbra sem akarta elmozdítani a civil kormányt, az ország kül- és biztonságpolitikájának alakítására döntő befolyást követelt magának. Különösen igaz volt ez az afganisztáni, indiai és kínai relációkra.

Igényeiket aktív szerepléssel is alátámasztották. 2014. június 15-ével végrehajtási szakaszba lépett az afgán–pakisztáni törzsi határvidék megtisztítását célul kitűző Zár-i-Ázb hadművelet. Formálisan az egy héttel korábbi terrortámadásra adott válasz volt ez, amelyet a Tehrik-i-Talibán-i-Pakisztán követett el Karacsí nemzetközi repülőtere ellen,⁵²⁴ gyakorlatilag Észak-Vazirisztán törzsi ügynökség megtisztítását célozta a terrorista frakcióktól. Közülük is különösen fontos célpontot jelentett a Kelet-turkesztáni Iszlám Mozgalom nevű ujgur szervezet, amely tagjainak nagy része az erőteljes kínai fellépés hatására 2009 után Észak-Vazirisztánba kényszerült menekülni. Jelenlétük teherterhelő volt a pakisztáni–kínai kapcsolatokban, ami az idő előrehaladtával a pakisztáni kormánynak egyre kevésbé érte meg.⁵²⁵ Mellettük az al-Káida és a pakisztáni tálibok helyi erői is a likvidálandók listáján szerepeltek. Másfél év alatt a műveletek jelentős sikereket értek el, hivatalos források szerint több ezer terrorista megsemmisítésével. A katonai tevékenységet átfogó művelet követte országszerte a terrorszervezetek alvó sejtjeinek felszámolására annak érdekében, hogy a bosszúakciók minél nagyobb részének elejét vegyék. Persze ennek ellenére is történtek újabb terrortámadások Pakisztán területén. Összességében a hadművelet eredményeképpen a terrorista csoportok tagjainak nagy része valószínűleg elkerülte a halált vagy az őrizetbe vételt, és Afganisztánba húzódott.⁵²⁶

Noha a Zár-i-Ázb súlyos humanitárius krízist idézett elő, ennek dacára élvezte a pakisztáni politikai elit és a külföldi partnerek támogatását is. Egyúttal bizonyította a pakisztáni hadsereg képességét az ország területi szuverenitását megkérdőjelező militánsok elleni fellépésre. Ugyanakkor a határtérség speciális viszonyaival kezdeni kellett valamit. 2018 májusában végül napirendre került e régóta húzódó ügy rendezése is: a Szövetségi Igazgatású Törzsi Területek gyarmati időszakból örökölt különállásának felszámolása. A hét pastun törzsi ügynökség területét beolvasztották Haibár-Pakhtunhva tartományba, ezzel igazgatási szempontból egyesítették a két pastun dominanciájú területegységet, és megszüntették azt a sajátos autonómiát, amely nagyban elősegítette a terrorista csoportok itteni működését.

⁵²³ A tábornok szintén pandzsábi születésű, ám a névazonosság dacára nem tartozik a kormányfő családjához.

⁵²⁴ TTP Claims Attack on Karachi Airport. *Dawn*, 2014. június 8.

⁵²⁵ Bővebben: Günsberger (2019): i. m. 243.

⁵²⁶ Günsberger (2019): i. m. 244.

Ekkorra azonban már újabb kormányválság idejét élte az ország. Saríf igazságtételnek beállított hatalomátvétele egyúttal politikai hatyúdalának kezdetét is hozta. Ő lett a 2008 utáni időszak első valóban „újrafelhasznált” miniszterelnöke, akinek hamar sikerült emlékeztetni a honfitársait arra, miért is bánták olyan kevesen az 1999-es bukását. A 2016-ban napvilágot látott, Panama Iratok néven ismertté vált bizalmas nemzetközi pénzügyi dokumentumok tanúságtétele szerint a kormányfő lánya és két fia offshore cégeken keresztül folytattak üzleti tevékenységet, jelentős vagyont halmozva fel, amelynek eredetével nem tudtak elszámolni.⁵²⁷ Megvolt hát a fogás rajta, amit az ellenzéke és a katonai elit sem mulasztott el kihasználni. Ráhúl Saríf vezérkari főnök – aki az India felé tett gesztusokat különösen sérelmezte tőle – az ügy teljes körű kivizsgálását követelte.⁵²⁸ Országszerte tüntetések szerveződtek a kormány lemondását követelve, az ügy végére azonban ismét az igazságszolgáltatás tett pontot. Saríf kormányfőt 2017. július 28-án a bíróság méltatlannak nyilvánította közhivatal betöltésére, aminek nyomán lemondásra kényszerült. 2018-ban a Legfelsőbb Bíróság végleg eltiltotta a közügyekben való részvételtől.⁵²⁹ Tíz év börtönre ítélték, amelynek letöltését 2018-ban kezdte meg, ám egészségügyi okokból már a következő évben eltávozást kapott. Gyógykezelés jogcímén ismét elhagyhatta Pakisztánt. Nem is annyira a sors iróniája, mint inkább a pakisztáni belpolitikai problémák sajátos kezelési gyakorlatát tükrözi, hogy végül ugyanúgy biztosítottak számára egerutat, mint egykori haragosának, Pervez Musarrafnak.

Pakisztán nemzetközi pozíciója 2001 után

Bármilyen ellenérzést is keltett a pakisztáni állam elitjének egyes tagjaiban a táliboktól való elfordulás és az USA támogatása a rendszer megsemmisítésében, Washington szövetségének megelevenedése igen jótékonyan hatott az ország nemzetközi kapcsolataira. Az 1998-as nukleáris kísérletek miatti szankciókat feloldották. Egyes források szerint ez volt az együttműködés egyik feltétele pakisztáni részről. A további feltételek a két ország kapcsolataiban nagy múltra visszatekintő katonai és gazdasági támogatások újraindítása, illetve a kasmíri kérdés pakisztáni álláspont szerinti rendezésének amerikai támogatása lettek volna. Az előbbi Washington megadta, míg az utóbbi tekintetben nem vállalt állásfoglalást.⁵³⁰ Pervez Musarraff kormánya mindezzel együtt gyorsan szalonképessé vált a terrorizmus elleni háborút támogató nemzetközi koalíció tagjainak szemében. Pakisztán együttműködésének megnyerése ráadásul a nagyhatalmak kimondatlan közös érdeke volt, amelytől az iszlám bázisú terrorszervezetek lehetőségeinek szűkülését remélték. Iszlámábád hasznának

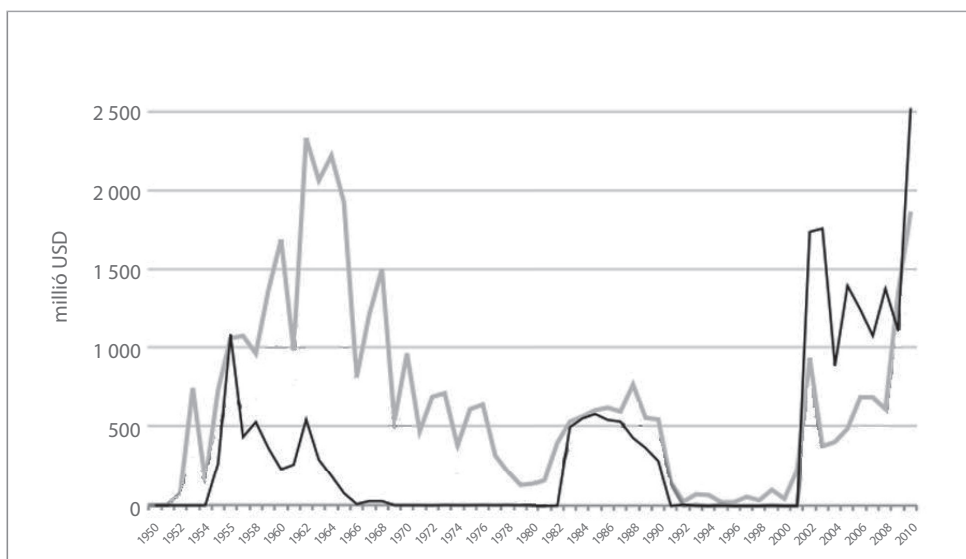
⁵²⁷ Nawaz Sharif's Daughter Submitted False Documents: JIT. *The Economic Times*, 2017. július 11.

⁵²⁸ Raheel Urges PM to Resolve Panama Issue. *Dawn*, 2016. május 11.

⁵²⁹ Brittney Zeller: Pakistan Supreme Court Bans Nawaz Sharif from Politics for Life. *JURIST*, 2018. április 13.

⁵³⁰ Hussain (2007): i. m. 33–50.

biztosítását mindebből meghatározóan az Egyesült Államok és Kína vállalta, egymástól függetlenül. Washingtonban a hagyományosnak nevezhető megközelítéssel igyekeztek Pakisztánt érdekeltté tenni az együttműködésben: katonai és gazdasági segélyeket folyósítottak a számára, és támogatták azt is, hogy az ország hitelekhez jusson az Ázsiai Fejlesztési Banktól.⁵³¹ Pakisztán a 2000-es évek elejétől az Egyesült Államok által leginkább támogatott országok közé emelkedett. Abba a kategóriába, amelyben ekkoriban Izrael, Egyiptom és Afganisztán foglalt helyet.⁵³² A segélyezés 2010-re korábban nem látott magasságokba emelkedett. Pakisztán ekkor Izrael mögött a második legtöbb amerikai támogatást kapta.⁵³³

12. ábra: Az 1950–2010 között Pakisztánnak nyújtott amerikai katonai (fekete vonal) és gazdasági (szürke vonal) támogatás 2010-es értéken számolva

Forrás: Center for Global Development: *Aid to Pakistan by the Numbers*. 2013. szeptember

Érdemes megjegyezni, hogy (hivatalos amerikai összesítések szerint) 2002–2012 között a Pakisztánnak előirányzott segélyek összértéke elérte a 25,379 milliárd dollárt.⁵³⁴ Ennek kétharmadát, 16,9 milliárdot különböző címkével ellátva, de közvetlenül a biztonsági erőfeszítések támogatására szánták.⁵³⁵ Az antiterrorista műveletek elősegítésére folyósított koalíciós támogatás a 2001–2011 közötti periódusban

⁵³¹ Peter L. Fedon: Role of the Asian Development Bank in Pakistan's Development. *Pakistan Horizon*, 61. (2008), 3. 37–42.

⁵³² Bővebben lásd: Susan B. Epstein – K. Alan Kronstadt: *Pakistan: U. S. Foreign Assistance*. CRS Report for Congress, 2012. október 4.

⁵³³ Epstein–Kronstadt (2012): i. m. 20–21.

⁵³⁴ Epstein–Kronstadt (2012): i. m. 5.

⁵³⁵ Epstein–Kronstadt (2012): i. m. 20–25.

a pakisztáni védelmi költségvetés nagyjából 20-25%-ának megfelelő összeg volt.⁵³⁶ Igaz, még a 2008-as pakisztáni polgári átmenet idején felmerült, hogy egyes pakisztáni körök ennek egy tekintélyes részét valószínűleg saját javukra használták fel,⁵³⁷ illetve az Indiával szembeni katonai felkészülésre fordították.⁵³⁸ Az általánosságban is igaz volt, hogy a pakisztáni fél alig vagy egyáltalán nem tudott elszámolni a különböző címen érkező támogatások felhasználásával.⁵³⁹ Ezt a washingtoniak egy ideig elnézték, különösen, mivel az amerikai pénzek legalább egy része olyan tevékenységek, illetve személyek támogatására fordítódott, amelyekkel nem kívánták felfedni az állami szervek kapcsolatát, és persze számla sem készült soha ezekről a kifizetésekről. Miután azonban az eredmények elmaradtak attól, amit az amerikaiak elvártak volna, és egyre több ismeret halmozódott fel az iszlám köztársaság katonai/titkosszolgálati elitjének kettős játékát illetően is, a 2010-es csúcs után 2011-től fokozatosan csökkentették a Pakisztánnak nyújtandó segélyek értékét.⁵⁴⁰ Végeredményben 2010–2017 között 60%-kal csökkent az országnak szánt amerikai katonai támogatás.⁵⁴¹ Ezt követően pedig Donald Trump a maradék összeg egy részének felfüggesztése mellett döntött a terroristák rejtett pakisztáni támogatására hivatkozva.⁵⁴²

Az amerikai támogatáspolitikai kereskedelmi és beruházási fejezeteiről pedig később, az ezredfordulót követő időszak pakisztáni gazdasági helyzetét ismertető fejezetben lesz szó.

Pakisztán a hidegháborús tapasztalatok alapján kezdettől fogva nehéz szövetségesnek ígérkezett, ráadásul Washingtonnak ismét egy diktatúra barátságát kellett keresnie általa, a kül- és biztonságpolitikai érdekek mögé szorítva a demokrácia iránti elkötelezettséget. Az amerikai stratégiai gondolkodás hagyományos kritikusai által hangoztatott elvi/ideológiai vetületnél azonban kezdettől fogva sokkal fontosabb, gyakorlati dilemma volt, hogy Pakisztán sajátos belső erőviszonyai (azaz a fegyveres testületek, és különösen a vezető titkosszolgálat, az Inter-Services Intelligence széles körű autonómiája), a szintén szövetséges Indiával szembeni antagonizmusa, a helyi iszlamista szervezetekhez fűződő kapcsolata, valamint a Kínával és Iránnal fenntartott viszonya milyen mértékben teszi lehetővé a szövetség fenntartását és fejlesztését.

Különösen problematikus volt e szempontból az ISI tálib kapcsolatainak fennmaradása. Noha a hivatalos pakisztáni kormány rendre tagadta a tálibok helyi támogatását, ezt nem lehetett komolyan venni. Beludzsisztán tartomány székvárosában,

⁵³⁶ Epstein–Kronstadt (2012): i. m. 13.

⁵³⁷ Declan Walsh: Pakistani Military 'Misspent up to 70% of American Aid'. *The Guardian*, 2008. február 28.

⁵³⁸ David E. Sanger: Revamping Pakistan Aid Expected in Report. *The New York Times*, 2008. december 6.

⁵³⁹ Riedel (2011): i. m.

⁵⁴⁰ Center for Global Development (2013. szeptember): i. m.

⁵⁴¹ Vanda Felbab-Brown: Why Pakistan Supports Terrorist Groups, and Why the US Finds It So Hard to Induce Change. *Brookings*, 2018. január 5.

⁵⁴² Alex Ward: Why Trump Cut Millions in Military Aid to Pakistan. *VOX*, 2018. szeptember 4.

Kvettában szerveződött meg az afganisztáni tálib mozgalom új szellemi műhelye, a Kvettai Súra. Emellett a tálibok rendszeresen jutottak fegyverszállítmányokhoz, ellátmányhoz és gyógykezeléshez pakisztáni területeken. A tálib mozgalom újbóli megerősödése a 2000-es évek második felétől elképzelhetetlen lett volna nélkül, hiszen a fegyver és ellátmány utánpótlása minden rendelkezésre álló információ szerint leginkább pakisztáni területeken keresztül zajlott. Az ellátási vonalak végpontja pedig a pakisztáni Karacsi kikötője. A 2010-es évekre Karacsi kikötőváros 23 milliós lakosságából mintegy 5 millió volt pastun.⁵⁴³ Ez volt a legnagyobb lélekszámú pastun közösségnek otthont adó város a világon, nem az afganisztáni Kabul. A pastun bűnözői csoportok a város életének fontos tényezőivé váltak, nagyban elősegítve az illegális áruk kereskedelmébe való bekapcsolódásukat. Az Afganisztánban harcoló tálibok eszközellátásában kulcsszerepet játszó Hákkáni-hálózat, de még a Kvettai Súra is rendelkezett itt összeköttetésekkel.⁵⁴⁴ Pakisztán ugyanakkor tálib szövetségeseitől sem tűrte, hogy Afganisztán jövőjét érdekeinek figyelembevétele nélkül akarják rendezni.

További súlyos vitatémát jelentett a pakisztáni nukleáris technológia proliferációja, illetve Iszlámábád hozzáállása az ügyhöz. Voltak homályos feltételezések arról, hogy egy pakisztáni NGO, az Umma Tamír-i-Nau segítségével az al-Káida tömegpusztító fegyverek előállításán munkálkodik. Ezek a félelmek, amelyek a terrorszervezet „piszkos bomba” programjához kötődtek, végül nem igazolódtak, és Pakisztán is partner volt annak tisztázásában, hogy a gyanúba került szervezet vezetői milyen kapcsolatban álltak az Al-Káidával.⁵⁴⁵ Sokkal nagyobb hullámokat vert, hogy az ezredforduló táján az Amerikai Egyesült Államok kormánya és a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség által gyűjtött adatok alapján felmerült annak gyanúja, hogy az ország nukleáris fegyverének technikai megvalósításában vezető szerepet játszó, ezért széles körben a muszlim atombomba atyjaként emlegetett Abdul Kádír Hán és az általa működtetett nemzetközi hálózat Iránnal, Líbiával és Észak-Koreával is kapcsolatban állt.⁵⁴⁶ Az összegyűjtött adatok szerint a tudós érdekeltségi körén keresztül Tripoliba konkrét gyártási terveket és a dúsításhoz szükséges, észak-koreai eredetű uránium-hexafluorid gázt, Teheránba pedig az (állítólag) általa kidolgozott dúsítási technológiát is eljuttatta.⁵⁴⁷ Ennek segítségével az iráni nukleáris infrastruktúra decentralizáltabbá és védettebbé válhatott, komoly fejlődést okozva a felderítésére vállalkozó amerikai hírszerzésnek. Kádír Hán több mint húsz éven át játszott meghatározó szerepet a pakisztáni atomprogramban. Legnagyobb eredményének

⁵⁴³ Zia Ur Rehman: Exposing the Karachi-Afghanistan Link. *NOREF*, 2013. december.

⁵⁴⁴ U. S. Government Publishing Office: *Combating the Haqqani Terrorist Network*. 2012. szeptember 13.

⁵⁴⁵ George Tenet: *At the Center of the Storm. My Years at the CIA*. New York, HarperCollins, 2007. 262–267.

⁵⁴⁶ Richard P. Cronin – Alan K. Kronstadt – Sharon Squassoni: *Pakistan's Nuclear Proliferation Activities and the Recommendations of the 9/11 Commission: U. S. Policy Constraints and Options*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service – The Library of Congress, 2005. 3.

⁵⁴⁷ Cronin–Kronstadt–Squassoni (2005): i. m. 3–4.

az urándúsításhoz használható kis méretű centrifugák kifejlesztését tartották. A szellemi tulajdon védelmét ugyanakkor igen megengedően kezelte. Hogy Pakisztán állhassa a nukleáris versenyt Indiával, holland és német technikai innovációkat „vett át”,⁵⁴⁸ és mutatta be azokat saját eredményeiként hazájában.⁵⁴⁹ Ezek az ügyek persze ott senkit sem érdekeltek igazán. Fontos csak az eredmény volt, és végső soron a főkonstruktőr munkája legalább olyan mértékben elősegítette az 1998. évi tesztek sikerét, mint az említett kínai támogatás.⁵⁵⁰ Abdul Kádír Hán a pakisztáni nukleáris törekvések élő ikonjává, a muszlim ügy hőségévé vált, a tevékenységével kapcsolatos kétségek azonban megalapozottnak bizonyultak. Amikor George Tenet, a CIA akkori igazgatója 2003. szeptember 24-én New Yorkban négyszemközti találkozón szembesítette Musarraft Kádír Hán tevékenységének bizonyítékaival, a pakisztáni elnök megígérte, hogy elintézi az ügyet. 2004. január 25-én a pakisztáni nyomozók bejelentették, hogy Kádír Hán illegális technikai segítséget nyújtott Irán nukleáris programjához, amiért több tízmillió dollár ütötte a markát.⁵⁵¹ Kádír Hán végül február 4-én a televízió nyilvánossága előtt ismerte el a nyugati vádakát.⁵⁵² Vallomásában kizárólag saját felelősségét hangoztatta, és tagadta, hogy a kormánzatnak bármiféle köze lett volna a történetekhez. Felmentette tehát Pervez Musarraft államfőt is, aki ennek nyomán mindössze házi őrizetet rendelt el a tudós számára, amelyet a Legfelsőbb Bíróság végül 2009. február 6-án, megszorításokkal oldott fel.⁵⁵³ Kádír Hán később arra is utalt, hogy lépéseit mégiscsak a fegyveres erők (sőt, maga Musarraf) tudtával tette meg.⁵⁵⁴ Efelől a washingtoniaknak sem lehetett sok kétségük, különösen, mivel a nukleáris technológiák és az azokkal foglalkozó kutatók Pakisztánban is erős ellenőrzés alatt álltak,⁵⁵⁵ ezért legalábbis nehezen képzelhető el, hogy Kádír Hán tisztán rejtett magánakcióként végre tudta hajtani a nagyszabású ügyletet. Erősen jelképes, leginkább a szövetségesek megnyugtatótását célzó büntetése – amely ugyanakkor megakadályozta részletesebb kihallgatását – annak érzését erősítette, hogy Pakisztán nem lett megbízhatóbb partner az 1980-as évek óta.

Teljesse csak akkor válik a kép azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a bizalmatlanság a pakisztáni fél részéről is fennállt. Az ország közvéleményében mély nyomot hagyott, hogy 1989 után az USA milyen gyorsan hagyta magára Pakisztánt

⁵⁴⁸ Lásd: Tenet (2007): i. m. 281–282.

⁵⁴⁹ Erről: A. Q. Khan: *Global Security*. [é. n.].

⁵⁵⁰ Bővebben lásd: Háda (2009b): i. m.

⁵⁵¹ Tenet (2007): i. m. 285–286.

⁵⁵² Erről lásd: Cronin–Kronstadt–Squassoni (2005): i. m. 3.

⁵⁵³ Saeed Shah: Pakistan Releases „Father” of Nuclear Bomb from House Arrest. *The Guardian*, 2009. február 6.

⁵⁵⁴ Lásd: Dr. Abdul Qadir Khan Highly Respected; Probe Reveals No Links with al-Qaeda. *Pakistan Times*, 2008. május 30. és Khan: Musharraf Approved Nuclear Sale. *UPI*, 2008. július 5.

⁵⁵⁵ Halid Kidvaj tábornok, a pakisztáni hadsereg Stratégiai Tervező Osztályának igazgatója a Landau olasz kutatóintézet munkatársainak megkeresésére elmondta, hogy a kulcsembereket négy különböző szervezet ellenőrzi. Lásd: Paolo Cotta-Ramusino – Maurizio Martellini: *Nuclear Safety, Nuclear Stability, and Nuclear Strategy in Pakistan*. Como, Italy, Landau Network – Centro Volta, 2002. 7–8.

az afganisztáni válsággal és a gazdasági nehézségeivel. A közvélemény-kutatások általában lesújtó képet festettek a pakisztáni társadalom Egyesült Államokkal szembeni attitűdjeiről. Egy 2012-es felmérés szerint a pakisztáni válaszadók mintegy 74%-a tekintette az Amerikai Egyesült Államokat Pakisztán ellenségének, és mindössze 8%-a partnernek.⁵⁵⁶ Nem volt tehát igazán népszerű politika az amerikai partnerség, és erre a 2008-as demokratikus fordulat után tekintettel kellett lennie az iszlámábádi kormánynak is.

Egy pillanatig sem volt titok ugyanakkor, hogy Pakisztán Kína irányába is elkötelezett maradt. Pervez Musarraff hatalomátvétele után komoly figyelmet szentelt a kínai kapcsolat fejlesztésének, amit a 2000. január 17-i pekingi látogatása is tanúsított. Ennek során a kínai fél biztosította partnerét arról, hogy a katonai államcsínynek semmilyen negatív következménye nem lesz a két ország együttműködésére.⁵⁵⁷

Peking számára Iszlámábád egyszerre volt dilemmák és lehetőségek forrása. Nagyon fontos tájékozási pont volt a két ország kapcsolataiban az indiai hatalmi törekvésekkel szembeni közös ellenérdekeltségük, amely különösen az ezredfordulóra és azt követően értékelődött fel. Kína ugyanakkor a stabilitás tényezője is volt a kasmíri válság tekintetében. Noha kész volt kiemelt figyelmet szentelni Pakisztán biztonsági igényeinek, a kargili háborút követő feszült időszakban mindvégig a tárgyalásokat javasolta partnerének az Indiával fennálló vita rendezése érdekében. Pekingben udvariasan, de határozottan hozták Musarraff elnök tudomására 2002. január 4-i látogatásán, hogy Kína nem érdekelt a háborús eszkalációban, és a békés párbeszédet preferálja Kasmír ügyében.⁵⁵⁸ Ez azt is jelentette, hogy Pakisztán nem számíthat katonai támogatására Indiával szemben, ha újra háborús eszközökkel akarna érvényt szerezni területi követeléseinek. Ezzel tulajdonképpen le is került az asztalról ez a forgatókönyv, és a kínai magatartásnak komoly szerepe volt abban, hogy a két dél-ázsiai ország végül a közeledés útjára lépett. Pervez Musarraff Pekingből a SAARC 11. csúcstalálkozójára utazott Katmanduba, ahol nagy figyelmet kiváltó, teátrális baráti gesztust tett Vádzspáji indiai miniszterelnök felé, jelezve az enyhülésre való hajlandóságot.⁵⁵⁹ Végül a szervezet 12. csúcstalálkozóján, 2004. január 5-én zajlott le a két vezető azon tárgyalása, amellyel lezárták az addigi feszült periódust, és csökkentették a készültséget a kasmíri térségben.⁵⁶⁰ A béke persze nem volt szent (az elkövetkező években is többször alakultak ki kisebb-nagyobb, de mindig kontroll alatt tartott tüzéségi ütésváltások a felek között

⁵⁵⁶ Pew Research Center Global Attitudes Project: *Pakistani Public Opinion Ever More Critical of U. S. – 74% Call America an Enemy*. 2012. június 27.

⁵⁵⁷ Stephanie Ho: Correspondent Report (China-Pakistan). *Voice of America*, 2-258159, 2000. január 18.

⁵⁵⁸ Minderről: John W. Garver: China's Kashmir Policies. *India Review*, 3. (2004), 1. 1–24. 10. és China Tempers Support for Pakistan. *BBC News*, 2002. január 4.

⁵⁵⁹ The Saarc Handshake that Broke the Ice Between Pakistan, India. *The Dawn*, 2002. január 6.

⁵⁶⁰ T. R. Ramachandran: Vajpayee Meets Musharraf. *The Tribune*, Islamabad, 2002. január 5. és International Crisis Group: India, Pakistan and Kashmir: Stabilising a Cold Peace. *Asia Briefing*, 51. (2006a. június 15.).

a kasmíri ellenőrzési vonal mentén), de a nagyhatalmak, különösen az USA és Kína megkapták, amit akartak: egy olyan indiai–pakisztáni nexust, amely eltávolodott a beláthatatlan következményekkel fenyegető háborús megoldásoktól. Újdelhi és Iszlámábád pedig zavartalanul használhatta ki azokat az előnyöket, amelyek Dél-Ázsia megváltozott stratégiai helyzetéből számukra kínálkoztak.

Kínának ugyanakkor a kasmíri stabilitás és az indiai hatalmi expanzió korlátozásának szempontjain túl is voltak biztonságpolitikai érdekei Pakisztánnal összefüggésben. Mint láthattuk, a Peking–Iszlámábád-kapcsolatok fejlődésének talán legfontosabb mérföldkövét a 2000-es évek folyamán Ven Csia-pao miniszterelnök 2005. április 5–7. között tett pakisztáni látogatása jelentette. A vizit alkalmával 22 megállapodás született, ebből 14 a kétoldalú kereskedelemmel összefüggésben.⁵⁶¹ A dokumentumok közül nagy figyelmet kapott az 5-én szignált Pakisztáni–Kínai Szerződés a Barátságról, Együttműködésről és Jószomszédi Kapcsolatokról, amely gyakorlatilag írásos formát adott a két ország stratégiai partnerségének, hivatalosan is deklarálva azt.⁵⁶² Pakisztán volt az első ország, amellyel Kína ilyen szerződést kötött.⁵⁶³ A dokumentum rendszeres stratégiai dialógust alapozott meg a két ország között, amelynek első fordulójára Vu Da-vej kínai külügyminiszter-helyettes 2005. június 30. és július 2. közötti látogatásán került sor. Egy másik különösen érdekes eredmény a szeparatizmus, extrémizmus és terrorizmus elleni küzdelemről szóló egyezmény, amely inkább Kína számára jelentett biztosítékot arra, hogy az uigurok lakta területein tevékenykedő muszlim szakadárok nem kapnak támogatást pakisztáni „testvéreiktől”. Kifejezetten zavarta ugyanis a pekingieket, hogy az Afganisztánnal határos pakisztáni törzsi zónában a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Tartomány függetlenségéért harcoló ujjur szeparatista szervezetek is bizonyítottan támaszra leltek. Haszan Mahszúm, a Kelet-turkesztáni Iszlám Párt emírének 2003. október 2-i,⁵⁶⁴ valamint Abdul Sakur al-Turkiszáni, a Kelet-turkesztáni Iszlám Mozgalom emírének 2012. augusztus 24-i likvidálására is a vazirisztáni területeken került sor. Noha a pakisztáni kormánynak valóban nem fűződött érdeke a kínai területi integritást megkérdőjelező ujjur mozgalmak támogatásához, és rendre igyekezett biztosítani Pekinget arról, hogy minden eszközzel megakadályozza ezek működését a törzsi zónában, ígéretének értékét azonban jócskán lecsökkentette, hogy állami szuverenitását az érintett térségben csak igen gyengén tudta gyakorolni. Mint láthattuk, a Zár-i-Ázb hadművelet Észak-Vazirisztánban az ujjur szeparatisták helyi pozícióit is erősen rombolta, így Pakisztán végső soron felmutathatott valamit általa pekingi barátainak. Különösen, mivel az együttműködés a kínai politikai fogalomhasználatnál három gonosz erőnek nevezett terrorizmus, szeparatizmus és extrém-

⁵⁶¹ Address by Mr. Zakria Usman Vice-President-FPCCI on Visit of China. *China-South Asia Business Forum*, 2009. június.

⁵⁶² China, Pakistan Sign Treaty for Friendship, Cooperation and Good-Neighborly Relations. *People's Daily Online*, 2005. április 6.

⁵⁶³ Žaki (2006): i. m.

⁵⁶⁴ Military Confirms Killing Chinese 'Terrorist'. *Dawn*, 2003. december 24.

mizmus elleni küzdelemben a 2000-es évtized során rendre előkerült a két ország kormányközi megállapodásaiban.⁵⁶⁵ Jól érzékelhető volt, hogy a kínaiakat is zavarta a terrorizmus pakisztáni szálainak kibogozhatatlansága, az Egyesült Államokhoz hasonlóan azonban nem engedték, hogy magasabb rendű dél-ázsiai és indiai-óceáni érdekeiket veszélyeztesse az ezzel kapcsolatos nézeteltérés. Pakisztán ugyanis nemcsak az USA, de Kína regionális stratégiájában is fontos szereplő maradt. Szemben az amerikaiak rossz megítélésével, ez ráadásul a pakisztáni fél részéről is komoly támogatásra lelt. Iszlámábádban világosan belátták, hogy országuk és Kína között sokkal tartósabb alapjai vannak az együttműködésnek, arról nem is beszélve, hogy szemben Washingtonnal, Pekingből egy szomszédos hatalmat kormányoznak, amely nem tud, és nem is akar kivonulni dél-ázsiai érdekeltségeiből. Ilyen feltételek mellett Husszein Hakkáni, az iszlám köztársaság (a Memogate-bortányból kifolyólag) dicstelen körülmények között távozott volt washingtoni nagykövete aligha túlzott, amikor egy felvetésre azt találta válaszolni, hogy amennyiben a jövőben hazája választani kényszerül az Egyesült Államok és Kína között, akkor Pakisztán valószínűleg Kína mellé áll majd.⁵⁶⁶ Álszentség lett volna ezen bárkinek felháborodni, aki csak kicsit is értett a dél-ázsiai stratégiai viszonyok alakulásához.

2011. május 2-án kora hajnalban lezárult földi pályafutása a világ legkeresettebb terroristájának is. Oszáma bin Láden hollétének kérdése 2001 vége óta élénken foglalkoztatta a politikai köröket éppúgy, mint a globális média világát. Noha többé-kevésbé biztosra vették, hogy a tálib mozgalom és az al-Káida sok tagjához hasonlóan Pakisztánban talált menedékre, Iszlámábád rendszeresen hangsúlyozta, hogy ezt nem tekinti valószínűnek. A sokat emlegetett törzsi határvidék viszonyai persze elvben lehetővé tették volna Bin Láden pakisztáni rejtőzködését a kormányzati intézmények támogatása vagy tudta nélkül is, de sokan felhívták a figyelmet rá: a regényes elképzelések a barlangokban éveken át rejtőzködő vezérről kevésbé életszerűek annak egészségi állapota miatt. Végül Abbottábád városában, a környék legnagyobb és legfeltűnőbb házában azonosították az amerikaiak a szeptember 11-i terrortámadások hírhedt végrehajtatójának rejtekhelyét. Mint kiderült, 2005-re rendezkedett be ott,⁵⁶⁷ így nagyjából hat éve élt olyan 900 méterre a kakuli katonai akadémiától.⁵⁶⁸ Egy amerikai Navy SEAL egység ütött itt rajta és végzett vele, háztartásának négy másik tagjával együtt.

Az akció másnapján a *Washington Post* hasábjain különös véleménycikk jelent meg. Különlegességét az adta, hogy Aszif Ali Zardari pakisztáni elnök jegyezte szerzőként.⁵⁶⁹ Zardari ebben Pakisztán mint „a terrorizmus legnagyobb áldozatának” elkötelezettsége mellett érvel, és példaként hozza fel a társadalom veszteségeit (ekkor

⁵⁶⁵ Erről lásd: Háda (2012): i. m.

⁵⁶⁶ Jamal Afridi – Jayshree Bajoria: *China-Pakistan Relations*. Council on Foreign Relations, 2010. július 6.

⁵⁶⁷ Riedel (2021): i. m.

⁵⁶⁸ Pakistan Warns US Against Future Unilateral Military Action. *VOA*, 2011. május 4.

⁵⁶⁹ Asif Ali Zardari: Pakistan Did Its Part. *The Washington Post*, 2011. május 3.

még mintegy 30 ezer főben határozva meg a civil áldozatok számát) a terrorizmus elleni közdelem nyomán. Az al-Káida szellemi vezérének „semlegesítését” ugyanakkor a pakisztáni–amerikai együttműködés sikereként ábrázolta. Túlzásával a beavattottak tisztában voltak, ám azt is látni kellett, hogy Iszlámábád számára két fronton is válságosra fordult a helyzet: egyszerre kellett bizonyítania a külföldi partnereknek (az ország elszántságát és megbízhatóságát) és a hazai közvéleménynek (a kormány kemény ellenlépéseit a pakisztáni szuverenitást megsértő amerikaiakkal szemben). Ez utóbbi végül hullámvölgyet eredményezett az amerikai–pakisztáni viszonyban, amire reagálva Washington az úgynevezett Északi Elosztóhálózat megszervezésével megkísérelte csökkenteni Pakisztán szerepét az afganisztáni erők ellátásában. Az eredmények nem voltak kielégítőek, ám a kapcsolatok is hamar javulásnak indultak, így ez nem okozott gondot.

Az újabb, mélyebbnek és tartósabbnak ígérkező hullámvölgyet Donald Trump elnökké választása hozta el. 2017 nyarán a régóta érlelődő amerikai–pakisztáni feszültségek olyan egyértelmű megfogalmazást nyertek Washington részéről, hogy azt még a legoptimistábbak sem érthették félre. Az év augusztus 21-én Trump elnök beszédet tartott a virginiai Fort Myerben, amelyben nem meglepő módon az afganisztáni helyzet rendezésének igényéből vezette le a dél-ázsiai térséggel kapcsolatos elképzeléseit.⁵⁷⁰ Ekkor már 17. évébe lépett az USA afganisztáni katonai jelenléte, amellyel már a leghosszabb fegyveres konfliktusnak számított az amerikai történelemben. Az elnök beszédében egyértelművé tette hallgatósága számára, hogy a pakisztáni magatartás is a probléma része, és ezt nem kívánja tovább csendben tudomásul venni. Pakisztán sokat kapott az USA-tól formális támogatásáért, de sokat is veszíthet, amennyiben továbbra is segítséget nyújt az iszlám bázisú terrorista szervezetek tagjainak. Nézete szerint Pakisztánnak bizonyítania kell elkötelezettségét a civilizáció, a rend és a béke mellett.⁵⁷¹ Megállapításait persze eltérően fogadták a két érintett dél-ázsiai fővárosban. Asraf Gháni afgán elnök szóvivője a beszédre reagálva egyebek mellett megjegyezte: „Ez az első alkalom, hogy az amerikai kormány nagyon világos üzenetet küld Pakisztánnak, hogy hagyja abba azt, amit csinál, vagy nézzon szembe a negatív következményekkel.”⁵⁷²

Iszlámábádban ugyanakkor az előre látható felháborodással reagáltak Trump megállapításaira, ez azonban lényegében senkit sem hatott már meg. A pakisztáni külügyminisztérium állásfoglalásában ugyanakkor helyet kapott az üzenet, miszerint „[a] Dzsammu- és Kasmír-vita rendezésének elmaradása továbbra is a régió békéjének és stabilitásának elsődleges akadálya”. Ez jól dekódolható utalás volt Iszlámábád fő célkitűzésére. Egyúttal arra engedett következtetni, hogy India szerepének erősítése a térségben Pakisztán részéről inkább ösztönzi a terrorszervezetekkel való kapcsó-

⁵⁷⁰ White House (2017b): i. m.

⁵⁷¹ White House (2017b): i. m.

⁵⁷² Sune Engel Rasmussen – Michael Safi: Trump's Afghan Shift Praised in Kabul but Leaves Pakistan Wary. *The Guardian*, 2017. augusztus 22.

lattartást az Újdelhivel folytatott aszimmetrikus küzdelem jegyében.⁵⁷³ A pakisztáni szárazföldi erők vezérkari főnöke, Kámár Dzsaved Badzsava az iszlámábádi amerikai nagykövetnek erős szavakkal reflektált a stratégia ismertetése során elhangzottakra.⁵⁷⁴ Eszerint: „Nem várunk eszközbeli vagy pénzügyi támogatást az Egyesült Államoktól, de bizalmat, megértést és a hozzájárulásunk elismerését igen.”

Tulajdonképpen a pakisztániak igyekeztek hamar túltenni magukat a felháborodáson, mert meg kívánták menteni az ország számára az amerikai segélyek minél nagyobb hányadát.⁵⁷⁵ Utóbbi törekvésüket kevés siker koronázta, és miután Washingtonban a tálibokkal való kiegyezés útjára léptek, egyre fogytak az érvek amellett, hogy Pakisztánra valaha újra annyi pénzt költsenek, mint az évtized legelején. Ezzel visszatérni látszott az 1990-es évek időszakának befagyott Washington–Iszlámábád kapcsolata, ami paradox módon igazolta a pakisztániak negatív várakozásait az újjáélesztett szövetséggel szemben. Ez persze egy olyan jóslat volt, amelynek beteljesüléséért maguk is igen sokat tettek.

Társadalom és gazdaság Pakisztánban a 2000-es és 2010-es évben

A 2000-es évek elején a pakisztáni társadalomnak még mindig nagyjából egyharmada volt szegénynek tekinthető. Ennek a tömegnek mintegy 80%-a vidéken élt,⁵⁷⁶ a többiek pedig jobbára városi nyomortelepeken. A szegénység elleni küzdelmet nemcsak a lassuló gazdasági növekedés akadályozta, de a népesség regionális összehasonlításban is igen gyors növekedése. Utóbbi jelenséget korábban már érintettük. Noha a források általában eltérő számokat ismertetnek, abban egyetértés mutatkozik, hogy Dél-Ázsiában hosszú időn keresztül Pakisztán társadalmában volt a legmagasabb a városiakok száma. Első helyét a 2000-es évek derekéra földrajzi adottságai miatt átvette a Maldív-szigetek, de a pakisztáni városi populáció 2010-re 35%-ot elért aránya továbbra is tekintélyesnek számított a térségben.⁵⁷⁷

A lakosság vallásfelekezeti és etnikai összetételében nem történt érdemi változás az 1990-es évek óta, legfeljebb az afganisztáni menekülteket érdemes megemlíteni a pastun határtérségben, akik mintegy 1,5 milliós tömeget alkottak itt. A korábban is tapasztalható, merevedő törésvonalak a lakosság muszlim és más felekezetekhez tartozó (főleg a keresztény) csoportjai között ugyanakkor egyre látványosabb konfliktusokhoz vezettek. Általában 2009-et tartják e szempontból vízválasztónak, amikor istenkáromlás vádjával 8 keresztényt gyilkoltak meg a pandzsábi Godzs-

⁵⁷³ Háda (2019a): i. m.

⁵⁷⁴ Ayaz Gul (2020): i. m.

⁵⁷⁵ Szabó István nyugalmazott nagykövet beszámolója alapján.

⁵⁷⁶ Asian Development Bank: *Pakistan*. 2000. december.

⁵⁷⁷ World Bank: *Urban Population (% of Total Population) – Pakistan, Afghanistan, India, Sri Lanka, Bangladesh, Maldives*. [é. n. bh].

rában.⁵⁷⁸ Ekkortól kezdett a külföld is felfigyelni a problémára. Az istenkáromlási törvény pusztá léte, a hatóságok azon törekvése, hogy ne tűnjenek gyengekezűeknek az iszlámot ért vélt vagy valós támadások kivizsgálásában, valamint a politikai elit hallgatása⁵⁷⁹ a témában egyre bátorította a vallási szélsőségeket a kisebbségek elleni támadásokra, amelyek a vizsgált korszak végére egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak, súlyos felekezeti ellentétek kialakulásához vezettek. Az istenkáromlási törvény 1986-os elfogadása óta 2019-ig bezárólag egy embert sem végeztek ki Pakisztánban erre hivatkozva, ám csaknem 1500 állampolgárt helyeztek vád alá. Hozzá tartozik az igazsághoz viszont, hogy bíróság helyett gyakran az utcai hőzöngők zárták le a vélt ügyeket: 2018-ig összesen 75 állampolgárt gyilkoltak meg istenkáromlásra hivatkozva.⁵⁸⁰ Azok azonban tévednek, akik az egész tiszán keresztényüldözésnek látják. Blaszfémia vádja nemcsak keresztényeket ért, hanem hindukat és különösen a muszlimok által eretneknek tekintett ahmadi közösség tagjait is. Emellett a dolog közönséges leszámolás eszközévé is vált, aminek keretében üzleti és szakmai ellenfelek, magánéleti haragosok vádolták be egymást, így az ügyek jelentős részének muszlimok voltak az elszenvedői.

A társadalmi feszültségek mellett a gazdasági problémák kezelése is felemásan sikerült az ezredfordulót követő időszakban. 1999 őszén Pakisztán devizatartalékai mindössze kétheti import fedezésére voltak elegendők. Ehhez járult mintegy 32,7 milliárd dollárnyi külső adóssága.⁵⁸¹ A külkereskedelmi deficit az 1999/2000-es fiskális évben 1,7 milliárd dollárra rúgott, miközben a kormányzati célérték ennek kevesebb, mint a fele, 800 millió dollár volt.⁵⁸² Egyértelmű volt tehát, hogy az ország a fizetéseképtelenség határán egyensúlyozik. A befektetői bizalom emiatt rendkívül alacsony volt, a pakisztáni államkötvények jókora (7-8%-os) felárral találtak gazdára. Iszlámábád mindezt a gazdaság strukturális reformjára irányuló programot mutatott be 1999 decemberében. Az egyik fő csapásirány a szegénység csökkentése volt, ami mint láthattuk, nagyon ambiciózus célnak tekinthető. Külső finanszírozási partnereinek sorában fontos helyet foglalt el az Ázsiai Fejlesztési Bank, amely 2000 decemberében hároméves támogatási tervet publikált Pakisztán számára.⁵⁸³ A bank fejlesztési és kereskedelemfinanszírozási programokat támogatott az országban a 2000-es és 2010-es években. Egyik legnagyobb fejlesztési partnere éppen Pakisztán volt.⁵⁸⁴

Érdemi reformok indultak meg ugyanakkor a 2000-es évek folyamán a költségvetés konszolidációjára. Pervez Musarraf egyik fontos intézkedése volt az állami

⁵⁷⁸ Ali Usman: Gojra Riots: Culprits Still at Large. *The Express Tribune*, 2010. június 28.

⁵⁷⁹ Pakistan's Christians Protest Against 'Blasphemy' Riots. *France 24*, 2013. március 10.

⁵⁸⁰ Waseem Abbasi: No Execution under Blasphemy Law in Pakistan so Far. *The News*, 2018. november 10.

⁵⁸¹ Asian Development Bank (2000): i. m.

⁵⁸² Asian Development Bank (2000): i. m.

⁵⁸³ Asian Development Bank (2000): i. m.

⁵⁸⁴ Asian Development Bank: *Asian Development Bank & Pakistan*. 2013. december 31.

vállalatok vezetőinek cseréje. Elvárta az új igazgatóktól, hogy önfenntartóvá, majd nyereségesse tegyék a rájuk bízott cégeket. Tovább zajlott az 1990-es években megindult privatizáció is, amelynek további ösztönzést adott, hogy minél hamarabb szabadult meg az állam a vállalati tulajdonától, annál hamarabb írhatta le az ezek által termelt veszteségeket is. A bevételeket pedig a mérleg javítására lehetett felhasználni. Folyamatban volt a kereskedelmi bankszektorban fennálló állami tulajdonrészek privatizációja is, ezzel párhuzamosan pedig a Pakisztáni Állami Bank tevékenységi köreinek „tisztítása” annak érdekében, hogy kizárólag jegybanki feladataira összpontosíthasson.⁵⁸⁵

A költségvetés bevételi és kiadási egyensúlyának javítása az adók hatékonyabb beszedésén nyugodott. Pakisztánban ugyanis továbbra is siralmas volt az adózási morál. Népszerűtlen, de hatékony lépések sorozatával Musarraff kormánya szigorította az adóbehajtást, aminek köszönhetően 2000 és 2006 között 81%-kal nőtt a beszedett adó mennyisége.⁵⁸⁶ Ez persze összegében még mindig elmaradt attól, ami a gazdasági aktivitásból következett volna.

Az állami kiadások egyik legnagyobb fejezetét továbbra is a védelmi ráfordítások tették ki. Amit a hagyományos és nukleáris fegyverkezés terén korábban jelentős eredményként mutathattunk be, az természetesen financiaális szempontból igen súlyos teher volt. Még 1993–1994-ben az akkori költségvetés több mint 25%-a volt a védelmi kiadások fejezete.⁵⁸⁷ A polgári kormányok nemigen mertek hozzájárulni ehhez, tartván a vezérkar reakciójától. Musarraff ugyanakkor végrehajtott egy kisebb észszerűsítést a kiadások tekintetében. 2000–2001-re a katonai ráfordítások már „csak” 19%-át tették ki a pakisztáni költségvetésnek.⁵⁸⁸ Nagyban megkönnyítette a finanszírozást, hogy ezt követően az ország jelentős katonai segélyekben részesült az Egyesült Államoktól.

Jóllehet az ipari termelés fokozása és versenyképességének javítása elismerten kívánatos feladat volt, a pakisztáni GDP-ben az agrárszektor még a 2000-es években is igen magas (25–21,5% között mozgó) részarányt tett ki.⁵⁸⁹ Ez a régióban ekkoriban már a magasabb arányok között volt,⁵⁹⁰ igaz, az ország természetföldrajzi adottságai és termelési tradíciói (Pandzsáb kiváló mezőgazdasági adottságú területe és az itteniek szakértelme) predesztinálták erre az iszlám köztársaságot. Nagyobb probléma volt, hogy viszonylag kevés nemzetközi szinten is versenyképes ipari termék származott innen. A hadiipar jórészt kínai partnerségben fejlődött, termékei (rakéták, vadászrepülőgépek, páncélozott járművek) általában megfeleltek az ázsiai sztenderdeknek, de nemigen járultak hozzá az ország bevételeihez. Az exportban

⁵⁸⁵ Israt Husain: *Banking Sector Reforms in Pakistan. BIS Review*, (2005), 5.

⁵⁸⁶ Finance Division: *Fiscal Development*. Government of Pakistan, 2007. 67.

⁵⁸⁷ Asian Development Bank (2000): i. m.

⁵⁸⁸ Asian Development Bank (2000): i. m.

⁵⁸⁹ World Bank: *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP) – Pakistan*. [é. n. aa].

⁵⁹⁰ World Bank: *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP) – Pakistan, India, Bangladesh, Nepal, Bhutan, Sri Lanka*. [é. n. ab].

megjelenő iparcikkek közül sokkal inkább a textilpar és a sportszergyártás termékei emelhetők ki, ami – kiegészülve az élelmiszerekkel és nyersanyagokkal – lényegében a szegény és fejletlen ázsiai országok exportjának mintáját rajzolja ki. Még 2018-ban is a pakisztáni export 13,2%-át kötöttáru, 11,3%-át ruházati cikkek és kiegészítők, 10,4%-át ágynemű, 9,4%-át pamutszövetek, 10,3%-át pedig rizs, zöldség és gyümölcsáruk tették ki.⁵⁹¹

Ilyen feltételek mellett komoly jelentőségük volt a piacra jutást segítő megállapodásoknak és a nagy gazdasági partnerek befektetéseinek. Az amerikai kapcsolatok újbóli megerősödése 2001. szeptember 11-e után tagadhatatlanul jótékony hatást tett a pakisztáni gazdaságra. A 2000-es évek elején már mintegy 38 milliárd dollárra rúgó külső adósságát amerikai ráhatásra enyhítették a nagy nemzetközi pénzüketek.⁵⁹² Haladás mutatkozott a bilaterális kereskedelem és befektetések területén is, még ha ez jóval lassabban is épült fel, mint a védelmi célú segélyezés. Kétoldalú kereskedelmük 2015-ben haladta meg az ötmilliárd dolláros lélektani határt és az Egyesült Államok Pakisztán első számú exportpiacának számított. Az ideérkező pakisztáni áruk 80%-a textilipari termék volt. A kétoldalú kereskedelem fejlesztéséért az amerikai fél ezekben az években jelentős külkereskedelmi deficitet is vállalt.⁵⁹³ 2013-ban – újfent a katonai együttműködéssel összehasonlítva jelentős késéssel – Washington útjára bocsátotta a Pakisztáni Magánbefektetési Kezdeményezést, amelynek keretében 150 millió dollárt bocsátottak a pakisztáni kisvállalkozások rendelkezésére. Emellett segítették a vállalkozói szféra kapcsolatépítését és a nők munkaerőpiaci szerepvállalását is. A mezőgazdasági együttműködés keretében több mint 630 ezer hold termőföld öntözési rendszerének fejlesztését és több mint félmillió haszonállat beoltását támogatta az USA. Ugyanakkor a stratégiai párbeszéd keretében oktatási, tudományos és technológiai munkacsoportot hoztak létre. 2015-ig az amerikai és pakisztáni egyetemek között zajló együttműködések száma 20 volt, míg a közösen finanszírozott kutatási programoké 83.⁵⁹⁴

Kína, a másik kiemelkedő nagyhatalmi partner szintén nyitott volt a kereskedelmi kapcsolatok bővítésére, aminek következtében a kétoldalú áruforgalom összértéke (a fegyvereket nem számítva) 2000–2010 között meghétszereződött.⁵⁹⁵ Volumene az előző évhez képest 28%-os emelkedést mutatva 2010-re elérte a 8,7 milliárd dollárt.⁵⁹⁶ Ugyanakkor Pakisztán kereskedelmi deficitje Kínával szemben a 2010-es években csaknem háromszorosára emelkedett, 3800 dollárról 10 ezer dollárra.⁵⁹⁷ A pakisztáni–kínai gazdasági kapcsolatok egyéb fejleményeiről a nagyhatalmi játsz-

⁵⁹¹ Pakistan Exports. *Trading Economics*. [é. n.].

⁵⁹² Itt elsősorban a Világbankot és az Ázsiai Fejlesztési Bankot kell megemlíteni.

⁵⁹³ Lásd: U. S. Census Bureau: *Trade in Goods with Pakistan*.

⁵⁹⁴ U. S. Department of State: *The United States and Pakistan—Strong and Enduring Economic Cooperation*. 2015. március 12.

⁵⁹⁵ Lásd: Rashid Ahmad Khan: The Pakistan–China Strategic Partnership. *China.org.cn*, 2011. május 20.

⁵⁹⁶ Pak-China Trade Jumps by 28 Percent to \$8.7 Billion. *Daily Times*, 2011. január 29.

⁵⁹⁷ United Nations Comtrade: *Pakistan Exports of Goods in 2020*. 2020.

mákról szóló fejezetben már szóltunk. Itt arra érdemes emlékeztetni, hogy a kínai állam számára a pakisztáni infrastruktúra fejlesztésébe való befektetés stratégiai célokat szolgál, elősegítve az indiai-óceáni kikötők és a kínai szárazföld közötti áruforgalom bővülését. Ez a kínai nézőpont független az iszlámábádi kormányok összetételétől. A katonai diktatúra vezetőjét éppúgy barátságukról biztosították Pekingben, mint a 2008 utáni polgári kabinetek vezetőit.

Dacára azonban a bővülő külkereskedelemnek az Egyesült Államokkal és Kínával, a 2007/2008. pénzügyi évtől kezdve Pakisztán gazdasági növekedésének üteme a 2001–2006 között tapasztalható folyamatos felívelés után látványosan lelassult.⁵⁹⁸ A szélesebb ázsiai összehasonlításban is feltűnően gyenge teljesítmény, a szociális feszültségek és az ellátási nehézségek nyomán erősödő társadalmi elégedetlenség 2009-től érzékelhetően arra ösztönözte a kormányt, hogy prioritást adjon a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének. Ebben a törekvésbe még az Indiához való közeledés is belefért. A két ország viszonya a vizsgált időszakban 2008 őszén került mélypontra, a novemberi mumbai terrortámadások végrehajtóinak bizonyított pakisztáni összeköttetései miatt. A kétoldalú kereskedelem volumenének növelésében azonban egyetértés alakult ki. Ez utóbbi a 2011–2012-es statisztikai évben 1,65 milliárd dollár volt, amelyet az érvényes elképzelések szerint 2015-ig 6 milliárdra növelnének.⁵⁹⁹ Ezzel együtt is mindössze részleges sikereket értek el a gazdasági növekedés felfuttatásában. Noha 2014-re sikerült ismét 4% fölé, majd 2016-ra 5% fölé tornáznia⁶⁰⁰ a GDP éves növekedését, ezzel Pakisztán még mindig aránylag gyengébb teljesítményt nyújtott az ázsiai térségben, ami folyamatos lemaradását eredményezte nemcsak a rivális Indiától, de Dél-Ázsia más államaitól is.

Jóllehet a polgári pártok hatalomátvétele 2008-ban növelte az optimizmust az ország demokratikus fejlődésének kilátásait illetően, a gazdasági élet nehézségei inkább fokozódtak. Kifejezetten súlyos problémát okozott az energiaellátás akadozása. A gyorsan növekvő lakossági és gazdasági energiaigényt a pakisztáni erőművi kapacitások nem tudják megbízhatóan fedezni, ami rendszeres és kiterjedt áramszünetekhez vezetett. Ez amellett, hogy irritálta a pakisztániak nagy részét, érezhetően gátolta a pakisztáni gazdaság egyes szegmenseinek fejlődését is. Az ország iparának talán legversenyképesebb ágazata, a textilipar például mintegy egymilliárd dollár exportvesztést szenvedett el a krónikus áramhiány következtében 2013-ig.⁶⁰¹ A pakisztáni kivitel több mint 50%-át adó ágazat nehézségei természetesen súlyosan veszélyeztették az itt foglalkoztatottak amúgy is szerény egzisztenciáját. Emellett az elszabaduló (nem mellesleg főként az élelmiszerárakban érzékelhető, így

⁵⁹⁸ Ez idő alatt, a 2004–2005. statisztikai évben a GDP növekedése a 9%-ot is elérte. Az adatokat lásd: Pakistan GDP Growth Rate. *Trading Economics*. [é. n.].

⁵⁹⁹ Lásd: Shehzad H. Qazi: Strategic Posture Review: Pakistan. *WPR World Politics Review*, 2013. március 12. 4.

⁶⁰⁰ Pakistan GDP Growth Rate 1952–2018. *Trading Economics*. [é. n.].

⁶⁰¹ Ashraf Khan: Túlélni Karacsiban – Egy város a szervezett bűnözés és a vallási konfliktusok csapdájában. *Le Monde diplomatique*, 2013. május.

legerősebben a szegényeket sújtó) infláció eredményeképpen a pakisztáni rúpia 2008–2013 között 40%-ot veszített értékéből.⁶⁰² Gazdasági oldalról sok mindent megmagyarázott ez a néppárti kormány bukásából.

A természet sem volt mindig kegyes a jelentős agrárszektorttal rendelkező országhoz. 2010-ben a szokatlanul bőséges monszunesőzések természeti katasztrófával felérő áradásokhoz vezettek az Indus és mellékfolyóinak vízrendszerében. Ez Pakisztán területének mintegy egynegyedét érintette, elsősorban Pandzsábben és Szindhben. Mintegy 14 millió embert tett otthontalanná az árvíz, és elpusztította a haszonállatok 40%-át.⁶⁰³ Mivel a termelők egy része rendszeresen adakozott a szegények étkezésének elősegítésére, a veszteségeik szélesebb társadalmi rétegekben okoztak problémát. Pandzsábben például egy év alatt 2,9%-ról 15%-ra nőtt az alultáplált emberek aránya az árvíz pusztításának következtében.⁶⁰⁴ A következő években az időjárási katasztrófák megismétlődtek, eltérő mértékben, de összességében komolyan sújtva az ország mezőgazdasági területeit.⁶⁰⁵ Minderről persze az iszlámábádi kormányok vajmi keveset tehettek, és az elkövetkező években igyekeztek is fejleszteni Pakisztán katasztrófavédelmi stratégiáit. 2015 után a gazdasági növekedés már említett évi 5% feletti üteme is stabilizálódott, egészen a vizsgálatunk időhatárát jelentő 2019. évben bekövetkezett visszaesésig (1%-ra).⁶⁰⁶ Ám a súlyos energiahíánytól az ország még a 2010-es évek végén is szenvedett. 2017-ben ezt évente 7 ezer megawattra becsülték, amely Pakisztán szükségletének 40%-át teszi ki.⁶⁰⁷ A problémát Iszlámábád jórészt kínai tőkéből tervezte orvosolni, korszakunk végéig azonban ennek még nem volt eredménye.

Imrán Hán kormányra lépése

Naváz Sarif kormányának összeomlását és a pártvezér politikai küzdőtérrel való kiszorulását követően a 2018 nyarán esedékes pakisztáni általános törvényhozási választások egyértelmű esélyesévé Imrán Hán mérsékelt baloldali és nacionalista törekvéseket egyaránt felkaroló Tehrík-i-Inszáfja lépett elő. Nem csak a választói törzsbázis létszáma alapján lehetett erre számítani. Ez volt ugyanis az a nagy párt, amelyik sem az 1990-es évek, sem pedig a diktatúra bukása óta addig eltelt időszak korrupt hatalmi játszmáiban nem sározkodott össze a társadalom szemében.

⁶⁰² Khan (2013): i. m.

⁶⁰³ Comment: How Pakistan's 2010 Floods Inform WFP's Disaster Response? *World Food Programme*, 2020. augusztus 11.

⁶⁰⁴ M. Suleman Qazi: Scaling up CMAM in the Wake of 2010 Floods in Pakistan. *ENN*, 2012.

⁶⁰⁵ Abdul Rehman – Luan Jingdong – Yuneng Du – Rafia Khatoon – Shoaib Ahmed Wagan – Sehran Khan Nisar: Flood Disaster in Pakistan and Its Impact on Agriculture Growth. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6. (2015), 23. 39–42.

⁶⁰⁶ World Bank [é. n. am]: i. m.

⁶⁰⁷ Association of Chartered Certified Accountants (ACCA): *The Economic Benefits of the Modern Silk Road: The China–Pakistan Economic Corridor (CPEC)*. 2017.

Megfelelve a várakozásoknak, a július 25-i voksolás nyomán a Tehrík-i-Inszáf 149 mandátummal a Nemzetgyűlés legnépesebb frakcióját alapíthatta meg. Kifejezetten sikeres volt Haibár-Pakhtunhva választási körzeteinek zömében, Pandzsáb egy részében és a nagyobb városokban. Ebben persze szerepet játszott Imrán Hán pastun származása is. Legnagyobb ellenzéke a 82 képviselői helyet szerzett Pakisztáni Muszlim Liga Naváz-csoportja lett, amely ha nem is maradt egyeduralgó Pandzsábban, még mindig nagyon erős támogatottsággal rendelkezett ott. A Néppárt őrizte szindhi dominanciáját és 54 mandátumot kapott. Az iszlamista Muttahida Madzslisz-i-Amal szokott bázisán, az északnyugati pastun és beludzs határtérségekben szerezte meg 15 mandátumát. A mohadzsír bázisú Muttahida Káumi Mozgalom 7 mandátumhoz jutott. A többi 33 mandátum hét párt, illetve pártszövetség, valamint függetlenként indult képviselők között oszlott meg.⁶⁰⁸

A szavazókörök biztosításában több százezer katona vett részt. Lényegében a hadsereg lett ezáltal a választások védnöke, amit az ellenzékbe szorult pártok rejtett beavatkozásként értelmeztek. A győztes Imrán Hán ezért azzal a bélyeggel indult kormányfői pályáján, hogy tulajdonképpen a katonák segítették hatalomra. Ezzel együtt az e kötetben vizsgált időszakban ő lett az első olyan pakisztáni kormányfő, aki nem a Muszlim Liga valamelyik frakciójából vagy a Néppártból érkezett.

Imrán Hán országos figyelmet kiváltó politikai tevékenysége még az 1990-es években kezdődött, amikor nyilvánosan kritizálta Benazír Bhuttó kormányának korrupciós ügyeit.⁶⁰⁹ Fiatalabb korában fellépésével, öltözködésével és nagyvilági életmódjával inkább emlékeztetett egy dél-európai vagy dél-amerikai sztárfocistára, mint egy konzervatív muszlim társadalom oszlopos tagjára. Ehhez persze érdemes szem előtt tartani, hogy a krikettjátékosok Dél-Ázsia egykori brit gyarmatain a társasági életben a nyugati sztársportolók szerepét töltik be. Jóval fiatalabb nők körében aratott sikerei (három felesége közül a legidősebb 21 évvel, a másik kettő 22 évvel volt fiatalabb nála), gazdag életvitele és a sporteredményei nem meglepő módon fiatal pakisztáni férfiak tömegei előtt tették példaképpé. Minderre jól lehetett alapozni a politikában. Az is mellette szólt, hogy szakított a nagy pakisztáni pártokat jellemző dinasztikus szemlélettel, és nem „családi vállalkozásban” működött a Tehrík-i-Inszáfot. Ilyen arculat mellett sokkal frissebb és korszerűbb szellemiséget idézett meg, mint elődei. Abban a tekintetben is újszerű jelenség volt a pakisztáni politika élvonalában, hogy nem vetült rá a korrupció árnyéka. Noha ellenfelei nagyon keresték, nem sikerült ilyen ügyleteket találni az előéletében.

Imrán Hán ugyanakkor sok tekintetben tapasztalatlanak is bizonyult, és kormányzása során több hibát is vétett, úgy gazdaságpolitikai, mint bel-, illetve külpolitikai területen. Kifejezetten gyanakvónak mutatkozott az Egyesült Államokkal szemben, amire pakisztáni nézőpontból megvolt az oka, ám így nem fordíthatta meg

⁶⁰⁸ Kriti M. Shah – Sushant Sareen: *Pakistan General Elections 2018: Analysis of Results and Implications*. ORF Special Report, 2018.

⁶⁰⁹ Talbot (1998): i. m. 338–339.

a két ország távolodásának trendjét. Neki kellett szembenéznie az indiai Kasmír speciális státuszának felszámolásával (erről később még lesz szó), aminek kapcsán sikertelenül igyekezett mozgósítani az ázsiai térségben és az ENSZ BT tagállamainak körében is. Pakisztán jelentőségének csökkenése a nemzetközi kapcsolatokban a rivális Indiáéhoz viszonyítva már jóval túlmutatott a dél-ázsiai belső erőviszonyok alakulásán, és a természetes szövetségesnek számító muszlim országok körében is tapinthatóvá vált. A parlamenti pártokkal nehezen találta a hangot, nem hajlott a szükséges kompromisszumokra, így belpolitikai szövetségeket sem tudott megszilárdítani.

Nem becsülte alá ugyanakkor a katonai felső vezetés jelentőségét. Noha a pakisztáni tábornokok körében a 2010-es évek végére már nem mutatkozott hajlandóság a kormányzati hatalom megragadására, annak erős befolyásolására igen. Imrán Hán ezt realitásként fogadta el, és rendszeresen konzultált a vezérkari főnökkel. Magatartását nyugaton többen úgy értelmezték, hogy a katonák bábja lett. Noha kormányzásának időszaka túlmutat e kötet időrendi keretein, így e ponton le kell zárunk Pakisztán politikatörténetének áttekintését, a zárszóban még visszatérünk Imrán Hán pályafutására. Miniszterelnöki szerepének vége ugyanis tanulságokat hordoz Dél-Ázsia lehetséges közeljövőjére nézve is.

Nepál

A királydiktatúrától az új nepáli köztársaságig

Nepálban az uralkodócsalád összeomlása váratlan és igen kecsegtető lehetőséget teremtett az akkorra a vereség szélére került maoisták számára. Mindehhez az is hozzájárult, hogy Gyanendra király merőben más hozzáállást tanúsított a válsághoz, mint elődje. Birendrával összevetve határozottan keményvonalas és antidemokratiкус beállítottságú emberként viselkedett. Nem ódzkodott a fegyveres erő bevetésétől, és militarizálni kezdte a nepáli belpolitikát. Mahéndra vezetési elveivel való azonosulását azzal is kifejezte, hogy sokkal jobban bízott a pancsájátrendszer idején vezető tisztséget betöltött politikusokban. Megelégedve azonban gyakran velük sem volt.

2001. július 26-ával ismét Sír Bahadur Deuba lépett a kormány élére, miután Kojrala lemondással reagált arra, hogy nem sikerült elérnie az uralkodónál a hadsereg bevonását a maoisták elleni küzdelemben. Deuba augusztusban megállapodott a felkelőkkel, hogy tárgyalásokat folytatnak a béke helyreállítása érdekében. Négy hónapig tartott a tűzszünet, novemberben azonban ismét intenzifikálódtak a harcok.⁶¹⁰ A maoisták több mint 280 halálos áldozatot⁶¹¹ követelő támadásaira válaszul

⁶¹⁰ Nepal Considers State of Emergency. *CNN*, 2001. november 26.

⁶¹¹ Nepal in State of Emergency. *The Telegraph*, 2001. november 26.

a kormány 26-án újra bevezette a rendkívüli állapotot.⁶¹² Nepál belső stabilitásának romlása sok tekintetben a király kezére játszott, aki nem volt bizalommal a Nepáli Kongresszus iránt. 2002 májusában Deuba kezdeményezte a parlament feloszlatását és az új választások kiírását. Megtörve a Nepáli Kongresszus egységét, híveivel kivált a pártból, és önálló politikai szervezet megalakítását határozta el, ám a Választási Bizottság ezt az új pártot csak nehezen volt hajlandó bejegyezni. Ugyanakkor a választások elhalasztását indítványozta az uralkodónál, aki erre hivatkozva léphetett fel ellene.

Gyanendra 2002 októberében elbocsátotta Deuba kormányát, mondván, hogy az nem tett meg mindent a parlamenti választások sikeres megszervezéséért. Lépése utcai demonstrációkat provokált Katmanduban, ahol az összegyűlt emberek a demokratikusan megválasztott kormány helyreállítását követelték. Deuba utóda a király bizalmát jobban élvező Lokendra Bahadur Csand volt miniszterelnök lett a Rástríja Pradszatantra Párt képviselőjeként. Erősen monarchiapárti beállítottsága megnyugtató volt az udvar számára, emellett tető alá hozott egy újabb tűzszüneti megállapodást a felkelőkkel 2003 januárjában. Az áprilisban megindult tárgyalások a maoistákkal azonban augusztusra összeomlottak, és a harcok kiújultak. Csand ekkor már nem volt miniszterelnök, helyét Szurja Bahadur Thapa, egy másik volt monarchiapárti kormányfő vette át.

A feloszlatott törvényhozás egykori pártjai részéről ugyanakkor egyre fokozódott a nyomás a parlamenti munka helyreállítására és egy nemzeti egységkormány felállítására. Gyanendra első puccskísérletének kudarcát jelezte, amikor 2004 júniusában Deuba újra kormányfői kinevezést kapott a Nepáli Kommunista Párt marxista-leninista tömbjének támogatása mellett.⁶¹³ Az uralkodó visszavonulása azonban csak taktikai jellegűnek bizonyult. Mint a fentiekből is kitűnik, Nepálban ezekben az években két konfliktus zajlott egymással párhuzamosan: vidéken a maoisták és a kormányerők közötti polgárháború, a fővárosban pedig a diktátori hajlamú király és a politikai pártok elitjei közötti hatalmi harc. Utóbbi 2005. február 1-jén jutott el a végső törésig, amikor Gyanendra király ismét kirúgta Deuba kormányát, és újra kihirdette a rendkívüli állapotot. Bár maga az érintett ezt tagadta, gyakorlatilag királypuccsnak volt minősíthető a lépése, amelynek következtében egészen a következő év áprilisáig közvetlen irányítást gyakorolt az ország felett. Gyanendra a kabinet tehetetlenségével magyarázta a döntését, és meghirdette, hogy három évre maga veszi kézbe a kormány irányítását, mialatt helyreállítja a békét és a demokráciát Nepálban.⁶¹⁴ Állításai a valós lépéseinek tükrében elég valószínűtlenre sikerültek, és nem is nyílt módja kitölteni az önmagának kijelölt mandátumot. A rendkívüli állapot azt is jelentette, hogy Nepál elvágta a kommunikációs

⁶¹² *Nepal Prime Minister's Address to the Nation*. 2001. november 28.

⁶¹³ *Nepal's King Reinstates Sacked PM*. *CNN World*, 2004. június 3.

⁶¹⁴ *State of Emergency as Nepalese King Fires Ministers*. *The Guardian*, 2005. február 1.

összeköttetéseit a külvilággal, a hírszolgáltatásra pedig bevezette a cenzúrát.⁶¹⁵ Az ellenzéki, monarchiakritikus újságírókkal szemben évek óta folytatott hatósági represszió is új lendületet kapott. Az eltávolított kormányfőt pedig korrupció vádjával őrizetbe vették, és el is ítélték, ám a vele szemben hozott, nyilvánvalóan politikai célzatú ítélet hamar összeomlott.⁶¹⁶

Válaszul a királydiktatúrára májusban hétpárti szövetség alakult a legnagyobb politikai tömörülések részvételével. Ezek a következők voltak: Nepáli Kongresszus, Nepáli Kongresszus demokrata frakciója (ez volt Deuba pártja), Nepáli Kommunista Párt (Egyesült Marxista–Leninista), Nepáli Munkás és Parasztpárt, Nepáli Szabdhavána Párt (az indiai kisebbség pártja), Egyesült Baloldali Front, Népi Front.

Részese volt tehát az erősen monarchiapárti Rástríja Pradzsatantra kivételével lényegében valamennyi releváns politikai tömörülés, amely számottevő szerepet játszott az 1990-es évek politikai rendszerében. Megindultak a szövetség tárgyalásai a maoistákkal is, amelynek eredményeként november 22-én Újdelhiben aláírtak egy 12 pontos egyetértési nyilatkozatot. Ebben a hét párt és a maoisták egyaránt önkritikát gyakoroltak korábbi hibáik felett, és kifejezték együttműködési szándékukat az autokrata királyi uralom megszüntetése és a demokratikus politikai rendszer felépítése mellett.⁶¹⁷ Fontos, hogy még csak szabad többpárti versengésen nyugvó demokráciáról, joguralomról és az emberi jogok érvényesüléséről tettek említést, a monarchia eltörléséről nem, csak a király autokratikus kormányzását kívánták felszámolni. A nepáli politikai szféra tehát az uralkodó megkerülésével kezdett tárgyalni az ország jövőjéről. Gyanendra szerencsétlen döntésével tulajdonképpen valóban előmozdította hazája békés viszonyainak helyreállítását, csak nem éppen úgy, ahogy ő azt korábban elképzelte. Ráadásul a folyamat végén dinasztíájának bukása várt rá, így ironikus módon ez bizonyult legmaradandóbb hatású politikai művének.

A szövetségre lépett pártok szervezésében 2006 áprilisában újabb, az 1990-eshez hasonló társadalmi megmozdulássorozat alakult ki az országban a királydiktatúra ellen. A nepáli politikatörténet ezt nevezi Második Népi Mozgalomnak (azaz Második Dzšana Andolánnak). Tizenkilenc nap elteltével a demonstrációk meghátrálásra kényszerítették az uralkodót. Gyanendra helyreállította a törvényhozást, és hajlandó volt kormányfői megbízást adni a hétpárti szövetség jelöltjének. Giridzsza Praszád Kojrala volt e jelölt, aki 2006. április 26-án immár 4. alkalommal ülhetett a kormányfői székbe.

A maoisták eleinte attól tartottak, hogy a parlament újjáalakításával a hétpárti szövetség – megelégedvén a királydiktatúra előtti viszonyok helyreállításával – kihátrál a 12 pontos megállapodásból, és a harc folytatását helyezték kilátásba. Kojrala felszólítására reagálva azonban két nappal később tűzszünetet hirdettek, lehetővé

⁶¹⁵ Nepal: King Imposes State of Emergency and Cuts Communications with Outside World. *Reliefweb*, 2005. február 1.

⁶¹⁶ Deuba Acquitted in First Graft Case. *The Times of India*, 2005. június 27.

⁶¹⁷ United Nations: 12-point Understanding Reached between the Seven Political Parties and Nepal Communist Party (Maoists). 2005. november 22.

téve a békefolyamat továbbvitelét. Báburam Battaráj a maoista párt nevében kifejtette, hogy amennyiben az alkotmányozó nemzetgyűlési választások szabad és fair körülmények között zajlanak le, az eredményeket mindenképpen tiszteletben fogják tartani.⁶¹⁸ Mindezzel párhuzamosan a kormányzat megkezdte azon személyek őrizetbe vételét és eljárás alá vonását, akik vezető szerepet játszottak az áprilisi Második Népi Mozgalom megmozdulásaival szembeni erőszakos hatósági fellépésben. Köztük volt a királydiktatúrával kollaboráló Rástríja Pradzsatantra Párt négy minisztere és egy miniszterhelyettese is.⁶¹⁹ Jellemző a nepáli viszonyokra ugyanakkor, hogy ez nem feltétlenül jelentette az érintettek politikai pályájának végét. Közülük Kámál Thapá volt belügyminiszterből például a 2010-es évek második felében miniszterelnök-helyettes is lesz majd.

2006. november 8-án az addigi egyezségek alapján megállapodás született a hétpárti szövetség vezetői és Pracsanda között a nepáli belső megbékélés és politikai átmenet alapelveit illetően. Itt már megjelenik, hogy a leendő alkotmányozó gyűlésnek kell döntenie a monarchikus államforma fenntartásáról vagy elvetéséről, mégpedig egyszerű többséggel.⁶²⁰ Ilyen előzményekkel november 21-én a felek aláírták az átfogó békemegállapodást, amelynek részét képezte egy átmeneti kormány felállítása és az ország alkotmányos berendezkedését meghatározó nemzetgyűlés többpárti, szabad választások útján történő összehívása is. Világossá vált, hogy Gyanendra nem tudta megosztani az ország politikai erőit. A nepáli polgárháború összesen több mint 13 ezer ember életét követelte.⁶²¹ De a maoista felkelőknek végül sokat sikerült elérni a célkitűzéseikből. Az ENSZ 1909. számú határozata értelmében⁶²² a világszervezet segédkezett a maoista erők lefegyverzésében 2007-től egészen 2011-ig, így a folyamat nemzetközi megfigyelés mellett zajlott le.

Az alkotmányozó gyűlési választásokra (kétszeri halasztás után) 2008. április 10-én került sor, a korábbi megállapodásokban rögzített szabad, többpárti versengés keretei között. Pracsanda és a Nepáli Kommunista Párt maoista tömörülése itt tudta legális politikai tőkére váltani évtizedes eredményes küzdelmét a rendszerváltásért. 575 képviselői hely volt a versengés tétje, amelyből 220-at a maoisták vittek el. Ezzel övék lett a legnépesebb frakció, egyedüli többséget azonban nem szereztek. Kojrala Nepáli Kongresszusa a második legjobb eredményt érte el 110 mandátumával. Utána szorosan a Nepáli Kommunista Párt Egyesült Marxista–Leninista Tömörülése következett 103 mandátummal. Két, az indiai származású kisebbséget képviselő párt szerzett összesen 72 mandátumot. A monarchiapárti Rástríja Pradzsatantra közvetlenül 8 képviselői helyet tudhatott magáénak, ám rajta kívül a párt két külön

⁶¹⁸ Rebels 'Would Respect' Nepal Vote. *BBC News*, 2006. május 1.

⁶¹⁹ Former Nepal Ministers Arrested. *BBC News*, 2006. május 12.

⁶²⁰ United Nations: *Decisions of the Summit Meeting of the Seven-Party Alliance and the Communist Party of Nepal (Maoist)*. 2006. november 8.

⁶²¹ Rebels 'Would Respect' Nepal Vote (2006): i. m.

⁶²² United Nations Security Council: *Resolution 1909 (2010) / Adopted by the Security Council at Its 6262nd Meeting, on 21 January 2010*. United Nations Digital Library, 2010. január 21.

indult frakciója hozott ennek a csoportnak még további 6 mandátumot. A többi mandátumon mintegy másfél tucat egyéb szervezet és két független képviselő osztozott.⁶²³

Mindebből a legfontosabb következtetés az volt, hogy a Shah-dinasztiának az erőviszonyok alapján nem sok esélye maradt megőrizni pozícióját. Erre a valóság sem cáfolta rá. A himalájai ország első nem uralkodói titulussal bíró (ideiglenes) államfője Giridzsza Praszád Kojrala lett, elérve ezzel nem mindennapi politikai pályájának csúcsát.

2008. május 28-án az alkotmányozó gyűlés kikiáltotta a köztársaságot, véget vetve a világ utolsó hindu monarchiájának. Népszavazást nem tartottak a kérdésről, de a közhangulat nem kedvezett az uralkodónak, aki másnap elfogadta a döntést. Gyanendrát felszólították a Narajánhi palota elhagyására, amelyet június 11-ével meg is tett. Ezzel szimbolikusan lezárta az államforma megváltoztatásának aktusát. A palotát ezt követően múzeummá alakították át. Gyanendra megtarthatta a trónra lépése előtt birtokolt vagyonelemeit, amelyek összértékét több százmillió dollárra becsülték.⁶²⁴ Megélhetése miatt tehát nem kellett aggódnia, és tett arra utaló célzásokat is, miszerint kész lenne visszatérni a trónra. Noha az ilyen megnyilvánulásai a 2010-es évek vége felé ritkultak, Gyanendra élénk figyelmet szentelt Nepál belpolitikai fejlődésének. A kormányok szakpolitikai nehézségei, a politikusok szaporodó korrupciós ügyei pedig – ahogy hasonló helyzetekben igen gyakran – a múlt iránti nosztalgiát erősítették a lakosság soraiban a 2010-es évek végére. Ekkor már több mint egy évtized telt el a polgárháború lezárulása óta, ami ahhoz elegendő, hogy tompuljon az emléke a rendszerváltás előtti időszak zűrzavarának és visszaéléseinek.

Visszatérvén a nepáli rendszerváltásra: 2008 júliusában a kongresszus párti Rám Bárán Jádáv lett az ország első köztársasági elnöke, aki egészen 2015-ig töltötte be ezt a hivatalt. Augusztusban Kojralát Pracsanda követte a miniszterelnöki székben. A vezető szerephez került maoisták az új helyzetet átfogó társadalmi reformprogramjuk megvalósítására igyekeztek felhasználni. Itt érdemes kis kitéréssel megjegyezni, hogy Puspa Kámál Dáhál kommunista fegyveres felkelésének sikere egészen unikális jelenség volt a korabeli Dél-Ázsiában – a világon sem történt ilyen évtizedek óta. A hidegháborús mintákat követő államszocializmus kiépítéséről azonban nem lehetett szó. Noha akkor sokak szemében úgy tűnt, hogy kormányfőként megkezdheti az ország maoista uralom alá szervezését, az e kötetben tárgyalt időszak végéig nem sikerült ennél magasabb pozícióba jutnia, és végig osztoznia kellett a hatalmon más pártokból érkező politikustársaival. Nepál mégsem lett maoista állam.

Az ország új alkotmányának elkészítése azonban igen vontatottan haladt. Noha 2012-re ki kellett volna hirdetni, a legnagyobb pártok között jelentős nézeteltérések támadtak a szövetségi struktúrát illetően, miután a maoisták az etnikai kisebbségeknek kedvező módon kívánták átrajzolni a tartományhatárokat, hogy egyes új

⁶²³ EC Declares PR Results; Maoists Bag 100 Seats, NC 73 and UML 70. *NepalNews*, 2008. április 25.

⁶²⁴ Nepal's Ex-King 'Has Millions Stashed'. *The Sydney Morning Herald*, 2008. június 10.

közigazgatási egységekben nemzetiségi dominancia jöhessen létre. Mindez persze ellentétes volt a nepáli társadalom hagyományosan vezető szerepben lévő kasztjainak és etnikai csoportjainak érdekeivel. A nemzetiségi kérdés kiéleződése ellehetetlenítette az alkotmány elfogadását, így az alkotmányozó gyűlés választások útján való megújítása került napirendre.

2013. november 19-én tartották az újabb alkotmányozó gyűlési választásokat, amelyen a korábbi erőviszonyok változására lehetett számítani. Rekordarányú (77,91%) választási részvétel mellett⁶²⁵ a Nepáli Kongresszus jelentősen növelte képviselői számát, és az első helyet szerezte meg ennek alapján. Mögöttük a Nepáli Kommunista Párt Egyesült Marxista–Leninista tömörülése végzett. A maoisták jelentős veszteségekkel a harmadik helyre szorultak, ami jól jelezte Pracsanda pártjának „varázstalanodását”. Figyelemre méltó jelenség volt emellett, hogy a monarchiapárti Rástríja Pradzsatantra két frakciója együtt már erős negyedik helyezést tudhatott magáénak.

A választások eredményeképpen az új kormány fejét újra a Nepáli Kongresszus adta Szusil Kojrala, Giridzsza unokatestvérének személyében. Szusil azonban nem kapott akkora kibontakozási lehetőséget, mint híres rokona. A gyűlés frakcióinak különalkui hamarosan újra kommunista politikust juttattak a miniszterelnöki székbe Hadzsza Prászád Sarma Oli személyében. Az alkotmányozási munka ugyanakkor eredményre vezetett végre. 2015. szeptember 20-án a gyűlés elsöprő többséggel fogadta el az ország új alaptörvényét, amelynek szellemében immár rendes választásokra lehetett készülni.

Eszerint az ország neve Nepáli Szövetségi Demokratikus Köztársaság lett, a törvényhozás alsóháza 275 képviselőből áll, amelyből 165-öt közvetlenül az egyéni választókerületekből választanak. Ezekben a legtöbb szavazatot kapó jelölté a mandátum, tehát relatív többségi választási elv érvényesül. 110 képviselői helyet pedig országos listáról töltenek be a pártok listáira leadott szavazatok arányában. A parlamentbe jutás küszöbe 3%.⁶²⁶

Sikerült döntésre jutni az ország szövetségi struktúráját illetően is. Nepál területi igazgatása 7 tartományt foglal magában, amelyek mindegyike saját egykamarás törvényhozással és kormányzattal rendelkezik. A helyi végrehajtó hatalom fejei a főminiszterek, míg a központi kormányt a helyi kis államfőként szereplő kormányzók képviselik. A tartományi szint alatt összesen 753 területi önkormányzatot alakítottak ki.⁶²⁷

Az alkotmányozó gyűlésnek azonban nemcsak Nepál jövőendő közjogi struktúrájának kidolgozásával kellett foglalkoznia, hanem alapvető külpolitikai kérdésekkel is. India három nappal az alkotmány elfogadása után gazdasági blokád alá vonta

⁶²⁵ Inter-Parliamentary Union: *Nepal, Byabasthapika–Sansad (Legislature – Parliament). Elections in 2013*. 2013b. november 19.

⁶²⁶ Constitute Project: *Nepal's Constitution of 2015*. 2015.

⁶²⁷ Prakash Bhattarai: *The New Federal Structure in Nepal: Challenges and Opportunities for Quality Governance*. EDP, 2019. április 23.

a himalájai országot, ami üzemanyaghiányhoz és a nepáli közellátás összeomlásához vezetett. Újdelhi ezzel megkísérelt beavatkozni északi szomszédjának belügyeibe, igyekezvén kikényszeríteni bizonyos változtatásokat az alkotmányon. Egyrészt az indiai eredetű nepáliak jogainak megerősítését hiányolták a dokumentumból, másrészt pedig tartottak Kína helyi befolyásának növekedésétől, aminek következtében az ország ütközőállami szerepe gyengülne India szemszögéből nézve. A gazdasági nyomásgyakorlással persze éppen azt érték el, hogy Katmandu Pekinghez fordult segítségért a kieső üzemanyag-szállítmányok pótlása érdekében. További kedvezőtlen fejlemény volt, hogy Sarma Olit 2016 augusztusában ismét Pracsanda váltotta a kormány élén, aki Újdelhiben még kevésbé volt bizalomgerjesztő egyéniség, mint elődje. Mindent egybevetve India fellépése Nepállal szemben elég szerencsétlen húzás volt, ami újfent rávilágított arra, hogy az ütközőállamok belső politikai status quójának külső beavatkozással való megváltoztatása, illetve annak kísérlete mennyire rossz ötlet.

Persze a külhatalmak aspirációinak eredménye itt messze nem volt olyan katasztrofális, mint Afganisztán esetében, és a közjogi fejlődés ütemét is belső szükségletek diktálták. Figyelemre méltó például, hogy Nepál ezekben az években látványos haladást produkált olyan társadalompolitikai alapelvek adaptálásában, amelyek a nyugati világ embere számára is fontosak. Az ország szekuláris államként határozta meg magát, szakítva a hinduizmus államvallásjellegével. Mindez azt is jelentette, hogy a hindu hierarchia elitjének kitüntetett társadalmi és politikai szerepe többé még áttételesen sem élvezett alkotmányos védelmet. Gyors változásokat persze nem lehetett várni ettől a politikai elit összetételében vagy a szociális viszonyok tekintetében, de a haladás iránya egyértelmű volt. Az alkotmány emellett tiltja a diszkrimináció minden formáját, amitől a dalitok helyzetének javulását, a nemek közötti egyenlőség erősödését remélték. Utóbbi szempontjából erős üzenetet hordozott, hogy a himalájai ország második köztársasági elnökének 2015 októberében egy kommunista (marxista-leninista) politikusnőt, Bidja Dévi Bándarit választották meg.

Miután az alkotmányozó gyűlés végre bevégezte küldetését, az ideiglenesség hosszúra nyúlt állapotának véget lehetett és kellett vetni. Az új rendszer működésbe hozása immár egy új választott parlamentre és kormányzatra várt. 2017. november 26-án és december 7-én két fázisban került sor a törvényhozási választásokra, valamint a hét tartomány tartományi gyűléseinek megválasztására. A Nepáli Kommunista Párt Egyesült Marxista–Leninista csoportosulása egyértelmű győzelmet aratott 121 mandátum megszerzésével. Utánuk a Nepáli Kongresszus következett 63 mandátummal, majd a maoisták 53 képviselői hellyel. A kommunista ideológiai platformot képviselő pártok között erős egyeztetés zajlott a választási részvételről, és az új törvényhozás általában is eléggé baloldali színezetű lett. Konzervatív politikus mutatóban kapott helyet benne.

A marxisták-leninisták elnökének, Hadzsa Prászád Sarma Olinak vezetésével állhatott fel az új baloldali kabinet, amelynek törvényhozási többségét a maoistákkal kötött koalíciója biztosította. 2018. május 17-én a Nepáli Kommunista Párt Egyesült

Marxista–Leninista csoportosulása és a maoista Nepáli Kommunista Párt rövid életű egyesülésével szinte hegemon pozíciót betöltő politikai erő jött létre Nepáli Kommunista Párt néven. Nem tudott azonban úrrá lenni a nepáli baloldali pártokra jellemző belső széthúzáson, és az egységes párt hamarosan újra alkotóelemeire esett szét. Sarma Oli azonban megőrizte kormányfői pozícióját a vizsgált korszak végéig.

Nepál minden nehézség dacára tehát elindult egy új, demokratikus fejlődést is lehetővé tevő úton. Habár a politikai pártok közötti állandó taktikai játszmák és a kormányok ebből fakadó instabilitása magában hordozza a politikai bénultság és a lakosság kiábrándulásának veszélyét, mégis Nepál az egyik példa Dél-Ázsia országai közül a tekintélyuralmi, illetve jogfosztó politikai berendezkedéstől való tartós távolodásra az 1989 óta eltelt harminc évben.

Gazdaság és társadalom

Mint korábban már láthattuk, a polgárháború 2006-os lezárása kétségtől jót tett a himalájai ország gazdaságának. 2009-től 2019-ig a GDP éves növekedésének átlaga elérte a 4,9%-ot.⁶²⁸ Noha ez még mindig szerényebb volt, mint India vagy Kína gazdasági fejlődésének üteme, a haladás legalább egyértelművé vált. Nepál azonban ezzel együtt is Ázsia egyik legszegényebb állama maradt korszakunk végéig. Vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP-je a második legalacsonyabb volt a dél-ázsiai térségben 2019-ben. Mindössze Afganisztán múlta alul.

Nepál pénzügyi rendszere viszonylag sérülékeny volt a 2010-es évek végén is. A bankszektor gyenge és kitett a politikai befolyásolásnak. Ez különösen annak tükrében problémás, hogy Nepálra is jellemző a dél-ázsiai országok többségében megfigyelhető intézményesedett korrupció.⁶²⁹

Minden nehézség ellenére a Nepálba érkezett közvetlen külföldi befektetések összértéke 2013 és 2018 között több mint 100%-kal nőtt (71 millió amerikai dollárról 161 millióra).⁶³⁰ Korszakunk végére Katmandunak hat országgal – Indiával, Mauritius-sal, Finnországgal, Németországgal, az Egyesült Királysággal és Franciaországgal volt kétoldalú befektetési egyezménye.

2009-re végre sikerült megállapodásra jutni a nepáli–indiai kereskedelmi egyezmény módosításáról is, amely korszakunk végén is az ország legjelentősebb kereskedelmi szerződése. Nepál általa vámentes kereskedelmi közösségbe került Indiával, akivel a himalájai ország külkereskedelmének még mindig 60%-át (más források szerint 68%-át) bonyolította 2019-ben.⁶³¹ Újdelhi után az Egyesült Államok, Németország, Törökország, az Egyesült Királyság, Kína, Banglades és Japán voltak

⁶²⁸ World Bank [é. n. al]: i. m.

⁶²⁹ Heritage Foundation: 2021. *Index of Economic Freedom – Nepal*. 2021.

⁶³⁰ Prabhash Ranjan: Nepal's Bilateral Investment Treaties. *Bilaterals.org*, 2020. március 1.

⁶³¹ International Trade Administration: *Nepal – Trade Agreements*. [é. n.].

a legjelentősebb exportpiacai ebben a sorrendben.⁶³² Nepál exportcikkei korszakuk végén is szegény és fejletlen ország kínálatát alkották. Zömmel állati és növényi olajokból, textíliákból, takarmányból és ruházati termékekből állt a kivitel. Komoly erőfeszítéseket tett viszont az ország a Kínával és Bangladdesszel fennálló gazdasági kapcsolatok fejlesztésére, egyértelmű kísérletként a stratégiai mozgásterének szélesítésére. Logikus következménye volt ez a 2015-ös indiai akciónak. 2017-ben Nepál megállapodásban rögzítette csatlakozási szándékát a kínai Övezet és Út Kezdeményezéshez,⁶³³ 2019 októberében pedig Hszi Csin-ping kínai elnök is az országba látogatott. Utóbbi során 20, javarészt gazdasági jellegű megállapodás aláírására került sor, amelyek ugyanakkor inkább Pekinget hozták kedvezőbb helyzetbe, rávilágítva egyrészt a két ország eltérő gazdasági érdekérvényesítő képességére, másrészt pedig arra is, hogy Nepál számára nem kínálkozik ideális lehetőség a nagyhatalmak befolyásának elkerülésére.⁶³⁴

Vizsgált korszakunkban 2011 folyamán tartottak utolsóként népszámlálást Nepálban. Ennek eredményeképpen majdnem 26,5 millió főt írtak össze az országban.⁶³⁵ Ugyanakkor a népesség kulturális arculatában nem következett be jelentős változás. A nepáliak nagy többsége továbbra is a hinduizmus híve volt (81,3%), míg a buddhizmus 9%-kal, az iszlám pedig 4,4%-kal képviseltette magát a társadalom soraiban.⁶³⁶ A hinduizmus államvallás státusza azonban megszűnt, és a vallási meggyőződés az állampolgárok magánügyévé vált. A szekularizmus elve egyúttal a vallási kisebbségek védelmét is szolgálta. Nepálban a muszlimokat külön nemzetiségként tartják számon. Érdekesség, hogy vallásuk és kultúrájuk egyre nyíltabb felvállalása jellemzi közösségeiket, miközben a két szomszédos óriásállamban a hittársaikkal szembeni egyre erőteljesebb averziók voltak tapasztalhatók a 2010-es évek végére.

Társadalmának szociális látképét illetően a meginduló fejlődés ellenére Nepál továbbra is szegény agrártársadalomnak adott otthont. Lakosságának több mint 66%-a (más források szerint több mint 80%-a) korszakunk végén is közvetlenül a mezőgazdaságból élt.⁶³⁷ Őket sem kíméli mindig a természet: 2015 áprilisától erős földrengések sorozata rázta meg az országot, amelyek mellett, hogy csaknem 8700 ember halálát okozták, a vidéki épület- és állatállományban is súlyos veszteségeket hagytak maguk után.⁶³⁸ A baloldali kormányok nagy hangsúlyt fektettek a vidéki szegények és a marginalizált társadalmi rétegek helyzetének javítására. Legitimációjuk jelentős részben azon múlik, hogy ez mennyire sikerül nekik. Eredményeiket azonban a 2010-es évek végéig még nem lehetett felmérni.

⁶³² Daniel Workman: Nepal's Top 10 Exports. *World's Top Exports*, 2020.

⁶³³ Sanjeev Giri: Nepal, China Sign Deal on OBOR. *The Kathmandu Post*, 2017. május 12.

⁶³⁴ Hari Bansh Jha: Xi Jinping's Visit to Nepal: A Diplomatic Victory for China? *Observer Research Foundation*, 2019b. október 23.

⁶³⁵ Central Bureau of Statistics: *National Population and Housing Census 2011*. 2012. november.

⁶³⁶ Central Bureau of Statistics (2012): i. m.

⁶³⁷ Food and Agriculture Organization: *Nepal at a Glance*. [é. n.].

⁶³⁸ Food and Agriculture Organization (é. n.): i. m.

A polgárháború lezárása és az önkényuralom évei Srí Lankán

Srí Lanka politikatörténetében az ezredfordulót követő évtized két legmarkánsabb fejleménye egyrészt a polgárháború végső szakaszba jutása, majd lezárulása, másrészt az önkényuralmi tendenciák megerősödése volt. A kettő szorosan összefüggött egymással, minthogy ugyanaz az elitcsoport állította helyre az ország területi egységét és hajtott végre igen erős hatalomkoncentrációt.

Mint ahogy az afganisztáni polgárháborúba, úgy a Srí Lanka-iba is a 2001. év eseményei hoztak fordulatot, még ha utóbbi esetében a változás csak fokozatos volt is. A Tamil Tigrisek mozgalmának megítélése a nemzetközi közösség jelentős hatalmainak körében ugyan addig is többé-kevésbé egyértelmű volt, tevőleges támogatás a tamil szeparatizmus ellen ugyanakkor a terrorizmus elleni globális erőfeszítések ideológiai örve alatt valósulhatott meg. E aktív és passzív elemeket egyaránt magában foglaló külföldi segítségnyújtásnak pedig döntő szerep jutott a polgárháború lezárásában.

A 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások nyomán ráterelődött a nemzetközi figyelem az LTTE terrorista tevékenységére. Ez új lendületet adott a szingaléz kormány kommunikációjának, és elapasztotta a tamilok külföldi forrásainak túlnyomó részét. Az indiai haditengerészet már 2000-ben lezárta a két országot elválasztó Palk-szorost, így a Tigrisek soraiban csakhamar súlyos utánpótlási és hadkiegészítési nehézségek léptek fel. Ennek nyomán Vélupillai Prabhákárán is belátta, hogy engednie kell. Még 2002-ben jelezte, hogy kész lenne lemondani a háborús eszközökről, és politikai érdekérvényesítéssel próbálkozni. Nyilatkozata kedvező visszhangra lelt a 2001. decemberi választások nyomán az Egyesült Nemzeti Párt színeiben kormányra került miniszterelnök, Ránil Vikramasinghe részéről. Az új kormányfő a közeledés reményében feloldotta a tamil területeket sújtó embargót.

Noha Vikramasinghe kormánya és a felkelők titkos előkészítő tárgyalásainak köszönhetően már 2002. február 22-én megszületett a tűzszüneti megállapodás (*ceasefire agreement* – CFA),⁶³⁹ hamar világossá vált: mindez nem jelenti azt, hogy a felek a békére is készen állnának. A Tigrisek vezérkara és a Srí Lanka-i kormány békeelképzelései között ugyanis szinte áthidalhatatlan szakadék tátongott. Míg előbbi sikeres küzdelmének eredményeképpen a tamil területek elszakadásának és függetlenségének elismerését várta, az utóbbi szinte bármibe belemehetett – ezt kivéve. A stratégiai célok egymást kölcsönösen kizáró jellege (tamil függetlenség vs. Srí Lanka-i egységállam) mellett a felek értékalapú problémamegközelítése is lehetetlenné tette a további közeledést. Joggal panaszkodtak fel sokan, hogy a formális tűzszünet alatt – igaz, alacsony intenzitással – gyakorlatilag végig zajlott

⁶³⁹ International Crisis Group: Sri Lanka: The Failure of the Peace Process. *Asia Report*, 124. (2006b. november 28.). 5. A megállapodás szövegét lásd például: Text of Sri Lanka Truce Deal – Agreement on a Ceasefire Between the Government of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka and the Liberation Tigers of Tamil Eelam. *BBC News*, 2002. február 22.

a polgárháború.⁶⁴⁰ A tűzszüneti egyezmény betartásának ellenőrzésére felállt a Sri Lanka-i Megfigyelő Misszió (Sri Lankan Monitoring Mission – SLMM), Colombo székhellyel és hat regionális képvislettel. A missziót Norvégia vezette, tagjai pedig Svédország, Finnország, Dánia és Izland képviselői voltak.

2002. szeptember 16-án megkezdődtek a végső rendezést célzó béketárgyalások is. A felek – mint ahogy az várható volt – a legfontosabb témában, az északi országrész közállapotainak és politikai viszonyainak rendezéséről nem tudtak megállapodásra jutni. Mindez a reményteljes kezdetek után hamar elvezetett a kudarchoz. A tárgyalások végül 2003 tavaszán omlottak össze, a természet azonban nemsokára közbeszólt.

2004. december 26-án a világ országaiban – bármilyen nyelvet is beszéltek a helyiek – mélyen bevésődött a köztudatba egy japán kifejezés: cunami. Aznap a tengerfenék alatt kipattant rengéshullámok elindították Dél- és Délkelet-Ázsia írott történelmének legsúlyosabb szökőárhullámát, amely a szárazföldeket elérve több mint 227 ezer halálos áldozatot hagyott maga után. Dél-Ázsiából a rengés epicentrumához viszonyított helyzete miatt Srí Lankát érintette a legsúlyosabban. Mintegy nyolcszázezer ember vált hosszabb-rövidebb időre hajléktalanná, és csaknem 30 ezer vesztette életét.⁶⁴¹ Ennél valamivel többen csak a jóval népesebb Indonéziában estek áldozatul a katasztrófának. Ráadásul a természeti csapás főleg a sziget tamilok lakta régióit érintette, azokat, amelyeket a polgárháború már amúgy is alaposan megtépázott.

Tragikus ösztönzést adott mindez a párbeszéd újraindítására. A számos tárgyalási forduló ellenére azonban nem sikerült továbblépni egy formális fegyvernyugvási állapotnál, amelyet a felek ráadásul messze nem vettek eléggé komolyan. 2005. augusztus 12-én az LTTE egyik mesterlövésze sikeres merényletet hajtott végre Kumáratunga elnök asszony barátja és szövetségese, Laksman Kadírgámár külügyminiszter ellen, aki egyébként maga is tamil származású volt.⁶⁴² Kumáratunga a következő napon újra bevezette a rendkívüli állapotot.

Hozzá tartozik a képhez, hogy az LTTE sorai sem voltak teljesen egységesek,⁶⁴³ aminek eredményeképpen egy-egy befolyásosabb parancsnok olykor önálló műveletekbe kezdett a kormánycsapatok ellen. A polgárháború tehát változó intenzitással ugyan, de a következő években is folyt. Prabhákárán láthatóan törekedett ugyan a különutas tevékenységek kezelésére, ám ezeket az erőfeszítéseit az ellenoldalon nem írták a javára, és az alacsonyabb szintű parancsnokok által indított kisebb-nagyobb támadásokért is egységesen a Tigrisek vezérkarát tekintették felelősnek. Igaz ugyanakkor, hogy a tamil fél sokkal több alkalommal sértette meg a tűzszünetet, mint

⁶⁴⁰ Kristine Höglund: *Violence and the Peace Process in Sri Lanka. Civil Wars*, Routledge, 7. (2005), 2. 161.

⁶⁴¹ Sri Lanka's Tsunami Death Toll Nears 30,000. *Outlook*, 2005. január 2.

⁶⁴² Sri Lankan Minister Killed by Snipers. *The Guardian*, 2005. augusztus 13.

⁶⁴³ Karuna Amman például 2004 márciusában szakított az LTTE-vel.

a kormányerők.⁶⁴⁴ Szingaléz részről a béketapogatódzások ellenére nem lett kevesebb szószólója a kisebbséggel szembeni keményebb politizálásnak, akik között a theraváda buddhista szerzetesi közösség külön figyelmet vívott ki magának. A sziget egész területét egységes nemzetállamként értelmező, mélyen gyökeredző szinhala nemzeti ideológia sem segítette elő a kompromisszumokat. Az idő ráadásul a kormányerőknek dolgozott.

A háború utolsó szakasza

2005. november 17-én tartották a soron következő elnökválasztást Srí Lankán, amelynek két legesélyesebb résztvevője Ránil Vikramasinghe hivatalban lévő államfő az Egyesült Nemzeti Párt jelöltjeként és Percy Mahinda Rádzsapaksa miniszterelnök a Szabadságpárt vezette Egyesült Népi Szabadság Szövetség jelöltjeként volt. Igencsak kétesélyes volt a versenyük, amelynek eldöntésében fontos szerepet játszott a kisebb szervezetek támogatása is. Fő ütőkártyává a szavazók mozgósításakor a nemzeti kérdés lépett elő. Rádzsapaksa a szingaléz nacionalizmus alapján állva kritikával illette azokat az engedményeket, amelyeket Vikramasinghe helyezett kilátásba a béketárgyalásokon. Elutasította az ország föderalizálásának tervét, és az egységes állam mellett állt ki. Ezzel a szingaléz nemzeti érdekekért küzdő vezetőként pozicionálta magát. Vikramasinghe kevésbé alapozhatott a többségi társadalom nagy tömegeinek belátására, sokkal inkább a kisebbségek félelmeire a szingaléz sovinizmustól. Mivel azonban az LTTE az északi országrész általa uralt területein a választások bojkottjára szólított fel, az Egyesült Nemzeti Párt számára elveszett a tamil szavazatok egy jelentős része – és ezzel együtt a választás is. Prabhakarán súlyos stratégiai hibát vétett, amire csak néhány évvel később kellett ráébrednie.

A választások eredménye – köszönhetően persze a korábban leírt választási modellnek is – így is szoros volt. Rádzsapaksa nyert az ország azon területein, ahol a szingalézek voltak egyértelmű többségben. Ez a szavazatok 50,3%-át jelentette számára. Vikramasinghének a tengerparti területeken és a kisebbségek által dominált vidékeken volt több szavazója, akik összesen 48,4%-ot hoztak össze számára.⁶⁴⁵

Percy Mahinda Rádzsapaksa a balközép erők képviselőjeként tehát Srí Lanka elnöke lett. Mint ilyen, a 2000-es és 2010-es évek legmeghatározóbb szingaléz politikusává vált, függetlenül attól, hogy miképpen értékeljük tevékenységét. Beiktatási beszédében még tisztességes békét ígért a tamiloknak, akik 2006 februárjában vissza is tértek a tárgyalóasztalhoz.⁶⁴⁶ Az egyezkedés eredménye azonban már a kezdetektől

⁶⁴⁴ Lásd: Höglund (2005): i. m. 156–170.

⁶⁴⁵ European Union Election Observation Mission: *Sri Lankan Presidential Election*. 2005. november 17. 32.

⁶⁴⁶ Az említett 2002-ben megindult tárgyalások 2003-ban összeomlottak, így a folyamat szünetelt egy ideig.

fogva kérdéses volt, és a tűzszünet még abban az évben újra összeomlott. Rádzsapaksa a lehetséges eszközök sorában elődjénél nagyobb mértékben tartotta számon a katonai megoldást. Ennek első jelei személyi változásokban, két hírhedt keményvonalas előtérbe kerülésében nyilvánultak meg, még 2005 végén. A védelmi miniszter posztját az elnök öccse, Gotábaja Rádzsapaksa, míg a vezérkari főnökét a Dzsaffnát biztosító szárazföldi erők parancsnoka, Szarath Fonseca altábornagy vehette át.⁶⁴⁷ Az események 2007 szeptemberétől kezdve gyorsultak fel igazán, amikor Gotábaja Rádzsapaksa védelmi miniszter többször utalt rá, hogy a kormány szándéka az LTTE katonai megsemmisítése és Vélupillai Prabhákárán likvidálása.⁶⁴⁸

2008. január 2-án a Srí Lanka-i kormány hivatalosan is felfüggesztette a tűzszüneti megállapodást, és deklarálta a nyílt háborút.⁶⁴⁹ Döntésükről a rá következő napon a norvég királyi kormányt is tájékoztatták. Ez jelentette az úgynevezett negyedik Ilám-háború nyitányát.

A Srí Lanka-i Megfigyelő Misszió szerepe ekkor már régóta csak a tűzszüneti egyezmény sorozatos és kölcsönös megsértésének megállapítására és a vétkek teljesen felesleges megnevezésére szorítkozott.⁶⁵⁰ A fejlemények nem hagytak kétséget afelől, hogy a Kotte ki akarja használni azt a stratégiai előnyt, amelyet 2002 óta sikerült biztosítania a maga számára. Fölényének döntő eleme volt, hogy a hadsereg minden korábbinál jobb esélyekkel nézett a küzdelem elébe. Az erőviszonyok egyértelműen a javára módosultak, részben az elmúlt évek haditechnikai fejlesztései, részben az LTTE belső megosztottságából és utánpótlási nehézségeiből adódó gyengülése miatt. Persze élőerő tekintetében a sokszoros fölény mindig is a kormány oldalán mutatkozott, a problémát az elégtelen taktikai megközelítések, valamint az egyaránt gyenge morál, kiképzettség és felszerelés jelentették. A megelőző években azonban a szingaléz kormányerők indiai, pakisztáni és kínai segítséggel jelentős technikai korszerűsítésen, illetve képesséfejlesztésen mentek át. A stratégiájuk homlokterében a légi uralom kialakítása és kihasználása, valamint a gerillákkal szemben sikerrel alkalmazható szárazföldi harcéljárások meghonosítása állt. Eközben a kormány eredményesen segítette elő az LTTE sorainak bomlását is. A szakadárok oldalán állandóak voltak a súrlódások a Tigrisek szervezetén belül, és az egyes tamil csoportok között egyaránt. A hatalmi ellentétek 2004 márciusában vezettek a leglátványosabb következményhez, amikor az LTTE keleti parancsnoka, Karuna ezredes szakított korábbi bajtársaival, és híveivel új frakciót hozott létre. A Srí Lanka-i kormányzat a megosztás lehetséges eszközeként azonosította Karuna környezetét, tevékenységét ezért hallgatólagosan megtűrte.⁶⁵¹ Az LTTE

⁶⁴⁷ International Crisis Group (2006. november 28.): i. m. 10.

⁶⁴⁸ Government's Aim to Weaken Tigers. *Daily News*, 2007. november 28.

⁶⁴⁹ International Crisis Group: Sri Lanka's Return to War: Limiting the Damage. *Asia Report*, 146. (2008. február 20.). 1.

⁶⁵⁰ N. Manoharan: *Sri Lanka: Challenges Ahead*. Institute of Peace and Conflict Studies, *IPCS Issue Brief*, 92. (2009. február 1.).

⁶⁵¹ International Crisis Group (2006. november 28.): i. m. 8–9.

2007 júliusára végül ki is szorult a keleti tengerpart tamil lakta vidékeiről, ami Dzsaftina 1995-ös visszafoglalása óta a szervezet legjelentősebb területvesztése volt. Még az év november 2-án a szingaléz légierő egy rajtaütés során megölte Szuppaja Paramu Tamilszelvánt az LTTE politikai szárnyának vezetőjét.⁶⁵² Noha utódját hamar kijelölték, a békétárgyalásokért felelős tamil vezető likvidálása világossá tette, hogy Kotte már nem tekinti partnernek a Tigriseket.

A szingaléz hadműveletek megindulásakor a szakadárok még mintegy 15 ezer négyzetkilométert tartottak ellenőrzésük alatt, ami az ország összterületének csaknem egynegyedét jelentette, tevékenységük pedig ennél is nagyobb térségre terjedt ki. Ez 2009. január végére 300 négyzetkilométerre szűkült.

Január 2-án a kormányerők bevették a lázadók „fővárosnak” kinevezett műveleti székhelyét, a Dzsaftinától 100 km-re, a lagúna túlsó partján fekvő Killinocsit, valamint az Elefánt-átkelő déli bejáratát.⁶⁵³ Február 28-án elesett a Tigrisek kezén lévő utolsó jelentősebb település, Puthukkudijiruppu is.⁶⁵⁴ Március 12-ére a szakadárok mindössze egy keskeny tengerparti sáv néhány halászfalujában tudták megvetni a lábukat, állásaik és a szingaléz hadsereg arcvonala közé azonban több tízezer polgári lakos szorult.⁶⁵⁵ A hadműveletek során megsemmisült a felkelő szervezet repülőeszközeinek és hajóinak túlnyomó része is.⁶⁵⁶

Még két hónapot húzódott a végjáték. Vélupillai Prabhákárán május 18-án vesztette életét egy, a szingaléz hadsereggel vívott tűzharc során, maradék hívei pedig letették a fegyvert a kormánycsapatok előtt.⁶⁵⁷ A Prabhákárán szétlőtt fejű holttestéről készült fotók bejárták a világsajtót – Srí Lankán is sokáig mutogatták őket. A szingaléz közvélemény hangadói gyakran eufórikus hangulatban ünnepelték a nemzet első számú ellenségének halálát, éltették a katonákat, és köszöntötték az új korszak hajnalát. Ebbe ez új korszakba azonban – ahogy az előre látható volt – az északi országrész lakossága nagyon súlyos áron váltott belépőt. Bár a halottak pontos száma körül máig van bizonytalanság, még az ENSZ visszafogottabbak közé tartozó becslései szerint is csak a háború utolsó öt hónapja mintegy 40 ezer áldozatot szedett az itt élők sorából.⁶⁵⁸ A harci cselekmények során elhunytak számát már a küzdelem végóráiban 100 ezer körülire becsülték. Ez az adat nagyságrendileg azóta is elfogadott, számtalan forrás idézi.

2009. május 19-én a Srí Lanka-i fegyveres erők vezérkarának tagjai otthonában keresték fel Percy Mahinda Rádzsapaksát, hogy egy jelképes virágcsokor átnyújtása

⁶⁵² Légitámadásban meghalt a Tamil Tigrisek vezére. *Index-MTI*, 2007. november 2.

⁶⁵³ The Tigers' Last Stand. *The Economist*, 2009. január 8.

⁶⁵⁴ Army Enter Last Tamil Tiger Town. *The Colombo Times*, 2009. február 28.

⁶⁵⁵ A források különböző időszakokra negyedmilliótól 50 ezer főig határozzák meg ezek létszámát. Lásd például Ethan Cole: Christian Aid Groups Committed to War Victims in Sri Lanka. *Christian Today*, 2009. május 6.

⁶⁵⁶ Heavy Fighting as LTTE Area Shrinks. *The Sunday Times*, 2009. május 10.

⁶⁵⁷ Emily Wax: Death of Rebel Leader Marks „End of an Era” in Sri Lanka. *The Washington Post*, 2009. május 19.

⁶⁵⁸ Frances Harrison: The Broken Survivors of Sri Lanka's Civil War. *BBC News*, 2012. október 10.

mellett megtegyék ünnepélyes jelentésüket, miszerint csaknem harminchét évnyi küzdelem után az ország hadserege megsemmisítő csapást mért a Tamil Ilám Felszabadító Tigriseire. Az ünneplésre objektív mérce szerint is megvolt minden okuk: a Srí Lanka-i polgárháború katonai erővel történő lezárásával Dél-Ázsia modern kori történelmének egyik leghosszabb fegyveres konfliktusa ért véget, amely a legjelentősebb pozitív irányú elmozdulást jelentette e világrész biztonsági helyzetében a 2000-es évtized második felében.

Mint az előre látható volt, hogy a háborús győzelem eltérő helyzetet eredményezett a társadalmat alkotó két nagy nemzetiség számára: míg a szingalézok saját nemzeti törekvéseik győzelmeként élték meg a történeteket (ami utólag igazolta számukra a sziget múltjáról szóló szingaléz történelmi narratívát is), addig az északi országrész tamiljai gyanakvással néztek szembe a többségi társadalom részéről, és jövőbeli kilátásaik legalábbis kétségesnek tűntek. A regionális és etnikai dimenzió túl azonban volt a polgárháború lezárulásának egy tágabb belpolitikai következménye is. Ez az elnök hatalmi pozíciójának megerősödése és a Rádzsapaksa klán befolyásának radikális megnövekedése volt, amelyet a 2010. évi államfői és törvényhozási választások tanulságai is alátámasztottak.

Választások a győzelem mámorában

Rádzsapaksa hazai politikai tőkéjét kormányzásának minden botránya ellenére is komolyan megnövelte az a tény, hogy az ő vezetésével sikerült lezárni a polgárháborút és helyreállítani az ország területi integritását. Ezen nem volt semmi meglepő, mint ahogy azon sem, hogy tömegbázisának összetartásában kulcsszerepet játszott a szingaléz nemzeti diadalérzet tudatos szítása. A 2010 januárjában esedékes elnök-választáshoz ez igen kedvező légkört teremtett a számára. E közhangulat egyúttal azt is meghatározta, hogy milyen politikai karaktereknek lehet esélyük vele szemben. Rádzsapaksa ellenfelei hasonló kaliberű „nemzeti hőst” kerestek és találtak meg Szarath Fonseca tábornok személyében. Srí Lankán minden tájékozottabb ember tudta, hogy Fonseca vitathatatlanul kiemelkedő szerepet játszott a polgárháború záró szakaszának kedvező alakulásában, és hajlandó is volt ezt politikai babérokra váltani. 2009. november 12-én mondott le a védelmi vezérkar főnökének posztjáról, mivel katonai pozíciója összeférhetetlen volt elnökkjelölti fellépésével. Az akkori helyzetben esélyei reálisak voltak, hiszen az ellenzék meghatározó többsége felsorakozott a támogatására.

Rádzsapaksa ugyanakkor meg volt győződve róla, hogy a győzelem fényében egyedül ő méltó az ország további vezetésére. Fonseca „átállását” pedig elképesztő árulásnak tekintette, különösen azok után, hogy ő egyengette katonai karrierjét, amikor 2005 decemberében vezérkari főnökké nevezte ki. Világos volt ugyanakkor, hogy az elnökválasztás lényegében kettejükéről fog szólni.

Ennek megfelelően a többi 20 elnökjelölt teljesen érdektelenné vált a 2010. január 26-án megtartott választáson, hála a preferenciális szavazáson nyugvó rendszernek, még 2%-ot sem érthettek el együttesen. A szavazásra jogosultak 74,5%-ának részvétele mellett Rádzsapaksa az érvényes szavazatok 57,88%-át, míg Fonseca a 40,15%-át kapta meg.⁶⁵⁹ Ezek az eredmények nemcsak a lakossági támogatás mértékét fejezték ki, hanem bizonyos etnikai választóvonalakat is. A volt vezérkari főnök ugyanis a sziget azon térségeiben kapott többséget, ahol egyébként jelentős kisebbségi (azaz tamil és mór) lakosság él. Ez alapján véve Srí Lanka északi területét, a keleti és északnyugati tengerparti sávot, valamint a többségében ültetvényi tamilok által lakott Nuvara Elija körzetét jelentette.⁶⁶⁰ Fonsecának tehát lényegében a Vikramaszinghéhez hasonló szerep jutott a választásokon. Az eredmények azt mutatták, hogy a kisebbségek jobban tartottak a szingaléz nacionalista jelszavakat hangoztató Rádzsapaksától, így még a tamilok egy része is inkább szavazott a Tamil Tigrisek megsemmisítését célzó hadműveleteket irányító Fonsecára, mint a regnáló elnökre. Rádzsapaksa ugyanakkor – a várákázásoknak megfelelően – erősebbnek bizonyult a szingaléz nemzetiségűek körében, hozva az ország déli és belső területeinek szavazatait.

Rádzsapaksa tehát nyert, bosszúja pedig kicsinyes volt. Szarath Fonsecát nem sokkal az elnökválasztás után azzal vádolták meg, hogy katonai bűncselekményeket követett el a háború alatt, amiért 30 hónap szabadságvesztésre ítélték. Nem meglepő módon az ügy háttérében a külföldi kormányok többsége politikai indítékokat sejtett. Miután az Egyesült Államok nyomást gyakorolt Kottéra az érdekében, Fonsecát 2012 májusában helyezték szabadlábra, formálisan elnöki kegyelemmel.⁶⁶¹

A januári elnökválasztás kimenetele persze nagyban előre jelezte a parlamenti választások várható eredményét is. 2010. április 8-án tartották a soron következő törvényhozási választásokat, ahol a választásra jogosultak 61,26%-a jelent meg.⁶⁶² A részvétel tehát nem volt igazán magas, az elnök mögött álló Egyesült Népi Szabadság Szövetség (UPFA) pedig valóra váltotta az esélyességéhez fűzött várákázásokat. Az érvényes szavazatok 60,3%-ának megszerzésével 144 főt küldhetett a törvényhozásba. Ez kényelmes többséget jelentett a kormány számára. Legfőbb riválisa, az Egyesült Nemzeti Front (UNA) egyértelmű vereséget könyvelhetett el 29,34%-os szavazatarányával, ami 60 mandátumot hozott neki. Második helyét azonban semmi sem veszélyeztette, és ez reményt jelentett számára az újbóli felemelkedésre is. Szarath Fonseca veresége az elnökválasztáson ugyanakkor a megsemmisülés közelébe taszította a támogatására létrejött Demokratikus Nemzeti Szövetséget (DNA) is, amely mindössze 5,49%-os eredményt könyvelhetett el, és 7 képviselői helyhez

⁶⁵⁹ Election Commission of Sri Lanka: *Presidential Elections 2010. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2010b.

⁶⁶⁰ Election Commission of Sri Lanka (2010b): i. m.

⁶⁶¹ Former Sri Lanka Army Chief Sarath Fonseka Freed from Prison. *The Telegraph*, 2012. május 21.

⁶⁶² Election Commission of Sri Lanka: *Parliamentary General Election 2010. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2010a.

jutott. Noha Fonseka is mandátumot szerzett, ez nem menthette meg a korábban említett büntetéstől. A parlament harmadik legnagyobb frakcióját a tamil pártszövetség, a Tamil Nemzeti Szövetség (TNA) alakíthatta meg 14 fővel.⁶⁶³ A választások eredménye a törvényhozás oldaláról is megerősítette az államfőt. Rádzsapaksa a kormány élére a veterán szabadságpárti politikust, Diszanájaka Mudijanszelage Dzsajaratnét helyezte.

Mahinda Rádzsapaksa kormányzásának éveit, de különösen a polgárháború lezárása után ázsiai mértékkel is hivalkodó imázsépítést végzett. Portréi szerte a Srí Lanka-i városokban mindenütt láthatók voltak. Neve a szingaléz kultúrában különleges történelmi patinával bírt. Mahéndra (Mahinda) herceg, Asóka maurja király fia volt ugyanis a krónikák hagyománya szerint az az ember, aki a szingaléz nemzeti önazonosságtudat fontos részét képező theraváda buddhizmust elhozta a szigetre még az i. e. 3. században. Mellőzve minden felesleges álszerénykedést, az elnök önmagáról nevezte el a Hambantota városában kínai tőkéből épített tengeri kikötőt és repülőteret is. Hambantota körzet egyébként a Rádzsapaksa család szűkebb pátriája volt, Mahinda is itt töltötte kisgyermekkorát. Szüleinek (és rajtuk keresztül önmagának) még emlékmúzeumot is létesített Hambantotában. Személyi kultuszának elharapódzása ugyanakkor sokakat irritáló korrupcióval társult. A Rádzsapaksa klán szinte családi vállalkozásban végezte a Kínával folytatott együttműködés fő területeinek ellenőrzését az államigazgatás legmagasabb szintjein is. Az elnök egyik öccse, Gotábaja (kit már említettünk) a védelmi és városfejlesztési, míg a másik, Basil a gazdaságfejlesztési tárca vezetője volt. Végző soron az elnöki família diszponált az ország költségvetésének legnagyobb része (egyres vélemények szerint akár 70%-a) felett.⁶⁶⁴ Ez magától értetődően vetette fel a személyes érdekeltségüket a kínai kapcsolatok zavartalan fejlődésében. Együttal a személyes felelősséget is azokért a gondokért, amelyeket a kínai beruházások finanszírozása idézett fel az ország gazdasága számára a 2010-es évek folyamán.

Rádzsapaksa kormányának külpolitikai vonalvezetése is figyelemre méltó volt, jellegzetességei pedig közvetlenül kapcsolódtak a polgárháború lezárásának folyamatahoz és a nyugati országok erre adott reakcióihoz.

A Srí Lanka-i polgárháború záró szakaszában játszott külföldi szerep túlmutatott a kétoldalú kapcsolatok világán, számottevő jelentőséggel bírt Dél-Ázsia tágabb stratégiai folyamatainak alakulása szempontjából is. A dolog legkézenfekvőbb következménye a fegyveres konfliktus lezárulása és egy, a nemzetközi kapcsolatok rendszerén kívül helyezkedő terrorista állam felszámolása volt, ami mindenképpen pozitívan hatott a térség biztonságára. Srí Lanka újra olyan állammá vált, amely képes volt gyakorolni az erőszak monopóliumát és szuverenitásának más elemeit is a területének egésze felett. Másrészt azonban Kotte lekötésével a Kínai Népköztársaság

⁶⁶³ Election Commission of Sri Lanka (2010a): i. m.

⁶⁶⁴ Charles Haviland: Sri Lanka to Inaugurate Leader with 'Biggest Rice Cake'. *BBC News*, 2010. november 18.

Pakisztán és Banglades után Indiától délre is szert tett egy komoly baráttra, teljessé téve partnereinek azon láncolatát, amelyet Dél-Ázsia vezető országa köré szervezett az Indiai-óceánon.

A 2009. június 3-án rendezett győzelmi parádén a Srí Lanka-i elnök megköszönte országa afrikai és ázsiai szövetségeseinek a háború sikeres lezárásához nyújtott támogatásukat.⁶⁶⁵ Feltűnően mellőzte ugyanakkor a Nyugat említését. Gesztusával világosan jelezte, hogy melyik irányba kíván tekinteni a közeli jövőben. Mindez India számára is kellemetlen üzenetet hordozott, mivel a közvetlen stratégiai érdekövezetéhez tartozó szigetország láthatóan riválisával kívánta ellensúlyozni Újdelhi befolyását. A félelem nem volt alaptalan: a Pekinghez való közeledéssel Rádzsapaksa két legyet akart ütni egy csapásra. Egyrészt biztosítani akarta országa külpolitikai mozgásterét azzal, hogy lehetőség szerint egymással tartja kordában a vezető ázsiai hatalmak befolyását. Másrészt a hintapolitika mellett az autoriter vezetési stílusával kapcsolatos kritikáknak is élet vette. Pekingtől soha nem kellett észrevételekre számítani a demokrácia iránti szerény affinitása miatt, és megkapta azokat a hiteleket és beruházásokat, amelyek a posztpolgárháborús Srí Lanka látványos infrastrukturális fejlesztéseihez kellett. Utóbbiak szinte védjegyévé váltak a Rádzsapaksa-korszaknak. Más – bár nem elhanyagolható – kérdés, hogy ezzel a kínaiak (őt is) átvették. Srí Lanka adósságcsapdába került, miután a grandiózus fejlesztések nem termelték meg a várt hasznot.

Hasonló külpolitikai megfontolásokat indokoltak ez emberi jogi vádak is, amelyek a polgárháborús eseményekre hivatkozva érték Rádzsapaksa elnököt és több közvetlen munkatársát. Súlyos naivitás azt gondolni, hogy egy polgárháború erőszakos, a másik harcoló szervezet megsemmisítésével járó lezárása egyáltalán megtörténhet komoly jogsértések nélkül. Ám az ENSZ és az Egyesült Államok is háborús bűnökkel vádolta meg a szingaléz kormányt, amelynek kivédésére csak a keleti orientáció nyitott lehetőséget számára.

A polgárháborús győzelem elkerülhetetlen következménye volt, hogy noha a béke országosan helyreállt, a tamil és szingaléz lakosságrészek egymás mellett élésének szabályai, jogi/igazgatási keretei a többségi nemzet szempontjainak és akarátának megfelelően formálódhattak tovább. Ez a történelmi előzmények és kulturális alapok ismeretében magában hordozta a feszültség továbbélésének lehetőségét. Srí Lanka területi igazgatási struktúrájának kérdése, amely a föderalizmus/centralizált állam ellentétpár mentén vezetett éles belpolitikai vitákhoz, részét képezte ennek a dilemmának. A föderalizmusban a szingaléz nacionalisták jelentős része az ország etnikai alapú felbomlásának veszélyét látta. Jóllehet, a polgárháború kritikusabb szakaszaiban rendre előkerült ez is, mint a tamil militánsoknak teendő legjobb ajánlat. Bár a győzelemmel ez az opció lekerült a napirendről, az ország területi igazgatása az 1980-as évek vége óta mégis elindult egy szerény decentralizáció útján. Srí Lanka

⁶⁶⁵ Elizabeth Laferriere – Teresita Schaffer: Triumphalism and Uncertainty in Post-Prabhakaran Sri Lanka. *CSIS South Asia Monitor*, 130. (2009. július 1.). 1.

kilenc tartománya felruházott bizonyos törvényhozási és végrehajtási hatáskörökkel. Az alkotmány és a vonatkozó jogszabályok szerint ennek intézményrendszere az állami struktúra egyszerűsített másaként működik. Öt évre választott tartományi tanácsok képezik a helyi törvényhozást. Hatáskörükbe tartozik a helyi rendfenn-tartással, oktatással, hivatali intézményrendszerrel és igazgatással, építésüggyel, szociális szolgáltatásokkal, agráriummal, vidékfejlesztéssel, élelmiszer-ellátással, egészségügyi szolgáltatásokkal, környezetvédelemmel, műemlékvédelemmel stb. összefüggő ügyek szabályozása és felügyelete. Kivételt képeznek minden esetben a központi törvényhozás hatáskörét képező területek. A végrehajtó hatalom vezetőinek funkcióit pedig a kormányzók látják el, akiket az elnök nevez ki szintén öt esztendőre. Tanácsadóiként helyi miniszteri testületek (nem több, mint négy miniszterrel) működtek főminiszterekkel az élükön. A főminisztereket a kormányzó nevezte ki a tartományi tanácsok képviselőinek sorából. Mivel maga mögött kell tudnia a tanács többségét, gyakorlatilag rendre a legnagyobb helyi koalíció vezetője volt a főminiszteri kinevezés várományosa.⁶⁶⁶ Mint látható tehát, a tartományi intézményrendszer – már ha fenntartói is akarják – elvben lehetőséget ad bizonyos mértékű autonómia működtetésére. Ám a vizsgált időszakban a tamil területeken ez nem funkcionált szabályszerűen. Ami témánk szempontjából különösen lényeges: a kilenc tartományból kettő (az északi és a keleti) rendelkezik markáns nemzetiségi többséggel. Ezt észak esetében tamil, míg kelet esetében nagyjából egyforma arányú tamil és muszlim származású lakosság alkotja.

A polgárháborút követően a több százezernyi belső menekült (zömük tamil és mór) repatriálása komoly fennakadásokba ütközött, és a tamilok mindennapi atrocitásokkal néztek szembe. Különösen erős volt a hindu és tamil kultúra érvényesülésének beszűkítését célzó gyakorlat. Buddhista szentélyek és győzelmi emlékművek sora nőtt ki a földből olyan vidékeken is, ahol hindukon kívül alig éltek mások. Különösen gyakran mutogatták közülük a médiában a Tigrisek utolsó támaszpontján, Puthukkudijirupuban épített, meglehetősen didaktikus katonai emlékművet. Mindennaposak voltak emellett az érintett területeken a belbiztonsági erők visszaélései is.⁶⁶⁷

Némi enyhülést a kisebbségekkel szembeni diszkriminatív gyakorlatokban a 2015. évi belpolitikai fordulat hozott.

A 2015. évi elnökválasztás és törvényhozási választások

2015-re Srí Lanka politikai atmoszféráját egyrészt a polgárháború után magasabb fokozatra kapcsoló (bár már a lassulás jeleit is mutató) gazdasági fejlődés és látványos

⁶⁶⁶ Laws of Sri Lanka: *Provincial Councils Elections Act*. [é. n.] és Government of Sri Lanka: *Ministry of Provincial Councils and Local Government*. [é. n.].

⁶⁶⁷ Minority Rights Group International: *Sri Lanka – Tamils*. [é. n.].

beruházások, másrészt pedig Mahinda Rádzsapaksa elnök erőteljes hatalmi koncentrációs törekvései határozták meg. Érthetően az előbbi a kormány iránti lelkesedést fűtötte, míg utóbbi kritikusaik számát gyarapította. Az államfő igyekezett leépíteni vagy befolyása alá vonni az alkotmányos ellensúlyokként funkcionáló intézményeket és saját, illetve családtagjai kezébe összpontosítani a fontosabb gazdaságirányítási hatásköröket. Autoriter vezetési stílusa és az országban burjánzó korrupció így az évek során erősen kikezdte a háborús győzelemmel felépített tömegbázisát.

Mindennek ellenére Percy Mahinda Rádzsapaksa korábban példátlan módon kifejezte szándékát arra, hogy egy harmadik államfői ciklusért is versenybe szálljon 2015-ben. Kihívója nagy meglepetésre párton belülről érkezett Maithripala Sziriszéna, a kormány egészségügyi miniszterének személyében. Sziriszéna formailag az Új Demokratikus Front jelöltjeként szállt versenybe, de lényegében a releváns ellenzék egésze felsorakozott mögé. Emellett a Szabadságpárt számos tagja, köztük Csandriká Kumáratunga volt államfő is támogatta indulását. Sziriszéna a közélet megtisztításának és a Rádzsapaksa családhoz erősen kötődő, de gazdasági hasznosságát illetően megkérdőjelezhető szerződések felülvizsgálatának ígéretével lépett fel. Hitet tett az elnöki túlhatalom korlátozása mellett is. Külpolitikai vonatkozásban az előző elnökség kínai orientációjának gyengítése és a nagyhatalmakkal való kiegyensúlyozottabb viszony került a kampány napirendjére. Minthogy a Kínával való szoros együttműködés komoly regionális stratégiai összefüggésekkel is bírt, Sziriszéna politikájának támogatói között az indiai kormány embereit (konkrétabban az indiai titkosszolgálatot) is ott sejtették. Újdelhit valóban irritálta Rádzsapaksa látványos közeledése Pekinghez, és nem volt ellenére az államfő bukása.

Az előző elnökválasztáshoz hasonlóan, bár sajátos körülmények között, de ezúttal is érvényesült a Srí Lanka-i belpolitikai küzdőtér kétosztatúsága: a két vezető politikai formáció által támogatott jelöltek mellett a többi 17 elnökaspiráns kimutatható támogatottsággal is alig rendelkezett. Sziriszéna végül a szavazatok 51,28%-át megszerezve elnyerte az elnöki széket Rádzsapaksztól, aki a szavazatok 47,58%-át kapta.⁶⁶⁸ Noha Rádzsapaksa továbbra is erősnek bizonyult a választói törzsterületét képező, konzervatív színgaléz többségű belső és déli országrészekben, de ellenfele Szarath Fonsecanál sokkal több választási körzetet tudott elnyerni a hegyvidéken, a keleti tengerparti zónában és a sűrűn lakott nyugati tengerparton is. Utóbbi a Szabadságpárt törzsválasztóinak megosztása mellett arra is utalt, hogy a Rádzsapaksa klán személyes hatalmi ambíciói sok választónak ellenszenvesek voltak Srí Lanka urbánus, polgárosultabb vidékein is.

Sziriszéna eleinte alkotmányos reformerként igyekezett pozicionálni magát. Száznapos programja keretében ismét két ciklusban korlátozták az elnöki hivatal betöltésének lehetőségét egy személy számára.⁶⁶⁹ Riválisa, Mahinda Rádzsapaksa

⁶⁶⁸ Election Commission of Sri Lanka: *Presidential Elections 2015. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2015.

⁶⁶⁹ Sri Lanka Parliament Votes to Curb President's Powers. *BBC News*, 2015. április 29.

így már nem is gondolhatott arra, hogy újra induljon. Szélesítette továbbá az információkhoz való hozzáférés jogát.⁶⁷⁰

A Rádzsapaksa klán ugyanakkor nem mutatott semmi hajlandóságot a háttérbe vonulásra. Híveik a törvényhozásban folyamatosan nyomás alatt tartották az elnököt, hogy egyezzen ki velük, és adjon a Rádzsapaksa testvéreknek jelentős államigazgatási posztokat. Nem volt titok: Sziriszéna éppen azért kapott támogatást, hogy a Rádzsapaksa-kör háttérbe szorításáért lépjen fel. Ezzel szemben inkább egyensúlyozott, és a pártokra, valamint azok belső csatározásaira bízta az ügyet. A novemberi parlamenti választások legközérthetőbb tétje tehát ismét az volt, hogy az ország vezetőjét Rádzsapaksának hívják-e majd, avagy sem.

Srí Lanka szuverén történelmének 15. törvényhozási választását 2015. augusztus 17-én tartották igen magas, 77,66%-os részvételi arány mellett. A két vezető politikai erő eredménye a korábbinál kiegyenlítettebben alakult. Az UNP Egyesült Nemzeti Frontja nevében „a Jó Kormányzásért” jelszóval kiegészülve indult neki a választásoknak, és a szavazatok 45,66%-ának begyűjtésével relatív többséget ért el. Támogatóinak száma a 2010. évi állapothoz képest több mint duplájára nőtt. A Rádzsapaksa-éra kormányzati stílusával szemben a jobboldal a jó kormányzás jelszávaiban keresett és talált hatékonyan kommunikálható ideológiai hívószót. A megelőző hónapok belpolitikai egyezségei miatt a pártszövetségnek jó esélye volt a megállapodásra az elnökkel, illetve a tamil pártokkal is, így stabil kormányalakítása megvalósíthatónak tűnt. Az UPFA 42,38%-os eredmény mellett 95 mandátumot tudhatott magáénak, és a második legnagyobb párt maradt. A Tamil Nemzeti Szövetség 16 mandátumot szerezve saját területi és etnikai bázisán stabil pozíciót őrzött. Mellette hatfős frakciót alakíthatott a kommunista Dzsanaatá Vimukti Peramuna, és egy-egy fővel képviseltette magát a Srí Lanka-i Muszlim Kongresszus és az Ilám Népi Demokratikus Párt is.⁶⁷¹ Az UPFA-n belül az elnökválasztás nyomán két frakció különült el. Az egyik Rádzsapaksa exelnök, a másik Sziriszéna hivatalban lévő államfő támogatóiból áll. Utóbbiak együttműködése ugyanakkor reális alternatívává tette a kompromisszumos kormányzást, aminek következtében Ráníl Vikramasinghe, az Egyesült Nemzeti Párt elnöke megkezdhetette pályafutásának harmadik miniszterelnöki ciklusát is. Mahinda Rádzsapaksa elismerte vereségét, és a jól megívott, nehéz küzdelem eszméjével biztatta híveit.⁶⁷²

A létrejött koalíciós kormányzást Nemzeti Kormánynak nevezték, amelynek parlamenti háttérháza lényegében az Egyesült Nemzeti Párt és a Szabadságpárt egymással kötött megállapodása alapján, kvázi nagykoalícióként funkcionált. A miniszteri tárcákat a részes felek elosztották egymás között. A háttérben ugyanakkor folyt a Szabadságpárt két frakciója közötti egyeztetés és a Rádzsapaksa érdekkör

⁶⁷⁰ Progress of Government's 100-day Program after Two Years is at 71 Percent. *ColomboPage*, 2017. január 9.

⁶⁷¹ Election Commission of Sri Lanka: *Parliamentary General Election 2015. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2015.

⁶⁷² MR Concedes Defeat. *Daily News*, 2015. augusztus 19.

kapcsolatépítése az államfőhöz. Ezzel párhuzamosan Sziriszéna és az UNP kapcsolatai feszültebbé váltak, mert az elnök azt gyanította, hogy a kormányfő a háta mögött egyeztet az indaiakkal.⁶⁷³ Emellett gazdaságpolitikai hibáit és azt is felrótta neki, hogy a kormány nem vizsgálta ki komolyan egy személyét (valamint Gotábaja Rádzsapaksáét) érintő állítólagos merénylettervet.⁶⁷⁴

Végül 2018. október 26-án Sziriszéna elnök levélben menesztette Vikramasinghe kormányfőt, és korábbi riválisának, Mahinda Rádzsapaksának adott kormányalakítási megbízást. Ez lényegében az őt államfői székbe segítő koalíció felmondásával volt egyenértékű, ugyanakkor azonnal belpolitikai válságot gerjesztett. Vikramasinghe ugyanis nem volt hajlandó elismerni menesztését, mire válaszul az államfő bejelentette a törvényhozás november 9-i feloszlását, és a parlamenten kívüli párhuzamos kabinet felállításába kezdett.⁶⁷⁵ A törvényhozási utat nem volt értelme erőltetni a részéről, mert Rádzsapaksa nem rendelkezett semmiféle támogatói többséggel a testületben. Kirobbant az alkotmányos válság, amelynek a Legfelsőbb Bíróság december 13-i határozata vetett véget azzal, hogy mindent visszaállított az eredeti állapotába.⁶⁷⁶ Ránil Vikramasinghe újra elfoglalhatta miniszterelnöki székét, de a puccskísérlet után az államfő iránti bizalom soha többé nem állt helyre. Mikor elnyerte az elnöki hivatalt, Sziriszénától támogatói és a külföldi elemzők többsége is azt várta, hogy a pártok közötti ellentéteken felülemelkedő, Sri Lankát a demokratikus reformok útjára terelő vezető lesz majd. Ettől kezdve azonban már senki sem hitte komolyan, hogy betölthet ilyen szerepet, és nem tűnt a Rádzsapaksa klán életképes alternatívájának sem.

Mindössze néhány hónappal később, 2019. április 21-én összehangolt terrortámadás-sorozat zajlott le Sri Lankán, amelyek nyilvánvaló célpontjai a sziget húsvéti ünnepeket üülő keresztény közösségei voltak. 290 halálos áldozat és több száz sebesült maradt utánuk.⁶⁷⁷ A húsvéti robbantások, ahogy akkor és később az eseménysorozatot nevezték, nagyon különös incidenst jelentettek a szigetország társadalmában. Még röviden lesz szó róluk a következő fejezetben. Itt annyit érdemes kiemelni, hogy a történetek újabb kormányválságot idéztek elő. Sziriszéna elnök április 22-én kihirdette a rendkívüli állapotot, és a kormány tagjai is fogadkoztak, hogy kiderítik, mi történt, ám szinte azonnal felmerült annak vádja, hogy a támadás lehetőségéről rendelkezésre álló információk ellenére a kormányzat nem tette meg a szükséges lépéseket a keresztények védelmében. E vélemények szerint a támadások megelőzhetők, az áldozatok pedig megmenthetők lettek volna, ha a kormányzat teszi

⁶⁷³ Ranga Sirilal – Shihar Aneez: Sri Lankan President Suspends Parliament after Firing Prime Minister. *Reuters*, 2018a. október 27.

⁶⁷⁴ Wickremesinghe's Arrogance Led to His Sacking: Sirisena. *The Hindu*, 2018. október 28.

⁶⁷⁵ Ranga Sirilal – Shihar Aneez: Sri Lanka's President Dissolves Parliament, Deepening Political Crisis. *Reuters*, 2018b. november 9.

⁶⁷⁶ Krishan Frances: Sri Lanka's Supreme Court: Dissolution of Parliament Unconstitutional. *The Diplomat*, 2018. december 14.

⁶⁷⁷ Terror Strikes Sri Lanka. *The Diplomat*, 2019. április 22.

a kötelességét. Sziriszéna persze tagadta ezeket az állításokat, a vizsgálat pedig egyre húzódtott. Ám a botrány még tovább rontotta a megítélését a választások közeledtével.

Maithripala Sziriszéna végül bejelentette, hogy nem kíván indulni a második ciklusért a 2019. november 16-án tartandó elnökválasztáson. Utóbbi a Srí Lanka-i kétosztatú belpolitikai küzdőtér és a választási rendszer megszokott következményei szerint zajlott le. A 35 elnökjelöltből 33 csak statisztája volt a folyamatnak. Szadzsith Prémadasza, Ranaszinghe Prémadasza volt elnök fia volt az Egyesült Nemzeti Párt jelöltje, míg a Szabadságpárt – miután Mahinda ugye nem indulhatott már – Gotábaja Rádzsapaksát indította a választásokon. Mint látható tehát, nemcsak a szigetország politikai életének bipoláris logikája, hanem a politikai dinasztiák gyakorlata is érvényesült. Az eredmények területi megoszlása pedig a már ismert minta szerint alakult: a kisebbségi dominanciájú területeken általában az UNP, míg a szingaléz többség által lakottakon a Szabadságpárt kapta a szavazatok többségét. Gotábaja Rádzsapaksa 52,25%-kal nyerte a választást, Szadzsith Prémadasza 42%-ot kapott.⁶⁷⁸

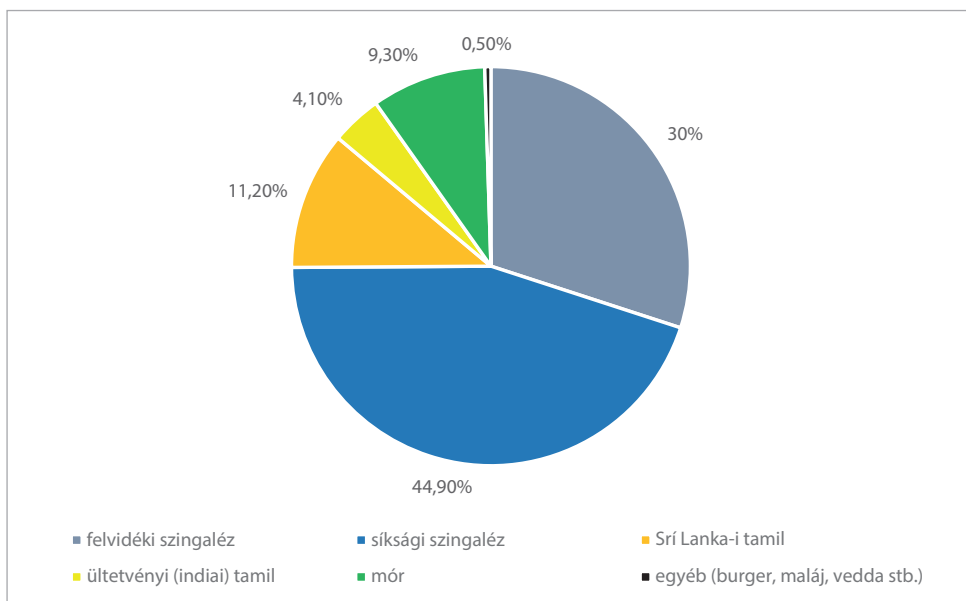
Gotábaja egyik első lépése volt elnökként, hogy Mahinda bátyját kormányfőnek nevezte ki. Jóllehet, a törvényhozási választások 2020 augusztusában, tehát az e kötetben vizsgált korszakon túl zajlott le, annyit érdemes megjegyezni, hogy a Szabadságpárt által vezetett Népi Szabadság Szövetség komoly győzelmet aratott a mandátumok nagy többségének megszerzésével.⁶⁷⁹ 2019-ben tehát egyértelműen visszatért a Rádzsapaksa-korszak Srí Lankára, minekután azt lehetett várni, hogy a 2005–2015 közötti időszak bűncselekmény gyanúját is felvető visszaélései nem járnak majd megnyugtató következményekkel és az autoriter kormányzás is fennmarad a szigetországban. Ezzel szemben a 2020-tól kibontakozó, egymásra épülő válságok minden korábbinál súlyosabb helyzetbe sorodták a szigetországot és vele együtt a Rádzsapaksa klánt is. Hasonlóan Pakisztán esetéhez, emiatt a záróban röviden még vissza kell térnünk az itteni fejleményekre.

Társadalom és gazdaság

Srí Lankán a polgárháború lezárása egyúttal azt is jelentette, hogy az állam elkezdhetette felmérni azon területek szociális és gazdasági állapotait, amelyek addig a Tamil Tigrisek kezén voltak. Az eredmények sok szempontból siralmas képet festettek. 2009-ben az északi országrészben humanitárius katasztrófa alakult ki. Az első teljes népszámlálást a vizsgált időszakban 2012-ben tudták megtartani. Összesen kicsivel több mint 20 271 000 embert számoltak össze az országban, akiknek etnikai identitása az alábbi diagramon látható arányokat rajzolta ki a lakosság egészét illetően.

⁶⁷⁸ Election Commission of Sri Lanka: *Presidential Elections 2019. All Island Result*. 2019.

⁶⁷⁹ Parliament of Sri Lanka: *General Election 2020 – Results*. 2020. augusztus 10.

13. ábra: Srí Lanka társadalmának etnikai összetétele a 2012-es népszámlálás adatai alapján

Forrás: Department of Census & Statistics (2012): i. m.

Mint látható tehát, a Srí Lankát saját nemzeti államuknak tekintő szingalézek csaknem háromnegyedes többséget alkottak, de a 15%-os tamil népességarány sem elhanyagolható. A társadalmon belüli domináns kulturális törésvonal ugyan még mindig a hindu–buddhista volt, ám a 2010-es évek végére a muszlimok szerepe került a figyelem középpontjába a korábban említett 2019. húsvéti terrortámadással. 2016-tól létezett a szigetországban a Nemzeti Egyistenhívő Szervezet (National Táfáhujja Dzszámát – NTJ), amelynek kissé erőltetett neve egy muszlim szélsőséges csoportosulást takar. Eleinte buddhista szentélyek megrongálásában „jeleskedtek”,⁶⁸⁰ míg a 2019-es húsvéti merényletek végrehajtásában vállalt szereppel világra szóló publicitást sikerült elérniük maguknak. Kezdetől fogva nyilvánvaló volt azonban, hogy az összehangolt támadássorozat mögött külföldi szálak állnak,⁶⁸¹ és nemcsak az NTJ „kispályás” jellege miatt, hanem azért is, mert egy olyan antagonizmust kívánt demonstrálni a muszlimok és keresztények között, amelyet a Srí Lanka-i társadalom valójában nem termelt ki magából. Az ország történelmileg jelen lévő, többnyire urbánus életmódot folytató muszlim (azaz mór) népessége addig csekély affinitást mutatott a vallási szélsőséges mozgalmak és különösen azok harci tevékenysége

⁶⁸⁰ Keith Bradsher – Sandra E. Garcia: Local Group Is Blamed for Attacks, but Sri Lanka Suspects ‘International Network’. *The New York Times*, 2019. április 22.

⁶⁸¹ Lee Brown – Aaron Feis: Islamic Terrorist Group National Thowheed Jamath Blamed for Sri Lanka Bombings. *New York Post*, 2019. április 22.

íránt. Ez közösségi szinten akkor is igaz, ha tény, hogy például az Iszlám Államnak Srí Lankáról származó harcosai is voltak. A helyi muszlimok társadalmi mozgalmi többnyire a polgári jog- és esélyegyenlőség előmozdítását célozták, valamint a szegregáció különböző formái ellen igyekeztek békés eszközökkel fellépni. Ilyen vonatkozásban a buddhista–muszlim törésvonal mentén kialakuló konfliktus sokkal logikusabb lett volna. Különösen, mivel a Srí Lanka-i keresztények és muszlimok egyaránt kisebbségek, komoly problémájuk nem volt egymással a húsvéti támadásokat megelőzően.⁶⁸² A szigetország nem is lett a dzsihád új harcmezeje 2019-et követően, a történetek azonban rávilágítottak, hogy a polgárháború lezárultával is van tere és külföldi támogatottsága a Srí Lanka-i kulturális csoportok közötti ellentétek kiélezésének. Így a terrorizmus fenyegetése sem került le a napirendről.

A 2010-es években a Srí Lanka-i lakosság növekedésének üteme lényegesen alacsonyabb volt, mint Dél-Ázsia átlaga, de a 18 év alatti fiatalok részaránya még mindig 30% körül alakult.⁶⁸³ Ez az ország döntéshozóit nem aggasztotta, mivel a szigetország népességnövekedése 1989 óta egy tudatos családtervezési és népeségsszabályozási politika kontrollja alatt állt, amellyel eléggé egyedi példával szolgált a térségben.⁶⁸⁴ Köszönhetően ennek, Srí Lanka népesedése nem vált olyan mértékű szociális és gazdasági feszültségek forrásává, mint ami Dél-Ázsia más államaiban megfigyelhető volt. Cserében az egy főre jutó GDP 2005-től dinamikusabban növekedett,⁶⁸⁵ a Maldív-szigetek után a legmagasabb elérhető átlagos életszínvonalat téve lehetővé a világnak ezen a részén. Legalábbis elméletben. Hivatalosan 2019-re a lakosság 9,2%-a élt a szegénységi küszöb alatt.⁶⁸⁶ Ez kicsivel még magasabb is volt, mint a tíz évvel korábbi 8,9%-os érték.⁶⁸⁷

2009 és 2019 között a GDP-növekedés átlaga 5% körül volt.⁶⁸⁸ Hozzá tartozik azonban a képhez, hogy 2014 óta a bővülés éves üteme egyértelműen lassuló tendenciába fordult. Srí Lanka számára a legdinamikusabb fejlődés periódusa 2005–2014 közé volt tehető a vizsgált korszakban. A 2010-es évek végére a szigetország éves GDP-növekedése az egyik leglassabbá vált Dél-Ázsiában. Jobbára Pakisztánéval állt versenyben.⁶⁸⁹ Ezzel párhuzamosan 2012-ben az államadósság

⁶⁸² Bővebben lásd: Ambrus Andrea – Háda Béla – Tóth Péter: *Feljegyzés a Srí Lanka-i húsvéti merényletről a Honvédelmi Minisztérium számára*. 2019. április 23.

⁶⁸³ Department of Census & Statistics (2012): i. m.

⁶⁸⁴ N. Danggalle: Controlling Population Growth in Sri Lanka: Perceptions, Policies and Strategies. *Sri Lanka Journal of Population Studies*, 1. (1998), 1. 1–24. és A. T. P. L. Abeykoon: Sri Lanka's Success Story in Population Management: A Lesson for Other Programmes. *Economic Review*, 37. (2011), 3–4.

⁶⁸⁵ K. G. D. D. Dheerasinghe: Recent Trends in the Emerging Economy of Sri Lanka. In *60th Anniversary Commemorative Volume of the Central Bank of Sri Lanka*. [é. n.]. 217.

⁶⁸⁶ World Bank: *As Sri Lanka's Economy Recovers, Focus on Competitiveness and Debt Sustainability Will Ensure a Resilient Rebound*. 2021. április 9.

⁶⁸⁷ Dheerasinghe [é. n.]: i. m. 218.

⁶⁸⁸ World Bank [é. n. an]: i. m.

⁶⁸⁹ Asian Development Bank: *Sri Lanka and ADB*. [é. n.].

már viszonylag magas (78%-os) volt, a költségvetés hiánya pedig 6%-ra rúgott.⁶⁹⁰ Komoly problémák kiindulópontjának bizonyult hosszú távon, hogy 2009 után a kottei kormány alapvetően a belső piac megerősítésére fókuszáló gazdaságpolitikai célkitűzéseket fogalmazott meg. Az export adóterhét növelték, míg a bevételek növekedését az idegenforgalom reménybeli felfutásától várták. Srí Lanka lassan tipikus ikerdeficit-országgá vált, ahol a költségvetési hiány és a folyó fizetési mérleg hiánya egyszerre van jelen. Az állam-, illetve állami garanciával bíró adósság összértéke ráadásul növekvő tendenciát mutatott a 2010-es évek végéig, és a koronavírus-válság időszakára a 109%-ot is meghaladta.⁶⁹¹ Srí Lanka fiskális egyensúlya tehát meglehetősen rossz volt, és az ország eladósodottsága – nem mellesleg a Rádzsapaksakorszak politikailag vezérelt, de gazdasági szempontból erősen átgondolatlan fejlesztési hitelfelvételeinek köszönhetően – gyors ütemben nőtt. A külső adósságot illetően az állami szereplők közül nem meglepő módon a Kínai Népköztársaságnak tartoztak a legnagyobb összegekkel, de Japán és India is jelentős hitelező volt.⁶⁹² Exporttermék-kínálatának összetételéről az ezredfordulót követő időszak vonatkozásában is lényegében ugyanazt mondhatjuk el, amit az 1990-es évekkel foglalkozó fejezetben már áttekintettünk. A fő exportpiacok többnyire nyugati országok, valamint India voltak, míg a behozatal forrásai döntően ázsiaiak. Utóbbi tekintetben az első helyért India és Kína között alakult ki verseny, de inkább az előbbi fölénye mutatkozott a 2010-es években is.⁶⁹³

Banglades

Politikai folyamatok

A 2001. október 1-jén lezajlott törvényhozási választásokon a diktatúra bukását követő időszak legszorosabb versenye zajlott le a két vezető bangladesi párt között. Részben emiatt is, részben viszont a korábbi években kialakult gyakorlat folytatásaként a választási kampányidőszakot erőszakos összecsapások jellemezték a két politikai tábor híveinek részvételével, a másik megfélemlítése, elbizonytalanítása céljából.⁶⁹⁴ Haszinának jó esélye volt arra, hogy megőrizheti hivatalát annak ellenére is, hogy kormányzásának öt évét egyre többen tekintették az eltévelyedés időszakának.⁶⁹⁵ A bangladesi választási rendszer relatív többségi elve azonban ezúttal a riválisnak kedvezett, aki ráadásul aktív szövetségi politikát folytatva, négypárti

⁶⁹⁰ Koen Brinke: *Country Report Sri Lanka*. RaboBank, 2013. szeptember.

⁶⁹¹ World Bank (2021): i. m.

⁶⁹² Marwaan Macan-Markar: Sri Lanka Turns to China Rather than IMF to Avoid Default. *NIKKEI Asia*, 2020. október 12.

⁶⁹³ World Integrated Trade Solution: *Sri Lanka Trade*. 2017.

⁶⁹⁴ Bangladesh Election Campaign Increasingly Violent–2001-09-07. *VOA*, 2009. október 28.

⁶⁹⁵ Rashiduzzaman (2002): i. m. 185.

együttműködés (az úgynevezett Négypárti Szövetség) élén vágott neki a megmérettetésnek.

Végső soron a Bangladesi Nacionalista Párt (BNP) országos szinten mindössze nagyjából 1%-kal kapott több szavazatot (41%), mint az Awámi Liga (40%).⁶⁹⁶ Ám sok választókerületben a minimális előny is elegendő volt a mandátum megszerzéséhez, így – a hasonló, közvetlen képviselő-választáson és egyszerű többségen alapuló választási rendszereknél megszokott módon – a kialakult parlamenti erőviszonyok nem tükrözték igazán a társadalom politikai preferenciáit. A Nacionalista Párt abszolút többséget szerzett 193 mandátumával, ami több mint háromszorosa volt az Awámi Liga 62 mandátumának. A Dzsámát-i-Iszlámi 17 mandátumot, míg az Ersad Dzsátíja Pártja által vezetett pártszövetség 14 képviselői helyet szerzett. A maradék 14 mandátum pedig kispártok és független képviselők között oszlott meg.⁶⁹⁷ A választási részvétel aránya 74% volt.⁶⁹⁸

Hálida Zia tehát az eredménynek köszönhetően újra a kormányfői székbe ülhetett a négypárti koalíció élén. Jóllehet az Awámi Liga csalásokra hivatkozva vitatta az eredményt, észrevételeit a Választási Bizottság alaptalannak ítélte. Ráadásul bukása a számok tekintetében annyira egyértelmű volt, hogy még akkor sem várható volt érdemi javulást, ha helyt adnak a panaszainak.

Szinte az eredmények kihirdetésével egy időben megindultak a leszámolások is az új kormányzó elitcsoport vélt vagy éppen valós ellenfeleivel. Ezeknek nemcsak a politikai aktivisták, de a hindu kisebbség is áldozatává vált, akiket az Awámi Liga támogatóinak tekintettek, és különösen a koalíciós partner Dzsámát-i-Iszlámi hívei haragudtak rájuk.⁶⁹⁹ Persze haragjukat nemcsak belpolitikai megfontolások fűtötték, hanem a hinduizmusmal szembeni általános averziók is. A szekularizáció híveiben a választási eredmények és a hinduellenes megmozdulások egyaránt azt a félelmet erősítették, hogy Banglades iszlám állammá válik. Az ezt célzó alkotmánymódosítási javaslatot a Dzsámát-i-Iszlámi be is nyújtotta, de Hálida Zia nem vállalkozott a támogatására.

Komolyan hitt a miniszterelnök asszony abban, hogy elsőprő győzelmét alapvetően a BNP választási stábjának köszönhetette, amelyet fia, Tárik Rahmán vezetett.⁷⁰⁰ Tárik kegyeiért verseny indult a kormányzati szerepre aspiráló politikusok között, aki ezt saját befolyásának építésére használta fel, gyakorlatilag minden minisztériumban elhelyezve az embereit. A politikai elit dinasztikus logikájú megszerveződése 2001 után párhuzamos kormányzati struktúra kiépüléséhez vezetett Bangladesben,

⁶⁹⁶ Election for Jatiya Sangsad, Oct. 1, 2001. *ElectionGuide*, 2001. október 1.

⁶⁹⁷ Election for Jatiya Sangsad, Oct. 1, 2001 (2001): i. m.

⁶⁹⁸ Election for Jatiya Sangsad, Oct. 1, 2001 (2001): i. m.

⁶⁹⁹ Anbarasan Ethirajan: Bangladesh 'Persecution' Panel Reports on 2001 Violence. *BBC News*, 2011. február 2. és Immigration and Refugee Board of Canada: *Bangladesh: Situation of Hindus Following the 1 October 2001 Election, Particularly in the Moulvibazar District; Government Response to Violence against Hindus (1 October 2001 – March 2002)*. 2002. március 14.

⁷⁰⁰ Mahfuz Anam: The Mandate that Khaleda Zia Wasted. *The Daily Star*, 2007. szeptember 4.

ahol a miniszterek a kormányfőnek, míg az államtitkárok gyakran Tárik Rahmának voltak elkötelezve.⁷⁰¹ Anya és fia a párt két csúcvezetőjeként háttérbe szorította a BNP azon tekintélyes tagjait, akiket nem tartottak elég lojálisnak. Abdul Kászim Csaudri elnök (2001–2002) esete intő példa volt erre, aki mindössze hét hónapot töltött hivatalában, amikor lemondásra kényszerült. Párttársai azért szólították fel távozásra, mert úgy vélték, nem mutat elég tiszteletet Ziaur Rahmán emléke iránt.⁷⁰² A Nacionalista Pártot eluralták a hasonló belső feszültségek.

Haszina és az Awámi Liga részéről a törvényhozás bojkottja jelentette a belpolitikai harc karakteres, ám nem túl hatásos eszközét az elkövetkező években. Három alkalommal is kivonultak a törvényhozási munkából (2001–2002; 2003. június – 2004. június; 2005. június – 2006. február),⁷⁰³ de valódi eredményt nem értek el a parlament legitimitásának csorbításával. A két vezető párt viszonya már régen túl volt azon, hogy a minimális együttműködés megtagadása az egyikük részéről még komolyan zavarba hozza a másik felet. Haszina lényegében azzal vádolta Ziát, amit majd ő tesz meg 2008 után: a rivális oldal ellehetetlenítésének szándékával. Ez a helyzet, valamint a kormány működését kísérő arrogáns stílus és korrupció leginkább azoknak kedvezett, akik párthovatartozástól függetlenül alkalmatlannak tekintették a bangladesi elitet az ország kormányzására.

A 2000-es évek első fele belbiztonsági szempontból is igen turbulens időszakot jelentett Banglades életében. A 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadásokat követően Dakka is felajánlotta segítségét az Egyesült Államoknak az al-Káida ellen. Noha az iszlámista körök a civil áldozatokra hivatkozva tiltakoztak ez ellen, Zia kitartott amellett, hogy hazája elítéli a terrorizmust, és érdekelt a jó viszonyban a világ legerősebb hatalmával. A terrorizmus fenyegetése az 1990-es évek vége óta Banglades számára is egyre nagyobb problémát jelentett, ugyanakkor belpolitikai fegyverként is szolgált.

2004. augusztus 21-én a Harkat-ül-Dzsihad-ál-Iszlámi Bangladés nevű militáns szervezet gránátokkal támadást intézett Sejk Haszina ellen egy dakkai tüntetésen. Összesen 24 ember, köztük az Awámi Liga több vezetője esett áldozatul a támadásnak, Haszina ugyanakkor szerencsésen megmenekült.⁷⁰⁴ Később a kormányzó Nacionalista Pártot és személyesen Tárik Rahmánt is összefüggésbe hozták a merényletet végrehajtó szervezettel, mint olyanokat, akiknek szoros érdekük fűződött az akció sikeréhez.⁷⁰⁵ Noha a vallásosabb, esetleg kifejezetten fundamentalista érzelmű emberek valóban sokkal inkább vonzódtak a jobboldali Négypárti Szövetséghez, mint a Ligához, azt nem lehetett állítani, hogy az iszlám bázisú terrortevékenység

⁷⁰¹ Anam (2007): i. m.

⁷⁰² Parveen Ahmed: Bangladeshi President Resigns. *AP*, 2002. június 21.

⁷⁰³ U. S. Department of State: *Bangladesb*. 2017.

⁷⁰⁴ Shakhawat Liton – Shariful Islam: Hui Men Used as Mercenaries. *The Daily Star*, 2016. augusztus 22.

⁷⁰⁵ Joyeeta Bhattacharyee: Khaleda Zia's Party Staring at Leadership Crisis after Verdict against Son Tarique. *Observer Research Foundation*, 2018. október 15.

kormányellenőrzés alatt állt volna. 2005. augusztus 17-én Banglades 64 közigazgatási körzetéből 63-ban improvizált robbanóeszközök léptek működésbe, főként kormányzati épületeknél.⁷⁰⁶ A terrortámadás-sorozatot a Dzsámiát-ül-Mudzsáhidin, Banglades nevű hazai iszlám szélsőséges csoport vállalta magára. Követelése a világi törvénykezés eltörlése és a saria bevezetése volt az országban. A szervezet vezetőit és több száz tagját hamarosan őrizetbe vették,⁷⁰⁷ fellépésük azonban jól jelezte, hogy a Dél-Ázsiában széles körben jelen lévő terrorizmus egyre nagyobb problémát jelent a politikai célzatú erőszaktól amúgy is erősen sújtott Bangladesben is.

Zia kormányának mandátuma 2006 októberében járt le, amikor is átadta a hatalmat az ügyvezető kabinetnek. Előtte azonban igyekezett befolyásolni az ideiglenes kormány összetételét. Végül annak vezetője (főtanácsos) nem egy pártoktól független személy lett, hanem a BNP által hivatalába segített Iadzsuddín Ahmed elnök. Az Awámi Liga folyamatos utcai tiltakozásokkal reagált a helyzetre, mondván, hogy az ügyvezető kabinet nem pártatlan, és így nem garantált a választási folyamat tisztasága. Haszina pártja és szövetségesei végül megtagadták a részvételt a 2007-re tervezett voksoláson, ami felvetette annak veszélyét, hogy ismét döntően egypárti választások lesznek. Az alkotmányos válság felszámolása érdekében a hadsereg vezetése szánta el magát a közvetítésre. Moín Ahmed vezérkari főnök felkereste Iadzsuddín Ahmed elnököt, és felkérte a rendkívüli állapot bevezetésére. Az elnök egyúttal lemondott főtanácsosi megbízatásáról, és visszatért államfői teendőihez. Fahrudin Ahmed, egy neves bankár lett a fegyveres erők támogatásával az új feje az ügyvivő kabinetnek.⁷⁰⁸ A hadsereg beavatkozását az ellenzék nem vette jó néven, különösen, mivel a katonák a kialakult helyzetért a két vezető párt magatartását tették felelőssé a külföldi partnerek előtt. Ebbe a felfogásba illeszkedett az ideiglenes kormány korrupciós vádjainak sora is, amelyet a két párt vezető tisztségviselői, többek között Tárik Rahmán és Sejk Haszina ellen emeltek.⁷⁰⁹ Persze minden érintett politikai leszámolásról beszélt a vádak kapcsán, a dolog legitimitását azonban leginkább az gyengítette, hogy a két nagy párt elitjeivel szembeni hajsza – azon felül, hogy mélyítette a belső konfliktust – erősen meghaladta az ügyvivő kabinet hatáskörét, amelynek feladata tulajdonképpen a választások pártatlan megszervezése és lebonyolítása lett volna. Végül nem lett semmi a bangladesi politikai élet „megtisztításából”, az elhúzódó átmeneti kormányzást pedig 2008 decemberében megtartandó általános választásokkal zárták le.

Készülvén a választásokra a bangladesi ellenzék vezérereje is elsajátította a párt-szövetségek jól bevált indiai mintáját. Haszina a még 1999-ben alapított Négypárti

⁷⁰⁶ Tasneem Khalil: Bomb Blasts Shake Bangladesh. *CNN*, 2005. augusztus 17.

⁷⁰⁷ Animesh Roul: Jamaatul Mujahidin Bangladesh: Weakened, But Not Destroyed. *CTC Sentinel*, 4. (2011), 11–12. 16–18.

⁷⁰⁸ Bangladesh Gets New Interim Govt Chief. *Dawn*, 2007. január 13.

⁷⁰⁹ Randeep Ramesh: Former Bangladesh PM Arrested in Corruption Crackdown. *The Guardian*, 2007. július 16.

Szövetségre válaszul 14 párt összefogásából hozta létre a Nagy Szövetséget,⁷¹⁰ amelynek igazán ütőképes tagja a Liga mellett az Ersad-féle Dzsátíja Párt volt. A többi kispárt mindössze néhány mandátumra számíthatott.

Vele szemben a Négypárti Szövetség a megszokott felállással indult, vezetője a Bangladesi Nacionalista Párt, második legerősebb pártja pedig a Dzsámát-i-Iszlámi volt. Mellettük a Bangladesi Dzsátíja Párt (ami természetesen nem azonos Ersad szervezetével) és az Egyesült Iszlám Front (Iszlámi Oikja Dzsóte) alkották a szövetséget.

A 2008. december 29-én lezajlott törvényhozási választások már felfedték a bangladesi pártrendszerben lezajlott alapvető változásokat. A korábbi kétpólusú politikai erőter megsemmisült, és helyét egy predomináns pártrendszer vette át, amelynek hegemon pozícióját az Awámi Liga foglalta el. Összesen 230 képviselői helyet szerzett, amellyel egymagában több mint kétharmados többséget tudhatott magáénak. Ezt egészítette ki a szövetségesek további 33 mandátuma. A Négypárti Szövetség veresége ebből következően elsöprő volt. A Nacionalista Párt 30 képviselővel kellett, hogy beérje. Szövetségesei is rosszul jártak. A Dzsámát-i-Iszlámi 2, míg a Bangladesi Dzsátíja Párt 1 mandátumot szerzett. Az Egyesült Iszlám Front nem jutott be a törvényhozásba.⁷¹¹ A választási részvételi arány a maga 87%-ával az addigi legmagasabb volt az országban.⁷¹²

Sejk Haszina visszatért a miniszterelnöki székbe, és az e kötetben vizsgált időszakban többé el sem hagyta azt. A Bangladesi Nacionalista Párt kisfrakciójá zsugorodott, ám a relatív többségi választási rendszer miatt akkor még közel sem volt egyértelmű, hogy a kormánynak nincs félnivalója tőle akár már a legközelebbi választások alkalmával. Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy 2008 után alkotmánymódosításokkal korlátozták az ellenzék választási esélyeit, ezáltal jelentősen beszűkítve egy kormányváltás lehetőségét. Bangladesben mindez az Awámi Liga kitüntetett pozícióját garantálta, alkotmányos eszközökkel segítve elő a predomináns pártrendszer megszilárdulását. Lépései bizonytalanságot szültek azokban a csoportokban, amelyek tartósan kirekesztődtek a hatalomból.⁷¹³ Hivatkozván az alkotmányos válság időszakának tapasztalataira, a kormány 2011-ben megszüntette az ügyvivő kabinetek felállításának gyakorlatát két kormányzati ciklus között.⁷¹⁴ A választásokat ettől kezdve a regnáló kormány felügyelte, ami a mélyen megosztott politikai arénában állandó gyanakvást szült a voksolások tisztaságát illetően. 2013-ban a bíróság eltiltotta a választásokon való részvételtől a BNP legerősebb szövetségesét, a Dzsámát-i-Iszlámi pártot, arra hivatkozva, hogy a párt

⁷¹⁰ AL to Contest Polls under 14-party Banner. *Priyo*, 2008. november 17.

⁷¹¹ Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Jatiya Sangsad, Elections in 2008*. 2008a. december 29.

⁷¹² Inter-Parliamentary Union (2008a): i. m.

⁷¹³ Mustaq Khan: Anti-Corruption in Bangladesh: A Political Settlements Analysis. *ACE Working Paper*, 003. (2017. július 6.).

⁷¹⁴ Joyeeta Bhattacharjee: Bangladesh: Election-2014, an Assessment. *Observer Research Foundation*, 2014. január 24.

alapszabálya sérti az ország alkotmányát.⁷¹⁵ Ezzel tovább gyengült az ellenzéki tömb, jóllehet, a párt képviselői számára megmaradt az egyéni jelöltként való indulás lehetősége.

Ugyanakkor a 2010-es évek második felében az országra jellemző politikai célzatú utcai erőszak valamelyest visszaszorult az erőteljes rendőri fellépésnek köszönhetően. Továbbra is jellemző maradt azonban, hogy az ellenzéki szervezetek és vezetők rendszeresen váltak rendvédelmi intézkedések, zaklatások célpontjaivá. 2008 után a dakkai kormány olyan biztonságban érezhette vezető pozícióját, mint a diktatúra bukása óta soha. Mindezzel együtt a 2010-es években a bangladesi demokrácia minősége a nyugati szttenderdek alapján sokat romlott. Haszina vezetésével egyfajta ingatag autoritárius rendszer valósult meg, amelyben a demokratikus mechanizmusok formailag fennmaradtak, de valódi funkciójukat már nem tudták ellátni. Ha a pártpolitikai erőviszonyok alakulása felől közelítjük meg ezt a jelenséget, akkor az említett predomináns pártrendszer kialakulása jelentette ennek támasztát.

A soron következő, 2014. január 5-i választások gyakorlatilag verseny nélkül zajlottak le, mivel a BNP és a hozzá csatlakozott 18 ellenzéki párt bojkottálták a szavazást. Így a kormánynak alig kellett küzdenie, 153 képviselő anélkül jutott be a törvényhozásba, hogy ellenfele lett volna a választókerületében.⁷¹⁶ Beleszámítva a női kvóta által biztosított mandátumokat is, az Awámi Liga összesen 273 mandátumot szerzett, az Ersad-féle Dzsátíja Párt 40-et, a Bangladesi Munkáspárt 7-et, a Dzsátíja Szamadzsztantrik Dál pedig 6-ot. A maradék 24 mandátumon pedig zömmel független jelöltek, illetve 3 kispárt osztozott.⁷¹⁷ Valamennyien a Nagy Szövetség tagjai voltak. Valódi ellenzéki megszólalásokra legfeljebb egy-két független képviselő részéről lehetett számítani, a parlamenti munka így előre láthatóan kimerült a merő formaságokban. Husszein Mohamed Ersad exdiktátor Dzsátíja Pártjának jutott a kirakatellenzék szerepe. Ersad felesége, Rowsan lett az ellenzék névleges vezetője 2014-től a vizsgált időszak végéig. Férje 2019-ben bekövetkezett halálakor ő „örökölte meg” a Dzsátíja Párt elnöki tisztségét is.

Mindez természetesen azt jelentette, hogy az ellenérdekelt oldalak összeütközései nyilvános fórumokon, esetenként az utcán zajlottak le. Nemcsak az ellenzéki indulók szinte teljes hiánya kérdőjelezte meg azonban a választások legitimitását, hanem a lakosság távolmaradása is. Bangladesi viszonylatban elképesztően alacsony, országosan mindössze 51,4%-os (Dakkában pedig csak 22%-os) volt a választási részvétel.⁷¹⁸ Dacára a lakosság politikai preferenciáit kevésbé tükröző eredménynek, Haszina kormánya nem szenvedett nemzetközi elszigeteltségtől. A nyugati államok is alapvetően együttműködtek vele.

⁷¹⁵ Saad Hammadi – Jason Burke: Bangladeshi Court Bans Islamist Party from Elections. *The Guardian*, 2013. augusztus 1.

⁷¹⁶ Bhattacharjee (2018): i. m.

⁷¹⁷ Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Jatiya Sangsad, Last Elections*. 2014. január 5.

⁷¹⁸ Inter-Parliamentary Union (2014): i. m.

Belátván, hogy külföldi nyomás nem fogja meghátrálásra kényszeríteni Haszina kormányát, az ellenzék köreiből hajlandóság mutatkozott visszatérni a parlamenti politizáláshoz. Hálida Ziat azonban a Legfelsőbb Bíróság bűnösnek találta korrupció vádjában, így a közügyekben való részvétele ellehetetlenült.⁷¹⁹ A jelentősebb ellenzéki szervezetek – beleértve a Nacionalista Pártot is – a Dzsátija Oikja Frontba (Nemzeti Egységfront) tömörülve igyekeztek felvenni a versenyt a Nagy Szövetséggel. Kampányukat ugyanakkor rendre erőszakos akciók zavarták meg úgy a rendőrség, mint a kormányoldal aktivistái részéről. Ilyen előzmények mellett a 2018. december 30-án tartott voksolásra erőteljes állami beavatkozás árnyéka vetült.

A választások nem meglepő módon ismét a Nagy Szövetségnek, azon belül is az Awámi Ligának kedveztek. 258 képviselői helyet szerzett, szemben a BNP 6 mandátumával. Ersad Dzsátija Pártja 23 képviselővel indulhatott neki az új parlamenti ciklusnak. A Munkáspárt 3, további három szövetséges szervezet pedig összesen 5 mandátumhoz jutott. Az ellenzéknek a nacionalisták már említett 6 képviselőjén kívül még 2 jelöltje jutott be a törvényhozásba, 3 független képviselő mellett.⁷²⁰ Haszina tehát elérte, hogy az ellenzék indulásával legitimálja a választásokat, de nem kellett ezért feladnia szinte semmit a kormányának mozgásteréből. Éles külföldi kritikák ezúttal sem érték a választási folyamatot. A muszlim országok, a kisebb dél-ázsiai államok, valamint a térségben komoly hatalmi tényezőnek – és Banglades fontos kereskedelmi partnereinek – számító India és Kína gratuláltak a miniszterelnök asszonynak a győzelemhez, emellett nyugati nyomásra sem kellett számítania.⁷²¹

Külpolitikai szempontból korszakos jelentőségű eredménye volt Haszina kormánynak, hogy sikerült végre rendeznie az Indiával lényegében a gyarmatok felszabadulásától kezdve fennálló területi vitát. Az egymás területébe beékelődő apró indiai és bangladesi enklávék – bengáli nyelven cshitmáhálok – szinte áttekinthetetlené tették az indiai–bangladesi határhelyzetet, de mivel területi kérdésekről volt szó, rendezésük nem bizonyult egyszerűnek.

2015. június 6-án írták alá a két ország szárazföldi határaitól szóló egyezményt, amelynek keretében India lemondott 111 enklávéről Banglades javára, míg cserébe 51 enklávét viszont saját területébe integrálhatott. A területcserével megvalósított rendezés folyamata még 2011-ben indult meg a két kormány közös jegyzőkönyvével, ám a végrehajtás éveket csúszott. A végeredmény kedvező volt Dakka számára abból a szempontból is, hogy valamivel nagyobb területet jutott az országnak, mint amekkoráról le kellett mondania India javára. Ennél jobb ajánlatot nemigen kaphatott. Mindössze egy bangladesi enklávé maradt a rendezés

⁷¹⁹ Bangladesh Court Jails ex-PM Zia for Seven Years for Corruption. *Al Jazeera*, 2018. október 29.

⁷²⁰ Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Election Results*. 2018. december 30.

⁷²¹ Mubashar Hasan – Arild Engelsen Ruud: The Geopolitics of the 2018 Parliamentary Elections in Bangladesh. *E-International Relations*, 2019. február 6.

után: ez Dahagram–Angarpota, amely a legnagyobb ilyen terület volt, így Banglades nem kívánt lemondani róla. Egy 185 méter hosszú korridorral csatlakozik Banglades szárazföldi területéhez.⁷²² Mindez nem jelentette azt, hogy ne maradtak volna egyéb, a határokkal összefüggő viták a két állam között, de a sokáig legnehezebbnek ítélt probléma megoldódott.

Ugyanakkor Banglades másik szárazföldi szomszédja, Mianmar felől is egyre komolyabb problémákat érzékelt. A bengáliakkal rokon nyelvet beszélő, muszlim vallású, dél-ázsiai gyökerekkel rendelkező rohingya nemzetiség Mianmar társadalmában évtizedek óta marginalizált, 1982 óta pedig egyenesen hontalanná tett lakossági csoportnak számított. A buddhista többség idegen kultúrát hordozó bevándorló elemeknek tekintette őket, akiknek Indiában vagy Bangladesben van a helyük. 2017. augusztus 25-én a már 2012 óta zajló konfliktus a mianmari rohingyák és a többségi társadalom képviselői között új szakaszba ért, amikor az Arakán Rohingya Megváltó Hadsereg nevű szervezet összehangolt támadásokat hajtott végre a mianmari rendőrség őrposztjai ellen. Tizenkét fő vesztette életét a biztonsági személyzet tagjai közül.⁷²³ Hivatkozva a támadásra a mianmari fegyveres erők kiterjedt műveleteket indítottak a rohingya települések ellen, amelyek nehezen leplezhető célja a népcsoport menekülésre kényszerítése, azaz etnikai tisztogatás volt. A rohingyák – csakúgy, mint a megelőző évtizedekben több alkalommal is – Bangladesbe menekültek át, támogatást remélve bengáli „testvéreiktől”. Mindez nem volt éppen új jelenség (már addig is több százezer rohingya élt Bangladesben), de a konzervatív becslések szerint is 740 ezret meghaladó lélekszámú menekült minden korábbi messze felülmúló hullám volt, amelynek kezelésére Banglades nem állt készen.⁷²⁴ Hozzáállása a rohingyákhoz eléggé felemás képet mutatott: egyrészt a bengáli társadalomban élt a szolidaritás a vallásuk és származásuk miatt megtámadott emberek iránt, másrészt viszont nem tudott az ország áldozni a tartós ellátásukra, és nem kívánta megterhelni munkaerőpiacát és társadalmi ellátórendszerét a befogadásukkal, így a menekültstátuszt nem adták meg a nagy többségüknek. Dakka hiába tárgyalta a mianmari kormánnyal a menekültek repatriálásáról, mert a rohingyák legnagyobb része még a vizsgált korszakunk végén sem volt hajlandó a hazatérésre. A bangladesi Cox’s Bazar a világ legnépesebb menekülttáborává vált, több mint 800 ezer rohingya népesítette be 2020-ban is.⁷²⁵

Banglades tapasztalható demokratikus hanyatlása ellenére fontos fejlődést is elért ezekben az években. Az ország gazdasági értelemben sokat haladt, és (mint még látni fogjuk) regionális pozícióján is javított e tekintetben. Az általános

⁷²² Sumanta Sen: India, Bangladesh Sign Tin Bigha Deal, but Little Heed Paid to Affected Inhabitants. *India Today*, 2013. augusztus 2.

⁷²³ Poppy McPherson: ‘We Die or they Die’: Rohingya Insurgency Sparks Fresh Violence in Myanmar. *The Guardian*, 2017. szeptember 3.

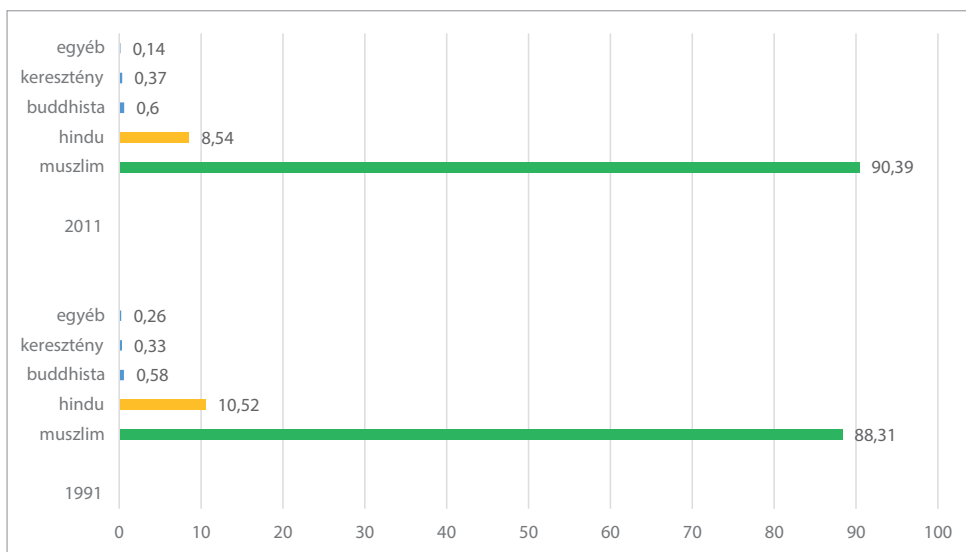
⁷²⁴ Three Years On: Rohingya Refugee Response Report 2020. *World Vision Bangladesh*, 2020. augusztus 22.

⁷²⁵ Three Years On... (2020): i. m.

életkörülmények javultak, de a közélet nem lett – nem is lehetett – tisztább. A versengő klientizmus rendszerében az Awámi Liga saját ügyfeleit juttathatta előnyökhöz. Ilyen feltételek mellett nem sikerült felszámolni az ország régi betegségének számító korrupciót és nepotizmust sem, és mivel a nyilvánosság ellenőrző szerepe gyengült, erre motivációja is kevés maradt a kormánynak. Az 1990-es évek elején még ígéretesen induló bangladesi demokratizációs folyamat a 2010-es évek végére legalábbis megfenekleni látszott.

Társadalom és gazdaság

A korszakunkban utolsóként lezajlott népszámlálás adatai azt mutatták, hogy a bangladesi társadalom iszlamizálódása a 2000-es évek során is folytatódott. Az alábbi diagram az 1991 és 2011 közötti húsz esztendőben lezajlott arányváltozásokat mutatja a nagy vallások híveinek tekintetében.

14. ábra: A bangladesi társadalom vallásfelekezeti arányainak változása 1991 és 2011 között, százalékban kifejezve

Forrás: Bangladesh Bureau of Statistics: *Population and Housing Census – 2011*. 2014

Noha az eltolódás valóban nem nagy, mindez egy folyamatos népességnövekedés mellett ment végbe. Érdekes, hogy az iszlamizálódás a buddhistákat és keresztényeket lényegében nem érintette. Társadalmi részarányuk még kismértékben növekedett is, noha természetesen összességében elhanyagolható maradt. A hinduk fogyatkozása viszont szembeötlőnek mondható, amelyben továbbra is az iszlámra való áttérés, illetve az Indiába való kivándorlás játszhatta a fő szerepet.

Banglades társadalmában a 2010-es években is belső konfliktusok parázslottak, ám szociális értelemben a pozitív fejlődés is látható volt. Középosztálya folyamatosan erősödött. Figyelemre méltó haladás történt az alapfokú oktatás kiterjesztésében és a lányok iskoláztatásának erősödésében is. Köszönhetően ennek, az írni-olvasni tudók aránya a 15–24 év közötti korosztályban 2019-re 94,8%-ra nőtt.⁷²⁶

2001 és 2019 között, tehát majdnem húsz éven át az évi átlagos GDP-növekedés 6,2% volt. Ha azonban csak a 2008 utáni periódust vesszük szemügyre, ez a szám már 6,6% volt, 2016-tól pedig a 7% feletti tartományba lépett a GDP éves bővülése.⁷²⁷ Ez az egyik leggyorsabb növekedésnek számított a fejlődő ázsiai térségben, és érdemi felzárkózást hozott az ország számára.

Látni kell tehát, hogy az Awámi Liga 2008 utáni folyamatos kormányzása nem tett ugyan jót a demokratikus értékek érvényesülésének, ám a politikai stabilitás javította az üzleti klímát. A korrupció ugyan nem lett kisebb, de a játékszabályok hosszú időre egyértelművé váltak. Az országba irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések értéke ennek megfelelően 2008 után egyértelmű növekedésnek indult, elsőként 2012-ben haladta meg az évi egymilliárd amerikai dollárt, amely alá többé nem bukott a vizsgált időszakban.⁷²⁸ 2013-ban már több mint a duplája volt a 2008-as értéknek, 2019-ben pedig a 2,6 milliárd dollárt is meghaladta.⁷²⁹ Mint látható tehát, a növekedés önmagához képest jelentősnek volt mondható, ha azonban összevetjük a bangladesi GDP-vel, akkor azt látjuk, hogy a külföldi tőkebefektetések nagyjából 1%-át teszik ki a 2010-es évek végére, ami Ázsiában az egyik legalacsonyabb volt.⁷³⁰ Ennek okait az elemzők általában a bürokrácia nehézkességében látták. Bangladesben mindent nagyon hosszadalmas volt elintézni. Továbbra is nagyon lassan működtek a bíróságok a jogviták rendezésében. Mindezek (persze a korrupcióval kiegészülve) rejtett költségeket jelentettek a befektetőknek, akik gyakran már nem érezték annyira jó ötletnek Bangladesben üzleti tevékenységbe fogni.⁷³¹

Haszina kormányának iparpolitikája az exportorientált növekedési stratégia szolgálatában állt, és az üzleti feltételek tekintetében csak kevés különbséget tett a hazai és külföldi befektetők között. Ösztönzést leginkább az agráriumba, a könnyűiparba, az energetikai és IT-szektorba, valamint az infrastruktúrába történő beruházásoknak adott. Ebben benne volt a fejlődés lehetősége, de egy ponton túl persze nem tűnt elégségesnek a fejlett országok közé emelkedéshez. Továbbra is komoly feladatok voltak az infrastruktúra fejlesztésével. Pakisztánnal szemben ugyanakkor Banglades elért egy fontos előnyt: sikerült biztosítania a stabil elektromosáram-ellátást a termelő létesítmények számára. A munkahelyteremtés itt is kritikus fontosságú volt,

⁷²⁶ World Bank: *Literacy Rate, Youth Total (% of People Ages 15–24) – Bangladesh*. [é. n. aw].

⁷²⁷ World Bank [é. n. ai]: i. m.

⁷²⁸ Bangladesh Foreign Direct Investment. *Trading Economics*, 2020.

⁷²⁹ Bangladesh Foreign Direct Investment (2020): i. m.

⁷³⁰ Abu Afsarul Haider: Why is Foreign Direct Investment So Low in Bangladesh and How to Increase It? *The Daily Star*, 2021. augusztus 23.

⁷³¹ Haider (2021): i. m.

mivel évente nagyjából kétmillió fiatal lépett be a munkaerőpiacra a vizsgált korszak végén. Komoly, távlati problémaként fogalmazódott meg ezzel összefüggésben, hogy a fennálló, olcsó és tömeges munkaerőre épülő gazdasági szerkezetben nehézkes lenne megfelelő színvonalú jövedelmekkel ellátni az egyre nagyobb igényekkel bíró fiatal tömegeket.

Ugyanakkor a bangladesi külkereskedelmet továbbra is a ruházati ipar exportteljesítménye határozza meg. A 2017–2018-as pénzügyi évben több mint 36 milliárd dollár értékben exportált ilyen termékeket, amellyel a második volt Kína után a világranglistán.⁷³²

Bhután és a Maldív-szigetek

Dél-Ázsia két legkisebb állama számára a 21. század első két évtizede a multipolárrissá váló nemzetközi környezetben való boldogulás és a szuverén állami megmaradás kérdéseinek előtérbe kerülését hozta. Mint korábban láthattuk, a megoldandó gyakorlati problémák igen eltérőek voltak kettejük esetében, ám végeredményben a stratégiai szintű kihívásaik sok közös vonást mutattak. Ez persze nagymértékben a földrajzi helyzetük és viszonylagos kiszolgáltatottságuk miatt alakult így. A 21. század elején ugyanakkor a környezetüket döntően befolyásoló nagyhatalmak is egyre követelődőbbek lettek velük szemben, ahogy egymással folytatott stratégiai versengésük fokozódott. Ez egyúttal annak veszélyét is felvetette, hogy a térség legsérülékenyebb államaiként egyre súlyosabb konfliktusok kereszttüzébe kerülnek, és végül nem lesznek képesek ellenállni az indiai vagy kínai hegemon törekvéseknek.

Politikai fejlődés Bhutánban

Bhutánban a „sárkánykirály” környezetében már hosszú ideje téma volt az ország belpolitikai életének reformja, aminek kívánatos iránya a demokratikus mechanizmusok legalább részbeni beépítése volt a törvényhozásba és a végrehajtó hatalom munkájába. 2001. szeptember 4-én az uralkodó, Dzsigme Szingje Vangcsuk utasítására napirendre került egy formális alkotmány létrehozása, amely az első ilyennek ígérkezett az ország történelmében.⁷³³ Funkciója, hogy megalapozzon egy, a polgárok választásán nyugvó törvényhozási és végrehajtó hatalmat. Az új parlament váltaná fel az addig működő, 150 tagú Nagytanácsot (Tshogdu). Többéves munka vette kezdetét, amelynek eredményeképpen 2005-ben bemutatásra került, 2008. július 18-ával

⁷³² U. S. Department of State Bureau of Economic and Business Affairs: *2019 Investment Climate Statements: Bangladesh*. 2019.

⁷³³ Venkat Iyer: Constitution-Making in Bhutan: A Complex and Sui Generis Experience. *Chinese Journal of Comparative Law*, 7. (2019), 2. 368.

pedig hatályba léphetett az alaptörvény.⁷³⁴ Ezzel Bhután az abszolút monarchiából alkotmányos monarchiává alakult át. Különös jelentőséget adott e folyamatnak, hogy a király akarata támogatta. Erdemi különbség volt ez a korabeli nepáli helyzettel összevetve, amely mindig élénk figyelemben részesült a bhutániak részéről, mivel a két ország stratégiai helyzetében és külső kihívásaiban sok azonosságot láttak – voltaképpen teljes joggal. Nem titkolt célja volt a belpolitikai reformoknak az ország modernizációjának továbbvitele, amelyet az uralkodó körök a hidegháborús időszakot követő nemzetközi (és ázsiai) környezetben nagyon fontosnak ítélték Bhután társadalmi egységének biztosításához és szuverenitásának megóvásához. Thimpunak sok tekintetben „utol kellett érnie a világot” olyan intézmények fejlesztésével, amelyeket a támaszául megnyerhető külállamokban partnernek tekinthettek. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy külpolitikai értelemben jobban ki kellett törnie Dél-Ázsiából, és addigi szerény diplomáciai kapcsolatait tovább kell diverzifikálnia. Pusztán Indiára támaszkodva már nem volt elképzelhető a bhutáni nemzeti érdekeknek megfelelő külpolitika, miközben Újdelhi továbbra is pótolhatatlan szerepet játszott a himalájai ország biztonságának fegyveres garantálásában. Így a 2000-es és 2010-es években Bhutánnak nyugati és latin-amerikai államok sorával létesült diplomáciai viszonya. Egyúttal Thimpu azt is bebizonyította, hogy nem tehetetlen potyautasa az Indiával folytatott biztonságpolitikai együttműködésnek, hanem tevékenyen hozzá is tud járulni a közös érdekek érvényesüléséhez.

Miután békés úton nem sikerült távozásra bírni őket, 2003 decemberében a Bhutáni Királyi Hadsereg sikeres katonai akció keretében kisöpörte az ország déli részéről az Aszomi Egyesült Felszabadítási Front nevű asszámi szeparatista csoport Indiával szemben itt berendezkedett erőit. A rövid ideig tartó művelet keretében, 2004. január elejére valamennyi ismert aszomi pozíciót felszámolták az ország területén.⁷³⁵ A történetek bizonyították: jóllehet Bhután fegyveres ereje a releváns mutatókat illetően az egyik leggyengébb a világon (kb. 8 ezer önkéntes kézifegyverekkel, aknavetőkkel és két tucat lövészpáncélossal felszerelve), de túlzás lenne azt állítani, hogy csak névlegesen létezik. Természetesen ami elég egy szeparatista fegyveres csoport ellen, az messze kevés Bhután nagyhatalmi szomszédaival szemben. Tudták ezt a bhutáni fővárosban is, ezzel együtt igyekeztek minél teljesebb értékű államként fellépni a külvilág előtt. A Bhutáni Királyság 2007-re zárta le a tárgyalásokat Indiával a még 1949-ben megkötött barátsági szerződésük felülvizsgálatáról. Thimpu számára a hidegháború évtizedeiben nem kínálkozott más reális választás, mint elfogadni baráti jobbát óriási déli szomszédjának. Szerződésük sokat vitatott 2. cikkelye alapján a nemzetközi fórumoktól igen elszigetelt állam egyeztetés mellett bár, de minden külkapcsolatát Indián keresztül ápolta.⁷³⁶ Lényegében Bhután

⁷³⁴ National Assembly of Bhutan: *The Constitution of the Kingdom of Bhutan*. 2008.

⁷³⁵ Dipankar Banerjee – Bidhan S. Laishram: Bhutan's "Operation All Clear": Implications for Insurgency and Security Cooperation. *IPCS Issue Brief*, (2004), 18.

⁷³⁶ Treaty of Friendship... (1949): i. m.

teljes kül- és biztonságpolitikája Újdelhinek rendelődött alá, cserébe ugyanakkor védelmet várhatott tőle. Ennek oka nem a bhutáni nemzeti méltóság hiánya vagy az indiaiak iránti már-már gyermeki bizalom volt, hanem az ország gyengeségéből adódó kényszer. Valamint annak a következménye, hogy India – szemben az északi szomszéd Kínával – legalább készen mutatkozott elismerni, hogy létezik olyan szuverén ország, hogy Bhután. A Himalája térségében megszerveződött entitások számára az állami függetlenség ügye végig az újkor folyamán meglehetősen gyenge lábakon állt. Tibet erőszakos Kínába tagolása, majd Szikkim 1975-ös integrálása az indiai föderatív struktúrába a maradék két himalájai állam számára különösen érzékeny témává tette a függetlenség megőrzését. Történelmi gyökereik és kulturális kapcsolataik miatt azonban Nepálban India, míg Bhutánban Kína ambícióitól tartottak jobban. Peking csak 1998-ban volt hajlandó írásba foglaltan elismerni Bhután szuverenitását egy az évben szignált megállapodásukban, amely a béke és a nyugalom megőrzéséről szólt a bhutáni–kínai határon.⁷³⁷ Thimpu szuverén külpolitikai mozgásterének szélesítése érdekében az Indiával 2007. február 8-án tető alá hozott új barátsági szerződés⁷³⁸ megőrizte a két állam szoros biztonsági szövetségét és az indiai garanciákat Bhután védelmére, de hitet tett szuverén egyenlőségük mellett is, ami egyúttal lehetővé tette, hogy a himalájai ország igény szerint maga képviselje az érdekeit a nemzetközi fórumokon.

Két hónappal korábban (2006 decemberében) Dzsigme Szingje Vangcsuk király lemondott a trónról fia, Dzsigme Keszar Namgyal Vangcsuk koronaherceg javára. Helyének átengedése az új generáció számára egyúttal az új kezdet mindenki számára könnyen dekódolható üzenetét hordozta. Miután 2007. július 31-ével a Tshogdu feloszlott, Bhután történelmének első parlamenti választására 2008 márciusában került sor.⁷³⁹ A kétkamarás törvényhozás 47 fős alsóházát (a Nemzetgyűlést) közvetlenül választják meg, választókerületenként egy-egy képviselő lehet a tagja. Relatív többségi választási rendszerben történik a voksolás, ahol a legtöbb szavazatot kapó jelölt viszi a mandátumot. A 25 fős felsőház (a Nemzeti Tanács) 20 tagját szintén választások útján jelölik ki, míg öt tagját a király bízza meg. A felsőházban helyet foglalók nem lehetnek politikai pártok tagjai, és egyetemi végzettséggel kell rendelkezniük. A parlamenti ciklus öt esztendőig tart.

A választásokon két párt, a Népi Demokratikus Párt és a Bhutáni Béke és Jólét Pártja vett részt. Mindkettőt az udvar szemszögéből megbízható és kipróbált emberek vezették, politikai földindulástól tehát nem kellett tartani. A választások a Bhutáni Béke és Jólét Pártjának elsőprő győzelmét hozták, a 47-ből 45 alsóházi mandátum megszerzésével.⁷⁴⁰ A bhutáni választási rendszer úgy lett kitalálva, hogy

⁷³⁷ Róma Ádám: India és Kína farkasszemet néz a Doklam-fennsíkon. In Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest, Typotex, 2019. 136.

⁷³⁸ India-Bhutan Friendship Treaty. *Carnegie Endowment*, 2007. február 8.

⁷³⁹ Inter-Parliamentary Union: *Bhutan. Thsogdu (National Assembly). Elections in 2008*. 2008b. március 24.

⁷⁴⁰ Inter-Parliamentary Union (2008b): i. m.

a törvényhozás kétpárti legyen. E duális struktúrában az első választási fordulóban az dől el, hogy melyik lehet e két párt, a második fordulóban pedig az, hogy e pártok képviselőjelöltjei közül kik kapják az egyes választókerületek mandátumait. Mivel a 2008-as választás alkalmával csak két párt indult, első fordulót nem tartottak. Az eredmények nyomán Dzsizme Joszer Tinli lett az első kormányfő, aki rendben ki is töltötte ötéves mandátumát. Nem volt teljesen új számára ez a helyzet, mivel az ezredfordulón kétszer is vezette egy rövid ideig a királyi kormányt.

Másvalaki számára azonban megnyílt egy merőben új szerep lehetősége. Bhutánban Dzsizme Keszar Namgyal Vangcsuk 2008. november 6-i királlyá avatásával új időszámítás kezdődött,⁷⁴¹ amely az általános várakozások szerint a politikai és társadalmi modernizáció felgyorsulásának időszaka lehet. A fiatal (koronázásakor 28 éves) és megnyerő fellépésű uralkodó igen jó benyomást tett a külföldi megfigyelők és saját alattvalóinak körében is. A druk gyalpók tradicionális pózából kilépve közvetlenebb hangot ütött meg alattvalóival és az ország külső partnereivel is. Hasonlóval már apja is meglepte időnként látogatóit. Dzsizme Szingje Vangcsuk híres fotói, amelyeken barátságosan átéleli különböző vendégeit, nagy publicitást kaptak születésük idején. A meghitt, szeretetteljes vagy éppen közvetlen hangulatot sugárzó felvételek azóta is rendszeres tartozékai az uralkodócsalád pozitív imázsát építő munkának. Ez nem jelentette a hatalomgyakorlás itteni szokásainak maradéktalan, forradalomszerű feladását, de mindenki számára érthetően jelezte a reformok szándékát.

Amikor 2011-ben feleségül vette a nála tíz évvel fiatalabb Dzsecun Pemát, menyegzőjüket nagy nyilvánosság előtt tartották meg, amelyről videófelvételek is készülhettek. A királynak volt mivel dicsekednie: a leendő druk gyalcen („sárkánykirálynő”) szépsége vonzotta a tekinteteket, az pedig, hogy távoli oldalági rokonság áll fenn közte és férje között, nem zavart senkit. A ceremónia egy pontján a király mosolyogva fordult az egybegyűltekhöz, és engedélyt kért tőlük, hogy szemük látára megcsókolhassa ifjú aráját.⁷⁴² Soha korábban nem volt példa ilyesmire a bhutáni történelemben.

A lassú demokratizáció bájos díszletei azonban nem fedhették el a kétségbeesést, amely mögöttük húzódott meg. Bhután egy dologban feltétlenül hasonlított az azóta más államok részeivé vált Tibethez és Szikkimhez: az új korok vívmányai és eszméi nagyon lassan szivárogtak be és gyakoroltak hatást társadalmában. Ebből a 21. század globalizált világában, két feltörekvő, befolyását erősíteni kívánó hatalom közé szorulva legjobb esetben is kiszolgáltatottság következett. Bhután mindenáron el kívánja kerülni, hogy az említett két buddhista himalájai monarchia sorsára jusson. A világ többi részéhez való közeledés és a harmonikus társadalom képét sugalló, pozitív bhutáni brand ezért is vált fontossá az ország számára. A ledolgozásra váró hátrány azonban óriási, és a hagyományok továbbra is rendkívül fontosak nemcsak az elit, de a bhutáni lakosság döntő többsége számára is.

⁷⁴¹ Randeep Ramesh: Bhutan's New Monarch. *The Guardian*, 2008. november 7.

⁷⁴² Iva Skoch: The Kiss that Rocked Bhutan. *The World*, 2011. október 17.

2013. május–július folyamán megtartották az ország második törvényhozási választását, amely egyúttal az első kormányváltást is eredményezte. Az addig kétfős ellenzéket képviselő Népi Demokratikus Párt 32 mandátumot szerzett, míg a kormányzó Bhutáni Béke és Jólét Pártja 15 mandátummal ellenzékbe szorult. Immár négy párt versengett a képviselői helyekért, aminek következtében a választás kétfordulósá vált. Az első fordulóban a 20 közigazgatási egységben mérettetnek meg a pártok a szavazóknál. A két legtöbb szavazatot kapott párt jutott a második fordulóba, ahol a 47 választókerületben képviselőik versenyeztek a mandátumokért. Cering Tobgáj, a Népi Demokratikus Párt (NDP) vezetője kormányfő lett.⁷⁴³ Megválasztása jótékonyan hatott a kínai közeledés miatt kissé feszültebbé vált indiai–bhutáni kapcsolatokra. Erre nagy szükség is lett, amikor 2017-ben Bhután szembenézett a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg alakulatainak benyomulásával a vitatott hovatarozású Doklam-fennsíkra. Mint nemsokára még szó lesz róla, Thimpu érdekeinek sérelmét csak az indiai katonai fellépés akadályozhatta meg.

A vizsgált időszak utolsó törvényhozási választását 2018. szeptemberben és októberben tartották. Ismét négy párt versengett, ám a szereposztás némileg megváltozott. A kormányzó NDP jelentősen veszített támogatottságából, aminek következtében nem jutott be a választások második fordulójába. A Bhutáni Béke és Jólét Pártja (BBJP), valamint az előző választásokon harmadik helyre befutott Szociáldemokrata Párt versengett a kormánypozícióért. Utóbbi került ki győztesen 30 mandátum megszerzésével, míg ellenfelének 17-tel kellett beérnie. Lotáj Cering, a szociáldemokraták elnöke lett az új kormányfő.⁷⁴⁴ Három választás lezajlása már lehetővé tette bizonyos következtetések levonását is. A bhutáni mesterségesen előidézett parlamenti kétpártrendszer alapvetően nagyon kedvez a kormányváltásnak, mivel a kormánypárttal elégedetlen választók szavazatát egy alternatíva felé koncentrálja. Nem is sikerült újráznia egyik bhutáni kormánynak sem. Mindez egyúttal azt is eredményezi, hogy a miniszterelnököknek nemigen van lehetőségük hosszú távra berendezkedni a hivatalukban, és igazán erős vezetővé válniuk. A pártok támogatottságának regionális mintázatáról 2019-ig mindössze annyi volt megállapítható, hogy a BBJP főként a keleti-délkeleti országrészben bizonyult erősnek, míg a kissé balosabb színezetű pártoknak nyugaton látszott nagyobb támogatottságuk. Ez azonban a fejletlen bhutáni pártrendszer és a választási rendszer aránytalansága miatt csak nagyon feltételes megállapítás lehet a részünkről.

Röviden visszatérve a bhutáni brandre érdemes még megjegyezni, hogy noha nyugaton divattá vált az országot egy békés és szeretetteljes társadalom otthonaként értelmezni, ez a valóságban nem igaz. Bhutánnak is megvannak a maga belső konfliktusai, amelyek itt a szuverén nemzeti létezés kérdéseivel kapcsolódnak. A buddhizmus vadzsraja irányzata már kimagasló történelmi szerepénél fogva is alapvető összetevőjévé vált a bhutáni nemzeti önazonosság-tudatnak. A hindu, főként nepáli

⁷⁴³ Inter-Parliamentary Union: *Bhutan. Thsogdu (National Assembly). Elections in 2013*. 2013a. július 13.

⁷⁴⁴ Bhutan Voters Chooses Centre-left DNT in General Election. *Al Jazeera*, 2018. október 18.

felmenőkkel rendelkező kisebbségi csoportokkal (az úgynevezett lhotsampákkal) szembeni fellépés az egyik legélesebb törést idézi fel a lakosság körében. Idegeneknek tekintik őket, és a poszthidegháborús korszak elejétől represszív politikával igyekeztek távozásra bírni a közösségeik tagjait Bhután területéről. Főként a déli országrészben erős a jelenlétük, és az 1990-es években erőszakos összecsapások sorozata robbant itt ki közöttük és a bhutáni lakossági csoportok, illetve a hadsereg között. A lhotsampák ügye foltot ejtett a bhutáni állam hírnevén. Minimum több tízezer fős menekülthullámok indultak meg innen Dél-Ázsia más államai, főként Nepál felé az 1990-es évek folyamán, és az országot elhagyó hinduk jelentős részének korszakunk végén is rendezetlen a sorsa. Mindez annak tükrében is különösen problematikus, hogy Bhután ugyanakkor továbbra is komolyan rászorult annak az Indiának a támogatására, ahol a hindu nacionalizmus egyre erősebb ideológiává vált. A sors ugyanis nem volt kegyes Thimpuhoz: hamar figyelmeztette a biztonságpolitikai realitásokra. 2017 júniusának derekán kínai katonák és hadmérnökök kezdtek útépitési munkálatokba a Doklam-fennsíkon. A világnak e gyenge infrastruktúrális ellátottsággal rendelkező vidékein az ilyen munkálatok nemritkán a jelentősebb katonai felvonulások előjátékát jelentették – az érintettek is ennek megfelelően értelmezték a történeteket. Doklam egyike a Bhután és Kína között vitatott hovatartozású területeknek, ám India számára is fontos, hogy a kínai erőket távol tartsa innen. Közvetlenül szomszédos ugyanis a vitatott terület Szikimmel és a Sziliguri-korridorral, amelyek a mégoly sérülékeny szárazföldi összeköttetést biztosítják India magterületei és az északkeleti szövetségi államai között. Újdelhi tehát nem pusztán a bhutániak felé fennálló kötelezettségei, de saját stratégiai érdekei szerint lépett, amikor június 18-ával katonai egységeket vezényelt a vitatott területre, és távozásra szólította fel a kínaiakat. Nem tudni áldozatokról, a kődobálással és kézitásával tarkított nézeteltérés azonban több sebesültet eredményezett mindkét oldalon. A Doklam-incidensként elhíresült szembenállást végül augusztus 28-ával kölcsönös visszavonulás zárta le,⁷⁴⁵ ám mindenki számára egyértelmű volt, hogy ezzel nincs vége az ügynek. Ahogyan az is, hogy az ideiglenes nyugalom nem a kínaiak Thimpu iránti tiszteletének köszönhető. Bhután kormánya hálát nyilváníthatott nagy déli barátjának, és ismét saját bőrén érezhette a geopolitikai egérfogót, amelyben az országa élni kényszerül.

Társadalmi feszültségek és demokratikus átalakulás a Maldív-szigeteken

Mint korábban már utaltunk rá, az ezredfordulót követően egyre erősödött a lakossági ellenállás a Maldív-szigetek kormányzatával szemben. Mamún Abdul Gájúm diktatórikus módszerei 2003-ban már a külföld számára is látható ellenállást váltottak ki a maldív lakosságból. Az év szeptemberében Maléban utcai tiltakozássorozat

⁷⁴⁵ A részletekért lásd: Róma (2019): i. m.

bontakozott ki, miután egy Evan Naszím nevű, egyébként drogbirtoklásért bevitt őrizetést halálra vertek a Káfu-atoll börtönében. Börtönlázadást provokáltak a történetek, amelyet az őrszemélyzet éles lövések leadásával vérbe fojtott.⁷⁴⁶ Naszím utolsó perceit az egyik maléi kórházban töltötte, a városban pedig gyorsan elterjedt, hogy mi történt vele. Sorsa a rendszer brutalitásának szimbóluma lett. Az ennek nyomán kirobbant zavargások során a tüntetők követelték a kínzások beszüntetését és a történetek pártatlan kivizsgálását. A hatóságok több tucat embert vettek őrizetbe.⁷⁴⁷

Gájúm rendkívüli állapotot hirdetett, és megígérte a vizsgálatot, a rendszerével szembeni társadalmi feszültségek azonban egyre nyilvánvalóbbakká váltak. Várható volt, hogy hasonló szimbolikus esetek további erőszakos lakossági ellenállást provokálnak majd. 2004. augusztus 12-én többezresre duzzadt békés demonstrációk kezdődtek a fővárosi Köztársaság téren, amelyeken az elnök lemondását és a rezsim kritikusaik szabadon bocsátását követelték a börtönökből.⁷⁴⁸ Egy nappal később a Nemzetbiztonsági Szolgálat különítményei erőszakkal oszlatták fel a tömeget. A hatósági agresszió napja a maldív politikai emlékezetbe „fekete péntek” néven vonult be. Gájúm újra rendkívüli állapotot hirdetett, de már nem tudta tartósan elhallgattatni kritikusaikat. Nem is kellett sokáig várni a következő incidensre.

2005. augusztus 12-én, a fekete péntek első évfordulóján újabb demonstráció kezdődött a Köztársaság téren.⁷⁴⁹ A megmozdulás értelmi szerzői az eredetileg illegalitásban megalakult, ám ekkor már bő két hete legalísan működő Maldív Demokrata Párt (MDP) tagjai voltak, néhány reformpárti aktivistával kiegészülve. A Maldív-szigeteken az ötvenes évek óta nem volt lehetséges a pártalakítás, az MDP (majd a többi hasonló szervezet) hivatalos létrejötte tehát egy új politikatörténeti korszakot jelzett. Egyúttal a hatalom részéről a társadalmi feszültségek levezetését várták tőle, valamint hogy az ellenzéki hangadók azonosítható módon jelennek meg a nyilvánosság előtt, és hajlandók lesznek a politikai párbeszédre – egyúttal talán megoszthatók a céljaikat illetően.

Utóbbi 2005. augusztus 12-én nem tűnt annyira valószínűnek. Kitartó üldözési demonstrációjukra reagálva a hatóságok végül őrizetbe vették a részt vevő MDP-tagokat. Közülük a legnevesebb Mohamed Násíd, későbbi elnök volt. Augusztus 13-án tömegtüntetések bontakoztak ki a fővárosban (és persze kevésbé tömeges jellegűek néhány kisebb atollon) az MDP szervezésében. 16-ra többé-kevésbé helyreállították a rendet, de a kialakult helyzet felgyorsította a korábban megindult politikai reformokat.

Hozzá tartozik a képhez ugyanis, hogy Gájúm elnök is érezte már, hogy nem mehetnek a dolgok tovább úgy, ahogy addig. 2004 júniusa óta egy sor intézményi és államigazgatási reformkonceptió megfogalmazásával helyezte kilátásba

⁷⁴⁶ MDP: Truth behind Fatal Shooting in Maafushi Prison Remains Unknown. *Sun*, 2020. szeptember 19.

⁷⁴⁷ Kasra Naji: Dozens More Arrested in Maldives. *CNN*, 2003. szeptember 23.

⁷⁴⁸ European Parliament: *Note on the Maldives*. Directorate General of the External Policies of the Union, 2006. május 24. 9.

⁷⁴⁹ European Parliament (2006): i. m. 10–11.

a szigetország politikai struktúrájának liberalizálását. Minthogy ez alkotmánymódosítást igényelt, összehívatta a Különleges Népi Madzsliszt, amely az alaptörvény megváltoztatására jogosult. Lényegében ennek a reformsorozatnak a részét képezte a politikai pártok már említett legalizálása is. Mellette olyan intézkedések szerepeltek a tervek között, mint a hatalmi ágak hatékonyabb szétválasztása, az elnöki mandátum elnyerhetőségének korlátozása két ötéves ciklusban, a parlamentnek felelős miniszterelnök tisztségének megteremtése vagy éppen az emberi jogokkal foglalkozó bizottság létrehozása.⁷⁵⁰ Noha az ellenzék vezetői folyamatosan bírálták a reformpolitikát, annak iránya végső soron az ő hatalmi pozíciókba kerülésüknek kedvezett. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a már korábban említett 2004. december 26-i indiai-óceáni cunami a szigetországban is komoly károkat okozott. Maléban térdig hullámozott az óceán vize, és bár a szigetcsoport adottságai miatt a pusztítás nem volt akkora, mint több más helyen, a kárelhárítás komoly összegeket emésztett fel. Gájúm persze nem tehetett a természeti katasztrófáról, a gazdasági következmények miatti elégedetlenség azonban itt is a regnáló kormányra hullott vissza.

2006-ban kétéves menetrendet fogadtak el a demokratikus reformok elfogadására és egy új alkotmány létrehozására. A folyamat végén az alaptörvény szellemében megtartandó törvényhozási és elnökválasztások álltak. Komoly vita volt arról, hogy elnöki vagy parlamentáris köztársaság legyen-e az ország. Végül 2007. augusztus 18-án népszavazáson erősítette meg a szavazók többsége az elnöki rendszert.⁷⁵¹ 2008. augusztus 7-én ratifikálták a Maldív-szigeteki Köztársaság új alkotmányát, amely ennek megfelelően elnöki köztársaságként írja le az országot, ahol az államfőt és a parlament tagjait is általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján választják meg az ország 18. életévüket betöltött polgárai, öt esztendő időtartamra. Rögzíti az alkotmány a hatalmi ágak szétválasztását, valamint a vezető személyiségek elszámoltathatóságának kérdéseit. Valóban új demokratikus jogok kerültek meghatározásra a polgárok számára (többek között tilalom alá esett a sokat sérelmezett kínzás és hatósági bántalmazás), ám a szigetország alkotmánya nem követte Dél-Ázsia hindu többségű társadalmainak példáját a szekularizmus kérdésében. A maldív lakosság nemzeti önazonosságtudatának egyik alapelemét képező iszlám pozíciói nem gyengültek. Az alkotmány 10. cikkelye államvallásként határozza meg, és megtiltja, hogy bármilyen olyan törvényt hozzanak a szigetek, amely ellentétes lenne a tantételeivel. A Népi Madzslisz tagjai csak a szunnita irányzat hívei lehetnek, és ugyanez igaz az elnökre, a kabinet tagjaira és az igazságszolgáltatás bírúira is.⁷⁵²

A fentiek alapján 2008. október 8-án megtartották a független Maldív-szigetek történelmének első szabad elnökválasztását, ahol ennek megfelelően több jelölt közül lehetett választani. Gájúm addigi elnök, kinek pártja a Dhivehi Rájjitunge Párt

⁷⁵⁰ Lásd: European Parliament (2006): i. m. 6.

⁷⁵¹ Stephen Abbott: Voters Choose Presidential System in Maldives Referendum. *The Guardian*, 2007. augusztus 22.

⁷⁵² Minderről lásd: Constitute Project: *Maldives's Constitution of 2008*. 2008.

lett, a szavazatok 40,63%-át kapta. Támogatottsága jelezte a lakosság egy nem elhanyagolható részének ragaszkodását a megszokott viszonyokhoz, és aggodalmát a „rendszerváltás” jelentette bizonytalan jövő miatt. A második legeredményesebb jelölt 25,09%-kal Mohamed Násíd, a 2005. augusztusi események hőse volt, a MDP képviselőjében.⁷⁵³ Az elnökválasztás október 28-án tartott második fordulója tehát kettejük párharcát jelentette. Itt nem meglepő módon ellenzéki összefogás volt tapasztalható, így Násíd végül 54,21%-kal megnyerte a választást. Gájúm 45,79%-ot kapott. Utóbbi majdnem 11 ezerrel több voksot könyvelhetett el, mint az első fordulóban. A részvétel eléggé egyenletesen alakult, az első forduló 176 567 érvényes szavazatszám a második fordulóban 179 343-ra nőtt.⁷⁵⁴ Mindez két dolgot jelentett: egyrészt az ellenzék átvette a Maldív-szigetek kormányzását, így reális tartalmat adhat a demokrácia iránti követeléseinek. Másrészt viszont Mamún Abdul Gájúm nem lett bukott politikus, veresége nem volt megsemmisítő, és ezt ő maga is érzélte. Személyével a jövőben is számolni kellett.

Hamar megerősítést kapott ez a benyomás a törvényhozási választásokon is. 2009. május 9-én került sor az ország történelmének első szabad, többpárti választására, ahol a 77 képviselői helyből a relatív többségi választási rendszer miatt (ahol a legtöbb szavazatot kapó jelölt viszi a mandátumot) a Dhivehi Rájjítunge Párt Gájúmmal az élén annak ellenére is a legtöbb képviselői helyet szerezte (28-at), hogy egyébként a szavazatainak száma több mint tízezerrel elmaradt a második helyezett Maldív Demokrata Párttól. Az Abdulla Jámín Abdul Gájúm vezette Népi Szövetség 7, a Dhivehi Kvámí Párt 2, míg a Dzsumhúri Párt 1 mandátumhoz jutott. A többi 13 mandátum párton kívüli képviselőké lett.⁷⁵⁵ A választói részvétel viszonylag magas, 78,87% volt.⁷⁵⁶

Násíd elnöknek már 2010-ben kormányválsággal kellett szembenéznie, amikor 12 minisztere egyszerre nyújtotta be lemondását, tiltakozva a parlamenti képviselők obstrukciós hozzáállása és a körökben tapasztalható korrupció ellen. Noha újra ki akarta nevezni lemondott munkatársait, a törvényhozás ezt nem mindegyikük esetében hagyta jóvá. 2011-től a kormánypártokon belül is törés keletkezett, amelynek okai hivatalosan a kormányzati munka átláthatatlansága és a nyugati turisták által látogatott idegenforgalmi egységek muszlim etikai szabályok alóli felmentése volt. Ez évtől kezdve újabb demonstrációsorozat keretében immár az egykori diktatúra hívei által szervezett tömeg követelte Násíd elnök távozását. Hivatkozási alapjuk sokféle volt, de elégedetlenségük valódi hátterét a romló gazdasági helyzet képezte. Miután a fegyveres erők tagjai is szimpátiát mutattak a tüntetések résztvevőivel, Násíd 2012. február 7-én lemondott, megnyitva az utat Mohamed Váhid Hasszán alelnök előtt az államfői hivatal betöltésére. Nem sikerült szépen távoznia. Önmagát

⁷⁵³ Elections Commission: *Presidential Election 2008*. Republic of Maldives, 2008. október 8.

⁷⁵⁴ Elections Commission (2008): i. m.

⁷⁵⁵ Inter-Parliamentary Union: *Maldives, Majlis (People's Majlis), Elections in 2009*. 2009. május 9.

⁷⁵⁶ Inter-Parliamentary Union (2009): i. m.

erőszakos puccs áldozatának tekintette, ám állításait nem tudta bizonyítani. Váhid Hasszán elnöksége pedig már a kormány hattyúdalát jelentette.

2013-ban a korábbi, 2005. évi helyére új párttörvény került, amely 10 ezer főben határozta meg a politikai pártok minimális létszámát. Ez a társadalom lélekszámával összevetve igen magas limit volt, amelyet csak néhány politikai szervezet tudott „megugrani”.⁷⁵⁷ Többek között Váhid Hasszán elnök pártja is feloszlásra került. Mindössze öt párt, a Maldív Demokrata Párt, a Maldív-szigetek Haladó Pártja, a Dhivehi Rájjítunge, a Dzsumhúri Párt és az Adálát Párt maradt a legális pártpolitikai küzdőtéren. A törvény persze nagy felháborodást keltett a kárvallott szervezetek körében, akik az igazságszolgáltatás támogatásában bíztak.

A 2013. szeptember 7-én tartott elnökválasztás első fordulójában Mohamed Váhid Hasszán elnök alig több mint 5%-ával csúnyán leszerepelt. A legtöbb szavazatot (45,45%) az újrainduló Mohamed Násíd kapta, míg a második helyre szűken bár, de Abdulla Jámín Abdul Gájúm, a Haladó Párt jelöltje futott be 25,35%-kal. Nem mellékes, hogy Abdulla Jámín az exelnök Mamún Gájúm féltestvére volt, neves rokona pedig ekkor az öt jelölő Haladó Párt vezetője. Gászím Ibrahim, a Dzsumhúri Párt képviselője 24,07%-kal lett harmadik. A választások eredményét azonban a Legfelsőbb Bíróság törölte egy rendőrségi vizsgálati jelentés alapján, amely szerint mintegy 5600 hamis szavazat leadására került sor, többek között halott emberek és kisgyermekek nevében is.⁷⁵⁸ Figyelembe véve a szavazásra jogosultak számát, ez elvben jelentős torzítást tett lehetővé az eredményekben, jóllehet a nemzetközi megfigyelők nem tapasztaltak anomáliákat.

A megismételt első fordulót november 9-én tartották Váhid Hasszán nélkül. Mohamed Násíd 46,93%-ot, Abdulla Jámín Abdul Gájúm 29,72%-ot, míg Gászím Ibrahim 23,34%-ot kapott.⁷⁵⁹ A november 16-án tartott második fordulóban ugyanakkor látványos fordulat állt be. Gájúm 51,39%-kal megnyerte az elnökválasztást, Násíd 48,61%-ot kapott.⁷⁶⁰ Lényegében a kiesett elnökjelöltek támogatói túlnyomórészt Gájúmhoz és a Haladó Párthoz csatlakoztak.

E kormányváltó hangulat kitartott a 2014. márciusi törvényhozási választásokon is. 77%-os választási részvétel mellett a Haladó Párt nyerte a legtöbb (33) mandátumot. Legnagyobb ellenzéke a Maldív Demokrata Párt maradt 26 mandátummal. Pusztán érdekesség, hogy emögött egyébként országos szinten még mindig több szavazat állt, mint a Haladó Párt eredménye mögött. Nem lehetett tehát az MDP teljes összeomlásáról beszélni. A Dzsumhúri Párt 15 mandátumhoz, a Maldív Fejlődés Szövetség 5, az Adhálát Párt pedig 1 mandátumhoz jutott. Bekeverült a törvényhozásba még 5 független képviselő is.⁷⁶¹ Mamún Abdul Gájúm korábbi

⁷⁵⁷ Ahmed Naif: President Waheed's GIP among 11 Political Parties Dissolved. *Haveeru*, 2013.

⁷⁵⁸ Maldives Presidential Election Re-Run. *BBC*, 2013. november 14.

⁷⁵⁹ Elections Commission: *Presidential Election 2013*. Republic of Maldives, 2013. szeptember 7.

⁷⁶⁰ Elections Commission (2013): i. m.

⁷⁶¹ Republic of Maldives, Election for Majlis. *ElectionGuide*, 2014. március 22.

pártja, a Dhivehi Rájjítunge azonban valóban eljelentéktelenedett a vezér kiválása és a Haladó Párthoz való csatlakozása után. Nem jutott parlamenti képviselőhez.

Abdulla Jámín Abdul Gájúm (akit gyakran csak rövidebb nevén, Abdulla Jámín-ként emlegettek) lett a vizsgált időszakban az első maldív elnök, aki kitöltötte 2018-ig szóló ötéves mandátumát. Elnökségére jelentős infrastrukturális fejlesztési projektek elindítása volt jellemző, valamint a szigetország gazdasági indíttatású közeledése a Kínai Népköztársasághoz. Uralmának végére azonban népszerűtlenné vált nagy botrányt kavart pénzügyi visszaélései miatt.

Noha elindult második államfői ciklusáért a 2018. szeptember 23-i elnökválasztáson, az ellenzéke egy ember mögé sorakozva igyekezett leváltani. Ez az ember Ibrahim Mohamed Szóli volt, a Demokrata Párt ismert alakja. Mivel ezúttal csak két jelölt indult az elnökségért, a választás egyfordulós volt. Mindkét fél erősen mozgósította híveit, ami kifejezetten magas, 89,2%-os választási részvételhez vezetett. Gyakorlatilag mindenki megjelent az urnánál, aki erre fizikailag képes lehetett, és kicsit is érdekelte a politika. A protest szavazatok száma igen magas volt ebben a helyzetben, így a választási eredmények Szólinak kedveztek. 58,38%-kal választották a Maldív-szigetek elnökének.

Győzelmének pszichológiai hatása megmutatkozott a törvényhozási választások eredményén is. A 2019. április 6-án lezajlott voksoláson Abdulla Jámín Abdul Gájúm pártja – különösen az elnökválasztási eredményeivel összevetve – alaposan leszerepelt, mindössze 5 mandátumot szerezve. A választások a Maldív Demokrata Párt elsőpró győzelmét hozták, a 87 képviselői helyből 65-öt nyert el. Ezzel a csaknem háromnegyedes többséggel a párt olyan domináns szerepre tett szert, amely teljes egészében összevethető a Bangladesi Awámi Liga 2008 után kialakult helyzetével. A Népi Madzslisz legnagyobb ellenzéki frakcióit a Dzsumhúri Párt és a Haladó Párt egyaránt 5-5 képviselője jelentette.⁷⁶² Mellettük még két kisebb szervezet összesen 5 jelöltje és 7 független jelölt jutott képviselői helyhez.

Dél-Ázsiában, így a Maldív-szigeteken is esély látszott a predomináns pártrendszer kialakulására. Az azonban, hogy az MDP kiemelkedő többsége csak ideiglenes állapot-e, vagy hosszabb ideig tartó berendezkedés alapja lesz, jelen sorok születésekor még nem ítéltető meg. A 2019. évi választásokat követő események pedig túlmutatnak e kötet vizsgálatának időkeretén.

Fontos ugyanakkor, hogy értékeljük a 2008-as esztendő fejleményeit a dél-ázsiai politikai fejlődés tágabb perspektívájában is. Ez évben – mint láthattuk – Pakisztánban és Nepálban is jelentős lépések történtek a korábbi önkényuralmi struktúrák felszámolására. Még ha ezek nem is váltottak be minden reményt, és a változások sok konfliktussal és kényszerű kompromisszummal jártak, akkor is nagyon fontos lehetőségeket nyitottak meg az érintett dél-ázsiai társadalmak számára jogaik kiterjesztésében és érdekeik politikai képviselésében, mai szemmel nézve tehát korszakos

⁷⁶² The Commonwealth: *Maldives Parliamentary Elections*. Reports of the Commonwealth Observer Group, 2019. április 6.

jelentőséget tulajdoníthatunk nekik. Anélkül persze, hogy tagadnánk hiányosságait.

Összefoglaló jelleggel azt állapíthatjuk meg, hogy a Maldív-szigetek 1989–2019 között mutatott belpolitikai fejlődése alapvonalaiban a szabad és versengő többpárti demokráciák sztenderdjei felé haladt, és kétségkívül komoly változásokat produkált az autokrácia évtizedei után, ám liberális társadalomról mégsem beszélhetünk. A vallásszabadság megtagadása a lakosság tagjaitól, valamint az iszlám és az államélet mély összefonódása, ha nem is ütközött tömeges ellenállásba a helyiek részéről, mégsem teszi lehetővé, hogy a nyugati fogalmak szerinti szabad társadalomként értékeljük a maldív népet a 2010-es évek végén.

E ponton érdemes egy rövid kitekintést tennünk a szigetország népességére is. 2006-ban a Maldív-szigeteket hivatalos adatok szerint 298 968 ember lakta. Ez 2014-re 407 660 főre nőtt.⁷⁶³ Igen jelentős, egyes források szerint a lakosság egyharmadát is kitevő a külföldiek aránya, akik munkavállalóként érkeznek ide, többnyire Indiából, Srí Lankáról és Nepálból. Ők elvben csak ideiglenesen tartózkodnak itt, ám jelenlétük kétségkívül hatással van a népesség kulturális arculatára, erősítve annak iszlámon és a dhivehin kultúrán túlmutató dél-ázsiai összetevőit. Ha pusztán az állampolgárok közösségét vizsgáljuk, a Maldív-szigetek társadalma az ezredfordulón is őrizte relatív etnikai egységét, a lakosság nagyjából 98,5%-át tekintették maldívnak, a maradékot pedig 0,7%-nyi szingaléz és 0,8%-nyi egyéb nemzetiségű lakos tette ki.⁷⁶⁴ Zömmel dél-indiaiak.

Korszakunk végére a társadalom működésének mentális, erkölcsi és kulturális alapjait továbbra is az iszlám vallási tézisek jelentették. Ezt nem érintették a demokratikus reformok. Az állampolgárok szabad cselekvésének korlátja az állam törvényei mellett a saria, amelyet az alkotmány is előír. Az oktatásnak tartalmában és szellemiségében is törekednie kell az iszlám iránti engedelmesség és szeretet kialakítására.⁷⁶⁵ Jóllehet, az alkotmány minden korábbinál több jogot és védelmet biztosít az állampolgárok számára, a vallási meggyőződés védelme nincs ezek között. Még a 2010-es évek végén is törvényellenesnek számított az iszlámon kívül bármely egyéb vallás népszerűsítése és az iszlám bírálata is.⁷⁶⁶ A házassági jog tekintetében különbséget tesznek a férfiak és nők között aszerint, hogy nő csak muszlim vallású férfihöz mehet hozzá, míg a férfi állampolgár feleségül vehet keresztény vagy zsidó vallású nőt is, de más vallású házastárs számára sem engedélyezett.

Szoros összefüggésben a fentiekkel, az utóbbi időszakban növekszik a maldív nőkön a nyomás a társadalom konzervatív körei részéről arra, hogy hidzsábot viselve lépjenek ki az utcára. A vallásos és világius kultúra képviselői között egyre élesebb

⁷⁶³ Maldives Bureau of Statistics: *Statistical Release I: Population and Households*. 2014.

⁷⁶⁴ Maldives. *Encyclopedia Britannica*. 2021.

⁷⁶⁵ Constitute Project (2008): i. m.

⁷⁶⁶ U. S. Department of State Office of International Religious Freedom: *2018 Report on International Religious Freedom: Maldives*. 2018.

viták tapasztalhatók, és a fizikai atrocitások sem ritkák.⁷⁶⁷ Látni kell azonban, hogy mindez ellentétben áll az ország gazdasági érdekeivel, amelyek nagyszámú nem muszlim kultúrájú ember ideiglenes (turistaként) vagy tartósabb (munkavállalóként) jelenlétét és aktivitását igénylik. Az idegenforgalom továbbra is nélkülözhetetlen a szigetország nemcsak magas életszínvonalának, de egyáltalán gazdasági életképességének biztosításához. Ez pedig az alkotmányos és törvényi előírások dacára is arra ösztönöz, hogy a kormányzat ne engedjen a vallási szélsőséges törekvéseknek, mert az igaznak és erkölcsösnek hirdetett életmód kényszerítése könnyen az ország szuverén pozícióinak rovására mehet. Miközben a Maldív-szigetek igyekszik bizonyítani méltó helyét a muszlim népek közösségében, addig közvetlen környezetét a dél-ázsiai és indiai-óceáni stratégiai tér jelenti, ahol a barátok és anyagi források biztosításáért kényes játszmát folytat.

E ponton tennünk kell egy kis kitekintést a külpolitikai helyzetre is, amely alapvető hatással bírt a kis szigetország sorsának alakulására. Malé addig India és (Diego Garcia miatt) az Egyesült Államok haditengerészeti jelenlététől meghatározott biztonságpolitikai környezetében a 2000-es évektől egyre fajsúlyosabb tényezőként jelent meg a Kínai Népköztársaság is. Peking meg kívánta nyerni a Maldív-szigetek kormányát a tengeri áruforgalom biztosításához kapcsolódó céljainak, cserébe pedig olyan fejlesztési beruházásokat ajánlhatott fel, amelyek teljesen megváltoztatták volna a kínai szemmel jelentéktelen méretű terület arculatát. Különösen Abdulla Jámín elnöksége idején fogalmazódtak meg grandiózus elképzelések, mint például a Malé szigetet a nemzetközi repülőtérnek otthont adó, szomszédos Hulhulé szigettel összekötő Maldív–Kínai Barátság Híd építése, amely 2018-ra készült el kínai hitelből.⁷⁶⁸ Peking befolyásának növekedése persze komoly aggodalommal töltötte el Indiát, amely – ahogy az Nepál és Srí Lanka eseteiben is tapasztalható volt – féltékenyen őrzi dél-ázsiai érdekszféráját. Malé persze tisztában van a regionális realitásokkal és saját katonai jelentéktelenségével, így nemigen volt számára más lehetőség, mint az egyensúlyozás a térségben érdekelt nagyhatalmak között. A preferenciákat illetően azonban a maldív vezetők eltérő álláspontokat képviseltek. A 2018-ban hivatalba lépett új elnök India felé tett gesztusokat, és a demokrata párti kormány távolodni kezdett Pekingtől, kilátásba helyezve a beruházási megállapodások felülvizsgálatát. Ez utóbbiak összesen 1,5 milliárd dollár értékű hitelt tartalmaztak, ami körülbelül 41,7%-a annak az összegnek, amelyet a Maldív-szigetek gazdasága egy év alatt megtermelt.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ U. S. Department of State Office of International Religious Freedom (2018): i. m.

⁷⁶⁸ India Seeks to Counter China Sway in Maldives with Bridge Project. *Seychelles News Agency*, 2020. augusztus 18.

⁷⁶⁹ Marwaan Macan-Markar: China's Infrastructure Diplomacy Takes a Beating in Asian Elections. *NIKKEI Asia*, 2018. szeptember 30.

India

Belpolitikai dinamika az ezredfordulót követően

India belpolitikai életére az ezredfordulót követően is érvényes maradt az a kettősség, amelyet az 1990-es évekre vonatkozóan állapíthattunk meg: egyrészt az ország hidegháborús évtizedekre jellemző predomináns pártrendszere a múlté, és a két nagy politikai pólus, a középbal Indiai Nemzeti Kongresszus és a jobboldali Bháratíja Dzsanatá Párt szövetségi szinten a legerősebb, egymással párba állíthatóan kormányképes szervezetek. Másrészt ugyanakkor India kormányzásához többnyire pártszövetségek kialakítására volt szükség a törvényhozási többség biztosítására. Emiatt a regionális és etnikai pártok felértékelődtek, és nemcsak egy-egy szövetségi állam szintjén képeztek fontos (esetenként kormányzó) erőt, de a szövetségi törvényhozásban is üggydöntő lehetett a támogatásuk.

Lényegében tehát koalíciós keretekben zajlott a kormányzás, ami egyrészt többféle érdekcsoport inkorporálását tette lehetővé a döntéshozatalba, másrészt azonban problémák forrása is volt. A számtalan országos és helyi politikai szövetséges, notabilitás és partner kielégítése, érdekeik egyeztetése és kanalizálása ugyanis az indiai belpolitikát a korábbiaknál is dagályosabbá, a nepotizmusnak és korrupciónak kitettebbé formálta. A szövetségi minisztertanács (azaz a központi kormány) összetételében jól tükröződött ez, a számos államminiszter és kabinetminiszter kinevezésein keresztül. Ugyanakkor a baloldal és jobboldal politikai váltógazdasága stabilizálódni látszott, és a kormányok is tartósabbnak bizonyultak. Az 1998 és 2019 közötti időszakban mindössze két kormányváltás történt, 2004-ben és 2014-ben.

Ugyanakkor – egyébként párhuzamosan a világszerte tapasztalható tendenciákkal – India politikai életében is egyre erősödtek a nacionalista attitűdök, amelyek egyszerre táplálkoztak az ország globális szintéről is jól látható sikereiből, de megjelentek a háttérben a gyarmati időszak politikai, jogi és intellektuális örökségével vagy a globalizálódó világ társadalmi hatásaival szembeni kritikák, ellenérzések is. Persze ezek eltérően érintették a különböző társadalmi csoportokat, és a jobboldali kritika felülkerekedésében a 2004–2014 közötti baloldali kormányzás visszaéléseinek is komoly szerepük volt. Így az indiai kulturális környezetben ezt a folyamatot nem lehet csak egy-egy nyugaton széles körben elterjedt jelenség (például globalizációkritika, középosztály szegényedése stb.) emlegetésével leírni. Mindent egybevetve azonban a 21. század második évtizedének végére számottevő erodálódás ment végbe a függetlenné válást követő évtizedek indiai alkotmányos értékeinek körében, amit a mainstream értelmiség és a baloldal értékrombolásként, a hindu nacionalizmus hívei viszont éppen az őseredeti, idegen befolyástól mentes értékek restaurációjaként – vagy legalábbis annak kezdeteként – értékelt. Sajátos módon, miközben az ország gazdasági és életszínvonalbeli fejlődése, valamint szélesebb nemzetközi szinten is növekvő érdekérvényesítésre képes nagyhatalmi pozíciója tekintetében volt alapvető egyetértés a vezető baloldali és jobboldali pártok között,

addig az indiai civilizációról és annak globális beágyazódásáról alkotott képük nem-igen volt összeegyeztethető.

Miközben azonban a Nemzeti Kongresszusnak már komoly múltja volt az ország élén, addig a hindu nacionalista értékek bel- és társadalompolitikai érvényesülésére a korábban már ismertetett 1998-as kormányváltás teremtett látszólag komoly esélyt.

Átál Bihári Vádzsapji kormányzása 1998–2004 között

Vádzsapji, a hivatalba lépésekor 74 éves író-költő-politológus kormányzása az első alkalmat jelentette a hindu nacionalisták számára, hogy stabil törvényhozási háttér mellett, a teljes kormányzati ciklus kitöltésével bizonyítsák képességüket az indiai állam irányítására. Vádzsapji lett az első nem kongresszus párti kormányfő, akinek sikerült ötéves mandátumának végéig a hivatalában maradni. Ennek persze ára volt: sokat bajlódott azzal, hogy a kabinetjének belső személyi összetételét és hatásköri eloszlását úgy alakítsa ki, hogy az egyszerre feleljen meg a szövetséges pártok elvárásainak (azaz juttassa címekhez és pozíciókhoz a vezetőket), a BJP országos pártként való pozícióépítésének (minden fontosabb térségből kerüljön be valaki) és a generációk közötti kontinuitás szempontjainak (azaz a fiatalabbak is jussanak szerephez).⁷⁷⁰

A kabinet erősen épített az előző kormányok szakpolitikai eredményeire, különösen a gazdaság területén, míg a biztonság- és védelempolitika vonatkozásában új távlati célkitűzéseket fogalmaztak meg. Utóbbiakat a nukleáris fegyverkezéssel, illetve nagyhatalmi politikával foglalkozó fejezetekben már ismertettük.

Társadalompolitikai téren erős várakozás volt, hogy a hindu nacionalisták megkíséreljék érvényesíteni a nemzet kívánatos fejlődésével kapcsolatos elképzeléseiket. Utóbbival szemben különösen a kisebbségek részéről fogalmazódtak meg komoly fenntartások, mivel a BJP alapvetően a hindu kultúra (észak-indiai olvasatú) szupremáciáját tekintette az indiai jövő biztosítékának. Vallási/civilizációs alapú nemzetfelfogásuk miatt sok negatív benyomás élt velük szemben a baloldali értelmiség köreiben otthon és külföldön is. Összefonódásuk a szélsőséges hindu sovínisza Rástríja Szvájámszevak Szángth (RSS) szervezettel, amelynek ideológiájáról és rendezvényeinek külsőségeiről sokaknak az európai fasizmus jut eszébe,⁷⁷¹ igen rossz fényt vetett rájuk. Noha a hindu nacionalizmus hívei között is megtalálhatók a mérsékelt és szélsőséges irányzatok hívei, általában közősek bennük a muszlimokkal szembeni ellenérzéseik, valamint az India posztkoloniális alkotmányos és jogrendjével szembeni kritikus hozzáállásuk. Minthogy azonban az Egyesült Államokkal

⁷⁷⁰ Lásd: Swapan Dasgupta: Vajpayee's Third Government: A Blend of Expediency and Investment in the Future. *India Today*, 1999. október 25.

⁷⁷¹ Suprakash Majumdar: Dress How you Want to be Addressed: RSS and Fascism. *National Herald*, 2019. augusztus 31.

való kapcsolatok építésében új távlatok nyíltak ekkoriban, és a BJP önálló pozíciója sem volt elég erős drámai változások keresztülviteléhez, a kormány igyekezett tompítani az élet a hindu nacionalista ideológiai beállítódásból fakadó konfliktusoknak. Maga Vádzspáji később egy interjúban is hangoztatta: önmagában nem a muszlim vallásossággal van problémája, hanem az indiai hazafiasságon felülálló identitásokkal. Elvárja muszlim honfitársaitól, hogy számukra is India legyen az első, és ne valamiféle umma, vagy különösen egy másik ország.⁷⁷²

Vádzspáji politikája a baloldali értelmiség szemében sovínisztának és szélsőségesnek tűnt, valójában azonban jobboldalról, saját szövetségesei részéről is éles kritikákat kapott. Mivel koalíciós partnerei nem voltak hajlandók támogatni azon elképzeléseit, amelyek várhatóan komoly konfliktusokhoz vezetnek majd, a kormányfő számos olyan kérdésben nem tudott változásokat elérni, amelyek fontosak lettek volna a hindu nacionalista csoportoknak. Ilyen volt például Kasmír alkotmányban biztosított speciális jogállásának felszámolása vagy az indiai jogrendszer egységes alkalmazásának keresztülvitele valamennyi vallási csoport esetében, azaz a különböző vallások képviselőivel szembeni eltérő jogszabályok egységesítése. Ezekben az ügyekben majd csak a 2010-es évek második felében történik jelentős előrelépés az akkori hindu nacionalista kormány irányítása mellett.

A BJP kormány persze nem csak Vádzspáji karakteréről szólt, igen fontos feladatok hárultak néhány miniszterére, akik közül érdemes kiemelni Lál Krisna Ádváni belügyminisztert, aki a kormány második emberének számított. Keményvonalas hozzáállása sokkal szimpatikusabb volt a BJP tagjai egy részének.⁷⁷³ Egyértelműen Vádzspáji lehetséges alternatívájaként tartották számon, ami a kormányciklus vége felé kettejük rivalizálásába fordult.⁷⁷⁴ A feszültség érezhető volt a választásokra készülve is. Ádváni legmesszebb tekintő politikai ambícióit – a kormányfői szék elfoglalását – végül nem válthatta valóra soha, ám az indiai oktatáspolitikára jelentős ráhatást kapott. Ez utóbbival nagyon komoly változásokat indított el a társadalomtudományok átértékelésén keresztül. Az emberi civilizációt a hindu nacionalisták alapvetően India-centrikus perspektívából szemlélik, amely szerint az indiai a legősibb civilizáció a Földön, amely az összes többit megtermékenyítette. Külső bevándorlásnak nézetük szerint nem volt lényeges szerepe az indiai civilizáció kialakulásában. Éppen ellenkezőleg: innen vándoroltak szét az árja népcsoportok is. A történelem e megfordított verziója a hindu nacionalista múltszemlélet sarkalatos eleme.⁷⁷⁵ E hindu nacionalista eszmeiség megjelentetése a közoktatásban összekapcsolódott a Vádzspáji-kabinet azon programjával, amely az elemi és középszintű

⁷⁷² Atal Behari Vajpayee: The Sangh (RSS) is My Soul. *Samvada*, 2012. január 19.

⁷⁷³ T. K. Arun: Atal Bihari Vajpayee: The Pregnant Pause Lengthens Forever. *The Economic Times*, 2018. augusztus 16.

⁷⁷⁴ Neena Vyas: Vajpayee Is Our Leader, Reiterates BJP. *The Hindu*, 2003. szeptember 25.

⁷⁷⁵ Erről lásd: Gáthy (2017): i. m. 395–397.

oktatás színvonalának emelését célozta meg.⁷⁷⁶ Hívei később is igen nagyra tartották Vádzspáji erre vonatkozó törekvéseit. A kormány alkotmányba iktatta az oktatáshoz való jogot, de a tényleges gyakorlatba való átültetésére nem volt már ideje. Az erre vonatkozó jogszabály majd Manmóhán Szingh kormányzása idején születik meg.

A kabinet egy másik érdekes tagja volt a kárnataikai keresztény származású George Matthew Fernandes védelmi miniszter. Mivel a védelmi ügyek a hindu nacionalisták választási ígéretei alapján és általános politikai törekvéseit illetően is kiemelt figyelemre tarthattak számot, Fernandes felelős beosztást kapott. Az ő feladata volt a kargili háborút követő védelmi felülvizsgálat elindítása, és hivatali ideje alatt kezdődött meg az indiai védelmi költségvetés jelentős növelése is. A korlátozott hagyományos háborúk elméletének 2001-es meghirdetésével megnyugtatta az indiai katonai elitet a haderő jövőjét illetően: a sikeres nukleáris fegyverkezés nem vonja maga után a hagyományos katonai kapacitások leépítését. Éppen ellenkezőleg, jelentős modernizációra lehet számítani, különösen a nagyhatalmi erőkitetés és a precíziós hadviselés szempontjából kulcsfontosságú képességrendszerek tekintetében.⁷⁷⁷

A kargili háborút követően sem vált nyugodtabbá a belbiztonsági helyzet az országban. Tovább tekintve a kasmíri ellenőrzési vonal mentén állandósulni látszó feszültségen, India más térségei sem voltak biztonságban. 1999. december 24-én az Indian Airlines Katmandu–Delhi járatát afgán tálibok egy csoportja ténitette el Kandahárba a pakisztáni ISI támogatásával, hogy a túsul ejtett utasokkal zsarolja ki Indiától néhány fogva tartott muszlim terrorista szabadon bocsátását. Az indiai kormány kénytelen volt engedni nekik,⁷⁷⁸ miáltal egyrészt megalázott helyzetbe került a nemzetközi közvélemény előtt, másrészt pedig újabb igazolását kapta a tálibokkal szemben álló Afganisztán-politikájának. 2001. szeptember 11-e után nem volt kérdéses, hogy India melyik oldalon áll a kialakult konfliktusban, és ez független volt a kormány ideológiai beállítottságától. Szóltunk már a terrorizmus jelenségével foglalkozó fejezetben az indiai parlament ellen 2001. december 13-án elkövetett terrortámadásról, amely azóta is az egyik legtöbbet emlegetett hasonló incidens volt az ország elmúlt két évtizedes történetében. A muszlimokkal szembeni ellenérzések tehát időről időre újabb muníciót kaptak, és a nemzetközi környezet is kedvezőbbé vált a terroristának tekintett csoportokkal szembeni kemény fellépéshez. Ugyanakkor arra is lehetőséget teremtett mindez, hogy a jobboldali kormány barátságosabb arcát mutassa a muszlim közösségek felé, amire sokak szemében váratlan megoldást választott.

Bizonyítandó az indiai társadalom sokszínűsége melletti kiállását és a vallási kisebbségek elfogadását, a BJP 2002. júliusi köztársaságielnök-választásra a muszlim

⁷⁷⁶ Kritika Sharma: How a Vajpayee-era Scheme Revolutionised School Education in India. *The Print*, 2018. augusztus 16. és Atal Bihari Vajpayee's Five Steps that Changed India Forever. *The Economic Times*, 2017. december 25.

⁷⁷⁷ Bővebben lásd: Háda Béla (2019): i. m.

⁷⁷⁸ Kandahar 1999 Episode Worst Capitulation to Terrorists in India's Modern History: Subramanian Swamy. *The Hindu*, 2021. szeptember 12.

származású repülőmérnököt, Abdul Kálámot jelölte. Mivel Kocseril Rámán Nárájánán elnök nem kívánt újraindulni a pozícióért, a megüresedő elnöki hivatal betöltésére Kálám lett a legesélyesebb jelölt, különösen, miután az indiai politikai elit döntő része (beleértve a Nemzeti Kongresszust és szövetségeseit) is felsorakozott mögötte. Abdul Kálám személyét nem lehet elintézni azzal, hogy ő volt az első muszlim a Rástrápati Bávánban. Elképesztően indiai jelenség volt. Hatalmas tudományos szakértelme őszinte szerénységgel és mély spiritualizmussal társult, valamint erős hajlammal a lemondásra az élet minden területén. Sem vagyont nem gyűjtött,⁷⁷⁹ sem családot nem alapított. Pályafutása során jelentős szerepe volt az ország ballisztikusrakéta-programjának, illetve űrprogramjának fejlődésében, így sokat köszönhetnek neki azok a területek, amelyek elsődleges szerepet játszottak India hatalmi presztízsképzésében. Bár elnöki tevékenységét érték kritikák, mivel nem bánt bőkezűen a kegyelmezés gyakorlatával, külföldi kollégái felé az indiai politika barátságos arcát mutatta, ami jól szolgálta a felemelkedő nagyhatalom és nem éppen makulátlan előéletű kormányának érdekeit.

Átál Bihári Vádzsipáji 2004-ben lezárult kormányzása mindent egybevetve mérőföldkönek számított India hatalmi politikájának, valamint a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatainak formálódásában, gazdaságpolitikai tekintetben pedig a korábban elindult reformok továbbfejlesztését hozta. Utóbbinak nagy szerepe volt abban, hogy az indiai GDP-növekedés újra dinamizálódott az ezredfordulót követően, és tartósan biztosította az ország számára a második legnagyobb feltörekvő gazdaság és általában a második leggyorsabban bővülő nagy gazdaság státuszát. Noha a maga idejében a BJP-kormány politikáját általában szélsőségesen nacionalistának és az indiai alkotmányos alapelvekkel szembehelyezkedőnek tartották baloldali ellenzéke részéről, a 2010-es évek végéről visszatekintve már kifejezetten mérsékeltnek tűnt. Magát a kormányfőt is túlzott liberalizmussal vádolták keményvonalasabb párttársai. Ebben persze szerepet játszott a kormányoldal összetétele és belpolitikai mozgásteret is. India hindu nacionalista szellemiségű átalakítása tekintetében végső soron csak bemelegítés lehetett a 2004-ben zárult kormányzati ciklus. A mélyebb változások időszaka csak egy évtizeddel később jött el.

India Manmóhán Szingh kormányzása alatt

Sonia Gandhi 2004-ben töltötte be 58. életévét, politikai befolyása pedig ebben az időszakban érte el lehetséges csúcát. Radzsív Gandhi házastársaként sokáig a jó indiai feleség szerepe jutott neki, amely leginkább problémáinak magába temetését, hitvese és gyermekei odaadó gondozását jelentette.⁷⁸⁰ Európai (olasz) származása dacára teljes mértékben belehelyezkedett e szerepbe. Minden tekintetben

⁷⁷⁹ D. J. Walter Scott: 'Kalam had no Property'. *The Hindu*, 2015. augusztus 3.

⁷⁸⁰ Gáthy (2017): i. m. 270.

indianizálódott, ami nagyban elősegítette közéleti érvényesülését. Férje halála után előtérbe engedte Naraszimha Raót, csak 1998-ban választották a válságba került Nemzeti Kongresszus elnökévé. Lehetőséget kapott az indiai nagypolitika befolyásolására és családja érdekeinek képviseletére. Egykori anyósa, a „Mátriárka”, Indira Gandhi varázsa azonban nem lengte körül. Jóllehet, már az 1980-as évek óta kizárólag indiai állampolgár volt, külföldi származása miatt a vérségi elvnek rendkívül nagy jelentőséget tulajdonító indiaiak többsége mindig idegenként tekintett rá, így kevés esélye volt az ország vezetőjévé válni. Ezt a 2004-es választásokat kísérő, származására kiélezett kampány is megerősítette. Hindu nacionalista ellenfelei nemcsak belpolitikai előny szerzéséért emlegették idegenségét – bár persze ez volt az elsődleges –, hanem hűek voltak ezzel saját elveikhez is. A katolikus neveltetésű európai nő nem fért bele az indiai nemzetről alkotott felfogásukba.

Sonia célja leginkább az lehetett, hogy megőrizze a Kongresszus erejét, és biztosítsa a Néhrú–Gandhi család személyes befolyását az indiai politikai életen belül addig, amíg Ráahul Gandhi fel nem nő a szerephez, és át nem veheti a gyeplőt. Radzsív egyetlen fia, aki 1991-ben remegő kézzel gyűjtötte meg apja halotti máglyáját a Ganga partján⁷⁸¹ a Néhrú–Gandhi család következő politikusnemzedékét képviselheti, a 2004-es választásokon azonban még csak éppen belépett a közéletbe. Még nem állt készen komolyabb szerepre.

Manmóhán Szingh, a nagy tekintélyű egykori pénzügyminiszter kormányfői fellettetése Sonia Gandhi igen szerencsés választása volt. Az indiai gazdasági reformok akkor már 72. életévében járó, tisztelettől övezett atyja ellen nem lehetett komoly kifogást emelni. Ráadásul ő is pályázhatott egy elsősége: győzelme esetén az ország első szikh származású kormányfője lehetett, aki személyében kifejezi és hitelesíti a Nemzeti Kongresszus nyitottságát a kisebbségek irányába.

A 2004. évi választások és az első Szingh-kormány

A választásokat, amelyek tétje Vádzspáji újabb ötéves kormányfősége vagy a baloldali fordulat volt, 2004. április–május során tartották öt fázisban. Erősen érvényesült az indiai pártrendszer kétosztatúsága: alapvetően a két nagy párt által vezetett szövetségek között zajlott a küzdelem az ország kormányzásáért. Ugyanakkor a BJP-nek jó esélyei voltak az újrázásra. A gazdasági fejlődés újra dinamizálódott, a kormány ideológiai beállítódása mégsem vezet(het)ett olyan szélsőségesen nacionalista politikához, mint amitől sokan tartottak, ráadásul India erejének és nagyságának szimbólumértékű aktusai is fűződtek kormányzásához, mint a nukleáris hatalmi státusz deklarálása, a kargili háborúban elért győzelem vagy a nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatok fejlődése. Minden jel arra utalt – és ez igaz is volt –, hogy India kitalált az 1990-es évek elejét jellemző háttérbe szorultságából a nemzetközi rendszeren

⁷⁸¹ Interjú dr. Balogh András nagykövettel.

belül, és egy új, tekintélyének és befolyásának növekedését hozó szakaszba ért. Az „India Ragyog” jelszó a kormány részéről ezt az érzést igyekezett erősíteni. A választók többsége azonban változást akart, és elhitte, hogy a fent felsorolt eredményeket a Kongresszus miniszterelnök-jelöltje is tudja biztosítani és továbbfejleszteni anélkül a kulturális arrogancia nélkül, amelyet a hindu nacionalisták egy része képviselt a társadalom felé. Szingh nem annyira ideológus, mint inkább technokrata karaktere, morális és intellektuális intaktsága bizalmat ébresztett az indiai választók meghatározó részében.

A nagy országos pártok közötti versenyt az INC kis különbséggel bár, de megnyerte, összesen 145 mandátumot szerezve. A BJP 138 mandátumot tudhatott magáénak. Ami sokkal fontosabb volt, hogy a szövetséges pártok közül is többen jól szerepeltek, így az Egyesült Haladó Szövetség (United Progressive Alliance – UPA) összesen 225 mandátumot szerzett, míg a Nemzeti Demokratikus Szövetség 189-et. A harmadik oldalon tekintett Baloldali Front 55 képviselői helyet nyert.⁷⁸² A részvétel 58%-os volt.⁷⁸³

Miután tehát az Egyesült Haladó Szövetség megszerezte az alsóházi mandátumok többségét, Manmóhan Szingh 2004. május 22-ével India 13. miniszterelnöke lehetett. Tíz éven át tartó két kormányfői ciklusa több szempontból az ország egyik legsikeresebb időszaka volt mindaddig. Korábbi tevékenysége miatt elsősorban gazdasági tekintetben vártak sokat tőle. Valóban, az indiai gazdasági fejlődésnek egy meglehetősen kiegyensúlyozott szakasza kezdődött meg 2004-ben, amely egészen a 2008-as globális gazdasági válságig tartott. Szemben a korábbi hullámvázakokkal, az éves GDP-növekedés egyszer sem ment 7% alá ezen időszakban.⁷⁸⁴ India ezzel stabilizálta helyét a második leggyorsabban növekvő vezető gazdaságként a világban, a Kínai Népköztársaságot azonban általában csak megközelítenie sikerült.

Fontos vonása volt a kormányváltásnak, hogy az nem jelentett automatikus és teljes szakítást a Vádzspáji-kabinet programjaival. A gyors ütemű (hagyományos és nukleáris) fegyverkezés éppúgy folytatódott, mint a jelentős infrastrukturális beruházások, például az országos jelentőségű autópálya-hálózat fejlesztése.⁷⁸⁵ Komoly problémát jelentett az ország egységes piacának kialakításában a szövetségi államok széles körű autonómiája, amely a vámok kivetésére is kiterjedt. Noha a szövetségi struktúrák (illetve azok igény szerinti továbbfejlesztése) elengedhetetlenül fontosak voltak a dezintegrációs törekvések megfékezéséhez és az indiai nemzeti egység széles körű elfogadtatásához, a gazdasági fejlődést, illetve a nagy ellátórendszerek egységes szttenderdek szerinti működését sok esetben akadályozták. Ezzel az összetett problémával a baloldali kormánynak és utódjának is küzdenie kellett.

⁷⁸² 2004 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2004.

⁷⁸³ 2004 Lok Sabha (2004): i. m.

⁷⁸⁴ World Bank: *GDP Growth (Annual %) – India*. [é. n. ak].

⁷⁸⁵ Manmohan Singh Promises to Speeden up Infrastructure Development, but Industry not Happy. *The Economic Times*, 2012. június 7.

Vidékpolitikájában Szingh az egészségügyi ellátás fejlesztését, a földvásárlások körülményeinek transzparenciáját és a vidéki foglalkoztatás szabályainak rendezését tűzte ki célul. India vidéki térségeire vonatkozó közmunkaprogramját, amely 100 napos fizetett munkát biztosít minden olyan vidéki háztartásnak, amelynek fenntartói hajlandók részt venni ebben, végül Mahátma Gandhiról nevezték el.⁷⁸⁶ E programok persze eltérő hatékonysággal valósultak meg, a korrupció is erősen érintette őket, de érdemi lépéseket jelentettek a roppant kiszolgáltatott vidéki lakosság életkörülményeinek javításáért.

Belbiztonsági szempontból Szingh kormánya nem volt a legjobb helyzetben. A naxalita terrortevékenység fokozódása vagy a 2008-as mumbai támadások mind a rendőrségi és terrorelhárító kapacitások megerősítését indokolták. Ebben India nemzetközi egyetértésre lelt, mivel az újdelhi elit sikeresen helyezte a terrorizmus elleni globális és dél-ázsiai erőfeszítések dimenziójába saját belbiztonsági politikáját.

A külpolitika amúgy is erős oldala volt a baloldali kabinetnek, amelyet nyugaton sokkal kevesebb (burkolt vagy nyílt) ellenérzéssel kezeltek, mint az RSS-ből kinövekedett hindu nacionalista kormány tagjait. Szingh így learathatta számos olyan folyamat eredményét, amelyek valójában még elődje időszakában alapozódtak meg, ám a szerény és intellektuális fellépésű idős embernek sok nyugati fővárosban mégis szívesebben kedveztek, mint Vádzsapájinak. Mint korábban már kitértünk rá, ennek köszönhetően az USA 2006-ban elismerte India de facto atomhatalmi státuszát, és mind szélesebb körű stratégiai együttműködést kínált az országnak. Újdelhi ezekben az években általában is egyre jobb benyomást tett az amerikaiakra, akik a 2000-es évtized végére megerősödtek abban a vélekedésükben, hogy ázsiai stratégiájukban érdemes minél komolyabb szerepet adni Indiának. Szingh persze a kevésbé demokratikus kormányokkal is jól megértette magát. Oroszország és Kína mellett a BRIC (majd BRICS) országcsoporthoz nagy jövő előtt álló tagjaként is emlegették Indiát. Utóbbi ugyan igencsak erőltetett politikai fogalomként jelent meg 2001-től, 2009-től azonban a tényleges együttműködés útjára léptek a csoport államai.

Abdul Kálám elnöki mandátuma 2007-ben járt le, és az államfő végül úgy döntött, hogy nem kívánja megmérettetni magát egy újabb ciklusra. Ez lehetőséget adott a Kongresszusnak arra, hogy egy olyan személyt jelöljön az államfői posztra, aki Kálámhoz hasonlóan szintén úttörőnek számít valamilyen szempontból. Sonia Gandhinak ismét kiemelkedő szerepe volt abban, hogy Pratibha Patil vidéki jogász-nőre esett a párt választása, így ő lehetett India első női köztársasági elnöke. Patil az országos politikában aránylag járatlan és eléggé anyagias természetű asszony volt (ebben éles ellentéte Abdul Kálámnak). Visszavonulása után számos juttatást követelt magának, ami nem járt neki.⁷⁸⁷ Ugyanakkor lojálisnak bizonyult Sonia Gandhihoz és családjához. Egy ciklust töltött ki, utána visszavonult az elnökségtől.

⁷⁸⁶ Government of India: *Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (Mahatma Gandhi NREGA)*. Ministry of Rural Development, 2012.

⁷⁸⁷ Josy Joseph: Pratibha's Pune Home a Break from Tradition. *The Times of India*, 2012. április 15.

Szemben több elődjével, Manmóhán Szingh öt év kormányzás után is meg tudta tartani respektusát az indiai társadalom szemében. Nem vetült rá a korrupció árnyéka sem, ami különösen használt a megítélésének. Sikeresnek mondható (illetve egyes esetekben pozitív folyamatokat elindító) politikája alapján jó esély volt arra, hogy a kormány mögött álló pártszövetség ismét nyer a választásokon. Igaz, ezt 2004-ben is sokan biztosra vették, csak akkor a jobboldali kormányzat javára.

A 2009. évi választások és a második Szingh-kormány

Készülvén a 2009-ben esedékes választásokra, a kampányt és a politikával kapcsolatos nyíltan megfogalmazott elvárásokat a gazdasági témák uralták. Ez kifejezetten kedvezett a regnáló kabinetnek. A szavazás konkrét eredményei azonban azt bizonyították, hogy a regionális és etnikai opció talán soha még nem volt olyan erős, mint ekkor. Az etnikai szavazatok aránya (amikor egy etnikai közösség döntően egy bizonyos politikai erőre helyezi voksát) igen magasnak bizonyult, még ha ez a mandátumok odaítélésénél a relatív többségi választási rendszer miatt nem is volt első ránézésre egyértelmű.

A 2009. április 13-án kezdődött és május 16-án befejeződött választások a hagyományossá vált indiai forgatókönyv szerint, államcsoporthozként öt szakaszban zajlottak le. A szavazásra jogosult 714 millió állampolgár 58,2%-a adta le voksát, aminek eredményeképpen az Indiai Nemzeti Kongresszus 206 helyet nyert a parlament alsóházában, szemben a 2004-es 145 hellyel. Ez 1991 óta a legjobb eredménye volt, a választók tehát díjazták Szingh kormányfői teljesítményét. Az Egyesült Haladó Szövetség 262 alsóházi mandátumot tudhatott magáénak a választások eredményeképpen, amelynek birtokában néhány marginális szerepet játszó politikai csoportosulás (például a Nágaföldi Népi Front vagy a Bahuján Sámádzs Párt) képviselőinek külső parlamenti támogatásával már rendelkezett a kormányalakításhoz szükséges többséggel.

A győzelemmel Manmóhán Szingh lett a Néhrú–Gandhi dinasztiahoz nem tartozó kongresszista politikusok közül az első, aki kormányfőként igazán sikeressé tudott válni. Liberalizációs politikája a jellemzően városi, középosztálybeli életmódot folytató szavazók és a gazdasági elit körében, míg a szociálpolitikai intézkedések a vidéki közösségek soraiban szereztek támogatókat a Kongresszusnak. Szavazói bázisa valójában már évtizedek óta távolodóban volt a korábban gyakran emlegetett sémáktól, amelyek szerint elsősorban a vallási kisebbségek, a dél-indiai népcsoportok, a törzsi csoportok, a dalitok és alacsony kasztbéliek alkotják a választóközönséget. Ennek ellenére a Kongresszus még mindig erős tudott maradni a legszegényebb társadalmi csoportok körében, és a 2009. évi választásokon a tehetősebb rétegeknél is erősödni látszott.

Dacára azonban az INC végeredményben kiemelkedő szereplésének, a regionális és etnikai pártokra leadott érvényes szavazatok aránya országosan is sokkal

nagyobb volt (52,5%), mint a két rivális nagy párt (INC 28,5%; BJP 18,84%) hasonló eredménye. A Kongresszus győzelmében nagyon nagy szerepet játszottak azok a mandátumok, amelyeket helyi szövetségeikre támaszkodva nyertek el. Közülük a legjelentősebbeként a nyugat-bengáli Trinamúl Kongresszus 19 és a Tamil Nádú-i Drávida Munnétra Kzsaham (Dravida Újjászületés Szövetsége) 18 mandátumot hoztak a kormánykoalíciónak.

A választások egyértelmű vesztese volt a BJP, amely tehát a szavazatok 19%-át sem kapta meg. Lál Krisna Ádváni korábbi belügyminiszter miniszterelnök-jelöltsége nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A párt által vezetett Nemzeti Demokratikus Szövetség emellett sok szövetségest is veszített a választásokra, ami negatívan befolyásolta eredményeit az egyes szövetségi államokban. Általánosságban Délkelet- és Kelet-Indiában, valamint a muszlimok és törzsi népcsoportok körében a párt kevés támogatásra számíthatott. A BJP ekkor még hagyományosan a városi közép- és felső osztályok, illetve a magasabb kasztbeliek pártjaként volt elkönyvelve. Legkomolyabb eredményeit Mahárástra, Kárnataka és Cshattisgár államokban érte el. Végül 116 helyet szerzett a Lok Szabhában. Ez a Nemzeti Demokratikus Szövetség további pártjainak eredményeivel együtt is csak 159 mandátumra nőtt.

A főként baloldali pártokból szerveződött Harmadik Front összesen 80 mandátumot szerzett, amelynek relatív többségét a meghatározóan alacsony kasztbeliek és kisebbségek képviselőjeként fellépő Bahuján Számádzs Párt könyvelhette el, a marxisták 16 mandátuma csak a blokk második frakciójához volt elég. A Negyedik Frontnak nevezett tömörülés 27, míg a pártszövetségekhez nem tartozó szervezetek, illetve független képviselők együtt 15 mandátumot képviseltek.⁷⁸⁸

Manmóhán Szingh második ciklusában fogadtak el számos olyan törvényt, amelynek tervezetét még az első ciklusban (vagy egyenesen Naraszimha Raó kormányzása idején) készítették el. Gazdaságpolitikai tekintetben a 2008–2009-es világválság hatásainak ledolgozása volt a feladat. Igaz, ez utóbbi nem ütötte meg nagyon az indiai gazdaságot, a növekedés mindössze egy évre, 2008-ban esett 3% körülire (ebben az évben a globális növekedés 1,9% volt), ám a GDP bővülése már 2009-ben újra 7,8% felett volt (miközben a világátlag –1,7%).⁷⁸⁹ A gazdaság erősödésével tehát egy ideig nem volt még probléma, ám a munkahelyteremtés messze elmaradt a kívánttól. Külpolitikai szempontból India nemzetközi mozgásterének további szélesedését lehetett tapasztalni. Kapcsolatai az Egyesült Államokkal a 2010-es évek elejére már nemcsak szavakban kaptak kiemelt támogatást, de az amerikai stratégiai dokumentumokban is, ugyanakkor kiegyensúlyozott viszony állt fenn Oroszországgal, Kínával és Japánnal. Az ország nukleáris elrettentőképessége szintén sokat fejlődött, aminek ikonikus pillanata volt az első hazai fejlesztésű interkontinentális ballisztikus rakéta,

⁷⁸⁸ Erről lásd: Election Commission of India. 2009 és 2009 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2009.

⁷⁸⁹ World Bank: *GDP Growth (Annual %) – India, World*. [é. n. aj].

az Agni-V sikeres tesztje 2012 áprilisában.⁷⁹⁰ Mindezek olyan eredmények voltak, amelyek a jobboldali elitcsoportok szemében is értéket jelentettek.

Pratibha Patil 2012-es visszavonulása után a bengáli származású Pranab Mukerdzsi, a Kongresszus Párt régi vágású tagja, Manmóhán Szingh kormányában több miniszteri poszt betöltője lett az új köztársasági elnök. Megválasztásában Sonia Gandhi politikai egyeztetéseinek újfent döntő szerep jutott.

A ciklus végére azonban a kormány erős szakpolitikai és morális hanyatlás jeleit mutatta. Az igen dinamikus véleményváltásokra hajlamos politikai közösségen belül a Nemzeti Kongresszus tízévi kormányzása a miniszterelnök látható energiavesztése és a korrupciós botrányok nyomán a kritikus hangokat erősítette fel. Manmóhán Szingh tekintélye, amelyet személyes pályafutásának vitathatatlan eredményei alapoztak meg, még valamelyest tartotta magát, de ez szinte már csak rá volt jellemző a kormányából. 2011-ben a pénzügyi egyensúly romlása mellett érezhetően (5% körülire) lassult a gazdasági növekedés, és csak lassan kapaszkodott vissza korábbi szintjei felé. Folyamatos csúszást szenvedtek a szükséges reformok (okai között a kormányfő belpolitikai meggyengülésétől kezdve a korrupciót és a Kongresszus Párt elbizonytalanodását is ott találjuk), aminek következtében kétségessé vált, hogy az indiai gazdaság az elkövetkező időszakban képes lesz munkával ellátni az évente a munkaerőpiacra lépő fiatal tömegeket. Az ennek nyomán növekvő elégedetlenség 2014-ben végül a kormányzó Egyesült Haladó Szövetség megsemmisítő választási vereségét hozta el. Ennél azonban több is történt: elérkezett a poszthidegháborús korszak indiai politikatörténetének egyik legjelentősebb fordulópontja, amely a jobboldal földcsuszamlásszerű megerősödése által kormányváltáson jóval túlmutató változásokat hozott, a hindu nacionalista politikai napirend példátlan megerősödésével.

A 2014. évi választások eredménye és következményei

Nem kellett nagy jóstehetség annak előrelátásához, hogy a 16. Lok Szabhá összetételét meghatározó 2014. április–májusi általános választásokon komoly nyomot hagy majd az indiai társadalmat ekkorra eluraló kiábrándultság. Szinghet láthatóan megviselte a tízéves kormányfői szereplés, magas életkora és akadémikus habitusa kevés reményt adott arra, hogy úrrá tud lenni a Kongresszus politikusainak botrányain. Nem vállalta az újabb választási megmérettetést. Sonia Gandhi pártelnök támogatásával a legnagyobb kormánypárt végül Radzsív Gandhi korábbi miniszterelnök fiát, az akkor 44 éves Ráhult jelölte utódjául, a Néhrú–Gandhi dinasztia társadalmi respektusára alapozva. Indiai politikai sztenderdek szerint szokatlanul alacsony kora pedig az óriási lélekszámú fiatal korcsoportok megnyerését tehet

⁷⁹⁰ India Successfully Tests Agni-V Intercontinental Missile. *Global Times*, 2012. április 19.

volna könnyebbé.⁷⁹¹ Elméletben. Kampányának sorozatos hibái és pártjának nagymértékű elutasíttottsága azonban súlyosan beárnyékolták az INC választási szereplésének esélyeit. A Kongresszus hagyományos baloldali, a szociális biztonság erősítéséről, valamint a korrupció törvényi visszaszorításáról szóló ígéretei a kormányzati előzmények ismeretében kevés hitellel bírtak a lakosság szemében.

A fő rivális BJP miniszterelnök-jelöltje sokáig kérdéses volt. Két személy maradt a „pályán” a jelöltségért folyó verseny végéig. Közülük Lál Krisna Ádváni képviselte a régi gárdát. Élemedett kora miatt azonban sokan nem tartották alkalmasnak, amivel olykor bohózatba illő jelenetekkel próbált vitába szállni (egy alkalommal például kézi súlyzót emelgetve bizonygatta, hogy van még benne erő). Be kellett látni azonban, hogy a volt belügyminiszter korábbi politikai működése miatt erősen megosztó személyiség, a BJP viszont ki akarta használni a közhangulatot a lehető legjobb eredmény érdekében. Így a veterán Ádváni végül visszalépett a másik csúcjelölt, Gudzsaráti állam fiatalabb, karizmatikus, ám sokak szemében nem éppen makulátlan múltú főminisztere, Naréndra Dámodárdász Módi javára. Módi saját szövetségi államában végrehajtott sikeres infrastruktúra-fejlesztési politikája nyomán kedvező kampánypozícióból indult, noha a 2002. évi gudzsaráti muszlimellenes megmozdulások kezelésének hibái miatt a párt vallási szélsőséges hagyományainak árnyéka vetült rá. Egyszerű, alacsony kasztból való származása ugyanakkor alkalmassá tette arra, hogy pártját kiemelve az „elitpárt” skatulyájából, ami egyébként a szavazóközönségének szociológiai összetétele miatt már nem is volt igazán jellemző rá. Ez, valamint energikus pragmatizmusa népszerűvé tette a tömegek szemében. Módi és a Bháratija Dzsanaatá Párt kampánya a megújulás, a korrupciótól való megtisztulás és modern, gyors fejlődést hozó jövő ígérete körül formálódott. Szociális tartalmú kommunikációja mellett olykor keményebb megnyilvánulásokat is tett az ország stratégiai riválisai, Pakisztán és Kína irányába, amivel a BJP hagyományos, keményvonalasabb nacionalista szavazótábora felé is nyitott.

A voksolás annyiban is történelminek ígérkezett, hogy akár Gandhi, akár Módi nyer, első ízben lesz Indiának olyan kormányfője, aki már a függetlenné válás után született.

2014. április 7. és május 12. között, kilenc szakaszban zajlottak le a választások, amelyek végül a BJP és szövetségeseinek elsőprő győzelmét hozták. A vezető jobboldali párt 93,2 millióval több szavazatot szerzett, mint 2009-ben, míg az NDA az előző választásokhoz képest összesen 107,2 millióval több szavazatot könyvelhetett el, és 336 képviselőt küldhetett az alsóházba. Ilyen arányú választási győzelemre 1984 óta nem volt példa az országban. Ráadásul a 66,4%-os részvétel rekordnak számított, így az eredmény minden korábbinál jobban tükrözte a lakosság politikai preferenciáit.

⁷⁹¹ Igencsak hasonló megfontolásokat láthattunk Pakisztánban, Bilávál Bhuttó–Zardari 2013-as felléptetése kapcsán.

A Kongresszus mindössze 44 mandátumot szerzett, számottevőbb pozíciókat leginkább csak a déli és északkeleti államokban tudott megőrizni. Maga az INC 12,2 millióval kevesebb támogatót tudhatott magáénak, míg az általa vezetett UPA csaknem 27 millió szavazatot veszített 2009-es eredményéhez képest. Együttesen a pártszövetséget alkotó erők 59 fős képviselőcsoportot alkothattak. Rául Gandhi elismerte a vereséget, amelynek mértéke a párt vezetésének korábbi számításait is meghaladta. Regionális és etnikai bázisú korábbi partnerei közül többen továbbra is meghatározó szereplők maradtak saját törzsterületükön. Erre látványos példával szolgál az Összindiai Trinámul Kongresszus a maga 34 képviselőjével, amely a negyedik legnagyobb képviselőcsoport lett az alsóházban. A Lok Szabhá harmadik legnagyobb frakcióját is egy regionális beágyazottságú párt, az Összindiai Anna Drávida Munnétra Kazsaham adta 37 képviselővel. A Harmadik (Baloldali) Front három pártja összesen 11 mandátumon osztozott. Különösen nagy létszámú volt ugyanakkor a függetlenként indult vagy pártszövetségen kívül álló pártból jött képviselők csoportja. Ők (beleértve a már említett Összindiai Trinámul Kongresszust és az Összindiai Anna Drávida Munnétra Kazsahamot) összesen 137 főt tettek ki.⁷⁹²

Az országos pártpolitikai helyzetre nézve a 2014. évi választások fontos tanulsága volt, hogy bár a BJP Észak- és Nyugat-Indiában relatíve domináns szereplővé lépett elő, a déli és keleti országrészekben továbbra sem tudott fölébe kerekedni a helyi politikát uraló etnikai és regionális pártoknak. Utóbbiak ugyanakkor maradtak a helyi kultúrákhoz köthető erők, függetlenül néhányuk országos szerepre irányuló ambíciójától. A választások győztese 2014-ben tehát a korábbiaknál sokkal inkább érezhette magát „össz nemzeti” kormánynak, ugyanakkor az indiai politikai élet regionális identitásoktól való elszakadásáról nem volt szó. Országos szinten a 2014. évi választások nyomán egyértelműen megfigyelhetővé vált az indiai közvélemény relatív jobbra tolódása. Mint láttuk, a balközép Egyesült Haladó Szövetség és az eredetileg szekuláris és baloldali pártokat tömörítő Harmadik Front pártjai korábbi törvényhozási képviseletük töredékét tudhatták csak magukénak. Itt is igaz viszont, hogy a relatív többségi választási rendszer miatt csak hozzávetőleges elmozdulásokról érdemes beszélnünk a pártok támogatottságában, a BJP nézőpontja kimagasló eredménye dacára sem vált egyeduralmódóvá Indiában.

Naréndra Módi kabinetjének programját 2014. június 9-én Pranab Mukerdzsi köztársasági elnök⁷⁹³ a hagyományoknak megfelelően az új parlament alakuló ülésén ismertette.⁷⁹⁴ E program érzékletesen reflektált az Indiában tapasztalható szociális feszültségekre, a szegénység elleni küzdelmet, az ellátás és az infrastruktúra javítását ígérve. Noha határozott külpolitikai vonalvezetést helyezett kilátásba, Módi láthatóan távolodni kívánt a hindu nacionalistáknak tulajdonított keményvonalas,

⁷⁹² General (16th Lok Sabha) Election Results 2014. 2014 és 2014 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2014.

⁷⁹³ Az indiai Szövetségi Minisztertanács (a kormány) a hagyományok szerint elvileg a köztársasági elnök felügyelete mellett, gyakorlatilag a miniszterelnök irányításával működik.

⁷⁹⁴ Address by the President of India, Shri Pranab Mukherjee to Parliament. *The Hindu*, 2014. június 9.

militarista kül- és biztonságpolitikától, és az el nem kötelezettség hangsúlyozása mellett a párbeszéd és együttműködés eszméje mellett tett hitet. Sokáig szimbólumértékű gesztusként emlegették, hogy beiktatására meghívta a SAARC tagállamainak vezetőit is, amellyel nem hivatalos dél-ázsiai csúcstalálkozóvá igyekezett szervezni az egyébként az indiai államélet részét képező eseményt.⁷⁹⁵ Gyakorlati külpolitikai lépései (például India csatlakozási memorandumának aláírása a Sanghai-i Együttműködési Szervezethez) jól illeszkedtek kormányzatának kooperatív imázsához. A BJP kezdetben több gesztust tett a muszlim közösségek irányába is, amelyben a párt középre pozicionálásának és a radikális vonalat még inkább háttérbe szorító „összennemzeti” karakter erősítésének szándéka húzódott meg.

Mindennek dacára a Bháratíja Dzsanatá Párt minden korábbinál erősebb választói felhatalmazása a kormányalakításra komoly félelmeket szült az ország baloldali értelmiségének, valamint a muszlim vallású társadalomrész elitjének körében. Mint már utaltunk rá, Naréndra Módi lett India történelmének első olyan kormányfője, aki már az ország függetlenné válása után (egészen pontosan 1950-ben) született. Ez önmagában nem tűnik túl sokatmondó információnak. Módi személye ugyanakkor szimbolizált egy generációs váltást, amely az indiai politikai értelmiség és társadalom soraiban már jóval korábban megindult. Gáthy Vera utolsó könyvében hívta fel a figyelmet arra, hogy a független indiai állam útját eleinte meghatározó, az európai politikai eszméket jól ismerő elit alapvetően a demokrácia és szekularizmus igényét középpontba állító értékrendje fokozatosan megkérdőjeleződött.⁷⁹⁶ A függetlenné válás után született nemzedékek körében egyre nagyobb teret nyert az a gondolkodásmód, amely mindezt az eredeti indiai civilizációs hagyományoktól alapvetően idegen, külső nyomásra elfogadott értékrendnek tekintette, és vevő volt a történelmi nosztalgiára, valamint az indiai kulturális nagyság érzésére építő alternatív világképekre.

Nem érdemes figyelmen kívül hagyni ugyanakkor, hogy az indiai nacionalizmus megerősödése egy, a korszakra egyre inkább jellemzővé vált, globális szinten megfigyelhető tendenciába illeszkedett. Hatása pedig 2014 után a kormány egyes ágazati politikai törekvéseiben volt tetten érhető.

Naréndra Módi első kormányzati ciklusa

Az új hindu nacionalista kabinet alapvetően progresszív, a világ szélesebb közvéleménye számára is szimpatikus elképzeléseket hangoztatva látott munkához. India gazdaságát új ötletekkel kívánta reorganizálni, különösen az ipari munkahelyek

⁷⁹⁵ Praveen Swami: In a First, Modi Invites SAARC Leaders for his Swearing-in. *The Hindu*, 2014. május 21.

⁷⁹⁶ Gáthy (2017): i. m. 390.

számának növekedését ígérve. Emellett nagy hangsúlyt fektetett a jó kormányzás igényére is.⁷⁹⁷

Módí politikájának legkarakteresebb területe ennek megfelelően tehát a gazdaság volt – legalábbis a célkitűzések szintjén. Első öt éves kormányzása alatt persze a hangzatos elképzelések közül messze nem minden vált valóra, még a kormány legjobb szándékai ellenére sem. Erre a gazdaságról szóló fejezetben részletesebben is kitérünk. Az indiai GDP masszív növekedése, amelynek üteme a 2010-es évek második felében végre már elkezdte felülmúlni a nagy rivális Kínai Népköztársaságét is, pedig részben még Módí elődjének, Manmóhán Szinghnek a kormányzása idején alapozódott meg. Ennek dacára a folyamat erősítette azokat a várakozásokat, amelyek az elkövetkező évtizedek során India egyre jelentősebb világgazdasági részesedését prognosztizálták.

Naréndra Módí alapvetően dinamikus, modernizáló reformerként igyekezett felépíteni vezetői imázsát. Programjai jól kommunikálhatók voltak, célkitűzéseiket (például a köztisztasági és higiéniai viszonyok javítása, a korrupció és feketegazdaság visszaszorítása, a pénzügyi tudatosság fejlesztése, az elektromosáram-szolgáltatás eljuttatása minden faluba stb.) nyugaton is meg lehetett érteni, és voltaképpen azonosulni is lehetett velük. Mindennek következtében a miniszterelnöknek kétségkívül lett egyfajta pozitív hírneve a világban.

Az indiai gazdasági rendszer modernizálásának érdekében meghozandó döntések támogatásáért cserébe ugyanakkor Módí általában tartózkodott a határozott kiállástól azokban a konfliktusokban, amelyek a kormánypárttal szövetséges csoportok fellépése miatt a társadalom soraiban keletkeztek. Tapasztalható, hogy az oktatás- és nemzetpolitikát egyre inkább átengedte a hindu nacionalista értékrendet valló szervezetek befolyásának. Nem ő találta ezt ki, mint érintettük, már a BJP 1998–2004 közötti kormányzási periódusában is megfigyelhető volt ilyen tendencia.⁷⁹⁸ Mindez kívülről szemlélve kevésbé volt feltűnő, mint India jó fejlődési mutatói vagy diplomáciai sikerei. Hatásában azonban hosszú távon érvényesülő problémákat idézett fel.

A BJP 2014. évi kormányra kerülése után az oktatási és kulturális szférában végbemenő változások indikátoraként kezdtek hivatkozni egyre szélesebb körben azokra az esetekre, amelyek az indiai vallási kultúra és történelmi fejlődés extrém, a tudományos eszközökkel bizonyítható ismeretektől messze elrugaszkodott teljesítményeit hangoztatják, nemritkán igen agresszív stílusban. Az olykor politikusok és értelmiségi (vagy annak beállított) személyek által hangoztatott vélemények szerint valójában India a világ legősibb civilizációjának hordozója, amely lényegében minden fontos találmány hazája. A hagyományos akadémiái tudást leváltani igyekvő gondolkodásmód információ helyett inkább hitalapú és kivételes kulturális önkép megteremtésére törekszik. Megfigyelhetők persze hasonló törekvések a világon más

⁷⁹⁷ Minderről lásd: Bharatiya Janata Party: Election Manifesto 2014. *The Hindu*, 2014.

⁷⁹⁸ Lásd: Gáthy (2017): i. m. 394–397.

egykori vagy jelenlegi nacionalista gondolkodók részéről is. India esetében azonban extrém, az ország külpolitikai vonalvezetésében is megfigyelhető morálfilozófiai tartalmat is helyenként megkérdőjelező megnyilvánulások kísérik ezt, amelyek ráadásul a fiatal nemzedékek távolodását idézhetik elő a nemzetközi szinten is értékesíthető, versenyképes tudástól. Megkezdődött tehát a párhuzamos indiai univerzum felépítése a jövő nemzedékek számára.

A hindu nacionalista ideológia terjesztése persze nem nélkülözte a szimbólumértékű, esetenként megalomán hatást keltő látványelemeket sem. Vallabhbhai Patel, India 1950-ben elhunyt első – egyébként kongresszus párti – belügyminiszterének és miniszterelnök-helyettesének gigászi szobra Gudzsárátt államban, Naréndra Módi korábbi politikai fellegrárában igen szemléletes példa erre. A hivatalosan az egység szobraként emlegetett alkotás 2018. évi átadásakor a legmagasabb szobor volt a világon.⁷⁹⁹ Patel érdemei a független India államigazgatási rendszerének megalkotásában elévülhetetlenek, szobrának felállítását pedig Módi kormányfő régóta szorgalmazta. A monumentális építményre mégis gyakran úgy hivatkoznak, mint a BJP világszemléleti dominanciára törekvésének kézzelfogható jelképére.

Nemzetközi kapcsolatainak építésekor a 2014 utáni indiai vezetés igyekezett is minél konstruktívabb tényezőként feltüntetni magát. India 2017 júniusától teljes jogú tagként csatlakozott a Sanghaji Együttműködési Szervezethez, jóllehet abban olyan országok (Kína, Pakisztán) is szerephez jutnak, akikkel Újdelhi nem ápol felhőtlen kapcsolatokat. Mindemellett az Egyesült Államokhoz fűződő stratégiai viszony megkérdőjelezhetetlen fontosságú maradt, az amerikaiak pedig továbbra is támogatták Újdelhi regionális hatalmi szerepvállalását, nemcsak a dél-ázsiai térségre nézvést, de az Indiai-óceán tekintetében is. Az évente megrendezett amerikai–indiai „Malabár” tengeri hadgyakorlatokat 2015-től Japán részvételével egészítették ki, aminek következtében még nyilvánvalóbbá vált annak eredetileg is meglévő Kínellenes éle. A lépés évek óta érett, mivel a Japán Tengeri Önvédelmi Erők már korábban is több alkalommal részt vettek a gyakorlaton. India Pakisztán felé tett gesztusai is tisztavirág-életűnek bizonyultak. Noha az északnyugati szomszéd felé küldött pozitív üzenetek Módi ciklusának elején nagy nemzetközi figyelmet kaptak, a lezárás már másról volt nevezetes.

Kasmírban ugyanis romló közállapotok jellemezték Módi első kormányzati ciklusát. 2016. július 8-án az indiai belbiztonsági erők megölték Burhán Wánit, a Hizb-ül-Mudzsáhidin militáns szervezet fiatal kasmíri vezetőjét. Halála széles körű tiltakozási hullámmá váltott ki a kasmíri muszlimok körében, lehetőséget adva a központi kormánynak, hogy fokozza a nyomást a tagállami kormányzaton. Egyúttal Újdelhiben ismét emlékeztettek rá, hogy a kasmíri biztonsági helyzetért Pakisztánt tartják az elsődleges felelősnek. Mehbúba Mufti főminiszter asszony 2018-as lemondását követően nem is állt többé helyre Kasmír önkormányzata. 2019 februárjának és márciusának hetei pedig az indiai–pakisztáni viszony újbóli,

⁷⁹⁹ India Unveils the World's Tallest Statue. *BBC*, 2018. október 31.

súlyos kiéleződésének jegyében teltek el. Ez már a soron következő választások közvetlen előzményeihez tartozó folyamat volt.

A BJP választási kampányának komoly lendületet adott, amikor az indiai légi-erő – hivatalosan a Dzsais-i-Mohamed (Mohamed Hadserege) pakisztáni bázisú militáns szervezet 2019. február 14-i kasmíri öngyilkos merényletére reagálva – február 26-án behatolt Pakisztán légterébe, és sikeres csapást mért a szervezet bala-koti kiképzőtáborára.⁸⁰⁰ A légicsapások sikerét és az azok nyomán kialakult rövid életű indiai–pakisztáni szembenállást a kormány a hazafias érzelmek felszítására és híveinek mozgósítására használta fel. Ezzel szemben az ellenzék is híján maradt a hatékony eszközöknek, ha nem akart „nemzetellenes” színben feltűnni. Országuk katonáinak hősiességét így még az Indiai Nemzeti Kongresszus is sietett üdvözölni.

A 2019. évi választások és Módi második ciklusának kezdetei

Választási manifesztumában a BJP 2019-ben lényegében az addigi munka folytatását ígérte, természetesen a vélt vagy valós eredményeket kidomborítva.⁸⁰¹ A honvédelem és belbiztonság ügyei az első helyre kerültek az ígéretek sorában. A gazdaságpolitika tekintetében pedig fenntartották a „globális gyártóközpont” elképzelését, amelyet terveik szerint kirobbanó infrastrukturális fejlődés támogatna meg. Érthető módon a kényes problémákra a manifesztum nem igazán reflektált, de azt többször megerősítette, hogy a kormány elkötelezett a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokból származók támogatásának fenntartása mellett, valamint védendőnek tartja valamennyi nyelvi és kulturális csoportot. 2014-ben a párt még szükségét érezte annak, hogy a muszlim indiaiak felé is tegyen szerény gesztusokat. Erre volt példa az urdu nyelv pozíciójának védelméről szóló ígéret.⁸⁰² 2019-ben már jóval haloványabb volt ez a szándék. A vallási kisebbségek méltóságteljes fejlődésének biztosítására egy mondatban tett utalást a manifesztum. Egyedül itt nevezte meg a muszlimokat is egy felsorolásban.⁸⁰³ Noha a kulturális örökség védelméről szóló politikai elvek áttekintésében természetesen helyet kapott valamennyi kulturális, vallási és spirituális jelentőséggel bíró történelmi helyszín megőrzése és bemutatása, a hinduizmushoz kötődő célok érezhetően elsőbbséget élveztek.⁸⁰⁴ Konkrét ígéret szerepelt például az ajódhjái Ráma-templom felépítésére „az alkotmány biztosította keretek között”, aminek egyetlen nagy szépséghibája, hogy Ráma istenség vélelmezett szülőhelyén az 1992-ben lerombolt, akkor már csaknem ötszáz éves Babri-mecset állt. A mecset pusztulása komoly, időnként vérengzésig fajuló szembenállást eredményezett

⁸⁰⁰ Erről bővebben: Háda (2019a): i. m.

⁸⁰¹ Bharatiya Janata Party: *Bharatiya Janata Party – Sankalp Patra – Lok Sabha 2019*. 2019.

⁸⁰² Bharatiya Janata Party (2014): i. m. 17.

⁸⁰³ Bharatiya Janata Party (2014): i. m. 34.

⁸⁰⁴ Bharatiya Janata Party (2014): i. m. 36.

a hinduk és a muszlimok között.⁸⁰⁵ Szimbolikusan hitet tett ugyanakkor a manifesztum Gandhi öröksége mellett, amivel a mérsékeltabb arculatát igyekezett erősíteni.

Végül a 2019. április–májusban, hét szakaszban megtartott törvényhozási választásokon az Indiai Néppárt 21 hellyel felülmúlva korábbi eredményét 303 mandátumot szerzett az 545 tagú Lók Szabhában.⁸⁰⁶ Ezzel egymaga abszolút többséget képviselt, stabil parlamenti háttérrel biztosítva Módi további kormányzásához. Emellett a Nemzeti Demokratikus Szövetséghez tartozó szervezetek közül a Shiv Sena (Siva Hadserege) 18, az egyesült Dzsanaatá Dal 16, míg a Lók Dzsanshakti Párt 6 képviselői helyet hozott a kormányoldalnak, a többi tagszervezet egyenként 1-2 mandátumával kiegészítve. Összesen 357 képviselője lett a kormányoldalnak, ami mindössze 7 képviselővel marad el a kétharmados többségtől. Főként Odisa, Karnátaka, Nyugat-Bengál és az északkeleti államok választókerületeiben törtek előre jelentősen a BJP jelöltjei. Mindent egybevetve a Nemzeti Demokratikus Szövetség pártjai a szövetségi államok nagyobbik részében is többségre tettek szert.

Még ha lényegesen kisebb mértékben is, de a Nemzeti Kongresszusnál is ünneplhettek. A minden idők mélypontjának számító 2014. évi választási eredményüket nyolc hellyel felülmúlva 52 mandátumot szereztek.⁸⁰⁷ Igazán sikeres a párt azonban csak Keralában és Pandzsábben volt. Ezt az Egyesült Haladó Szövetséghez tartozó szövetségi szervezetek közül még a Tamil Nádu-i Drávida Munnétra Kazsaham 23 mandátuma támogatta meg említésre érdemes mértékben. Az Egyesült Haladó Szövetség összesen 92 mandátumot szerzett, ami 32-vel több, mint 2014-ben. A választói részvétel aránya 67,4%, tehát újabb rekord volt.⁸⁰⁸

A választási eredmények nagy vonalakban azt mutatták, hogy az indiai jobboldal 2014-es sikere nem tiszavirág-életű jelenség volt, a pártszövetség sikeresen stabilizálta befolyását a társadalomban és markáns többséggel rendelkezik. Ám látható volt az is, hogy az alternatíva iránt is komoly igény van, különösen azon etnikai, kulturális és szociális csoportok részéről, amelyek a BJP politikájában kockázatokat látnak önmagukra nézve.

Naréndra Módi tehát újrázhatott, és mindössze néhány hónappal a választások után kormánya nekilátott egy, a hindu nacionalisták szemében régóta függőben lévő, szimbólumértékű ügy rendezésének: ez indiai Kasmír különleges jogállásának megszüntetése és a terület szoros központi ellenőrzés alá vonása.

A második Módi-kormány egyik legmarkánsabb, az indiai belpolitikai életet, szövetségi struktúrát és társadalmi viszonyokat különböző mértékben és szinten bár, de egyaránt érintő intézkedése Kasmír speciális jogállásának és tagállami státuszának felszámolása volt. A dolog a hindu nacionalista érzelmű elit körében régóta érett, mivel kifejezetten sérelmesnek tekintették, hogy indiai Kasmír az alkotmányban

⁸⁰⁵ Gáthy (2017): i. m. 398.; 402–404.

⁸⁰⁶ Election Commission of India: *General Election to Lok Sabha Trends and Result 2019*. 2019.

⁸⁰⁷ Election Commission of India (2019): i. m.

⁸⁰⁸ Election Commission of India (2019): i. m.

rögzített garanciák miatt egyfajta zárványként létezik az országon belül. Érdemes itt rövid figyelmet szentelnünk a kérdéssel kapcsolatos nézeteik tágabb, az indiai nemzet építésével összefüggő hátterének is.⁸⁰⁹ Indiában a hindu nacionalista eszmevilághoz tartozó hangadók köreiből eleinte két, markánsan különböző álláspont élt a kasmíri helyzettel összefüggésben. A kisebbségi vélemény szerint noha a fejedelemség az ókortól kezdve az indiai civilizációs térség fontos része, amelyhez erős érzelmi és kulturális kötelékek fűzik a nemzetet, tudomásul kell venni, hogy lakosságának nagy többsége a 20. századra iszlamizálódott, így amennyiben tisztán hindu dominanciájú Indiát kívánnak teremteni, akkor Kasmír természetes helye Pakisztánnál van. Mindez azt is jelenti, hogy az ekképpen gondolkodók realitásként fogadták el az önálló Pakisztán megalakulását, és a hindu szupremáciát Indián belül kívánták megvalósítani. Ez a nézet a fejedelemség jó részének indiai megszállásával, valamint Dzsammu és Kasmír szövetségi állam megszervezésével lényegében meghaladottá vált. Mint minden szuverén állam, India sem engedhette megkérdőjelezni területi integritását, így ettől kezdve ragaszkodott a muszlim többségű vidékekhez is.

A másik, dominánsabb nézet szerint nemcsak Kasmír, de tulajdonképpen a Pakisztánként önálló állammá vált területek egésze India jogos történelmi jussa, az indiai civilizációs térség elidegeníthetetlen része, amelynek állami egységét helyre kell állítani, mégpedig hindu uralom mellett. E gondolatmenet nem fogadta el a brit gyarmati területfelosztás alapját képező két nemzet teóriát, és nagymértékben jellemezte a hindu szélsőségesek nézeteit.⁸¹⁰ Utóbbi álláspont érvényesüléséhez – legalábbis Kasmír esetében – látszólag kedvezőbb feltételek alakultak ki 1948 után. Ám a gyakorlatban a fejedelemség muszlim többségű területeinek elhindusítására nem kerülhetett sor. Erős különállásának jogi garanciáiban és gyakorlatában a szélsőséges hindu nacionalisták a szeparatizmus veszélyét állandósító tényezőket láttak. Emellett az ellenséges Pakisztán trójai falóvának tekintették a szövetségi államot, ahová szinte akadály nélkül szivároghatnak be az Indiát destabilizálni kívánó, pakisztáni titkosszolgálati támogatást élvező terror szervezetek emberei, permanens, magas szintű terrorfenyegetettséget generálva az országban.

Rendszeresen felmerülő érv volt, hogy a különleges jogállást biztosító, egyébként is csak ideiglenesnek szánt 370. és 35A alkotmánycikkelyek mindössze a kasmíri muszlimok érdekeit szolgálják, és nem veszik figyelembe a területen élő egyéb népcsoportok szempontjait.⁸¹¹ Ez utóbbi kapcsán egyrészt a nagyjából fele-fele arányban muszlim és buddhista vallású lakosok érdekeivel érveltek, akikről a függetlenné válást követő évtizedek egyezkedései során a Nemzeti Kongresszus Kasmír-politikája úgymond „megfelekedezett”. Másrészt a térség hindu lakosságának sérelmeit emlegették. Utóbbiak tekintetében különösen gyakran merült fel a Kasmír-völgy egykori

⁸⁰⁹ Bővebben lásd: Háda Béla: Indiai Kasmír speciális státuszának visszavonása – külső és belső tényezők. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019d), 3. 4–18.

⁸¹⁰ Erről lásd: Balogh András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona, 2002. 226.

⁸¹¹ Lásd például: Dhruv C. Katoch: Article 35A and the Future of Stability in Kashmir. *CLAWS Journal*, 11. (2017), 2. 108.

több százezres hindu népességének ügye. E lakossági csoport legnagyobb része az 1990-es évek folyamán, a kasmíri felkelés idején hagyta hátra korábbi lakhelyét, amikor az iszlám bázisú militáns szervezetek támadásaikkal kifejezetten a hindukat vették célba. Szerke a térségben uszították a radikalizálódásra fogékonyakat a káfirok, azaz a hitetlenek elpusztítására, akik alatt az iszlám fundamentalisták elsősorban a hindukat értették.⁸¹² Különös figyelmet szenteltek e tekintetben a hindu nacionalista szervezetekhez köthető személyeknek, összesen pedig mintegy 400 főt gyilkoltak meg a hinduk között nagy tiszteletnek örvendő kasmíri bráhmínok, a panditok közül. A vagyonuktól és méltóságuktól megfosztott emberek persze könnyen váltak szélsőséges nézetek támogatóivá.

Naréndra Módi újabb választási győzelmével szinte minden akadály elhárult az indiai jobboldal azon törekvései elől, amelyek az ország kulturális és társadalmi életének lényegi átalakítását célozták. Napirendre kerülhetett hát Kasmír státuszának régóta követelt megváltoztatása is. Jóllehet, ezt akkor sokan meglepetéssel fogadták, a lépés valójában nem volt teljesen váratlan. A hindu nacionalista kormány kommunikációjában már a választásokat megelőzően is megjelent Kasmír szorosabb integrálásának célkitűzése, a tagállam számára különleges autonóm hatásköröket biztosító 370. és a 35A alkotmánycikkelyek hatályon kívül helyezése, eltörlése pedig konkrét ígéretként jelent meg a párt 2019-es választási manifesztumában.⁸¹³

Indiát kellemetlenül érintette az amerikaiak afganisztáni kivonulásának terve is, amelynek kivitelezéséhez tárgyalásokat folytattak a tálibokkal. Mikor Donald Trump 2019. július 22-én Imrán Hán pakisztáni kormányfő jelenlétében kijelentette, hogy örömmel közvetít Kasmír ügyében a két rivális állam között, amire mellesleg – állítása szerint – az indiai miniszterelnök is felkérte őt,⁸¹⁴ az indiai külügyminisztérium élesen tiltakozott. Újdelhiben azt gyanították, hogy az amerikaiak azzal kívánják megnyerni Pakisztán és az iszlám militáns szervezetek egy részének támogatását az afgán béketerükhöz, hogy Kasmír vonatkozásában Iszlámábád érdekeinek megfelelő megoldást támogatnak. Ezzel szemben az indiai fél kizárólag bilaterális alapon tárgyalt volna Kasmírról Pakisztánnal minden külső beavatkozás nélkül, amelynek körülményei között az indiai erőfölény érvényesülését remélték.⁸¹⁵ A terület gyors és szoros beépítése az indiai alkotmányos és igazgatási struktúrába tehát az esetleges amerikai nyomás megelőzése érdekében is sürgető volt a számukra. Amennyiben a területi status quót megkérdőjelező kezdeményezéseket tapasztaltak volna a külpolitikai partnereik részéről, így könnyebben állíthatták, hogy valójában nincsenek is rendezendő kérdések.

⁸¹² Exodus of Kashmiri Pandits: What Happened on January 19, 26 Years Ago? *India Today*, 2016. január 19.

⁸¹³ Bharatiya Janata Party (2019): i. m. 12.

⁸¹⁴ Rebecca Ballhaus – Saeed Shah: Trump Offers to Mediate Kashmir Conflict, but India Demurs. *The Wall Street Journal*, 2019. július 22.

⁸¹⁵ Matthew Lee: India again Rejects Trump's Kashmir Mediation Offer. *AP*, 2019. augusztus 2.

Ilyen háttérrel Dzsammu és Kasmír állam felszámolásának folyamata gyorsan és gördülékenyen zajlott le. 2019. augusztus 5-én reggel a kasmíri lakosság arra ébredt, hogy mobiltelefonjai és az internethálózat egyaránt nem működnek.⁸¹⁶ Számukra ez jelezte az állam leértékelése és felosztása érdekében végrehajtandó akció nyitányát. Mikor az első kormányzati lépések megtörténtek a kasmíri autonómia megszüntetésére, kiderült, hogy az újdélhi kabinet szinte katonai precizitással előkészített és átgondolt műveletbe kezdett. A helyi politikai élet notabilitásait előzetesen rendőri intézkedés alá vonták, és házi őrizetbe helyezték, elvágva őket kapcsolataiktól. Így ezek a személyek nem lehettek képesek arra, hogy tömegmozgalmat szervezzenek az intézkedés elleni tiltakozásul. Ugyanakkor gyülekezési tilalmat is elrendeltek az államban a spontán megmozdulások akadályozására. A híráramlást erősen megszürték, így az első napokban kevés megbízható információ jutott ki a térségben uralkodó hangulatról és az esetleges incidensekről a szélesebb közvélemény felé.

A másik, párhuzamos műveleti szintér a törvényhozás volt, ahol a jogalkotói kreativitás jelentette a legfontosabb fegyvert. Rám Náth Kovind köztársasági elnök (Mukerdzsi utóda 2017-től) aznap bejelentette azon szándékát, hogy az alkotmány 370. cikkely 1. bekezdése értelmében alkotmányos rendeletet kíván kiadni, amely hatályon kívül helyezi a Kasmír különleges autonómiáját megalapozó, még 1954-ben született alkotmányos rendeletet. Tette ezt elvben Dzsammu és Kasmír képviselőjével egyetértésben, ám mivel az állam törvényhozó gyűlése és minisztertanácsa 2018 óta nem működött, így e képviselő a szintén Kovind elnök által kinevezett kormányzó volt, aki a napi ügyeket intézte a felfüggesztett intézmények helyett. Az államfő tehát a saját alárendeltjével egyetértésre jutva adta ki alkotmányos rendeletét. Ennek nyomán megszűntek Dzsammu és Kasmír különállásának jogi garanciái. Az állam jogalkotási funkciói a kormány értelmezése szerint teljes egészében a szövetségi törvényhozáshoz kerülnek át. Erre hivatkozva Amit Shah belügyminiszter beterjesztette az indiai törvényhozás felsőházában az alkotmány 370. paragrafusának hatályon kívül helyezéséről szóló határozati javaslatát.⁸¹⁷ Indítványa szerint az alkotmány további előírásait maradéktalanul ki kell terjeszteni India egész területére (így Kasmírra is).

Ezzel párhuzamosan a kormány úgynevezett újjászervezési törvényjavaslatot terjesztett be, amely szerint Dzsammu és Kasmír elveszíti szövetségi állami jogállását Indián belül. Területét két részre, a szűkebb értelemben vett Dzsammu és Kasmírra, valamint Ladakhra osztják fel. Mindkettőt szövetségi terület státusszal ruházzák fel, ami jelentős visszalépés a korábbi állapothoz képest. Törvényhozó gyűlés felállításának jogát csak Dzsammu és Kasmír számára helyezték kilátásba, de ennek megvalósulását is a majdani jövőbe száműzték. Korábban jellemző speciális autonómiájának búcsút mondhatott, sokkal erősebb központi kontroll kezdett megvalósulni felette. A jogszabályokat a törvényhozás mindkét kamarája elfogadta augusztus 5-én és 6-án,

⁸¹⁶ Uday Mahurkar – Kaushik Deka – Abhishek Bhalla: Downsizing Kashmir. *India Today*, 2019. augusztus 9.

⁸¹⁷ No Article 370 for Jammu & Kashmir, Historic Move by Modi govt. *India Today*, 2019. augusztus 5.

az újjászervezési törvény hatálybalépésére 2019. október 31-ével került sor.⁸¹⁸ Ez lett az első alkalom a modern indiai államigazgatás történetében, hogy egy szövetségi államot szövetségi területté minősítsenek le. Egyúttal szimbólumává is vált a hindu nacionalista társadalompolitikának, amelyet további, kevésbé látványos, de a muszlimok helyzetét tovább nehezítő intézkedések követtek.

Indiában a muszlim társadalomrészt rendszeresen érő, korábbi szerzett jogaitól megfosztó, vagy őket másodrendű állampolgárként kezelő kormányzati lépések tiltakozó megmozdulásokat provokáltak az érintettek, illetve az ország szekuláris érzelmű értelmiségi csoportjai részéről. A 2019. évet e belső társadalmi feszültségek uralták. A megmozdulások szervezői és résztvevői igyekeztek rávilágítani minél szélesebb tömegek számára, hogy India függetlenné válást követő alkotmányos alapértékei súlyosan erodálódnak, és a világ talán legsokszínűbb társadalma olyan belső töréseket szenved, amelyek tartósan destabilizálhatják az országot. A 2020. évi koronavírus-járvány ebben a helyzetben idézett elő újabb, szociális és gazdasági feszültségeket, egyúttal a lezárások miatt ellehetetlenítette a nyilvános demonstrációk folytatását. Minthogy azonban mindez már túlmutat az e kötetben felölelt időintervallumon, az indiai politikatörténet ismertetését itt érdemes lezárunk.

Gazdasági és társadalmi folyamatok az ezredfordulót követő két évtizedben

Indiát a 21. század elején jellemző gazdasági és társadalmi folyamatokra rátérve ismét emlékeztetnünk kell az olvasót, hogy Dél-Ázsia legnagyobb államának hallatlan belső heterogenitása egy különálló kötet témája is lehetne. Ehelyütt tehát pusztán azokra a folyamatokra fókuszálunk, amelyek hatással voltak az ország regionális pozíciójára, illetve stratégiai kilátásainak megítélésére a külvilág szemében.

Mindenekelőtt, az új évezred demográfiai mérőföldkövet hozott. 2000. május 11-én az indiai társadalom különleges eseményt ünnepelt: megszületett az ország egymilliárdodik lakója. A különleges jövevény Aastha Arora, egy Újdelhiben született kislány. Rögvest csaknem 200 újságíró kezdett tolongani az anya kórházi ágya körül, hogy felvételt készíthessen a gyermekről, és a kormány is kifejezte jókívánságait a szülők és gyermekük felé.⁸¹⁹ Kedves gesztus volt, még ha nem is bizonyos, hogy tényleg pont Aastha az egymilliárdodik lélek abban az országban, ahol naponta hozzávetőlegesen 42 ezer születés történik,⁸²⁰ és a nyilvántartás közel sem tökéletes.⁸²¹ Ám többszörösen is szimbólumértékűnek számított a köszöntése. Neve hindi nyelven hitet jelent, az pedig, hogy kislány, különösen értékes mondanivalót hordozott egy olyan társadalomban, ahol egyre terjedtek a nők elleni erőszakcse-

⁸¹⁸ The Jammu and Kashmir Reorganisation Bill, 2019. *The Hindu*, 2019. augusztus 5.

⁸¹⁹ Meet India's Billionth Baby Aastha Arora Who Turned 15 This Month! *IndiaTV*, 2015. április 13.

⁸²⁰ Meet India's Billionth... (2015): i. m.

⁸²¹ Guha (2008): i. m. 628.

lekmények és a leánygyermek elhagyása, rosszabb esetben megölése jól ismert, a hagyományos indiai szociális kultúra kötelmeiből táplálkozó jelenség.

Persze a népesség növekedése végig fennmaradt. A 2011. évi – az e kötetben vizsgált időszakban utolsó – népszámlálás már több mint 1,22 milliárd embert talált Indiában, ami némileg meghaladta az előzetes várakozásokat. Újdelhiből ekkor már a teljes emberi populáció mintegy 17%-át kormányozták.⁸²² E népesség amellett mutatott igen dinamikus bővülést, hogy annak aránya valójában itt is folyamatosan csökkent, a 2000. évi 1,77%-ról 2011-re 1,3%-ra mérséklődött (2019-ben pedig már csak 1% volt).⁸²³ A problémát nem önmagában a népesedés jelentette, hanem egyrészt az új generációk javuló életkilátásainak biztosítása, másrészt pedig (ettől nem elválasztható módon) a nemi arányok eltolódása. A népszámlálás kimutatta ugyanis, hogy a demográfiai dinamika egyúttal a hagyományokból fakadó, mester-ségesen előidézett torzulásokkal párosul. Hosszú ideje beszélnek ezekről a témával foglalkozó szakemberek, ám a publikált adatok a szélesebb közvélemény számára is megvilágították őket. Utóbbiak szerint a 2010-es évek Indiájában az országos átlagot tekintve már csak 940 nő jutott 1000 férfira. Az indiai populáció maszkulin jellegének erősödése különösen látványos a hat éven aluli gyermekek körében, ahol 1000 fiúra már mindössze 914 leány jut.⁸²⁴ E folyamat logikus következménye, hogy az elkövetkező évtizedek Indiájában konzervatív becslés szerint is több tízmillió férfi számára válik lehetetlenné a tartós párkapcsolat kialakítása. Helyzetüket tovább nehezíthetik az informálisan tovább élő varna- és kastyrendszerből fakadó érintkezési kötöttségek. Márpedig a dél-ázsiai ember számára rendkívül fontosak a családi kötelékek, amelyek gyakran a karrierépítés lehetőségeit is meghatározzák, gyermekei pedig idős korára a szociális biztonságához járulnak hozzá – sok esetben egyenesen rajtuk múlik az idősek létfenntartása.

Noha e sorok születésekor még nem mérhető fel azon kockázatok teljes köre, amelyek a nemi arányok eltolódásából eredhetnek, az viszont egyértelműnek látszik, hogy a gyökereiket elvesztő, kényszerűlten egyedülálló, alacsony származású fiatal férfiak könnyen kerülhetnek bűnözői csoportok, illetve radikális (adott esetben terrorista) szervezetek vonzáskörébe. Számítani lehet továbbá az Indiára már ma is igen jellemző, nők elleni erőszakos bűncselekmények további szaporodására is. Az indiai értelmiség világosan látta e tendencia veszélyeit, a hagyományokból fakadó családtervezési stratégiákkal való szakítás azonban csak nagyon hosszadalmas folyamat eredménye lehet.

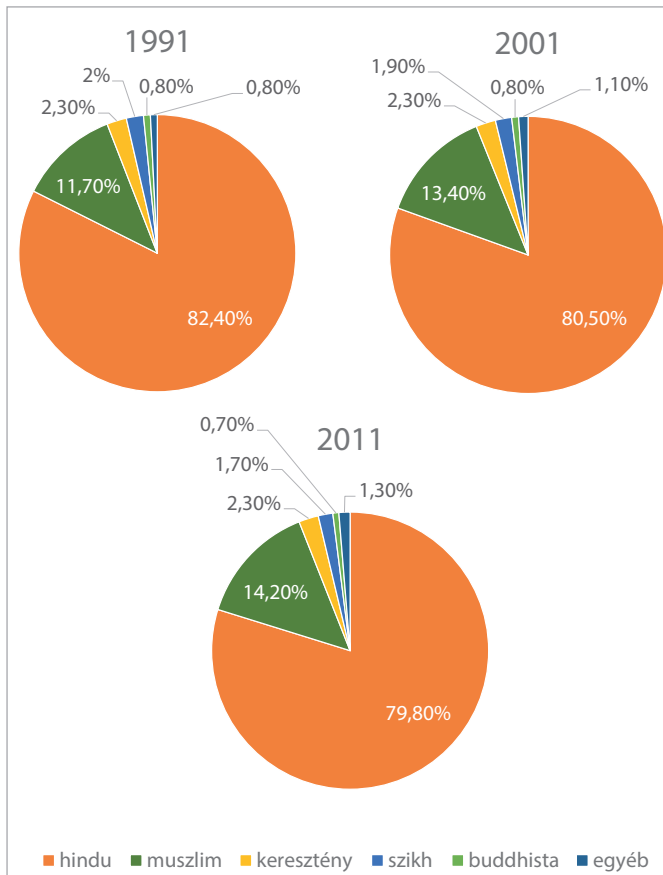
Egy másik, az indiai alkotmányos elveket figyelembe véve nem túl érdekes, ám a hindu sovinizmus terjedésének perspektívájából mégis aggasztó folyamat a muszlimok részarányának növekedése volt a társadalom soraiban. Valójában az indiai musz-

⁸²² Erről lásd: Jason Burke: Census Reveals That 17% of the World Is Indian. *The Guardian*, 2011. március 31.

⁸²³ World Bank: *Population Growth (Annual %) – India*. [é. n. ax].

⁸²⁴ Census of India 2011: Child Sex Ratio Drops to Lowest since Independence. *The Economic Times*, 2011. március 31.

limok szaporodási rátája az 1961. évi népszámlálás óta minden census alkalmával kimutatható mértékben meghaladta a hindukét.⁸²⁵ Tehát újdonságnak éppen nem számított a jelenség, amelynek következményei az alábbi diagramokon is nyomon követhetők az e kötetben vizsgált időszakokra nézve.

15. ábra: India társadalmának vallásfelekezeti összetétele az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

Forrás: Business Standard: *India's Population at 1.21 Billion*; Hindus 79.8%, Muslims 14.2%. 2015. augusztus 26.

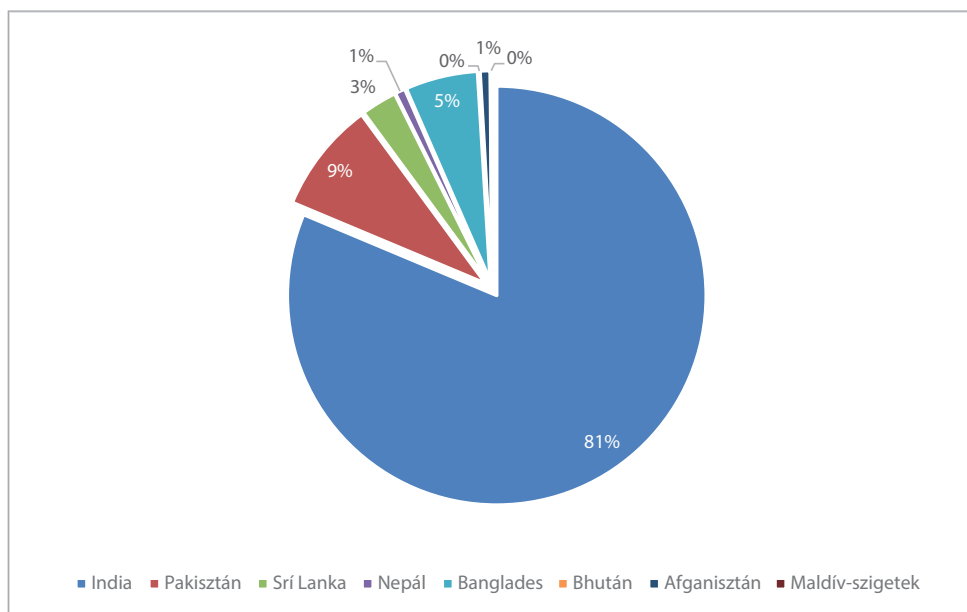
Mint látható, a 2011. évi népszámlálás adatai szerint India lakosságának már több mint 14%-a volt muszlim, ami visszafogott számítások szerint is legalább 172 millió embert jelentett.⁸²⁶ Jóllehet, vizsgált korszakunkban (és tulajdonképpen napjainkig)

⁸²⁵ Vijaita Singh – Rukmini S.: Muslim Population Growth Slows. *The Hindu*, 2015. augusztus 27.

⁸²⁶ Grahame Lucas: Narendra Modi's Foreign Policy Challenges. *Deutsche Welle*, 2014. május 26. és Singh–Rukmini (2015): i. m.

a hindukhoz hasonlóan a muszlimok születési rátája is szignifikáns csökkenést mutat, az továbbra is számottevően magasabb a többségi felekezet képviselőinél. E jelenség különösen a 20. század végére fonódott össze erőteljes biztonsági percepciókkal, egyrészt az iszlám fundamentalizmus eszmeáramlatának (globális jelenségként értelmezhető) terjedésével, másrészt a hindu nacionalizmus által meghatározott társadalomkép elfogadottságának erősödésével a lakosság körében. Nem vitás, hogy az iszlám ideológiai alapokon szerveződő terrorizmus is jelentősen rombolta a felekezetek közötti bizalmi légkört. India a 2010-es évek végére Indonézia és Pakisztán után már a harmadik legnagyobb lélekszámú muszlim állampolgári közösség otthona volt, akik az élet gyakorlatilag minden területén jelen voltak. A velük szembeni többségi hozzáállás alakulása az indiai nemzet jövőjének egyik nagy kérdésévé vált.

Mint később még látni fogjuk, a 2010-es évek derekára Dél-Ázsia teljes népességének kb. 75%-a volt indiai állampolgár, akik e világrész GDP-jének nagyjából 80%-át termelték meg a munkájukkal.⁸²⁷ Újdelhi vezető pozíciója a térség élén tehát kikezdehetetlennek bizonyult e szempontokat figyelembe véve is. India gazdasági kapacitásainak bővülése egyértelmű, világszerte ismertté vált sikertörténet lett, amelyet érdemes néhány adattal is illusztrálnunk.

16. ábra: Az egyes országok részesedése Dél-Ázsia összesített GDP-jéből 2010-ben

Forrás: World Bank: GDP (Current US\$) – Afghanistan, Maldives, Nepal, Bhutan, Bangladesh, India, Pakistan, Sri Lanka. [é. n. ac]

⁸²⁷ IMF: *South Asia: Strong Regional Growth, Tepid Global Growth*. IMF South Asia Regional Update, 2016. 2.

Az ezredforduló éveiben a Vádzspáji-kormány irányításával lezajlott gazdaságpolitikai korrekció következtében az indiai gazdaság növekedése 2002–2011 között átlagban évente 7,7%-ot tett ki.⁸²⁸ Noha a GDP éves gyarapodása ebben az időszakban mindössze egyszer, 2010-ben érte el a fő riválisnak tartott Kína hasonló teljesítményét, a gazdasági világválság 2008-as kitörését megelőző években már a 9%-os lélektani határ fölé emelkedett.⁸²⁹ Az évtized végét a világ nagy részének életében meghatározó válság sem „ütötte meg” igazán erősen az indiai gazdaságot. A GDP növekedésének üteme 2008–2009-ben is 7,1%-ot tett ki, ami akkor a második leggyorsabb expanciónak számított a világon.⁸³⁰ Nem mellesleg, az e kötetben vizsgált időszakban 2010-re lett a legmagasabb részaránya Indiának a térség összesített GDP-jéből, 81%-kal.

Az új évezred második évtizedére tehát az intenzív bővülés határozta meg India gazdasági életét, jöllehet, a Kínai Népköztársasággal összevetve kettejük gazdasági potenciálja között ebben az időszakban valójában nőtt a különbség.⁸³¹ India továbbra is hangsúlyosan a második számú hatalom volt Ázsiában, és ezt a gazdasági mutatók is tükrözték. Mindennek dacára a 2000-es évek elején a teljes indiai GDP vásárlóerő-paritáson már az ötödik legnagyobb volt a világon, a növekedés dinamikáját pedig jól illusztrálja, hogy a Világbank adatai szerint 2011-re Japánt megelőzve már a harmadik helyre jött fel.⁸³² Egyébként India 2010-ben vásárlóerő-paritáson számolva már a világ összes GDP-jének 5,4%-át állította elő.⁸³³ Ez az arány 2014-re az IMF becslése alapján 6,8%-ra nőtt.⁸³⁴ Ez volt az az év, amikortól az indiai GDP éves növekedése is elkezdte felülmúlni a Kínai Népköztársaságét. Utóbbi mögött a kínai gazdasági stratégia változása is meghúzódott, ám ettől még a jelenség nem tett kevésbé jót az indiai nemzeti önérzetnek.

A 2010–2019 közötti periódusban az indiai GDP éves átlagos növekedése 6,7% volt.⁸³⁵ Ennek nagyobbik része (az impozánsabb számok) Naréndra Módi első ciklusára esett. Ugyanakkor ez jórészt Szingh kormányzása idején alapozódott meg.

A Manmóhán Szingh két kormányzati ciklusában tapasztalható fejlődés a társadalom egyes szociális mutatóira is jótékonyan hatott: a szegénységi küszöb alatt

⁸²⁸ Lásd: Solti Ágnes – Sutyinszky Péter – Kozma Szabina – Rácz András – Kovács Gábor – Háda Béla – Matura Tamás – Tisza Vilmos – Szatmári Zita – Békési Dávid: *Fehér Könyv a BRICS országokkal való összkormányzati kapcsolatok építéséhez*. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, 2013. 180.

⁸²⁹ World Bank: *GDP Growth (Annual %) – India*. [é. n. ac].

⁸³⁰ India's GDP Clocked 9% in 2008. *Rediff*, 2009. február 16.

⁸³¹ World Bank (é. n. ak): i. m.

⁸³² Devika Banerji – Rishi Shah: India Overtakes Japan to Become Third-Largest Economy in Purchasing Power Parity. *The Economic Times*, 2012. április 19.

⁸³³ Jagdish Bhagwati: *India's Position in World Population and GDP*. Dialogue With India Series II., 2013. március 21. 7.

⁸³⁴ Lásd: International Monetary Fund. [é. n.].

⁸³⁵ World Bank [é. n. ak]: i. m.

élők aránya a 2005. évi 41,6%-ról 2010-re 32,7%-ra csökkent.⁸³⁶ 2015-re pedig már „mindössze” 13,4%-on állt.⁸³⁷

Szegénységi mutatói mellett ugyanakkor az indiai társadalomnak volt (és van) egy, a hosszú távú fejlődési potenciál szempontjából igen nagyra értékelt tulajdonsága is: a dél-ázsiai ország rendelkezik a legnagyobb lélekszámú munkaképes korú népességgel a világon (a társadalom 40%-a volt 25 éven aluli a 2010-es évek derekán), és e lakossági tömeg minden demográfiai anomália dacára várhatóan még évtizedekig növekedni fog.⁸³⁸ Központi, a társadalmi stabilitást is nagymértékben befolyásoló dilemma tehát, hogy miként lehet a gazdaság növekedését évtizedekig olyan szinten tartani, amely képes megfelelő mennyiségű új álláslehetőséget kínálni a világ legnagyobb munkaerőpiacán, amelyre évente nagyjából 13 millió új, fiatal munkavállaló lép be.⁸³⁹ Ez olyannyira súlyos kihívás volt, hogy nem is igazán sikerült megfelelni neki. India hagyományosan jelentős munkaerő-kibocsátó az Öböl-térség és Délkelet-Ázsia fejlettebb államai felé, de a Nyugat irányába is. Ezzel együtt a hazai munkanélküliség is jelentős növekedést mutatott a 2010-es évek végére. Az állástalanok száma 2019 áprilisában 45 éves rekordot döntött, mintegy 7,6%-os munkanélküliségi rátával.⁸⁴⁰ Sajátos vonás, hogy Indiában a gazdaság jelentős statisztikai növekedését korszakunk végén már nem kísérte a munkahelyek számának hasonló nagyságrendű bővülése. Voltaképpen a dinamikus indiai GDP-növekedéssel párhuzamosan az élők munkája optimalizáció és magasabb szintű gépesítés miatt csak aránylag kevés új munkahely létesült. Mindez a munkaképes korú népesség növekedése mellett praktikusán a munkanélküliség növekedését társította a folyamathoz, kialakítva az ország fejlődésének sajátos kettős tendenciáját.⁸⁴¹

Dél-Ázsia legnagyobb állama sokáig a tragikus iskolázottsági mutatóiról volt ismert. A 21. század elejére e tekintetben is jelentős pozitív elmozdulást könyvelhettek el. A függetlenné váláskor nagyjából 88%-os írástudatlanságot a 21. század első évtizedének végére (a 2011. évi népszámlálás adatai szerint) kevéssel 26% alá sikerült mérsékelni.⁸⁴² Közel sincs ezzel India a legjobbak között a világon, de vannak nála lényegesen rosszabb helyzetben lévő országok is. Ez kedvezőbb arány, mint ami Afganisztán, Pakisztán és a himalájai államok esetében megfigyelhető

⁸³⁶ Lásd: Háda Béla: Indiai kormányváltás – külpolitikai irányváltás? *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014b), 5. 15–29. 17.

⁸³⁷ World Bank: *Poverty & Equity Brief – India*. 2020.

⁸³⁸ National Intelligence Council: *Global Trends 2030: Alternative Worlds*. Office of the Director of National Intelligence, Washington, 2012.

⁸³⁹ Grahame Lucas: Narendra Modi's Foreign Policy Challenges. *Deutsche Welle*, 2014. május 26.

⁸⁴⁰ Slowdown Blues: India's Unemployment Rate in April Rises to 7.6%, Says CMIE. *Business Today*, 2019. május 8.

⁸⁴¹ Háda Béla: A koronavírus-járvány gazdasági, társadalmi és politikai hatásai Indiában. In Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Járvány sújtotta társadalom*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 539–558.

⁸⁴² *Literacy in India*. Population Census 2011. 2011.

volt, és nagyjából Bangladdesszel állt egy szinten.⁸⁴³ Ahogy az organikusan zajló társadalmi folyamatoknál lenni szokott, Indiában is lassú, ám egyértelmű változások történtek a lakosság településtípus szerinti megoszlásában, ezáltal a gazdasági tevékenységekhez való kapcsolódásában. India mezőgazdasági társadalma – Kínáé mellett – az ország megalakulásától kezdve az egyik legnagyobb lélekszámú volt a világon. A gyors népességnövekedésnek köszönhetően ez a lakossági tömeg azzal együtt is dinamikus bővülést mutatott, hogy egyébként társadalmi részaránya az urbanizáció előrehaladtával fokozatosan mérséklődött. Vizsgált korszakunk végére nagyjából 870 millió ember élt a vidéki Indiában.⁸⁴⁴ Ez azonban – szemben az 1960-as 82,1%-kal – 2019-ben már „csak” 65,5%-át jelentette a teljes lakosságnak.⁸⁴⁵ Ez alacsonyabb, mint Afganisztán, Nepál vagy Srí Lanka hasonló adata, de a brit indiai gyarmat három jelenkori utódállama közül még mindig a legmagasabb. Nem mellesleg: az indiai vidéki társadalom már jóval népesebb a kínainál, amely egy arányait tekintve lényegében azonos állapotból indulva 2019-re 552 millió fős lélekszámával és nagyjából 39,7%-os lakossági részarányával egészen más életmódot folytató populáció képét rajzolja elé.⁸⁴⁶ Továbbra is igaz, hogy vidéken rendszerint nagyobb a családok lélekszáma. A 2001. évi népszámlálás szerint egy átlagos falusi háztartásban átlagosan 5,4 személy élt egy háztartásban (az országos átlag 5,3, a városi 5,1 volt).⁸⁴⁷ A népesedési dinamika tehát a 21. század elején is vidéken volt az erősebb, ám ez összekapcsolódott azzal a jelentős, a termelési szerkezet változásából fakadó megélhetési krízissel, amelyről korábban már ejtettünk szót. A vidéki élet válsága egyúttal az indiai politikai élet feszültségeit gyarapította, válaszra készítette a kormányzó eliteket.

Naréndra Módi gazdaságpolitikájának meghatározó eleme volt az az elképzelés, hogy az indiai ipart képessé kell tenni arra, hogy minél több terméket állíthasson elő világszínvonalú minőségben, és ehhez a külkereskedelmi partnereket is meg kell nyerni. Reményei szerint ezzel nemcsak jelentős gyártási tapasztalatok és technológiai tudás kerül át az országba, de munkahelyek is teremthetnek az elképesztő mértékben bővülő indiai munkaerő-kínálat legalább egy részének felszívására. Lényegében ezt foglalta keretbe a 2014 szeptemberében indult és a kormányfő személyével szorosan összekapcsolódott Make in India program, amellyel lényegében az ország ipari gyártóbázisát akarták radikálisan szélesíteni. A Make in India jelszava mellett az állami beszerzések feltételül szabták, hogy a megrendelt termékeket Indiában kell legyártani. Tulajdonképpen a világ összeszerelő-üzemévé akarták szervezni az országot a program keretében. Ám mint minden, az összeszerelő tevékenységre alapozott gazdaságpolitikai koncepciónak, ennek is komoly korlátai

⁸⁴³ World Bank: *Literacy Rate, Adult Total (% of People Ages 15 and Above) – India, Pakistan, Nepal, Sri Lanka, Bhutan, Bangladesh, Afghanistan*. [é. n. av].

⁸⁴⁴ World Bank: *Rural Population (% of Total Population)*. [é. n. bf].

⁸⁴⁵ World Bank (é. n. bf): i. m.

⁸⁴⁶ World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – China*. [é. n. bd].

⁸⁴⁷ *Data Highlights*. Office of the Registrar General & Census Commissioner, India, 2001.

voltak. Ráadásul a munkaerőpiaci feszültségeket nem is sikerült feloldani általa, ahogy a munkanélküliség növekedésének tendenciájánál láthattuk. Meglehetősen felemásnak bizonyultak a gyártási együttműködések első eredményei is. Emblematikus példa volt erre az indiai haditengerészet számára rendelt francia Scorpéne dízelelektromos tengeralattjárók kocsi összeállítása. A modern hajók építésével India saját nagyhatalmi tekintélyét is meg kívánta erősíteni, az első példány vízre bocsátása azonban megmutatta a sajnálatos korlátokat is. Az új Scorpéne a tesztek során a vártnál sokkal gyengébben teljesített, ami kivitelezési hibákra világított rá. A hajót végül vissza kellett irányítani a dokkba.

Legnehezebb vállalkozása Módi kormányának az indiai fekete- és szürkegazdaság visszaszorítása, ezáltal a központi bevételek növelése volt. Az ennek érdekében megrázó hirtelenséggel meglépett 2016. november 8-i készpénzreform, azaz az indiai rúpia ötszáz és ezres címletű bankjegyeinek azonnali hatályú bevonása azonban leginkább erős pénzforgalmi sokkot, a gazdasági növekedés ideiglenes befékeződését és persze a lakosság elégedetlenségét váltotta ki, mintsem az adóbevételek érzékelhető növekedését. A készpénzállomány 86%-át érintő lépés eredményei az okozott felforduláshoz képest mindenképpen szerények voltak, a pénzreformot követő második évben már csekély pozitív hatása volt tapasztalható. Igaz, a bankszámlával rendelkező indiai polgárok aránya némi növekedést mutatott a reformot követő időszakban. Sokkal sikeresebb volt az országos szintű „Áruk és szolgáltatások adó” 2017 nyári bevezetése, amely az addig a szövetségi államok széles körű kereskedelempolitikai autonómiája miatt igen töredezett indiai piac egységesítése felé hatott.⁸⁴⁸ Újdelhi számára a hosszú távú finanszírozási képesség fokozása érdekében nagyon fontos volt az egységes nemzeti piac kialakítása és a központi adóbevételek növelése. Utóbbi közvetlenül kapcsolódott össze a gazdaság fehérítésének igényével. Az új adónem jelentős lépés volt ennek irányába.

Szerencsés elképzelés volt India közlekedési és energetikai infrastruktúrájának fejlesztése is, amelyre már régóta égető szükség mutatkozott, ám az úthálózat fejlődésének gyorsulása ellenére senki sem áltathatta magát azzal, hogy a dél-ázsiai ország belátható időn belül a világ gazdagabb részeire emlékeztető infrastruktúrális ellátottsággal rendelkezhet majd. Mindent egybevetve a 2014 után hivatalba lépett kormány tevékenysége nyomán fennmaradtak azok a várakozások, amelyek Indiát a 21. század egyik nagy gazdasági és politikai ígéretének tartották. Minthogy azonban a 2019-es esztendő Újdelhiben nem jelent belpolitikai korszakhatárt, végső mérleg megvonására még nincs lehetőségünk.

⁸⁴⁸ Lásd: Jári Ferenc: A Módi-kormány négy éve. In Baranyi Tamás Péter (főszerk.): *Fókuszban: India – az ébredő nagyhatalom*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018. 30.

V.

A 21. század harmadik évtizede felé

Köszönhetően annak, hogy az indiai–csendes-óceáni térség súlya milyen gyors ütemben növekszik a globális gazdasági, katonai és politikai struktúrákban, a 21. század második évtizedének végére nincs érdemi vita a szakértők körében arról, hogy Dél-Ázsia államai, illetve regionális makrotendenciái kiemelt figyelmet érdemelnek tőlük. E világrész jövőbeli politikai, illetve gazdasági kilátásai ugyanakkor nem tűnnek olyan egyértelműnek, mint Északkelet-Ázsiáé. Ennek okait a korábbiakban igyekeztünk érzékeltetni. A belpolitikai folyamatokból fakadó bizonytalanság, valamint az erőteljes belső, illetve esetenként államközi konfliktusok erős kockázatokkal terhelik meg a gazdasági fejlődést, és törekennyé teszik a társadalmak demokratikus haladásában esetleg mutatkozó eredményeket is. Ehhez társul, hogy noha a térség általában jelentős stratégiai felértékelődésen ment keresztül az 1990-es évek elejéhez képest, ebből a folyamatból az itteni államoknak nem egyforma esélyük van profitálni.

8. táblázat: Dél-Ázsia államainak néhány társadalmi és gazdasági mutatója

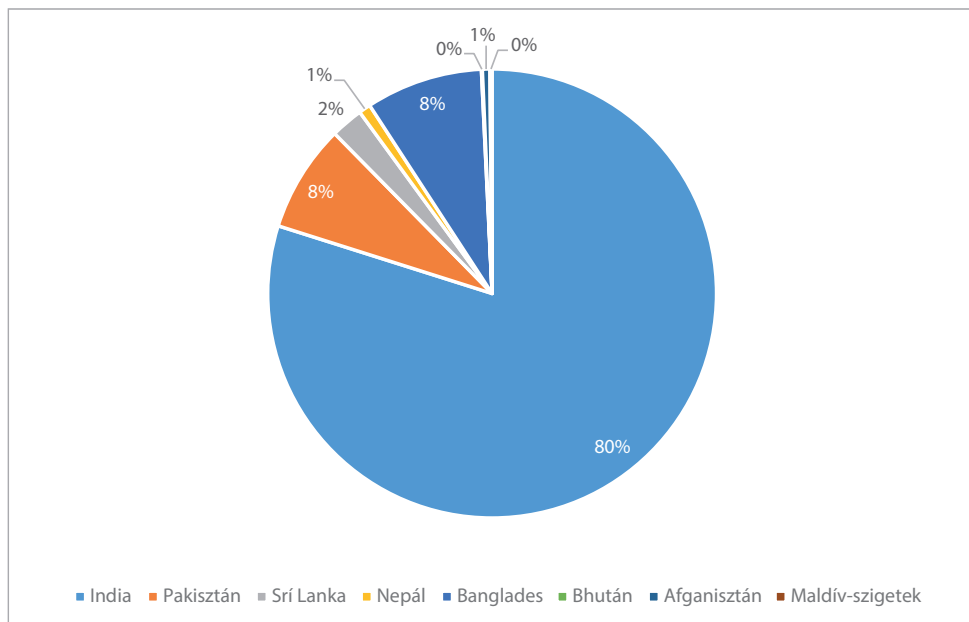
	Népesség (2019)	GDP	GDP/fő vásárlóerő- paritáson 2019-ben (az USD aktuális árfolyamán)	Születéskor várható átlagos élettartam 2018- ban (év)
Afganisztán	32 000 000	19 291 000 000	2 152,4	64,5
Pakisztán	216 565 318	278 222 000 000	4 888,8	67,1
India	1 366 000 000	2 871 000 000 000	6997,9	69,4
Nepál	28 608 710	34 186 000 000	4 119,9	70,5
Bhután	763 092	2 531 000 000	12 332,0	71,4
Banglades	163 046 161	302 563 000 000	4 954,8	72,3
Srí Lanka	21 803 000	83 976 000 000	13 622,0	76,8
Maldív-szigetek	530 953	4 030 000 000	20 357,0	78,6

Forrás: The World Bank, NSIA

Általánosságban a mennyiségi mutatók bővülése jelentős. Korszakunk végére a szűkebb értelemben vett Ázsia három nagy történelmi/civilizációs nagytérsége (Dél-Ázsia, Északkelet-Ázsia és Délkelet-Ázsia) közül itt a legerőteljesebb a demográfiai növekedés, és noha az egy főre jutó GDP tekintetében az utolsó volt e három közül, gazdasági fejlődése a legdinamikusabbá vált.⁸⁴⁹ Gazdasági tekintetben

⁸⁴⁹ World Bank: Comparing Economic Growth Across the World. *Full Fact*, 2018. április 27.

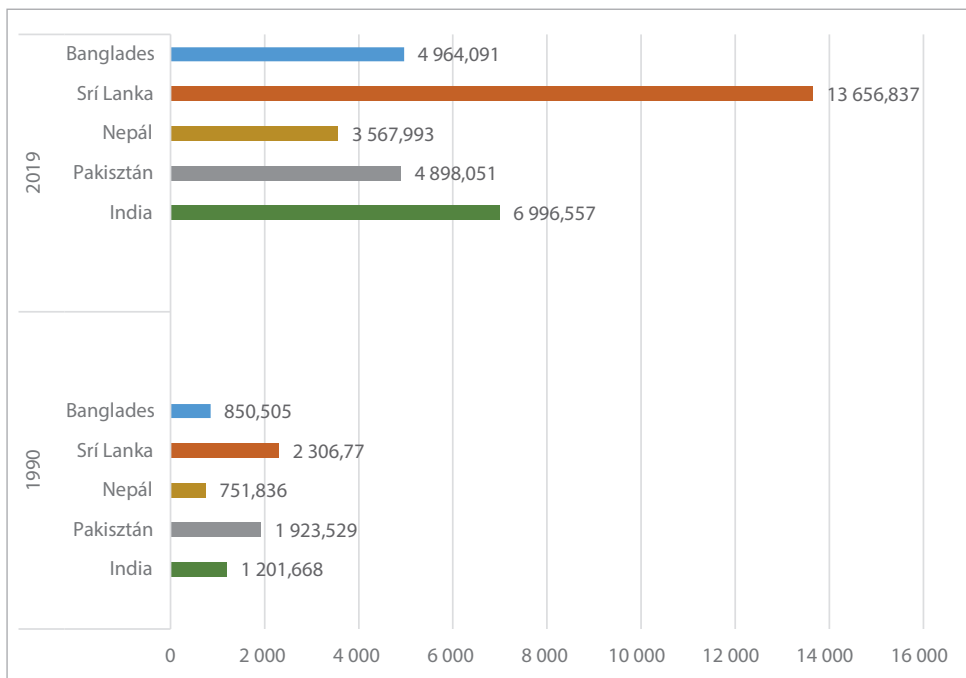
egyébként Dél-Ázsia a 21. század harmadik évtizedének küszöbén is meglehetősen „fejnehéz” terület volt. Mint a 17. ábrán is látható, India részaránya az országcsoporthoz viszonyított GDP-jéből 80% körül rögzült. Érdekes ugyanakkor, hogy Banglades a 2010-es 5%-os részarányát 2019-re 8%-ra növelte, amivel Pakisztánnal került holtversenybe. A többiek nyilvánvaló okokból továbbra is elmaradnak a három legnagyobb népességű állam mögött, részarányuk elenyésző.

17. ábra: Az egyes országok részesedése Dél-Ázsia összesített GDP-jéből 2019-ben

Forrás: World Bank: GDP (Current US\$) – India, Bangladesh, Bhutan, Afghanistan, Maldives, Nepal, Sri Lanka, Pakistan. [é. n. ae]

Ugyanakkor az 1989 óta eltelt harminc esztendő alatt az egy főre jutó GDP alapján felállítható rangsor a dél-ázsiai gazdaságok között alaposan megváltozott. Ha elfogadjuk, hogy ez jelentős indikátora egy-egy társadalom életszínvonalának, akkor azt mondhatjuk, hogy Srí Lankán, Indiában, Bangladesben, de még Nepálban is komoly haladás volt tapasztalható a hidegháború végének állapotaihoz képest. Mint korábban már láthattuk, Pakisztán 1990-ben még lényegesen nagyobb értékkel büszkélkedhetett, mint India, és a jóval kisebb Maldív-szigetek és Srí Lanka után a harmadik legjobb pozíció volt az övé a térségben. Ezt annak ismeretében is bizvást állíthatjuk, hogy a polgárháborútól tönkretett Afganisztánról nincs megfelelő adatunk. India ekkor még csak az ötödik volt Dél-Ázsiában (harmadik a nagy gazdaságok között), Bangladesnél pedig csak Nepál és valószínűleg Afganisztán számított szegényebbnek.

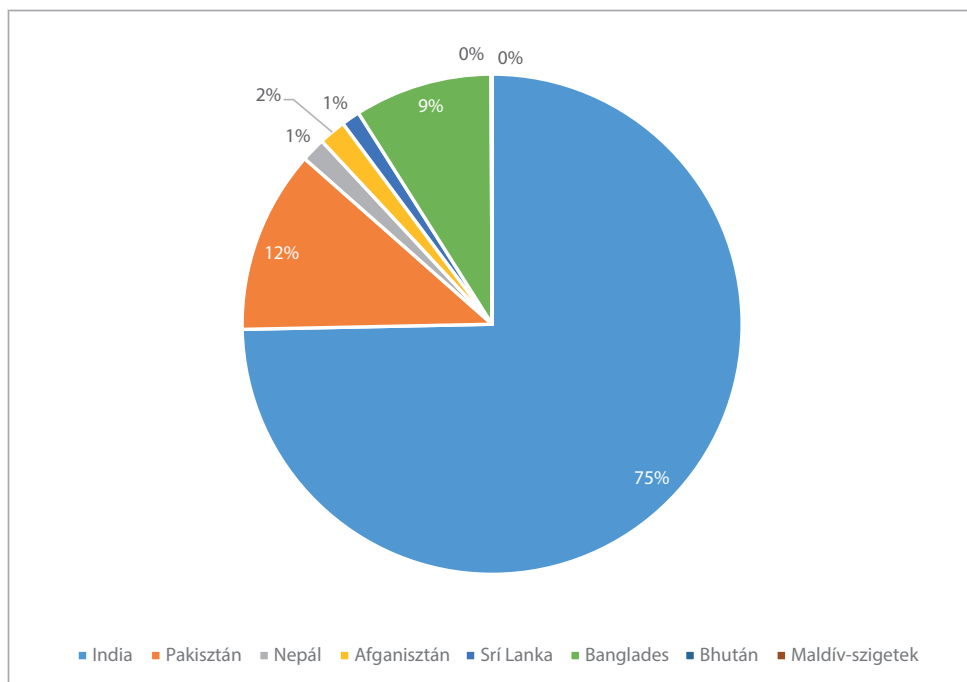

18. ábra: Dél-Ázsia nagyobb gazdaságainak egy főre jutó GDP-je 1990-ben és 2019-ben, vásárlóerő-paritáson, USD-ben számolva

Forrás: World Bank [é. n. aq]: i. m.

Látványosan eltérő helyzetet látunk azonban 2019-ben. A Maldív-szigetek és Srí Lanka sajátos adottságaik miatt persze őrizték elsőségüket. Ám Bhután is előlépett korábbi negyedik helyéről a harmadikra, míg India egyértelműen a legfejlettebbé vált a népesebb államok közül. Ekkor már a negyedik a régiós „mezőnyben”. Ami ennél is érdekesebb azonban, az Banglades előretörése. A térségi szinten igen gyenge fejlődést (cserébe nagyobb népszaporulatot) mutató Pakisztánt három évtized alatt megelőzve Dél-Ázsia ötödik legnagyobb egy főre jutó GDP-jét mutatta fel a három kisállam és India után. Nepál pedig, amely 1990-ben még feleakkora értéket produkált, mint Pakisztán, jelentősen felzárkózott az iszlám köztársasághoz. Nagy vonalakban ez azt jelenti, hogy térségünk a vizsgált harminc esztendőben a gazdasági teljesítményt és (potenciális) életszínvonal-növekedést illetően némileg átstrukturálódott. Dél-Ázsia északnyugati része lemaradást mutatott a centrális elhelyezkedésű Indiához, illetve a délkeleti államokhoz képest. Visszacsatolva kissé a fejezet elején leírt gondolathoz: ez persze szoros összefüggésben van a permanens belső konfliktusossággal. Ahol sikerült ezt csillapítani vagy felszámolni (Nepál, Srí Lanka), ott a rend jótékony hatásai hamar megmutatkoztak. Továbbra is igaz ugyanakkor, hogy a világpiacra az itteni államok általában kevésbé szofisztikált termékkínálattal jelentek meg. Zömmel mezőgazdasági és textilipari termékek, illetve bányászott

nyersanyagok jelentették a kivitelük döntő részét. Ez alól India képezett kivételt, amelynek exportjában a gépek, berendezések, gyógyszeripari termékek és járművek tesznek ki komoly részarányt. Mindezzel együtt, az általánosságban észlelhető haladás ellenére Dél-Ázsia még a vizsgált időszak végén is a Föld egyik legszegényebb nagytérségének számított. A jövőjére vonatkozó várakozások azonban általában elég optimisták, igaz, komolyabb kutatásokat csak India fejlődési potenciálja vonatkozásában szoktak végezni. Noha azt nem kockáztatják meg az előrejelzések, hogy Dél-Ázsia legnagyobb államát belátható időn belül fejlett, jólétben élő társadalomnak jósolják, a hatalmi-politikai szempontból releváns gazdasági kibocsátásának abszolút mértékű növekedésében, illetve globális részarányának bővülésében egyöntetű az álláspontjuk. Érdekes példa, hogy az OECD előrejelzése szerint India részesedése a világ teljes megtermelt GDP-jéből 2060-ra (vásárlóerő-paritáson) akár a 11%-ot is elérheti.⁸⁵⁰ Összehasonlításképpen ugyanezen számítás szerint az USA akkor 14%-ot képvisel majd a világ GDP-jéből.⁸⁵¹

19. ábra: Az egyes országok részesedése Dél-Ázsia népességéből 2019-ben

Forrás: World Bank: *Population, Total – Bhutan, Maldives, Afghanistan, Bangladesh, India, Nepal, Sri Lanka, Pakistan*. [é. n. ba]; NSIA

⁸⁵⁰ Organization for Economic Cooperation and Development: *Looking to 2060: Long Term Growth Prospects for the World*. London, 2013. 27.

⁸⁵¹ Organization for Economic Cooperation and Development (2013): i. m.

Ugyanakkor a 21. század második évtizedének végére Dél-Ázsia továbbra is egyike volt a világ legdinamikusabb népességgyarapodást mutató térségeinek. Az 1990-ben jellemző, nagyjából 1133,5 milliós lakossága 2019-re több mint 700 millió fővel, 1835,4 millióra nőtt. Valójában a szűkebb értelemben vett Ázsia nagy régiói közül itt maradt igazán lendületes a demográfiai növekedés. Ha azonban országokra is lebontjuk ezt, az már kevésbé igaz, hogy Indiában zajlana a leglátványosabb demográfiai robbanás (jóllehet, a közvélekedés általában ez). Valójában a térségen belül a népesedés arányai igen eltérően alakultak. Az északnyugati régió, Pakisztán és Afganisztán könnyelhetette el a legimpozánsabb népességnövekedést az e kötetben tárgyalt időszakban.

Mint ahogy a 19. ábrán is látható, India 1990-ben még 77%-os részaránya a térség népességéből impozáns számbeli bővülése ellenére is 74-75%-ra zsugorodott, miközben Pakisztán akkori 9%-os részaránya 12%-ra, Afganisztán nagyjából 1%-os részaránya pedig több mint 2%-ra nőtt. Mindehhez hozzátartozik, hogy a tényleges számokat tekintve Pakisztán lényegében megduplázta, míg Afganisztán több mint két és félszeresére növelte a népességét 1990 és 2019 között. Valójában a kicsiny Maldív-szigetek népessége is több mint duplájára nőtt, de részarányát illetően persze továbbra is elenyésző maradt. Mellettük Banglades lakossága „csak” kicsivel több mint 50%-ot bővült ebben az időszakban.

Általánosságban az látszik tehát, hogy a muszlim többségű államok (Banglades kivételével) a többiekénél jelentősebb demográfiai növekedést mutattak a tárgyalt korszakban. Utánuk a hindu többségű India és Nepál következtek, előbbi 56%-os, míg utóbbi 51%-os növekedéssel. A relatíve legkisebb népességnövekedés a két buddhista többségű államban, Bhutánban és Srí Lankán zajlott le. Míg azonban a himalájai monarchia szerény lélekszámú népessége nagyjából 44%-kal tudott növekedni száz harminc év alatt, addig a szigetországa mindössze 26%-kal. Ezzel Srí Lanka mutatta relatíve a leglanyhább népességgyarapodást a térségben, ami ugyanakkor a legkevésbé sem volt problémás a kottei döntéshozók szemében.⁸⁵² A moderált növekedés ugyanis jelentős mértékben a korábban már említett népességszabályozási politika célkitűzései szerint alakult.

Mindemellett az Indiai Köztársaság lakosságának lélekszáma becslések szerint nagyjából 2025-re megelőzheti a Kínai Népköztársaságét. Ezzel lezárul egy korszak, amikor a Föld legnépesebb nemzetének a kínait tekintettük. India népessége egyébként várhatóan valamikor évszázadunk második felében tetőzik majd, különböző becslések szerint valahol 1,5–1,7 milliárd fő között.⁸⁵³ Pakisztán demográfiai dinamikája pedig még további növekedést is valószínűsít, amivel 2019. évi 5. helyéről minden bizonnyal feljebb kerül majd a legnépesebb országok listáján, nem kizárt az sem, hogy az Egyesült Államokkal egy méretkategóriába kerülve.

⁸⁵² World Bank (é. n. ba): i. m.

⁸⁵³ Lásd például United Nations: *UN World Population Prospects 2017*. 9.

Persze ebből a társadalmi feszültségek fokozódása éppúgy következhet, mint a gazdasági lehetőségek. Kockázat nélkül kijelenthető, hogy az előttünk álló évtizedekben Dél-Ázsia továbbra is a kontinens legfiatalabb térsége marad, ahol óriási potenciális munkaerő áll majd rendelkezésre. E munkaerő egy része minden bizonnyal a globális migrációs folyamatok résztvevője lesz, más részük ugyanakkor a középosztály gyarapodását segíti elő. A jelenlegi várakozások szerint az indiai középosztály az előttünk álló évtizedekben lélekszámában meghaladva a kínait a legnagyobb nemzeti középosztállyá válik a világon.⁸⁵⁴ Ezzel a globális áru- és szolgáltatáskínálat résztvevői számára is fontos cél lesz majd a megszólítása, igényeinek kielégítése. Nyilván valamilyen mértékű késéssel, de ez a folyamat a másik két nagy lélekszámú országban, Pakisztánban és Bangladesben is lezajlik, ami összességében a térség globális gazdasági súlyának növekedését segíti majd elő.

Dél-Ázsia társadalmainak döntő részében az elmúlt évtizedek folyamán számottevő erősödést mutattak a lehatároló, a lakosság egy részét kizáró nemzeti öndefiníciók. Ez az ott élők kulturális adottságainak függvényében mást és mást jelentett az érintett országokban, de általánosan megfigyelhetjük körükben a nemzethez nem tartozónak tekintett kisebbségi csoportokkal szembeni jogkorlátozó hozzáállás, esetenként kifejezett erőszak terjedését. Pakisztánban a hinduk, de különösen a keresztények elleni atrocitások a 2010-es évek végére széles nemzetközi figyelmet kiváltó, gyilkos támadásokban is tetet öltöttek.

Indiában a függetlenné válást követően alkotmányban is rögzített összindiai nacionalizmus elvét egyre jobban kikezdte a hindu nacionalista gondolkodást képviselő szervezetek befolyásának növekedése. Az indiaiságot a hinduizmus civilizációs örökségével összekötve a hindu nacionalisták új nemzettudat megteremtésén munkálkodtak, amely ugyanakkor együtt járt azzal, hogy a keresztény, de különösen a muszlim vallású indiaiak kultúráját másodrendűnek, alapjában véve feleslegesnek kezdték tekinteni. Ez a gondolkodásmód – mint láthattuk – nem volt gyökértelen az indiai politikai gondolkodásban, kormányzati szintű érvényesüléséhez ugyanakkor a 2014 utáni időszak minden korábbinál kedvezőbb feltételeket teremtett.⁸⁵⁵ 2019-re különösen a muszlimokat sértő, jogkorlátozó intézkedések sora érezhető, tömegdemonstrációkban is megnyilvánuló belső feszültségekhez vezetett, amelyeket a koronavírus-járvány megfékezését célzó intézkedések lehetetlennítették el. Talán csak ideiglenesen.

Bangladesben az iszlám kultúrára épülő bengáli társadalomkép terjedése a hindu kisebbség helyzetének romlásával jár együtt, kikezdve a korábbi évtizedekben még sokat emlegetett, a bengáli nyelven és történelmen nyugvó nemzetképet. Srí Lankán a szingaléz nacionalizmus kisebbségeket megalázó megnyilvánulásai a 2009-es

⁸⁵⁴ European Environment Agency: *Projected Shares of Global Middle-Income Class Consumption, 2000 to 2050*. 2010. november 29.

⁸⁵⁵ Bővebben lásd: Háda Béla: Naréndra Módi hindu nacionalista kormányzásának fény- és árnyoldalai. *NKE SVKI Elemzések*, (2019e), 12.

polgárháborús győzelemmel új impulzusokat kapott. Ezeket a belpolitikai erőviszonyok formálódása sem csillapította, miután a vizsgált korszak végéig az a politikai elitsoport volt leghosszabb ideig kormányzati szerepben, illetve került oda vissza 2019-ben, amelyik tudatosan épített a buddhizmus és a szingaléz nacionalizmus által meghatározott érzésvilágra. A Maldív-szigeteken nem annyira a kirekesztés jelenthet problémát, mint inkább az iszlám vallásosságból fakadó szokásokat szigorúbban értelmezők, illetve a lazább életmódúak közötti feszültségek növekedése. Afganisztánban pedig lényegében nem sikerült létrehozni azt az afgán nemzetet, amelyre a 2001-et követő alkotmányos berendezkedés hivatkozott, és a szunnita bázisú szélsőséges ideológiák terjedése a vallási kisebbségnek számító síita hazarák helyzetének újbóli romlását vetíti előre. Ezen a ponton érdemes rámutatni arra is, hogy az említett vallási elemeket előtérbe állító megmerevedés a térség államainak társadalmi gyakorlataiban és politikai gondolkodásában szoros összefüggést mutat azzal, hogy az érintett közösségek keresik a saját külön helyüket a 21. század világában. Dél-Ázsia valóban egyedi és önálló civilizációs és történelmi karakterrel rendelkező terület. Nem Kína és nem a Közel-Kelet. De mindkét említett terület orientációs pontként szolgál az itteniek számára valamilyen szempontból. India azt a sikerességet szeretné reprodukálni, amelyet Kína tudott felmutatni. Egyúttal legalább akkora respektust vár el a világtól a maga számára, mint ami északkeleti szomszédját övezi manapság. Pakisztán, Banglades és a Maldív-szigetek viszont egykor ugyanúgy a hinduizmus és buddhizmus területei voltak, mint India, ez azonban – bármennyire tetten érhető még a tradícióikban – már nem felel meg az identitásuknak. Az iszlám ugyanakkor később hódított teret a körökben, mint a Közel-Keleten, és teljesítményüket az iszlám kultúra fejlődésében az ottani kulturális centrumokban általában nem is tartják olyan nagyra. Ennek kompenzálási kényszere, valamint az Indiától való elhatárolódás igénye nagyban fűti a muszlim társadalom építésére irányuló erőfeszítéseiket.

Ugyanakkor a társadalmak önképének átalakulása mellett az országok egy részében az alkotmányos berendezkedés papíron kifejezett szellemisége és a politika mindennapos gyakorlata is távolodni kezdett egymástól. Dél-Ázsiában a demokrácia vizsgált korszakunk végén is alapvető hivatkozási pont maradt a politikai elitek számára, függetlenül attól, hogy a hatalomgyakorlás valósága mennyire felelt meg a demokratikus kritériumoknak. Az alapvető mechanizmusok formailag működtek, persze e tekintetben is komoly különbségek láthatók az országok között (Afganisztán, Bhután vagy éppen India intézményi mechanizmusai igencsak eltérőek voltak e szempontból is). Összességében viszont térségi szinten gyengült a demokratikus értékek iránti kormányzati elkötelezettség. A választások eredményeit a vesztes felek egyre kevésbé hajlandók elfogadni, és gyengül a politikai alapértékek konszenzusa olyan fajsúlyos dél-ázsiai országokban is, mint India vagy Banglades. Afganisztánban pedig egyenesen diszfunkcionálissá váltak a választási folyamatok, amelyeket a 2010-es évek végére már normálisan levezényelni sem sikerült – nemcsak a nemzetközi megfigyelők, de az ott élők szerint sem.

Mindezen jelenségek a 21. század harmadik évtizedére a belső feszültségek fokozódását vetítik előre, ami különösen Dél-Ázsia globális felértékelődésének tükrében aggasztó folyamat. Persze ez a felértékelődés is differenciáltan érvényesül. Míg India globális szerepe, illetve a kisebb, tengeri államok (Srí Lanka, Maldív-szigetek) stratégiai jelentősége növekvőben volt a 2010-es évek végére, addig Pakisztánból folyamatosan ábrándultak ki a nyugati partnerei, Afganisztán pedig egyenesen afelé haladt, hogy a nemzetközi közösség teljesen leírja és magára hagyja a problémáival. Miközben tehát Dél-Ázsia északnyugati irányú súlyponteltolódása demográfiai folyamatait és belső konfliktusainak intenzitását illetően egyre fokozódott, a külkapcsolatok, illetve a gazdasági élet fejlesztésében is komoly lehetőségeket tartogató geostratégiai folyamatok sokkal inkább a déli, indiai-óceáni régióknak kedveztek.

Persze továbbra is igaz, hogy Pakisztán közreműködése nélkül nem lehet stabil dél-ázsiai térséget teremteni, ám az is tapasztalható, hogy Iszlámábád kettős stratégiai játszmája elidegenedést eredményezett az iszlám köztársasággal szemben annak nyugati partnereiben. Washington részéről például újra megerősödött az a hozzáállás, amely inkább szabadulni szeretne a pakisztáni barátságtól, semmint hogy tovább asszisztáljon az ország visszatetsző regionális politikájához. Különös firtora a sorsnak, hogy ugyanakkor a pakisztáni számítások bejöttek, azaz Iszlámábád szemszögéből a stratégiai vonalvezetés akár helyesnek is tűnhet. A 2010-es és 2020-as évek fordulójára valóban úgy tűnt, hogy a tálibok újra Afganisztán uraivá válhatnak, ezért a kapcsolatok fenntartása velük nem volt hibás döntés. Amerika pedig ismét magára hagyni készült Pakisztánt, így igazolódott az a nézet is, hogy nem érdemes nagyon alapozni a washingtoniakra, és Kína sokkal megbízhatóbb nagyhatalmi támasznak ígérkezik. Más kérdés, hogy mindezek önbeteljesítő jóslatok voltak, amelyek nagyrészt azért alakulhattak így, mert Pakisztán olyan politikát folytatott, amelyet.

Döntő kérdés ugyanakkor, hogy a térség államai milyen mértékben tudják továbbfejleszteni regionális szintű együttműködésüket. Szép célkitűzésekben nincs hiány a SAARC részéről, ám a gyakorlatban csak nagyon lassú, egyes területekre kiterjedő fejlődés valószínű, mivel a korábban említett stratégiai akadályok továbbra is ott állnak az országok integrálódásának útjában. India kulcstényezője ennek a folyamatnak, politikai vonalvezetése azonban a 2010-es évek végén aggasztóbbá vált a szomszédos országok számára, akik a dél-ázsiai együttműködést semmiképpen sem egy „Nagy India” megteremtéseként képzelik el. Mindezzel együtt vizsgált korszakunk végére már nincs érdemi vita a tekintetben, hogy Újdelhi a multipolárisra váló világ egyik hatalmi centrumává fejlődik. Ez egyúttal a nagy- és szuperhatalmi versengés dél-ázsiai vetületeinek is szélesebb tétet ad, tovább erősítve Újdelhi hajlamát a térség államainak befolyásolására.

Zárszó

Miközben többször is utaltunk e kötetben Dél-Ázsia egyre erősödő pozíciójára a 21. század világában, egyúttal azt is láthattuk, hogy emögött igen hektikusan alakuló folyamatok húzódnak meg, amelyek a külvilág szemében pozitív és negatív következményeket is hordoznak. Miközben térségünk gazdasági és demográfiai súlya fokozatosan nő, társadalmainak belső életében is egyre több feszültségforrás jön létre, amelyek később még komoly válságok előidézői lehetnek. Ha figyelembe vesszük az indiai–csendes-óceáni térség általános felértékelődését és Dél-Ázsia ezen belül játszott szerepét, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy ezek a válságok – ha változatos formákban is, de – globális szinten is éreztethetik majd hatásaikat.

Ugyanakkor arra is számíthatunk, hogy egyre erősebbé válik az egyébként nem túl elmélyült nézőpont, amely ezt a térséget Indiaként és néhány kevésbé érdekes szatellitállamaként akarja értelmezni, ahol Újdelhiben székel az egyetlen valóban releváns hatalom. Ez a nézet érzéketlen Dél-Ázsia sajátos „belső harcára”, amely leegyszerűsítve arról szól, hogy a kisebb térségbeli államok miként biztosítanak maguknak a gazdasági hasznot Indiához fűződő kapcsolataikból, ugyanakkor hogyan garantálnák továbbra is saját jogú életképességüket, és kerülnék el, hogy a térség nagyhatalmának hegemoniája érvényesüljön felettük. Lehetőségeik általában nem túl széles körűek. Mint láthattuk, leginkább az India és Kína közötti hatalmi rivalizálás kihasználása jelenti egyensúlyozó politikájuk alapját.

Miközben a dél-ázsiai társadalmak (azoktól eltekintve, akik önként bizonyos mértékű izolációt választanak) várhatóan egyre jelentősebb tényezői lesznek a multinacionális üzleti szereplők számításainak, addig komoly dilemmák forrása marad az eszmék és értékek globális piacához való hozzáállásuk. Ma már nem képezi különösebb vita tárgyát, hogy a posztbipoláris korszakban a liberális demokrácia terjedése az országok körében és épülése azokon belül nem szükségszerű és különösen nem megállíthatatlan folyamat. Dél-Ázsia különösen fontos példákkal szolgál arra nézvést, hogy a demokratikus értékek és mechanizmusok adaptálása milyen nehézségekbe ütközik a különböző szociális kultúrával és civilizációs önképpel rendelkező társadalmak részéről. Láthattuk például a nekilendülésnek, a megtorpanásnak, a lassú korrekciónak és az összeomlásnak is. Utóbbiak közül e sorok születésekor Afganisztán sorsa a legtöbbeket foglalkoztató ügy.

Szokványos és népszerű fordulat lenne az a megállapítás, hogy „Afganisztán jövője ma bizonytalanabb, mint valaha”. De nem lenne őszinte. Valójában 2022 tavaszára, e sorok zárásának idejére alig maradtak nyitott kérdések. Jóllehet, Joe Biden 2021-es Fehér Házba költözésétől a szakértők többsége sokkal átgondoltabb stratégiai vonalvezetést várt az ázsiai – így az afganisztáni – kérdésekkel összefüggésben, és felhívták az elnök figyelmét: az előző kormány által meghatározott gyors kivonulás a tálib uralom helyreállításához és az addigi társadalmi és politikai eredmények

megsemmisüléséhez vezethet, az új elnök mindössze kommunikációs blöffökre vállalkozott, végül nem állította le a csapatkivonás folyamatát. Az Afganisztáni Iszlám Köztársaság pedig minden szakértői, stratégiai elemzői várakozást meghazudtoló gyorsasággal omlott össze. 2021. augusztus 15-én Kabul elesett a tálib erők előtt, és Afganisztán belpolitikai értelemben visszatért a 2001 szeptemberét megelőző állapotába. Noha éppen lehet abban bízni, hogy a tálibok valóban integrálódni kívánnak a nemzetközi rendszerbe, ezért kerülni fogják a konfliktust a nagyhatalmakkal, hogy ez mennyire válik valóra, annak megjósolása még a zárszóban sem lehet e kötet feladata. Jelenleg semmi ok nincs azt gondolni, hogy az itt uralmi pozícióba kerülő szélsőséges iszlám ideológiák vagy éppen a különböző terrrorszervezetek tálibok soraiban harcoló tagjai által képviselt fenyegetés ne gyűrűznének tovább Pakisztán és India felé. Igen valószínű ugyanakkor, hogy a térség északnyugati részének közállapotai a távolabb élő népek körében egyre kevesebb érdeklődésre tarthatnak majd számot, és az Európai Unió részéről is az lesz a legfontosabb törekvés, hogy az esetleges menekültek ne felé vegyék útjukat. Afganisztán sajátos válsága mellett csakhamar más térségbeli országokban is súlyos társadalmi következményeket hordozó, az addigi belpolitikai erőviszonyokat megváltoztató jelenségek ütötték fel a fejüket.

A 2020 tavaszán kezdődött koronavírus-járvány nyomán fellépő gazdasági és társadalmi anomáliák, majd ezekre rakódva a 2022 februárjában kitört orosz-ukrán háború világgazdasági hatásai ugyanis Dél-Ázsiában is erős belső feszültségeket gerjesztettek. Pakisztánban a hibás válságkezelés, a lakosság gyors elszegényedése és a miniszterelnök belpolitikai térvessztése a kormány bukásához vezetett. Imrán Hánt az ország politikatörténetében először parlamenti bizalmatlansági indítvánnyal távolították el hivatalából 2022. április 10-én, helyére pedig a száműzött Naváz Saríf öccsét, Sebáz Sarífort választották a PML-N színeiben. Ezzel a korábban bukottnak hitt politikusdinasztia újra a kormány élére kerülhetett, míg a szépreményű Imrán Hánnak (talán szintén csak ideiglenesen) a hullócsillag szerepe jutott. Hogy Saríf mit tud azonban kezdeni az ország tornyosuló problémáival, ma megjósolhatatlan.

2022 tavaszára Srí Lankán is „beérték” az elhibázott gazdaságpolitika következményei, amikor az országban fellépő óriási áremelkedések, üzemanyag- és élelmiszerhiány széles körű kormányellenes megmozdulásokat provokáltak. A szigetország technikailag államcsődbe került, miközben az utcákon erőszakba torkolló demonstrációkon követelték a regnáló Rádzsapaksa család távozását a hatalomból. Gotábaja elnök még bátyját is kénytelen volt megkérni rá, hogy „a csapat érdekében” mondjon le, de persze a probléma lényegén ez mit sem változtatott. Noha a népharag elsöpörni látszik a Rádzsapaksák korábbi befolyását, az ország kilábalása a gazdasági válságból csak nagyon hosszadalmas és gyötrelmes munka eredménye lehet.

Hogy semmi sem tart a végtelenségig, univerzális törvény. Jelenlegi számítások szerint évszázadunk végére Dél-Ázsia demográfiai növekedése is lassan kifulladásra kerül, de addig Pakisztán és Afganisztán – ahol a folyamat várhatóan a legtovább fennmarad – még jelentős növekedést produkál. India ugyanakkor nyolc évtized

múltán is várhatóan a legnagyobb munkaképes korú népességnek ad majd otthont a világ országai közül.⁸⁵⁶

Az itteni államok (csekély kivétellel) erősen konfliktusos társadalmakban ugyanakkor a meglévő feszültségek a népességszám gyarapodásával aligha fognak enyhülni. Térségünk ma is igen távol áll még attól, hogy a világ stabil és prosperáló részei közé kerülhessen. Miközben egyes országokban vagy régiókban határozottan javult a biztonsági helyzet, politikai és társadalmi értékeinek egy része megkérdőjeleződött, és ez újabb válságokkal fenyeget. Hogy ezek a válságok hogyan hatnak majd a hosszabb távú trendekre, az jelenleg igencsak bizonytalan. E trendek közül pedig India szerepének alakulását övezi a legszélesebb körű érdeklődés.

Napjainkban minden hozzáférhető prognózis azt valószínűsíti, hogy India hatalmi képességei az előttünk álló évtizedekben folyamatosan fejlődnek majd, miáltal az ország egyike lehet a 21. századi nemzetközi rendszer egyik legerősebb szereplőinek. Ez a növekvő erő ugyanakkor növekvő önbizalommal is társul, és az e sorok születésekor regnáló hindu nacionalista elit sokat tesz azért, hogy a harmadik évezred Indiája minél kevésbé hasonlítson ahhoz, ami a 20. század második felében sokak szimpátiáját és nagybecsülését vívta ki a nyugati világban is. Hogy a politikájukkal szembeni ítélet mennyire lesz majd igazságos, vagy mennyire lesz hatása alatt az európai történelem tapasztalatait középpontba állító szemléletmódnak (amelytől az indiaiak egy jelentős része amúgy is idegenkedik), a jövő mutatja meg. Ma ez a nagyhatalmi kapcsolatok és gazdasági együttműködések tekintetében nem releváns kérdés. India kívánatos partner nemcsak a nyugati fővárosokban, de az iszlám világ államainak döntő részében is, alárendelve a magasabb rendűnek ítélt érdekeknek az egyéb szempontokat. Mindez azt is világosan jelzi, hogy az indo-csendes-óceáni térség stratégiai viszonyainak formálódása mekkora téttel bír a világ többi részének szemében. Dél-Ázsia nyilván sok meglepetést tartogató kalandja pedig csak most kezdődik.

⁸⁵⁶ Minderről lásd: Stein Emil Vollset et al.: Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and Territories from 2017 to 2100: A Forecasting Analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet*, 396. (2020). 1285–1306.

Vákát

Irodalomjegyzék

- 161 Killed in 56 Bomb Blasts in Pakistan in May. *The Hindu*, 2013. június 2. Online: www.thehindu.com/news/international/south-asia/161-killed-in-56-bomb-blasts-in-pakistan-in-may/article4775328.ece
- 2004 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2004. Online: www.indiavotes.com/lok-sabha/2004/all-states/14/0
- 2009 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2009. Online: www.indiavotes.com/lok-sabha/2009/all-states/15/0
- 2014 Lok Sabha / Parliamentary Election Results. *IndiaVotes*, 2014. Online: www.indiavotes.com/lok-sabha/2014/all-states/16/0
- 40 Point Demand. 1996. február 4. Online: www.satp.org/satporgtp/countries/nepal/document/papers/40points.htm
- A. Q. Khan. *Global Security*. [é. n.]. Online: www.globalsecurity.org/wmd/world/pakistan/khan.htm
- Abbasi, Waseem: No Execution Under Blasphemy Law in Pakistan so Far. *The News*, 2018. november 1. Online: www.thenews.com.pk/print/388047-no-execution-under-blasphemy-law-in-pakistan-so-far
- Abbott, Stephen: Voters Choose Presidential System in Maldives Referendum. *The Guardian*, 2007. augusztus 22. Online: www.theguardian.com/world/2007/aug/22/uk.stephenabbott
- Abeykoon, A. T. P. L.: Sri Lanka's Success Story in Population Management: A Lesson for Other Programmes. *Economic Review*, 37. (2011), 3–4.
- Ablaka Gergely – Háda Béla: Az afganisztáni válság regionális perspektívából. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 2. 72–86.
- Acosta, Marcus P.: *High Altitude Warfare: The Kargil Conflict and the Future*. Thesis, Naval Postgraduate School, 2003. június.
- Address by Mr. Zakria Usman Vice-President- FPCCI on Visit of China. *China-South Asia Business Forum*, 2009. június. Online: www.csabf.org/show.asp?id=110
- Address by the President of India, Shri Pranab Mukherjee to Parliament. *The Hindu*, 2014. június 9. Online: www.thehindu.com/news/resources/address-by-the-president-of-india-shri-pranab-mukherjee-to-parliament/article6097762.ece
- Adelman, Kenneth L.: *Pakistan's Nuclear Weapons Program and US Security Assistance, Memorandum for the Assistant to the President for National Security Affairs*. United States Arms Control and Disarmament Agency, 1986. június 16.
- Adili, Ali Yawar: The Results of Afghanistan's 2018 Parliamentary Elections: A New, but Incomplete Wolesi Jirga. *Afghanistan Analysts Network*, 2019. május 17. Online: www.afghanistan-analysts.org/en/reports/political-landscape/the-results-of-afghanistans-2018-parliamentary-elections-a-new-but-incomplete-wolesi-jirga/
- Afghanistan: Before and after the Taliban. *BBC News*, 2014. április 2. Online: www.bbc.com/news/world-asia-26747712
- Afghanistan, Pakistan Agree to Implement Transit Trade Accord. *Reuters*, 2011. június 11. Online: www.reuters.com/article/2011/06/11/us-pakistan-afghanistan-trade-idUSTRE75A0UN20110611
- Afghanistan Trade, Exports and Imports. *Economy Watch*, 2010. március 9. Online: www.economywatch.com/afghanistan-trade-exports-and-imports
- Afghanistan: Urbanization from 2009 to 2019. *Statista*. [é. n.]. Online: www.statista.com/statistics/455773/urbanization-in-afghanistan/

- Afghan Seeks more Trade, Hopes Ties with India Will Get Boost. *Firstpost*, 2011. november 14. Online: www.firstpost.com/fwire/afghan-seeks-more-trade-hopes-ties-with-india-will-get-boost-130716.html
- Afridi, Jamal – Jayshree Bajoria: *China-Pakistan Relations*. Council on Foreign Relations, 2010. július 6. Online: www.cfr.org/china/china-pakistan-relations/p10070
- Ahluwalia, Montek S.: Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked? *Journal of Economic Perspectives*, 16. (2002), 3. 67–88. Online: <https://doi.org/10.1257/089533002760278721>
- Ahmed, Munir – Atif Raza: Sixteen Killed and Dozens Injured in Multiple Bombings as Pakistanis Go to Polls in Historic Elections. *The Independent*, 2013. május 11. Online: www.independent.co.uk/independentplus/sixteen-killed-and-dozens-injured-in-multiple-bombings-as-pakistanis-go-to-polls-in-historic-elections-8611818.html
- Ahmed, Naseem: General Musharraf's Taliban Policy 1999–2008. *The Dialogue*, 5. (2010), 2. 96–124.
- Ahmed, Parveen: Bangladeshi President Resigns. *AP*, 2002. június 21. Online: <https://apnews.com/article/e39b4dc39729f20876d0739dc0bf03da>
- Aicken, Gareth – Ameena Ilahi: Pakistan's Elections Give Grounds for Hope. *The Asia Foundation*, 2013. május 15. Online: <https://asiafoundation.org/2013/05/15/pakistans-elections-give-grounds-for-hope/>
- Ajami, Fouad: Pakistan and America. *Policy Review*, (2010. december 1.), 164. 27–39.
- Akbar, Arifa: Convicted Bhutto 'is Now Exiled'. *Independent*, 1999. április 30. Online: www.independent.co.uk/news/convicted-bhutto-is-now-exiled-1090709.html
- AL to Contest Polls under 14-party Banner. *Priyo*, 2008. november 17. Online: <https://web.archive.org/web/20090116054157/http://priyo.com/news/20081117/15965>
- Alam, S. M. Shamsul: Democratic Politics and the Fall of the Military Regime in Bangladesh. *Critical Asian Studies*, 27. (1995), 3. 28–42. Online: <https://doi.org/10.1080/14672715.1995.10413048>
- Alessi, Christopher – Stephanie Hanson: *Expanding China-Africa Oil Ties*. Council on Foreign Relations, 2012. február 8. Online: www.cfr.org/china/expanding-china-africa-oil-ties/p9557
- Almukhtar, Sarah – Rod Nordland: What Did the U.S. Get for \$2 Trillion in Afghanistan? *The New York Times*, 2019. december 9. Online: www.nytimes.com/interactive/2019/12/09/world/middleeast/afghanistan-war-cost.html
- Ambrus Andrea – Háda Béla – Tóth Péter: *Feljegyzés a Srí Lanka-i búsvéti merényletről a Honvédelmi Minisztérium számára*. 2019. április 23.
- Ameen Jan: Pakistan on a Precipice. *Asian Survey*, 39. (1999), 5. 699–719. Online: <https://doi.org/10.2307/3021163>
- Anam, Mahfuz: The Mandate that Khaleda Zia Wasted. *The Daily Star*, 2007. szeptember 4. Online: www.thedailystar.net/news-detail-2588
- Arms Control Association: *India's Draft Nuclear Doctrine*. 1999. augusztus 17. Online: www.armscontrol.org/act/1999_07-08/ffa99
- Army Enter Last Tamil Tiger Town. *The Colombo Times*, 2009. február 28. Online: www.thecolombotimes.com/
- ARTF: *Afghanistan Reconstruction Trust Fund: An Overview*. [é. n.]. Online: www.artf.af/artf-overview
- Arun, Thalekkara: Atal Bihari Vajpayee: The Pregnant Pause Lengthens Forever. *The Economic Times*, 2018. augusztus 16. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/atal-bihari-vajpayee-the-pregnant-pause-lengthens-forever/articleshow/65426150.cms>
- Asche, Helmut – Margot Schüller: *China's Engagement in Africa – Opportunities and Risks for Development*. Eschborn, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), 2008. szeptember 22.
- Ashraf, Fahmida: India-Afghanistan Relations: Post 9/11. *Strategic Studies*, 27. (2007), 2. 90–102.

- Asian Development Bank: *Asian Development Bank Pakistan*. 2013. december 31. Online: <https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/364/PAK.pdf?sequence=1>
- Asian Development Bank: *Country Assistance Plan 2001–2003*. Pakistan, 2000. december. Online: www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32510/files/cap-pak-2001-2003.pdf
- Asian Development Bank: *Sri Lanka and ADB*. [é. n.]. Online: www.adb.org/countries/sri-lanka/economy
- Asian Legal Information Institute: *Constitution of the Republic of Maldives 1998*. 1998. Online: www.asianlii.org/mv/legis/const/1998/1.html
- Asif Ali Zardari: ‘Mr Ten Percent’ Is New Pakistan President. *The Economic Times*, 2008. szeptember 6. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/asif-ali-zardari-mr-ten-percent-is-new-pakistan-president/articleshow/3452457.cms>
- Association for Defending Victims of Terrorism: *Global Military Expenditure Sees Largest Annual Increase in a Decade*. 2020. április 27. Online: <http://en.advtngo.org/report/1723/global-military-expenditure-sees-largest-annual-increase-in-a-decade>
- Association of Chartered Certified Accountants (ACCA): *The Economic Benefits of the Modern Silk Road: The China–Pakistan Economic Corridor (CPEC)*. 2017. Online: www.accaglobal.com/gb/en/technical-activities/technical-resources-search/2017/october/the-economic-benefits-of-the-modern-silk-road.html
- Atal Bihari Vajpayee’s Five Steps that Changed India Forever. *The Economic Times*, 2017. december 25. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/atal-bihari-vajpayees-five-steps-that-changed-india-forever/articleshow/62240161.cms>
- At Current Rate, India ‘Will Achieve’ Poverty Reduction Target by ‘15. *The Indian Express*, 2013. július 6. Online: <http://archive.indianexpress.com/news/at-current-rate-india-will-achieve-poverty-reduction-target-by-15/1138313/>
- Ballhaus, Rebecca – Saeed Shah: Trump Offers to Mediate Kashmir Conflict, but India Demurs. *The Wall Street Journal*, 2019. július 22. Online: www.wsj.com/articles/trump-to-meet-pakistani-leader-khan-as-u-s-presSES-to-end-afghan-war-11563809042
- Balogh András: A Nehru–Gandhi-dinasztia tündöklése és bukása. *Nemzet és Biztonság*, (2015), 4. 111–133.
- Balogh András: *Délkelet-Ázsia történelme*. Budapest, Eötvös, 2018.
- Balogh András: India. In Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. II. kötet. Budapest, Osiris, 2006. 224–241.
- Balogh András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona, 2002.
- Bandarage, Asoka: *The Separatist Conflict in Sri Lanka – Terrorism, Ethnicity, Political Economy*. London – New York, Routledge, 2009. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203886311>
- Banerjee, Dipankar – Bidhan S. Laishram: Bhutan’s “Operation All Clear”: Implications for Insurgency and Security Cooperation. *IPCS Issue Brief*, (2004), 18. Online: www.files.ethz.ch/isn/138045/IB18-OperationAllClear.pdf
- Banerji, Devika – Rishi Shah: India Overtakes Japan to Become Third-largest Economy in Purchasing Power Parity. *The Economic Times*, 2012. április 19. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/india-overtakes-japan-to-become-third-largest-economy-in-purchasing-power-parity/articleshow/12722921.cms?from=mdr>
- Bangladesh Bureau of Statistics: *Population and Housing Census – 2011*. II. kötet. National Report, 2014. Online: <http://203.112.218.65:8008/WebTestApplication/userfiles/Image/National%20Reports/Union%20Statistics.pdf>
- Bangladesh Court Jails Ex-PM Zia for Seven Years for Corruption. *Al Jazeera*, 2018. október 29. Online: www.aljazeera.com/news/2018/10/29/bangladesh-court-jails-ex-pm-zia-for-seven-years-for-corruption

Bangladesh Election Campaign Increasingly Violent – 2001-09-07. *VOA*, 2009. október 28. Online: www.voanews.com/a/a-13-a-2001-09-07-17-bangladesh-66960587/378279.html

Bangladesh Election Tests Future of Young Democracy. *CNN*, 1996. június 12. Online: <http://edition.cnn.com/WORLD/9606/12/bangladesh/index.html>

Bangladesh Ex-Army Chief Arrested. *UPI*, 1996. május 21. Online: www.upi.com/Archives/1996/05/21/Bangladesh-ex-army-chief-arrested/3381832651200/

Bangladesh Foreign Direct Investment. *Trading Economics*, 2020. Online: <https://tradingeconomics.com/bangladesh/foreign-direct-investment>

Bangladesh Gets New Interim Govt Chief. *Dawn*, 2007. január 13. Online: www.dawn.com/news/227742/bangladesh-gets-new-interim-govt-chief

Basur, Rajesh M.: Kargil, Terrorism, and India's Strategic Shift. *India Review*, 1. (2002), 4. 39–56. Online: <https://doi.org/10.1080/14736480208404641>

Basu, Nupur: A Daughter's Long Road to Justice. *The Hindu*, 2009. december 3. Online: www.thehindu.com/opinion/lead/A-daughterrsquos-long-road-to-justice/article16851582.ece

Bearak, Barry: Nepal Gives 'Synopsis' of Massacre by Drug-Addled Prince. *The New York Times*, 2001. június 15. Online: www.nytimes.com/2001/06/15/world/nepal-gives-synopsis-of-massacre-by-drug-addled-prince.html

Benazir Bhutto: *Daughter of Destiny*. New York, HarperCollins, 2007.

Bennett, Lynn – Dilli Ram Dahal – Pav Govindasamy: *Caste, Ethnic and Regional Identity in Nepal*. Nepal Further Analysis, 2008.

Bennett-Jones, Owen: Pakistan's Blasphemy Law U-turn. *BBC News*, 2000. május 17. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/751803.stm

Berlin, Donald L.: India in the Indian Ocean. *Naval War College Review*, 59. (2006), 2. 58–89.

Berlin, Donald L.: The 'Great Base Race' in the Indian Ocean Littoral: Conflict Prevention or Stimulation? *Contemporary South Asia*, 13. (2004), 3. 239–255. Online: <https://doi.org/10.1080/0958493042000272177>

Bhagwati, Jagdish: *India's Position in World Population and GDP*. Dialogue With India Series II., 2013. március 21. Online: www.hcilondon.in/pdf/21%20May%20Presentation.pdf

Bharatiya Janata Party: *Bharatiya Janata Party – Sankalp Patra – Lok Sabha 2019*. 2019. Online: <https://assets.documentcloud.org/documents/5798075/Bjp-Election-2019-Manifesto-English.pdf>

Bharatiya Janata Party: *BJP Election Manifesto '98: BJP's 10-Point Freedom Carter*. [é. n.]. Online: www.bjp.org/manifes/manife99/htm#bb

Bharatiya Janata Party: Election Manifesto 2014. *The Hindu*, 2014. Online: www.thehindu.com/multimedia/archive/01830/BJP_election_manif_1830927a.pdf

Bhattacharjee, Joyeeta: Bangladesh: Election-2014, an Assessment. *Observer Research Foundation*, 2014. január 24. Online: www.orfonline.org/research/bangladesh-election-2014-an-assessment/

Bhattacharyee, Joyeeta: Khaleda Zia's Party Staring at Leadership Crisis after Verdict Against Son Tarique. *Observer Research Foundation*, 2018. október 15. Online: www.orfonline.org/research/khaleda-zias-party-staring-at-leadership-crisis-after-verdict-against-son-tarique-44967/

Bhattarai, Prakash: The New Federal Structure in Nepal: Challenges and Opportunities for Quality Governance. *EDP*, 2019. április 23. Online: www.external-democracy-promotion.eu/the-new-federal-structure-in-nepal-challenges-and-opportunities-for-quality-governance/

Bhutan Voters Chooses Centre-Left DNT in General Election. *Al Jazeera*, 2018. október 18. Online: www.aljazeera.com/news/2018/10/18/bhutan-voters-chooses-centre-left-dnt-in-general-election

Bhutto Said She'd Blame Musharraf If Killed. *CNN World*, 2007. december 28. Online: <http://edition.cnn.com/2007/WORLD/asiapcf/12/27/bhutto.security/>

- Bhutto Vows Mass Rally. *CNN World*, 2007. november 7. Online: <http://edition.cnn.com/2007/WORLD/asiapcf/11/07/pakistan/>
- Biswas, Soutik: Awami League Emerges Stronger after Civic Elections in Bangladesh. *India Today*, 1994. március 15. Online: www.indiatoday.in/magazine/neighbours/story/19940315-awami-league-emerges-stronger-after-civic-elections-in-bangladesh-808858-1994-03-15
- BJP's One-Vote Defeat in 1999 Was Narrowest in History. *The Times of India*, 2008. július 22. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/bjps-one-vote-defeat-in-1999-was-narrowest-in-history/articleshow/3261721.cms>
- Blake, Robert O. Jr.: *The Obama Administration's Policy on South Asia*. U. S. Department of State, 2009. szeptember 9. Online: <https://web.archive.org/web/20090910054720/http://www.state.gov/p/sca/rls/remarks/128753.htm>
- Blanc, Jarrett: *Afghanistan's Election Disputes Reflect Its Constitution's Flaws*. Carnegie Endowment for International Peace, 2020. március 12. Online: <https://carnegieendowment.org/2020/03/12/afghanistan-s-election-disputes-reflect-its-constitution-s-flaws-pub-81274>
- Blazevic, Jason J.: Defensive Realism in the Indian Ocean: Oil, Sea Lanes and the Security Dilemma. *China Security*, 5. (2009), 3. 59–71.
- Bokhari, Farhan: Pakistan's Leaders Resign To End Six-Month Feud. *The Christian Science Monitor*, 1993. július 20. Online: www.csmonitor.com/1993/0720/20062.html
- BP: *BP Energy Outlook 2030*. London, 2011. január. Online: www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2011.pdf
- Bradsher, Keith – Sandra E. Garcia: Local Group Is Blamed for Attacks, but Sri Lanka Suspects 'International Network'. *The New York Times*, 2019. április 22. Online: www.nytimes.com/2019/04/22/world/asia/national-thowheed-jamaath.html
- Brinke, Koen: *Country Report Sri Lanka*. RaboBank, 2013. szeptember. Online: <https://economics.rabobank.com/publications/2013/september/country-report-sri-lanka/>
- Brown, Lee – Aaron Feis: Islamic Terrorist Group National Thowheed Jamath Blamed for Sri Lanka Bombings. *New York Post*, 2019. április 22. Online: <https://nypost.com/2019/04/22/islamic-terrorist-group-national-thowheed-jamath-blamed-for-sri-lanka-bombings/>
- Bubna, Vidhi – Sanjna Mishra: String of Pearls vs Necklace of Diamonds. *Asia Times*, 2020. július 14. Online: <https://asiatimes.com/2020/07/string-of-pearls-vs-necklace-of-diamonds/>
- Bureau of Intelligence and Research: *Indian–Pakistani Views on a Nuclear Weapons Option and Potential Repercussions*. Report 169-AR, 1981a. június 25.
- Bureau of Intelligence and Research: *India–Pakistan: Pressures for Nuclear Proliferation*. Policy Assessments, Report 778-AR, 1984. február 10.
- Bureau of Intelligence and Research: *Pakistan and the US: Seeking Ways to Improve Relations*. Policy Assessments, Report 97-PA, 1981b. március 23.
- Burgess, Stephen F.: *India's Emerging Security Strategy, Missile Defense and Arms Control*. USAF Institute for National Security Studies, INSS Occasional Paper 54, 2004.
- Burke, Jason: Census Reveals that 17% of the World is Indian. *The Guardian*, 2011. március 31. Online: www.theguardian.com/world/2011/mar/31/census-17-percent-world-indian
- Burke, Jason: Suicide Bomber Blasts Sri Lanka's Woman Leader. *The Guardian*, 1999. december 19. Online: www.theguardian.com/world/1999/dec/19/srilanka
- Burns, John F.: House of Graft: Tracing the Bhutto Millions. *The New York Times*, 1998. január 9.
- Burr, William: The Clinton Administration and the Indian Nuclear Test That Didn't Happen – 1995–1996. *The National Security Archive*, 2013. február 22. Online: <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb412/>
- Bush Names Pakistan 'Major Ally'. *BBC News*, 2004. június 17. Online: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3814013.stm>

- Census of India 2011: Child Sex Ratio Drops to Lowest since Independence. *The Economic Times*, 2011. március 31.
- Center for Global Development: *Aid to Pakistan by the Numbers*. 2013. szeptember. Online: www.cgdev.org/page/aid-pakistan-numbers
- Central Bureau of Statistics: *National Population and Housing Census 2011*. 2012. november. Online: <https://web.archive.org/web/20130418041642/http://cbs.gov.np/wp-content/uploads/2012/11/National%20Report.pdf>
- Central Statistics Office: *Energy Statistics 2011*. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India, 2011. Online: www.indiaenvironmentportal.org.in/files/energy_stats_2011.pdf
- Chakravarty, Shubhodeep: INKredible India: The Story of 1991 Lok Sabha Election. *ZeeNews*, 2019. április 8. Online: <https://zeenews.india.com/lok-sabha-general-elections-2019/inkredible-india-the-story-of-1991-lok-sabha-election-all-you-need-to-know-2193613.html>
- Chalk, Peter: *Liberation Tigers of Tamil Eelam's (LTTE) International Organization and Operations – A Preliminary Analysis*. A Canadian Security Intelligence Service publication, Commentary No. 77, 2000. március 17.
- Chandra, Bipan – Mridula Mukherjee – Aditya Mukherjee: *India After Independence*. Újdelhi, Penguin Books, 1999.
- Chaudhury, Nilova Roy: Managing Neighbours: The Gujral Doctrine. *Hardnews*, 2012. december 1. Online: <https://archives.hardnewsmedia.com/2012/12/5719>
- Chellaney, Brahma: From a Nonaligned to Multialigned India? *Nikkei Asian Review*, 2014. december 15. Online: <http://asia.nikkei.com/Viewpoints/Geopolitico/From-a-nonaligned-to-multialigned-India>
- Chengappa, Raj: *Weapons of Peace – The Secret Story of India's Quest to be a Nuclear Power*. New Delhi, Harper Collins Publishers, 2000.
- China Builds up Strategic Sea Lanes. *The Washington Times*, 2005. január 17. Online: www.washingtontimes.com/news/2005/jan/17/20050117-115550-1929r/
- China, Pakistan Sign Treaty for Friendship, Cooperation and Good-Neighborly Relations. *People's Daily Online*, 2005. április 6. Online: http://english.peopledaily.com.cn/200504/06/eng20050406_179629.html
- China Tempers Support for Pakistan. *BBC News*, 2002. január 4. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1741349.stm
- Choudhury, Avinandan: India in Afghanistan After the Soviet Withdrawal. *The Diplomat*, 2019. május 14. Online: <https://thediplomat.com/2019/05/india-in-afghanistan-after-the-soviet-withdrawal/>
- Citizenship for Bihari Refugees. *BBC News*, 2008. május 19. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7407757.stm
- Cole, Ethan: Christian Aid Groups Committed to War Victims in Sri Lanka. *Christian Today*, 2009. május 6. Online: <https://christiantoday.com.au/news/christian-aid-groups-committed-to-war-victims-in-sri-lanka.html>
- Comment: How Pakistan's 2010 Floods Inform WFP's Disaster Response? *World Food Programme*, 2020. augusztus 11. Online: <https://medium.com/world-food-programme-insight/comment-how-pakistans-2010-floods-inform-wfp-s-disaster-response-9a3013df59c7>
- Constituency-Level Elections Archive (CLEA)*. 1990. október 24. Online: <https://electiondataarchive.org/data-and-documentation/clea-lower-chamber-elections-archive/>
- Constitute Project: *Maldives's Constitution of 2008*. 2008. Online: www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008.pdf?lang=en

- Constitute Project: *Nepal's Constitution of 2015*. 2015. Online: www.constituteproject.org/constitution/Nepal_2015.pdf
- Cotta-Ramusino, Paolo – Maurizio Martellini: *Nuclear Safety, Nuclear Stability, and Nuclear Strategy in Pakistan*. Como, Landau Network – Centro Volta, 2002.
- Crail, Peter – Eben Lindsey: India Launches First Nuclear Submarine. *Arms Control Association*, 2009. szeptember. Online: www.armscontrol.org/act/2009-09/india-launches-first-nuclear-submarine
- Cronin, Richard P. – Alan K. Kronstadt – Sharon Squassoni: *Pakistan's Nuclear Proliferation Activities and the Recommendations of the 9/11 Commission: U. S. Policy Constraints and Options*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service – The Library of Congress, 2005.
- Crossette, Barbara: Failed Kabul Coup Changes Opinions. *The New York Times*, 1990. március 21. Online: www.nytimes.com/1990/03/21/world/failed-kabul-coup-changes-opinions.html
- Curtis, Lisa – Dean Cheng: The China Challenge: A Strategic Vision for U.S.-India Relations. *Backgrounder*, (2011. július 18.), 2583.
- Csicsmann László: Az indiai külpolitika útkeresése a poszt-bipoláris korszakban. In Rada Péter (szerk.): *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Budapest, Corvinus KKE, 2005. 111–124.
- Csicsmann László: Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában. Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón. *Kül-Világ*, 1. (2004), 2. 1–26. Online: www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/02/csicsmann.pdf
- Csicsmann László: Pakisztán. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017. 351–360.
- Csicsmann László: Pakisztán és Banglades – Államképző erő-e a vallás? In Böszörményi Jenő – Hegedűs Dániel (szerk.): *Állam és kisebbség Ázsiában – európai nézőpontból*. Budapest, EÖKIK, 2008. 133–157.
- Csiki Tamás – Háda Béla – Marsai Viktor – Tálás Péter: A világ terrorfenyegetettségének alakulása 2004 és 2011 között II. – Országértékelések. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 5–6. 19–45.
- Dalrymple, William: On The Long Road To Freedom, Finally. *Tehelka Magazine*, 5. (2008). 9.
- Dangalle, N.: Controlling Population Growth in Sri Lanka: Perceptions, Policies and Strategies. *Sri Lanka Journal of Population Studies*, 1. (1998), 1. 1–24.
- Dasgupta, Swapn: Vajpayee's Third Government: A Blend of Expediency and Investment in the Future. *India Today*, 1999. október 25. Online: www.indiatoday.in/magazine/nation/story/19991025-vajpayees-third-government-a-blend-of-expediency-and-investment-in-the-future-781730-1999-10-25
- Da Silva, Diego Lopes – Nan Tian – Alexandra Marksteiner: *Trends in World Military Expenditure, 2020*. SIPRI, 2021. Online: https://sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf
- Data Highlights. Office of the Registrar General & Census Commissioner, India, 2001. Online: https://censusindia.gov.in/Data_Products/Data_Highlights/Data_Highlights_link/data_highlights_hh1_2_3.pdf
- Davis, Zachary S. (szerk.): *The India-Pakistan Military Standoff– Crisis and Escalation in South Asia*. New York, Palgrave Macmillan, 2011. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230118768>
- Dee, Liz: *Benazir Bhutto, USAID, and Girls' Education in Pakistan*. Association for Diplomatic Studies & Training, 2018. szeptember 13. Online: <https://adst.org/2018/09/benazir-bhutto-usaid-and-girls-education-in-pakistan/>
- Department of Census & Statistics: *Census of Population and Housing 2012*. Ministry of Policy Planning and Economic Affairs, 2012. Online: www.statistics.gov.lk/PopHouSat/CPH2011/Pages/Activities/Reports/FinalReport/FinalReportE.pdf

- Department of Space: *SLV*. Indian Space Research Organisation, Government of India. [é. n.]. Online: www.isro.gov.in/launchers/slv
- Department of State: *Non-Proliferation in South Asia*. Cable 145139, 1979. június 6.
- Deuba Acquitted in First Graft Case. *The Times of India*, 2005. június 27. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/Deuba-acquitted-in-first-graft-case/articleshow/1153908.cms>
- Dheerasinghe, K. G. D. D.: Recent Trends in the Emerging Economy of Sri Lanka. In *60th Anniversary Commemorative Volume of the Central Bank of Sri Lanka*. [é. n.]. 215–223.
- Dixit, Kanak Mani: A Man of ‘Simple Convictions’. *The Hindu*, 2010. március 22. Online: www.thehindu.com/opinion/op-ed/A-man-of-simple-convictions/article16580484.ece
- Dobbins, James: *Engaging Iran*. United States Institute of Peace, 2010. október 11. Online: <https://iranprimer.usip.org/resource/engaging-iran>
- Dos Santos, Anne Norona: *Military Intervention and Secession in South Asia*. Westport, Connecticut – London, Praeger Security International, 2007.
- Dozens Killed in Attacks as Pakistan Holds Landmark Election. *RT*, 2013. május 11. Online: <http://rt.com/news/pakistan-first-parliament-election-141/>
- Dozens Killed in Pakistan Attack. *BBC News*, 2008. szeptember 20. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7627135.stm
- Dr. Abdul Qadir Khan Highly Respected; Probe Reveals no Links with al-Qaeda. *Pakistan Times*, 2008. május 30. Online: www.pak-times.com/2008/05/30/dr-abdul-qadir-khan-highly-respected
- Draft Report of National Security Advisory Board on Indian Nuclear Doctrine*. 1999. augusztus 17.
- Dunne, John Paul – Elisabeth Sköns: *FWC Sector Competitiveness Studies – Study on the Impact of Emerging Defence Markets and Competitors on the Competitiveness of the European Defence Sector*. Final Report, 2010. február 12.
- Durrani, Asif: Pakistan on Afghanistan. *Diplomat*, 2011. február 26. Online: www.diplomatmagazine.com/index.php?option=com_content&view=article&id=419:pakistan-on-afghanistan&catid=37:features&Itemid=100
- EC Declares PR Results; Maoists Bag 100 Seats, NC 73 and UML 70. *NepalNews*, 2008. április 25. Online: www.nepalnews.com/archive/2008/apr/apr25/news08.php
- Economic and Commercial Counsellor’s Office of the Embassy of the PRC in the IRP: *Agreement of Early Harvest Program for Pak-China FTA*. 2006. november. Online: <http://pk2.mofcom.gov.cn/aarticle/Nocategory/200611/20061103737466.html>
- EIA – U. S. Energy Information Administration: India. *Country Analysis Briefs*, 2011. november 21. Online: <http://205.254.135.7/EMEUCabs/India/pdf.pdf>
- Election Commission of India. 2009. Online: http://eci.nic.in/eci_main1/electoral_law.aspx
- Election Commission of India: *General Election, 1996. I–II*. 1996. Online: <https://eci.gov.in/files/file/4123-general-election-1996-vol-i-ii/>
- Election Commission of India: *General Election, 1998. I–II*. 1998. Online: <https://eci.gov.in/files/file/4124-general-election-1998-vol-i-ii/>
- Election Commission of India: *General Election, 1999. I–II–III*. 1999. Online: <https://eci.gov.in/files/file/4125-general-election-1999-vol-i-ii-iii/>
- Election Commission of India: *General Election to Lok Sabha Trends and Result 2019*. 2019. Online: <http://results.eci.gov.in/pc/en/partywise/index.htm>
- Election Commission of Pakistan: *General Elections 2008*. 2008. Online: www.ecp.gov.pk/frmGenericPage.aspx?PageID=3054
- Election Commission of Sri Lanka: *Presidential Elections 2010. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2010b.

- Election Commission of Sri Lanka: *Presidential Elections 2019. All Island Result*. 2019. Online: https://elections.gov.lk/web/wp-content/uploads/election-results/presidential-elections/pre2019/PRE_2019_All_Island_Result.pdf
- Election Commission of Sri Lanka: *Parliamentary General Election 2010. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2010a. Online: www.slections.gov.lk/web/images/pdf/election_results/GE/ParliamentaryElections2010.pdf
- Election Commission of Sri Lanka: *Parliamentary General Election 2015. Districts Results by Polling Division and All Island Results*. 2015. Online: www.slections.gov.lk/web/images/pdf/election_results/GE/ParliamentaryElections2015.pdf
- Elections Commission: *Presidential Election 2008*. Republic of Maldives, 2008. október 8. Online: www.elections.gov.mv/en/ec/elections/presidentialelectionresults2008.html
- Elections Commission: *Presidential Election 2013*. Republic of Maldives, 2013. szeptember 7. Online: www.elections.gov.mv/en/ec/elections/Presidentialelectionsresults2013.html
- Election for Jatiya Sangsad, Oct. 1, 2001. *Election Guide*, 2001. október 1. Online: www.electionguide.org/elections/id/1322/
- Epstein, Susan B. – K. Alan Kronstadt: *Pakistan: U.S. Foreign Assistance*. CRS Report for Congress, 2012. október 4.
- Ethirajan, Anbarasan: Bangladesh ‘Persecution’ Panel Reports on 2001 Violence. *BBC News*, 2011. február 2. Online: www.bbc.com/news/world-asia-15987644
- European Environment Agency: *Projected Shares of Global Middle-income Class Consumption, 2000 to 2050*. 2010. november 29. Online: www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/projected-shares-of-global-middle
- European Parliament: *Note on the Maldives*. Directorate General of the External Policies of the Union, 2006. május 24. Online: www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/200/200605/2006052_maldivesen.pdf
- European Union Election Observation Mission: *Sri Lankan Presidential Election*. 2005. november 17. Online: www.eods.eu/library/FR%20SRI%20LANKA%202005_en.pdf
- Exodus of Kashmiri Pandits: What Happened on January 19, 26 Years Ago? *India Today*, 2016. január 19. Online: www.indiatoday.in/fyi/story/exodus-of-kashmiri-pandits-january-19-jammu-and-kashmir-304487-2016-01-19
- Ex-Pak Generals Warn Army May React if Musharraf Humiliated. *Times of India*, 2013. április 23. Online: <http://timesofindia.indiatimes.com/world/pakistan/Ex-Pak-generals-warn-army-may-react-if-Musharraf-humiliated/articleshow/19696095.cms>
- Extract of Memorandum of Conversation, Meeting Between Secretary of Defense Harold Brown and Vice Premier Deng Xiaoping*. 1980. január 8.
- Fair, C. Christine: *India in Afghanistan and Beyond: Opportunities and Constraints*. A Century Foundation Report, 2010. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1681753>
- Fair, C. Christine: Under the Shrinking U.S. Security Umbrella: India’s End Game in Afghanistan? *The Washington Quarterly*, 34. (2011), 2. 179–192. Online: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2011.562461>
- Farooq, Umar: Sharif Poised for Return to National Stage in Pakistan Elections. *World Politics Review*, 2013. május 10. Online: www.worldpoliticsreview.com/articles/12939/sharif-poised-for-return-to-national-stage-in-pakistan-elections
- Federation of American Scientists (FAS): *Pakistan Nuclear Weapons*. Weapons of Mass Destruction, 2002. december 11. Online: www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/

- Felbab-Brown, Vanda: Why Pakistan Supports Terrorist Groups, and Why the US Finds It so Hard to Induce Change. *Brookings*, 2018. január 5. Online: www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/01/05/why-pakistan-supports-terrorist-groups-and-why-the-us-finds-it-so-hard-to-induce-change/
- Feng, Cheng – Larry M. Wortzel: PLA Operational Principles and Limited War: The Sino-Indian War of 1962. In Mark A. Ryan – David Michael Finkelstein – Michael A. McDevitt (szerk.): *Chinese Warfighting: The PLA Experience Since 1949*. Watertown (USA), East Gate Books, 2003.
- Filkins, Dexter: India, Pakistan Inch Toward War as Clinton Visits. *The Los Angeles Times*, 2000. március 19. Online: www.latimes.com/archives/la-xpm-2000-mar-19-mn-10448-story.html
- Finance Division: *Fiscal Development*. Government of Pakistan, 2007. Online: www.finance.gov.pk/survey/chapters/05-Fiscal.PDF
- Fonseka, Carlo: *Towards a Peaceful Sri Lanka*. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, 1990.
- Food and Agriculture Organization: *Nepal at a Glance*. [é. n.]. Online: www.fao.org/nepal/fao-in-nepal/nepal-at-a-glance/en/
- Food and Agriculture Organization: *Treaties Concerning the Non-Navigational Uses of International Watercourses – Asia*. Rome, Food and Agriculture Organization Legislative Study 55, 1994. Online: www.fao.org/fileadmin/user_upload/legal/docs/ls55-ef.pdf
- Former Bank Chief Claims being Forced in Mehrangate. *Dawn*, 2012. március 8. Online: www.dawn.com/news/701078
- Former Nepal Ministers Arrested. *BBC News*, 2006. május 12. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4766385.stm
- Former Sri Lanka Army Chief Sarath Fonseka Freed from Prison. *The Telegraph*, 2012. május 21. Online: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/srilanka/9280042/Former-Sri-Lanka-army-chief-Sarath-Fonseka-freed-from-prison.html
- Francis, Krishan: Sri Lanka's Supreme Court: Dissolution of Parliament Unconstitutional. *The Diplomat*, 2018. december 14. Online: <https://thediplomat.com/2018/12/sri-lankas-supreme-court-dissolution-of-parliament-unconstitutional/>
- Free Trade Agreement between the Government of the IRP and the Government of the PRC*. 2006. november 24. Online: <https://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/China-Pakistan.pdf>
- Frey, Karsten: *India's Nuclear Bomb and National Security*. London – New York, Routledge, 2006. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203968680>
- From 1947 to 2014: How the Indian Economy Has Changed since Independence*. 2014. augusztus 15. Online: www.firstpost.com/business/data-business/from-1947-to-2014-how-the-indian-economy-has-changed-since-independence-1983853.html
- From NWFP to Khyber Pakhtunkhwa. *Dawn*, 2010. április 1. Online: www.dawn.com/news/854215/from-nwfp-to-khyber-pakhtunkhwa
- Gannon, Kathy: Afghan President Was Isolated Before Slipping into Exile. *Independent*, 2021a. augusztus 15. Online: www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/ashraf-ghani-taliban-afghan-abdullah-abdullah-god-b1903019.html
- Gannon, Kathy: Explainer: US, NATO Pledge Billions to Back Afghan Forces. *AP*, 2021b. július 27. Online: <https://apnews.com/article/business-83c0fac2109711d703f4f490798868b9>
- Garver, John W.: China's Kashmir Policies. *India Review*, 3. (2004), 1. 1–24. Online: <https://doi.org/10.1080/14736480490443058>
- Gáthy Vera: *India – a múltból a jövő felé*. Budapest, Typotex, 2017.
- Gazdik Gyula: A közel-keleti térség. In Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. II. kötet. Budapest, Osiris, 2006. 272–294.

- Geller, Daniel S.: Nuclear Weapons and the Indo-Pakistani Conflict: Global Implications of a Regional Power Cycle. *International Political Science Review*, 24. (2003), 1. 137–150. Online: <https://doi.org/10.1177/0192512103024001009>
- General (16th Lok Sabha) Election Results 2014. 2014. Online: www.elections.in/parliamentary-constituencies/2014-election-results.html
- General Elections 2002 Pakistan. 2002. Online: <https://electionpakistan.com/ge2002/>
- Ghosh, Samarjit: *Mumbai Terror Attacks*. IPCS Special Report 66, 2009. február.
- Giri, Sanjeev: Nepal, China Sign Deal on OBOR. *The Kathmandu Post*, 2017. május 12. Online: <https://kathmandupost.com/national/2017/05/12/nepal-china-sign-framework-deal-on-obor>
- Goldenberg, Suzanne: Bush Threatened to Bomb Pakistan, Says Musharraf. *The Guardian*, 2006. szeptember 22. Online: www.theguardian.com/world/2006/sep/22/pakistan.usa
- Gondal, Qaisar Farooq: The Pakistan-U.S. Memogate Scandal. *The Washington Times*, 2011. december 21. Online: <http://communities.washingtontimes.com/neighborhood/letters-pakistan/2011/dec/21/pakistan-us-memogate-scandal/>
- Government of India: *Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (Mahatma Gandhi NREGA)*. Ministry of Rural Development, 2012. Online: [https://web.archive.org/web/20120504092211/https://rural.nic.in/sites/downloads/right-information-act/02%20_CIC_PartII_MG_NREGA\(F\).pdf](https://web.archive.org/web/20120504092211/https://rural.nic.in/sites/downloads/right-information-act/02%20_CIC_PartII_MG_NREGA(F).pdf)
- Government of Sri Lanka: *Ministry of Provincial Councils and Local Government*. [é. n.]. Online: www.lgpc.gov.lk/eng/
- Government's Aim to Weaken Tigers. *Daily News*, 2007. november 28.
- Graham, Sarah: Manmohan Singh's Legacy (part 1): Economic Reform. *The Interpreter*, 2014. május 12. Online: www.lowyinstitute.org/the-interpreter/manmohan-singhs-legacy-part-1-economic-reform
- Grimmett, Richard F.: *U.S. Arms Sales to Pakistan*. CRS Report for Congress, 2008. január 28. Online: <http://fas.org/sgp/crs/weapons/RS22757.pdf>
- Guha, Ramachandra: *India After Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. London, Pan Books, 2008.
- Gul, Ayaz: Pakistan Sentences 4 Anti-India Islamists Over Terror Financing. *VOA*, 2020. június 18. Online: www.voanews.com/a/south-central-asia_pakistan-sentences-4-anti-india-islamists-over-terror-financing/6191358.html
- Gupta, Bhabani Sen: India in the Twenty First Century. *International Affairs*, 73. (1997), 2. 297–314. Online: <https://doi.org/10.2307/2623830>
- Gurung, Harka: *Social Demography of Nepal – Census 2001*. Himal Books, 2005.
- Günsberger Dóra: A kínai-pakisztáni gazdasági folyosó biztonsági aspektusai: külső és belső kihívások. In Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest, Typotex, 2019. 231–252.
- Háda Béla: A koronavírus-járvány gazdasági, társadalmi és politikai hatásai Indiában. In Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Járvány sújtotta társadalom*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 539–558.
- Háda Béla: A pakisztáni helyzet a választások után. *SVKI Elemzések*, (2008), 4. Online: <https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/svki-elemzesek-2008-4-pakisztan-a-valasztasok-utan-hada-b.original.pdf>
- Háda Béla: A pakisztáni iszlám militantizmus a Szvát-völgyi incidens tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 2. (2009a), 7. 26–34.

- Háda Béla: A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika 1979–1990. In Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, szíami tigrisek – Balogh András 70 éves*. Budapest, ELTE BTK, 2014a. 201–214.
- Háda Béla: A Srí Lanka-i polgárháború történeti gyökerei. *Kül-Világ*, 4. (2007), 2. 32–50. Online: <http://real.mtak.hu/91945/1/hada.pdf>
- Háda Béla: A terrorizmus Indiában. In Baranyi Tamás Péter (főszerk.): *Fókuszban: India – az ébredő nagyhatalom*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018. 105–111.
- Háda Béla: Az Amerikai Egyesült Államok Dél-Ázsia-stratégiájának elvi alapjai és gyakorlati ellentmondásai. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019a), 2. 80–93. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2019.2.7>
- Háda Béla: Az iráni kapcsolatok szerepe az indiai stratégiai építkezésben. *Nemzet és Biztonság*, 4. (2011), 5. 22–34.
- Háda Béla: *India biztonságpolitikájának evolúciója 1947–2017*. Budapest, NKE, 2019b.
- Háda Béla: India és az afganisztáni válság. In Búr Gábor (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában – Majoros István 70 éves*. Budapest, ELTE BTK, 2019c. 268–287.
- Háda Béla: Indiai Kaszmír speciális státuszának visszavonása – külső és belső tényezők. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019d), 3. 4–18. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2019.3.2>
- Háda Béla: Indiai kormányváltás – külpolitikai irányváltás? *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014b), 5. 15–29.
- Háda Béla: Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. In Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak – Diószegi István 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 247–260.
- Háda Béla: Naréndra Módi hindu nacionalista kormányzásának fény- és árnyoldalai. *NKE SVKI Elemzések*, (2019e), 12. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2019.1.11>
- Háda Béla: Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatai Pervez Musarraf elnöksége idején (1999–2008). In Majoros István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák – Székely Gábor 70 éves*. Budapest, ELTE BTK, 2012. 247–272.
- Háda Béla: Pakisztán „muszlim atombombája” – kényszerek és kockázatok. *Külgügyi Szemle*, 8. (2009b), 4. 3–17.
- Háda Béla: Törpe a gigászok bálján – Ázsiai hatalmi érdekek a posztpolgárháborús Srí Lankán. *Nemzet és Biztonság*, 6. (2013), 1–2. 3–20.
- Hagerty, Devin T.: The Development of American Defense Policy Toward Pakistan, 1947–1954. *The Fletcher Forum*, 10. (1986), 2. 217–242.
- Haider, Abu Afsarul: Why is Foreign Direct Investment so Low in Bangladesh and How to Increase It? *The Daily Star*, 2021. augusztus 23. Online: www.thedailystar.net/views/opinion/news/why-foreign-direct-investment-so-low-bangladesh-and-how-increase-it-2158151
- Hammadi, Saad – Jason Burke: Bangladeshi Court Bans Islamist Party from Elections. *The Guardian*, 2013. augusztus 1. Online: www.theguardian.com/world/2013/aug/01/bangladesh-bans-islamist-party-elections
- Harding, Luke: Pakistan Frees Sharif to Exile in Saudi Arabia. *The Guardian*, 2000. december 11. Online: www.theguardian.com/world/2000/dec/11/pakistan.saudi-arabia
- Harooni, Mirwais – Jibran Ahmad: Afghan Taliban Appoint a New Leader, Kabul Urges Peace. *Reuters*, 2016. május 25. Online: www.reuters.com/article/us-afghanistan-taliban-idUSKCN0YG0DW
- Harrison, Frances: The Broken Survivors of Sri Lanka's Civil War. *BBC News*, 2012. október 10. Online: www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-19843977

- Hasan, Mubashar – Arild Engelsen Ruud: The Geopolitics of the 2018 Parliamentary Elections in Bangladesh. *E-International Relations*, 2019. február 6. Online: www.e-ir.info/2019/02/06/the-geopolitics-of-the-2018-parliamentary-elections-in-bangladesh/
- Hasan, Syed Shoaib: The Rise of Pakistans's „Quiet Man”. *BBC News*, 2007. október 2. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7024719.stm
- Haviland, Charles: Sri Lanka to Inaugurate Leader with 'Biggest Rice Cake'. *BBC News*, 2010. november 18. Online: www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11783302
- Heavy Fighting as LTTE Area Shrinks. *The Sunday Times*, 2009. május 10. Online: www.sundaytimes.lk/090510/News/sundaytimesnews_02.html
- Heritage Foundation: 2021. *Index of Economic Freedom – Nepal*. 2021. Online: www.heritage.org/index/country/nepal
- Ho, Joshua H.: The Security of Sea Lanes in Southeast Asia. *Asian Survey*, 46. (2006), 4. 558–574. Online: <https://doi.org/10.1525/as.2006.46.4.558>
- Ho, Stephanie: Correspondent Report (China-Pakistan). *Voice of America*, 2-258159, 2000. január 18.
- Holmes, James R. – Toshi Yoshihara: China's Naval Ambitions in the Indian Ocean. *The Journal of Strategic Studies*, 31. (2008), 3. 367–394. Online: <https://doi.org/10.1080/01402390802024700>
- Holtom, Paul – Lucie Béraud-su Dreau – Mark Bromley – Pieter D. Wezeman – Siemon T. Wezeman: *Trends in International Arms Transfers, 2010*. SIPRI Fact Sheet, 2011. március 5. Online: <https://doi.org/10.55163/PKQDQ7817>
- Horváth Gergely – Probáld Ferenc – Szabó Pál (szerk.): *Ázsia regionális földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös, 2008.
- How the 1999 Pakistan Coup Unfolded. *BBC News*, 2007. augusztus 23. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6960670.stm
- Höglund, Kristine: Violence and the Peace Process in Sri Lanka. *Civil Wars*, Routledge, 7. (2005), 2. 156–170. Online: <https://doi.org/10.1080/13698280500422843>
- Huasheng, Zhao – Andrew C. Kuchins: China and Afghanistan – China's Interests, Stances, and Perspectives. *Center for Strategic and International Studies Report*, 2012. március 2.
- Hussain, Israt: Banking Sector Reforms in Pakistan. *BIS Review*, (2005). 5. Online: www.bis.org/review/r050203e.pdf
- Hussain, Syed Rifaat: Pakistan's Changing Outlook on Kashmir. *South Asian Survey*, 14. (2007), 2. 195–205. Online: <https://doi.org/10.1177/097152310701400202>
- Hussain, Zahid: *Frontline Pakistan. The Struggle with Militant Islam*. London, I. B. Tauris, 2007.
- Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Summary of Votes Obtained by Candidates, 2014 Presidential Runoff/Final Results*. 2014. Online: www.iec.org.af/results_2014/pdf/FinalRunOff/en/VotesByCandidateSummary.pdf
- Ijaz, Mansoor: Time to Take on Pakistan's Jihadist Spies. *The Financial Times*, 2011. október 10. Online: www.ft.com/content/5ea9b804-f351-11e0-b11b-00144feab49a
- Ijaz Memo. *Foreign Policy*, 2011. november 11. Online: www.foreignpolicy.com/files/fp_uploaded_documents/111117_Ijaz%20memo%20Foreign%20Policy.PDF
- IM Mastermind of 2008 Gujarat Blasts Arrested. *Vishesh Baat News*, 2018. január 22. Online: <https://visheshbaat.com/gujarat-blasts-mastermind-arrested/>
- IMF: *South Asia: Strong Regional Growth, Tepid Global Growth*. IMF South Asia Regional Update, 2016.
- Immigration and Refugee Board of Canada: *Bangladesh: Situation of Hindus Following the 1 October 2001 Election, Particularly in the Moulvibazar District; Government Response to Violence Against Hindus (1 October 2001 – March 2002)*. 2002. március 14. Online: www.refworld.org/docid/3df4be12c.html

- Immigration and Refugee Board of Canada: *Political Developments December 1996 – April 1998*. 1998. április 1. Online: www.refworld.org/docid/3ae6a84f4.html
- Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Presidential & Provincial Council Elections Afghanistan 2009 Elections*. 2009. november 3. Online: <https://web.archive.org/web/20091103222205/http://www.iec.org.af/results/leadingCandidate.html>
- Independent Election Commission of Afghanistan (IEC): *Results by Votes*. 2004. november 4. Online: www.iec.org.af/public_html/Election%20Results%20Website/english/results_enwww/results_enwww_5.html
- India-Bhutan Friendship Treaty. *Carnegie Endowment*, 2007. február 8. Online: http://carnegieendowment.org/newsletters/SAP/pdf/march07/india_bhutan_treaty.pdf
- India: Conflict Map 2019. *South Asia Terrorism Portal*, 2019. Online: www.satp.org/conflict-maps/india
- Indian National Congress: *Address at the Third Conference of the Heads of State or Government of Nonaligned Countries [Lusaka, September 1970]*. 1970. szeptember. Online: <http://inc.in/resources/speeches/337-India-And-The-Third-World>
- Indian National Congress: *Brief History of Congress*. [é. n.]. Online: <https://inc.in/brief-history-of-congress>
- India Seeks to Counter China Sway in Maldives with Bridge Project. *Seychelles News Agency*, 2020. augusztus 18. Online: www.seychellesnewsagency.com/articles/13399/India+seeks+to+counter+China+sway+in+Maldives+with+bridge+project
- India's GDP Clocked 9% in 2008. *Rediff*, 2009. február 16. Online: www.rediff.com/money/2009/feb/16bud-india-gdp-grows.htm
- India's Nuclear Weapons Program – Operation Shakti: 1998. *Nuclear Weapon Archiv*, 2001. március 30. Online: <http://nuclearweaponarchive.org/India/IndiaShakti.html>
- India Successfully Tests Agni-V Intercontinental Missile. *Global Times*, 2012. április 19. Online: www.globaltimes.cn/content/705683.shtml
- India Unveils the World's Tallest Statue. *BBC*, 2018. október 31. Online: www.bbc.com/news/world-asia-india-46028342
- Indo-Nepal Treaty of Peace and Friendship. *United Nations Treaty Series*, 94. (1951). 3–8.
- Integrated Headquarters: *Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy*. Ministry of Defence, 2015. Online: https://indiannavy.nic.in/sites/default/files/Indian_Maritime_Security_Strategy_Document_25Jan16.pdf
- Integrated Headquarters: *Indian Maritime Doctrine (INBR-8)*. Újdelhi, Ministry of Defence, 2004. április 25.
- Integrated Headquarters: *Indian Maritime Doctrine*. Ministry of Defence (Navy), 2009.
- International Crisis Group: Afghanistan: The Problem of Pashtun Alienation. *ICG Asia Report*, 62. 2003. augusztus 5. Online: www.files.ethz.ch/isn/28376/062_afghanistan_the_problem_of_pashtun_alienation.pdf
- International Crisis Group: Elections, Democracy and Stability in Pakistan. *Asia Report*, 137. (2007. július 31.). Online: www.crisisgroup.org/library/documents/asia/south_asia/137_elections_democracy_and_stability_in_pakistan.pdf
- International Crisis Group: India, Pakistan and Kashmir: Stabilising a Cold Peace. *Asia Briefing*, 51. (2006a. június 15.).
- International Crisis Group: Nepal's Maoists: Their Aims, Structure and Strategy. *Asia Report*, 104. (2005. október 27.). Online: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/104-nepal-s-maoists-their-aims-structure-and-strategy.pdf>
- International Crisis Group: Pakistan: The Militant Jihadi Challenge. *Asia Report*, 164. (2009a. március 13.).

International Crisis Group: Pakistan's IDP Crisis: Challenges and Opportunities. *Asia Briefing*, 93. (2009b. június 3.).

International Crisis Group: Sri Lanka's Return to War: Limiting the Damage. *Asia Report*, 146. (2008. február 20.).

International Crisis Group: Sri Lanka: The Failure of the Peace Process. *Asia Report*, 124. (2006b. november 28.).

International Foundation for Electoral Systems: Democratic Socialist Republic of Sri Lanka – Election for President. *ElectionGuide*, 1999. december 21. Online: www.electionguide.org/elections/id/1804/

International Monetary Fund: *World Economic Outlook Databases*. [é. n.]. Online: www.imf.org/en/Publications/SPROLLs/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending

International Trade Administration: *Nepal – Trade Agreements*. [é. n.]. Online: www.trade.gov/country-commercial-guides/nepal-trade-agreements

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Jatiya Sangsad, Last Elections*. 2014. január 5. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2023_e.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*. 1996a. június 12. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2023_96.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh, Election Results*. 2018. december 30. Online: https://data.ipu.org/node/14/elections?chamber_id=13332

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Jatiya Sangsad, Elections in 2008*. 2008a. december 29. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2023_08.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*. 1991a. február 27. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2023_91.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bangladesh. Parliamentary Chamber: Jatiya Sangsad*. 1996b. február 15. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2023_96.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bhutan. Thsogdu (National Assembly). Elections in 2008*. 2008b. március 24. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2035_08.htm

Inter-Parliamentary Union: *Bhutan. Thsogdu (National Assembly). Elections in 2013*. 2013a. július 13. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2035_13.htm

Inter-Parliamentary Union: *India. Parliamentary Chamber: Lok Sabha. Elections Held in 1991*. 1991b. május–június. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2145_91.htm

Inter-Parliamentary Union: *Maldives, Majlis (People's Majlis), Elections in 2009*. 2009. május 9. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2199_09.htm

Inter-Parliamentary Union: *Nepal, Byabasthapika-Sansad (Legislature – Parliament). Elections in 2013*. 2013b. november 19. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2386_13.htm

Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1991c. május 12. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2386_91.htm

Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1994. november 15. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2386_94.htm

Inter-Parliamentary Union: *Nepal. Parliamentary Chamber: Pratinidhi Sabha*. 1999. május 17. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2386_99.htm

Inter-Parliamentary Union: *Pakistan. Parliamentary Chamber: National Assembly*. 1997. február 3. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2241_97.htm

Inter-Parliamentary Union: *Pakistan. Parliamentary Chamber: National Assembly*. 1990. október 29. Online: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2241_90.htm

Iqbal, Muhammad Jamshed: SAARC: Origin, Growth, Potential and Achievements. *Pakistan Journal of History & Culture*, 27. (2006), 2. 127–140.

- Islamic Republic of Afghanistan. Election for President. *ElectionGuide*, 2004. Online: www.electionguide.org/elections/id/1939/
- Iyer, Venkat: Constitution-Making in Bhutan: A Complex and Sui Generis Experience. *Chinese Journal of Comparative Law*, 7. (2019), 2. 359–385. Online: <https://doi.org/10.1093/cjcl/cxz013>
- Jacinto, Leela: Taliban's Mehsud: Promoted and Killed by US Drones. *France 24*, 2013. november 1. Online: www.france24.com/en/20131101-pakistan-taliban-hakimullah-mehsud-profile-promoted-killed-usa-drones
- Jári Ferenc: A Módi-kormány négy éve. *Fókuszban: India – az ébredő nagyhatalom*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018. 25–31.
- Javed, Umair – Ijaz Nabi: *Heterogeneous Fragility: The Case of Pakistan*. LSE-Oxford Commission on State Fragility, Growth and Development, 2018. április. Online: www.theigc.org/wp-content/uploads/2018/04/Pakistan-report.pdf
- Jha, Hari Bansh: *The Janajati of Nepal*. Újdelhi, Vivekanda International Foundation, 2019a.
- Jha, Hari Bansh: *Xi Jinping's Visit to Nepal: A Diplomatic Victory for China?* Observer Research Foundation, 2019b. október 23. Online: www.orfonline.org/expert-speak/xi-ping-visit-nepal-diplomatic-victory-for-china-56932/
- Jian, Zhang: *China's Energy Security: Prospects, Challenges and Opportunities*. The Brookings Institution, 2011. július.
- Jingdong Yuan: Sino-Indian Economic Ties since 1988: Progress, Problems, and Prospects for Future Development. *Journal of Current Chinese Affairs*, 45. (2016), 3. 31–71. Online: <https://doi.org/10.1177/186810261604500302>
- Joseph, Josy: Pratibha's Pune Home a Break from Tradition. *The Times of India*, 2012. április 15. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/Pratibhas-Pune-home-a-break-from-tradition/articleshow/12668229.cms>
- Joshua, Anita: Anti-Taliban Operations Successful: Pakistan. *The Hindu*, 2010. június 3. Online: www.thehindu.com/news/international/Anti-Taliban-operations-successful-Pakistan/article16240450.ece
- Juan, Du: Nation Weighs Shipping System for Oil Imports. *China Daily Asia Pacific*, 2012. március 22. Online: www.chinadailyapac.com/article/nation-weighs-shipping-system-oil-imports
- Kan, Shirley A.: *China and Proliferation of Weapons of Mass Destruction and Missiles: Policy Issues*. CRS Report for Congress, 2011. május 26.
- Kandahar 1999 Episode Worst Capitulation to Terrorists in India's Modern History: Subramanian Swamy. *The Hindu*, 2021. szeptember 12. Online: www.thehindu.com/news/national/kandahar-1999-episode-worst-capitulation-to-terrorists-in-indias-modern-history-subramanian-swamy/article36413781.ece
- Kapur, S. Paul: Ten Years of Instability in a Nuclear South Asia. *International Security*, 33. (2008), 2. 71–94. Online: <https://doi.org/10.1162/isec.2008.33.2.71>
- Katoch, Dhruv C.: Article 35A and the Future of Stability in Kashmir. *CLAWS Journal*, 11. (2017), 2. 105–122.
- Katona Magda: Hat évvel a bonni konferencia után: merre tart Afganisztán? *Külügyi Szemle*, 6. (2007), 4. 72–122.
- Katona Magda Nasrin: Az Al-Káida első csatája – Az 1989-es dzsalálábádi csata tanulságai Afganisztánban a nemzetközi erők 2014-es kivonulását követő időszakra nézve. *Hadtudomány*, (2014), 1–2. 73–91.
- Katz, Mark N.: *Lessons of the Soviet Withdrawal from Afghanistan*. Middle East Policy Council, 2020. Online: <https://mepc.org/commentary/lessons-soviet-withdrawal-afghanistan>

- Kaul, Aastha: Naxal-Maoist Insurgency Trends in India During the Coronavirus Pandemic. *ACLEDD*, 2021. március 11. Online: <https://acleddata.com/2021/03/11/naxal-maoist-insurgency-trends-in-india-during-the-coronavirus-pandemic/>
- Kayani to Retire on 29 November. *Dawn*, 2013. október 6. Online: www.dawn.com/news/1047871
- Keay, John: *India*. London, Harper Press, 2010.
- Kerr, Paul K.: *U.S. Nuclear Cooperation with India: Issues for Congress*. CRS Report for Congress, 2012. június 26.
- Kerr, Paul – Mary Beth Nikitin: *Pakistan's Nuclear Weapons: Proliferation and Security Issues*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2008.
- Khalil, Tasneem: Bomb Blasts Shake Bangladesh. *CNN*, 2005. augusztus 17. Online: <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/asiapcf/08/17/bangladesh.blasts/>
- Khan, Ashraf: Tülnéni Karacsiban – Egy város a szervezett bűnözés és a vallási konfliktusok csapdájában. *Le Monde diplomatique*, 2013. május. Online: www.magyardiplo.hu/kezdolap/1184-tulelni-karacsiban-egy-varos-a-szervezett-bnoezes-es-a-vallasi-konfliktusok-csapdajaban
- Khan, Ismail: Mullah Omar Died in Karachi in April 2013: Afghan Govt. *Dawn*, 2015. július 29. Online: www.dawn.com/news/1197114
- Khan: Musharraf Approved Nuclear Sale. *UPI.com*, 2008. július 5. Online: www.upi.com/Top_News/2008/07/05/Khan-Musharraf-approved-nuclear-sale/UPI-31221215269789
- Khan, Mushtaq: Anti-Corruption in Bangladesh: a Political Settlements Analysis. *ACE Working Paper*, 003. London, 2017. július. Online: <https://eprints.soas.ac.uk/24855/1/ACE-WorkingPaper003-BD-AntiCorruption-170907.pdf>
- Khan, Rashid Ahmad: The Pakistan-China Strategic Partnership. *China.org.cn*, 2011. május 20. Online: www.china.org.cn/opinion/2011-05/20/content_22605398.htm
- Khilnani, Sunil – Rajiv Kumar – Pratap Bhanu Mehta – Lt. Gen. (Retd.) Prakash Menon – Nandan Nilekani – Srinath Raghavan Shyam Saran – Siddharth Varadarajan: *NonAlignment 2.0. – A Foreign and Strategic Policy for India in the Twenty First Century*. 2012. Online: <https://cprindia.org/wp-content/uploads/2021/12/NonAlignment-2.pdf>
- Khurana, Gurpreet Singh: Securing the Maritime Silk Route: Is There a Sino-Indian Confluence? *China and Eurasia Forum Quarterly*, 4. (2006), 3. 89–103.
- Kissinger, Henry: *White House Years*. Boston, Little Brown and Co., 1979.
- Krepon, Michael: Crises in South Asia: Trends and Potential Consequences. In Michael Krepon – Nate Cohn (szerk.): *Crises in South Asia: Trends and Potential Consequences*. Washington, Henry L. Stimson Center, 2011. 1–27.
- Kristensen, Hans M. – Shannon N. Kile: World Nuclear Forces – Overview. In *SIPRI Yearbook 2020: Armaments, Disarmament and International Security*. SIPRI – Oxford University Press, 2020. 325–335.
- Kronstadt, K. Alan – Kenneth Katzman: *India-Iran Relations and U.S. Interests*. CRS Report for Congress, 2006. augusztus 2.
- Kumar, Sumit: 13th December Parliament Attack: How an Assault on India's Temple of Democracy Unfolded. *MoneyControl*, 2017. december 13. Online: www.moneycontrol.com/news/india/13th-december-parliament-attack-how-an-assault-on-indias-temple-of-democracy-unfolded-2460723.html
- Kumar, Sumita: Sharif Vs. Musharraf: The Future of Democracy in Pakistan. *Strategic Analysis*, 24. (2001), 10. Online: <https://doi.org/10.1080/09700160108455324>
- Kundu, Apurba: *India's National Security under the BJP/NDA: „Strong at Home, Engaged Abroad”*. European Institute for Asian Studies (EIAS), 2004. június 8.

- Laferriere, Elizabeth – Teresita Schaffer: Triumphalism and Uncertainty in Post-Prabhakaran Sri Lanka. *CSIS South Asia Monitor*, 130. (2009. július 1.).
- Lansell, Scott (szerk.): *Technical Election Assessment: The Kingdom of Nepal, Nov 1994*. International Foundation for Electoral Systems, 1994. november 15. Online: www.ifes.org/sites/default/files/r01776_fixed.pdf
- Lavoy, Peter R. – Feroz Hassan Khan: Rogue or Responsible Nuclear Power? – Making Sense of Pakistan's Nuclear Practices. *Strategic Insights*, 3. (2004). 2.
- Laws of Sri Lanka: *Provincial Councils Elections Act*. [é. n.]. Online: www.srilankalaw.lk/Volume-VI/provincial-councils-elections-act.html
- Lee, John – Charles Horner: *China Faces Barriers in the Indian Ocean*. Hudson Institute, 2014. január 11. Online: www.hudson.org/research/10054-china-faces-barriers-in-the-indian-ocean
- Lee, Matthew: India Again Rejects Trump's Kashmir Mediation Offer. *AP*, 2019. augusztus 2. Online: www.apnews.com/38a2507137914c949364d0cf5b1f3ebf
- Légitámadásban meghalt a Tamil Tigrisek vezére. *Index-MTI*, 2007. november 2. Online: <https://index.hu/kulfold/hirek/332230/>
- Lennon, Michael Alan: *Russia's Treaties of Friendship and Co-operation in Asia*. [Disszertáció.] Monterey (Kalifornia), Naval Postgraduate School, 1980.
- Levi, Michael A. – Charles D. Ferguson: U.S.-India Nuclear Cooperation. A Strategy for Moving Forward. Council on Foreign Relations Press, *Council Special Report*, 16. (2006).
- Library of Congress: *Afghanistan*. Library of Congress Country Studies. [é. n.]. Online: <https://web.archive.org/web/20090110132651/https://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd%2Fcustdy%3A%40field%28DOCID+af0037%29>
- Lin, Christina: The New Silk Road – China's Energy Strategy in the Greater Middle East. The Washington Institute for Near East Policy. *Policy Focus*, 109. (2011. április).
- Literacy in India*. Population Census 2011. 2011. Online: www.census2011.co.in/literacy.php
- Liton, Shakhawat – Shariful Islam: Huji Men Used as Mercenaries. *The Daily Star*, 2016. augusztus 22. Online: www.thedailystar.net/frontpage/huji-men-used-mercenaries-1273549
- Lodi, Sardar F. S.: New Round of Indo-Pak Ballistic Missiles. *Defence Journal*, 1999. május. Online: www.defencejournal.com/may99/new-rounds.htm
- Lombardo, Nicholas R.: India's Defense Spending and Military Modernization. *CSIS Current Issues*, 24. (2011).
- Lucas, Grahame: Narendra Modi's Foreign Policy Challenges. *Deutsche Welle*, 2014. május 26. Online: www.dw.de/narendra-modis-foreign-policy-challenges/a-17662599
- Macan-Markar, Marwaan: China's Infrastructure Diplomacy Takes a Beating in Asian Elections. *NIKKEI Asia*, 2018. szeptember 30. Online: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Belt-and-Road/China-s-infrastructure-diplomacy-takes-a-beating-in-Asian-elections>
- Macan-Markar, Marwaan: Sri Lanka Turns to China Rather than IMF to Avoid Default. *NIKKEI Asia*, 2020. október 12. Online: <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Sri-Lanka-turns-to-China-rather-than-IMF-to-avoid-default>
- Mahmood, Amjaad: PML-N Steps up Bid to Widen Support Base outside Punjab. *Dawn*, 2013. május 14. Online: <http://dawn.com/2013/05/15/pml-n-steps-up-bid-to-widen-support-base-outside-punjab/>
- Mahurkar, Uday – Kaushik Deka – Abhishek Bhalla: Downsizing Kashmir. *India Today*, 2019. augusztus 9. Online: www.indiatoday.in/magazine/the-big-story/story/20190819-downsizing-kashmir-1578639-2019-08-09
- Maizland, Lindsay: The Taliban in Afghanistan. *Backgrounder – Council on Foreign Relations*, 2021. szeptember 15. Online: www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan

- Majoros Pál: Az Európai Unió és India gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai. *EU Working Papers*, (2003), 4. 50–67.
- Majumdar, Suprakash: Dress How You Want to be Addressed: RSS and Fascism. *National Herald*, 2019. augusztus 31. Online: www.nationalheraldindia.com/eye-on-rss/dress-how-you-want-to-be-addressed-rss-and-fascism
- Maldives Bureau of Statistics: *Statistical Release I: Population and Households*. 2014. Online: <https://statisticsmaldives.gov.mv/population-and-households/>
- Maldives Presidential Election Re-run. *BBC*, 2013. november 14. Online: www.bbc.com/news/world-asia-24942011
- Maldives. *Encyclopedia Britannica*. 2021. Online: www.britannica.com/place/Maldives#ref4498
- Malik, Iftikhar H.: *Religious Minorities in Pakistan*. MRGI Report, 2002. Online: www.refworld.org/pdfid/469cbfc30.pdf
- Mallikarjun, B.: *Languages of India According to the 1991 Census*. Language in India, 2001. november 7. Online: www.languageinindia.com/nov2001/1991Languages.html
- Malone, David M.: *Does the Elephant Dance? Contemporary Indian Foreign Policy*. New York, Oxford University Press, 2011. Manmohan Singh Promises to Speeden up Infrastructure Development, but Industry Not Happy. *The Economic Times*, 2012. június 7. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/infrastructure/manmohan-singh-promises-to-speeden-up-infrastructure-development-but-industry-not-happy/articleshow/13878871.cms?from=mdr>
- Manoharan, N.: Sri Lanka: Challenges Ahead. Institute of Peace and Conflict Studies. *IPCS Issue Brief*, 92. (2009. február 1.).
- Marty, Franz J.: Afghan Parliamentary Elections Marred by Technical Troubles and Insecurity. *The Diplomat*, 2018. október 21. Online: <https://thediplomat.com/2018/10/afghan-parliamentary-elections-marred-by-technical-troubles-and-insecurity/>
- Mazzetti, Mark – Dexter Filkins: Secret Joint Raid Captures Taliban's Top Commander. *The New York Times*, 2010. február 15. Online: www.nytimes.com/2010/02/16/world/asia/16intel.html?pagewanted=all&_r=0
- McMahon, Robert J.: United States Cold War Strategy in South Asia: Making a Military Commitment to Pakistan, 1947–1954. *The Journal of American History*, 75. (1988), 3. 812–840. Online: <https://doi.org/10.2307/1901531>
- McPherson, Poppy: 'We Die or They Die': Rohingya Insurgency Sparks Fresh Violence in Myanmar. *The Guardian*, 2017. szeptember 3.
- MDP: Truth behind Fatal Shooting in Maafushi Prison Remains Unknown. *Sun*, 2020. szeptember 19. Online: <https://en.sun.mv/63021>
- Meet India's Billionth Baby Aastha Arora Who Turned 15 This Month! *IndiaTV*, 2015. április 13. Online: www.indiatvnews.com/news/india/india-billionth-baby-aastha-arora-turns-15-on-may-11-2015-50666.html
- Mehta, Ashok K.: Missiles in South Asia: Search for an Operational Strategy. *South Asian Survey*, 11. (2004), 2. 177–192. Online: <https://doi.org/10.1177/097152310401100202>
- 'Memogate' ISI Chief Meets Businessman Mansoor Ijaz in London. *DNAIndia.com*, 2011. november 20. Online: www.dnaindia.com/world/1615062/report-memogate-isi-chief-meets-businessman-mansoor-ijaz-in-london
- Miankhal, Adil Khan – Sadia Hissam – M. Rizwan Aslam – Hammad Mughal: *Evaluation of Pakistan-China FTA*. Pakistan Institute of Trade and Development, 2010. Online: www.pitad.org.pk/Pub.php
- Ministry of External Affairs Government of India: *India-China Bilateral Relations*. 2012. Online: www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/China-January-2012.pdf

- Ministry of External Affairs: *Text of Agreement on Strategic Partnership between the Republic of India and the Islamic Republic of Afghanistan*. Government of India, 2011. október 4. Online: <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5383/Text+of+Agreement+on+Strategic+Partnership+between+the+Republic+of+India+and+the+Islamic+Republic+of+Afghanistan>
- Ministry of External Affairs: *The Lahore Declaration*. India, 1999. Online: <https://mea.gov.in/in-focus-article.htm?18997/Lahore+Declaration+February+1999>
- Ministry of External Affairs: *US-India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region*. Government of India, 2015. január 25. Online: www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/24728/USIndia_Joint_Strategic_Vision_for_the_AsiaPacific_and_Indian_Ocean_Region
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China: *Indian Prime Minister Rajiv Gandhi Visited China*. 1988. Online: www.mfa.gov.cn/ce/cein/eng/ssygd/fiveprinciple/t82129.htm
- Ministry of Foreign Affairs – Pakistan: *Embassy of Pakistan in Afghanistan*. 2015. március 14. Online: www.mofa.gov.pk/afghanistan/
- Minority Rights Group International: *Sri Lanka – Tamils*. [é. n.]. Online: <http://minorityrights.org/minorities/tamils/>
- Mishra, Birendra P.: The Gujral Doctrine. *The Himalayan Times*, 2013. január 29. Online: www.thehimalayantimes.com/fullNews.php?headline=The+Gujral+Doctrine&NewsID=363895
- Mly Confirms Killing Chinese 'Terrorist'. *Dawn*, 2003. december 24. Online: <http://archives.dawn.com/2003/12/24/top7.htm>
- Moin Qureshi Becomes Caretaker Prime Minister. *Story of Pakistan*, 2003. június 1. Online: <http://storyofpakistan.com/moin-qureshi-becomes-caretaker-prime-minister/>
- Moore, Molly: Nepal's Government Collapses as King Dissolves Legislature. *The Washington Post*, 1994. július 12. Online: www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/07/12/nepals-government-collapses-as-king-dissolves-legislature/b355d08e-4d19-4eda-9102-0f7188c6b115/
- Moore, Molly: Suicide Bomber Kills Leader of Sri Lanka. *The Washington Post*, 1993. május 2. Online: www.washingtonpost.com/archive/politics/1993/05/02/suicide-bomber-kills-leader-of-sri-lanka/327fce4c-e105-442f-8d1b-16150110bca7/
- MR Concedes Defeat. *Daily News*, 2015. augusztus 19. Online: <http://archive.ph/20150822130707/http://www.dailynews.lk/?q=local/mr-concedes-defeat#selection-401.0-401.19>
- Mukhopadhyay, Dipali: *Warlords As Bureaucrats: The Afghan Experience*. Carnegie Endowment, 2009. augusztus. Online: https://carnegieendowment.org/files/warlords_as_bureaucrats.pdf
- Mullins, Lisa – Mary Kay Magistad: Why Nepal's Crown Prince Went on a Killing Spree. *The World*, 2011. június 1. Online: www.pri.org/stories/2011-06-01/why-nepals-crown-prince-went-killing-spree
- Murthy, Padmaja: The Gujral Doctrine and Beyond. *Strategic Analysis*, 23. (1999), 4. 639–652. Online: <https://doi.org/10.1080/09700169908455072>
- Musharaff: Pakistan-China Friendship „Deeper than Ocean”. *Xinhuanet*, 2006. február 22. Online: http://news.xinhuanet.com/english/2006-02/22/content_4209506.htm
- Musharraf, Pervez: *In the Line of Fire – A Memoir*. London, Simon and Schuster, 2006.
- Mydans, Seth: Wounded Sri Lankan Sees 'Gift of Gods' in Re-election. *The New York Times*, 1999. december 23. Online: www.nytimes.com/1999/12/23/world/wounded-sri-lankan-sees-gift-of-gods-in-re-election.html
- N. Rózsa Erzsébet: Az amerikai–indiai békés célú nukleáris együttműködési megállapodás. *Nemzet és Biztonság*, 1. (2008), 10. 15–22.
- Naif, Ahmed: President Waheed's GIP among 11 Political Parties Dissolved. *Haveeru.com*, 2013. Online: www.haveeru.com.mv/news/47913

- Naik, J. A.: *Russia's Policy Towards India – From Stalin to Yeltsin*. Újdelhi, M D Publications, 1995.
- Naji, Kasra: Dozens More Arrested in Maldives. *CNN*, 2003. szeptember 23. Online: <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/south/09/23/maldives.arrests/index.html>
- Nanda, Prakash: India's New Naval strategy. *L'Indro*, 2015. december 10.
- National Assembly of Bhutan: *The Constitution of the Kingdom of Bhutan*. 2008. Online: www.nab.gov.bt/assets/templates/images/constitution-of-bhutan-2008.pdf
- National Democratic Institute for International Affairs: *The October 1990 Elections in Pakistan*. 1991. Online: www.ndi.org/sites/default/files/October-1990-Elections-in-Pakistan.compressed.pdf
- National Democratic Institute for International Affairs: *The September 2005 Parliamentary and Provincial Council Elections in Afghanistan*. 2006. Online: www.ndi.org/sites/default/files/2004_af_report_041006.pdf
- National Democratic Institute: *The 2010 Wolesi Jirga Elections in Afghanistan*. 2011. Online: <https://aceproject.org/ero-en/regions/asia/AF/afghanistan-final-report-legislative-elections-ndi>
- National Intelligence Council: *Global Trends 2030: Alternative Worlds*. Washington, Office of the Director of National Intelligence, 2012. Online: https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf#_blank
- National Reconstruction Bureau: *The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*. Government of Pakistan. [é. n.]. Online: www.nrb.gov.pk/constitutional_and_legal/constitution/part3.ch1.html
- National Statistics and Information Authority: *Estimated Population of Afghanistan 2020–21*. 2020. június.
- Nawaz Sharif's Daughter Submitted False Documents: JIT. *The Economic Times*, 2017. július 11. Online: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/nawaz-sharifs-daughter-submitted-false-documents-jit/articleshow/59545166.cms?from=mdr>
- Nawaz Sworn in as PM. *Dawn*, 2013. június 5. Online: <http://dawn.com/2013/06/05/nawaz-at-presidency-to-take-oath/>
- Nawaz, Shuja: *FATA – A Most Dangerous Place*. Center for Strategic and International Studies, 2009. január.
- Nepal Considers State of Emergency. *CNN*, 2001. november 26. Online: <http://edition.cnn.com/2001/WORLD/asiapcf/south/11/26/nepal.rebels.1113/index.html>
- Nepal in State of Emergency. *The Telegraph*, 2001. november 26. Online: www.telegraph.co.uk/news/1363519/Nepal-in-state-of-emergency.html
- Nepal Prime Minister's Address to the Nation*. 2001. november 28. Online: https://satp.org/satporgtp/countries/nepal/document/papers/PM_Speech.htm
- Nepal: King Imposes State of Emergency and Cuts Communications with Outside World. *Reliefweb*, 2005. február 1. Online: <https://reliefweb.int/report/nepal/nepal-king-imposes-state-emergency-and-cuts-communications-outside-world>
- Nepal's Ex-King 'Has Millions Stashed'. *The Sidney Morning Herald*, 2008. június 10. Online: www.smh.com.au/world/nepals-exking-has-millions-stashed-20080610-2odt.html
- Nepal's King Gives Way to Multiparty Democracy. *The New York Times*, 1990. november 11. Online: www.nytimes.com/1990/11/11/world/nepal-s-king-gives-way-to-multiparty-democracy.html
- Nepal's King Reinstates Sacked PM. *CNN World*, 2004. június 3. Online: <http://edition.cnn.com/2004/WORLD/asiapcf/06/02/nepal.pm/index.html>
- No Article 370 for Jammu & Kashmir, Historic Move by Modi Govt. *India Today*, 2019. augusztus 5. Online: www.indiatoday.in/india/story/kashmir-unrest-amit-shah-parliament-reservation-bill-amendment-artcle-370-1577275-2019-08-05
- No Throwback to 1991 Crisis: Manmohan. *The Hindu*, 2013. augusztus 17. Online: www.thehindu.com/business/Economy/no-throwback-to-1991-crisis-manmohan/article5031848.ece

Number of Fatalities among Western Coalition Soldiers Involved in the Execution of Operation Enduring Freedom from 2001 to 2019. *Statista*, 2020. Online: www.statista.com/statistics/262894/western-coalition-soldiers-killed-in-afghanistan/

Obama Sends 30,000 More Troops to Afghanistan. *CBS*, 2009. december 1. Online: www.cbc.ca/news/world/obama-sends-30-000-more-troops-to-afghanistan-1.779225

OEC: *Bhutan*. 2019. Online: <https://oec.world/en/profile/country/btn>

Official Biography. Pervez Musharraf, President of the Islamic Republic of Pakistan. Online: www.presidentofpakistan.gov.pk/Biography.aspx

Organization for Economic Cooperation and Development: *Looking to 2060: Long Term Growth Prospects for the World*. London, 2013. Online: www.oecd.org/eco/outlook/lookingto2060.htm

Padder, Sajad: Siachen Stalemate. *International Journal of Peace and Development Studies*, 4. (2013), 3. 35–42. Online: <https://doi.org/10.5897/IJPDS12.010>

Pak-China Trade Jumps to \$8.7 Billion. *Pakistan Today*, 2011. január 29. Online: <https://archive.pakistantoday.com.pk/2011/01/29/pak-china-trade-jumps-to-8-7-billion/>

Pakistan at the Polls 1997. *Gallup Pakistan*, 1997. Online: https://gallup.com.pk/bb_old_site/election/1997ElectionStudies.pdf

Pakistan Bureau of Statistics: *Demographic Indicators – 1998 Census*. 1998. Online: www.pbs.gov.pk/sites/default/files/tables/DEMOGRAPHIC%20INDICATORS%20-%201998%20CENSUS.pdf

Pakistan Carries out Nuclear Tests. *BBC News*, 1998. június 1. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/events/asia_nuclear_crisis/archive/102096.stm

Pakistan Election: Nawaz Sharif Set for Victory. *BBC News*, 2013. május 12. Online: www.bbc.co.uk/news/world-asia-22498195

Pakistan Exports, Imports and Trade. *Economy Watch*, 2015. március 14. Online: www.economywatch.com/world_economy/pakistan/export-import.html

Pakistan Exports. *Trading Economics*. [é. n.]. Online: <https://tradingeconomics.com/pakistan/exports>

Pakistan GDP Growth Rate 1952–2018. *Trading Economics*. [é. n.]. Online: <https://tradingeconomics.com/pakistan/gdp-growth>

Pakistan GDP Growth Rate. *Trading Economics*. [é. n.]. Online: www.tradingeconomics.com/pakistan/gdp-growth

Pakistani Parliament Elects New Prime Minister. *The Guardian*, 2002. november 21. Online: theguardian.com/world/2002/nov/21/pakistan

Pakistani Police Arrest Pervez Musharraf in Islamabad. *BBC News*, 2013. április 19. Online: www.bbc.co.uk/news/world-asia-22211766

Pakistani Taliban Overrun Rival Faction's Headquarters, Dozens Killed. *The Long War Journal*, 2013. március 20. Online: www.longwarjournal.org/archives/2013/03/pakistani_taliban_ov.php

Pakistan 'in Fight for Survival'. *BBC News*, 2009. február 15. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7890985.stm

Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency: *The First 10 General Elections of Pakistan*. 2013. május 20–21. Online: <https://web.archive.org/web/20170328212535/http://www.pildat.org/publications/publication/elections/First10GeneralElectionsofPakistan.pdf>

Pakistan 'Memogate': US Scholars' Fear for Haqqani. *BBC News*, 2012. január 9. Online: www.bbc.co.uk/news/world-asia-16470404

Pakistan Nuclear Issue: Meeting with President Zia. From Ambassador Walters, State Department cable 299499, 1982. október 17.

Pakistan's Christians Protest Against 'Blasphemy' Riots. *France 24*, 2013. március 10. Online: france24.com/en/20130310-pakistan-christians-protest-muslim-blasphemy-riots

- Pakistan to Investigate 'Memogate' Scandal that Warned of Military Coup. *The Guardian*, 2011. december 30. Online: www.guardian.co.uk/world/2011/dec/30/pakistan-court-memogate-inquiry-zardari
- Pakistan Warns US Against Future Unilateral Military Action. *VOA*, 2011. május 4. Online: www.voanews.com/a/pakistan-defends-intelligence-service-counterterrorism-record-121311459/138972.html
- Paliwal, Avinash: *New Alignments, Old Battlefield: Revisiting India's Role in Afghanistan*. Carnegie Endowment, 2017. Online: https://carnegieendowment.org/files/6152017_Paliwal_IndiasRoleinAfghanistan_Web.pdf
- Panikkar, Kavalam Madhava: *India and the Indian Ocean: an Essay on the Influence of Sea Power on Indian History*. London, George Allen and Unwin, 1962.
- Pant, Harsh V.: India in the Indian Ocean: Growing Mismatch Between Ambitions and Capabilities. *Pacific Affairs*, 82. (2009), 2. 279–297. Online: <https://doi.org/10.5509/2009822279>
- Pant, Harsh V.: India's Relations with Iran: Much Ado about Nothing. *The Washington Quarterly*, 34. (2011a), 1. 61–74. Online: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2011.534964>
- Pant, Harsh V.: The Afghanistan Conflict – India's Changing Role. *Middle East Quarterly*, 18. (2011b), 2. 31–39.
- Paracha, Nadeem F.: Haan mein peeta hoon! *Dawn*, 2011. szeptember 22. Online: www.dawn.com/news/660866/haan-mein-peeta-noon
- Parliament of Sri Lanka: *General Election 2020 – Results*. 2020. augusztus 10. Online: www.parliament.lk/election-2020/
- Pathankot, India, Airbase Attack*. TRADOC Threat Action Report, 2016. május.
- Peebles, Patrick: *The History of Sri Lanka*. Westport–London, Greenwood Press, 2006.
- Peri, Dinakar: India's Nuclear Triad Finally Coming of Age. *The Diplomat*, 2014. június 12. Online: <https://thediplomat.com/2014/06/indias-nuclear-triad-finally-coming-of-age/>
- Perlez, Jane: Pakistan Leader Backs Down and Reinstates Top Judge. *The New York Times*, 2009. március 15. Online: www.nytimes.com/2009/03/16/world/asia/16pstan.html
- Pew Research Center: *Pakistani Public Opinion Ever More Critical of U.S. – 74% Call America an Enemy*. Global Attitudes Project, 2012. június 27. Online: www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2012/06/Pew-Global-Attitudes-Project-Pakistan-Report-FINAL-Wednesday-June-27-2012.pdf
- Ponnambalam, Stachi: *Sri Lanka: The National Question and the Tamil Liberation Struggle*. London, Zed Books, 1983.
- Popalzai, Ehsan – Ali M. Latifi – Laura Smith-Spark: 4 Million Vote in Afghanistan Despite Violence and Technical Glitches. *CNN*, 2018. október 21. Online: <https://edition.cnn.com/2018/10/20/asia/afghanistan-elections-intl/index.html>
- Progress of Government's 100-day Program After Two Years is at 71 Percent. *ColomboPage*, 2017. január 9. Online: www.colombopage.com/archive_17A/Jan09_1483972173CH.php
- Qazi, M. Suleman: Scaling up CMAM in the Wake of 2010 Floods in Pakistan. *ENN*, 2012. Online: www.ennonline.net/fex/43/scaling
- Qazi, Shehzad H.: Strategic Posture Review: Pakistan. *WPR World Politics Review*, 2013. március 12.
- Qazi, Shereena – Alia Chughtai: US War in Afghanistan: From 2001 Invasion to 2020 Agreement. *Al-Jazeera*, 2020. február 29. Online: www.aljazeera.com/news/2020/9/12/from-the-2001-fall-of-the-taliban-to-2020-afghan-peace-talks
- QM Quits PPP-led Coalition Government Ahead of Polls. *The Express Tribune*, 2013. február 16.
- Quadir, Shaikat: An Analysis of the Kargil Conflict 1999. *RUSI Journal*, 147. (2002), 2. 24–30. Online: <https://doi.org/10.1080/03071840208446752>
- Rabasa, Angel et al.: *The Lessons of Mumbai*. Occasional Paper, RAND Corporation, 2009.

- Raccioppi, Linda: *Soviet Policy towards South Asia since 1970*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521881>
- Raghavan, V. R.: Limited War and Nuclear Escalation in South Asia. *The Nonproliferation Review*, 8. (2001), 3. 82–98. Online: <https://doi.org/10.1080/10736700108436865>
- Raheel Urges PM to Resolve Panama Issue. *Dawn*, 2016. május 11. Online: www.dawn.com/news/1257602
- Rai, Ranjit B.: *Indian Navy in the 21st Century*. IDC Report, 2003. december 15. Online: www.india defence.com/IN-21stCent.htm
- Ramachandran, T. R.: Vajpayee Meets Musharraf. *The Tribune*, Islamabad, 2002. január 5.
- Raman, B.: Was There an Intelligence Failure? *Frontline*, 16. (1999). 5. Online: <https://frontline.thehindu.com/static/html/fl1615/16151170.htm>
- Ramesh, Randeep: Bhutan's New Monarch. *The Guardian*, 2008. november 7. Online: www.theguardian.com/world/2008/nov/07/bhutan-world-news
- Ramesh, Randeep: Former Bangladesh PM Arrested in Corruption Crackdown. *The Guardian*, 2007. július 16. Online: www.theguardian.com/world/2007/jul/16/bangladesh
- Ranjan, Prabhash: Nepal's Bilateral Investment Treaties. *Bilaterals.org*, 2020. március 1. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199493746.003.0001>
- Rashiduzzaman, M.: Bangladesh in 2001 – The Election and a New Political Reality? *Asian Survey*, 42. (2002), 1. 183–191. Online: <https://doi.org/10.1525/as.2002.42.1.183>
- Rasmussen, Sune Engel – Michael Safi: Trump's Afghan Shift Praised in Kabul but Leaves Pakistan Wary. *The Guardian*, 2017. augusztus 22. Online: www.theguardian.com/world/2017/aug/22/donald-trump-kabul-praises-fight-to-win-afghanistan-strategy
- Raza, Adeel – Tariq Naqas: *10 Years into Afghan War, Pakistan Gripped by Crises*. McClatchy, 2011. október 6. Online: www.mcclatchydc.com/2011/10/06/126396/10-years-into-afghan-war-pakistan.html
- Rebels 'Would Respect' Nepal Vote. *BBC News*, 2006. május 1. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4962062.stm
- Rehman, Abdul – Luan Jingdong – Yuneng Du – Rafia Khatoon – Shoaib Ahmed Wagan – Sehran Khan Nisar: Flood Disaster in Pakistan and Its Impact on Agriculture Growth. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6. (2015), 23. 39–42.
- Rehman, Zia Ur: Exposing the Karachi-Afghanistan Link. *NOREF*, 2013. december. Online: www.files.ethz.ch/isn/175236/62255901a49df8d77e0e33b4611a4270.pdf
- Reland, Joël: Comparing Economic Growth Across the World. *Full Fact*, 2018. április 27. Online: <https://fullfact.org/economy/global-economic-growth/>
- Republic of Maldives, Election for Majlis. *Election Guide*, 2014. március 22. Online: www.electionguide.org/elections/id/2453/
- Riaz, Ali – Subho Basu: *Paradise Lost? State Failure in Nepal*. New York, Lexington Books, 2010.
- Richter, William L.: The 1990 General Elections in Pakistan. In Charles H. Kennedy (szerk.): *Pakistan in 1992*. New York, Routledge, 1993.
- Ricks, Thomas E.: Drons over Pakistan. *Foreign Policy*, 2009. február 16. Online: http://ricks.foreignpolicy.com/posts/2009/02/16/drones_over_pakistan
- Riedel, Bruce: Biden's Afghan Gamble. *Brookings*, 2021. április 27. Online: www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/04/27/bidens-afghan-gamble/
- Riedel, Bruce: *Deadly Embrace. Pakistan, America and the Future of the Global Jihad*. Washington, Brookings Institution Press, 2011.
- Riedel, Bruce: The Warlord Who Defines Afghanistan: An Excerpt From Bruce Riedel's 'What We Won'. *Brookings*, 2014. július 27. Online: www.brookings.edu/opinions/the-warlord-who-defines-afghanistan-an-excerpt-from-bruce-riedels-what-we-won/

- Rizvi, Hasan-Askari: Pakistan in 1999. *Asian Survey*, 40. (2000), 1. 208–218. Online: <https://doi.org/10.1525/as.2000.40.1.01p00634>
- Roggio, Bill: Analyses: What Lies ahead in Waziristan. *The Long War Journal*, 2009. október 17. Online: www.longwarjournal.org/archives/2009/10/analysis_what_lies_a.php#ixzz0VnvRz78D
- Róma Ádám: India és Kína farkasszemet néz a Doklam-fennsíkon. In Salát Gergely – Szakáli Máté – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest, Typotex, 2019. 133–145.
- Rónaháti Cecília: Bhután. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017a. 11–25.
- Rónaháti Cecília: Nepál. In Csicsmann László – Rácz Gábor – Salát Gergely (szerk.): *Politikai rendszerek Dél- és Kelet-Ázsiában*. Budapest, BCE, 2017b. 329–350.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat*. Budapest, Corvina, 2004.
- Roul, Animesh: Jamaatul Mujahidin Bangladesh: Weakened, But Not Destroyed. *CTC Sentinel*, 4. (2011), 11–12. 16–18.
- Roy, Abhijit: The Middle Class in India: From 1947 to the Present and Beyond. *Asian Politics*, 23. (2018), 1. 32–37. Online: www.asianstudies.org/publications/aaa/archives/the-middle-class-in-india-from-1947-to-the-present-and-beyond/
- Russia to Hand Over INS Vikramaditya to India in November. *The Times of India*, 2013. február 22. Online: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/europe/Russia-to-hand-over-INS-Vikramaditya-to-India-in-November/articleshow/18628335.cms>
- SAARC: *About SAARC*. 2020a. Online: www.saarc-sec.org/index.php/about-saarc/about-saarc
- SAARC: *SAARC Charter*. 2020b. Online: www.saarc-sec.org/index.php/about-saarc/saarc-charter
- Sagan, Scott D.: The Perils of Proliferation in South Asia. *Asian Survey*, 41. (2001), 6. 1064–1086. Online: <https://doi.org/10.1525/as.2001.41.6.1064>
- Salman, Faryal – Kamran Siddiqui: Mehrangate Scandal: Corporate Governance Failure. *The IUP Journal of Corporate Governance*, 12. (2013), 4. 41–46.
- Sandler, Todd – Justin George: Military Expenditure Trends for 1960–2014 and What They Reveal. *Global Policy*, 7. (2016), 2. 174–184. Online: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12328>
- Sanger, David E.: Revamping Pakistan Aid Expected in Report. *The New York Times*, 2008. december 6. Online: www.nytimes.com/2008/12/07/washington/07policy.html?_r=0
- Santana, Rebecca: Pakistan's Ruling Party Struggles in Election. *The Miami Herald*, 2013. május 8. Online: www.miamiherald.com/2013/05/08/3387288/pakistans-ruling-party-struggles.html
- Sarwari, Atiq – Robert D. Crews: Afghanistan and the Pax Americana. In Robert D. Crews – Amin Tarzi (szerk.): *The Taliban and the Crisis of Afghanistan*. Cambridge–London, Harvard University Press, 2008. 311–355. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvk12qf0.15>
- Schofield, Victoria: *Kashmir in Conflict – India, Pakistan and the Unending War*. London – New York, I. B. Tauris, 2003.
- Scott, D. J. Walter: 'Kalam Had No Property'. *The Hindu*, 2015. augusztus 3. Online: www.thehindu.com/news/national/tamil-nadu/kalam-had-no-property/article7493734.ece?homepage=true
- Scott, David: India's „Grand Strategy” for the Indian Ocean: Mahanian Visions. *Asia-Pacific Review*, 13. (2006), 2. 97–129. Online: <https://doi.org/10.1080/13439000601029048>
- Scott, David: The 'Great Game' between India and China: The Logic of Geography. *Geopolitics*, 13. (2008), 1. 1–26. Online: <https://doi.org/10.1080/14650040701783243>
- Sen, Sumanta: India, Bangladesh Sign Tin Bigha Deal, but Little Heed Paid to Affected Inhabitants. *India Today*, 2013. augusztus 2. Online: www.indiatoday.in/magazine/neighbours/story/19821115-india-bangladesh-sign-tin-bigha-deal-but-little-heed-paid-to-affected-inhabitants-772361-2013-08-02

- Shah, Kriti M. – Sushant Sareen: *Pakistan General Elections 2018: Analysis of Results and Implications*. ORF Special Report, 2018.
- Shah, Saeed: 'Memogate' Scandal Deepens as American Accuser Threatens to Tell All. *The Guardian*, 2012. január 12. Online: www.guardian.co.uk/world/2012/jan/12/memogate-scandal-pakistan-isi-haqqani
- Shah, Saeed: Pakistan Releases „Father” of Nuclear Bomb from House Arrest. *The Guardian*, 2009. február 6. Online: www.guardian.co.uk/world/2009/feb/06/nuclear-pakistan-khan
- Shahbaz Sharif Invites PML-F to Join Federal Government. *The Express Tribune*, 2013. május 25.
- Shahid, Shiza: *Engaging Regional Players in Afghanistan*. Center for Strategic and International Studies, 2009. november.
- Shaikh, Farzana – Owen Bennett Jones: Pakistan's Foreign Policy under Musharraf: Between a Rock and a Hard Place. Chatham House, *Asia Programme Brief Paper*, (2006), 1. 2.
- Shalizi, Hamid – Abdul Qadir Sediqi: Afghanistan's Ghani Claims Narrow Win in Preliminary Presidential Vote Results. *Reuters*, 2019. december 22. Online: www.reuters.com/article/amp/idUSKBN1YQ054
- Shams, Shamil: Understanding Afghanistan's Chief Executive Officer. *DW*, 2014. szeptember 30. Online: www.dw.com/en/understanding-afghanistans-chief-executive-officer/a-17965187
- Sharif Claims Victory in Pakistan Elections. *AlJazeera*, 2013. május 12. Online: www.aljazeera.com/news/2013/5/12/sharif-claims-victory-in-pakistan-elections
- Sharif Withdraws from Coalition in Pakistan. *The New York Times*, 2008. augusztus 25. Online: www.nytimes.com/2008/08/25/world/asia/25iht-pakistan.2.15611531.html?_r=0
- Sharifi, Shoaib – Louies Adamou: Taliban Threaten 70% of Afghanistan. BBC finds. *BBC*, 2018. január 31. Online: www.bbc.com/news/world-asia-42863116
- Sharma, Kritika: How a Vajpayee-era Scheme Revolutionised School Education in India. *The Print*, 2018. augusztus 16. Online: <https://theprint.in/india/governance/how-a-vajpayee-era-scheme-revolutionised-school-education-in-india/99711/>
- Sharma, O. P. – Carl Haub: Change Comes Slowly for Religious Diversity in India. *PRB*, 2009. március 11. Online: www.prb.org/resources/change-comes-slowly-for-religious-diversity-in-india/
- Sharma, Surinder K. – Anshuman Behera: *Militant Groups in South Asia*. IDSA-Pentagon Press, 2014.
- Shaumyan, Tatiana: Russian-Indian Bilateral Cooperation. In P. Stobdan (szerk.): *India-Russia Strategic Partnership – Common Perspectives*. Újdelhi, Institute for Defence Studies and Analyses, 2010. 149–164.
- Shinwari, Ibrahim: Over 100 Khyber Polling Stations Declared Sensitive. *Dawn*, 2013. április 8. Online: <http://dawn.com/2013/04/08/over-100-khyber-polling-stations-declared-sensitive/>
- Shonchoy, Abu S. – Kenmei Tsubota: Partition, Independence and Population Geography in Bengal. *IDE Discussion Paper*, 590. (2016).
- Siddique, Abubakar: *Afghanistan's Ethnic Divides*. CIDOB Policy Research Project, 2012. január. Online: www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/stap_rp/policy_research_papers/afghanistan_s_ethnic_divides
- Sikri, Rajiv: *Challenge and Strategy: Rethinking India's Foreign Policy*. Újdelhi, Sage, 2009. Online: <https://doi.org/10.4135/9788132108313>
- Singh, Abhay Kumar: *Why Has India's 'Necklace of Diamonds' Strategy in the Indian Ocean Region not been as Successful Compared to China's 'String of Pearls' Strategy?* Manohar Parrikar Institute for Defense Studies and Analyses. 2021. március 16. Online: <https://idsa.in/askanexpert/why-has-india-necklace-diamonds-strategy-indian-ocean-region>
- Singh, Bhagwan: Former Prime Minister Rajiv Gandhi Assassinated in Bombing. *AP*, 1991. május 22. Online: <https://apnews.com/article/45f2873c6e1dfff28ca3a1efef842b16>

- Singh, Sushant: Operation Cactus: The Indian Military was Asked to Intervene in the Maldives 30 Years Ago as Well. *Scroll.in*, 2018. február 7. Online: <https://scroll.in/article/867736/operation-cactus-the-indian-military-was-asked-to-intervene-in-the-maldives-20-years-ago-as-well>
- Singh, Swaran: China-India Bilateral Trade: Strong Fundamentals, Bright Future. *China Perspectives*, (2005), 62. 2–13. Online: <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.2853>
- Singh, Vijaita – Rukmini S.: Muslim Population Growth Slows. *The Hindu*, 2015. augusztus 27. Online: www.thehindu.com/news/national/census-2011-data-on-population-by-religious-communities/article7579161.ece
- Singh, Zorawar Daulet: New Prism of India's Afghan Policy. *Hardnews*, (2010). 2. Online: www.hardnewsmedia.com/2010/02/3435
- SIPRI Yearbook 2004. Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2004.
- SIPRI Yearbook 2011*. Stockholm, Stockholm International Peace Research Institute, Oxford University Press. 2011.
- Sirilal, Ranga – Shihar Aneez: Sri Lanka President Suspends Parliament after Firing Prime Minister. *Reuters*, 2018a. október 27. Online: www.reuters.com/article/us-sri-lanka-politics-idUSKCN1N107E
- Sirilal, Ranga – Shihar Aneez: Sri Lanka's President Dissolves Parliament, Deepening Political Crisis. *Reuters*, 2018b. november 9. Online: www.reuters.com/article/us-sri-lanka-politics-idUSKCN1NE22W
- Skoch, Iva: The Kiss That Rocked Bhutan. *The World*, 2011. október 17. Online: www.pri.org/stories/2011-10-17/kiss-rocked-bhutan
- Slowdown Blues: India's Unemployment Rate in April Rises to 7.6%, Says CMIE. *Business Today*, 2019. május 8. Online: www.businesstoday.in/sectors/jobs/unemployment-rate-in-india-april-data-number-of-jobless-in-india-unemployment-in-india-april-7-per-cent/story/342811.html
- Small, Andrew: China's Caution on Afghanistan-Pakistan. *The Washington Quarterly*, 33. (2010), 3. 81–97. Online: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2010.492343>
- Solti Ágnes – Sutyinszky Péter – Kozma Szabina – Rácz András – Kovács Gábor – Háda Béla – Matura Tamás – Tisza Vilmos – Szatmári Zita – Békési Dávid: *Fehér Könyv a BRICS országokkal való összkormányzati kapcsolatok építéséhez*. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, 2013.
- Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR): *Quarterly Report to the United States Congress*. 2021. július 30.
- Sri Lanka Parliament Votes to Curb President's Powers. *BBC News*, 2015. április 29. Online: bbc.com/news/world-asia-32507779
- Sri Lankan Minister Killed by Snipers. *The Guardian*, 2005. augusztus 13. Online: www.theguardian.com/world/2005/aug/13/2
- Sri Lanka's Tsunami Death Toll Nears 30,000. *Outlook*, 2005. január 2. Online: www.outlookindia.com/newswire/story/sri-lanka-tsunami-death-toll-nears-30-000/270779
- Srinivasan, Madhuvanthi: Politics of Preference: Rethinking the Afghan Quota System. *The Geopolitics*, 2019. február 23. Online: <https://thegeopolitics.com/politics-of-preference-rethinking-the-afghan-quota-system/>
- Srivastava, Anupam: India's Growing Missile Ambitions: Assessing the Technical and Strategic Dimensions. *Asian Survey*, 40. (2000), 2. 311–341. Online: <https://doi.org/10.2307/3021135>
- State of Emergency as Nepalese King Fires Ministers. *The Guardian*, 2005. február 1. Online: www.theguardian.com/world/2005/feb/01/nepal

- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *Military Expenditure by Country, in Constant (2014) US\$ m., 1988–2015*. [é. n.]. Online: www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-USD.pdf
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *SIPRI Military Expenditure Database*. 2021. Online: www.sipri.org/databases/milex
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *The State of Major Arms Transfers in 8 Graphics*. 2017. Online: www.sipri.org/commentary/blog/2017/state-major-arms-transfers-8-graphics
- Sukumaran, R.: The 1962 India-China War and Kargil 1999: Restrictions on the Use of Air Power. *Strategic Analysis*, 27. (2003), 3. 332–356. Online: <https://doi.org/10.1080/09700160308450094>
- Swami, Praveen: In a First, Modi Invites SAARC Leaders for His Swearing-in. *The Hindu*, 2014. május 21. Online: www.thehindu.com/news/national/in-a-first-modi-invites-saarc-leaders-for-his-swearingin/article6033710.ece
- Szalontai, Balázs: *The Elephant in the Room – The Soviet Union and India's Nuclear Program, 1967–1989*. NPIHP Working Paper, 1., 2011. november 3.
- Taj, Amer – Keith Baker: Multi-Level Governance and Local Government Reform in Pakistan. *Progress in Development Studies*, 18. (2018), 4. 267–281. Online: <https://doi.org/10.1177/1464993418786796>
- Tálas Péter: A világ terrorfenyegetettségének alakulása 2004 és 2011 között I. – Trendelemzés. *Nemzet és Biztonság*, 5. (2012), 5–6. 3–18.
- Tálas Péter: Az Európai Unió terrorfenyegetettsége 2000 és 2019 között, a számok tükrében. *SVKI Elemzések*, (2021. május 31.), 11. Online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzesek_2021_11_Talas.pdf
- Talbot, Ian: *Pakistan – A Modern History*. London, Hurst & Company, 1998.
- Talbot, Ian: Pakistan: Prospects for Stability and Democratic Consolidation. *Instituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale, Policy Brief*, 157. (2009. október 5.).
- Taliban Driven out of Key Battleground: Pakistan PM. *Hindustan Times*, 2009. december 12. Online: www.hindustantimes.com/world/taliban-driven-out-of-key-battleground-pakistan-pm/story-on7u1v4BMJPJoO2gz9wybN.html
- Tenet, George: *At the Center of the Storm. My Years at the CIA*. New York, HarperCollins, 2007.
- Terror Strikes Sri Lanka. *The Diplomat*, 2019. április 22. Online: <https://thediplomat.com/2019/04/terror-strikes-sri-lanka/>
- Text of Sri Lanka Truce Deal – Agreement on a Ceasefire between the Government of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka and the Liberation Tigers of Tamil Eelam. *BBC News*, 2002. február 22. Online: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1836198.stm
- The Commonwealth: *Maldives Parliamentary Elections*. Reports of the Commonwealth Observer Group, 2019. április 6. Online: https://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/MaldivesFinalReport_13-06-19.pdf
- The Constitution of Afghanistan*. [é. n.]. Online: www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf
- The Embassy of Afghanistan: *Afghanistan Joins South Asian Association for Regional Cooperation*. Washington, 2007. Online: www.embassyofafghanistan.org/04.04newssaarc.html
- The Express Tribune Election Centre. *The Express Tribune*, 2013. május 11. Online: <http://elections.tribune.com.pk/>
- The Frontier Crimes Regulation 1901* (Amended in 2011). The Institute for Social Justice, [é. n.]. Online: www.isj.org.pk/the-frontier-crimes-regulations-amended-in-2011/
- The Geopolitics of Iran: Holding the Center of a Mountain Fortress. *RANE*, 2011. december 16. Online: <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-iran-holding-center-mountain-fortress>

The Jammu and Kashmir Reorganisation Bill, 2019. *The Hindu*, 2019. augusztus 5. Online: www.thehindu.com/news/resources/article28823852.ece/Binary/FullTextofJ&KReorganisationBill.pdf

The Official Website of the Sri Lankan Governments Secretariat for Coordinating the Peace Progress (SLOPP). [é. n.]. Online: www.peaceinsrilanka.org/peace2005/Insidepage/Agreements.asp

The Saarc Handshake that Broke the Ice between Pakistan, India. *Dawn*, 2002. január 6. Online: www.dawn.com/news/1286661

The Tigers' Last Stand. *The Economist*, 2009. január 8. Online: www.economist.com/asia/2009/01/08/the-tigers-last-stand

Three Years On: Rohingya Refugee Response Report 2020. *World Vision Bangladesh*, 2020. augusztus 22. Online: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/RRR_Annual%2BReport%2B2020.pdf

Tierney, Dominic: The Twenty Years' War. *The Atlantic*, 2016. augusztus 23. Online: www.theatlantic.com/international/archive/2016/08/twenty-years-war/496736/

Tomlinson, Hugh: Cash-Strapped Taliban Ban Fighters Taking Multiple Wives. *The Times*, 2021. január 18. Online: www.thetimes.co.uk/article/cash-strapped-taliban-ban-fighters-taking-multiple-wives-gsgmnr8z

Treaty of Friendship between India and Bhutan. 1949. augusztus 8. Online: www.refworld.org/docid/3ae6b4d620.html

Treaty of Peace, Friendship and Co-operation between the Republic of India and the Union of Soviet Socialist Republics. LII of India, Indian Treaty Series, 1971. augusztus 9. Online: www.commonlii.org/in/other/treaties/INTSer/1971/10.html

TTP Claims Attack on Karachi Airport. *Dawn*, 2014. június 8. Online: www.dawn.com/news/1111397

Two Get 290, 300 Years Jail for Attempt on Chandrika Kumaratunga. *The Hindu*, 2015. szeptember 30. Online: www.thehindu.com/news/international/two-get-290-300-years-jail-for-attempt-on-chandrika-kumaratunga/article7707268.ece

Ulrichsen, Kristian Coates: The Persian Gulf States and Afghanistan: Regional Geopolitics and Competing Interests. *Asia Policy*, (2014), 17. 47–53. Online: <https://doi.org/10.1353/asp.2014.0005>

United Nations: *12-point Understanding Reached between the Seven Political Parties and Nepal Communist Party (Maoists)*. 2005. november 22. Online: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/NP_051122_12%20Point%20Understanding.pdf

United Nations: *Afghanistan Opium Survey 2019*. United Nations Office on Drugs and Crime, 2019. Online: www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/20210217_report_with_cover_for_web_small.pdf

United Nations: *Agreement Between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Confidence-Building Measures in the Military Field Along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas*. United Nations Peacemaker, 1996. november 29. Online: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_961129_Agreement%20between%20China%20and%20India.pdf

United Nations: *Agreement on the Maintenance of Peace and Tranquility along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas*. United Nations Peacemaker, 1993. szeptember 7. Online: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_930907_Agreement%20on%20India-China%20Border%20Areas.pdf

United Nations Comtrade: *Pakistan Exports of Goods in 2020*. 2020. Online: <https://dit-trade-vis.azurewebsites.net/?reporter=586&partner=156&type=C&year=2020&flow=2&commodity>

United Nations: *Constitutional History*. Permanent Mission of the Republic of Maldives to the United Nations, 2012. december 12. Online: <https://archive.ph/20121212002431/http://www.un.int/maldives/histcon.htm#selection-29.0-29.22>

- United Nations: *Decisions of the Summit Meeting of the Seven-Party Alliance and the Communist Party of Nepal (Maoist)*. 2006. november 8. Online: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/NP_061108_Decisions%20of%20the%20Summit%20Meeting.pdf
- United Nations: *Heroin*. United Nations Office on Drugs and Crime. 2020. Online: www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/5.Heroin.pdf
- United Nations: *Peshawar Accord*. 1992. április 24. Online: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_920424_PESHAWAR%20ACCORD.pdf
- United Nations Security Council: *Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-Establishment of Permanent Government Institutions*. 2001a. december 5. Online: www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2001/1154
- United Nations Security Council: *Resolution 1373 (2001)*. 2001b. szeptember 28. Online: www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_english.pdf
- United Nations Security Council: *Resolution 1386 (2001)*. 2001c. december 20. Online: [www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1386\(2001\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1386(2001))
- United Nations Security Council: *Resolution 1909 (2010) / Adopted by the Security Council at Its 6262nd Meeting, on 21 January 2010*. United Nations Digital Library, 2010. január 21. Online: <https://digitallibrary.un.org/record/675443>
- United Nations: *UN World Population Prospects 2017*. [é. n.]. Online: <https://population.un.org/wpp/>
- U. S. Census Bureau: *Trade in Goods with Pakistan*. [é. n.]. Online: www.census.gov/foreign-trade/balance/c5350.html
- U. S. Department of State: *Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the United States as a State and is Known as the Taliban and the United States of America*. 2020. február 29. Online: www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf
- U. S. Department of State: *Bangladesh*. 2017. Online: <https://2009-2017.state.gov/outofdate/bgn/bangladesh/74099.htm>
- U. S. Department of State Bureau of Economic and Business Affairs: *2019 Investment Climate Statements: Bangladesh*. 2019. Online: www.state.gov/reports/2019-investment-climate-statements/bangladesh/
- U. S. Department of State: *E-mail from ITAIN Division to South Asian Romp n' Stomp, FITEDA*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601494, 1995a. december 15.
- U. S. Department of State: *Implications of an Indian Nuclear Weapon Test* (Memorandum by Robert S. Rochlin, ACDA). Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601520, 1995b. december 11.
- U. S. Department of State Office of International Religious Freedom: *2018 Report on International Religious Freedom: Maldives*. 2018. Online: www.state.gov/reports/2018-report-on-international-religious-freedom/maldives/
- U. S. Department of State: *State Department telegram 012545 to Intsum Collective*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601478, 1996a. január 24.
- U. S. Department of State: *The United States and Pakistan – Strong and Enduring Economic Cooperation*. 2015. március 12. Online: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/10/23/fact-sheet-united-states-and-pakistan-strong-and-enduring-cooperation>
- U. S. Department of State: *U. S. Embassy New Delhi Telegram 9250 to State Department, „Ambassador's Meeting with Opposition Leader,” 12 August 1996*. Case No. M-2009-00895, Doc No. C17601457, 1996b. augusztus 12.
- U. S. Government Publishing Office: *Combating the Haqqani Terrorist Network*. 2012. szeptember 13. Online: www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-112hhrg75860/html/CHRG-112hhrg75860.htm

- US Lifts India and Pakistan Sanctions. *BBC News*, 2001. szeptember 23. Online: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1558860.stm>
- Usman, Ali: Gojra Riots: Culprits Still at Large. *The Express Tribune*, 2010. június 28. Online: <https://tribune.com.pk/story/24397/gojra-riots-culprits-still-at-large>
- Vaidya, Keshav Balkrishna: *The Naval Defence of India*. Bombay, Thacker, 1949.
- Vajpayee, Atal Behari: The Sangh (RSS) Is My Soul. *Samvada*, 2012. január 19. Online: <https://samvada.org/2012/news/the-sangh-rss-is-my-soul-writes-atal-behari-vajpayee/>
- Vendrell, Francesc: *What Went Wrong after Bonn*. Middle East Institute, 2012. április 18. Online: www.mei.edu/publications/what-went-wrong-after-bonn
- Verma, Ashok Kalyan: *Kargil: Blood on the Snow*. Újdelhi, Manohar, 2002.
- Vijayanunni, M.: 1991 Census Hand Book. [é. n.]. Online: https://censusindia.gov.in/DigitalLibrary/data/Census_1991/Publication/India/45969_1991_CHN.pdf
- Vollset, Stein Emil et al.: Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and Territories from 2017 to 2100: a Forecasting Analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet*, 396. (2020). 1285–1306. Online: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)
- Vyas, Neena: Vajpayee is our Leader, Reiterates BJP. *The Hindu*, 2003. szeptember 25. Online: www.thehindu.com/2003/09/25/stories/2003092507200900.htm
- Wagner Péter: A segélyezés jövője Afganisztánban – a tokiói donorkonferencia után. *MKI-elemzések*, (2012). 17. Online: https://kki.hu/assets/upload/Elemzesek_2012_17_A_segeelyezes_jeveje_Afgan_.pdf
- Wagner Péter: Az Egyesült Államok és Afganisztán kapcsolatai a hidegháború után. In Háda Béla – Matura Tamás (szerk.): *Az Amerikai Egyesült Államok ázsiai kapcsolatai*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 249–287.
- Wagner Péter: Merre tovább Afganisztánban? *Nemzet és Biztonság*, (2008), 5. 19–26.
- Waldman, Matt: Aid Effectiveness in Afghanistan. *ACBAR*, 2008. március 6. Online: http://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/ACBAR_aid_effectiveness_paper_0803_3.pdf
- Walsh, Declan – Eric Schmitt: Militant Leader Believed Dead in Pakistan Drone Strike. *The New York Times*, 2012. augusztus 24.
- Walsh, Declan – Ian Black: Bhutto Close to Deal with Musharraf. *The Guardian*, 2007. augusztus 30. Online: www.theguardian.com/world/2007/aug/30/pakistan.topstories3
- Walsh, Declan: Musharraf Is Arrested on Range of Charges in Pakistan. *The New York Times*, 2013. április 19. Online: www.nytimes.com/2013/04/20/world/asia/pervez-musharraf-arrested-in-pakistan.html
- Walsh, Declan: Pakistan Agrees Peace Pact with Pro-Taliban Tribal Fighters. *The Guardian*, 2006. szeptember 6. Online: www.theguardian.com/world/2006/sep/06/pakistan.afghanistan
- Walsh, Declan: Pakistani Military 'Misspent up to 70% of American Aid'. *The Guardian*, 2008. február 28. Online: www.guardian.co.uk/world/2008/feb/28/pakistan.usa
- Ward, Alex: Why Trump Cut Millions in Military Aid to Pakistan. *Vox*, 2018. szeptember 4. Online: www.vox.com/2018/9/4/17818396/pakistan-aid-military-trump-pompeo-afghanistan
- Wasim, Amir: Musharraf Allowed to Run for Chitral Seat. *Dawn*, 2013. április 8. Online: <http://dawn.com/2013/04/08/musharraf-allowed-to-run-for-chitral-seat/>
- Wax, Emily: Death of Rebel Leader Marks „End of an Era” in Sri Lanka. *The Washington Post*, 2009. május 19. Online: www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/05/18/AR2009051800308.html
- White House: *National Security Strategy of the United States of America*. 2017a. december. Online: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2017/12/2017.pdf>

- White House: *Remarks by President Trump on the Strategy in Afghanistan and South Asia*. 2017b. augusztus 21. Online: www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-strategy-afghanistan-south-asia/
- Wickremesinghe's Arrogance Led to His Sacking: Sirisena. *The Hindu*, 2018. október 28. Online: www.thehindu.com/news/international/wickremesinghes-arrogance-led-to-his-sacking-sirisena/article25353123.ece
- Wilhelm Zoltán – Pete József – Kisgyörgy Péter: Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez. *Földrajzi Értesítő*, 55. (2006), 1–2. 213–237.
- Wilkinson, Isambard: Pakistan Claims Victory in Taliban Fight. *The Telegraph*, 2009. március 1. Online: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/pakistan/4903060/Pakistan-claims-victory-in-Taliban-fight.html
- Witte, Griff: Pakistani Forces Kill Last Holdouts in Red Mosque. *The Washington Post*, 2007. július 12. Online: www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/07/11/AR2007071100367.html
- Workman, Daniel: Nepal's Top 10 Exports. *World's Top Exports*, 2020. Online: www.worldstopexports.com/nepals-top-10-exports/
- World Bank: *Afghanistan – Managing Public Finances for Development*. I. kötet. Washington, 2005. december 22.
- World Bank: *Afghanistan-Pakistan Trade Facilitation and Transit Trade: Challenges and Opportunities*. 2009. Online: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/SOUTHASIAEXT/0,,contentMDK:21706596~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:223547,00.html>
- World Bank: *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP) – Pakistan*. [é. n. aa]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=PK>
- World Bank: *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP) – Pakistan, India, Bangladesh, Nepal, Bhutan, Sri Lanka*. [é. n. ab]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=PK-IN-BD-NP-BT-LK>
- World Bank: *As Sri Lankan Economy Recovers, Focus on Competitiveness and Debt Sustainability Will Ensure a Resilient Rebound*. 2021. április 9. Online: www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/04/09/sri-lankan-economy-recovers
- World Bank: *GDP (current US\$) – Afghanistan, Maldives, Nepal, Bhutan, Bangladesh, India, Pakistan, Sri Lanka*. [é. n. ac]. Online: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AF-MV-NP-BT-BD-IN-PK-LK&name_desc=false
- World Bank: *GDP (current US\$) – Afghanistan, Maldives, Nepal*. [é. n. ad]. Online: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AF-MV-NP&name_desc=false
- World Bank: *GDP (current US\$) – India, Bangladesh, Bhutan, Afghanistan, Maldives, Nepal, Sri Lanka, Pakistan*. [é. n. ae]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=IN-BD-BT-AF-MV-NP-LK-PK>
- World Bank: *GDP (current US\$) – India, Pakistan, Afghanistan, Sri Lanka, Nepal, Bangladesh, Bhutan, Maldives*. [é. n. af]. Online: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=IN-PK-AF-LK-NP-BD-BT-MV&name_desc=false
- World Bank: *GDP Growth (annual %) – Afghanistan*. [é. n. ag]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AF>
- World Bank: *GDP Growth (annual %) – Bangladesh*. [é. n. ai]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=BD>
- World Bank: *GDP Growth (annual %) – India, World*. [é. n. aj]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN-1W>

World Bank: *GDP Growth (annual %) – India*. [é. n. ak]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN>

World Bank: *GDP Growth (annual %) – Nepal*. [é. n. al]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=NP>

World Bank: *GDP Growth (annual %) – Pakistan*. [é. n. am]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=PK>

World Bank: *GDP Growth (annual %) – Sri Lanka*. [é. n. an]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=LK>

World Bank: *GDP Per Capita, PPP (constant 2017 international \$) – Bhutan, Maldives*. [é. n. ao]. Online: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=BT-MV&name_desc=true

World Bank: *GDP Per Capita, PPP (constant 2017 international \$) – Bhutan*. [é. n. ap]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=BT>

World Bank: *GDP Per Capita, PPP (current international \$) – Bangladesh, Nepal, Pakistan, Sri Lanka, India*. [é. n. aq]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=BD-NP-PK-LK-IN>

World Bank: *GNI Per Capita, Atlas Method (current US\$) – Bangladesh*. [é. n. ar]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=BD>

World Bank: *Inflation, Consumer Prices (annual %) – Pakistan*. [é. n. as]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=PK>

World Bank: *International Tourism, Number of Arrivals – Sri Lanka*. [é. n. at]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=LK>

World Bank: *Life Expectancy at Birth, Total (Years) – Bangladesh, Bhutan, Maldives, Pakistan, Sri Lanka, Nepal, Afghanistan, India*. [é. n. au]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=BD-BT-MV-PK-LK-NP-AF-IN>

World Bank: *Literacy Rate, Adult Total (% of People Ages 15 and above) – India, Pakistan, Nepal, Sri Lanka, Bhutan, Bangladesh, Afghanistan*. [é. n. av]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?locations=IN-PK-NP-LK-BT-BD-AF>

World Bank: *Literacy Rate, Youth Total (% of People Ages 15–24) – Bangladesh*. [é. n. aw]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.ZS?locations=BD>

World Bank: *Population Growth (annual %) – India*. [é. n. ax]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?locations=IN>

World Bank: *Population, Total – Afghanistan, Bhutan, Pakistan, Bangladesh, Nepal, Sri Lanka, Maldives*. [é. n. ay]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AF-BT-PK-BD-NP-LK-MV>

World Bank: *Population, Total – Afghanistan*. [é. n. az]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AF>

World Bank: *Population, Total – Bhutan, Maldives, Afghanistan, Bangladesh, India, Nepal, Sri Lanka, Pakistan*. [é. n. ba]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BT-MV-AF-BD-IN-NP-LK-PK>

World Bank: *Poverty & Equity Brief – India*. 2020. Online: https://databank.worldbank.org/data/download/poverty/33EF03BB-9722-4AE2-ABC7-AA2972D68AFE/Global_POVEQ_IND.pdf

World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – Afghanistan, Bhutan, India, Pakistan, Nepal, Bangladesh, Maldives*. [é. n. bb]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=AF-BT-IN-PK-NP-BD-MV>

World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – Afghanistan*. [é. n. bc]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=AF>

- World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – China*. [é. n. bd]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=CN>
- World Bank: *Rural Population (% of Total Population) – India, China*. [é. n. be]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=IN-CN>
- World Bank: *Rural Population (% of Total Population)*. [é. n. bf]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/sp.rur.totl.zs>
- World Bank: *Urban Population (% of Total Population) – Bangladesh*. [é. n. bg]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=BD>
- World Bank: *Urban Population (% of Total Population) – Pakistan, Afghanistan, India, Sri Lanka, Bangladesh, Maldives*. [é. n. bh]. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=PK-AF-IN-LK-BD-MV>
- World Integrated Trade Solution: *Sri Lanka Trade*. 2017. Online: <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/LKA>
- Worldometers: *List of Countries (and Dependencies) Ranked by Area*. 2021. Online: www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/
- Yar, Mohammad – Katona Magda Nasrin: A pastun kérdés. *Pro Minoritate*, (2013), 2. 49–64.
- Yasin, Asim: PPP, PML-Q Join Hands, Agree on Seraiki, Hazara Provinces. *The News*, 2011. május 4. Online: www.thenews.com.pk/Todays-News-13-5692-PPP-PML-Q-join-hands-agree-on-Seraiki-Hazara-provinces
- Yuan Jing-dong: India's Rice After Pokhran II – Chinese Analyses and Assessments. *Asian Survey*, 41. (2001), 6. 978–1001. Online: <https://doi.org/10.1525/as.2001.41.6.978>
- Zafarullah Jamali Joins PML-N. *Dawn*, 2013. május 25. Online: <http://dawn.com/2013/05/25/zafarullah-jamali-joins-pml-n/>
- Zaki, Akram: *Pakistan-China Relations within the Global Strategic Environment*. The Institute of Strategic Studies Islamabad, 2006. Online: www.issi.org.pk/old-site/reports_Detail.php?dataId=150
- Zardari, Asif Ali: Pakistan Did Its Part. *The Washington Post*, 2011. május 2. Online: http://wpost.com/opinions/pakistan-did-its-part/2011/05/02/AFHxmybF_story.html
- Zeller, Brittney: Pakistan Supreme Court Bans Nawaz Sharif from Politics for Life. *JURIST*, 2018. április 13. Online: www.jurist.org/news/2018/04/supreme-court-of-pakistan-decides-disqualification-leads-to-permanent-bar-to-public-office/
- Zeller, Peter L. Fedon: Role of the Asian Development Bank in Pakistan's Development. *Pakistan Horizon*, 61. (2008), 3. 37–42.
- Ziring, Lawrence: *Pakistan at the Cross Currents of History*. Oxford, Oneworld, 2003.

Névmutató

A

Abdullah, Abdullah 164, 165, 166, 167
Adikári, Manmohán 84
Ahmed, Fahrúddin 238
Ahmed, Iadzsuddín 238
Ahmed, Kondaker Mosztak 24
Ahmed, Mahmud 117, 120, 121
Ahmed, Moín 238
Ahundzáda, Hibatullah 165
Akszáj Csin 13, 14
al-Turkiszáni, Abdul Sakur 200
Amerikai Egyesült Államok 13, 14, 33, 38, 108,
111, 118, 120, 123, 124, 126,
128, 131, 132, 133, 134, 136,
139, 140, 144, 157, 158, 159,
167, 168, 169, 175, 186, 195,
197, 201, 206, 217, 225, 227,
257, 274, 310, 329
Arfáni, Ustad Kurban Ali 164
Armitage, Richard Lee 121
Arora, Aastha 279
Asóka 226
Asraf, Rádzsa Pervez 187, 192
Aziz, Mohamed 117
Aziz, Shaúkát 175

Á

Ádváni, Lál Krisna 260, 267, 269
Ákund, Dádulla 163

B

Badahsán 41
Badzsaur 56, 182
Badzsua, Kámár Dzsavéd 203
Bandaranaike, Solomon 22, 92, 96
Bandaranaike, Szirimávó 96
Bándári, Bidja Dévi 216
Baradjr, Abdul Ghíni 166, 169
Battaráj, Báburam 85, 213
Bég, Mirza Aszlám 46, 112
Beludzsisztán 11, 111, 152
Bhattaráj, Krisna Praszád 82, 87
Bhuttó, Benazír 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 56,
58, 73, 172, 176, 178, 179, 180,
188, 209, 269

Bhuttó, Murtaza 50
Bhuttó-Zardari, Bilával 179, 188, 269
Bhuttó, Zulfikár Ali 23, 54
bin Láden, Oszáma 38, 120, 123, 201
Birendra 25, 30, 64, 82, 84, 86, 88, 318
Biszvász, Abdur Rahmán 76
Brahmaputra 12, 150
Bush, George W. 125, 133, 134, 135, 174, 303
Butt, Havadzsa Ziauddin 52

C

Cao Nan-csi 140
Cering, Lotáj 249
Clinton, Bill 118, 124
Clinton, Hillary 128

Cs

Csagáj-hegység 111
Csand, Lokendra Bahadur 86, 211
Csaudri, Abdul Kászim 237
Csaudri, Iftikár Mohamed 176, 177, 180
Csu Zsung-csi 136

D

Dádulla, Manszúr 163
Dáhál, Puspa Kámál 85, 86, 213, 214, 215, 216
Dél-Vazirisztán 56, 184
Déoband 37, 146, 147, 148
Deuba, Bahadur 84, 86, 210, 211, 212
Dipendra 87, 88
Dobbins, James 158
Dokhlam-fennsík 247, 249, 250, 323
Dosztum, Abdul Rasíd 35, 36, 160, 162, 164
Durand-vonal 21

Dzs

Dzsajaratne, Diszanájaka Mudijanszelage 226
Dzsajavardene, Junius Richard 94
Dzsámáli, Mir Zafarullah Hán 175, 176

E

Ersad, Husszein Mohamed 24, 72, 73, 76, 78,
80, 236, 239, 240, 241
Ersad, Rowsan 240

É

Északnyugati Határtartomány 11
Észak-Vazirisztán 56, 193

F

Fazal-ur-Rehmán 192
Fazlullah molla 183
Fernandes, George Matthew 113, 119, 261
Fonseca, Szarath 222, 224, 225, 226

G

Gájúm, Abdulla Jámín Abdul 253, 254, 255, 257
Gájúm, Mamún Abdul 104, 106, 250, 251, 252, 253, 254
Gandhi, Indira 15, 16, 17, 22, 61, 143, 263
Gandhi, Mohandász Karamcsand (Mahátma) 265
Gandhi, Radzsív 59, 62, 94, 95, 143, 262, 263, 268, 270, 318, 324
Gandhi, Ráahul 263, 268, 270
Gandhi, Sonia 262, 263, 268
Ganga (Gangesz) 8, 12, 59, 78, 263
Gangóhí, Rasíd Ahmed 146
Gázi, Abdul Rásíd 151
Gháni, Asraf 164, 165, 166, 167, 169, 202
Giláni, Juszuf Raza 180, 184, 186, 187
Gofda, Haradannáhállí Divi 64
Gudzsral, Inder Kumár 64

Gy

Gyanendra 24, 88, 210, 211, 212, 213

H

Habib, Junisz 47
Haibár-Pakhtunhva 181, 192, 193, 209
Hajbár 56
Hakkáni, Dzsaláluddin 163
Hakkáni, Husszein 185, 186, 201
Hálilzád, Zalmaj 167, 169
Hamilton, Booz Alan 141
Hán, Abdul Kadír 197, 198
Hán, Ali Kuli 51
Hán, Aziz Ahmed 122
Hán, Gulám Isák 46, 48
Hán, Imrán 50, 173, 176, 188, 189, 191, 208, 209, 210, 277

Hán, Mohamed Ajúb 23
Hán, Mohamed Jahja 15, 23
Hárán-sivatag 111
Hár, Hina Rabbáni 189
Hasszán, Dzsaved 117
Hasszán, Mohamed Váhid 253, 254
Hazáradzsát 41
Hekmatjár, Gulbuddin 35, 36
Hszi Csin-ping 218
Hurrám 56, 184
Husszein, Csaudri Szudzsat 175

I

Ibrahim, Gászím 254
Idzsáz, Manszur 184, 185, 186
Indiai-óceán 7, 16, 28, 63, 106, 116, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 227, 273

J

Jádáv, Rám Bárán 214
Jahja Hán, Mohamed 23
Jelcin, Borisz Nyikolajevics 61

K

Kadírgámár, Laksman 220
Kadír, Shaukat 117
Kajani, Asfak Pervez 177, 181, 185
Kálám, Abdul 262, 265
Kánúni, Junusz 162
Karzaí, Hámíd 129, 130, 162, 163, 164, 165
Kasmír 11, 12, 13, 15, 45, 51, 66, 108, 111, 114, 116, 117, 119, 120, 133, 148, 149, 152, 194, 199, 200, 202, 210, 260, 261, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 310, 330
Késhav Balkrisna Vaidja 143
Khurána, Gurprít Szingh 139
Kínai Népköztársaság 13, 62, 67, 86, 104, 108, 115, 124, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 144, 156, 158, 195, 199, 200, 201, 206, 216, 217, 235, 241, 245, 247, 250, 265, 269, 273, 283, 293, 294, 295, 310, 323
Kissinger, Henry 13, 129, 315
Kojrala, Bisvesár Praszád 83

Kojrala, Giridzsa Praszád 82, 83, 86, 87, 212,
214, 215
Kojrala, Matrika Praszád 83
Kojrala, Szusil 215
Kovind, Rjm Njth 278
Kumáratunga, Csandriká Bandaranaike 96, 97,
98, 100, 220, 229
Kuresi, Abdul Szubán 147
Kuresi, Moín Ahmed 48, 57, 58

L

Ladakh 9
Lantos, Tom 134
Legári, Faruk Ahmed 49, 50, 51

M

Mahan, Alfred Thayer 143
Mahéndra 25, 83, 88, 210, 226
Mahszúm, Haszan 200
Malaka-szoros 138
Manandhár, Bisnu 82
Manmóhán 262
Manszingh, Lalit 141
Manszúr, Aktár Mohamed 165
Maszúd, Ahmed Sah 36, 39
Mehszúd, Baitullah 151
Mehszúd, Hakimullah 151
Misra, Brádzsesh 114
Módí, Naréndra Dámodárdász 269, 270, 271,
272, 273, 274, 275, 277, 283,
285, 286, 314
Mohakik, Mohamed 162, 164
Mohmand 56
Mosharraf, Halid 24
Mufti, Mehbúba 273
Mukerdzsi, Pranab 268, 270
Mullen, Mike 184
Musarraf, Pervez 51, 52, 53, 117, 120, 121, 122,
127, 136, 138, 150, 151, 172,
173, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 181, 182, 187, 190,
194, 198, 199, 204, 205, 300,
302, 307, 310, 315, 318, 320,
322, 324, 329

N

Nánótví, Muhamad Kászim 146
Nárájánán, Kocseril Rámán 262

Násíd, Mohamed 251, 253, 254
Naszím, Evan 251
Naszrin, Taszlima 74
Názim, Abu Száleh Mohamed 76
Názír, Ibrahim 17, 104
Nedzsibullah, Mohamed 35, 36, 37, 128
Néhrú, Dzsaváharlál 12, 14, 16, 18, 143, 263,
266
Núr, Atta Mohamed 162

O

Obama, Barack H. 123, 125
Oli, Hadzsa Praszád Sarma 215, 216, 217
Omár, Mohamed 37, 38, 43, 123, 131, 165, 166
Orakzai 56, 184
Oroszországi Föderáció 37, 38, 61, 124, 156,
157, 158, 265

P

Pandzsáb 11, 45, 50, 60, 175, 176, 178, 183,
188, 205, 209
Panikkar, Kavalam Madhava 142
Pasa, Ahmed Sudzsa 185
Pastunisztán 21, 127
Patel, Vallabhbbhai 273
Patil, Pratibha 265, 268
Pema, Dzsecun 248
Prabhákárán, Vélupillai 95, 98, 219, 220, 221,
222, 223
Prémadásza, Ranaszinghe 232
Prémadásza, Szadzsinh 232

R

Rabbáni, Burhánuddin 38, 164
Rádzsapaksa, Percy Mahinda 230
Rádzsapaksze, Basil 226
Rádzsapaksze, Gotábaja 222, 226, 231, 232
Rádzsapaksze, Percy Mahinda 221, 223, 224,
225, 226, 227, 229, 231
Rádzsarátnám, Thénmuli 59
Rahmán, Akhtár Abdul 44
Rahmán, Mudzsibúr 15, 23, 24, 73, 74, 76
Rahmán, Tárik 236, 237, 238
Rahmán, Ziaur 24, 30, 73, 74, 237
Raó, Pámulapathi Vénkata Naraszimha 59, 60,
62, 63, 67, 68, 263, 267
Raphel, Arnold Lewis 44
Reagan, Ronald 33

Rumsfeld, Donald 141
Rushdie, Salman 74

S

Sah, Ali 49
Saríf, Naváz 45, 48, 50, 51, 52, 53, 57, 111, 117,
118, 119, 120, 175, 176, 177,
179, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 194, 208
Saríf, Ráhíl 193, 194
Sarma, Sankár Dáhál 63
Serzáj, Gul Aga 162
Shah, Amit 278
Shaksgam-völgy 13

Sz

Sziacszen-gleccser 16, 116
Szikkim 9, 15, 247
Szikri, Radzsív 143
Sziliguri-korridor 16
Szindh 11, 45, 50, 55, 152, 175
Szingh, Hari 12
Szingh, Manmóhán 67, 68, 261, 262, 263, 264,
266, 267, 268, 272, 283
Szingh, Visvanát Pratáp 95
Sziriszéna, Maithripala 229, 230, 231, 232
Szóli, Ibrahim Mohamed 255
Szojvetunió 8, 14, 15, 16, 26, 29, 33, 34, 35, 58,
61, 123, 131, 147
Szvát-völgy 55, 183, 309

T

Tahír, Abu 24
Tamil Nádu 60, 69, 93, 275
Tamilszelván, Szuppaja Paramu 223
Tanaj, Sahnáváz 35

Tárár, Mohamed Rafik 51, 173
Tenet, George 198
Thapá, Kámál 213
Thapa, Szurja Bahadur 83, 86, 211
Thár-sivatag 110
Tinli, Dzsigme Joszer 248
Tirah-völgy 184
Tobgáj, Cering 249
Tribuván 24, 83
Trump, Donald 125, 277

V

Vádzspáji, Átál Bihári 51, 64, 65, 66, 199, 259,
260, 261, 262, 263, 264, 283
Vangcsuk, Dzsigme Dordzsi 101
Vangcsuk, Dzsigme Keszar Namgyal 247, 248
Vangcsuk, Dzsigme Szingje 102, 245, 247, 248
Vázid, Sejk Haszina 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81,
237, 238, 239, 240, 241, 244
Ven Csia-pao 137
Vidzsetunga, Dingiri 96
Vikramaszinghe, Ránil 219, 221, 225, 230, 231
Vu Da-vej 200

W

Wáhíd, Abdul 48
Wáni, Burhán 273
Wisner, Frank G. 110

Z

Zahír, Mohammed 17, 159
Zardari, Aszif Ali 46, 50, 179, 182, 192, 201
Zia, Hálida 73, 74, 75, 236
Zia-ul-Hakk, Mohamed 23, 44, 52, 54, 147
Zulfikár Ali Bhuttó 54